

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE „C.S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR”
CRAIOVA

ARHIVELE OLTENIEI

24
SERIE
NOUĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

2010

Redactor-șef: Cezar Avram (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova)
Secretar de redacție: Iustina Burci (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova)
Responsabil de număr: Ileana Cioarec (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova)

Colegiul de redacție:

Marc Olivier Baruch (EHEES, Paris), Anne Marie Cassoly (Universitatea „Robert Schumann”, Strasbourg), Vladislav Iakimovici Grosul (Institutul de Istorie, Academia Rusă de Științe, Moscova), Dan Berindei (Academia Română, București), Florin Constantiniu (Academia Română, București), Dinu C. Giurescu (Academia Română, București), Ștefan Ștefănescu (Academia Română, București) Alexandru Vulpe (Academia Română, București), Denisa Bică (Universitatea „Spiru Haret”), Dinică Ciobotea (Universitatea din Craiova), Sorin Liviu Damean (Universitatea din Craiova), Lucian Dindirică (Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman”), Gruescu Ramona (Universitatea din Craiova), Alin Mitrică (Universitatea din Craiova), Tudor Nedelcea (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Vladimir Osiaș (Universitatea din Craiova), Cristian Preda (Universitatea din București), Roxana Radu (Universitatea din Craiova), Laurențiu Vlad (Universitatea din București), Mihai Vladimirescu (Universitatea din Craiova)

Comitetul de redacție:

Bărbieru Mihaela (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Anca Ceașescu (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Gabriel Croitoru (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Mihaela Damean (Universitatea din Craiova), Georgeta Ghionea (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Simona Lazăr (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Nicolae Mihai (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Ion Militaru (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Narcisa-Maria Mitu (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Nacu Florin (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Nanu Roxana (Universitatea din Craiova), Cristina Otovescu-Frâsie (Universitatea din Craiova), Diana-Mihaela Păunoiu (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Oana-Andreia Sâmbrian (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova)

Tehnoredactare: Adrian Buculea

„Arhivele Olteniei” se poate procura / can be procured at:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sector 5, București, România, 050711, Tel. 4021-318 8106; 4021-318 8146; Tel./Fax. 4021-318 2444;

e-mail: edacad@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. BOX 77-19, București, Sector 3, Tel/Fax 4021-610 6765, 4021-210 6787; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața presei libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București, Tel.: 4021 314 63 39, fax: 4021 314 63 39.

E-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.manpres.ro

Manuscrisele, pe care doriți să le publicați, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite colegiului de redacție al revistei, pe adresa: str. Unirii nr. 68, Craiova. / The manuscripts, you would like to have considered for publication, the books and the reviews for exchange or for review or any correspondence can be sent to the Editorial Board at the following address: str. Unirii, nr. 68, Craiova.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.ear.ro

CUPRINS

ARHEOLOGIE-ISTORIE

SIMONA LAZĂR, <i>Practici funerare la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în sud-vestul României</i> (Funeral practices at the end of the bronze age and the early)	7
IOHANA NICHITA, <i>Despre altarele miniaturale de cult neo-eneolitice</i> (De vignettes autels de culte du neo-eneolithique age)	15
CEZAR AVRAM, ROXANA RADU, <i>Școala diplomatică greacă</i> (Greek diplomatic school)	31
OANA ANDREIA SÂMBRIAN, <i>Secolul de aur spaniol între teorie și concept</i> (secolul XVI-XVII) (The spanish golden age between theory and concept)	51
TOMA RĂDULESCU, DENISA GUȚICĂ-FLORESCU, <i>Al doilea tezaur monetar descoperit în comuna Morunglav-Olt</i> (sec. XVII-XVIII) (The second monetary hoard discovered at Morunglav, Olt)	59
ILEANA CIOAREC, <i>Conflicte între boierii Glogoveni și Filișeni pentru rumâni și hotare de moșie din sudul județului Mehedinți în secolul al XVII-lea</i> (Des litiges entre les boyards Glogoveanu et Filisanu pour les serfs et les domaines de sud du district Mehedinți au XVII ^e siècle).....	71
ȘERBAN PĂTRAȘCU, <i>Viața la curtea domnească în vremea lui Grigorie al IV-lea Ghica</i> (La vie de la royal court en temps de Grigorie IV Ghica).....	79
NICOLAE MIHAI, <i>Revoluția în sutană: clerul și evenimentul politic în Principatul Țării Românești</i> (prima jumătate a secolului al XIX-lea) (La revolution en soutane: le clercs et l'évenement politique en Valachie (iere moitie du XIX ^e siècle))	91
GABRIEL CROITORU, <i>Opinii istoriografice privind evoluția urbană a orașelor din Oltenia. 1859-1916</i> (Point de vue historiographique sur le développement urbain des villes en Olténie. 1859-1916).....	113
DIANA-MIHAELA PĂUNOIU, ALIN MITRICA, <i>Momente din viața lui Constantin C. Puțureanu</i> (1882-?) (Moments from Constantin C. Putureanu's life (1882-?)...)	123
FLORIN GHETĂU, <i>Sfârșitul mandatului cabinetului Alexandru Marghiloman</i> (5/18 martie-24 octombrie/ 6 noiembrie 1918) (The end of Alexandru Marghiloman's cabinet).....	141
MIHAELA BĂRBIERU, <i>Relațiile militare româno-îugoslave între anii 1918-1923</i> (Les relations militaires entre la Roumanie et la Yougoslavie 1918-1923).....	151
GEORGETA GHIONEA, <i>Considerații privind circulația monetară în Oltenia secolului al XIX-lea</i> (La circulation monétaire dans l'Olténie du XIX ^e siècle).....	163
NARCISA MARIA MITU, <i>Evoluția Domeniului Coroanei Segarcea în perioada 1884-1948</i> (L'évolution de domaine de la Couronne Segarcea dans la periode 1884-1948).....	171
SILVIU-GABRIEL LOHON, <i>Răul și arta totalitară sau despre despiritualizarea în istorie</i> (Evil in the totalitarian art on despiritualization in history)	197
PETRE OPRIȘ, LAURA-ANTOANETA SAVA, <i>Nicolae Ceaușescu îi considera români pe cetățenii din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească</i> (The citizens from the Moldavian Soviet Socialist Republic were considered Romanians by Nicolae Ceaușescu)	205

PETRE OPRIȘ, <i>Programul de cooperare în domeniul aviației civile între firma „British Aerospace” și România</i> (The cooperation program for civil aviation between „British Aerospace” and Romania)	225
KARINA PAULINA MARCZUK, PETRE OPRIȘ, <i>Elicoptere militare francezești, fabricate în România</i> (French military helicopters made in Romania)	235
DANIEL MARGUERAT, <i>Luca, pionier al istoriografiei creștine</i> (Luke, pioneer of Christian Historiography)	253
LUCIAN DINDIRICĂ, <i>Patriarhului Miron Cristea</i> (Patriarch Miron Cristea)	277

FILOLOGIE

IUSTINA BURCI, <i>Termeni geografici populari, referitori la noțiunea „loc cu...”</i> (Termes géographiques populaires pour la notion „endroit avec...”)	285
TUDOR NEDELCEA, <i>Eminescu și realsemitismul (IV)</i> (Eminescu et le réelsémitisme (IV ^e partie))	299

ETNOGRAFIE

ANCA CEAUȘESCU, <i>Vechi tipuri de locuință pe teritoriul Olteniei</i> (Les anciens types de logements en Oltenie)	315
LOREDANA-MARIA ILIN-GROZOIU, <i>Datini și credințe de Bobotează din comuna Fălcoiu județul Olt</i> (Customs and beliefs celebrated on epiphany day in the commune Fălcoiu, Olt county)	327

FILOSOFIE–SOCIOLOGIE

ION MILITARU, <i>Erosul european în secolul al XIX-lea: abstracția ca reținere</i> (<i>Educația sentimentală</i>) (L’abstraction en tant que modération: l’Education sentimentale)	341
ȘTEFAN VIOREL GHENEA, <i>Quine și relativitatea ontologică</i> (Quine and the ontological relativity)	357
TRANDAFIR CRISTINEL, <i>Conceptul de reprezentare în gândirea lui Nietzsche</i> (The concept of representation in Nietzsche's thought)	365

STUDII JURIDICE

ROXANA RADU, FLORIN NACU, <i>Combaterea discriminării etnice: aplicarea legislației anti-discriminatorii de către Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării</i> (Combating ethnic discrimination: anti-discrimination legislation applied by the national council for combating discrimination)	379
NICOLAE GRĂDINARU, <i>Regimul juridic al contractului de rentă viageră</i> (The legal nature of life annuity contract)	399

ECONOMIE

ION ROȘU HAMZESCU, NĂSTASE LUIZA, <i>Eficiența activității firmelor globale în schimburile internaționale</i> (The efficiency of total firms activity in international exchanges)	407
LAURENȚIU RADU, <i>Reclama comercială și rolul său în promovarea comerțului exterior</i> (The commercial advertisement and its part in the promotion of foreign trade)	419

OPINII

NICU VINTILĂ, <i>Gheorghe Chițu – biografie rectificată</i>	431
MIHAELA DAMEAN, <i>Castelul Peleş – ctitorie a Regelui Carol I și simbol al dinastiei</i>	437

RECENZII

Lucian Boia, „ <i>Germanofili</i> ” – <i>elita intelectuală românească în anii primului război mondial</i> (Florin Ghețău).....	441
Felipe B. Pedraza Jiménez, Rafael González Cañal, Elena E. Marcello (eds.), <i>El Arte nuevo de hacer comedias en su contexto europeo</i> (Oana Andreia Sâmbrian)	442
Iustina Burci, <i>Dicționar de meserii și funcții vechi</i> (Cosmin Vilău)	443
Tudor Olimpius Bompa, <i>Prenume la români</i> (Iustina Burci)	444
Iulia Cristina Frînculescu, <i>Aspecte ale terminologiei medicale românești de după 1990 (cu specială referire la influența engleză)</i> (Rodica Zafiu)	446
Mircea Platon, Ovidiu Hurduzeu, <i>A Treia forță. România profundă</i> (Constantin Mihai)	448
Ioan St. Lazăr, <i>Dioptricon. Contribuții de teorie, istorie și critică literară</i> (Constantin Mihai)	449
<i>Filiași. Istorie și cultură pe Valea Jiului</i> (coord. prof. univ. dr. Dinică Ciobotea) (Gabriel Croitoru)	451
ABREVIERI	453

PRACTICI FUNERARE LA SFÂRȘITUL EPOCHI BRONZULUI ȘI ÎNCEPUTUL EPOCHI FIERULUI ÎN SUD-VESTUL ROMÂNIEI

SIMONA LAZĂR

Abordarea socio-antropologică a practicilor funerare, încă de la începutul secolului al XX-lea¹, a permis ca înțelegerea diversității comportamentului funerar să fie urmată de înțelegerea mai nuanțată a descoperirilor arheologice de acest tip. Ceremonia funerară se derulează pe mai multe etape, indisolubil legate între ele, etape care, la rândul lor, sunt legate de rituri² în care colectivitățile respectă cu strictețe anumite reguli. Radcliffe Brown, analizând societățile primitive, sublinia că „religia a fost o parte esențială a constituirii societății. Formele religiei și forma structurii sociale își corespund una alteia”³. Această părere se află destul de aproape de concepția pe care a dezvoltat-o Georges Dumézil. Analizând mitologia, pe care el o considera a fi specifică populațiilor din familia lingvistică indo-europeană, el încerca să demonstreze că „ideologia” unei societăți reflectă structura organizării sociale, în sensul în care figurile mitice din panteonul indian, iranian sau roman reproduc sistemul tripartit, pe care îl regăsim în organizarea socială reprezentat de funcțiile religioasă, războinică, economică⁴. Un domeniu important al religiei comunităților primitive îl constituie cultul strămoșilor. Cu referire la acesta, Radcliffe Brown arată: „Riturile la care participă membrii grupului au legătură cu proprii lor strămoși, incluzând în mod firesc, aducerea de ofrande și sacrificii...O descendență, dacă este mai mare de 3-4 generații include atât persoane vii cât și moarte...Funcția socială a riturilor este evidentă: primind o expresie solemnă și colectivă, riturile reafirmă, reînnoiesc și întăresc acele sentimente de care depinde solidaritatea socială”⁵.

¹ A. van Gennep a publicat prima ediție din lucrarea sa *Riturile de trecere*, în 1909 (la noi a fost tradusă și publicată în 1996, în Editura Polirom); E. Durkheim *Formele elementare ale vieții religioase* în 1924 (republicată la noi în 1993, Editura Polirom).

² Acestea sunt în principal rituri de prag, de separare, de reintegrare (A. van Gennep, *Riturile de trecere*, 2001, Iași, Editura Polirom, p. 32-47).

³ A. R. Radcliffe Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 152.

⁴ G. Dumézil, *Mythe et epopée*, Paris, 1980.

⁵ A. R. Radcliffe Brown, *op. cit.*, p. 152-153.

Între credințele religioase și practicile funerare este de presupus o strânsă relație, dar, de cele mai multe ori, ea este greu de evidențiat numai pe baza descoperirilor funerare. Au fost făcute diferite încercări de a schița religia comunităților preistorice, folosind în acest scop descoperirile funerare. Având în vedere complexitatea fenomenului, rezervele cu privire la veridicitatea construirii unor astfel de ipoteze ni se par îndreptățite, „datele despre credințele religioase ale perioadei aici discutate ne relevă doar formele exterioare ale manifestării spirituale”⁶. Cu rezervele de rigoare, A. Vulpe arăta că la sfârșitul epocii bronzului s-ar putea contura apariția unei reforme religioase, sugerată și de răspândirea, în cea mai mare parte a Europei, inclusiv în jumătatea vestică a țării noastre a ritului incinerăției⁷. Începând însă cu prima epocă a fierului, spațiul carpato-dunărean este caracterizat de lipsa descoperirilor funerare. Se pot presupune alte tipuri de practici funerare, care nu permit conservarea urmelor în timp, cum ar fi risipirea resturilor incinerate sau expunerea cadavrelor⁸.

Cercetările antropologice și etnografice au adus o multitudine de date în acest sens; putem exemplifica, prezentând descrierea unei ceremonii funerare la tribul Bororo, reprodusă de C. Lévi Strauss, în cartea *Tropice triste*, unde se poate remarca atât ineditul ceremoniei, cât și faptul că defunctul avea parte de un alt tip de ritual datorită neapartenenței la comunitatea respectivă. „Când am sosit la Keyara tocmai murise cineva; din nefericire băștinașul era din alt sat. Nu puteam, deci, să am prilejul de a asista la dubla înmormântare care constă în a depune mai întâi cadavrul în mijlocul satului, într-o groapă acoperită cu crengi, în care e ținut până ce putrezește pentru ca apoi osemintele, spălate în apele fluviului, să fie pictate și împodobite cu pene înainte de a fi scufundate într-un coș în fundul unui lac sau al unei ape curgătoare”⁹.

În cadrul aceluiași cercetări s-a descris o mare varietate de rituri legate de moarte. „Riturile sunt cu atât mai complexe, cu cât este vorba nu doar de un fenomen natural, ci de o schimbare de regim ontologic și social... La unele popoare, numai îngroparea rituală confirmă moartea, cel care nu e înmormântat după datină nefiind socotit mort. La altele, moartea cuiva nu e recunoscută ca fiind adevărată decât după îndeplinirea ceremoniilor funerare sau dacă sufletul răposatului a fost însoțit prin ritualuri până la noua sa locuință, în lumea de dincolo, unde a fost întâmpinat de comunitatea morților”¹⁰.

⁶ A. Vulpe, *Istoria Românilor*, I, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 367.

⁷ *Ibidem*, p. 368.

⁸ A. Vulpe, *Zu den Grabsietten der älteren Hallstattzeit in Rumänien*, *Durch die Zeiten...* Festschrift für Albrecht Jockenhövel zum 65. Geburtstag, 2008, p. 287-272.

⁹ C. Lévi Strauss, *Tropice triste*, București, Editura Științifică, 1968, p. 242.

¹⁰ M. Eliade, *Sacral și profanul*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 139.

Tocmai această schimbare de statut ontologic pe care o presupune moartea, prin asociere cu moartea și reînvierea naturii, a făcut ca în anumite rituri de trecere să fie folosit simbolismul morții rituale¹¹.

S-a considerat chiar de către unii socio-antropologi, cum ar fi H. Spencer sau J. Frazer că teama de morți ar fi stat la originea religiei primitive. Chiar dacă astfel de idei nu se pot susține în totalitate, cu siguranță antropologul francez C. Rivière avea dreptate în privința importanței deținute de cultul strămoșilor. Aceștia, „fie divinizați, fie, mai adesea promovați la rangul de intermediari privilegiați între om și divinitate, apar, printre altele, în riturile morții și în cele funerare și se manifestă prin invocații... prin ofrande, individuale sau familiale, prin libații și sacrificii săvârșite în locuri determinate, toate în scopul de a le câștiga bunăvoința de pe lumea cealaltă. Acest cult se înscrie într-o concepție care implică ideea unei continuități a trunchiului social și a unei reînnoiri ciclice a vieții”¹².

Cercetarea arheologică din ultimele decenii a arătat și a teoretizat faptul că depunerile funerare pot „codifica” date legate atât de structura socială, cât și de ideologia, de mentalul colectiv al comunităților respective. În acest sens, în analiza practicilor funerare se operează tot mai frecvent cu noțiuni¹³ cum ar fi aceea de persoană socială, înțeleasă ca o varietate de ipostaze (vârstă, rang social, sex, etc.), ce definesc identificarea cu comunitatea căreia îi aparține individul, sau de energie socială consumată în derularea unor practici funerare. Alexandru Vulpe, discutând problematica legată de reprezentarea statutului social în epoca bronzului și la începutul epocii fierului arată că principala sursă de informație o constituie studiul necropolelor. „Prin prisma acestora suntem în măsură să ne făurim o imagine asupra statutului social al indivizilor înmormântați și, implicit, să încercăm a reconstitui sistemul de organizare a societății din care respectivii indivizi provin. La această categorie de informații se adaugă și date despre credințele grupurilor sociale în cauză, reflectate în obiceiurile funerare”¹⁴.

Studierea structurii spațiului funerar deschide mai multe posibilități de interpretare, cu condiția cercetării necropolelor în integralitatea lor (obiectiv rareori realizat). Doar astfel pot fi emise ipoteze cu privire la structura socială,

¹¹ Din bogata literatură existentă le menționăm pe cele mai cunoscute: A. van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, Editura Polirom, 1996; A. R. Radcliffe Brown, *op. cit.*; M. Eliade, *op. cit.*, p. 138-149.

¹² C. Rivière, *Socio-antropologia religiilor*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 32.

¹³ D. Bailey, *The Archaeology of Burial Mounds. Theory and Interpretation*, in „Pratiques funéraires dans l'Europe des XIII – IV s. av. J.-C”, 2002, Tulcea, p. 23-27; L. R. Binford, *An Archaeological Perspective*, New York- London, 1972; J. Tainter, *Mortuary Practice and the Study of Prehistoric Social System*, în „Advances in Archaeological Method and Theory”, I, 1978, p. 105-141.

¹⁴ A. Vulpe, *Istoria Românilor*, I, 2001, p. 353.

dacă ținem cont de faptul că spațiul funerar poate fi privit și ca o afirmare a identității sociale.

În zona Olteniei o astfel de analiză a fost făcută necropolei Gârla Mare, de incinerare în urnă, de la Cârna-Grindul Tomii, unde, pe baza inventarului funerar și a tipologiei formelor și motivelor decorative, Ion Chicideanu a sesizat existența a două zone, de est (36 de morminte) și de vest (80 de morminte), care ar corespunde utilizării cimitirului de două grupuri distincte ale comunității respective¹⁵, sugerând, prin urmare, o structură socială de tip dualist.

O analiză a structurii sociale a unei comunități a fost făcută de către A. Vulpe pentru Hallstattul târziu pe necropola de la Ferigile. S-a observat aici că parcelarea inițială a cimitirului sugerează existența a două clanuri care, începând cu secolul al VII-lea a. Chr. își aleg ca loc de înmormântare zona de sud a necropolei. Spre sfârșitul secolului al VII-lea, această suprafață devine insuficientă, cele două clanuri deplasându-se spre nord. În ultima fază a existenței cimitirului, datată în secolul al V-lea a. Chr., se observă din nou, bine conturate, cele două grupuri de morminte în latura nordică și nord estică a parcelelor alese inițial. În extremitatea sudică și cea nordică se remarcă alte două grupări de morminte, care au un inventar „sărac” și care, privite sub aspectul cronologiei interne a cimitirului, nu aparțin nici fazei de început, nici celei finale. Autorul a presupus că aceste grupuri situate spre periferia necropolei, la cele două extreme, nord și sud, ar fi rezultatul divizării tribului în alte două clanuri, cândva spre sfârșitul secolului al VII-lea a. Chr. O evoluție asemănătoare au avut și necropolele de tip Ferigile din Valea Topologului¹⁶.

Tot ca o tendință de afirmare a identității sociale poate fi socotit și tumulul funerar. Ridicate cu tendința vădită de a sublinia statutul social, atât prin energia socială consumată cu ocazia ridicării lui, cât și prin cantitatea și calitatea ofrandelor, mormintele tumulare sunt menționate cu această funcție de reprezentare a statutului social și în izvoarele literare¹⁷.

Din perioada de care ne ocupăm în Oltenia nu avem construcții tumulare, care să conțină sigur morminte în sensul tradițional al cuvântului. Mormintele din tumulii de la Vârtop și Plopșor trebuie puse sub semnul întrebării. Această situație ar putea fi interpretată ținând cont de situația constatată de A. Vulpe cu prilejul analizării necropolei de la Lăpuș, unde s-a observat cum practicile funerare pot îmbrăca o altă formă, trecându-se de la

¹⁵ I. Chicideanu, *Die Frühthrakische Kultur. Zur Bronzezeit in Südwest Rumänien*, în „Dacia”, NS, 30, 1-2, 1986, p. 7-47; M. Șandor Chicideanu, *Cultura Țuto-Brdo Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea mijlocie și inferioară*, 2003, p. 168.

¹⁶ A. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în „Revista de istorie”, 32, 12, 1979, p. 2277-2278; idem, în *Istoria Românilor*, I, 2001, p. 263.

¹⁷ A. Vulpe, *I R*, I, 2001, p. 354, citează din Homer, *Iliada*, VII, 86-89 și *Odissea*, XXIV, 80-84.

reprezentări individuale la reprezentări colective. La Lăpuș¹⁸, într-o fază inițială (Lăpuș I) sunt atestate morminte de incinerare (oase calcinate), însoțite de un bogat inventar ceramic și piese de metal (arme și podoabe). Într-o fază ulterioară (Lăpuș II), în aproximativ 10 tumuli întâlnim o situație aparent curioasă: au fost găsite numai resturi de la mai multe ceremonii funerare, adunate toate în câte un singur tumul, oasele umane fiind absente.

Biba Teržan, analizând aceeași necropolă¹⁹, a arătat faptul că împărțirea în mai multe zone a acestora ar reflecta distribuția mormintelor pe criterii de sex și de statut social. Grupul vestic i-ar fi aparținut unei elite în cadrul căreia se evidențiază, în primul rând, înmormântările de războinici (reprezenți mai ales de arme și vase decorate cu incizii și cu protome zoomorfe sau proeminente), dar și de femei (mormintele cu piese de port și vase mari, canelate). Grupul sudic și estic, având un inventar mai modest și obiecte legate de prelucrarea metalelor (valve de turnare, unelte), ar reprezenta un segment social legat de meșteșugul prelucrării metalelor.

În tumulul de la Susani ar putea să fie o situație asemănătoare celei din faza a II-a de la Lăpuș, respectiv lipsa unei certitudini în ceea ce privește osemintele umane (nu s-au găsit oase calcinate iar descoperirea unui schelet într-o anumită zonă a tumulului nu poate fi sigur atribuită perioadei hallstattiene)²⁰. Nu există dovezi cu privire la funcția tumulului de la Susani, opinia exprimată de autorii săpăturii, potrivit căreia tumulul de aici este monument funerar se bazează doar pe analogii și pe logica interpretării. Totuși este evident că descoperirea are caracter cultic (așa a fost interpretată prima oară la Congresul UISPP de la Belgrad, 1971) și este perfect plauzibil să fie legată de practici funerare.

În Oltenia, situația de la Vârtop prezintă asemănări, dar la dimensiuni mai reduse, cu tumulul de la Susani. Atribuirea oaselor calcinate, găsite în tumulul Vârtop, unui corp uman incinerat este doar ipotetică în lipsa unor analize osteologice. Absența oaselor, pusă de autor pe seama acidității solului este un lucru posibil și a mai fost întâlnit mai ales în cazul mormintelor de înhumare²¹, dar se cunoaște că oasele arse au o rezistență sporită la aciditatea solului în special când sunt depuse în urnă. În aceste condiții se naște întrebarea, dacă nu cumva tumulii respectivi reprezintă un alt tip de monument arheologic decât mormântul. Evident, absența totală a oaselor umane ne-ar duce cu gândul la cenotafuri, dar este posibil să fie vorba și de un alt tip de depunere rituală.

¹⁸ C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Libotin*, în „Thraco-Dacica”, XI, 1990, 1-2, p. 79-98.

¹⁹ B. Teržan, *Metamorphose – eine Vegetationsgottheit in der Spätbronzezeit*, în (ed. B. Horejs, R. Jung, E. Kaiser, B. Teržan *Interpretationsraum Bronzezeit*. B. Hänsel von seinen Schülern gewidmet. UPA, Bonn, 2005, p. 241-261.

²⁰ I. Stratan, A. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, PZ, 52, 1, 1977, p. 28-60; A. Vulpe, *Zur Deutung und Datierung des Hügels von Susani im Banat*, în „Transeuropam. Festschrift für M. Primas”, Bonn, 1995, p. 81-88.

²¹ E. Popescu, A. Vulpe, „Revista Muzeelor”, 1966, 2.

Tot din aceeași perioadă, respectiv Ha. A, provine și o altă descoperire interesantă la Konopiște²², lângă Mala Vrba. Aici a fost descoperită o amenajare de pietre, de formă ovală, care aveau dimensiuni și densitate mai mare în partea vestică, spre est fiind mai mult pietriș. Într-o groapă, situată în vestul zonei respective au fost găsite oase de animale, un schelet de purceluș, vase întregi și fragmentare (străchini, vase mari bitronconice, cu gâtul scurt și marginea răsfrântă, un vas de tip pyraunos, un vas dublu, decorate cu caneluri și proeminente), toate cu foarte bune analogii în aria Vârtoș. Caracterul cultic al descoperirii este evident, așa cum evidentă este și asemănarea cu situația de la Vârtoș, remarcându-se, totodată, conținutul simbolic pe care ambele descoperiri îl au.

În aceeași ordine de idei, ne atrag atenția descoperirile de la Libotin, jud. Maramureș, unde sub solul vegetal, în care s-au găsit numeroase fragmente ceramice, s-a observat un strat de culoare cenușie negricioasă, mai subțire spre capete și mai gros în partea centrală, unde avea până la 0,35 – 0,40 m. Pe acest postament, în patru locuri, se aflau aglomerări de pământ ars amestecat cu cărbune, cenușă, oase calcinate de animale, pietre²³.

Este, deci, perfect plauzibil ca materialele ceramice găsite în tumulii de la Vârtoș și Ploșor să nu constituie inventarul unor morminte, dar să aibă legătură cu un alt tip de practici rituale, posibil legate tot de cultul morților, desigur în sens simbolic.

Practicile funerare se constituie, așadar, ca o expresie simbolică și nu întotdeauna mormintele cu un inventar funerar sărăcăcios sunt expresia unui declin economic. Ele pot fi, mai curând, expresia unei ideologii religioase care impunea respectarea unor reguli sociale și nu reflectau un standard economic.

Generalizarea necropolelor de incinerare plane și renunțarea la mormintele tumulare, în cea mai mare parte a Europei bronzului mijlociu și târziu, poate fi expresia extinderii unei noi ideologii. Acest fenomen ar putea fi înțeles și ca trecerea de la mormintele tumulare, care sunt expresia simbolică a unor elite, la o reprezentare ce sugerează o tendință de impunere a unor colectivități, tendință prezentă în toate comunitățile perioadei „perioada câmpurilor de urne” (Urnenfelderzeit, pe scurt: UFZ). Se cunoaște faptul că și în lumea miceniană, unde elitele se înhumau cu purificare prin foc, este adoptată incinerarea concomitent cu căderea civilizației palațiale. Același fenomen îl întâlnim în Europa Centrală și poate fi considerat ca o nivelare ideologică, nicidecum ca un fenomen migraționist, cum a fost, uneori, prezentat în trecut.

Dispariția necropolelor, începând cu secolul al XII-lea a. Chr., și apariția în această perioadă a unor construcții tumulare, de genul celor de la Susani, Lăpuș, Libotin sau Vârtoș, care prin bogăția ofrandelor și/sau cantitatea de

²² P. Popović, *Problem of Cult Features in the Late Bronze Age cemetery at Konopište*, în „Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eiseren Tores”, 1997, p. 147-153.

²³ C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Libotin*, în „Thraco-Dacica”, 11, 1990, 1-2, p. 79 și urm.

energie socială înglobată sugerează apariția unei noi forme de reprezentare colectivă, ne determină să ne gândim și la o schimbare la nivelul mentalului colectiv. Această schimbare, la rândul ei, nu reflectă în mod automat și obligatoriu modificări în structura socială²⁴. Pe de altă parte, putem fi de acord cu antropologul L. V. Thomas care analizând din perspectivă socio-antropologică înmormântările, sublinia „Ce qu'on appelle culture n'est rien d'autre qu'un ensemble organisé de croyances et de rites afin de mieux lutter contre les effets dissolvants de la morte individuelle ou collective”²⁵. În contextul acesta factorul social ar fi putut juca un rol decisiv în forma de exprimare a ritualurilor funerare, beneficiind de „mormânt” doar anumite categorii ale societății.

Trebuie precizat că omul preistoric în calitatea sa de persoană socială, se identifică în primul rând cu o anumită structură socială bazată pe relații de gen, rudenie, descendență reală sau imaginară, ierarhie socială sau simbolică, fiind promotorul unui anumit tip de capital simbolic. Diversitatea aceasta de statute sociale, activate diferit pe parcursul vieții, ne determină să observăm că afilierea etnică nu reprezintă în societățile arhaice singura determinantă majoră. Atunci când sesizăm la nivelul culturii materiale o anumită unitate stilistică, este absurd să tragem concluzia că aceasta s-ar suprapune peste o anumită unitate etnică.

Pe de altă parte, în cadrul diversității formelor pe care practicile funerare le implică, se înscrie aici și un fenomen a cărui interpretare este, deocamdată, dificilă și care este strâns legată de problemele pe care le ridică transformările culturale despre care am discutat mai sus în cadrul expunerii. Este vorba de transformarea pe care o suferă materialele atribuite, inițial, unei perioade mai vechi, refolosite în decursul ritualului de înmormântare al unei epoci ulterioare. Cităm aici cazul celor patru fragmente ceramice provenind de la vase decorate în stil Verbicioara V (grupul Govora), descoperite printre oasele calcinate din urna mormântului principal al tumulului 4 de la Tigveni. Acest mormânt aparține grupului de necropole de tip Râureni – Tigveni, datând din Hallstattul timpuriu (în special Ha A). Situația respectivă nu se datorează întâmplării; fragmentele decorate au fost culese și depuse intenționat în urnă. De ce? Chiar dacă explicația exactă a acestui procedeu ne rămâne ascunsă, faptul în sine presupune o anumită percepție asupra valorii unei ceramici ornamentate și, desigur, a simbolisticii pe care respectivul decor îl conține.

Faptul devine cu atât mai semnificativ, cu cât ne aflăm într-o perioadă în care toate urnele au suprafața nedecorată, sau dacă este totuși prezent un decor simplu, acesta nu are nici o legătură cu stilul ceramicii Verbicioara. Cazul citat este, totodată, încă un exemplu al transformării culturale și a felului în care este

²⁴ A. Vulpe, *Zu den Grabsietten der älteren Hallstattzeit in Rumänien*, „Durch die Zeiten...Festschrift für Albrecht Jockenhövel zum 65. Geburtstag”, 2008, p. 287-273.

²⁵ L. V. Thomas *La mort: un objet anthropologique*, în „Une anthropologie des turbulences. Omage a Georges Balandier”, Paris, Berg International Editures, 1985.

afectată soarta unui obiect: vasul inițial, în formă fragmentară, capătă un cu totul alt rol.

Această situație este rar întâlnită în aria de studiu și nu credem că trebuie confundată cu obiceiul reutilizării unor vase întregi. Reutilizarea unor vase din epoci anterioare și folosirea lor ca urne a mai fost semnalată în zona noastră în epoca fierului. Este cazul unui vas de tip Vinča de la Rast, jud. Dolj, refolosit ca urnă funerară în sec. II-I a. Chr.²⁶, sau a ceștii Verbicioara V, depusă alături de alte cinci vase, printre care și unul lucrat la roată, într-un mormânt de tip Ferigile III – deci sec. V-IV a. Chr. – la Gătejești, jud. Vâlcea²⁷.

În acest articol ne-am oprit doar asupra câtorva dintre aspectele legate de practicile funerare, fără a avea pretenția că oferim o abordare exhaustivă a subiectului. Este însă o încercare de a arăta că interpretarea practicilor funerare, a prezenței sau absenței monumentelor funerare poate deschide noi perspective de cercetare.

FUNERAL PRACTICES AT THE END OF THE BRONZE AGE AND THE EARLY IRON AGE IN SOUTH-WESTERN ROMANIA

(Abstract)

The study of the funeral space structure opens a window to many interpretation possibilities, if respecting the condition of searching the necropolises entirely (an objective rarely accomplished). This is the only way in which there could emitted some hypothesis regarding the social structure, if we give credit to the fact that the funeral space could also be seen as a reinforcement of the social identity.

Between the religious believes and the funeral rituals it is supposed to be a tight connection, but it is often hard to designate this relation only on the basis of the funeral discoveries.

The disappearance of the necropolis cremation tombs starting with the twelfth century B.C. and the appearance in the same period of the tumular constructions, as those from Vârtop, Susani, Lăpuș, Libotin, which because of the richness of funerary offerings and/or because of the quantity of social energy located within suggest the arising of a new form of collective representation, make us think to a change in the collective mentality. At the same time, this change doesn't automatically and necessary reflect changes into the social structure.

Keywords: cremation tombs, the tumular constructions, funeral rituals, social identity, Hallstatt.

²⁶ E. Tudor, *Morminte de luptători din a doua epocă a fierului descoperite la Rastu*, SCIV, 19, 1968, 3, p. 517-526.

²⁷ G. Petre Govora, *Necropola și așezarea din epoca fierului de la Gătejești*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 557-566.

DESPRE ALTARELE MINIATURALE DE CULT NEO-ENEOLITICE

IOHANA NICHITA

Oamenii din epoca neolitică și eneolitică au avut un „sistem religios coerent”, raportat la activitățile economice de bază. În consecință, „vegetația devine un obiect de solidaritate mistică”, spre deosebire de populațiile din paleolitic. Reconstituirea credințelor neolitice este bazată, în cea mai mare parte, pe studierea plasticii antropomorfe și zoomorfe, a unor obiecte ce au fost utilizate în ritualuri religioase, a sanctualelor, templelor, altarelor, altărașelor și a complexelor de cult. Plastica epocii neolitice și eneolitice simbolizează manifestări magico-religioase, exprimând, în același timp, vădite înclinații artistice. Actele rituale, care făceau parte din viața populațiilor neolitice și eneolitice, se desfășurau, uneori, și în cadrul locuințelor¹.

Plastica neolitică și eneolitică este în directă legătură cu practicile magico-religioase, această afirmație fiind susținută de canonizarea figurilor și de gesturile rituale. Plastica antropomorfă și zoomorfă este o manifestare artistică cu o reală înclinație pentru gustul pentru frumos al populațiilor culturii Vinča (fig. 1)².

În literatura arheologică apare foarte frecvent denumirea de altăraș³ sau altare miniaturale. Se imită piese în mărime naturală, descoperite în sanctuare, purtând numele de la altar și masă-altar⁴ și se referă la o serie de piese de cult, de formă triunghiulară sau patrulateră, care au în partea superioară o mică cupă, o cupă semisferică sau o casetă în care se puneau uleiuri (naturale sau vegetale) sau grăsimi, utilizate pentru: a avea lumină, a păstra focul; prin foc, fum, dar mai

¹ Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 44.

² Dana Bălănescu, *Studii și comunicări de istorie*, Caransebeș, în BMN, 1979, p. 30-40.

³ Gh. Lazarovici, *Cu privire la neoliticul din Banat*, în „Tibiscum”, 3, 1974, p. 45-64. 8/8; idem, *Neoliticul Banatului*, în BMN, III, Cluj, 1979, nr. 185, 4/14/15; M. Nica, *Cârcea, cea mai veche așezare neolitică de la sud de Carpați*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 435-463; H. Todorova, *Kameno-mednato epoha v Bulgarija*, Sofia, 1986, p. 80, fig. 12/5; Gh. Lazarovici, O. Sfetcu, *Așezarea de la Buziaș-Silagiu*, în „Banatica”, X, 1990, p. 45-57; S. A. Luca, *Așezarea aparținând culturii Starčevo-Criș de la Pojejena-Nucet (jud. Caraș-Severin). Campania 1986*, în „Banatica”, 1995, p. 5-22; E. Bánffy, *Cult objects of the Lengyel culture. Connections and interpretation. Archaeolingua SM*, Budapest, 1997, 24/7, fig. 97; Z. Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, în BMN, XIX, Cluj-Napoca 1999, p. 204-209.

⁴ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în BMN, III, Cluj, 1979; Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, vol. 1. pl. 341, vol. 2, pl. 115, fig. 137, „Waldpress”, BHAB, 12, 2001; Gh. Lazarovici, C. Ionescu, L. Ghergarii, *Analiza pe ceramica neolitică timpurie de la Cheile Turzii*. Manuscris; Gh. Lazarovici, M. Meșter, Z. Maxim, indice *Țaga*, în CCAR, 2001.

ales miros aduceau prinos, jertfă divinităților luminii și focului care, pentru neolitic, erau reprezentate de soare și lună.

Altarele erau folosite pentru arderea unor lichide „ca simboluri păstrătoare a focului și luminii, a căldurii, caracteristică a vieții și a lumii vii”⁵.

Decorul acestor piese diferă de la o regiune la alta. Pe unele altare decorul nu este prezent, iar altele ne duc cu gândul la „un gen de scriere”, „hieroglife sacre”⁶. Descoperirile arheologice arată faptul că, cele mai numeroase semne pe care le găsim pe altare miniaturale de cult sunt: „M”, „W”, „V”, „Λ”, triunghiul cu vârful în jos sau în sus, spirala, ochiul, cerbul, sau cercurile concentrice. Semnificația acestor motive străvechi variază, ele putând fi considerate „semne ale Zeiței Luna sau chiar reflexia unor realități astronomice”. Gheorghe Lazarovici interpretează „M” sau „W” drept o reprezentare astronomică ce este legată de „constelația Cassiopea, care timp de șase luni este în formă de „M” ca apoi alte șase luni să ia forma „W”⁷.

„V” sau „Λ” este un alt motiv frecvent întâlnit (fig. 2/4-5, 7; 3/1, 3-5, 12; 4/4), de la care se presupune că s-a ajuns la triunghi și romb (fig. 2/3; 3/7).

Triunghiul cu baza în jos este interpretat drept simbol al sexului masculin, în timp ce opusul său, cu baza în sus, reprezintă sexul feminin, redat uneori într-o manieră absolut inconfundabilă. Unirea mai multor triunghiuri este considerată, totodată, și o expresie a diferențierii timpului, a zilelor și nopților (vezi fig.2/5, 9, 12; 3/9-10).

Rombul poate însemna sexualitate sau lumină; după poziția sau locul în care apare pe idoli poate marca sexul sau reda ochii figurinei.

Alt semn care apare încă din paleolitic este cel al spiralei (fig. 2/2, 13; 4/12), a cărei reprezentare poate fi legată de soare și lună, iar dispunerea într-o anumită ordine sau formă ar putea sugera și scurgerea timpului, în sensul trecerii zilelor (soare) și nopților (luna).

Un loc important între semnele de pe altare îl joacă și ochii, sau ochiul (fig. 2/1; 3/14-16; 4/12). Această reprezentare poate fi legată de mai multe interpretări. Ar putea sugera puterea divinității, care urmărește practicile magico-rituale, dar nu se elimină nici posibilitatea că ar putea sugera forța benefică, protectoare a anumitor animale din preajma omului, sau, dimpotrivă, cea înfricoșătoare, distructivă a altora (mai ales sălbatice)⁸. Interesant de remarcat

⁵ Gh. Lazarovici, *The eye-symbol, gesture, expression*, în „Tibiscum”, X, Studii și comunicări de etnografie și istorie, Caransebeș, 2000, p. 115-122.

⁶ M. Gimbutas, *The Civilization of the Goddess* (ed. J. Campbell) Harper San Francisco, 1999.

⁷ Gh. Lazarovici, F. Drașovean, Z. Maxim, *Parța*, Timișoara, 2001, p. 271.

⁸ Gh. Lazarovici, *The eye-symbol, gesture, expression*, în „Tibiscum”, X, *Studii și comunicări de etnografie și istorie*, Caransebeș, 2000, p. 120.

este faptul că ochii, sau ochiul divin apar atât în arhitectura monumentală a sanctuarelor⁹, dar și pe diferite alte obiecte de cult.

Reprezentarea, pe unele altare neo-eneolitice, a unor capete de animale cornute, sau modelarea unor părți ale altarului în forma părților unor animale (fig. 4/13-15) este considerată, de asemenea, a avea o putere apotropaică sau legată de totemul familial¹⁰. Nu trebuie neglijată nici posibilitatea ca astfel de altărașe cu capete de animale să fie o expresie, la scară redusă, a sanctuarelor, care după J. Makkay erau, de multe ori, împodobite cu astfel de capete de animale, marcând forța masculină, virilitatea, dar și fecunditatea, sămânța, ideea de a procrea¹¹.

Cercul și cercurile concentrice sugerează lumina sau razele solare, ideea de lumină, căldură, cunoaștere. Semicercul sau asocierea semicercurilor pe altare reprezintă soarele sau luna personificate. În unele cazuri cercurile de pe altare redau, fără îndoială, și sâniile, ca în cazul altarului de la Vinča Belo Brdo (fig. 5/7) sau Karanovo (fig. 3/8). La fel de interesante sunt și alte altare din Bulgaria, prevăzute cu reprezentări antropomorfe (fig. 4/10-11).

Din cauza acestor multiple funcționalități, ele au pe corpul lor o serie de ornamente, decor simbolic, figuri în relief, ochi, capete de animale. De-a lungul timpului, diferiți arheologi le-au descris¹², au realizat tipologii, au scris despre semnificația lor¹³ sau a semnelor, simbolurilor de pe ele¹⁴. Fiind un element de cult, altarul poate fi definit ca un component arhitectural sau sculptural destinat realizării unor ritualuri. Măsuțele de cult neolitice reprezintă cele mai vechi tipuri de altare (fig. 11). Acestea sunt confecționate din lut, cu trei sau patru picioare, fiind ornamentate cu un decor geometric incizat sau modelat pe laturi. Altarele sunt de dimensiuni diferite, de la cele monumentale ajungând la cele miniaturale (fig. 6). Rolul altarelor a fost acela că au fost întrebuințate atât în domeniul casnic, cât și în cel sacru-religios, fiind descoperite în locuințe.

⁹ Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, vol. 1.1 341, vol. 1.2.

¹⁰ Gh. Lazarovici, *The eye-symbol, gesture, expression*, în „Tibiscum”, X, Studii și comunicări de etnografie și istorie, Caransebeș, 2000, p. 120.

¹¹ J. Makkay, *The Late Neolithic Tordos Group of Signs*, în Alba Regia, X, Székesfehérvár, 1969, p. 9-50.

¹² D. Srejiović, *Excavation at Lepenski Vir*, în „Starinar”, XVIII, 1967, p. 156-164; M. Nica, op.cit., p. 435-463; H. Todorova, op.cit., p. 80, fig. 12/5; Gh. Lazarovici *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase. Partea a II-a*, în ActaMP, XIV-XV, 1990-1991, p. 11-35; V.Nikolov, *Das Flusstal der Struma an der frühneolithischen Strasse von Anatolien nach Mitteleuropa*, în „Die ersten Bauern”, 2, Schweiz, Landmuseum Zürich, 1990, p. 63-69; E. Bánffy, op. cit., fig. 97.

¹³ Z. Maxim, op. cit.; C. M. Lazarovici, *Pre-writing signs on the neo-eneolithic altars*, în „Lolita Nikolova”, Editura Symbolic for Communication in Southeast Europe, Bar International Series 1139, 2003, p. 85-96.

¹⁴ Z. Maxim, op. cit., p. 61-62, 206 și urm; C. M. Lazarovici, op. cit., p. 85-96.

Pentru cele din cultura Starčevo-Criș din Banat, Gh. Lazarovici a publicat mai multe tipuri și a creat coduri pentru formă, ornamente, casetă, decor, ochii semne, picioare (fig. 6, 7), iar Zoia Maxim a făcut o tipologie a lor (fig. 5).

În Oltenia, astfel de altare miniaturale au fost descoperite la Cârcea, jud. Dolj, în nivelul Starčevo-Criș IC/II A 1ab (fig. 6), dar aria în care sunt ele prezente este mult mai mare¹⁵. Lista descoperirilor de acest fel mai cuprinde următoarele situri: Ostrovu Golu (fig. 8), România, cultura Starčevo-Criș, faza III, de tip 1ab¹⁶; cultura Starčevo-Criș 2 1ab Gradeșnica B și C Bulgaria¹⁷; cultura Starčevo-Criș 2 1ab Kremikovci (variantă a c. Starčevo-Criș)¹⁸; cultura Starčevo-Criș 2 1ab Kara Bujuk-Dupnica Bulgaria¹⁹; cultura Karanovo (variantă a c. Starčevo-Criș), 2 1ab Karanovo²⁰; Starčevo-Criș IIIB IIIB 1ab Pavlovac Serbia, pe râul Morava²¹.

În Banat, s-au efectuat cercetări ce au dus la descoperirea unor piese complexe. Un exemplu semnificativ în acest sens îl constituie piesa de la Parța, tell II, care are trei picioare ce pornesc din corpul cu formă cilindrică. Altarul este ornamentat cu incizii curbo-liniare, atât pe suprafața corpului, cât și pe picioare. La Liubcova se întâlnește un alt altar ce prezintă patru picioare nedecorate. La Sânaandrei au putut fi identificate picioare înalte de altare, unul fiind ornamentat cu incizii meandrice²². Altarul cu două personaje de la Trușești reprezintă cea mai veche piesă monumentală descoperită în România (fig. 9). Acest altar a generat ample discuții în rândul specialiștilor: pereche divină sau un cuplu de două zeiță feminine, mama și fiica (Demeter și Chore), rezultând o

¹⁵ I. Kutzian, *A Körös Kultura*, Budapesta, 1944; H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte, I*, München, 1968; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în BMN, III, Cluj, 1979, 273, p. 50, fig. 10, 162 planșe; H. Todorova, *op. cit.*; H. Todorova, I. Vaisov, *Novo-kamennata epoha v Bulgaria*, Sofia 1993; E. Bánffy, *op. cit.*

¹⁶ Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, în „ActaMN”, VI, 1969, p. 3 și urm., fig. 8/9-15; Gh. Lazarovici, *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș în Banat*, în „ActaMN”, 8, 1971, p. 409-413, fig. 4/2-5; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în BMN, III, Cluj, 1979, X/B21, 26, 28-3; P. Roman, V. Boroneanț, *Locuirea neolitică de la Ostrovu Banului*, în „Drobeta”1, I, 1974, p. 117-128. pl. IV/5-8.

¹⁷ B. Nikolov, *Gradeșnica*, Sofia, 1976, pl. 17/3; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în BMN, III, Cluj, 1979, n. 192.

¹⁸ J. H. Gaul, *The Neolithic Period in Bulgaria*, în BulASPR, 16, 1948, p. 193 și urm. IX/8; idem, *Über das neo-bis aneolithisch Befestigungen aus Rumänien*, în „JahrMittDeutsch Vorgeschichte”, 73, 1990, n. 192.

¹⁹ Idem, *The Neolithic Period in Bulgaria*, în BulASPR, 16, 1948, pl. IX/2; *Über das neo-bis aneolithisch Befestigungen aus Rumänien*, în „JahrMittDeutsch Vorgeschichte”, 73, 1990, n. 192.

²⁰ V. Mikov., *Kultur neolita i eneolita in Bulgarii*, în „Sovetskaia Arheologia”, 1, 1958. fig. 3/6.

²¹ B. Staljo, *Pavlovac*, în „Zbornik Narodni Muzeja Belgrad”, 1957, VIII/4; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în BMN, III, Cluj, 1979, n. 194.

²² Florin Drașovean, *Cultura Vinča târzie (Faza C) în Banat*, Timișoara, Editura Mirton, 1997, p. 67.

alegorie deosebită. Plasarea pântecului, simbol clar al gravidității, sugerează că aceasta se petrece între doi parametri, cele șase coloane mari și cele trei mici sau phalusurile redată întăresc ideea de sexualitate celestă. Cele trei coloane mici din zona pântecului ar putea fi puse în legătură cu primele luni ale concepției și, cu următoarele șase, ar forma cele nouă luni de gestație²³.

Modelele de temple cu două niveluri ne oferă informații privitoare la planul arhitectonic al monumentelor reale. Un astfel de model, descoperit la Căscioarele și aparținând culturii Gumelnița, „prezintă patru temple separate, dispuse deasupra unei substructuri ample; fiecare templu are un portal sau o arcadă mare; baza prezintă zece deschideri circulare. Partea superioară a substructurii formează o terasă în jurul templelor, care fie putea găzdui o adunare, fie servea ca suprafață înălțată pentru practicarea ceremoniilor rituale”.

Descoperirile arheologice atestă existența unor locuri speciale de cult, găsite în aer liber sau în așezări speciale numite sanctuare, temple, altare, altărașe sau mese de altar²⁴. Fiind percepute ca recipiente, acestea ar putea fi împărțite atât în funcție de forma recipientului propriu-zis, a numărului de picioare, întâlnind altare care au caracter zoomorf, (fig. 4/13-15) sau antropomorf (fig. 4/10-11).

În anii 6000 î. Hr., „altarele domestice se dezvoltă ca sanctuare cu două încăperi, una mai mare, iar cealaltă, mai mică, prima fiind templul propriu-zis, cealaltă un atelier pentru producerea obiectelor de cult”. În sud-estul Europei există cincizeci de modele de lut ale unor temple, acestea aflându-se deseori în apropierea unui altar. În majoritatea cazurilor, modelele erau ofrande închinare zeității căreia îi era destinat altarul. Majoritatea altarelor sunt de dimensiuni mici și sunt decorate cu diverse simboluri. Modelele sunt dreptunghiulare și prezintă acoperiș cu două pante.

Altarele geometrice pot fi: triunghiulare (fig. 2 și 5), rectangulare (fig. 4/1, 6, 9, 12), altărașe măsuță (fig. 11), mai rar ovale (fig. 12) sau în formă de fructieră (fig. 5/9).

Altarele de jertfă (de exemplu cele de la Histria) sunt masive, „paralelipipedice”, construite în *opus quadratum* din blocuri de calcar. Cel de-al patrulea, care a fost realizat pentru divinitatea care patronează templul, este realizat din gresie calcaroasă și este de dimensiuni mari.

Altarul votiv poate fi definit ca un „bloc monolitic, paralelipipedic, de dimensiuni variate, comportând la bază și la partea superioară profile mai mult sau mai puțin proeminente cu un coronament fie în formă de volute, fie în formă de acoperiș cu pseudoacrotiere”. În unele situații, pe altarul votiv este așezată

²³ C. M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Despre construcții de cult neo-eneolitice din sud-estul Europei*, Lisabona, 2006.

²⁴ E. Banffy, *Cult objects of the Neolithic Lengyel Culture*, Budabesta, 1997; C. M. Mantu, I. Scorțanu, *Date în legătură cu așezarea Starčevo-Criș de la Poienești, județul Vaslui*, în SCIVA, nr. 43, 1992, p. 149-177.

statuia divinității. „Pe fața principală a altarului era gravată inscripția dedicatorie, iar pe cele laterale erau reprezentate simboluri”. Altare de acest tip au fost descoperite la Histria, Apulum, Tomis.

Neoliticului timpuriu îi aparține altărașul descoperit la Ocna Sibiului (fig. 13), într-o groapă, în urma săpăturilor arheologice, împreună cu un idol. Altarul și idolul prezintă, pe cele patru fețe, o serie de semne și simboluri: cerul, pământul, registre ce redau simboluri ce au legătură cu lumina, sexul, X, U, romb, triunghiul, curbe oblice, crucea Sfântului Andrei, iar pe idol este prezentă atât luna, cât și soarele. Altarul de la Ocna Sibiului este de formă patrulateră, cu latura de 12 metri, având o suprafață de 144 de metri pătrați²⁵, iar sanctuarul este din faza Velușca Porodin, SC III/IV²⁶.

În centru exista un altar monumental cu casetă²⁷, asemănător în ceea ce privește forma cu altărașele de cult Starčevo-Criș (fig. 6), fazele III-IV, la Lepensky Vir²⁸, Pernik în Bulgaria²⁹.

În sanctuarul de la Vrbjanska Čuka, pe latura sudică există un altar mare, iar pe partea de est a clădirii se aflau două altare din lut, în formă de măsuță cu patru picioare. Altarele de sacrificiu se pot asemăna cu un patrulater. Recipientele nu erau legate unul de altul, aici putându-se deduce faptul că diferența de nivel făcea posibilă circulația unor lichide de jertfă.³⁰ Sacrul este înțeles într-un mod distinct de la o stațiune la alta, de la o civilizație la alta.

Sanctuarele³¹ sunt acele spații destinate oficierei ceremoniilor religioase, lăcașuri de cult, locuri inviolabile, unde accesul profanărilor este interzis”. În epoca neolitică întâlnim sanctuarul naturalist – masă de sacrificiu cu vase de ofrandă – de la Pianu de Jos, cultura Petrești. Sanctuarul de la Căscioarele – Ostrovel, cu două încăperi „arhitectură monumentală (coloanele, masa de altar), pereții pictați și alte „elemente ce definesc sanctuarul (bancă, stâlpii din jurul coloanei mari), ritualul de jertfire”³². La Sărata Monteoru au fost descoperite

²⁵ B. Jovanović, *Die Kultplatze und Architektur in der Vinča-kultur*, în „Banatica”, 11, 1991, p. 119-124.

²⁶ B. Kitanovski, D. Simoska, B. Jovanović, *Der Kulturplatz auf der Fundstätte Vrbjanska Čuka, bei Prilep*, în „Vinča i neîn svet = Vinča and its World”, Belgrad 1990, p. 107-112.

²⁷ B. Kitanovski, D. Simoska, B. Jovanović, *op. cit.*, fig. 6.

²⁸ D. Srejić, *Die Lepenski Vir Kulture und der Beginn der Junstenzeit an der Mitteldonau*, în „Fundamenta”, A, 3, Köln-Wien, 1971.

²⁹ H. Todorova, I. Vaisov, *Nova Kamienata epoha v Bulgaria.*, Sofia, 1993.

³⁰ Borislav Jovanovic, Blaoja Kitanopski, Dragica Zimosca, *Der Kultplatz auf der Fundstätte Vrbjanska Cuka bei Prilep, in Vinca and its World*, International Symposium, The Danubian Region from 6000 to 3000 B.C., Belgrad, 1990.

³¹ Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Moșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 297.

³² C. M., Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România*, Editura Trinitas, vol. II, Iași.

sanctuare tribale. Numim sanctuar sau altar o parte a unui templu sau edificiu, în alte cazuri, poate fi o construcție de sine stătătoare, destinată practicării cultului unei divinități.

„Descoperirea unor sanctuare sau altare comunitare la Vrbjanska Čuka și Madjari arată existența unor structuri religioase coerente. Cel mai grăitor exemplu privind existența unor altare comunitare este sanctuarul de la Kormadin, de pe teritoriul Serbiei, din nivelul Vinča C”³³.

Oamenii epocii neolitice și eneolitice „considerau moartea o revenire la starea inițială”, mormintele aflându-se în cadrul comunităților, printre locuințe. În cadrul mormintelor au fost identificate „altărașe și pandantive cu roluri asemănătoare ca și pentru cei vii”. Teme mitice, precum moartea, reînvierea, cultul bucraniului sau reîntruparea sunt reprezentate pe altare (fig. 14).

Altarul servește ca lampă, ducându-ne cu gândul la cunoaștere, lumină, limbaj scris, sacrul fiind înțeles într-un mod distinct de la o stațiune la alta, de la o civilizație la alta.

DE VIGNETTES AUTELS DE CULTE DU NEO-ENEOLITHIQUE AGE

(Résumé)

Peuples du néolithique et énéolithique avait un «système cohérent religieux» liés à la base des activités économiques. Reconstruction de la croyance néolithique est basée, pour la plupart, l'étude des représentations anthropomorphes et zoomorphes, d'objets qui ont été utilisés dans les rituels religieux, des sanctuaires, des temples, des sanctuaires et des ensembles religieux.

Comme un élément de culte, l'autel peut être définie comme un élément architectural ou sculptural conçu pour effectuer des rituels. Tables néolithique de culte sont les plus anciennes formes d'autels. Ils sont faits d'argile, avec trois ou quatre pieds, est orné de motifs géométriques incisés et les côtés en forme. Les autels sont de tailles différentes, du monumental à la miniature atteint. Le rôle a été que les autels ont été utilisés à la fois en interne et dans le sacré et religieux, ont été découverts dans la maison.

Mots-clés: les autels, néolithique, rituels religieux, motifs géométriques incisés.

³³ C. M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Despre construcții de cult neo-eneolitice din sud-estul Europei*, Lisabona, 2006.

ANEXE

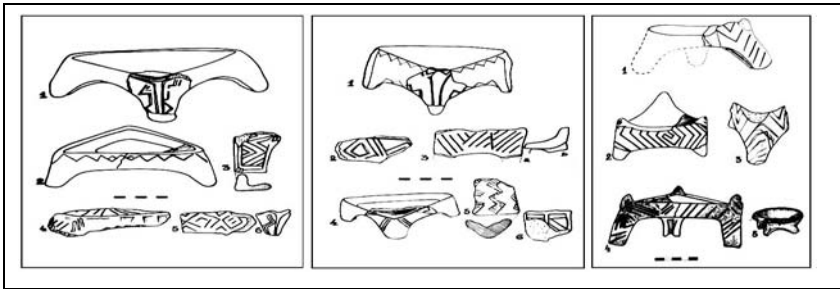

Fig. 1. Altărașe, cultura Vinča.

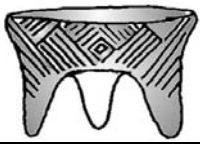

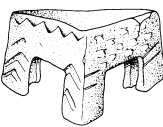
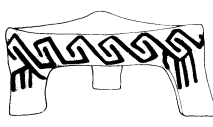

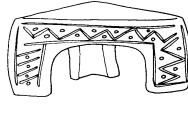

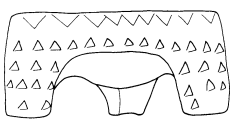

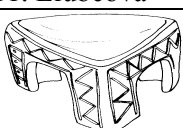

		
1. Karanovo	2. Karanovo	3. Pața
		
4. Gornea	5. Ovčarovo	6. Gradeșnica
		
7. Eleșnica	8. Gradeșnica	9. Karanovo
		
10. Hotnica	11. Liubcova	12. Kazanlık
		
13. Karanovo	14. Karanovo	15. Karanovo

Fig. 2. Altare triunghiulare, cu semne.

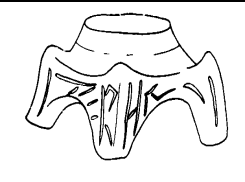
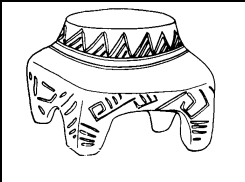

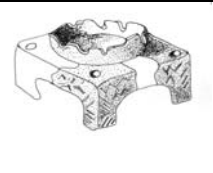
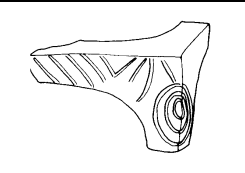

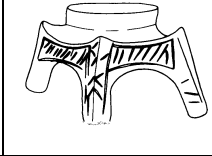
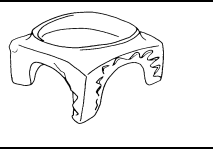

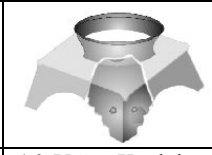
			
1. Vinča	2. Brenica	3. C. Gradešnica, Gradešnica	4. C. Gradešnica, Gradešnica
			
5. Mostonga I	6. Kaloianovo	7. Brenica	8. Karanovo
			
9. Starčevo	10. Starčevo	11. Starčevo	12. C. Gradešnica, Gradešnica
			
13. Pernick	14. Vinča	15. Kotocpa	16. Vršac-Kozluk

Fig. 3. Altare, cupă cu semne.

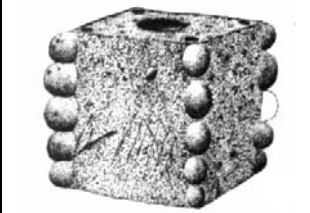
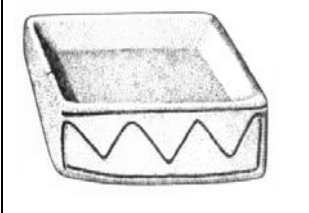
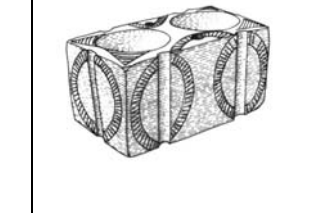
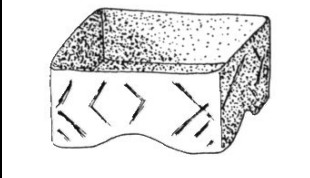
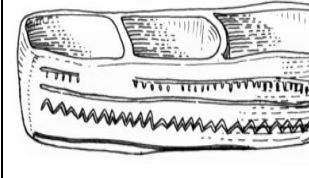
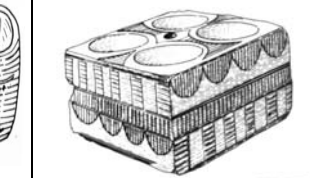
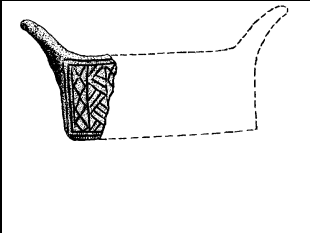
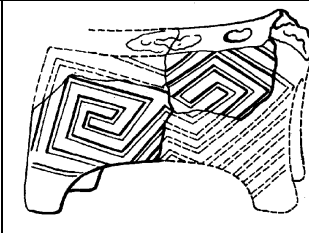
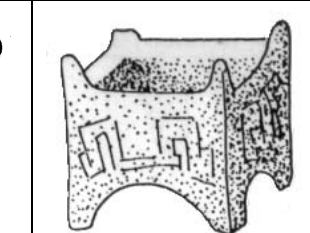
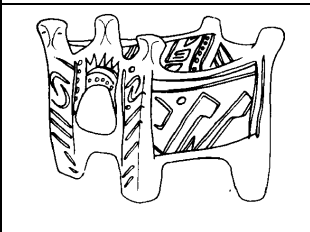
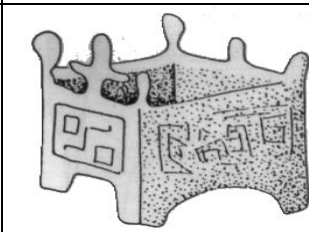
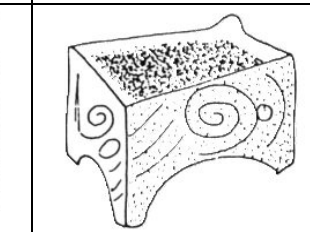
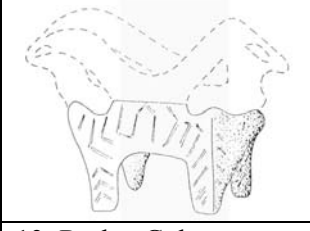
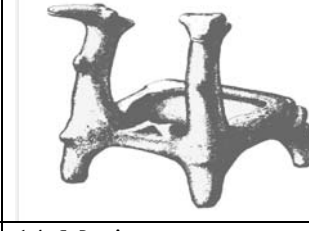
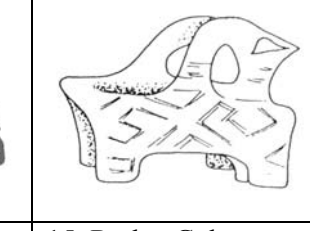
		
1. Šťelice	2. Zerelia	3. Kumassa
		
4. Viniča	5. Altakirokia	6. Kumassa
		
7. Bina	8. Bina	9. Borovan
		
10. C. Gradešnica, Gradešnica	11. Deve Bargan	12. Karanovo
		
13. Rudna Galava	14. Magiare	15. Rudna Galava

Fig. 4. Altare rectangulare, cu semne.

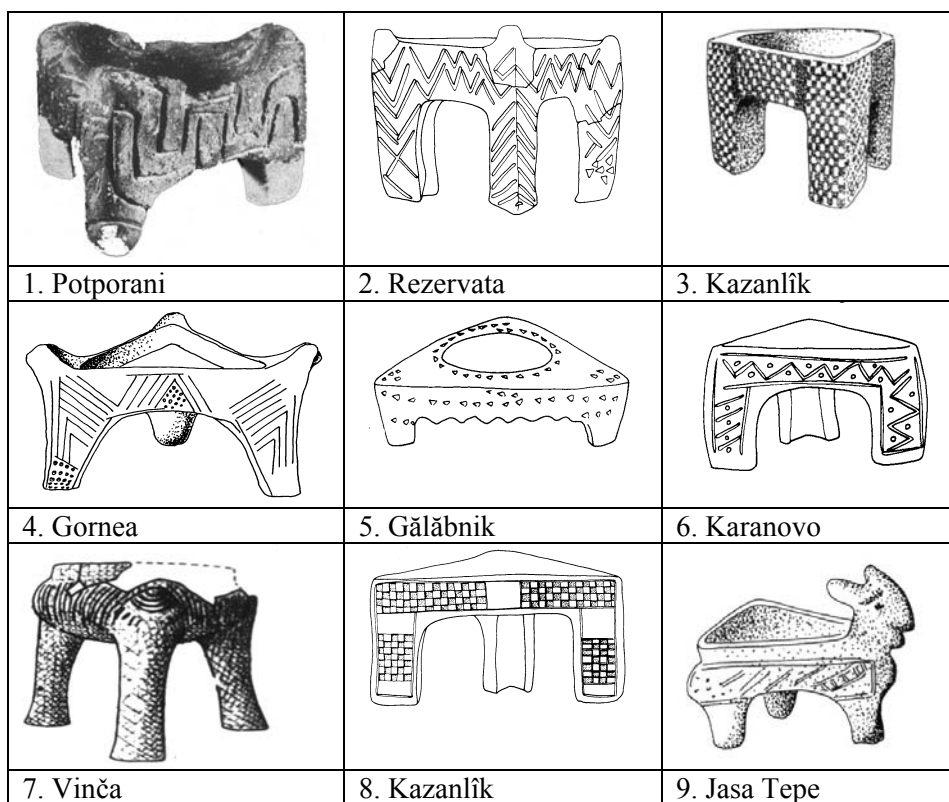

Fig. 5. Altare triunghiulare cu decor.

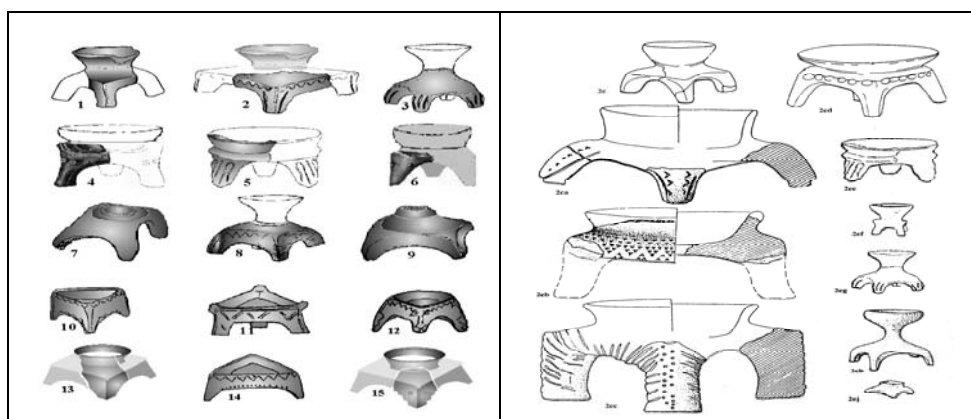

Fig. 6. Tipologia lui Gh. Lazarovici
– altărașe cultura Starčevo-Criș.

Fig. 7. Tipologia Zoiei Maxim
– altărașe.

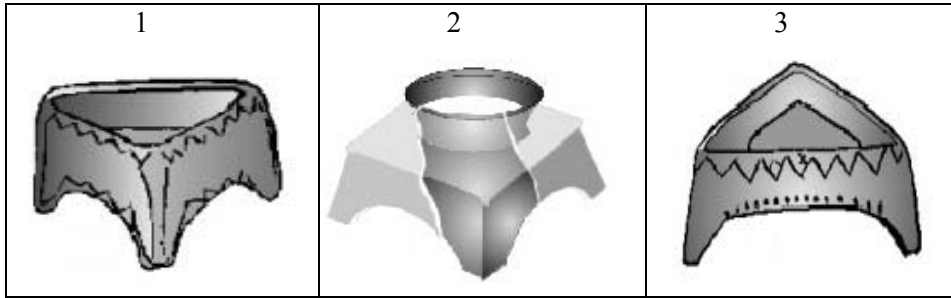

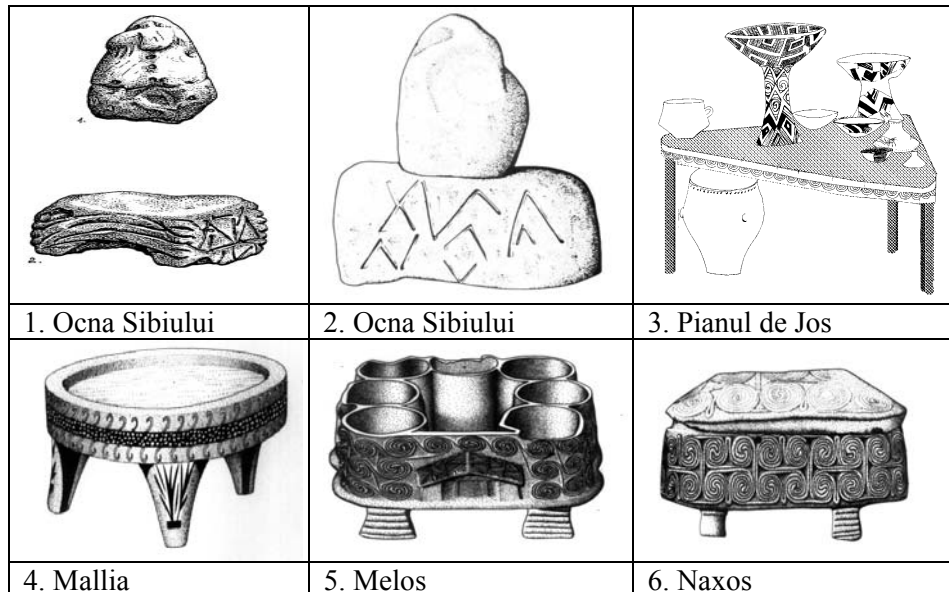
Fig. 8. Tipuri de altare triunghiulare de la Ostrovu Golu 1,3 și 2) Beșenova, după Gh. Lazarovici.

Fig. 9. Altar monumental – Trușești.

Fig. 10. Mamă cu sugar în brațe – Rast, cultura Vinča, cu semne ale ‘Scrierii dunărene’.

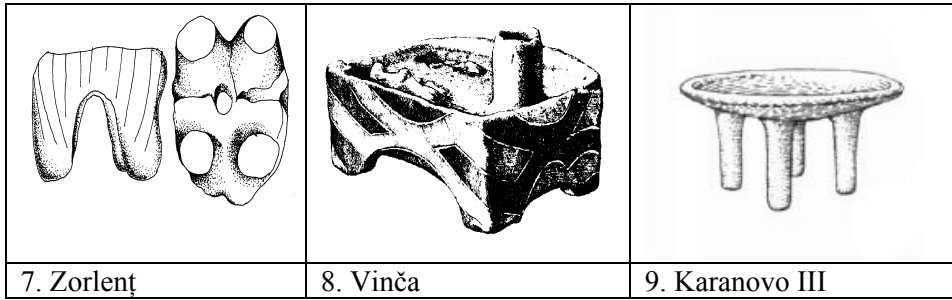

Fig. 11. Altare – măsuță.

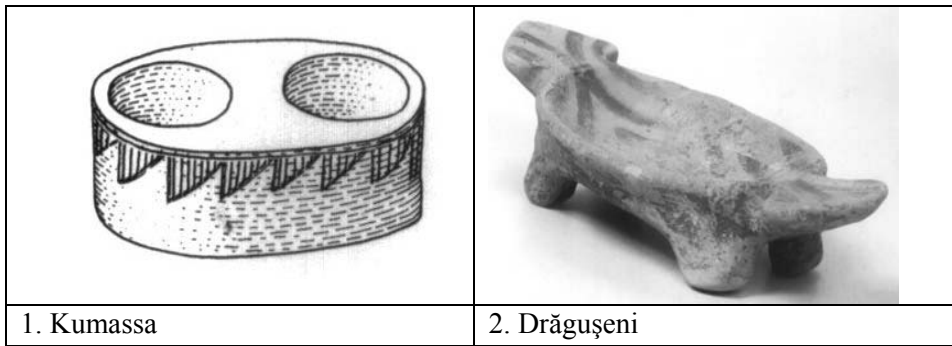

Fig. 12. Altare ovale cu décor.

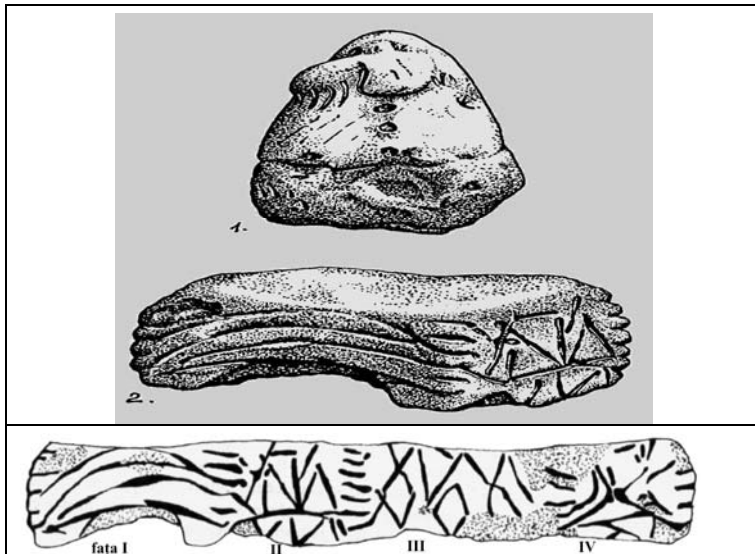

Fig. 13. Altar și idol – Ocna Sibiului.

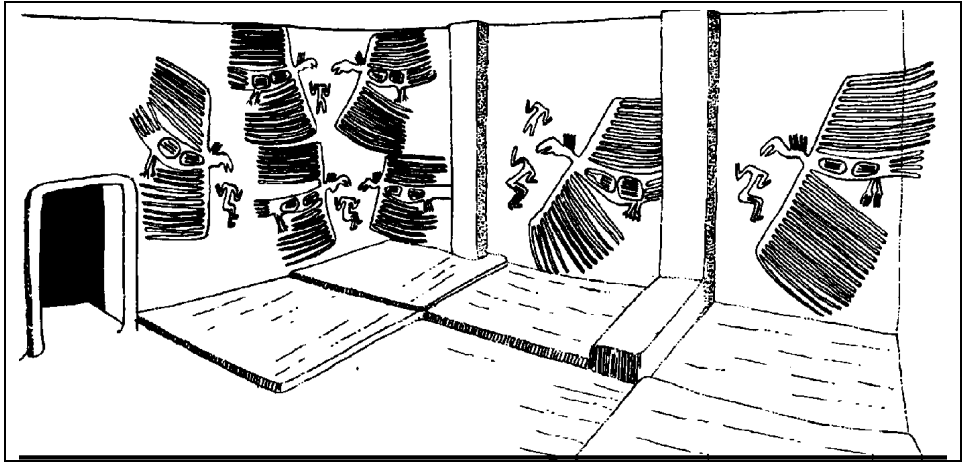

Fig. 14. Çatal Hüyük, vulturii duc morții.

ȘCOALA DIPLOMATICĂ GREACĂ

CEZAR AVRAM, ROXANA RADU

Civilizația elenistică a avut o mare importanță pentru lumea antică, Grecia propriu-zisă (peninsula muntoasă de la sud de Balcani) integrând în teritoriul său insulele și regiunile limitrofe, precum și coastele egeene ale Asiei Mici. Populațiile care au ocupat Grecia în perioada epocii pietrei și, ulterior, au fost înglobate de către greci sub numele de *pelasgi*. Începuturile civilizației grecești datează de la sfârșitul mileniului al III-lea î. Chr., când au apărut în peninsula indo-europeană, ce vor constitui strămoșii aheenilor din epocile homerice. Supunerea populației băștinașe va determina apariția populației miceniene. Marile invazii de populații, începute în sec. al XII-lea î. Chr., i-au împins pe primii heleni (ahei) în arhipelag și pe coastele Asiei Mici.

În perioada miceniană, organizarea politică și socială era dată de către uniunea de triburi, ce era condusă de un rege (Anax) ales de către basileii (vârfurile aristocrației gentilico-tribale, proprietari de pământuri) și confirmat de Adunarea Poporului. Regele, proprietar al unui lot de pământ, împărțea prin rotație loturile nobilimii și comunităților sătești. Reședința regelui era întărită cu șanțuri și valuri de apărare, aici locuind și slujbașii regali, militarii, încasatorii dărilor, supraveghetorii recoltelor etc. Așezările rurale, cele urbane, precum și cele întărite erau conduse de reprezentanții nobilimii (basileuontes, Koretes, damakoi). Meșteșugarii, populația liberă și aristocrația reprezentau structura socială în statul micenian.

Invazia dorienilor a produs exodul unei părți a micenienilor, precum și transformări importante în lumea greacă. Regalitatea a pierdut din importanță, funcțiile politice fiind exercitate de magistrați, regele rămânând însă șeful cultului religios. Influența aristocrației a crescut odată cu constituirea unor confederații de orașe-cetăți (polisuri). Aici puterea politică era împărțită între rege, magistrat, nobilime și Adunarea Poporului. Populația se împărțea în continuare în triburi, frații și ginți. Fratriile aveau sanctuare, cimitire și sărbători comune. Cei care nu făceau parte din frații se situau în afara legii, fiind lipsiți de apărare din partea societății.

Societatea greacă, descrisă de poemele homerice, se caracteriza prin inegalitatea și stratificarea socială: nobilimea, oamenii liberi (țărani, meșteșugarii) din comunitățile agrare, sclavii¹ (caracter patriarhal). După invazia

¹ Sclavii constituiau o mare parte din populația Atenei, însă ei erau considerați o marfă, care se cumpăra și se vindea în mod individual, în târguri de sclavi. În Atena clasică, sclavii aveau chiar un anumit statut juridic, legea protejându-i împotriva maltratării de către stăpâni sau de către străini; unele sanctuare le ofereau chiar drept de azil. Cei mai mulți sclavi proveneau din rândurile

dorienilor, familia a constituit celula de bază a societății, reprezentând o unitate economică distinctă, condusă de șeful familiei, cu autoritate aproape nelimitată. În epoca homerică, puterea regală (devenită ereditară) s-a consolidat, ea fiind socotită de origine divină. Regele era șef al cultului, șef militar, fiind cel mai bogat, cel care primea daruri de la supuși și cel care primea cea mai mare parte a prăzii de război. El se sprijinea pe sfatul șefilor de familie, instituție ce va acapara, în timp, puterea în stat, fapt ce va duce la formarea unui regim aristocratic (Sparta²). Adunarea Poporului (*Agora*) reprezenta instituția alcătuită de întregul popor, ce era convocată de către rege.

Cu timpul, regimul statului-cetate (*polis*) s-a generalizat, cuprinzând regiunea ioniană, insulele Mării Egee, Grecia continentală. Aristocrația deținea în polisuri puterea militară, puterea politică și tot din cadrul ei proveneau slujitorii cultului. Regimul aristocratic s-a generalizat spre sfârșitul sec. al VIII-lea î. Chr., ulterior, în cele mai multe polisuri fiind răsturnat și înlocuit de democrația sclavagistă, al cărei model a fost Atena. Trecerea de la regimul de

prizonierilor de război, precum și din al debitorilor. A se vedea Guy Rachtet, *Larousse. Dicționar de civilizație greacă*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 263-264.

² După cum s-a remarcat însă în literatura de specialitate, statul spartan constituia o democrație față de cetățenii spartani și o oligarhie față de populația cucerită. Spartanii erau cetățeni cu drepturi depline și proprietari ai pământurilor pe care lucrau iiloții, formând pătura conducătoare sau „comunitatea egalilor”. Spartanii nu aveau dreptul să se ocupe nici de agricultură, nici de comerț sau industrie, întreaga lor viață fiind subordonată intereselor politice și militare ale statului: reprimarea populației cucerite și expansiunea în plan extern. De la vârsta de 7 ani, copilul era luat din sânul familiei și încredințat unui colegiu militar, pe cheltuiala statului, unde primea o riguroasă educație militară. Nou-născuții erau examinați de o comisie și, dacă nu corespundeau cerințelor, erau aruncați de sus, de pe vârful Taigetului; cei sănătoși erau lăsați să doarmă sub cerul liber, chiar și iarna, pentru a supraviețui cei mai robuști. De la vârsta de 20 ani până la 60 de ani, cetățenii spartani erau mobilizați în permanență, singura lor ocupație fiind exercițiul armelor. Sparta a întreținut tot timpul *instituția regalității*, existând nu unul, ci doi regi. Regii comandau oștirea, judecau anumite pricini, în special cele care țineau de dreptul familiei, și îndeplineau și anumite funcții religioase. Numai unul dintre ei pleca în campanie, celălalt rămânând la conducerea statului. De rivalitatea dintre cei doi regi, care nu puteau face nimic decât împreună, profita *Senatul (Gerusia sau Sfatul bătrânilor)*, compus din 28 de membri, aleși de Adunarea Poporului, toți în vârstă de peste 60 de ani. Gerusia avea ca principală atribuție aprobarea proiectelor de hotărâri sau legi, care urmau să fie supuse dezbaterii Adunării Poporului. De asemenea, era principala instanță de judecată, având competență să judece crimele de stat, trădarea, faptele regilor. *Adunarea Poporului (Apella)* cuprindea toți cetățenii spartani, ajunși la vârsta majoratului (30 de ani) și care dețineau un lot de pământ. Ea se întrunea o dată pe lună, lua hotărâri în orice probleme referitoare la război sau pace (în caz de război, decidea care dintre cei doi regi să plece în campanie), îi alegea pe membrii Gerusiei, efori, *ambasadori*, comandanții militari și ai flotei. În anumite cazuri (demiterea demnitarilor), îndeplinea rolul de instanță de judecată. *Eforii*, în număr de cinci, erau aleși de către Adunarea Poporului și aveau atribuții asemănătoare cu cele ale miniștrilor: convocau Gerusia și Adunarea Poporului; îi însoțeau pe regi în campanii și controlau activitatea acestora, putând să-i tragă la răspundere pe regii care ar fi urmărit să-și lărgească atribuțiile și să iasă de sub controlul comunității; asigurau bunul mers al treburilor interne și externe ale statului; supravegheau aplicarea cu exactitate a legilor, cutumelor, moravurilor. A se vedea V. S. Sergeev, *Istoria Greciei Antice*, București, Editura de Stat, 1951, p. 105; Indro Montanelli, *Istoria Grecilor*, București, Editura Artemis, 1994, p. 76.

dominație al aristocrației la cel al democrației s-a făcut prin intermediul *tiraniei*. Pentru a se pune capăt corupției și diferitelor favoritisme, precum și ruinerii micilor proprietari și înrobirii lor pentru datorii, au fost instituite norme de drept (legi), care au determinat sancțiunile și o diminuare a arbitrariului judecătorilor aristocrați. Cu alcătuirea și aplicarea legilor au fost desemnate persoane investite cu putere maximă (dictatori, tirani). Astfel, tiranul Zeleukos (663 î. Chr.) va promulga o legislație, în Locra, ce va înlătura de la putere aristocrația. Printre principalii reformatori s-au numărat Licurg în Sparta și Dracon³ în Atena.

Un element important al formării și, apoi, al susținerii statului-cetate din lumea grecească l-a constituit diplomația. Primele mențiuni despre existența acestei activități fundamentale le întâlnim în *Iliada* lui Homer, care ne relatează misiunea lui Ulise și Menelau pe lângă conducătorii cetății Troia, numită în epocă și *Ilios*, înainte de începerea războiului descris în cunoscuta operă a literaturii universale. Scopul demersului, făcut de cei doi emisari, viza repararea „ofensei aduse grecilor prin răpirea Elenei”. Textul descrie modul în care Aheii, Argii sau Danaii, cum erau numiți de Homer, au căutat să se înțeleagă în mod pașnic cu troienii, trimițând soli pe Menelau și pe Ulise (Odiseu), ca să ceară înapoierea Elenei. Refuzul troienilor, convinși de Paris să nu cedeze, a determinat izbucnirea războiului și, în consecință, eșecul acestei inițiative diplomatice.

Cu timpul, dezvoltarea relațiilor de drept internațional în Grecia antică a impus înființarea instituției numite *proxenia*, formă ce va sta la baza legăturilor internaționale ulterioare din „lumea” dinainte de Christos. La începuturi, *proxenia* s-a manifestat la neamuri, triburi și chiar la persoane separate. Consulul, numit *proxenos* (protector, gazdă), era desemnat în urma unui protocol și însărcinat cu atribuția de a apăra interesele cetății pe care o reprezenta. El funcționa în cetatea în care avea reședința, iar funcția, fiind uneori ereditară, constituia o onoare, implicat o recunoaștere a meritelor de către comunitate. Proxenul avea drepturi și privilegii în domeniul negoțului, dărilor, judecății etc. În schimbul acestor privilegii speciale, proxenul se obliga față de cetatea sau orașul care îi acorda ospitalitate, să îi apere interesele în raport cu alte orașe și în raport cu autoritățile statului. Cu ajutorul proxenilor, în Helada se puneau la cale

³ La mijlocul sec. al VII-lea î. Chr., lumea ateniană era sfâșiată de lupte interne, vendete, crime, motiv pentru care i s-a încredințat lui Dracon, unul dintre arhonți, sarcina de a revizui și de a codifica dreptul în vigoare. *Legile lui Dracon* s-au remarcat prin severitate și prin duritatea pedepselor, prevăzând pedeapsa cu moartea chiar pentru infracțiuni minore, ca trândăvia sau furtul de legume și fructe. Legile lui Dracon prevedeau că omorul unei rude atrăgea dreptul pentru oricare dintre membrii familiei de a-l urmări și pedepsi pe ucigaș. De asemenea, obligația fiului de a pedepsi pe ucigașul tatălui său era o datorie sfântă. Însemnătatea legilor lui Dracon rezidă în victoria statului democratic sclavagist asupra sistemului gentilic, prin consolidarea poziției dreptului scris, eliminarea răzburării sângelui, reformarea dreptului penal prin distingerea între omorul voluntar și cel involuntar. A se vedea G. Antoniu, Șt. Daneș, M. Popa, *Codul penal pe înțelesul tuturor*, București, Editura Societății Tempus, 1995, p. 155; V. S. Serghiev, *op. cit.*, p. 117.

tratative diplomatice sau erau primite ambasadele străine. Odată sosiți într-un oraș, ambasadorii străini se adresau proxenilor lor (cei cu care întrețineau legături).

Ambasadorii ce se ocupau cu soluționarea conflictelor între orașe și între comunități purtau denumirea de *keryx*, *angelos*, *presbeis* (crainici, vestitori, înțelepți bătrâni), iar cei cărora „comunitatea le acorda încrederea de a negocia și de a restabili pacea trebuiau să aibă putere de convingere, să fie chibzuiți”⁴, să se bucure de autoritate, de respectabilitate și să fie în vârstă de cel puțin 50 de ani. Ambasadorii erau aleși de către Adunarea poporului⁵, urmărindu-se să fie „oameni potoliți, inteligenți și cu darul vorbirii”⁶. Uneori, în misiunile importante erau trimiși, în calitate de ambasadori, arhonții unui oraș, în special arhonteii polemarch (comandantul militar), chiar și actorii recunoscuți deoarece erau talentați în arta retoricii și a declamației. De exemplu, Eschine, cunoscut ca orator și actor, a fost trimis să apere interesele Atenei la Filip al II-lea, regele Macedoniei.

De regulă, o misiune diplomatică era compusă din mai mulți membri cu drepturi egale. Numărul lor varia, în funcție de circumstanțele misiunii încredințate. Din analiza datelor furnizate de istoricii greci, observăm că misiunea diplomatică (ambasada) era alcătuită din 2-3 persoane, care „nu trebuiau să-și semene”, având însușiri diferite, calități oratorice însemnate, înfățișări diferite și stil deosebit. Obiceiul de a alege un președinte al colegiului misiunii ambasadorilor, ambasador principal, a apărut mai târziu. Ambasadorii erau recrutați din partide politice diferite, pentru a evita pericolul ca un anumit partid sau grupare politică să influențeze în mod decisiv activitatea și orientarea diplomatică a ambasadei. Diferențele dintre opțiunile politice și diplomatice ale solilor nu avea, de multe ori, efectul scontat, întrucât împiedicau sau stânjeneau activitatea ambasadei, fiind foarte greu ca aceștia să ajungă la o opinie comună. Prezentând mesajul în fața unei adunări, ambasadorii se completau reciproc, căutând să impresioneze auditoriul. Menelau și Ulise au fost „găzduiți de către

⁴ Dumitru Mazilu, *Diplomația. Drept diplomatic și consular*, ediția a II-a, București, Editura Lumina Lex, 2006, p. 70.

⁵ *Adunarea Poporului* era alcătuită din totalitatea cetățenilor majori, bărbați, care nu fuseseră privați de exercițiul drepturilor politice prin atimie. Nu erau considerați cetățeni femeile, străinii stabiliți în Attica, sclavii și nici cei ai căror părinți nu erau amândoi atenieni de origine. Pentru a se lua o hotărâre mai importantă era de nevoie de un minimum de 6.000 de votanți (dintr-un total de 40.000 de membri, cetățeni atenieni). Votarea se făcea prin ridicare de mână, însă în anumite cazuri, prin scrutin secret. Dacă era autorizat de adunare, oricare cetățean putea să ia cuvântul și, în limite constituționale, putea face orice propunere. Atribuțiile Ecclesiei erau foarte largi, în principiu ea deținând toate puterile (legislativă, deliberativă, judiciară): vota decretul, numea, supraveghea și destitua magistratii, declara războiul, hotăra pacea, reglementa operațiile militare, promulga legile, vota ostracizarea. În mod excepțional, ea se transforma în instanță supremă de judecată, având competența să judece crimele flagrante împotriva securității statului.

⁶ V. P. Potemkin (coord.), *Istoria diplomației*, București, Editura Cartea Rusă, 1966, p. 34.

troieni”, după vechiul obicei, la unul dintre sfetnicii desemnați să le observe de la început intențiile. Cheltuielile și riscurile soliei erau suportate de către membrii ei, cu toate că erau foarte mari. Din această cauză, mulți dintre ei refuzau cinstea de a fi soli.

Ambasadorii erau însoțiți de numeroși servitori, iar la plecare li se încredința o sumă de bani pentru întreținere („bani de drum”) și scrisori de recomandare (*symbola*) către proxenii orașului în care erau trimiși⁷. Cei care pretindeau că sunt ambasadori, fără a avea această împuternicire, erau judecați și condamnați la expulzare sau chiar la moarte. De asemenea, ei primeau de la arhonții cetății un document numit *diploma*, compus din două foi împăturite, care cuprindea instrucțiuni privind scopul misiunii. De la numele acestui document a derivat ulterior termenul de „diplomație”. Totuși, ambasadorii nu erau ținuti să respecte cu strictețe instrucțiunile primite, beneficiind de o anumită libertate de decizie și putând să dea dovadă de inițiativă proprie atâta vreme, cât respectau scopul misiunii.

Sosind la destinație, ambasadorii erau conduși de proxen la dregătorul orașului, care avea atribuții în sfera relațiilor diplomatice, unde trebuiau să se „înregistreze” și să primească indicații. În termen de câteva zile de la înregistrare (5 zile, în cazul Atenei), ambasadorii erau invitați să ia cuvântul în consiliul orașului sau în Adunarea Poporului, descriind misiunea ce le fusese încredințată. Ulterior, problema era dezbătută public sau într-o comisie specială. De regulă, primirea ambasadorilor străini se făcea cu mult fast, se organizau reprezentații teatrale, jocuri și serbări în cinstea lor. În orașul natal ei erau, de asemenea, primiți cu considerație și respect, dacă își îndepliniseră misiunea. După întoarcere, ei trebuiau să prezinte o dare de seamă (raport) în fața Adunării Poporului, în care înfățișau rezultatele obținute în urma misiunii. După depunerea raportului ambasadorului, orice cetățean avea dreptul de a face aprecieri la adresa modului în care acesta își îndeplinise sarcinile, ba chiar de a-l acuza. În caz de succes le erau acordate premii de onoare, cea mai înaltă distincție constând în primirea unei coroane de lauri și o invitație la masă la *pritania*, „o clădire specială lângă Acropole, unde luau masa oaspeții de onoare ai statului”⁸. În caz de eșec, pedepsele erau destul de variate: întreaga carieră politică a solului era compromisă sau putea să își piardă chiar viața⁹. O misiune nereușită purta denumirea de „parapresbeia” (*para* = pe alături, ratat; *presbeia* = ambasadă).

Un element important l-a constituit *imunitatea diplomatică*. Imunitatea reprezintă una dintre cele mai vechi instituții diplomatice, deoarece, dacă solul ar fi fost atacat, reținut sau omorât, nu ar fi existat timpul necesar desfășurării

⁷ *Ibidem*, p. 35.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Mircea Malița, *Diplomația. Școli și instituții* București,, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 73.

dialogului și negocierilor. Ca principiu de drept însă, imunitatea nu fusese câștigată în epoca poemelor homerice. Din această cauză, exista o sancțiune divină, un rit religios prin care solii erau puși sub protecția zeilor (a lui Hermes, ca zeu al negustorilor și călătorilor, în general, și a lui Zeus însuși). Un episod din *Iliada* evidențiază însemnătatea imunității, atunci când Antimahos a căutat să facă o primire ostilă celor doi soli aheeni, propunând chiar să fie omorâți. În timpul războiului, cei doi feciori ai lui Antimahos au fost uciși în luptă de către Agamemnon, fapt ce a fost interpretat „ca pedeapsă din partea zeilor, ca urmare a faptului că tatăl sugerase omorârea solilor”¹⁰.

Cu timpul, a fost trimis un singur sol, deși grecii au luat în considerație și eventualitatea ca o singură persoană să nu prezinte suficient de bine interesele cetății. După o scurtă perioadă, „solului” i s-a dat ca ajutor un coleg care trebuia să clarifice problemele demonstrate sau apărute insuficient. În cazul descris de Homer (aprox. 1200 î. Chr.), mai întâi a vorbit Menelau, după care a luat cuvântul Ulise, „Cel ce cresc în stâncosul pământ din ostrovul Itaca./ În viclenii de tot felul știut și bogat în povețe”¹¹, cum este descris lui Priam chiar de către Elena. Sfântnicul Antenor este cel prin intermediul căruia Homer a înfățișat modul simplu în care cei doi soli, rostindu-și discursurile, și-au demonstrat, fiecare în maniera sa proprie, calitățile oratorice și diplomatice:

„Căci mai demult pe la noi veni Odiseus măritul,
Sol pentru tine trimis cu Menelau cel vrednic în arme.
Oaspeți îmi fur-amândoi și steteră-n gazdă la mine;
Deci le cunosc și făptura și mintea cea plină de sfaturi.
Când au intrat mai pe urmă cu noi în soborul din Troia,
Stând în picioare, Menelau vedeai că-l întrece din umeri,
Dacă ședeau, Odiseus părea mai măreț la vedere.
Când apucar-a vorbi amândoi și părerile a-și spune,
Grabnic la vorbă, Menelau trecea mai ușor peste toate;
Scurt cuvânta, dar cu rostul deplin, căci nu e vorbăreț
Și-mpleticit la cuvânt, deși e mai tânăr de vârstă.
Dar ridicându-se craiul cel prea iscusit Odiseus,
Drept a stătut și cu ochii plecați, cu privirea țintită;
N-a mai mișcat înapoi toiagul și nici înainte,
Ci-nțepenit în pământ îl ținu ca și omul bezmetic;
Poate-ai fi zis că-i nebun sau crunt de vreo mare mânie.
Însă pe urmă când prinse puternicu-i glas să răsunе,
Vorbele-i line de-au prins a se-așterne ca fulgi de zăpadă,
Nimenea n-ar fi putut să se-ntreacă la vorbă cu dânsul”¹².

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Homer, *Iliada* (Douăsprezece cânturi traduse în versuri de George Murnu. Cu ilustrații), Budapesta, 1906, p. 57.

¹² *Ibidem*.

În Cântul al IX-lea din *Iliada* se relatează cum Ulise, Fenix și Aias sunt trimiși de Agamemnon la Ahile pentru „a-l împăca” și a-l convinge să reia lupta cu troienii. Agamemnon intenționa a-i trimite prin solie numeroase daruri, pentru a-i atrage bunăvoința:

„Păcătuitam, nici eu nu zic altfel; oști multe plătește
Numai un singur bărbat, când Domnul ceresc îl iubește.
Iată cum el îl răzbună prin pierderea cetelor noastre!
Însă fiindcă am greșit urmând ticăloasa mea minte,
Iară voesc să mă-mpac și să-i dau o grămadă de daruri.
Dalbele daruri eu voi să le spun tuturor pe față:
Șapte tripoduri nepuse pe foc și talanturi de aur
Zece, și lucii căldări douăzeci și de două ori șase
Zdraveni fugari, care-avură la jocuri răsplata izbândeii.
N-ar fi sărac de pământ oarecine și nici întru lipsa
Scumpului aur, când numai atâta putere-ar să aibă
Cât dobândiră la joc fugarii cei tari de copită.
Da-voiu și șapte femei de măiestre lucrări știutoare,
Lesbice fete, pe care când el luă falnicul Lesbos,
Eu le-alesei, că-ntreceau în mândrețe femeile toate”¹³.

Bătrânul Nestor i-a propus conducătorului oștirii „Hai dar s-alegem noi solii, prieteni de-ai lui și tovarăși”¹⁴, alegerea solilor care se bucurau de încrederea lui Ahile fiind mai importantă, în viziunea înțeleptului, decât darurile.

Trimiterea soliei la greci era însoțită de un act religios, în cadrul căruia întreaga comunitate se ruga pentru succesul acțiunii:

„Apă turnați-ne acuma pe mâini și să tacă poporul,
Rugă să facem lui Zeus Cronion, de noi să se-ndure!”¹⁵.

Ahile, mâniindu-se pe ceilalți ahei, este îmblânzit de „acești soli de seamă”, pe care-i întâmpină cu prietenie:

„Bine-ați venit, o, prieteni, voi care cu toată mânia-mi,
Dragi îmi sunteți mai presus decât alții, nevoia v-duce!”¹⁶.

Membrii misiunilor diplomatice nu aveau dreptul de a primi cadouri în timpul acțiunii. În lucrarea *Discursuri pentru coroană și ambasada lui Aeschines*, Demostene l-a acuzat pe Aeschines, trimis al Atenei la curtea lui Filip, regele Macedoniei, de corupție și dezinformare voită a Adunării cetățenilor. Atenagoras din Atena a fost executat pentru că „promise daruri de la regele Artaxerxes, în cursul ambasadei sale la perși”¹⁷. O importantă obligație a ambasadorului consta în supunerea cheltuielilor necesitate de ambasadă controlului public.

¹³ *Ibidem*, p. 176.

¹⁴ Homer, *Iliada*, București, 1955, Cântul IX, apud Mircea Malița, *op. cit.*, p. 72.

¹⁵ Homer, *op. cit.*, p. 178.

¹⁶ Mircea Malița, *op. cit.*, p. 72.

¹⁷ *Ibidem*, p. 74.

Din *Iliada* lui Homer reiese și chibzuința, reliefată de numeroasele deliberări care erau luate de către vechii greci pentru alegerea membrilor misiunii.

După formarea statului atenian și a celui spartan au apărut instituții importante, printre care și cele legate de diplomație. Au apărut și o serie de principii, legate de relațiile dintre state: arbitrajele, neutralitatea („stat care rămâne liniștit”), declararea de războaie, regulile de umanizare a războiului. Grecii condamnau atacurile prin surprindere și războaiele neanunțate, atrocitățile săvârșite împotriva răniților, considerându-le imorale, demne „doar pentru barbari”.

Micile cetăți, neputând să se mențină, au apelat la coaliții și alianțe (*symmahie* – luptă comună, *epimahie* – luptă contra altuia, coaliție ofensivă), cele mai durabile și mai puternice fiind cele formate în jurul Spartei și Atenei.

Formată în sec. al VI-lea î. Chr., *Symmahia* din Lacedemona era o confederație de orașe și comune din Pelopones, în frunte cu Sparta. Confederația era condusă de o adunare generală (*sillogos*), convocată anual de către Sparta. Hotărârile adunării erau luate cu majoritatea voturilor, fiecare oraș component având câte un vot, indiferent de mărimea, populația sau importanța lor. Luarea hotărârilor era precedată de îndelungi dezbateri și negocieri diplomatice.

O altă confederație puternică a fost *Symmahia* sau Liga din Delos, în frunte cu Atena. Spre deosebire de *symmahia* lacedemoniană, cu care se afla în rivalitate, aceasta se caracteriza printr-o dependență mai mare a orașelor componente față de Atena, iar membrii ei plăteau o cotizație specială (*fóros*) la fondul special din Delos. Scopul ei a fost, la început, lupta împotriva perșilor, iar după dispariția amenințării, Liga ateniană a încetat să mai fie o confederație, devenind un imperiu al Atenei (*arhé*).

În anul 448 î. Chr., Pericle, conducătorul statului atenian, a avut inițiativa convocării unui congres panelin la Atena. La congresul la care trebuiau să participe reprezentanții tuturor grecilor, urmau să fie soluționate trei probleme comune: „Restabilirea sanctualelor distruse de perși, asigurarea libertății drumurilor maritime și întărirea păcii în toată Hellada”¹⁸. În scopul convocării acestui congres, Pericle a trimis o ambasadă, formată din 20 de personae, în toate orașele grecești, pentru a le convinge să-și trimită reprezentanți la marea întrunire, proiectată să aibă loc la Atena. Împărțiți în patru fracțiuni, ambasadorii atenieni au mers în toate cetățile grecești, însă strădaniile lor nu au fost încununate de success, deoarece toate, în special Peloponesul, se temeau că o astfel de inițiativă ar mări influența Atenei.

Rivalitatea dintre Atena și Sparta a culminat într-un război încheiat cu pacea de treizeci de ani (445 î. Chr.). Această pace a restabilit temporar echilibrul peninsulei, cele două părți obligându-se să se abțină de la acțiuni agresive și să caute să-și intensifice influența doar prin mijloace diplomatice. Pe

¹⁸ V. P. Potemkin (coord.), *op. cit.*, p. 38.

de altă parte, se interzicea vreunei symmahii să se extindă pe socoteala celeilalte. Din acest motiv, izbucnirea războiului peloponesiac (431-404 î.Chr.) a fost precedată de o intensă „luptă diplomatică”, la care au participat toate orașele grecești care intrau în componența symmahiilor din Lacedemona și Atena. Evenimentul declanșator al războiului a constat în conflictul dintre Corinth și Corcyra, care solicitase să fie primită în symmahia din Atena. Pentru a nu încălca condițiile păcii de 30 de ani, atenienii au refuzat cererea Corcyrei, preferând să încheie un tratat de amicitie cu aceasta, prin care urmăreau: „1) de a se semăna învrăjbire între Corcyra și Corinth, cele mai puternice țări maritime ale Greciei, ca prin aceasta să reducă puterea dușmanilor săi mai de seamă; 2) de a se întări în cele mai importante porturi de-a lungul drumului de comerț apusean în Italia și Sicilia”¹⁹. Scopul urmărit de Atena s-a realizat, războiul izbucnit între Corcyra și Corinth generalizându-se și cuprinzând tot Peloponesul și peninsula Chalcida. Invocând încălcarea tratatului din anul 445 î. Chr. de către atenieni, care se alăturaseră Corcyrei, Corinthul, Potideia și Perdicas, regele Macedoniei, și-au trimis ambasadori la Sparta pentru a convoca o adunare generală a aliaților. Adunarea Ligii din Pelopones, desfășurată în anul 432 î. Chr., a fost o adevărată „conferință diplomatică”, la care s-au confruntat două tabere. Pe de o parte, delegații Corinthului îi acuzau pe spartani că nu începuseră operațiunile militare împotriva Atenei, lipsa lor de reacție fiind și o dovadă a lipsei de informare cu privire la politica generală a Greciei²⁰. De cealaltă parte, ambasadorii atenieni și-au apărat poziția, spunând că hegemonia lor asupra lumii elene nu se datorează intrigilor politice și violențelor, ci zelului și vitejiei demonstrate în timpul luptelor cu perșii: „Nu e de mirare faptul că Atena ocupă un loc de conducere în lumea elină. E de mirare că, sprijiniți pe o asemenea forță, ei profită atât de moderat de privilegiile lor și manifestă mai multă dreptate decât este în firea omului. Noi credem că oricare altul în locul nostru ar fi arătat mai bine cât de moderați suntem noi”²¹. Ilustrând cu vorbe meșteșugite puterea Atenei, delegații acesteia au înfățișat riscurile unui conflict armat, purtat împotriva acestui stat puternic: „Gândiți-vă cât de mare este neprevăzutul în război. Nu luați asupra voastră sarcina grea a războiului, servind intenții și pretenții străine. Nu călcați tratatul și nu treceți peste jurământul dat”²². După aceste discursuri, reprezentanții Spartei au dezbătut în ședință închisă avantajele și dezavantajele acestui război, părerile fiind împărțite. Prudent și punând în balanță puterea maritimă de care dispunea fiecare tabără, regele Archidam a

¹⁹ Tucidide, *Historiae* 1, 44, apud V. P. Potemkin (coord.), *op. cit.*, p. 39.

²⁰ „Voi sunteți precauți însă nu știți bine ce se petrece în afară de granițele țării voastre. Atenienii sunt altfel. În ceea ce privește informația, promptitudinea și inteligența, ei au întrecut cu mult pe toți ceilalți greci. Datorită acestui fapt, ei au cucerit o parte din Grecia, iar cealaltă parte au de gând s-o cucerească curând. Atenienii sunt împotriva războiului numai prin vorbe, în realitate, ei se pregătesc intensiv pentru el”. Apud *Ibidem*, p. 40.

²¹ Apud *Ibidem*, p. 41.

²² Apud *Ibidem*.

militat pentru evitarea războiului: „Nu e nevoie de a manifesta prea mult zel războinic, nici de a arăta un spirit gata de confesiuni prea mari. Trebuie să se apere interesele proprii, încheind tratate nu numai cu grecii, dar și cu barbarii. În primul rând însă, trebuie să mărim puterea noastră militară și pecuniară”²³. Mult mai temerar, eforul Sfenelaid a propus un atac surprinzător, prin care Atena ar fi putut fi învinsă de aliați. Ambasadorii prezenți la conferință au votat în majoritate pentru declararea războiului cu Atena, care violase tratatul de pace din anul 445 î. Chr.

Tratatul diplomatic a continuat și după izbucnirea conflictului, prin schimburi de delegați între țările beligerante. Grație acestor negocieri s-a ajuns la un armistițiu, urmat de încheierea „păcii lui Nicias”: „Tratatul de față l-au încheiat atenienii și lacedemonienii cu aliații, în următoarele condițiuni, întărite de jurămintele fiecărui oraș: ...Să nu fie permis lacedemonienilor, cu aliații lor, să ia armele în scopul de a ataca pe atenieni cu aliații lor; nici atenienilor cu aliații lor de a ataca pe Lacedemonieni cu aliații lor, prin orice fel de mijloace”²⁴. Un alt articol al acestui tratat stabilea orașele care trebuiau restituite atenienilor de către Lacedemonia: „Orașele să fie independente până când vor plăti contribuția fixată de Aristide. După încheierea tratatului, să nu fie permis nici atenienilor, nici aliaților lor, să ridice armele în paguba orașelor”²⁵. Printre prevederile tratatului lui Nicias se numărau și cele care priveau redarea teritoriilor ocupate și schimbul de prizonieri de război: „Lacedemonienii și aliații lor se obligă să restituie atenienilor pe Panact, iar atenienii, lacedemonienilor, pe Coriphasi... și pe toți cetățenii lacedemonieni ce sunt în prizonierat la Atena sau în oarecare altă parte a statului Atenei, de asemenea și pe toți aliații... Tot așa și lacedemonienii cu aliații lor, se obligă să restituie pe toți atenienii și aliații lor”²⁶. De asemenea, se mai stipula că durata tratatului era de 50 de ani, urmând ca acesta să fie respectat „fără perfidie și fără daune pe mare și pe uscat” de către cele două părți contractante, care jurau să-și îndeplinească obligațiile „fără înșelăciune și cu dreptate”. Jurământul urma să fie reînnoit în fiecare an și în fiecare oraș, separat²⁷. La final se prevedea posibilitatea de modificare a tratatului în caz de nevoie, după care urmau semnăturile reprezentanților ambelor părți.

Tot în anul 423 î. Chr., Atena și Sparta au mai încheiat o „înțelegere amicală”, prin care se obligau să-și acorde asistență reciprocă în caz de agresiune din partea unui stat terț sau în cazul izbucnirii unei răscoale a sclavilor, care ar fi pus în pericol regimul statului grec, întemeiat pe sclavaj.

Nici această convenție amicală, nici Pacea lui Nicias nu au fost de natură să pună capăt conflictului dintre Atena și Sparta, care a reizbucnit, într-o a doua

²³ Apud *Ibidem*.

²⁴ Apud *Ibidem*, p. 42.

²⁵ Apud *Ibidem*.

²⁶ Apud *Ibidem*, p. 42-43.

²⁷ *Ibidem*, p. 43.

fază, cu ocazia expediției atenienilor în Sicilia, din anul 415 î. Chr. În urma demersului ambasadorilor sicilienii, care ceruseră ajutor Atenei împotriva Siracuzei, atenienii au trimis o expediție militară în Sicilia, care a fost sortită eșecului. Această expediție a fost considerată „o greșeală serioasă a diplomației grecești”²⁸, care nu evaluase corect potențialul politic și militar sicilian. Această greșeală a fost urmată de lovitura de stat de la Atena (411 î. Chr.) și de modificarea relațiilor internaționale din lumea antică: „Toată Hellada e în fierbere profundă față de înfrângerea grea a Atenei”²⁹.

Catastrofa siciliană le-a dat speranțe tuturor dușmanilor Atenei, care au format o coaliție, sperând că „războiul viitor va fi scurt, iar participarea la el, onorabilă și avantajoasă”³⁰. Conștientizând însă puterea navală a adversarului, coaliția antiateniană a apelat la ajutorul bănesc al lui Darius al II-lea, regele Persiei, pentru a-și construi o flotă comparabilă. În urma unor tratative diplomatice, Sparta și Persia au încheiat un tratat favorabil regelui persan, fiind recunoscută dominația acestuia „asupra țărilor și tuturor orașelor care sunt în stăpânirea regelui și pe care le-au stăpânit strămoșii lui”³¹. În schimbul obligației de a duce împreună cu lacedemonienii și aliații lor războiul împotriva atenienilor, Darius al II-lea urma să primească toate dările pe care Atena le primise până atunci de la țările și orașele semnatare ale tratatului: „Regele, Lacedemonienii și aliații lor se obligă să împiedice din toate puterile pe atenieni de a încasa acești bani și orice ar fi”³². Tratatul mai prevedea că războiul putea fi oprit numai cu acordul comun al tuturor celor care îl semnavă. Nemulțumiți de condițiile dezavantajoase ale tratatului și de faptul că Persia nu-și îndeplinea obligația de a plăti întreținerea marinarilor lacedemonieni, spartanii au cerut revizuirea tratatului. După alte negocieri, un nou tratat a fost încheiat între aceleași părți, în orașul Milet, în condiții mai avantajoase pentru Sparta. Regele persan își întărea promisiunea de a întreține armata spartană, aflată pe teritoriul persan; în schimb, își menținea dreptul asupra tuturor orașelor și insulelor grecești, stăpânite nu numai de el, ci și de strămoșii lui: „După conținutul acestui articol, lacedemonienii au readus asupra lor jugul persan”³³. Temându-se însă că spartanii vor înlătura nu numai dominația Atenei, dar și pe cea a Persiei, aceasta din urmă a început să-i sprijine pe atenieni. După formarea coaliției împotriva Spartei (Atena, Corynth, Teba și alte orașe), în anul 395 î. Chr. și după războiul Corynthului (395-387 î. Chr.) s-a produs revirimentul Atenei și decăderea Spartei. Pentru a-și recăștiga influența asupra regelui Persiei, Tiribaz, spartanii au trimis la acesta o solie care propunea condiții de pace acceptabile: „Lacedemonienii nu dispută cu regele Persiei orașele grecești care se află în Asia

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Tucidide, *Historiae*, VIII, 2, apud *Ibidem*, p. 43-44.

³⁰ Tucidide, *op. cit.*, VIII, 3, apud *Ibidem*, p. 44.

³¹ *Ibidem*.

³² Apud *Ibidem*, p. 45.

³³ Tucidide, *op. cit.*, VIII, 37, apud *Ibidem*, p. 45.

Mică. Ei se mulțumesc ca și celelalte orașe să capete autonomia. Din moment ce noi acceptăm asemenea condițiuni, pentru ce regele are nevoie să lupte cu noi și să cheltuiască banii?”³⁴. Solia condusă de diplomatul Antalkidas a obținut încheierea păcii dintre regele Artaxerxe și regele Tiribaz, în următoarele condiții: „Regele Artaxerxe crede că e drept ca toate orașele din Asia Mică să-i aparțină lui, iar dintre insule: Clasomene și Cipru. Toate celelalte orașe, mari și mici, trebuie să capete autonomia, în afară de Lemnos, Imbros și Schiros, care rămân și mai departe sub stăpânirea Atenei”³⁵. Acest tratat a consfințit decăderea puterii politice a Greciei și victoria diplomației persane, regele persan adăugând la sfârșitul tratatului o clauză care stipula: „Dacă vreun stat n-ar accepta aceste condițiuni, îi declar război pe uscat și pe mare, împreună cu toți aceia care au acceptat pacea, și celor ce vor lupta cu un asemenea stat le voi da ajutor în corăbii și în bani”³⁶.

O altă formă de colaborare între cetățile grecești a constituit-o *federatia* (*sympolitia*), apărută ca o reacție față de tendințele de hegemonie. Cetățile membre ale acesteia aveau o constituție comună, o jurisdicție și o administrație care aplica legi comune³⁷. Constituirea alianțelor și a federațiilor s-a datorat, în primul rând, activității diplomatice.

În jurul „sanctualelor” zeitățilorenerate s-a format instituția numită *amfictionia* (*amfictionae*), care desemna confederațiile religioase, uniuni de triburi care nu se bazau pe legăturile de rudenie. Amfictionia din Delphi, unde se găsea templul lui Apollo, și cea din Termopile, unde se afla templul zeiței Demeter, erau cele mai importante. În timp, acestea s-au contopit, fiind compuse din 12 triburi, indiferent de legăturile de rudenie³⁸. Adunarea generală, organul suprem al amfictioniei, se întrunea de două ori pe an (primăvara și toamna), luând hotărâri obligatorii pentru toți membrii, hotărâri ce priveau organizarea jertfelor și sacrificiilor în comun, desfășurarea serbărilor ținute în cinstea zeitățiienerate, apărarea templului și a patrimoniului acestuia, pedepsirea profanatorilor și a celor care încălcau obiceiurile sacre etc. Delegații desemnați de către adunare aveau, ca principală îndatorire, menținerea „păcii divine”, motiv pentru care erau numiți și „heiomemnoni”. De asemenea, ei se ocupau și de organizarea serbărilor și ritualurilor religioase, în timpul desfășurării cărora războiul era interzis. Prin aceste atribuții, amfictioniile, prin intermediul heiomemnonilor, jucau rolul unei „instituții religioase și politice cu caracter internațional”³⁹.

³⁴ Xenophon, *Historiae Graeca*, IV, 8, 14, apud *Ibidem*, p. 47.

³⁵ Apud *Ibidem*, p. 47.

³⁶ Apud *Ibidem*, p. 48.

³⁷ În cadrul federației aveau loc și transferuri de populație, în cetatea cea mai dezvoltată sau în capitala care era desemnată.

³⁸ Apud Mircea Malița, *op. cit.*, p. 32.

³⁹ *Ibidem*.

La sfârșitul sec. al V-lea și al IV-lea î. Chr., apare o nouă instituție de natură diplomatică – *pilagorii* – care, alături de heiomemnoni, jurau, în numele orașelor din care făceau parte, să respecte îndatoririle pe care le aveau față de amficionie.

Un rol extrem de important îl îndeplineau *preoții*, care concentrau în mâinile lor puterea laică și religioasă. Ei puteau declara sau întrerupe războiul, numeau și revocau conducătorii generali și aveau dreptul de a citi „cărțile secrete”, despre care legenda spune că păstrau, din vechime, toate prevestirile vremurilor viitoare. Cea mai importantă atribuție a preoților era aceea de a declara războiul sacru împotriva acelor care atacau templul lui Apollo și la care toți membrii unei amficionii, legați printr-un jurământ, erau obligați să participe. Textul jurământului depus de membrii amficioniei, ne-a fost lăsat de Aeschines în lucrarea *De male gesta legatione*: „Să nu distrugi nici un oraș care aparține amficioniei; să nu-l faci să dispară nici în timp de pace, nici în timp de război; cu forțe comune trebuie lovit oricine calcă jurământul, orașul lui să fie distrus; trebuie pedepsit, prin orice mijloc, acela care ar îndrăzni să atenteze la avutul zeului, cu mâna sau cu piciorul”⁴⁰.

De asemenea, preoții confirmau toate tratatele politice, interpretau și lămurau toate problemele neclare ale dreptului internațional. Astfel, preoții au dobândit o mare influență politică și spirituală, ca și o mare putere materială. Dispunând de un capital considerabil, format din cotizațiile orașenilor, veniturile strânse de la pelerini și de la bâlciurile organizate în timpul serbărilor, precum și din propriile afaceri, amficionia din Delphi a devenit, în timp, o însemnată forță politică, cu un rol decisiv în desfășurarea politicii internaționale a Greciei.

Grecii au îmbogățit dicționarul diplomatic printr-o serie de termeni, utilizați în relațiile dintre cetățile lor. În afară de cei menționați mai sus, amintim: *syntaxis* – armistițiul temporar, *omologhia* – acordul pentru tratatele încheiate, *spondé* – armistițiul stabilit în timpul jocurilor olimpice. La greci găsim și o serie de elemente de etică internațională, pe care istoria avea să le dezvolte în epoca modernă și contemporană.

Inițial, relațiile dintre diferitele polisuri grecești se bazau pe *principiul dreptului celui mai tare asupra celui mai slab*, așa cum ilustrează cartea I a *Istoriei* lui Tucidide. Descriind solia atenienilor veniți în Lacedemonia, Tucidide a construit următorul discurs, care justifică hegemonia și puterea Atenei:

„Voi, lacedemonieni, conduceți statele din Pelopones, stabilind regimul folositor vouă. Și dacă, având tot timpul puterea, ați fi ajuns urâți de aliați ca și noi, știm bine că voi nu ați fi fost mai puțin urâți de aliați și ați fi fost siliți, fie să conduceți cu asprime, fie să vă primejduiți pe voi înșivă. Astfel, noi n-am făcut nimic de mirare, nici străin de mersul lucrurilor omenești, dacă am primit hegemonia oferită și nu am părăsit-o, siliți fiind de *cele mai puternice motive*:

⁴⁰ Aeschines, *De male gesta legatione*, 115; In Ctesiphontem, 10, apud V. P. Potemkin (coord.), *op. cit.*, p. 33.

onoarea, teama și interesul. N-am fost noi primii care am dat acest exemplu, ci, de când lumea, *cel mai slab e stăpânit de cel mai tare*. Noi socotim, totodată, că suntem vrednici de hegemonie, și voi aveți această părere până la vremea când, calculându-vă interesele, folosiți acum *principiul dreptății*, pe care nimeni nu l-a luat în seamă, ori de câte ori i s-a ivit prilejul să capete ceva cu forța și, astfel, nimeni nu s-a abținut să aibă mai mult. Sunt vrednici de laudă acei care, folosind *forța de dezvoltare a omului*, ajung să domine pe alții, și sunt mai dreți decât le îngăduie puterea pe care o au. Credem că, dacă alții ne-ar lua hegemonia, ar putea să arate foarte bine dacă suntem moderați. Noi, însă, din cauza modestiei noastre am avut, pe nedrept, mai mult dispreț decât laudă⁴¹.

Începând din sec. al V-lea î. Chr., hegemonia Atenei a început să fie contestată, mai întâi de peloponesieni (428 î. Chr.), apoi de populația din insula Lesbos, cu excepția celor din Methymne. Încercând să-și justifice alianța cu atenienii, solii mytilenieni, trimiși în Lacedemonia, au declarat că, deși nu mai credeau în supremația atenienilor, alianța cu aceștia a fost determinată de frică, nu de prietenie, însă „apăsarea” Atenei i-a împins la răscoală. Obținând ajutorul Spartei, mytilenienii au pornit războiul împotriva atenienilor, însă au fost învinși de aceștia, iar prizonierii au fost trimiși la Atena. Cleon, conducătorul statului atenian, a ordonat să fie omorâți nu numai cei aduși, ci întreaga populație mytileniană, copiii și femeile urmând să fie vânduți ca sclavi. Solii mytilenienilor au reușit să-i convingă pe magistrații atenieni să convoace o adunare, în care urma să se discute problema celor învinși. Luând cuvântul, tiranul Cleon a definit hegemonia Atenei ca fiind „o tiranie asupra unor oameni cu intenții rele și care se supun fără voia lor” și care meritau să fie pedepsiți cu moartea, ca „răsplată” pentru răscoala lor⁴². Din discursul lui Cleon, reprodus de Tucidide în *Istoria* sa, reiese spiritul său extremist:

„E mai puternic un stat care folosește legi mai rele, dar schimbătoare, decât legi bune fără autoritate, că ignoranța modestă este mai folositoare decât dibăcia care depășește măsura, și că oamenii mediocri, în comparație cu cei mai inteligenți, guvernează mai bine statele”⁴³.

Luând apărarea mytilenienilor, Diodotos arată că pedepsirea răsculaților cu moartea nu servește interesele statului atenian și că întreaga populație din Mytilene nu este vinovată de răscoala oligarhilor. Pe de altă parte, el a mai arătat că superioritatea Atenei nu stă în asprimea legilor și pedepsirea fără milă a celor vinovați, ci în cumpătarea și înțelepciunea acțiunilor sale: „Oamenii liberi nu trebuie pedepsiți groaznic când se răscoală, ci înainte de a se răscula trebuie să fie supravegheați și preveniți să nu ajungă la această idee, iar dacă i-am supus,

⁴¹ C. I. Balmuș, *Tucidide. Concepția și metoda sa istorică*, București, Editura Academiei Române, 1956, p. 82-83.

⁴² *Ibidem*, p. 100-101.

⁴³ Apud *Ibidem*, p. 100.

trebuie să dăm vina pe cât mai puțini”⁴⁴. Grație elocvenței lui Diodotos, mytilenii au fost salvați, fiind uciși doar prizonierii aduși la Atena.

În vara anului 416 î. Chr., neutralitatea insulei Melos față de războiul peloponesiac (431-404 î. Chr.) a determinat o expediție a ateniensilor care, susținând „dreptul puterii celui mai tare asupra celui mai slab”, încearcă să-i convingă pe melieni să renunțe la independența lor. Apărându-și libertatea, melienii susțin că „ar dovedi mare slăbiciune și lipsă de curaj, dacă nu ar încerca totul înainte de a cădea în robie”⁴⁵. Discursul melienilor, care urmăreau să-și păstreze independența și neutralitatea, nu i-a convins însă pe ateniensii, care, în anul următor, au cucerit insula, omorându-i pe bărbați și luând ca sclavi femeile și copiii. După cum arată Tucidide, politica agresivă a Atenei, întemeiată pe principiul forței, era în contradicție cu concepția politică democratică, promovată de Pericle și susținută și de autorul *Istoriei*.

În perioada Greciei antice, nu au existat „mijloace eficiente de aplicare a normelor internaționale”⁴⁶. Din această cauză, în scopul menținerii durabilității tratatelor, precum și a stabilirii unor sancțiuni pentru cei care ar fi încălcat tratatele, se invoca puterea supranaturală a zeilor, pedeapsa divină. Negocierile diplomatice și încheierea tratatelor erau însoțite de îndeplinirea unor formalități riguroase și de ritualuri religioase. Astfel, obligațiile asumate prin tratat erau întărite prin depunerea unor jurăminte, prin care se invoca drept martor puterea divină. Ambele părți ale tratatului trebuiau să depună jurăminte în fața magistraților orașului, în care se desfășurau tratativele. Jurământul era însoțit de un blestem, care trebuia să cadă pe capul celui care încălca tratatul. După înfăptuirea acordului, fiecărei părți îi revenea obligația de a grava textul tratatului pe un stâlp de piatră și de a-l păstra într-un templu (în cazul Atenei, în templul zeiței Pallas-Athena). Tratatele erau întocmite în mai multe limbi și în mai multe exemplare, în funcție de numărul părților contractante. Un exemplar era păstrat în arhiva de stat, iar copii de pe cele mai importante tratate se depuneau în sanctuarele naționale de la Delphi, Olimp și Delos. În cazul deteriorării relațiilor diplomatice și izbucnirii războiului, stâlpul pe care fusese inscripționat textul tratatului era spart, tratatul fiind, astfel, reziliat.

Conflictele, izbucnite ca urmare a încălcării unui tratat, erau supuse spre soluționare unei comisii de arbitraj⁴⁷. Cei găsiți vinovați erau pedepsiți cu amenzi în bani⁴⁸, iar sumele respective erau vărsate în visteria unei zeiței:

⁴⁴ Apud *Ibidem*, p. 101.

⁴⁵ Tucidide, *Istoria*, Cartea V, p. 100, 112, apud C. I. Balmuş, *op. cit.*, p. 103.

⁴⁶ Vezi Harold Nicolson, *Arta diplomatică*, București, Editura Politică, 1966, p. 12.

⁴⁷ Între anii 300-100 î. Chr. se cunosc 46 de cazuri de arbitraj, judecate în cetățile grecești. Într-un tratat, încheiat între Teba și Atena, a fost inserat un articol care a desemnat cetatea Lamia ca arbitru. De multe ori se alegea ca arbitru și o persoană cu renume sau un campion al Jocurilor Olimpice. De obicei însă, se făcea apel la o terță cetate, așa cum stipulează tratatul încheiat în anul 418 î. Chr., între lacedemonieni și Argos.

⁴⁸ De regulă, cuantumul acestor amenzi era de 10 talanți, sumă considerabilă pentru acea vreme. V. P. Potemkin (coord.), *op. cit.*, p. 36.

Apollo din Delphi, Zeus din Olimp etc⁴⁹. Refuzul sau încălcarea hotărârii unei comisii de arbitraj putea duce la luarea unor măsuri de constrângere împotriva orașelor vinovate, inclusiv la război. În absența mijloacelor de a face să fie respectate deciziile arbitrului (Teba refuză o hotărâre a Corintului), această formă de reglementare a diferendelor va dispărea în sec. al IV-lea î. Chr.

Sub influența religiei, s-au dezvoltat o serie de norme speciale, care reglementau raporturile între cetăți sau desfășurarea războiului. De o ocrotire specială s-au bucurat pelerinii care mergeau la sărbătorile panelenice și care străbăteau teritoriul ocupat de o armată străină.

În dreptul consuetudinar exista prevederea ridicării, după victorie, a unui „trofeu” ce trebuia să fie construit numai din materiale durabile (piatră sau bronz) pentru ca adversitatea dintre cele două părți să nu dăinuiască⁵⁰.

Xenofon, în lucrarea sa *Anabasis*, atestă „finețea diplomației grecilor” atunci când evocă necesitatea de a se încerca să se pună „stavilă suspiciunii înainte să se ajungă la ostilități”. Solul armatei grecești, care se retrăgea din Persia, se adresa persanilor cu cuvintele: „Cunosc cazuri ce s-au întâmplat în trecut când, uneori ca rezultat al unei informații rău-voitoare sau sub imperiul neîncrederii, oamenii au fost înspăimântați unii de alții și, neliniștiți, au produs daune ireparabile celor care nici nu intenționau și nici nu doreau să le facă vreun rău”⁵¹.

Înlăturarea suspiciunii și crearea unui climat de încredere erau sarcini importante ale diplomației elene. Episodul atacului verbal al lui Demostene împotriva lui Aeschines, pentru că acesta fusese de acord cu propunerile lui Filip al Macedoniei de a se încheia o pace dăunătoare pentru atenieni în anul 346 î. Chr. (Pacea lui Filocrate⁵²) reprezintă un exemplu negativ de diplomatie ateniană. Demostene, atacând partidul promacedonean și pe Aeschines, făcea următoarea reflecție: „Soli nu dispun nici de corăbii de luptă, nici de infanterie grea, nici de cetăți; armele lor sunt cuvintele și momentele prielnice. În tratativele importante aceste momente sunt trecătoare și, odată pierdute, ele nu mai pot fi recâștigate... În acest fel, un sol care într-un sistem ca al nostru acționează încet, făcându-ne să pierdem momentele prielnice, nu numai că pierde astfel de prilejuri, dar ne răpește și controlul asupra evenimentelor”⁵³. Demostene a demascat adevăratele intenții ale lui Filip într-o serie de discursuri, dintre care cel mai important, din punct de vedere diplomatic, este „Filipica a III-a”: „Degeaba vorbește regele Macedoniei despre intențiile sale de pace.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Mircea Malița, *op. cit.*, p. 75.

⁵¹ Apud *Ibidem*, p. 77.

⁵² Această pace era considerată de oratorul popular Isocrate ca un prim pas către unificarea Greciei sub hegemonia Macedoniei, considerând că Filip îi va elibera pe greci „de despotismul barbar” și îi va face fericiți „pe toți oamenii, prin cultura elină”. Vezi V. P. Potemkin (coord.), *op. cit.*, p. 49.

⁵³ Harold Nicolson, *op. cit.*, p. 13.

Toată lumea știe că Filip a luat prin violență orașele grecești. Nu mai vorbesc de Olynth, Metona, Apollonia, și alte 30 de orașe ale litoralului Traciei care toate, până la unul, sunt devastate fără cruțare de Filip?... Trec cu vederea și nimicirea cumplită a locuitorilor din Focida. Care este situația Tesaliei? Oare statele din Eubeia nu sunt subjugate de tiran? Și aceasta, pe o insulă situată în imediată apropiere de Teba și Atena! [...] Toate tendințele și acțiunile lui Filip sunt dirijate de un singur scop: desființarea libertății grecești și a culturii eline. E adevărat că Filip își zice filoelin, adică prietenul Helladei. Aceasta nu este decât înșelăciune. Regele nu poate fi filoelin, pentru că este de origine barbară. El nu este elin și nici nu are legături de rudenie cu elinii, nici nu este un străin de viță nobilă. El este numai un macedonian mizerabil. Doar este cunoscut că în Macedonia, nu de mult, nu era posibil să-ți cumperi un sclav cumsecade”⁵⁴.

Mijloacele esențiale ale ambasadorului constau în fluența și înțelepciunea discursului, în puterea de convingere, în sesizarea momentului potrivit pentru ca cetatea, prin solii săi, să nu piardă ocazia de a influența cursul evenimentelor în mod pozitiv. Demostene demonstra, de fapt, că istoria și timpul nu pot să fie reversibile.

Pe de altă parte, reprezentanții partidului macedonian, în fruntea cărora se afla Aristotel îl acuzau pe Demostene de calomnie, mituire și „injurii revoltătoare”. Încercând să atragă poporul de partea sa, Aeschines face apel la concetățenii săi: „Vouă vă aduc laude. Pe voi vă iubesc, pentru că voi credeți mai mult în viața celui acuzat, decât în minciunile adresate împotriva sa”⁵⁵. Credibilitatea lui Aeschines era umbrită însă de acuzația de viol asupra unei femei libere, care apăsa asupra sa și care era în contradicție cu reputația neștirbită de care trebuia să se bucure un ambasador.

În lupta diplomatică, desfășurată la Atena, s-a amestecat și regele Macedoniei, renumit pentru subtilitatea sa diplomatică și pentru eficiența mijloacelor pe care le folosea: bani, scrisori deschise către populația Atenei, sprijin financiar și moral pentru „Prietenii Macedoniei”, alianțe militare, elocință politică, dar și „tăcerea politică”⁵⁶. Într-una dintre scrisorile sale, Filip a respins atacurile cetățenilor Atenei la adresa sa, conduși de „oratorii vânduți”: „Filip dorește numai binele Adunării Atenienilor și poporului. După ce n-ați luat în considerare misiunile mele, care aveau de scop să asigure împlinirea îndatoririlor pentru care am jurat și care porneau relații de buni vecini, m-am hotărât să mă adresez vouă, în scris, cu prilejul unor acușări aruncate asupra mea, și care îmi par injuste. Filip consideră aceste acușări ca o născocire a oratorilor vânduți care agită în mod conștient spiritele războinice. [...] Doar însăși cetățenii noștri spun că pentru ei pacea este război, iar războiul e pacea. Fiind de partea celor

⁵⁴ Demostene, *Orationes*, IX, 26, 31, apud V. P. Potemkin (coord.), *op. cit.*, p. 50.

⁵⁵ Aeschines, *De male gesta legatione*, 2, apud V. P. Potemkin (coord.), *op. cit.*, p. 51.

⁵⁶ Aulus Gellius, în *Noctes Atticae*, XI, 10, a consemnat un episod în care Filip a plătit oratorului Demod zece talanți „pentru o tăcere grăitoare”. Vezi V. P. Potemkin (coord.), *op. cit.*, p. 48.

războinici, ei capătă ceea ce au nevoie; când însă defăimează pe cei mai buni cetățeni și atacă pe oamenii care se bucură peste hotarele statului atenian de o reputație bună, ei se prefac că servesc interesele poporului”⁵⁷. Prin arta sa diplomatică, Filip a reușit să-i convingă, momentan, pe atenieni de bunele sale intenții, fiind ales membru în amficionia din Delphi și Termopile și arbitru în conflictele dintre orașele grecești. În anul 338 î. Chr., Filip a învins liga greacă, condusă de Demostene. După victoria de la Cheronea, regele Macedoniei a pornit o campanie împotriva orașelor din sudul Greciei, care au recunoscut, pe rând, dominația lui Filip. Toate orașele grecești au încheiat cu regele macedonean câte un tratat separat „de agresiune și de neagresiune”, prin care își mențineau autonomia internă și libertățile. În același an, la inițiativa lui Filip, a avut loc o adunare generală a statelor grecești, numită *Liga din Corinth (Synedrion)*. Prezidată de rege, această întrunire a consfințit instalarea păcii și încheierea războiului cu grecii. Cea mai importantă prevedere consta în unificarea Greciei prin crearea unei federații generale, care cuprindea statele grecești și Macedonia, sub președinția regelui macedonean. Filip a încheiat cu statele unificate un „tratată de agresiune și neagresiune pe vecie”, prin care „niciun stat și niciun grec nu trebuia să ridice armele împotriva regelui, sau să ajute pe adversarii săi”⁵⁸. Soluționarea litigiilor dintre statele grecești era de competența colegiului amficioniilor, care era condus de Filip. Tratatul incrimina „orice fel de modificări în constituțiile orașelor, confiscarea averilor, anularea datoriilor, instigarea sclavilor la răscoală etc”⁵⁹. Conducerea armatelor aliate grecești îi revenea tot lui Filip, care a luat hotărârea, cu ocazia aceluiași congres, să declanșeze războiul cu perșii. În urma uciderii lui Filip (anul 336 î. Chr.), fiul său, Alexandru cel Mare (336-323 î. Chr.), a realizat visul său de cucerire a întregii Persii.

Începuturile activității diplomatice în spațiul carpto-danubiano-pontic sunt date de conflictul lui Darius cu sciții, care s-a desfășurat la Dunărea de Jos. Perșii au fost întâmpinați de o ambasadă scită, care i-a înmănat lui Darius o broască, un șoarece și cinci săgeți. Laconicul limbaj era menit să-l avertizeze pe Darius că, dacă nu va părăsi teritoriul scit, va fi omorât: „De nu te vei ascunde sub pământ, ca șoarecele, sau în apă, ca broasca, nu vei scăpa de săgețile noastre”⁶⁰.

Scoala diplomatică grecească a cristalizat „conduita diplomatică a geților”. Relațiile cetăților grecești „de la marea cea mare” cu geții au fost susținute printr-o diplomație abilă și nuanțată, permițând conviețuirea relativ pașnică între cele două populații. Frecvent, se desfășurau tratative în scopul susținerii activității benefice de schimburi între materiile prime și bunurile locale

⁵⁷ *Ibidem*, p. 52.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 53.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ P. Alexandrescu, *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, tom VII (1956), nr. 3-4, p. 319.

(grâne, miere, piei, pește de pe Dunăre și aur din Transilvania) și produsele atelierelor din Histria, Tomis și Calatis, dar și din Grecia, Asia Mică și cetățile de pe întreg litoralul Pontului Euxin⁶¹. Regii geto-daci le-au acordat protecție militară cetăților grecești, în vremea când populațiile migratoare din nordul Dobrogei devastau litoralul maritim. Tratatate, ce prevedeau inclusiv plata unui tribut, au fost încheiate cu o serie de regi geto-daci, printre care și Burebista. Decretul dat în cinstea lui Acornion din Dionisopolis arată că Burebista îl utilizase pe acesta în tratativele sale cu Pompeius: „Și fiind trimis de regele Burebista sol pe lângă comandantul roman Gnaeus Pompeius, fiul lui Gnaeus, și întâlnindu-se cu el în părțile Macedoniei, lângă Heraclea Lyncestis, nu numai că și-a îndeplinit cu bine însărcinările primite de la rege, câștigând pentru acesta bună-voința romanilor, dar a purtat și pentru Dionisopolis cele mai frumoase negocieri”⁶².

Diplomația grecească a folosit la conviețuirea grecilor din cetățile de pe întreg litoralul Pontului Euxin cu populațiile riverane. Herodot, în opera sa *Istoriei*, descrie un elocvent episod în acest sens. În părțile nordice ale Pontului Euxin, trăia regele scit Ariapites. Acesta avea ca fiu pe Scyles, născut de o grecoaică din Histria, care-i dăduse o educație elenistică. Ariapites fiind ucis, Scyles a devenit rege. Atras de civilizația elenă, mergea deseori în orașul Borystenes, locuit de grecii din Milet și de histrioți, unde și-a construit o casă și s-a căsătorit fără ca cineva să știe că el ducea o viață dublă, de nomad local și de cetățean grec. Fratele său, Octamasades, l-a urmărit, prin oamenii săi, și l-a prins chiar în momentul când se iniția în cultul bachic, disprețuit de sciți ca imoral. Scyles a fugit la traci, fapt ce a declanșat războiul între sciți și traci. Sitalces, regele tracilor, a trimis un sol la Octamasades, prin care i-a propus evitarea conflictului printr-un schimb ce consta în predarea lui Scyles în schimbul fratelui lui Sitalces, fugit la sciți. Schimbul s-a îndeplinit, Scyles fiind decapitat pe loc⁶³.

Grecii antici au desfășurat o intensă activitate diplomatică, fapt ce a suplinat, într-o mare măsură, capacitatea lor de apărare, aflată în proces de declin. Diplomația grecească a prezentat însă și trăsături negative, precum lipsa de coeziune și de unitate a cetăților, concurența lor continuă, factori ce i-au făcut vulnerabili în fața perșilor, macedonenilor și romanilor.

⁶¹ Vezi Emil Condurachi, *Cu privire la raporturile dintre autohtoni și greci în așezările sclavagiste din Dobrogea*, în *Ibidem*, tom II (1951), nr. 2, p. 45-46.

⁶² D. M. Pippidi, D. Perciu, *Geți și greci la Dunărea de Jos, din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 282-283.

⁶³ Vezi Herodot, *Istoriei*, vol. IV, p. 78-80.

GREEK DIPLOMATIC SCHOOL

(Abstract)

The ancient Greeks were engaged in intense diplomatic activity, which has supplanted, to a large extent, their ability to defend their state and maintained, for a while, peace in the ancient world, which was in the process of decline. The first mention of the existence of this fundamental state activity we encounter in Homer's „Iliad”, which gives us information about how the consuls („proxenos”) were appointed and about their work. This article deals also with the ambassadors institution in ancient Greece, diplomatic immunities, the rules for declaring war and concluding peace, the wars between Sparta and Athens, the formation of coalitions and alliances between Greek cities, the creation of federations, the role of priests in the formation of political alliances and diplomatic negotiations etc. Greek diplomacy also showed negative traits, such as lack of cohesion and unity of the cities, the continuous competition between different confederations („symmahia”), factors that made them vulnerable in front of the Persians, Macedonians and Romans.

Keywords: alliance, ambassador, consul, diplomacy, negotiation.

SECOLUL DE AUR SPANIOL ÎNTRE TEORIE ȘI CONCEPT

OANA ANDREIA SÂMBRIAN

Secolul de aur spaniol nu este ușor de caracterizat și, cu atât mai puțin, de definit. De-a lungul veacurilor, istoriografia spaniolă, precum și cea franceză și britanică, au încercat să îi capteze esența într-o multitudinea de dicționare, lucrări de specialitate, descriptive sau analitice. Cu toate acestea, conceptualizarea Secolului de aur este departe de a se fi încheiat și va rămâne astfel până când toți hispaniștii se vor pune de acord în privința criteriilor care primează atunci când se realizează periodizarea: înflorirea economică, puterea politică, splendoarea culturală. Înainte de a propune propria noastră periodizare, vom prezenta principalele teorii care au circulat despre Secolul de aur, definit atât prin expresia *Siglo de Oro* (trad. Secolul de aur), cât și *la Edad de Oro* (trad. *Vârsta de aur*). O altă problemă vizează caracterizarea acestei perioade sub denumirea de *Siglo de Oro* sau *Siglos de Oro* (trad. *Secolele de aur*). Dacă ne vom îndrepta privirea către contemporaneitatea imediată, vom observa că nici măcar asociațiile internaționale de profil nu au ajuns la un consens cu privire la o titulatură comună – Asociația Internațională a Secolului de Aur (AISO) se traduce în limba spaniolă prin Asociación Internacional del Siglo de Oro, în timp ce AITENSO (Asociația Internațională a Teatrului Spaniol și Novohispan al Secolelor de Aur) reprezintă sigla pentru Asociación Internacional de Teatro Español y Novohispano de los Siglos de Oro. Prin urmare, termenii utilizați sunt, fie de *secol*, fie de *secole*.

Cum se poate explica această diferență? Suntem de părere că una dintre principalele greutăți în stabilirea și fixarea exactă a Secolului de aur rezidă în faptul că el cuprinde o perioadă mai mare de o sută de ani. Prin comparație, Secolul lui Pericle se identifică atât cu înflorirea politico-militară, cât și cu cea de natură culturală, dar în acest din urmă caz limitele cronologice sunt mult mai simple de stabilit, întrucât raportarea se face la o singură persoană. Secolul de aur spaniol, conform teoriilor despre el, ar cuprinde domniile de la Carol Quintul sau Carol I al Spaniei până la Filip al IV-lea.

Marcelin Defourneaux, un clasic în studierea Secolului de aur, expunea în celebra sa carte, *Viața de fiecare zi în Spania secolului de aur*¹, că „expresia *Secolul de aur* (*el Siglo de Oro*) este susceptibilă de o dublă interpretare. Ea poate acoperi în întregime lungă perioadă – un secol și jumătate – care merge de la Carol Quintul la tratatul din Pirinei, și în cursul căreia aurul și, mai cu seamă, argintul, venite din America, îngăduie Spaniei să susțină vaste operații în afara

¹ Marcelin Defourneaux, *Viața de fiecare zi în Spania Secolului de Aur*, traducere de Ileana Cantuniari, București, Editura Eminescu, 1981.

granițelor și să-și extindă umbra puterii asupra întregii Europe, în timp ce, încă de la sfârșitul domniei lui Filip al II-lea, în viața internă se manifestă simptome limpezi de epuizare economică. Ea se mai poate de asemenea aplica la epoca ilustrată de geniul lui Cervantes, Lope de Vega, Velázquez și Zurbarán, și în timpul căreia Spania, slăbită din punct de vedere politic, se impune prin strălucirea culturii sale care, mai ales în domeniul literar, stârnește dincolo de frontiere, și în special în Franța, imitații din care se va hrăni Marele nostru Secol”². Este însă ciudat că, așa cum observa și Bartolomé Bennassar³, după ce expune în mod coerent cele două alternative, aceea a unui Secol de aur mai extins ca perioadă, care integra aspecte politice, economice și religioase, *vis-à-vis* de un Secol de aur cultural, Defourneaux nu își exprimă pe parcursul cărții opțiunea fermă pentru niciuna dintre ele.

În consecință, Bennassar își permite să expună propria-i teorie, nu înainte de a face referire la câteva surse interesante, pentru a încerca o mai riguroasă definiție a conceptului vizat. În opinia reputatului istoric francez, este surprinzător că, în Spania, nu există o definiție clară⁴. Bennassar citează în acest sens *Diccionario del uso del español* (trad. *Dicționar uzual al limbii spaniole*), publicat în anul 1980 de către María Moliner, unde Secolul de aur este definit ca „orice perioadă considerată de splendoare, fericire sau dreptate. Se spune despre acea perioadă de maximă splendoare a literaturii spaniole, ce cuprinde o parte din secolele XVI-XVII”. Să înțelegem, deci, că arta spaniolă nu face parte din Secolul de aur? Conform definiției Mariei Moliner, nu ar aparține. Această stranie definiție are însă o posibilă explicație. *Enciclopedia spaniolă* apărută la editura Espasa-Calpe în 1966, oferă, în volumul LVI următoarea definiție: „Perioadă în care literatura, arta, politica etc. au cunoscut epoca de maximă înflorire și dezvoltare a unui popor sau țară. Exemplu: Secolul de aur al literaturii spaniole”. Deci, și în acest caz, pictori de talia lui Velázquez și Zurbarán sunt lăsați la o parte. Bennassar mai face referire la *Dicționarul limbii spaniole* al Academiei Regale Spaniole, care în cea de-a nouăsprezecea ediție a sa, din 1970, se pronunță pentru corespondența dintre *siglo de Oro* și *edad de Oro*, pe care le definește ca „perioadă de înflorire și fericire, plină de pace și liniște”. Dincolo de spațiul spaniol, nici *Encyclopedia britannica* sau *Grand Larousse encyclopédique* nu par să demonstreze un mai mare interes pentru existența unui *Spanish Golden Century*.

De la aceste considerații ale lui Bennassar lucrurile s-au mai schimbat, cel puțin în ceea ce privește *Dicționarul Academiei Regale Spaniole* (DRAE). Cea mai recentă ediție a dicționarului, ajuns între timp la cea de-a douăzeci și doua (2001), menține legătura dintre secol și vârstă de aur, iar cel de-al treilea

² *Ibidem*, p. 7.

³ Bartolomé Bennassar, *La España del Siglo de Oro*, segunda edición, Barcelona, Crítica, 2004, p. 10.

⁴ *Ibidem*, p. 7-8.

sens al expresiei *edad de oro* este cel de „perioadă în care literatura, arta, politica etc. au cunoscut maxima lor înflorire, a unui popor sau țară”. Deci, definiția devine mai cuprinzătoare, chiar dacă în continuare nu se face nicio referire la Secolul de aur spaniol.

Bennassar propune propria cronologie a Secolului de aur, încadrându-l între anii 1525 și 1648. Iată motivele care l-au împins să ia această decizie: pentru istoricul francez, anul 1525, iar nu 1516 constituie începutul domniei lui Carol I în Spania, întrucât, din 1516 spațiul iberic a cunoscut o serie de puternice revolte și rebeliuni sociale, precum așa numitele *germanías*⁵. Sfârșitul Secolului de aur este plasat în anul păcii de la Westfalia, ce marca încheierea războiului de treizeci de ani. Pentru Bennassar, acesta constituie și punctul final al supremației militare spaniole, din cauza înfrângerilor repetate, cea mai gravă dintre ele provocând retragerea din partea de nord a Țărilor de Jos⁶. Tratatul de la Westfalia consemna recunoașterea independenței Provinciilor Unite de către Spania, prima pierdere teritorială importantă a regatului.

Bennassar concluziona, în *El fin de un sueño español* (trad. *Sfârșitul unui vis spaniol*), că în anul 1648, Miguel de Cervantes, Mateo Alemán, Lope de Vega, El Greco, Francisco de Quevedo, Tirso de Molina muriseră deja. Însă ce se întâmplă în cazul lui Velázquez sau al lui Calderón de la Barca, aflați în plină activitate, primul dintre cei amintiți decedând în anul 1660, în timp ce Calderón în 1681? Înseamnă asta, oare, că *Lăncile* (*Las lanzas*), cunoscută și sub numele de *Capitularea Bredei* (în original, *La rendición de Breda*) (1635), aparține Secolului de aur, iar *Las meninas*, compoziția cea mai cunoscută a pictorului madrilen, ce datează din 1656, nu ar aparține Secolului de aur? Unde se încadrează *El alcalde de Zalamea* (1651) și *El gran teatro del mundo* (1655) ale lui Calderón?

Desigur, factorul politico-militar este extrem de important pentru realizarea cronologiei, dar faptul că literatura spaniolă a continuat să prospere și după declinul militar demonstrează că legătura dintre ele nu este chiar atât de mare, pe cât se poate crede. Bennassar afirmă că nu a dorit să se limiteze la artă și literatură, dar a nu te limita nu înseamnă a exclude sau a fracționa opera unor artiști și a unor scriitori geniali. Ceea ce ne determină să nu acceptăm cronologia lui Bennassar, chiar dacă raționamentele sale par a fi corecte, și să ne îndreptăm atenția și către alți specialiști ai Secolului de aur, analizându-le părerile expuse.

În volumul III al *Istoriei literaturii spaniole*, coordonat de Jean Canavaggio și dedicat studierii secolului al XVII-lea, se fac următoarele precizări cu privire la Secolul de aur: „De obicei, este denumită Secol de aur perioada în care Spania habsburgică, aflată în culmea puterii, a cunoscut o

⁵ Conflict armat ce a izbucnit în regatul Valencia, în paralel cu rebeliunea comunităților din Castilia, între 1519 și 1523. Aceștia din urmă erau cunoscuți sub denumirea de *comuneros* (n.n.)

⁶ Bartolomé Bennassar, *op. cit.*, p. 11.

înflorire literară și artistică, ambele fiind considerate la apogeul lor⁷. În continuare, se precizează că, „inventat de către generația iluministă, care inițial îl asimilase doar Renașterii, Secolul de aur s-a prelungit până în zorii veacului al XVIII-lea, moment în care a dispărut dispoziția pe care gustul neoclasic o alimentase cu privire la baroc.

Astfel, și-au făcut loc două periodizări diferite: cea care situează apogeul politic și militar al Spaniei în jurul anului 1580 și cel care identifică plenitudinea literară și artistică în jurul lui 1630. În acest mod, dispar schimbările pe care le-a cunoscut literatura între expansiunea umanismului și ultimele scrieri ale teatrului lui Calderón. Continuitatea nu este însă o iluzie. În plan istoric, ea marchează parcursul dinastiei care, încă de la urcarea pe tron a lui Carol I, în anul 1516 până la moartea lui Carol al II-lea în 1700, și-a pus amprenta asupra Spaniei. Oricât de impresionant ar putea fi contrastul dintre victoriile obținute de primii doi Habsburgi și înfrângerile suferite de către urmași, monarhia iberică nu a fost înghițită de criză dintr-odată, ci progresiv.

Din punct de vedere cultural, nu ar fi corect să scindăm în două un patrimoniu literar care demonstrează un tot unitar (...) de la *Romancero viejo* la *Romancero artístico*, de la sonetele lui Garcilaso la cele ale lui Góngora, de la *Lazarillo de Tormes* la *Guzmán de Alfarache*, de la *pasos*⁸ ai lui Lope de Rueda la *entremeses*⁹ ale lui Quiñones de Benavente, de la autorii mistici ai teatrului de dinainte de Lope până la *auto sacramental*¹⁰ calderonian, filiația este indiscutabilă¹¹. Totodată, se face o afirmație foarte interesantă cu privire la criza puterii politice, care trece, încetul cu încetul, din mâinile monarhului în cele ale miniștrilor, conform căreia „mai mult decât criza propriu-zisă, ceea ce îl interesează în primul rând pe istoricul mentalităților și al sensibilităților este imaginarul pe care aceasta l-a suscitată¹².

Iată, în cazul de față, o definiție mult mai cuprinzătoare și mai corectă, în viziunea noastră, întrucât ea integrează o perioadă unitară, uniformă, în care producțiile literare și artistice decurg una din alta, se conturează în Renaștere și ating maturitatea în Baroc. De aceea, secolele XVI-XVII spaniole nu pot fi separate pentru a nu le afecta unitatea, o calitate deloc negliabilă. Avem de-a face, așadar, cu o dublă omogenitate: în plan politic, o singură dinastie, iar în plan cultural, o singură cultură. De fapt, considerăm că aceasta este cea mai

⁷ Jean Canavaggio (coord.), *Historia de la literatura española, tomo III, siglo XVII*, edición española de Rosa Navarro Durán, Barcelona, Ariel, 1995, p. 1.

⁸ *Paso*, piesă dramatică foarte scurtă (n.n.).

⁹ *Entremés*, piesă de teatru cu un singur act, intercalată, de obicei, între actele unei piese mai mari și, uneori, în timpul unui act (n.n.).

¹⁰ *Auto*, compoziție dramatică de dimensiuni mici, în care intervin personaje biblice sau alegorice (n.n.).

¹¹ Jean Canavaggio, *op. cit.*, pp. 1-2.

¹² *Ibidem*, p. 13.

corectă manieră de a aborda Secolul de aur, ca pe un tot, și de aceea, până și formula Secolele de aur ni se pare că se depărtează de semnificația perioadei dezbătute, segmentând-o. Desigur că, există sincope de-a lungul oricărei perioade istorice, oricât de prosperă ar fi ea, însă dorința de a analiza fiecare detaliu în parte nu trebuie să ne conducă spre o rupere a unei evidente unități.

Nimeni nu poate nega regresul pe care secolul al XVII-lea l-a reprezentat pentru Spania în plan politico-militar, atunci când Conte Duce de Olivares l-a pus în umbră pe regele Filip al IV-lea, al cărui ministru era, fapt surprins de literatura vremii. Ideea de la care plecăm este că, de fapt, literatura și arta Secolului de aur surprind în permanență realitatea istorică, imaginarul său politic, construirea eului monarhic autoritar, receptarea politicului de către societate, oglindirea acesteia din urmă, precum și integrarea sa în evenimentele politice ale vremii. Să nu uităm că mulți dintre artiștii și scriitorii epocii trăiau la curtea regală și că, prin urmare, imaginea pe care ei o transmiteau publicului constituia „istoria oficială” a regatului. Să nu neglijăm că în secolul al XVII-lea, Lope de Vega dă naștere, prin poezia sa, *Arta nouă de a scrie teatru în vremurile noastre*, noii comedii spaniole, cea care va determina apariția teatrului ca fenomen social. Prin urmare, literatura și arta merg mână în mână cu evenimentele politico-militare ale vremii, pe care le oglindesc – *Lăncile* lui Velázquez redau capitularea orașului Breda, piesele cu subiect istoric ale lui Lope de Vega dezvăluie evenimentele politice ale epocii, o parte dintre operele lui Cervantes sunt piese autobiografice, bazate pe experiența captivității sale din Alger, *Cum trebuie să se comporte ministrul* (*Cómo ha de ser el privado*) a lui Quevedo fiind un exemplu de dramă cu caracter politic, redactată în scop propagandist etc. – și, de aceea, ele nu pot fi separate unele de celelalte.

Joseph Pérez, unul dintre marii specialiști ai istoriei Spaniei și ai Americii Latine, declara că „este adevărat că așa-numitul Secol de aur nu coincide exact cu domnia lui Filip al II-lea, întrucât acesta este de obicei situat între 1580 și 1680, însă premisele acestei plenitudini, ceea ce Jean Canavaggio denumea preludiul lui *Quijote*, s-au ivit în timpul lui Filip al II-lea. Se prea poate ca Spania să fi fost urâtă de Europa, dar era nevoie de ea, de ai săi oameni politici, militari, negustori, artiști și scriitori”¹³. Înaintașul lui Joseph Pérez, Fernand Braudel, declarase, la rândul său, că „în timpul lui Cervantes, Franța umblă după modelele și lecțiile țării vecine, țară ironizată, batjocorită, dar totodată temută și admirată (...) Orice om de lume din Franța trebuie să știe și spaniola, fapt ce va procura câtorva peninsulari, precum acel *murciano* Ambrosio de Salazar”¹⁴, o frumoasă profesie de profesor și gramatician, în Franța

¹³ Joseph Pérez, *La España de Felipe II*, traducción castellana de Juan Vivanco, Barcelona, Crítica, 2000, p. 223.

¹⁴ Ambrosio Salazar era un soldat din Murcia, care a luptat în Franța și care în 1612 a publicat la Paris un manual, prezentând tot ceea ce trebuia cunoscut despre Spania: istoria, geografia, oamenii celebri, produsele, situația administrativă, drumurile etc. (n.n.).

în timpul Mariei de Medici”¹⁵. Despre influența spaniolă în Franța, Pérez completa că „(...) a fost intensă, mai ales în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea. Moda venea de la Madrid: albul de Spania, parfumuri, articole de piele (mănuși, cizme, pantofi), tot ceea ce astăzi numim articole de la Paris, erau livrate Franței de către Spania (...)”¹⁶.

Joseph Pérez preia, deci, ideea conform căreia Secolul de aur ar fi fost situat între 1580, anul când s-a realizat uniunea dinastică între Spania și Portugalia, și 1680, adică fix un secol, care coincide, practic, cu moartea lui Calderón, în 1681. Într-un subcapitol al cărții sale, *La España del siglo XVI* (trad. *Spania secolului al XVI-lea*), intitulat *Preludio al Siglo de Oro*, același Joseph Pérez ne dă mai multe indicii cu privire la opțiunea sa cronologică, privind *el Siglo de Oro*: „În secolul al XVI-lea, literatura spaniolă nu a produs încă operele sale de primă mână: în ceea ce privește literatura, Secolul de aur nu începe până după 1580”¹⁷. Analizând ambele opere ale istoricului francez, putem afirma că, pentru acesta, Secolul de aur are legătură și cu încadrarea perfectă în limita sutei de ani, dar și cu căutarea permanentă a apogeului, care, este adevărat, din punct de vedere literar este atins în secolul al XVII-lea.

Francisco Rico, în *Historia y crítica de la literatura española: Siglos de Oro. Barroco* (trad. *Istoria și critica literaturii spaniole: Secolele de aur. Barocul*), alege, după câte se poate observa încă din titlu, expresia *Siglos de Oro*, afirmând că, „în linii generale, se impune în ultimul timp, denumirea *Secole de aur*, împărțite în Renaștere și Baroc”¹⁸. Fernando Bouza, în *Corre manuscrito. Una historia cultural del Siglo de Oro*¹⁹ (trad. *În ritmul manuscriselor. O istorie culturală a Secolului de aur*), face referire la circulația manuscriselor în Spania și Portugalia în secolele XVI-XVII, exprimându-și astfel opțiunea pentru cronologia analizată.

Istoriografia românească despre Secolul de aur nu propune, din câte cunoaștem, o nouă cronologie a acestuia, diferită de cele expuse anterior, afiliindu-se, de obicei, uneia dintre ele. În 1967, Paul Alexandru Georgescu publică *Teatrul spaniol clasic*, în care își intitulează capitolul dedicat secolului al XVII-lea, „teatrul Secolului de aur”²⁰, unde sunt incluși Miguel de Cervantes Saavedra, Lope de Vega, Tirso de Molina, Juan Ruiz de Alarcón, Calderón de la

¹⁵ Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. IV, traducere de Mircea Gheorghe, București, Editura Meridiane, 1986, p. 221-222.

¹⁶ Joseph Pérez, *op. cit.*, p. 223.

¹⁷ Joseph Pérez, *La España del siglo XVI*, segunda edición, traducción de Mauro Armiño, Madrid, Espasa Calpe, 2002, p. 129.

¹⁸ Francisco Rico, *Historia y crítica de la literatura española: Siglos de Oro, Barroco*, vol. III, Barcelona, Crítica, 1995, p. 1.

¹⁹ Fernando Bouza, *Corre manuscrito. Una historia cultural del Siglo de Oro*, Madrid, Marcial Pons, 2001.

²⁰ Paul Alexandru Georgescu, *Teatrul spaniol clasic*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967.

Barca, precum și „descendenții” literari ai lui Lope (Guillén de Castro, Luis Vélez de Guevara, Mira de Amescua) și Calderón. Din păcate, capitolul dedicat Secolului de aur nu dispune de un studiu introductiv preliminar, astfel încât nu ni se explică opțiunea lui Georgescu pentru includerea sub denumirea de Secol de aur doar a epocii baroce. George Călinescu, în *Impresii asupra literaturii spaniole*²¹, nu realizează o împărțire a literaturii analizate pe epoci, chiar dacă studiul său introductiv cuprinde o splendidă definiție și contrastare a triadei Clasicism-Romantism-Baroc; el se limitează la a-și prezenta impresiile în funcție de tipologiile și caracterele create de literatura spaniolă (*La honra*, Picarescul, Don Juan, Celestina, *La soledad*, *La locura* etc.).

Dintre cursurile universitare care abordează Secolul de aur, menționăm *Una historia de la literatura de los Siglos de Oro*²² (trad. *O istorie a literaturii Secolelor de aur*) al Ilenei Scipione, unde autoarea împarte Secolele de aur în Renaștere și Baroc, asemenea periodizării lui Francisco Rico, a cărui istorie a literaturii spaniole o citează.

Încheiem această dezbatere dedicată variantelor care de-a lungul anilor au circulat cu privire la cronologia Secolului de aur, încercând să sintetizăm opțiunile la care se recurge în prezent, cel puțin în ceea ce privește titulatura. Am ales, în acest sens, trei cărți apărute în 2009 la Madrid, care includ în titlul lor sintagma Secol de aur: colecția de studii *Autoridad y poder en el Siglo de Oro*²³ (trad. *Autoritate și putere în Secolul de aur*), *Materia crítica: formas de ocio y de consumo en la cultura áurea*²⁴ (trad. *Materia critică: forme de petrecere a timpului liber și de consum în cultura de aur*), *Literatura, política y fiesta en el Madrid de los Siglos de Oro*²⁵ (trad. *Literatură, politică și sărbătoare în Madridul Secolelor de aur*). După câte se poate observa, există trei forme diferite de a face referire la același concept: *Secol de aur*, *cultură de aur* și *Secolele de aur*. Prin urmare, acestea sunt, credem, o chintesență a conceptelor exprimate și ilustrate până în prezent.

Suntem în totalitate de acord cu opinia lui Jean Canavaggio, conform căreia, este necesară și ideală menținerea unei unități pentru a putea susține utilizarea sintagmei Secol de aur. Unitatea de dinastie, cea a casei de Austria, reprezentată prin domniile lui Carol I, Filip al II-lea, Filip al III-lea, Filip al IV-lea și Carol al II-lea, acoperă, fără doar și poate, o perioadă extrem de

²¹ George Călinescu, *Impresii asupra literaturii spaniole*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1965.

²² Ileana Scipione, *Una historia de la literatura de los Siglos de Oro*, București, Editura Fundației Românie de Măine, 2004.

²³ Ignacio Arellano, Christoph Strosetzki, Edwin Williamson (eds.), *Autoridad y poder en el Siglo de Oro*, Madrid/Frankfurt, Iberoamericana/Vervuert, 2009.

²⁴ Enrique García Santo-Tomás (ed.), *Materia crítica: formas de ocio y de consumo en la literatura áurea*, Madrid/Frankfurt, Iberoamericana/Vervuert, 2009.

²⁵ José María Díez Borque, Esther Borrego Gutiérrez, Catalina Buezo Canalejo (eds.), *Literatura, política y fiesta en el Madrid de los Siglos de Oro*, Madrid, Visor Libros, 2009.

importantă din istoria Spaniei, în care au existat măriri și decăderi. Dar nici măcar în ceea ce privește literatura nu s-a înregistrat o egalitate de valoare, ci doar o continuitate. Teatrul lui Lope de Vega este, în mod evident, mult mai evoluat decât cel al lui Lope de Rueda din secolul al XVI-lea, și, cu toate acestea, Renașterea a fost cea care a pus bazele a tot ceea ce, ulterior, a înfăptuit Barocul. De fapt, secolele XVI și XVII sunt legate între ele printr-o relație de cauză-efect extrem de înrădăcinată.

Parafrazându-l pe José Antonio Maravall²⁶, Secolul de aur reprezintă un concept istoric. De altfel, Maravall explica foarte clar că „epocile istorice nu pot fi decupate și izolate unele de altele prin firul unui an sau al unei date, ci (...) sunt despărțite de mai multe zone de date, mai mult sau mai puțin extinse, grație cărora se maturizează și apoi dispar, transformându-se în altele, cărora le transmit drept moștenire valorile lor”²⁷. Așadar, Renașterea spaniolă s-a metamorfozat în Baroc și, împreună, au lăsat moștenire umanității un set de neprețuite valori.

THE SPANISH GOLDEN AGE BETWEEN THEORY AND CONCEPT

(Abstract)

The Spanish Golden Age is not easy to classify, as it has been defined and characterized in many ways by the Spanish, British or French historiography. Our paper brings to light some of the definitions and periodizations that were given to the Spanish Golden Age, which commonly includes the 16th and 17th centuries. We try to judge every opinion, based on historical, philological or social facts, in order to maintain the unity, as well as the homogeneity of one of the brightest periods in Spanish and European culture.

Keywords: Spanish Golden Age, Renaissance, Baroque, periodization, classification.

²⁶ Pentru Maravall, barocul este un concept istoric.

²⁷ José Antonio Maravall, *La cultura del barroco*, 11ª edición, Barcelona, Ariel, 2008, p. 23-24.

AL DOILEA TEZAU MONETAR DESCOPERIT ÎN COMUNA MORUNGLAV – OLT (SEC. XVII-XVIII)¹

TOMA RĂDULESCU, DENISA GUȚICĂ-FLORESCU

La sfârșitul lunii martie a anului 1977, profesorul Cornel Manolescu de la școala de 8 ani din comuna Morunglav-Olt se prezenta la sediul Muzeului Județean din Slatina pentru a dona 161 de monede, nominale mari de argint în majoritate, ce alcătuiau un tezaur monetar. Din declarațiile profesorului donator rezulta faptul că, în prima săptămână a vacanței de primăvară a elevilor (22-29 martie 1977), elevul Mătcă Marcel de la școala amintită mai sus a descoperit, în timp ce se juca printre ruinele conacului din apropierea bisericii și a școlii din centrul Morunglavului, mai multe monede de argint care apăruseră la suprafață după prăbușirea unui zid, ca urmare a cutremurului din 4 martie 1977. La solicitarea dirigintelui (prof. Cornel Manolescu) monedele i-au fost predate acestuia, care acesta, la rândul său, le-a donat muzeului. Ele au fost înregistrate în colecțiile muzeului la numerele de inventar 5109-5269.

Satul Morunglav, reședința comunei cu același nume, este așezat la 35 de km de Slatina, la 14 km de gara municipiului Balș-Olt, la circa 12 km nord de confluența drumului național 65 cu drumul județean 144². În perioada medievală și modernă satul Morunglav făcea parte din județul Romanați, plasa Oltețul de Jos care era alcătuită din 20 de localități. Vatra satului Morunglav se găsește în apropierea văii Oltețului, satul fiind traversat de pârâul Bârlui. Față de municipiul Caracal (pe atunci capitala județului Romanați), localitatea Morunglav se plasa pe linia Caracal-Vlădueni-Șopârlița-Branet-Leotești-Morunglav³. Prima atestare documentară datează din 20 iunie 1489⁴. Denumirea localității, ca și a satului vecin, Morunești, derivă de la un oarecare Morun, probabil unul dintre stăpânii sau fondatorii satului. Cei mai reprezentativi oameni ai locului sunt boierii morunglăveni, atestați și ei documentar din anul 1551, într-un hrisov domnesc emis de cancelaria lui Mircea Ciobanul în prima sa

¹ Primul tezaur monetar a fost descoperit în anul 1955. Vezi Toma Rădulescu, *Tezaurul monetar de la Morunglav-Olt (sec. XVI-XVII)* în „Oltenia”, Muzeul Olteniei, 4, 1982, p. 107-111.

² Nicolae Opreșcu, *Morunglav-515*, Slatina, Editura „Fundatia cunoștințe pentru toți”, 2004, p. 6, 9, 10.

³ *Anuarul Mitropoliei Olteniei, Râmnicului și Severinului pe anul 1940*, Craiova, 1941, p. 632.

⁴ Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I. Țara Românească*, vol. II, M-Z, Craiova, Editura Mitropolia Olteniei, 1970, p. 434.

domnie⁵. Localitatea era cunoscută prin pomii fructiferi și vița-de-vie ce împodobeau dealurile din vecinătate, prin creșterea animalelor, dar, mai ales, prin pădurea de goruni și gârniță, atât de utilă pentru corăbii și alte numeroase obiecte și construcții din lemn⁶. Conacul boieresc, despre ale cărui ruine am amintit mai sus, a fost construit, conform unei descrieri din 22 august 1832, de către unul dintre boierii din Morunglav, anume Matei, probabil după 1725 după moartea părintelui său, Dumitrașco. Clădirea era „înaltă, boltită, alcătuită din patru odăi, o cămară, foșor de lemn”⁷. Ca la mai toate curțile boierești, în imediata vecinătate se afla o biserică, ctitorie de familie, construită la 1752, probabil în locul alteia mai vechi. La mijlocul secolului al XIX-lea, Constantin Morunglăveanu, urmașul direct al vechilor ctitori, o rezidește în forma actuală.

În anul 1746, soții Matei și Maria Morunglavu ridicau la Șerbănești-Vâlcea un schit cu numele Sfântul Apostol și Evanghelist Matei, pe care l-au închinat Sfintei Episcopii a Râmnicului. În anul 1751, la apelul domnitorului Grigore II Ghica și al soției sale, Maria, schitul era închinat așezământului spitalicesc Sfântul Pantelimon de lângă București⁸. Așa cum rezultă din documentele timpului, localitatea putea fi încadrată în categoria satelor risipite, deci cu o veche tradiție și cu o populație relativ numeroasă⁹.

Deoarece monedele erau puternic bronzate, este de presupus că au fost depozitate într-un vas de aramă, care probabil, n-a mai fost recuperat, fiind în stare proastă de conservare. S-a constatat că 160 de monede sunt emisiuni ale Imperiului Otoman – nominale mari și mijlocii de argint, eșalonate cronologic între anii 1687 și circa 1736-1737, și o piesă de 28 stüwer sau gulden, emisiune din anii 1637-1657 a contelui Antonius Gunther pentru Oldenburg, Kniphausen Jewel și Delmenhorst, aflate în Westfalia, în zona Mării Nordului la granița cu Olanda. Pornind de la valorile nominale cele mai mari, monedele sunt: kuruși (123 de exemplare), 76,39% din componența tezaurului (nr. 11-16,

⁵ C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, Editura Academiei Române, 1984, p. 307.

⁶ Idem, *Istoria pădurii românești*, București, Editura Ceres, 1977, p. 358.

⁷ N. Opreșcu, *op. cit.*, p. 45.

⁸ Ion Ionașcu, *Documentele moștilor schitului Șerbănești-Morunglavu (Vâlcea)*, în „Arhivele Olteniei”, XVI, 1938, p. 289-310; XVIII, 1940, p. 152-174; XIX, 1941, p. 94-107; XXI, 1943, p. 126-208; C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Documente privitoare al schitul Șerbănești-Vâlcea*, în „Oltenia”, 1, 1940, p. 22-26, redă, la p. 22, Așezământul casei lui Matei Morânglavul și soției sale, Maria, pentru schitul Șerbănești-Vâlcea, din care rezultă statutul acestora, de boieri de neam, care, pe lângă moșiile donate schitului, îl înzestrau cu 12 boi, 120 de vaci, 21 de cai, 195 de stupi, 180 de oi, 180 de porci etc; Dumitru Bălașa, *Ctitoria lui Matei Morunglavu din satul Șerbănești, raionul Drăgășani*, în „Mitropolia Olteniei”, XI, 1959, nr. 7-8, p. 436-443; Protosinghel Theofil S. Niculescu, *Sfintele mănăstiri și schituri din România*, Turnu Severin, Editura „Mănăstirea Vodița”, 2002, p. 305, nr. 344.

⁹ Conform unei catagrafii mai târzii, de pe la 1819-1820. Vezi Dinică Ciobotea, Luca Bușe, *Structuri sociale în zona de câmpie dintre Olt și Jiu în secolul al XIX-lea*, în „Oltenia”, Muzeul Olteniei, VII-VIII, 1988-1989, p. 54, nr. 63.

23-139), zolta – 15 exemplare (nr. 1-10, 17-21), yirmilik – 16 exemplare (nr. 139-154), onluk – 6 exemplare (nr. 155-160).

După cum se poate observa, cele mai numeroase monede sunt bătute în timpul sultanului Mahmud I (1730-1754) – 138 de exemplare, ceea ce ne permite să susținem teoria potrivit căreia avem de a face cu un tezaur nu de acumulare, ci care cuprinde specii monetare aflate în circulație în momentul ascunderii lor. Totodată, cu toate măsurile luate de autoritățile imperiale pentru oprirea acestor emisiuni inflaționiste, la graniță realitatea este total diferită, Oltenia continuând să fie strâns legată de comerțul sud-dunărean. Toate nominalele monetare sunt bătute în monetăriile de la Istanbul.

Pentru o înțelegere mai clară a componenței tezaurului este nevoie să facem câteva aprecieri asupra nominalelor componente. Termenul *guruş* sau *kuruş* desemna, până la reforma din anul 1687 a monetăriei otomane, care a inclus această specie monetară în sistemul financiar otoman în timpul sultanului Mehmed al IV-lea, talerii olandezi (ca cei din tezaurul de la Morunglav I), piese spaniole de 8 reali, taleri imperiali. După 1687 kuruşul este cea mai mare monedă de argint otomană echivalentă cu piastrul, egală cu 2 florini, sau cu 40 de para sau 120 de akçe¹⁰. Deci cei 123 deguruşi sunt echivalenți cu 246 de florini sau 2920 para, sau 17.760 de akçe, sau 82 de galbeni (un galben era egal 1,5 taleri). Unele dintre piese sunt sub greutatea normală, adică sub standardul propus în cataloage de 25,65 de g, sau 25,08 g, sau 25,39 de g. Kuruşii de la Morunglav au greutatea între 23,53 de g și 24,90 de g. Piese sub greutate au unele lipsuri, posibil din batere, dar mai ales pentru a se sustrage din metalul prețios.

Al doilea nominal de argint este *zolta*, cunoscută și sub numele de *zolté*, *zlot*, *zolota* sau *tuzluc*¹¹. Emiterea acestei specii otomane începe în timpul sultanului Süleiman II (1687-1791) și a avut ca model, din punct de vedere metrologic, guldenul care a circulat masiv pe teritoriul românesc începând de la mijlocul secolului al- XVII-lea¹². Zolta era echivalentă cu $\frac{2}{3}$ taleri, sau $\frac{2}{3}$ kuruşi, un gulden sau 30 de para. Cele 15 zolta, la care adăugăm guldenul din Oldenburg, erau echivalente cu 12 kuruşi sau 480 de para sau 1.440 de akçe.

Yirmilicul este al treilea nominal de argint din tezaur, numai emisiuni Mehmed I¹³. Izvorât din necesitățile pieței acest nominal mijlociu de argint a fost

¹⁰ Dragoş Ungureanu, *Monedele aflate în circulație în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea – putere de achiziție și cursul de schimb*, în „Cercetări numismatice”, X-XI, 2003-2005, p. 458-459.

¹¹ Octavian Iliescu, *Istoria monedelor în România. Glosar numismatic*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XIX, 2001, p. 307, 309.

¹² Aurel Vâlcu și Paraschiva Stancu, *Tezaurul de monede otomane din secolul al XVIII-lea descoperit la Tâmași (jud. Ilfov)*, în „Cercetări numismatice”, IX-XI, 2003-2005, p. 469, nota 5.

¹³ Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 313-314.

emis între anii 1703 și 1805 și valora 20 de para sau $\frac{1}{2}$ kuruși, deci piesele din tezaur sunt echivalente cu 8 kuruși sau cu 320 de para.

Cel mai mic nominal de argint este onlukul, care este echivalent cu 10 para. Cele 5 piese din tezaur valorează 50 de para.

Aparent izolat este guldenul, emis la Oldenburg la Marea Nordului, care, datorită calității metalului s-a menținut în circulație peste un secol și se regăsește asociat, de obicei, cu emisiunile monetare de același tip, anume zolta.

Transformat în echivalente, lotul de monede de la Morunglav este egal cu 5.770 de para sau 17.310 de akçe. Moneda de aur otomană *altîn* era echivalentă cu 200 de akçe. Deci tezaurul – partea recuperată, poate fi echivalat cu 86 de altîni, 2 kuruși și o zolta, sau 144 de lei și un sfert (onluk), sumă curent întâlnită în conacul unui boier familiarizat cu tranzacțiile comerciale. Comparativ, pentru a ne lămuri asupra puterii de cumpărare a momentului în care aceste monede erau în circulație, vom ilustra cu câteva exemple de vânzare sau cumpărare a unor bunuri imobile sau mobile din zona geografică a văilor Oltețului și Oltului, pe un culoar comercial consacrat de milenii. În satul vâlcean Bogdănești, în funcție de calitatea și locul de amplasare a terenului respectiv, trei fălci se vindeau cu 7 taleri, 6 fălci cu 12 zloți, o parte de livadă cu 12 taleri sau alta cu 4 zloți, o vie cu 90 de taleri, o livadă și o seliște cu 7 taleri¹⁴.

În noul context, de anexare a Olteniei la Imperiul Habsburgic, se constată o mai rapidă creștere a numărului de animale și alte produse animaliere pentru piețele Europei Centrale. În anul 1719, la Viena se înființase „Compania Orientală pentru negoțul pe Dunăre”, iar în 1723 „Societatea comercială din Timișoara”, care avea misiunea să transporte la Veneția, Viena, Bratislava, Praga și alte centre „mărfuri din Turcia și Valahia”. De asemenea, s-au modernizat drumurile care mergeau de-a lungul Oltului și afluenților săi și se elaborase un proiect pentru ca primul să devină navigabil. La 1732, tariful vamal perceput de autoritățile austriece a rămas cel tradițional, de 3% din valoarea mărfii. Astfel pentru vaca de 3 ani se percepeau 9 creițari, 15 creițari pentru un bou, pentru oi și capre 4-5 dinari. Oficial, raportând la aceste date, o vacă era apreciată la 300 de creițari, un bou la 500 de creițari, o oaie sau o capră la circa 100 de creițari. Un taler era egal cu 120 de creițari. Deci, un bou costa peste 4 taleri, o vacă 2,5 taleri, o capră sau o oaie 40-50 de dinari. În anii buni pentru agricultură și relativ liniștiți din punct de vedere politico-militar¹⁵, cu toate interdicțiile autorităților austriece, în sudul Dunării se vindeau, mai ales pentru nevoile Istanbulului, numai din Oltenia circa 100.000 de oi. La 10 ani de la

¹⁴ Pr. Theodor Bălășel, *Hrisoave domnești despre satul Bogdănești-Vâlcea*, în „Arhivele Olteniei”, XX, 1941, p. 109, doc. 27 dec. 1919, p. 110 – 20 oct. 1725, p. 111, – 20 iunie 1728 și 6 martie 1732, p. 121 – 30 mai 1741, p. 113 – 10 dec. 1751.

¹⁵ Mite Măneanu, *Agricultura și comerțul românesc în secolele XVIII-XIX*, Drobeta Turnu Severin, Editura Prier, 1997, p. 47-55; Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, 5/1, București, 1903, p. 141, doc. nr. 79, care se referă la măsurile luate între anii 1726-1731.

anexarea Olteniei, pe la Izlaz, localitate din județul Romanați situată la vărsarea Oltului în Dunăre, în apropierea raialei Nicopolea Mică (Turnu Măgurele de astăzi), la fel ca și pe la Celei, Calafat sau schela Ciobanului pe Dunăre, pătrundeau masiv nominale otomane de argint, inflaționiste, cu toate încercările nereușite ale autorităților austriece de confiscare a acestora de la negustori și de control riguros la punctele vamale, în special de la Dunărea olteană¹⁶. În mai 1737, pe piața Craiovei o pită „din cea mai albă”, de 140 de gramuri costa cam un ban, o pită mai de mijlocie de 160 de gramuri se vindea cu 2 bani, iar alta mare, de 560 de gramuri cu 4 bani¹⁷. Oborocul de orz (echivalentul a 22 de ocale, ocaua egală cu 1,72 kg)¹⁸ costa, în cursul anului 1736, 25 de bani, oborocul de grăunțe tot așa, ocaua de sare la Ocele Mari se vindea, cu 1,50 de bani și la Craiova cu 4 bani¹⁹. O vadră de vin de 12 oca se vindea în funcție de zonă (vicolă sau nu), cu circa 30 de bani, puiul de găină cu 6 bani²⁰. În anii 1723-1724, conform statelor de plată ale autorităților austriece, salariul pe un an diferea în raport cu importanța funcției – un pretor 60 de lei pe an (leul nominal era egal cu 40 de para sau 120 de bani sau 120 de akçe), tâlmaciul 100 de lei, doftorul 180 de lei, un dascăl latinesc sau elinesc 100 de lei, un armaș 60 de lei, un călăraș 24 de lei, un vornic 300 de lei²¹. O zi de lucru, adică de arătură, secere, treerat, sapă era, pentru cei fără vite, 15 bani, la fel ca și pentru cositul fânului. Prin comparație, putem constata valoarea destul de ridicată a acestei părți de tezaur, recuperat din conacul boieresc al Morunglăvenilor, ascuns în condițiile dramatice ale războaielor turco-austriece din anii 1737-1738.

Dar să ne aplecăm puțin și asupra împrejurărilor politico-militare care au determinat ascunderea acestui tezaur. La 2 mai 1736, Poarta Otomană declara război²² Rusiei. Ambasadorul Veneției la Constantinopol, Simon Contarini, raporta, la 8 august 1737, că, în replică, după o serie de victorii pe malul Dunării, 2.000 de turci au pătruns în Oltenia pe la Vidin, iar câteva luni mai târziu (2 decembrie 1737), se descria victoria pașei de Vidin, Aivas Mehmet, la Semendria, urmată de devastarea Olteniei de un corp de tătari²³. Ca urmare,

¹⁶ N. Iorga, *op cit.*, p. 145-146.

¹⁷ Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă 1718-1739*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 139, nota 3.

¹⁸ ***, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*. București, Editura Academiei Române, 1988, p. 333, dramul era egal cu 1/40 de oca.

¹⁹ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 104-105.

²⁰ ***, *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, București, 1961, p. 313, documente din 29 mai și 15 iunie 1724, p. 319, doc. din 12 septembrie 1736, p. 372, doc. din 23 iulie 1738.

²¹ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 262.

²² Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 265.

²³ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, partea I, 1650-1747, București, 1892, p. 664-666.

generalul Franz Anton Wallis, guvernatorul Olteniei în anii 1730-1737, pierde Craiova în fața turcilor și se retrage spre Sibiu²⁴. Paralel, generalul Gyłaniy, care în prima parte a ostilităților ocupase Câmpulungul și Bucureștiul, este înfrânt la 15 octombrie 1737 de către oștile turco-române și este obligat să se retragă pe la Slatina, la sfârșitul aceleiași luni²⁵. De aceste deplasări de trupe, soldate și cu confruntări militare directe, au fost afectați toți locuitorii zonei. Soții Matei și Maria Morunglăveanul au fost chinuți de haiduci, adică de mercenarii din oastea austriacă, când au pierdut actele de proprietate și a fost incendiat și conacul acestora din Morunglav: „Iar celelalte ce scrie în foaie s-au răpus de răsmeriță și le-au luat haiducii când ne-au căsnit”²⁶. Ceva mai târziu, cu ajutorul localnicilor, oastea românească a reușit să captureze, înaintea Perișanilor, o parte din trupele austriece ce apucaseră drumul Loviștei, în retragerea lor spre Transilvania²⁷. În decembrie 1737, aproape întreaga Oltenie era pierdută de imperiali, iar la 17 octombrie 1739, împăratul Carol al VI-lea ordona părăsirea definitivă a Olteniei²⁸. Pentru anii retragerii stăpânirii austriece din Oltenia, până în prezent, nu ne sunt cunoscute alte tezaure monetare cu o compoziție a nominalurilor și contemporane cu acesta²⁹. Totuși, amintim tezaurul de monede și podoabe descoperit la Craiova-Manutanță, îngropat în anul 1737, probabil toamna, dar cu o compoziție total diferită, la fel ca și cele aflate mai aproape de Morunglav, descoperite tot pe valea Oltului, la Verguleasa-Olt și Drăgășani-Vâlcea³⁰.

În ceea ce privește cercetarea comparativă cu cele 160 de monede otomane, nominale mari și mijlocii de argint, acest lucru urmează să fie făcut într-un studiu ulterior în care ne propunem să stabilim o serie de criterii de apreciere a momentului emiterii monedelor majoritare de la Mahmud I, datate cu certitudine din anii 1730-1737, adică din primii ani de domnie ai acestuia.

²⁴ Paul Cernovodeanu, *Politica orientală engleză în anii 1733-1739. II Anglia și războiul austro-ruso-turc (1736-1739)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XVIII, 2000, p. 104.

²⁵ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 306.

²⁶ N. Opreșcu, *op. cit.*, p. 68.

²⁷ ***, *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1985, p. 427-428.

²⁸ Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 104; Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea între tradiție și modernitate*, București, Editura Universității din București, 1999, p. 30.

²⁹ Toma Rădulescu, *Tezaurul de monede și podoabe din secolele XVI-XVIII descoperit la Craiova-Manutanță*, în vol. „Monedă și comerț în sud-estul Europei”, Muzeul Bruchenthal, vol. III, Sibiu, 2009, p. 171-184; Emil Persu, *Două tezaure feudale descoperite în localitățile Verguleasa, județul Olt, și Drăgășani, județul Vâlcea*, în „Buridava. Studii și materiale”, Muzeul județean Vâlcea, p. 364, nr. 790, pentru Verguleasa și p. 385, pentru Drăgășani, ambele având ca singur punct de asemănare cu tezaurul de la Morunglav prezența a câte unui gulden al contelui Antonius Gunther de Oldenburg.

³⁰ Toma Rădulescu, *Tezaurul monetar din secolul al XVIII-lea de la Brabova-județul Dolj*, în „Oltenia”, VII-VIII, 1987-1988, p. 45-46, nr. 104-223.

Cea de-a 161 piesă anume guldenul emis la Marea Nordului de către contele Antonius Gunther, este întâlnit masiv în Oltenia încă de la finalul domniei lui Matei Basarab, fapt atestat de tezaurul descoperit la Brabova-Dolj, alcătuit din 223 de guldeni, cu doi emitenți – orașul Embden și Oldenburg, ambele la Marea Nordului, în apropiere de Olanda, în Westfalia. La Brabova, au fost identificați în tezaur 120 de guldeni, emisiuni Antonius Gunther³¹. Guldenii erau folosiți mai ales la plata slujitorilor și a mercenarilor și vor rămâne în circulație în Țările Române extracaraptice pentru mai bine de un secol. Astfel, întâlnim guldeni de Oldenburg, cu același emitent în tezaurul descoperit la Șimnicul de Jos, de lângă Craiova, îngropat prin anii 1717-1718, cu prilejul instituirii stăpânirii austriece în Oltenia³². Fără a ne propune o enumerare exhaustivă, prezentăm tezaurele descoperite pe teritoriul românesc din afara Carpaților, care au în componența lor guldeni ai contelui Antonius Gunther pentru Oldenburg și Delmenhorst, signoriile Jever și Kniphausen: Câmpulung-Curțioara, Curtea de Argeș, Garăgău-comuna Vârtoapele-Teleorman, Pietrele, comuna Băneasa-Giurgiu, Vlădeni-Dâmbovița, Urziceni-Ialomița, Oltenița-Călărași, Voetin, comuna Sihlea-Vrancea, Periețeni-Vaslui, Chișinău, Colușca Veche, Cucurezeni, Dondiușani, Crinăuți, Moscovei – toate în Republica Moldova³³.

Tezaurul de la Morunġlav este, până în momentul de față, unicat prin componența sa relativ unitară și specifică momentului încetării stăpânirii austriece în Oltenia, care, în cei 20 de ani de administrație imperială din punct de vedere financiar, nu s-a putut desprinde pe deplin de legăturile cu sudul Dunării și de economia Porții otomane. De asemenea, contextul arheologic în care a fost descoperit ne permite să identificăm, cu cea mai mare probabilitate, posesorul acestei însemnate averi, dar și faptul că nu este un tezaur de acumulare, ci un tezaur de călător, fapt care le permite cercetătorilor să aibă o mai mare și profundă cunoaștere a stadiului vieții comerciale și financiare din această zonă. Tezaurul este important nu numai pentru țara noastră, dar și pentru numismații turci, care au astfel la dispoziție tipurile monetare încadrate mai strict cronologic între anii 1730 și 1737, putând identifica după semnele monetăriei stambuliote, emisiunile ce au continuat după anul 1737 și până în anul 1754.

³¹ Toma Rădulescu, *Tezaurul monetar din secolul al XVII-lea de la Brabova-județul Dolj*, în „Oltenia”, VII-VIII, 1987-1988, p. 45-46, nr. 104-223.

³² Idem, *Tezaurul monetar de la Șimnicul de Jos-municipiul Craiova (a doua jumătate a secolului al XVII-lea sfârșitul deceniului doi, secolul al XVIII-lea)*, în „Oltenia”, seria III, an IV, 2001, nr. 1-2, p. 48, nr. 2-3.

³³ Andra Alexiu, Tudor Alexandru Martin, *Cercetări numismatice 1978-2007. Sumarul și indicile pe materii*, în „Cercetări numismatice”, XIV, 2008, pp. 41, 42, 44, 47, 48, 52, 54-55, 56, 66, 67.

CATALOG**IMPERIUL OTOMAN****SÜLEIMAN II (1687-1691); (1099 H-1102 H)**

1. Zolta

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv.

Ax 4; 19,82 g; 35 mm; inv. 5252. Lipsă la margini.

Nuri Pere, nr. 468.

AHMED II (1691-1695); (1102 H-1106 H)

2. Zolta

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv.

Ax 12; 18,92 g; 35 mm; inv. 5215. Lipsă o mică parte sus.

Nuri Pere, nr. 476.

MUSTAFA II (1695-1703); (1106 H-1115 H)

3-4. Kuruși, Edirne

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv. Essultan Mustafa bin Mehmed han dame mülkühü duribe fi Edirne sene 1106.

Ax 2; 18,74 g; 38 mm; inv. 5140. Ax 7; 19,43 g; 40 mm; inv. 5109.

Nuri Pere, nr. 490.

5-10. Kuruși, Konstantinye

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv. Essultan Mustafa bin Mehmed han dame mülkühü duribe fi Kostantiniye 1106.

Ax 7; 19,06 g; 39 mm; inv. 5141. Ax 11; 19,11 g; 38 mm; inv. 5238. Lipsă mijloc, crăpată, tăiată. Ax 9; 19,13 g; 37 mm; inv. 5247. Ax 11; 19,30 g; 40 mm; inv. 5201. Ax 7; 19,32 g; 38 mm; inv. 5216. Perforată, lipsă jos o mică parte. Ax 12; 19,76 g; 38 mm; inv. 5198.

Nuri Pere, nr. 492.

AHMED III (1703-1730); (1115 H-1143 H)

11-16. Kuruşi

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv. Tuğra, duribe fi Kostantiniye 1115.

Ax 7; 25,08 g; 40 mm; inv. 5134. Ax 1; 25,09 g; 40 mm; inv. 5117. Ax 12; 25,18 g; 40 mm; inv. 5182. Prezintă eroziuni, la av. rupt puţin. Ax 7; 25,27 g; 40 mm; inv. 5149. Ştearsă puţin la margini. Ax 7; 25,39 g; 30 mm; inv. 5223. Ax 12; 26,50 g; 38 mm; inv. 5157.

Nuri Pere, nr. 516.

17-21. Zolta

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv. Essultan Ahmed bin Mehmed han dame mülkühü duribe fi Kostantiniye 1115.

Ax 5; 19,18 g; 37 mm; inv. 5166. Lipsă o mică parte jos şi o altă parte sus. Ax 5; 19,38 g; 37 mm; inv. 5147. Ax 1; 19,88 g; 39 mm; inv. 5200. Ax 12; 19,94 g; 37 mm; inv. 5153. Lipsă o mică parte din baterie. Ax 3; 19,96 g; 40 mm; inv. 5196.

Nuri Pere, nr. 520.

22. Onluk

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv. Tuğra, duribe fi Kostantiniye 1115.

Ax 1; 6,04 g; 29 mm; inv. 5265

Nuri Pere, nr. 518.

MAHMUD I (1730-1754); (1143 H-1168 H)

23-29. Kuruşi

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv. Tuğra, duribe fi Kostantiniye 1143.

Ax 10; 23,52 g; 38 mm; inv. 5137. Ax 12; 23,76 g; 35 mm; inv. 5218. Ax 10; 23,84 g; 38mm; inv. 5195. Ax 12; 23,85 g; 38 mm; inv. 5123; Ax 12; 24,51 g; 38 mm; inv. 5154. Perforată în dreapta. Ax 5; 24,67 g; 28 mm; inv. 5144. Ax 12; 24,90 g; 40 mm; inv. 5187. Perforată în mai multe locuri din baterie.

Nuri Pere, nr. 572.

30-139. Kuruşi

Av. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin essultan.

Rv. Tuğra, duribe fi Kostantiniye 1143.

Ax 11; 22,49 g; 38 mm; inv. 5110. Ax 12; 22,82 g; 40 mm; inv. 5111. Ştearsă pe margini. Ax 12; 22,88 g; 40 mm; inv. 5112. Lipsă o mică parte. Ax 6; 22,95 g;

38 mm; inv. 5113. Ax 6; 23,06 g; 19 mm; inv. 5116. Ax 7; 23,06 g; 38 mm; inv. 5118. Ax 1; 23,11 g; 38 mm; inv. 5119. Ax 1; 23,16 g; 38 mm; inv. 5120. Ax 7; 23,18 g; 40 mm; inv. 5121. Ax 1; 23,45 g; 39 mm; inv. 5122. Ștearsă pe margini. Ax 10; 23,38 g; 38 mm; inv. 5124. Ștearsă puțin. Ax 3; 23,28 g; 35 mm; inv. 5126. Ax 3; 23,33 g; 38 mm; inv. 5127. La av. jos, șters din batere. Ax 9; 23,36 g; 41 mm; inv. 5128. Lipsă o mică parte. Ax 1; 23,36 g; 38 mm; inv. 5130. Ax 12; 23,39 g; 39 mm; inv. 5131. Puțin ștearsă și ruptă într-o parte. Ax 12; 23,41 g; 39 mm; inv. 5132. Ax 12; 23,41 g, 38 mm; inv. 5133. Ax 11; 23,42 g; 40 mm; inv. 5136. Lipsă o mică parte jos. Ax 12; 23,44 g; 38 mm; inv. 5138. Perforată, lipsă o mică parte. Ax 1; 23,46 g; 39 mm; inv. 5139. Ax 6; 23,46 g; 35 mm; inv. 5143. Ruptă la margini. Ax 3; 23,49 g; 36 mm; inv. 5145. Ax 6; 23,52 g; 38 mm; inv. 5146. Ax 1; 23,42 g; 36 mm; inv. 5148. Ax 11; 23,58 g; 40 mm; inv. 5151. Lipsă o mică parte stânga jos. Ax 2; 23,58 g; 40 mm; inv. 5152. Perforată. Ax 6; 23,62 g; 38 mm; inv. 5155. Ax 1; 23,59 g; 38 mm; inv. 5156. Ax 3; 23,64 g; 38 mm; inv. 5158. Lipsă din partea de jos. Ax 6; 23,67 g; 39 mm; inv. 5159. Ștearsă puțin jos. Ax 6; 23,67 g; 36 mm; inv. 5160. Ax 7; 23,68 g; 40 mm; inv. 5161. Ax 9; 23,69 g; 37 mm; inv. 5162. Ax 9; 23,70 g; 40 mm; inv. 5163. Ax 3; 23,75 g; 35 mm; inv. 5164. Ax 3; 23,77 g; 36 mm; inv. 5165. La rv. prezintă în centru o crăpătură. Ax 1; 23,78 g; 36 mm; inv. 5167. Ax 12; 23,80 g; 35 mm; inv. 5168. Ax 3; 23,78 g; 38 mm; inv. 5169. Ștearsă la margini. Ax 7; 23,85 g; 37 mm; inv. 5170. Ax 9; 23,88 g; 40 mm; inv. 5171. Ax 9; 23,90 g; 38 mm; inv. 5172. Ax 12; 23,91 g; 37 mm; inv. 5173. Ax 12; 23,92 g; 41 mm; inv. 5174. Ștearsă la av. și rv. Ax 11; 24,06 g; 39 mm; inv. 5175. Ax 12; 24,11 g; 38 mm; inv. 5176. Ax 12; 24,13 g; 39 mm; inv. 5177. Ax 12; 24,18 g; 39 mm; inv. 5178. Rupt pe margini. Ax 11; 24,13 g; 28 mm; inv. 5179. Ax 1; 24,17 g; 35 mm; inv. 5180. Ax 12; 24,03 g; 41 mm; inv. 5181. Ax 6; 24,16 g; 40 mm; inv. 5183. Lipsă o parte la av. Ax 12; 23,96; 37 mm; inv. 5184. Ax 6; 23,94 g; 38 mm; inv. 5185. Ax 6; 23,96 g; 38 mm; inv. 5186. Crăpată din batere. Ax 9; 23,44 g; 28 mm; inv. 5189. Lipsă puțin margine. Ax 12; 23,45 g; 28 mm; inv. 5190. Ax 3; 24,27 g; 37 mm; inv. 5191. Ax 7; 24,38 g; 35 mm; inv. 5192. Ax 9; 24,17 g; 35 mm; inv. 5193. Ax 12; 24,24 g; 40 mm; inv. 5194. Ax 1; 24,40 g; 28 mm; inv. 5197. Ax 12; 24,19 g; 38 mm; inv. 5199. Crăpată din batere. Ax 9; 24,41 g; 37 mm; inv. 5202. Ax 11; 24,45 g; 39 mm; inv. 5203. Ax 5; 24,33 g; 40 mm; inv. 5204. Ax 10; 24,39 g; 40 mm; inv. 5205. Ax 10; 24,43 g; 41 mm; inv. 5206. La dreapta avers prezintă lipsă. Ax 11; 24,29 g; 35 mm; inv. 5207. Ax 6; 24,51 g; 40 mm; inv. 5208. Ax 5; 24,53 g; 41 mm; inv. 5209. Crăpată din batere. Ax 1; 24,56 g; 38 mm; inv. 5210. Ax 11; 24,56 g; 35 mm; inv. 5211. Ax 3; 24,48 g; 40 mm; inv. 5212. Ax 9; 24,63 g; 41 mm; inv. 5213. Ax 9; 24,62 g; 38 mm; inv. 5214. Ax 11; 24,68 g; 38 mm; inv. 5217. Ax 7; 24,68 g; 38 mm; inv. 5219. Ax 11; 24,70 g; 40 mm; inv. 5220. Ax 5; 24,42 g; 37 mm; inv. 5221. Ax 5; 24,43 g; 35 mm; inv. 5222. Ax 7; 24,78 g; 40 mm; inv. 5224. Crăpată la margine din batere, lipsă jos la legendă. Ax 7; 24,78 g; 35 mm; inv. 5225. Ax 12; 24,35 g; 35 mm; inv. 5226. Ax 12; 24,28 g; 37 mm; inv. 5227. Ax 5; 24,85 g; 40 mm; inv. 5228.

Ax 12; 24,88 g; 35 mm; inv. 5229. Ax 7; 24,93 g; 38 mm; inv. 5230. Lipsă din batere, ștearsă la margini. Ax 12; 24,96 g; 40 mm; inv. 5231. Ax 7; 25,00 g; 40 mm; inv. 5232. Ax 5; 25,05 g; 31 mm; inv. 5233. Ax 9; 25,06 g; 41 mm; inv. 5234. Ax 3; 25,06 g; 38 mm; inv. 5235. Ax 3; 25,26 g; 39 mm; inv. 5236. Ax 12; 25,33 g; 29 mm; inv. 5237. Ruptă la margine stânga. Ax 5; 25,39 g; 41 mm; inv. 5238. La mijloc prezintă lipsuri, ștearsă parțial. Ax 12; 25,48 g; 37 mm; inv. 5239. Ax 2; 25,05 g; 38 mm; inv. 5240. Lipsă din batere. Ax 9; 25,55 g; 41 mm; inv. 5241. Ax 9; 25,86 g; 39 mm; inv. 5242. Crăpată margine din batere. Ax 9; 25,21 g; 40 mm; inv. 5243. Ax 1; 27,34 g; 36 mm; inv. 5244. Ax 7; 24,24 g; 28 mm; inv. 5245 Ax 7; 23,69 g; 38 mm; inv. 5246.

Nuri Pere, nr. 573

140-155. Yirmilik

Av. Sultanül berreyini ve hakanül bahreyini essultan bin essultan.

Rv. Tuğra, duribe fi Kostantiniye 1143.

Ax 6; 10,98 g; 30 mm; inv. 5150. Ax 6; 11,46 g; 30 mm; inv. 5254. Ax 6; 11,62 g; 29 mm; inv. 5255. Ax 11; 11,66 g; 30 mm; inv. 5142. Ax 3; 11,75 g; 31 mm; inv. 5188. Ax 1; 11,75 g; 30 mm; inv. 5260. Ax 1; 11,75 g; 30 mm; inv. 5261. Ax 7; 11,75 g; 30 mm; inv. 5263. Lipsă o mică parte. Ax 3; 11,79 g; 31 mm; inv. 5259. Perforată. Ax 1; 11,91 g; 31 mm; inv. 5257. Ax 9; 12,00 g; 31 mm; inv. 5114. Ax 9; 12,04 g; 28 mm; inv. 5253. Ax 12; 12,05 g; 30 mm; inv. 5115. Ax 12; 12,09 g; 30 mm; inv. 5262. Ax 9; 12,40 g; 29 mm; inv. 5251. Ax 11; 12,68 g; 30 mm; inv. 5129.

Nuri Pere, nr. 574.

156-160. Onluk

Av. Sultanül berreyini ve hakanül bahreyini essultan bin essultan.

Rv. Tuğra, duribe fi Kostantiniye 1143.

Ax 12; 5,45 g; 23 mm; inv. 5268. Ax 11; 5,50 g; 24 mm; inv. 5267. Ax 1; 5,55 g; 22 mm; inv. 5264. Ax 12; 5,93 g; 22 mm; inv. 5258. Ax 12; 5,98 g; 21 mm; inv. 5266.

Nuri Pere, nr. 575.

OLDENBURG

ANTONIUS GUNTHER (16)

161. Florin de argint = piesă de achtenwintig nedată (1637-1657)

Av. **FLOR(enus) ANT(oni) GVN(theri) C(omes) (28) O(ldenburgi) E(t) D(ominus) D(elmenhorsti) I(n) I(everi) E(t) K(niphausen)**. În câmp, scut cu armele comitatului Oldenburg, ale senioriilor Delmenhorst, Jever și Kniphausen;

scutul este încoronat, având între brațele coroanei trei rotocoale, probabil semn monetar.

Rv. **FERD(inandus) III D(ei) G(ratiae) ROM(anorum) IMP(erator) SEMP(er) AVG(ustus)**. În câmp, vultur bicefal austriac încoronat, cu cifra 28 pe piept.

Ax 7; 19,58 g; 41 mm; inv. 5269.

THE SECOND MONETARY HOARD DISCOVERED AT MORUNGLAV, OLT

(Abstract)

Discovered in 1977, among the ruins of the boyards' hall of Morunglav, Olt, is made up of 161` silver coins large and middle monetary effectives, the emissions of the Ottoman empire: 160 samples placed at intervals between 1687-1737, distributed depending, on their value in this way: kurusi – 123 samples; zolta – 15 samples; yirmilik – 16 samples; onlük – 6 samples, to which is added 1 goldon coin an emission of the conte named Antonius Gunther, from Oldenburg and Delmenhorst, Westfalia.

The emissions of the Sultan Mahmud 1 st (1730-1754) belonging to this hoard permit a more strict classification of the activity of monetary workshops of Isatmbul between 1730-1737.

Key words: monetary hoard, kurusi, Ottoman empire, zolta.

CONFLICTE ÎNTRE BOIERII GLOGOVENI ȘI FILIȘENI PENTRU RUMÂNI ȘI HOTARE DE MOȘIE DIN SUDUL JUDEȚULUI MEHEDINȚI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

ILEANA CIOAREC

În istoria socială românească există mai multe repere cronologice care sunt, totodată, atât momente cruciale într-o evoluție, cât și capete ale unei epoci bine individualizate sau veritabile îndreptare juridice, făcute de unele mari personalități politice, din nevoia de ajustare a unor realități socio-umane la sensurile vremurilor.

În ultimii ani ai secolului al XVI-lea, domnitorul Mihai Viteazul a consfințit rumânia în Țara Românească, ca stare socio-juridică a unei părți din populația statului român dintre Carpați și Dunăre, printr-un „așezământ” care-i poartă numele. Numeroși istorici și sociologi au dat prioritate cercetării acestui act cu caracter constituțional¹, dată fiind importanța lui în fixarea unei epoci noi în istoria socială românească (1595-1746). Studiile clasice ale istoricilor Constantin Giurescu² și Constantin C. Giurescu³ rămân de referință în istoriografia românească pe această temă, ele bazându-se pe 80 de documente.

Cu toate că numărul documentelor este mare, Giurescu aprecia că ele „ne dau foarte puține lămuriri asupra așezământului”.

La documentele publicate de Constantin Giurescu, s-au adăugat, începând cu anul 1951, altele noi. Din acest an a început publicarea, de către un grup de istorici, printre care se numără Ion Donat, Barbu Cămpina, Ion Ionescu, David Prodan, Nicolae Ghinea, a celor zece volume de documente (șase conținând documente emise în secolele XIII-XVI și patru emise în perioada 1601-1625) din colecția *Documente privind istoria României*.

Începând cu anul 1970 și până în anul 2000, au fost publicate 35 de volume, elaborate de către Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, Damaschin Mioc,

¹ Dinică Ciobotea, Ileana Cioarec, *Valoarea juridică a legăturii lui Mihai Viteazul*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Ploșor»”, nr. VIII/2007, p. 73-80.

² Constantin Giurescu, *Vechimea românilor în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*. Memoriu citit la Academia Română în ședința de la 8/21 mai 1915, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice”, S.2., t. XXXVII (1914-1915), p. 495 și urm.; vezi ediția a doua revăzută și adăugită de Constantin C. Giurescu, în vol. „Studii de istorie socială”, București, 1943, p. 9-124; ediția a treia, îngrijită de Dinu C. Giurescu, în vol. „Studii de istorie”, București, Editura Eminescu, 1993, p. 307-336.

³ Constantin C. Giurescu, „Așezământul” sau „legătura” lui Mihai Viteazul, în „Analele Universității București. Istorie”, XIX, 1970, nr. 1, p. 58-63; idem, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, Editura Albatros, 1977, p. 32-75.

Alexandru Elian, Constantin Cihodaru, Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr ș.a., dintr-o nouă colecție intitulată *Documenta Romaniae Historica*. Aceasta conține atât documente ce au fost publicate de Constantin Giurescu în colecția *Documente privind istoria României*, dar și unele noi, emise în intervalul 1480-1653. În această colecție apar peste 20 de documente noi, în care se dau mai multe lămuriri asupra așezământului.

Cea mai importantă mărturie rămâne, însă, hrisovul lui Radu Mihnea Vodă, din 24 mai 1613, în care se specifică că Mihai Viteazul așa a făcut întocmeala atunci, „cum care pe unde va fi, acela să fie rumân în veci unde se va afla”.

Celelalte documente cuprind același lucru: cel ce trăia pe pământul altuia trebuia să fie rumân al proprietarului pe moșia căruia îl apucase legătura. Acestea cuprind doar aplicări în cazuri speciale ale hotărârii domnitorului Mihai Viteazul.

Constantin Giurescu aprecia că, Așezământul lui Mihai nu a creat rumânia și nici măcar nu a consfințit-o ca stare legală, deoarece aceasta era veche, poporul rumân înfățișându-se „de la început alcătuit din două pături sociale: una liberă, formată din proprietarii de pământ, alta neliberă, compusă din țărani de pe moșiile lor”. El a menționat că Legătura lui Mihai a creat o nouă categorie de rumâni, care, în tot secolul al XVII-lea, s-au numit *rumâni de legătură*, termen prin care se făcea distincția față de vechii rumâni anteriori anului 1595, ziși *rumâni de moșie* sau *de moștenire*.

Procesul de rumânire a proprietarilor rurali liberi, început la sfârșitul secolului al XVI-lea, a continuat și în secolele XVII-XVIII, sub domniile lui Simion Moghilă (1600-1602), Radu Șerban (1602-1611)⁴, Radu Mihnea (1611-1616) și sub domnii următori, cu variații de intensitate și amploare, în funcție de conjunctura economică și politică. Rumânia a cunoscut, în aceste secole, două forme principale: rumânirea sătenilor stăpâni de pământ – moșnenii – care se vând împreună cu pământul lor și, în al doilea rând, rumânirea țăranilor lipsiți de pământ, dar care avuseseră anterior statut juridic de oameni liberi și care se aflau așezați pe moșiile boierești și mănăstirești, în baza unor învoieli cu stăpânii acestora⁵.

Dintre domnitorii sub care „așezământul” lui Mihai Viteazul a continuat să aibă efecte, un rol important l-a avut Matei Basarab.

⁴ Petre P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare a țăranilor în Țările Române (până la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, 1956, p. 103-104, a presupus, după conținutul unui document de la Matei Basarab, care consemna că „toate cele ce au fost datorii și prădăciuni și furturi și jafuri, câte au fost, pe toate le-a călcat Șerban voievod, ca să fie întru nimica, cum că pe timpul lui Radu Șerban a avut loc o amnistie, care s-ar fi întins și asupra fugii rumânilor”.

⁵ Florin Constantinu, Șerban Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor”, an III, nr. 2, 1960, p. 231-232.

În anul 1633, la începutul domniei, voievodul a dat o decizie potrivit căreia, rumânul fugar, pe care îl va „va fi apucat birul în orașul domniei mele Câmpulung” cu patru ani înainte, adică la finele domniei lui Alexandru Iliș (1627-1629), „acela să fie primit în viitor ca orășan, iubit de toți orășenii și de toți țărani și să fie în pace de toți oamenii și slugile domniei mele, nimeni să nu-i scoată din oraș, ca să strice târgul și birul, ci să fie întocmai ca orășanii întru toate. Iar cei statorniciți din zilele lui Leon Vodă (1629-1632) – continua Matei Basarab – aceia să se ducă la urma lor, de unde sunt ei”⁶. Prin urmare, stăpânii de rumâni nu mai pot aduce îndărăt pe aceia dintre fugari pe care birul i-a găsit așezați la Câmpulung cu patru ani mai înainte, vor fi aduși îndărăt numai aceia stabiliți după 1629, după recensământul care a avut loc în anul acela. Și, cum sub Matei Basarab, ca și sub Mihai Viteazul, legătura între recensământul fiscal și măsura de ordin social este manifestă. Spre aceeași concluzie ne duce și un document posterior – din 24 iulie 1652 –, dar care transmite amintirea unui fapt ce intrase în conștiința înaintașilor. Este vorba despre „răvașul” domnesc către 6 jurători ai Neculii Necoirescul din Horeovița: „Să jure Necula cu acești 6 boieri di cătră Mihart logofătul, feciorul Ciohanii Comisul, pentru niște rumâni pre nume Drăghici i Danciul i Drăghin, feciorii lui Pistor, cum că sunt acești rumâni din Horeovița și i-au apucat (șters cuvântul *sama*) legătura lui Mihai vodă în Pădina”⁷. Diacul care a scris „răvașul” știa că de „legătura” lui Mihai Viteazul era legat un recensământ fiscal sau o „samă”, de aceea, când a redactat actul, a pus mai întâi cuvântul „samă”, apoi, dându-și seama că trebuie, totuși, amintit termenul clasic, intrat bine în uz, anume „Legătura lui Mihai”, a șters primul termen și l-a înlocuit prin expresia consacrată⁸.

Tot Matei Basarab, înainte de 7 aprilie 1644, a luat măsura prin care interzicea strămutarea rumânilor în perioada dintre două „sămi ale talerului”, adică între două recensăminte fiscale⁹.

Statutul socio-juridic al rumânilor de pe moșiile din sudul județului Mehedinți, după legătura lui Mihai Viteazul, este bine conturat de un mănunchi de documente emise în secolul al XVII-lea, descoperite în colecțiile Direcției Județene a Arhivelor Naționale Dolj și care nu sunt menționate de Constantin Giurescu. Din aceste documente se pot desluși mai multe probleme și aspecte ale rumâniei: dreptul de strămutare al rumânilor (desființat – după părerea majorității cercetătorilor – prin legătura lui Mihai); caracterul definitiv și ereditar

⁶ C. D. Aricescu, *Istoria Câmpulungului, prima rezidență a Țării Românești*, București, 1857, p. 176; Ștefan Trâmbaciu, *Istoricul obștii Câmpulungenilor musceleni în Evul Mediu și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Semne, 1997, p. 99.

⁷ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 104, doc. 44.

⁸ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 70; Dinică Ciobotea, „Așezământul” social al domnitorului Mihai Viteazul. Note bibliografice privind istoria socială a rumânilor, selectate și ordonate de ..., Craiova, Editura Helios, 2002, p. 82-83.

⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110.

al rumâniei; răscumpărarea libertății (cu bani); răscumpărarea pământului; înmulțirea rumânilor prin *rumânirea* moșnenilor (proces larg de aservire a cultivatorilor rurali liberi în tot secolul al XVII-lea); iertarea de rumânie; vânzarea rumânilor).

La 26 septembrie 1645, Vlad din *Căzânești* ot sud de Mehedinți s-a vândut pentru 12 ughi rumân lui Necula pârcălab Glogoveanu¹⁰. Același lucru l-a făcut în 1678 și Bălaci Roșiu din Rătești, împreună cu fii săi, Crăciun și Răducan. În schimbul sumei de 28 de ughi, dați de jupâneasa Vișa Glogoveanu și fiul său Nicolae¹¹, cei trei ajung să devină dependenți din punct de vedere juridic. Tot în această perioadă, Ivan Glogoveanu vistier, a mai cumpărat și alți rumâni: Filip, Mihai, Lepădat și Ene cu 79 ughi¹². Din cele trei documente menționate mai sus, rezultă că rumânii ajunseseră să aibă un statut clar de dependență în societate.

Un alt sat din sudul județului Mehedinți, de unde boierii Glogoveni au cumpărat fie părți de moșie, împreună cu rumânii așezați pe ele, fie numai rumâni, a fost Broscari.

La 3 februarie 1637, Preda spătar, feciorul lui Tudosie, fost mare logofăt, nepotul Predei banul Buzescu, i-a vândut jupanului Nicolei pârcălabul de Glogova jumătate din satul Broscari, „ot sudtvo Meh(edinți), de în câmpu și de în pădure și de în apă și cu plaiu de vii și cu *rumânii* câți se vor afla pre ceastă jumătate de sat și cu tot venitul și din șezutul satului de pretutindenea și oricât să va alege, de preste tot hotarul” pentru 240 aspri¹³. La 4 iunie 1637, Matei Basarab întărește aceluiași boier jumătate din Broscari, „din câmp și din pădure și din apă și cu plaiul de vie și cu *vecinii* câți se vor afla pe această jumătate de sat cu tot venitul și din siliștea satului, de peste tot oricât se va alege de peste tot hotarul”¹⁴. Această întărire va fi reînnoită la 20 decembrie 1644¹⁵. La 3 februarie 1650, Goran, logofăt din Olănești, și Vlad, iuz din Bărsești, i-au vândut lui Necula pârcălab din Glogova jumătate din Broscari, „cu toată ocina și cu toți rumânii și cu tot venitul cât se va afla” cu 4.000 de aspri. Cei doi aveau moșia de la moșii lor, boierii din Drăgoiești. Aceasta fusese împresurată de boierii Buzești, dar ei au reușit s-o recupereze, prin judecată, în timpul domniei lui

¹⁰ DRH, B, *Țara Românească*, vol. XXX (1645), București, Editura Academiei Române, 2003, p. 330.

¹¹ George Fotino, *Câteva documente vechi inedite*, în „Arhivele Olteniei”, an II, 1923, nr. 5, p. 36.

¹² N. G. Dinculescu, *Documente privitoare la starea țăranilor*, în „Arhivele Olteniei”, an II, 1923, nr. 6, p. 220.

¹³ SJAN Dolj, Colecția Documente Istorice, pachet CCCXLI, dosar 2/1637, f. 1.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 3/1637, f. 1; Dumitru Bălașa, *Un pergament slavon de la Matei Basarab*. 1636, în „Mitropolia Olteniei”, anul XXIV, 1972, nr. 7-8, p. 629.

¹⁵ *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale*, vol. V, București, 1997, p. 628.

Matei Basarab¹⁶. În aprilie 1657, Constantin Șerban dă răvaș la 24 de boieri, să aleagă hotarul dintre Rogova și Broscari, în urma cererii lui Necula pitar și a „coconilor” Filișanului și să fixeze pe feciorii Turcului ca rumâni, fie la Rogova (ai Mănăstirii Tismana), fie la Broscari (ai lui Necula pitar).

Se întâlnesc și cazuri, în *Broscari*, în care rumânii s-au vândut doar ei, fără partea lor de moșie. La 27 iulie 1643, Dragomir Cușescul cu fii săi, Dumitru și Alexandru, și fratele său, Danciu, cu fiul său, Nedelea, recunosc că sunt rumâni ai lui Nicola Glogoveanu (nu se știe anul în care s-au vândut). Ante 14 martie 1646, același Nicola a cumpărat de la Preda spătar din Ciuturoaia mai mulți rumâni din Broscari¹⁷. În 1650, Necula a mai cumpărat și o plasă de rumâni de la Broscari: Crașovă, Lupu și Trăilă, Barbu, Dragomir, Stoian, Dobromir, Ion, Bălan, Radu, Nicola Cimponeriu, Tudor Popăscul, Crăciun, Baica, Badea, Iancu, Iovan, Stanciu, Lupu, Dragomir cu fiii lor¹⁸. La 4 iunie 1652 și 14 iunie 1652, Matei Basarab desemnează 12 jurători pentru Drăgan și feciorii lui, care să jure că sunt rumâni din Știubei, și nu din Broscari (aflat în stăpânirea Nicolei Părcălabul). La 2 iunie 1653, Ștefan, mitropolitul Țării Românești, trimite înștiințare și blestem către 12 jurători care trebuiau să certifice locul unde au fost apucați niște rumâni (anume: Nicola și Duca și cu frații lor) de legătura lui Mihai Viteazul: la Gogoși sau la Broscari. Neputând să jure, mitropolitul a hotărât „acolo unde vor fi născut și unde vor fi crescut și unde vor fi șezut și lăcuit mai mult, acolo să-i dați să fie”. La 25 iulie 1654, Constantin Șerban întărește aceluiași Necula niște rumâni din Broscari: Nicola, Duca, Mirea, Lupu și Dumitru, feciorii lui Drăgan. La 17 august 1657, Radu, feciorul lui Buliga, fratele lui Nicola din Broscari, vinde un rumân clucerului Semen din Glogova. La 3 iulie 1658, marele agă Vladu îi anunță pe sătenii din Broscari că au revenit prin poruncă domnească sub stăpânirea lui Nicola biv vel pitar. Înainte de 1680, mai mulți rumâni, cumpărați de Nicula Glogoveanu de la Guran logofătul, Vlad iuzbașa și de la Preda spătar din Cepturoaia, cer să fie înscriși la slujbă pentru a scăpa de rumânie.

Încercând să-și recapete libertatea juridică, unii rumâni susțineau că legătura lui Mihai Viteazul i-a apucat în alte sate și nu în satul Broscari, aflat în stăpânirea boierilor Glogoveni. Astfel, în anul 1652 Drăgan cu feciorii lui Cocârleae din Știubee, Badea, Stan, Dumitru, Tudor, Nicolae, Deliul din Jiianca, Lupul ginerele Modrei din Mostiște, Ion Căp(ă)țin(ă), Căziia din Rogova, Stănil(ă) din Cacoț au reclamat domnitorului Matei Basarab că ei nu i-au aparținut lui Necula. Domnitorul le-a dat 12 megieși care să cerceteze, dacă ceea ce susține este adevărat, însă ei nu au putut demonstra acest lucru, rămânând

¹⁶ DRH, B, Țara Românească, vol. XXXV (1650), București, Editura Academiei Române, 2003, p. 67-68; *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale*, vol. VII (1650-1653), București, Editura Academiei Române, 1999, p. 281.

¹⁷ *Ibidem*, vol. XXXI (1646), București, Editura Academiei Române, 2003, p. 70-71.

¹⁸ *Ibidem*, p. 68.

rumâni ai boierului menționat anterior. În anul următor, rumânii i s-au adresat din nou domnitorului, susținând că ei sunt rumâni din satul Gogoșu și nu din Broscari. Matei Basarab voievod i-a poruncit mitropolitului Ștefan ca 12 boieri și megieși să vadă, dacă ei spun sau nu adevărul. Boierii și megieșii au arătat că acești rumâni nu spun adevărul. În anul 1654, ei se adresează din nou domnitorului, dar nici de această dată nu au câștig de cauză¹⁹. La 20 martie 1654, locuitorii și megieșii dimprejurul Broscarilor, desemnați de mitropolitul Țării Românești, stabilesc faptul că Duca cu frații lor s-au născut, au crescut și șezut în Broscari „încă de la Șerban Vodă și mai dinainte vreme”.

Din dorința de a-și asigura forța de muncă necesară, boierii Glogoveni au încercat să rumânească și pe unii locuitori din Broscari, care nu fuseseră niciodată dependenți din punct de vedere economic și juridic. La 24 aprilie 1676, mai mulți săteni au mărturisit domnitorului că un călăraș de la Devesel, care „mai mult a șezut la Broscari”, în satul Buzăscului, nu era rumân așa cum susțineau boierii Glogoveni, ci fecior de sârb. La 25 septembrie 1679, 12 jurători urmau să jure că Dumitru călărașul din Batoți „nu iaste rumân din Broscari (moșie a boierilor Glogoveni), nici i-au apucat pe moșu său pe tată-său legătura lui Mihai Vodă la Broscari”. La 5 mai 1676, domnitorul Duca a poruncit feciorilor lui Simon clucerul, Gheorghiuța și Giurco să-l lase în pace pe Dumitru din Devesel, adică să nu le fie rumân, pentru că el era trecut în catastiful vistieriei între călărași.

O altă moșie din sudul județului Mehedinți, lucrată de rumâni, era Rogova, vecină cu Broscari.

La 26 februarie 1652, Matei Basarab întărește mănăstirii Tismana și lui Mihai Filișanu, biv vel comis, stăpânirea asupra satului Rogova, „cu tot hotarul și cu toți vecinii și cu tot venitul din hotar până în hotar”²⁰, cumpărat de la Preda spătarul din Cepturoae și de la Radu Buzescu ban. La 28 aprilie 1662, Grigorie Ghica dă mănăstirii Tismana, lui Preda sluger și fratelui său Barbu, feciorii Filișanului, satul Rogova „cu tot hotarul pre hotare bătrâne și pre semne”. În acest an, Semen clucer și fratele său, Ivan spătar, feciorii Neculei pitar Glogoveanu, au reclamat că le-a fost împresurată o parte din moșia lor, Broscari, atunci când s-a hotărnicit satul Rogova. Domnitorul a numit, în iulie același an, 24 de boieri hotarnici, care să stabilească hotare celor două moșii. Aceste hotare erau: „În măgura goală la vale în piatra din matca văii lângă apă, d-acia în gura Padinei și de acia pe subt Padina largă în pisc iar în piatră, d-acia la Lacul cu Laptele Sec și pre drum spre Dunăre până în Copanitu, de se hotărăște cu Iova în

¹⁹ *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale*, vol. VIII (1654-1656), București, 2006, p. 116.

²⁰ SJAN Dolj, Fundația Jean Mihail, dosar 56/1890-1919, f. 1.

piatră”²¹. Întărirea stăpânirii asupra acestui sat este reconfirmată și de domnitorii Antonie voievod, la 7 decembrie 1669²² și de Grigorie Ghica, la 4 iulie 1672²³.

Din dorința de a-și extinde domeniul funciar și a-și asigura forța de muncă necesară, unii boieri au început să calce și moșiile vecine, intrând în conflict cu proprietarii lor. O astfel de neînțelegere s-a creat între Necula Glogoveanu, proprietarul moșiei Broscari, mănăstirea Tismana și boierii Filișeni, stăpâni ai moșiei Rogova. La 29 ianuarie 1652, Mitropolitul Țării Românești le-a trimis boierilor și roșiilor din județul Mehedinți, megieșilor dimprejurul Rogovei și al Broscarilor, carte de blestem, și le-a cerut să aleagă hotarele Rogovei despre Broscari „pe hotarele cele bătrâne care le-au ținut banul Preda Buzescul și Cârstea vornicul”, deoarece „și acu s-au sculat Broscărenii în zilele mării sale Io Matei Basarab voievod împreună cu Nicula”. La 26 februarie 1652, egumenul Nicodim de la Tismana și Mihail comisul, s-au plâns domnitorului Matei Basarab că hotarele Rogovei au fost călcate de către broscărenii lui Necula Glogoveanu. Domnitorul a trimis pe Pătru al doilea portar și alți boieri la fața locului care „au găsit că broscărenii au călcat moșia, fapt pentru care au rămas brocărenii lui Necula Pârcălabul de lege și de pradă de le-au luat Pătru portarul gloabă domnească de hotar, precum este legea hotarelor și a țării. Conflictele dintre pitarul Necula, pe de o parte, și egumenul mănăstirii Tismana împreună cu Filișanu, pe de altă parte, au continuat și în anii următori²⁴.

La începutul secolului al XVIII-lea, boierii Glogoveni au început să elibereze din rumânie pe mai mulți rumâni, aceștia devenind oameni liberi. Astfel, în anul 1707, Nicula căpitan Glogoveanu, împreună cu mama sa, Vișa, a iertat de rumânie pe Grigore, fiul lui Vâlcan. Acesta ajunsese în stăpânirea lor, fiindu-le dăruit de pitarul Stroe Leurdeanu în schimbul unor țigani. Această eliberare din rumânie a fost întărită și de domnitorul Constantin Brâncoveanu, la 6 iulie 1707²⁵. Câteva luni mai târziu, la 21 decembrie, același domnitor a întărit și cartea prin care Nicula Glogoveanu ierta de rumânie și pe Oprea, feciorul Oanei din Albeștii, pe motiv că, încă din copilărie îi slujise „tot cu dreptate”²⁶. Rumânii, eliberați de boierii Glogoveni, au înmulțit acea categorie socială admisă de A. V. Gîdei ca fiind, înainte de reforma lui Constantin Mavrocordat, a

²¹ Idem, *Condica mănăstirii Tismana*, vol. III, f. 84-87.

²² *Ibidem*, f. 6-7.

²³ *Ibidem*, f. 10.

²⁴ Cornelia Stăncuț, Vladimir Osiaș, *Din istoricul moșiei Rogova*, în „Historica”, vol. II, 1971, p. 128.

²⁵ *Documente privind relațiile agrare în veacul XVIII*, vol. I. *Țara Românească*, București, Editura Academiei Române, 1961, p. 216.

²⁶ *Ibidem*, p. 217.

„liber-clăcașilor”²⁷ sau „a locuitorilor iertați de rumânie”, după expresia altor documente.

Complexitatea socială din secolul al XVII-lea, derivată din procesele de rumânire și, ulterioare acestora, de judecire (cnezire), a înscris și problema rumâniei. Documentele inedite selectate de noi, cu informații dintr-o zonă cu stăpâni funciari diverși – boieri, mănăstiri, moșneni –, sunt relevante atât în evidențierea prefacerilor sociale, cât și în reliefarea extensiei Așezământului lui Mihai Viteazul peste tot secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

DES LITIGES ENTRE LES BOYARDS GLOGOVEANU ET FILISANU POUR LES SERFS ET LES DOMAINES DE SUD DU DISTRICT MEHEDINTI AU XVIIE SIÈCLE

(Résumé)

Dans cette étude les auteurs présente les litiges qui, XVIIe siècle, ont marqué les relations entre les grands propriétaires du sud de Mehedinți, des litiges concernant les serfs et les domaines. La discussion prend en compte les conséquences d’une importante réforme sociale initiée en Valachie par le prince régnant Mihai Ier (Michel le Brave) aux dernières années du XVIe siècle, connue sous son célèbre nom *rumânia* ou «la liaison de Mihai». Elle a entraîné un sensible changement du statut des paysans dont la liberté de mouvement sur d’autres domaines fut sévèrement limitée. Les documents y invoqués permettent une meilleure compréhension du nouvel statut socio-juridique consacré par Michel le Brave.

Mots-cléfs: histoire sociale, Valachie prémoderne, Mehedinți, statut des paysans asservis, litiges nobiliaires.

²⁷ A. V. Gîdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari până la 1864*, București, 1904, p. 6-7, 11.

VIATA LA CURTEA DOMNEASCĂ ÎN VREMEA LUI GRIGORE AL IV-LEA GHICA

ȘERBAN PĂTRAȘCU

Sute și sute de oameni, cu sau fără treabă, populează zilnic Curtea domnească în vremea regimului fanariot. Majoritatea sunt greci, componenții acelor alaiuri numeroase cu care veneau însoțiți, la urcarea pe tron, domnii fanarioți. De exemplu, în 1806, familia princiară a lui Ipsilanti era însoțită de o suită compusă dintr-o mie de persoane, iar în anul 1819, oamenii aduși de Alexandru Suțu în țară erau atât de mulți încât a trebuit să fie izgoniți din case apropiatei fostului principe Caragea. Într-adevăr, după cum notează ministrul Charles Reinhard „cea mai mare parte din grecii pe care-i întâlnește la Curte și în slujbe, formează un flux și un reflux care vine și dispăre cu domnul pe care îl însoțesc. Posturile cele mai însemnate din administrația internă sunt rezervate boierilor pământeni; principalele dregătorii la Curte sunt în mâinile grecilor”¹.

Uneori, aceste alaiuri provoacă adevărate catastrofe. Sub Caragea, chiar în noaptea instalării sale, palatul domnesc de la Mihai Vodă din Dealul Spirii a ars până în temelie iar a doua zi, la 13 decembrie 1812, s-a ivit ciuma între oamenii curții veniți cu vodă de la Țarigrad², în urma căreia au murit peste 90.000 de oameni în toată țara.

Acest „roi de scorpri” cum îi califică indignat englezul Thomas Thornton, părăsesc malurile Bosforului pentru a-și potoli „lăcomia nesățioasă din sângele unor nenorociți, deznădăjduiți și nu mai puțin prăpădiți de foame și mizerie... Este greu să recunoști – continuă Thornton raiaua înjosită în grecul lăfăindu-se prostește în lumina strălucitoare a pompei orientale și complăcându-se în toată îngâmfarea și aroganța puterii și a funcției. Un fast strălucit, o suită întreagă de servitori, puterea de a asupri și mijloacele de a stoarce fani dezvoltă toate viciile de caracter pe care sărăcia și dependența servilă le ținuseră în frâu mai înainte. Gercul care la Constantinopol trezise milă sau dispreț, stârnește scârbă și repulsie la București și la Iași. Își închipuie oricine, firește, că o Curte astfel viciată în părțile sale constitutive nu poate înfățișa o împletire de urbanitate și eleganță. Mare trebuie să fie într-adevăr apatia unui spectator european, dacă poate să privească fără emoții corespunzătoare, combinația ridicolă dintre tot ce este caraghios în ceremonie cu tot ce este vulgar în maniere, tot ce este slugarnic în adulație cu tot ce este vrednic de dispreț în vanitate și

¹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s. n., vol. I (1801-1821), p. 251.

² Ion Ghica, *Opere*, vol. I, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956, p. 131.

detestabil într-o arogantă mulțumire de sine. Trândăvia și vanitatea au introdus și stabilit în amândouă capitalele Principatelor obiceiul de a se petrece dimineața făcând act de prezență la recepția domnului. Cei ce maimuțăresc moda se înghesuie la Curte și umplu golul de neumplut al vieților lor, prin conversații lipsite de interes și parada stângace a importanței proprii; și atât de molipsitor este exemplul, că până și negustorii străini fug de la treburile lor ca să se prezinte la palatul domnesc, de teamă poate că slugile lor ar putea disprețui faptul de a purta o livrea, care nu este expusă privirilor în fiecare zi pe aleele ce duc la Curte³". Mărturia lui Thornton este confirmată de numeroase alte relatări. Prezența boierimii la reședința domnească era însă obligatorie.

Referindu-se la acest aspect, ministrul Reinhard afirma că „boierii din Moldova stau mai mult pe proprietățile lor și se dovedesc în genere mai independenți decât cei din Țara Românească, pe care gelozia și orgoliul domnului îi scutește arareori de obligația de a sta la Curte”⁴. Principele fanariot își ține prietenii dar mai ales dușmanii în apropierea sa, pentru a-i putea supraveghea mai ușor, în aceste condiții neprezentarea la Curtea domnească nu putea da decât de bănuț.

O descriere pitorească a vieții la Curtea Domnească din perioada de sfârșit a regimului fanariot ne-a lăsat și Nicolae Filimon: „Curtea domnească, pe timpul acela – spunea el – se deosebea cu totul de curțile domnitorilor din zilele noastre. Atunci ea înfățișa un centru unde se aduna tot ce avea Bucureștii mai inteligent, dar mai leneș și mai depravat. Palatul era plin de boieri și de calemgii de tot felul, dintre cari fanarioții se deosebeau prin cochetăria împletului lor, prin desele complimente și temenele ce făceau în dreapta și în stânga, iar mai cu seamă prin eleganța veșmintelor tăiate după ultima modă venită din Fanar. Interiorul Curții prezintă vederii o panoramă foarte curioasă și variată: în mijloc stau înșirate caretele și butcile boierilor; mai încolo, vizitii lui Vodă preîmblau armăsarii îmbrăcați în cioltane cusute cu sârmă de aur; dinaintea unui rând de odăi numai cu un rând, tufeccii, arnăuții și satârași își curățau armele, șuierând printre dinți câte o arie albaneză. Înlauntru și afară de poartă, o adunătură de popul din clasele de jos căsca gura la învârtelile și strâmbăturile pehlivarilor și ale măscăricilor domnești. Simigii, cu tablalele lor sferice puse pe cap și cu tripodele de lemn la subțioară, împreună cu hagagii și salepgii arnăuți, făceau contrast cu alunarii și cu vânzătorii de șerbet din Fanar, care purtau pe cap fesuri mici cu funde stufoase de ibrișim și cămăși de borangic subțire, care lăsau să se vadă pe pieturile și brațele lor goale figuri simbolice incrustate, precum obicinuiau ianicerii.

În fundalul curții se vedeau diferite grupe de masalagii și pungași; unii jucau nuci, alții „iașic și tură”, alții iarăși jucau „la o para cinci” și stos pe

³ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s. n., vol. I (1801-1821), p. 380-381.

⁴ *Ibidem*, p. 255.

despuiate. Acești tâlhari, în mare parte fanarioți scăpați din închisorile Stambulului, jăfuiau cu deplină libertate, în curtea domnească, pe oamenii cei fără experiență și creduli”⁵.

Să adaugăm acestui tablou și aspectul dezolant al Curții, surprins de doamna Reinhard în 1806: „Domnul de Sainte Luce avusese grijă să-mi vorbească de traiul simplu al palatului, dar nu mă așteptasem să trec printr-o adevărată ogradă de țară, plină de orătănii și de vite”⁶.

Din această mulțime cosmopolită se disting după cizmele lor galbene curtenii, adică acei oameni care prestează slujbe personale domnului la Curtea domnească. Desigur, dregătoriile cele mai importante și de încredere, cele mai bănoase sau aducătoare de foloase, sunt încredințate grecilor, în vreme ce românii (proveniți mai ales din mica nobilime) ocupă posturi inferioare. Mulți dintre ei nu primesc nici măcar leafă, trăind din daruri și baccişuri întâmplătoare. Lupta lor pentru fiecare bănuț primit, stârnește mila, indignarea ori dezgustul călătorilor străini invitați la Curtea Domnească.

Limba Curții este în exclusivitate cea grecească și, după cum subliniază contele Káracsay „ar fi o greșeală să se creadă că la curtea domnului Moldovei sau la cea a domnului Țării Românești ar putea cineva să răzbată numai cu limba țării. Aceasta este aproape disprețuită de înalta societate și foarte mulți greci, precum și domnul actual al Moldovei, Callimachi, ca și la București, principele Caragea al Țării Românești, n-o vorbesc chiar de loc”⁷.

Nu numai limba românească este disprețuită de greci. La 1820, englezul Wyburn afirmă categoric: „Este suficient de arătat o dată pentru totdeauna că grecii din Fanar consideră pe românii din toate categoriile ca pe o lume proastă. Ei întorc disprețul turcilor pentru națiunea lor, asupra românilor...”⁸.

După revoluția din 1821, schimbările la Curtea domnească au fost radicale.

Având acordul Porții pentru înlăturarea fanarioților din funcții, Grigore Ghica a făcut din Curtea domnească prima instituție din care au fost izgoniți toți grecii. Unul dintre consulii acreditați la București amintește în raportul său despre îndepărtarea unui portar de la Curte – ultimul dintre grecii, atât de numeroși odinioară la reședința domnească.

Dacă în administrație Grigore Ghica a trebuit să facă unele concesii elementului grecesc, în schimb, la Curtea domnească, dregătorii au fost numai români.

Principesa Alexandrina Ghica, care copilărise la Curte, scrie în amintirile sale despre unchiul său, Grigore Ghica: „S-a silit să suprime multe din

⁵ Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 25-26.

⁶ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I, 1801-1821, p. 287-288.

⁷ *Ibidem*, p. 761.

⁸ *Ibidem*, p. 979.

obiceiurile fanarioților, între care una din sarcinile Curții cele mai nostime: opt inși îmbrăcați în portul cel mai strălucit, trebuiau să intre în fiecare dimineață în iatacul domnitorului, imediat după trezirea lui și să-i spuie laolaltă: „Frumos este Măria Ta! Sprincenat este Măria Ta!” După această exclamații, strigate în cor, se retrăgeau în bună ordine, militarește. Ziua, începută astfel, îi părea grecoteiului mai dulce. Plata slujbei era de asemeni, însemnată⁹.

Cea mai importantă dintre modificări rămâne însă interzicerea vânzării slujbelor, fapt care duce la abandonarea vechii practici fanariote de a schimba în fiecare an pe toți dregătorii și de a-i înlocui cu alții noi¹⁰. Urmărind Arhondologia Munteniei dintre 1822-1828, observăm că în luna ianuarie, lună în care sub regim fanariot avea loc schimbarea dregătorilor, Grigore Ghica face foarte puține numiri, și acelea ne semnificative. De exemplu, avansări printre slujbașii mărunți ai Curții sau acordă doar titluri onorifice. Măsura principelui își pune amprenta asupra stabilității funcțiilor atât în Divan cât și la Curtea domnească. Astfel, majoritatea dregătorilor își păstrează slujbele cel puțin 2-3 ani iar unii și mai mult, fiind schimbați atunci când intră în conflict cu domnitorul (vezi cazul marelui vistier Barbu Văcărescu), când îl trădează (așa cum au făcut marii cămărași Filip Lenș și Ștefan Bellu) ori pur și simplu pentru a fi avansați.

Una dintre acuzațiile ce i se aduceau de către adversarii săi, se referea și la nepotismul domnului, acesta promovând în marile dregătorii de stat și de la Curte rude și apropiați. Situația social-politică din țara și relațiile tensionate dintre Marile Puteri, nu-i permit însă principelui să dea semne de slăbiciune. Într-o țară în care fiecare boier se întreba de ce să nu fie el domn, guvernarea autoritară a lui Ghica a însemnat stabilitate și a pus bazele dezvoltării moderne a societății românești.

Desigur, acuzațiile sunt întemeiate, Ghica promovându-și în cele mai importante posturi frații, copiii, verii, rudele mai îndepărtate, favoriții ori prietenii buni. Au circulat la București „manifeste” – menționate și de consuli străini în rapoartele lor – în care domnitorul era învinuit că se lasă condus de favoriții săi, etichetați drept oameni de cea mai joasă condiție și fără niciun merit.

Printre cele mai vehiculate nume erau cele ale marelui cămăraș Filip Lenș (considerat un bastard, fiul unei dansatoare din tavernele Bucureștiului), cămărarul Dresna (vechi om de casă al familiei Ghica) și clucerul Chiriac¹¹. Numărul favoriților din Partidul Curții era mai mare, însă o influență deosebită au doar 3 oameni. După cum relatează Ion Ghica, „când domnul avea câte o

⁹ Gheorghe Crutzescu, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, București, Editura Meridiane, 1986, p. 145.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. II (1822-1830), p. 296.

¹¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 207.

pricină grea, chema de se sfătuia cu trei oameni: cu vornicul Costache Câmpineanu, clucerul Chiriac și cu baș-ciohodarul Măciuca¹². Marele ban Barbu Văcărescu îi spune unei doamne care-i solicitase sprijinul că el nu o poate ajuta și să se adreseze favoritului Dresna care poate face totul, iar o boieroaică nemulțumită de hotărârea Divanului într-o pricină avută, îi strigă lui Chiriac: „Ticălosule, tu hotărăști, nu Vodă!”¹³.

Principalele activități se desfășoară dimineața. Domnul primește în audiență, însă numai după ce marele postelnic cercetează dacă cererea solicitantului este destul de întemeiată pentru a putea intra la acesta. Cel puțin de două ori pe săptămână Divanul se întrunește la Curte, unde împreună cu domnitorul dezbate și ia hotărâri privind probleme de stat, în special chestiunile economice, ori judecă pricinile nerezolvate de instanțele inferioare.

După masă principele avea obiceiul să se ducă în vizită la bătrânul său prieten Romaniti. În caleașca sa cu tăbliile suflate în argint, și cu arcurile de curea de lac, pornea de la Curtea domnească, pe Podul Mogoșoaiei, unde se aflau frumoasele case ale boierului Romaniti.

Uneori, se ducea prin târgurile și piețele din București pentru a verifica corectitudinea negustorilor. „S-a văzut Grigorie Ghica – scrie Pappasoglu – călcând singur prăvăliile brutarilor celor mari, având cântarul (teraziile) cu el în caleașcă, și vai brutarului aceluia ce îndrăznește să-și bată joc de public”¹⁴. Până la Regulamentul Organic, brutarii prinși că înșeală, erau ținuiți de ureche la ușa prăvăliei pentru o zi întregă iar pâinea găsită lipsă li se împărțea săracilor sau se trimitea arestaților la pușcărie.

Când era vremea frumoasă, îi plăcea domnului să iasă la iarbă verde, la marginea capitalei, însoțit de sora și de un alai numeros. În lipsa doamnei – Ghica fiind divorțat de Maria Hangerli încă din 1821 – onourile la Curte le făcea Profira (sau Pulcheria) sora principelui, căsătorită cu Nicolae Mavros¹⁵. Ea are o Curte proprie și se bucură de respectul și privilegiile acordate unei doamne a Țării Românești.

Ciuma stârnește o panică de nedescris. Curtea își suspendă contactele cu cei din afară, cancelaria și toate locurile publice sunt închise, negustorii nu mai fac nicio tranzacție iar bucureștenii se închid în casele lor. În această perioadă Grigorie Ghica umblă într-o trăsură fără perne, și fără teamă se duce în locuri afectate de ciumă, și ia măsurile sanitare necesare pentru încetarea epidemiei. În 1827, ciuma îl răpește chiar pe fiul său Iorgu. Măsuri de prevedere sunt luate și

¹² Ion Ghica, *op. cit.*, p. 120.

¹³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 210.

¹⁴ D. Pappasoglu, *Istoria fondării orașului București*, București, Tipografia Universul, 1891, p. 184.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 312.

la Curtea Domnească. Un vizitator primit în audiență la 24 octombrie 1824, îl găsește pe domnitor, în fundul Palatului, pe un divan învelit cu pânză ceruită¹⁶.

Chiar și în aceste vremuri, mai ales boierii, dar și alții, își văd netulburați de vizite, plimbări și afaceri. Preotul Robert Walsf care sosește la București în timpul unei epidemii de ciumă, vede atât de multe trăsuri care apăreau de pe toate ulițele orașului,¹⁷ încât crede că este vreo recepție la Curte. Când află însă că lucrurile nu stau așa, critică vanitatea boierilor care și în vreme de ciumă își afișează luxul. Din vremea lui Ghica trăsurile luxoase sau nu, nu mai sunt un apanaj al boierimii. „Să se știe – notează Pappasoglu – că numai clasele boierești aveau drept să umble cu butci până la venirea lui Grigore vodă Ghica pe tron la 1822, iar negustorilor și familiilor lor, nu le era iertat a umbla cu butca”¹⁸.

Nu lipseau de la Curte recepțiile, jocurile, petrecerile și balurile.

În primăvara anului 1824, diplomatul danez Clausewitz este primit la Curtea lui Grigore Ghica fiind în ziua aceea recepție mare, cu ocazia serbării zilei onomastice a unui fiu al domnitorului. În Palat, saloanele sunt pline de curteni iar principele îl primește așezat pe sofa cu picioarele încrucișate, având în jurul lui pe boierii țării și ai Curții. Tinerii frați ai domnului – chipeși și foarte bine crescuți, cu maniere europene – îi fac o impresie bună. Admiră pe cucoanele îmbrăcate în rochii de bal, deși era abia 10 dimineața, însă dintre acestea, domnița Pulcheria, sora lui Ghica, îi pare cea mai frumoasă și inteligentă, vorbind foarte bine franțuzește. Domnul îl pofteste în italiană să se așeze și să dă ordine să li se aducă dulceturi, cafele și lulele. Remarcă, că toți boierii și soțiile lor aveau obiceiul de a săruta mâna domnului, căci astfel cerea ceremonialul Curții. Numai consulii și alți străini de marcă erau scutiți de acest semn de deferență. Petrecerea continuă seara cu un bal la care sunt invitate 200 de persoane, pe care Ghica îl dă într-o casă boierească (probabil în casa lui Romaniti). Domnul pleacă devreme, însă balul ține până la 3 dimineața. Boieroaițele sunt frumoase, elegante și bine crescute, vorbind limba franceză. La fel și boierii cu care se întreține Clausewitz, vorbesc mai toți franțuzește.

Balul se deschide cu o poloneză, apoi urmară dansuri engleze, contradansuri și valsuri, ca la orice bal occidental, observă Clausewitz. Era straniu să vezi boierii, cu barba lungă, cu caftane și tichie roșie, luând și ei parte la joc. După un timp își aruncară însă caftanele, prea călduroase și prea greoaie. Se joacă și o horă muntenească. Într-o sală mare se servește masa cu feluri multe și alese, prilej pentru Clausewitz să se mire cât de puțin mâncau și beau românii¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*, p. 304, nota 4.

¹⁷ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. II (1822-1830), p. 102.

¹⁸ D. Pappasoglu, *op. cit.*, p. 92.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. II (1822-1830), p. 96-97.

Petrecheri mari la Curte aveau loc la începutul anului. Ion Ghica ne relatează, cu numeroase detalii, ziua de Sf. Vasile a anului 1827.

Încă de dimineață, potrivit obiceiului, toți boierii se strânseseră la Curtea domnească ca să-l salute pe domn de Anul Nou. Eufrosin Poteca, dascălul de la Sf. Sava, împreună cu trei dintre elevii cei mai silitori de la școala românească, îl sorcoviseră pe domn cu un engomion plin de prevestiri mărețe și glorioase, împănate cu citate latinești. „Vodă era vesel ca niciodată – povestește Ion Ghica – zilele posomorâte se credeau trecute... Boierii i se arătau cu iubire și supunere, lumea toată îndestulată, pâinea trei parale ocaua și vinu zece parale vadra; opinca și târgurile mulțumite și vesele”²⁰. La prânz răvașele din plăcintă îi prevesteau lui Ghica numai lucruri bune. Seara principele dă bal mare boierilor, în casele frumoase și încăpătoare ale lui Romaniti de pe Podul Mogoșoaiei. În curtea casei, vizitii și slujitorii boierilor aprinseră un foc uriaș, la care încercau să se încălzească.

În sala de bal, Ghica îmbrăcat cu giubea albă, hanger de brilianturi la brâu, ședea în mijlocul sofalei, rezemat pe perne, cu gugiumanul de samur, cu fundă albă cam pe frunte și cu mâinile încleștate la ceafă. La dreapta și la stânga lui, stăteau cele șase beizadele, după care veneau sora domnului Profirița și alte nepoate, precum și câteva cucoane mari din protipendadă.

Pe o galerie improvizată deasupra ușii de la intrare stăteau muzicanții, două orchestre și un taraf de lăutari. Când începea dansul, boierii cei tineri își lepădau giubelele și papucii și invitau fetele și cucoanele la joc, la poloneză, la parolă, la vals și la „ecossaise”. Cucoanele tinere se purtau legate la cap cu turban de tulpan, zăbranic sau marabù meșteșugit adus, cu coadele cu panglice și urmuz împănate cu stele și fulii de diamant, rochie de mătase, marțelin sau paplină fără cute, mâneci cu bufanturi, ciupag scurt pe moda Imperiului. Fetele, cu capul gol, cu panglici și cu flori, rochie garnisită pe poale cu fianguri de panglice și de stofă. Cucoanele mai în vârstă mai păstrau încă fesul alb, legate cu testemel cu bibiluri, paftale de aur cu pietre scumpe și cu șal pe spate.

Într-o încăpere care da în sala de bal, era întinsă o masă plină cu tot felul de zaharicale și cofeturi, castane fierte în zahăr, praline, acadele, cofeturi cu răvașe franțuzești și caramelle cu plesnitori servite musafirilor de vestitul Antonachi Borelli și de Momolo. Prin colțurile odăii, la câteva mese se serveau boierilor ponciuri. În sala de bal, slujitorii cu tavele ofereau limonadă și orangeadă, începând întotdeauna de la mijlocul sofalei. Când dansatorii începuseră să se înfierbânte, Ghica se scoală de pe divan, salută în dreapta și în stânga, și pornește spre ieșire, precedat de baș-ciohodar, urmat de beizadelele cele mai mici, de Ioniță Voinescu, de cămărașul cel mare și de câțiva edeclii.

În timpul verii, Curtea Domnească se muta la Colentina, pe moșia domnească, unde după cum mărturisește chiar Ghica în testamentul său: „mai întâi am clădit ... casă falnică de vară împreună cu o grădină, am construit și o

²⁰ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 330-331.

alee frumoasă cu arbori jur împrejur, precum și heleșteu bine îngrijit cu moară pe dânsul și în urmă am înălțat ... și biserică împodobită cu splendoare pe dinăuntru și pe dinafară, cu celelalte dimprejur clădiri și căsuțe... care produce o mulțumire nespusă la vedere și veselie d-a gata și fără cheltuială la toți cetățenii din orice clasă, prin publica și libera preumblare tuturor printrânsele...”²¹.

Pe lângă plimbări, bucureștenii veneau în număr mare la Curtea de la Colentina ca să asiste la luptele dintre câini și urși. Grigore Ghica avea niște câini zăvozi, cât vițeei de mari, pe care-i hrănea și îi puneă să se bată până la moarte. La sfârșitul luptei, proprietarii urșilor erau răsplătiți cu bani, iar slujitorii care se îngrijeau de câini, primeau de la marele cămăraș, 40 de ocale cu vin²². La jocurile organizate în august 1823, principele își pierde ceasul cu briliante, însă în ciuda recompensei anunțate, de 1000 de piaștri, nu se prezintă nimeni să-i aducă prețiosul obiect.

Câteodată, la Curtea domnească, au loc nunți strălucitoare.

Așa s-a întâmplat în 1823, când fata vistierului Barbu Văcărescu s-a măritat cu fiul logofătului Ștefan Belu. Cu mare pompă și paradă, ceremonia s-a desfășurat în prezența a câteva mii de oameni. Sunt de față, principele, toți boierii mari și mici, consulii străini cu soțiile lor, mitropolitul țării însoțit de episcopi și preoți; care asigură serviciul religios, precum și o mulțime de oameni de rând²³.

Sub domnia lui Grigore Ghica, o atenție deosebită a fost acordată ceremonialului Curții domnești. Din porunca sa, marele logofăt de obiceiuri a întocmit o Condică care cuprindea vechile obiceiuri și ceremonii ale Țării Românești dar și o parte din cele desfășurate în vremea sa. Istoricul George Potra a întâlnit această Condică inedită într-o colecție particulară, și a reprodus o parte din ea în primul volum al cărții „Din Bucureștii de ieri”²⁴. Din documente reiese că se făceau alaiuri (ceremonii) cu ocazia: numirii unui nou domn, la căsătoria sau înmormântarea sa sau a vreunui membru al familiei domnești, la moartea mitropolitului sau înscăunarea unuia nou, la trecerea prin țară a ambasadurilor diverselor țări sau a consulilor trimiși la București, la venirea și plecarea vreunui patriarh, la numirea episcopilor, la târnoșirea unei biserici când participa și domnul, la diferite sărbători (Crăciun, Anul Nou, Sf. Vasile, Bobotează, Sf. Constantin și Elena), când se aducea vreo icoană în oraș, sau când se scoteau moaștele unui sfânt, pentru alungarea ciumei sau aducerea ploii în vreme de secetă, etc.

²¹ Simion Săveanu, *Enigmele Bucureștilor*, București, Editura pentru Turism, 1973, p. 194.

²² Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 240.

²³ *Ibidem*, p. 213-214.

²⁴ George Potra, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 70-129. Condică Grigore Dimitrie Ghica aparține lui Mircea I. Heliade Rădulescu.

G. Potra a reprodus din Condică doar câteva, de exemplu: *Orânduiala alaiului cu care s-au petrecut la groapă luminăția sa beizadea Iorgu al mării sale Alexandru vodă Moruzi; Țermonia ce s-au făcut la Curban bairam la Curtea gospod, în domnia mării sale Alexandru vodă Moruzi, adică la mai 4, leat 1799; Orânduiala cu care s-au scos caii domnești la ceair, în domnia lui Alexandru Moruzi; Orânduiala cu care se petrece la groapă vreun domn ce va muri; Orânduiala cu care se petrece la groapă vreun boier mare ce va muri; Alaiul cu care a ieșit luminata doamnă a mării sale Mihai Vodă Suțul afară la Izvorul Tămăduirii; Alaiul cu care s-au petrecut la groapă răposatul Jan Marcul consulul Prusiei, în domnia mării sale Ioan Vodă Caragea; Alaiul cu care merg luminatele beizadele la dumnealor consuli de-i heretisesc; Alaiul cu care merge boierul ce se va orându de mării sa Vodă de heretisește despre patria mării sale pă dumnealor consului; Țermonia ce s-au făcut la buiruc-bairam la Curtea gospod acum în zilele peainălțatului nostru domn Grigore Dim Ghica – însă cu siguranță nu lipsea niciuna dintre ceremoniile Curții domnești.*

Grija lui Grigore Ghica pentru protocol este remarcată și de diplomații străini. Consulului francez, proaspăt numit la București, i se înmânează un cod al ceremonialului Curții iar în 1824, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, în trecere prin Moldova și Țara Românească, mărturisește că a fost primit de către domni cu tot ceremonialul și fastul vechii curți bizantine, însă la București „cu mai multă etichetă”²⁵.

La un număr mare de ceremonii asistă, probabil, în 1826, și ofițerul Sir James Edward Alexander, deoarece afirmă: „Cu prilejul oricărui eveniment cât de neînsemnat, se pregătește, în București un alai foarte greoi. Când sosește, un nou consul, trăsuri, servitori și o garda personală sunt trimiși să-l escorteze la Curte, unde, după ce este prezentat, ține o cuvântare ocazională, căreia i se răspunde în modul cuvenit. După această ceremonie, consulul trebuie să șadă o lună acasă spre a primi vizitele tuturor boierilor; o altă lună este petrecută cu înapoierea acestora”²⁶.

Nu de puține ori protocolul Curții este încălcat de consuli străini, ca în 1822, când consulul Austriei, pleacă de la Curte, iritat de întâietatea acordată de domn consulului francez, ca urmare a dispozițiilor Porții, sau atunci când consulul Prusiei refuză să fie vizitat de marele cămăraș, amenințând că va lăsa un funcționar să se întâlnească cu acesta²⁷. Alteori, prea zeloși, unii consuli își permit să-i dea sfaturi domnitorului și să-i critice guvernarea. Nu se mulțumesc cu atâta și-l ponegresc în rapoartele lor. În 1823, consulul Franței, nemulțumit de rezultatul audienței la Curte, îl caracterizează pe principe ca fiind: „homme de la dernière nullité, excessivement ignorant, tête fraible, est d’une avarice sordide”,

²⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. II (1822-1830), p. 144-145.

²⁶ *Ibidem*, p. 158.

²⁷ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 184.

și în sprijinul acestor afirmații aduce argumentul că nu există în tot Palatul nici o carte, nici măcar una de geografie.

Pintr-o ceremonie, bine pusă la punct, până în cele mai mici amănunte se făcea numirea în dregătorii. După Dionisie Fotino²⁸, ceremonia unui mare dregător se desfășura în felul următor: „În ajunul zilei când este să numească pe vreunul din boierii mari, domnul trimite la el de îl poștește pe a doua zi la curte. Iar postelnicul cel mare trimite un pitac către acel ce este numit a fi destituit, prin care îi scrie că așa precum înălțimea sa a găsit cu cale a-l lăsa în liniște, să nu se mai supere pe a doua zi a mai veni la Curte, ci să trimită semnul oficiului său. Boierul predestinat vine a doua zi de dimineață la curte și șade la Postelnicie. Domnul după ce iese în Spătărie (sala unde se fac prezentările și Divanele) se așează pe tron, stând de față toți boierii cei mari în costumele lor (pe cap purtând numai fesuri, fără căciuli) și alți mai mulți privitori; intră postelnicul cel mare, purtând în mână un toiag de argint cu cap de topuz, și înfățișează pe predestinatul la domn. Acolo vistierul cel mare stă în picioare, ținând în mână caftanul. Predestinatul îl sărută la guler, și îmbrățișându-se cu el stă în mijloc, domnul îi face o cuvântare zicând: „Pentru strălucirea strămoșilor tăi (sau pentru credincioasele tale servicii) iată că te onorăm cu rangul cutare și caută să te porți bine”. Atunci numitul sărută mâna domnului și, luând de la el hazranul, sau alt semn al rangului său, iese din Spătărie, precedat de postelnicul cel mare, care proclamă în auzul tuturor numele rangului, mare ban, mare vornic, și celelalte. Îmbrăcat cu caftanul, intră în Postelnicie, unde, până să se gătească parada, i se face ceremonie din partea edecliilor domnului, adică ciubuci-bașa, cafeği-bașa și alții. De acolo trece în apartamentul boierilor veliți, unde numiții caută pricinile și judecățile; sau dacă este vistier mare, trece în camera Visteriei și începe a da ordinele dregătoriei sale la subalternii și logofeții săi.” Cu alai, din care fac parte subalternii din ministerul încredințat marelui dregător, dar și ceauși, ciohodari și seimeni, este condus până la casa sa, unde peste puțin timp i se trimite meterhaneaua domnească să-i cânte. Ceremonia este mai pompoasă, ca pentru niște posturi militare, atunci când numitul este spătar, agă, hatman sau armaș.

Nu lipseau de la Curtea domnească nici pedepsele.

Deși bun și drept, Grigore Ghica nu ezita să ia măsuri dure împotriva celor ce greșeau, fie el mare boier sau doar un simplu hoț. S-au văzut în vremea sa: arestări și exilări de boieri, aduceri în lanțuri a ispravnicilor, ținuturi de ureche la ușa prăvăliei a negustorilor necinstiți și confiscarea mărfurilor, bătăi la tâlpi primite de boierii obraznici, mutilări și execuții de hoți, tâlhari și criminali. Mai ales aceștia din urmă împânziseră țara de la un capăt la altul, atacând convoaiele de negustori și prădând satele. Îndrăzneala lor crescuse în așa măsură încât jefuiau și omorau chiar la barierele Bucureștiului. „Asasinatele sunt frecvente” -

²⁸ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*, traducere din grecește de George Sion, București, Editura Valahia, 2008, p. 661-662.

notează în 1824, consulul Prusiei²⁹. Lipsită de forțe de ordine capabile să-i stârpească, Țara Românească va cunoaște o înțețire a tâlhăriilor și crimelor, iar cele câteva execuții ordonate de Ghica nu vor opri șirul violențelor.

Câteva din pedepsele ordonate de principe stârnesc amuzamentul bucureștenilor. Unui necunoscut care insistă să-l vadă pe Ghica pentru a-l convinge să se împace cu fosta soție, Maria Hangerli, domnul poruncește să i se aplice, la scara palatului, 100 de lovituri la tălpi cu falanga.

Unei boieroaiice, care-și exprimă temerea că Ghica va părăsi țara așa cum a făcut Caragea, adică va fugi, iar cei rămăși vor fi tăiați în bucăți de turci, domnul îi răspunde că dacă se teme, de turci, el o pune în siguranță, închizând-o la Mănăstirea Mărgineni³⁰.

Concluzionând, putem afirma că modernizarea societății românești se afla în plin proces de desfășurare, elementele bizantine regăsindu-se însă într-un procent încă consistent.

LA VIE DE LA ROYAL COURT EN TEMPS DE GRIGORIE IV GHICA

(Résumé)

Au cours de Prince Grigore Ghica IV (1822-1828) cour princière conservé le centre du pouvoir qu'ils soient législatifs, exécutifs et judiciaires. Voici, réunis au moins deux fois par semaine, Divan, et avec la règle, le pays débattre de questions importantes, notamment celles visant à l'organisation financière de l'Etat, d'adopter le projet, les résolutions et les lois, la raison autre juge n'est pas résolu par les tribunaux inférieurs.

Toujours à la cour royale se déroulaient les cérémonies, les réceptions d'ambassadeurs, les festivals, les bals, et des jeux offerts par le prince régnant.

Mots clefs: power house, lois, cérémonies, bals, divan

²⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 266.

³⁰ *Ibidem*, p. 294.

REVOLUȚIA ÎN SUTANĂ: CLERUL ȘI EVENIMENTUL POLITIC ÎN PRINCIPATUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI (PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)

NICOLAE MIHAI

Potrivit unei percepții curente, Biserica apare ca o instituție tradițională, imună la experimentele politice de tipul revoluțiilor. Totuși, o analiză a revoluțiilor nord-americană sau franceză, ca să ne referim doar la câteva exemple clasice de la finele secolului al XVIII-lea, indică prezența a numeroși clerici în „tabăra” revoluționarilor. Joseph Galloway, prieten apropiat al lui Benjamin Franklin, James Caldwell, episcopul James Madison sau binecunoscutul abate Grégoire sunt doar câteva exemple ilustrative ale „lipsei de incompatibilitate” între Biserică și revoluție¹. Situația este, la fel, extrem de interesantă pentru areale precum America Latină sau Europa Răsăriteană, diferite ca specific istorico-cultural față de obișnuitul etalon de raportare, Europa Occidentală. Chiar în Europa, specialiștii au atras atenția asupra profilului mult mai complex al naționalismelor europene, cauzat de viziunile și sensibilitățile religioase diferite². Prin urmare, o anumită detașare față de viziuni clișeizate pare să devină necesară.

Dacă una dintre definițiile consacrate ale Vechiului Regim era cea a uniunii dintre tron și altar, anumiți intelectuali ai secolului al XIX-lea, precum Tocqueville, continuau să acorde un rol important religiei ca susținător al democrației, dar cu rezerva păstrării demarcațiilor stricte ale celor două, căci un preot implicat în afacerile publice nu poate decât să displacă profund³.

¹ Cu precizarea că situația Franței este una mai aparte, din cauza politicii anticlericale inaugurate în perioada revoluționară, dar care survenea pe fondul unei „decreștinări” treptate, vizibile anterior. Cf. J. Mc Manners, *The French Revolution and the Church*, New York, Harper and Row, 1970; Michel Vovelle, *Religion et Révolution: la déchristianisation de l'an II*, Paris, Hachette, 1976. Frank Tallet, *Dechristianizing France: The Year II and the Revolutionary Experience*, in Frank Tallet, Nicholas Atkin, *Religion, society and politics in France since 1789*, London, Hambledon Press, 1991, p. 1-28; Jean-Louis Ormières, *Politique et religion en France*, Bruxelles, Editions Complexes, 2002. O recapitulare recentă a contribuțiilor importante pe marginea raportului religie-revoluție la Rita Hermon-Belot, *Religion et Révolution, rencontres interdisciplinaires et interrogations du présent*, în *La Révolution à l'œuvre. Perspectives actuelles dans l'histoire de la Révolution française (sous la direction de Jean-Clément Martin)*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2005, p. 193-206.

² Dale van Kley, *Religion and the Age of the „Patriot” Reform*, in „Journal of Modern History”, June 2008, vol. 80, no. 2, p. 253.

³ Jean-Claude Eslin, *Tocqueville: religion et modernité politique / Tocqueville: Religion and Political Modernity*, în „Archives des sciences sociales des religions”, année 1995, volume 89, Numéro 1, p. 27- 39.

Conform unei alte opinii, ideea de revoluție va opera o modificare radicală a raportului dintre religie și politică în Europa modernă. În primul rând, datorită faptului că „introduce mișcarea și utopia acolo unde raportul dintre politică și religie era gândit în termeni stabili”. În al doilea rând, prin faptul că provoacă o regândire a unui raport tradițional, știut fiind că religia este asociată cu ideea de supunere, iar cea de revoluție cu cea de independență⁴. În viziunea lui Octavio Paz, revoluția apare ca un adevărat *Ianus bifrons*, de la apariția sa mișcându-se pe linia acestei duble raportări: „Rațiune în act și act providențial, determinare rațională și acțiune miraculoasă, istorie și mit. Fiica rațiunii sub forma sa cea mai riguroasă și cea mai lucidă: critică, ea este în același timp creatoare și distrugătoare, sau, mai degrabă, distrugând, construiește. Revoluția este acel moment în care critica se transformă în utopie și în care utopia e împlântată într-un grup de oameni și într-o acțiune. Coborârea rațiunii pe pământ a fost o adevărată epifanie și așa a fost trăită prin protagoniștii săi, apoi prin interpreți”⁵.

Spre deosebire de situația vest-europeană, unde Biserica Catolică cedează statului locul important pe care îl deținea în perioada Vechiului Regim⁶, în zona est-europeană, Biserica Ortodoxă continuă să joace un rol semnificativ⁷. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, cel puțin în Balcani, ei îi revine rolul de a reprezenta populația creștină din cadrul Imperiului Otoman. Păstrătoare a memoriei colective, a numelui binefăcătorilor și donatorilor săi, ea conservă deopotrivă amintirea perioadei de dinaintea ocupației turcești, cronicile vechi, copiate în centrele monahale, demonstrând acest lucru. Pentru Principatele Române ale începutului de secol XIX, Biserica Ortodoxă are de suportat influența prelaților greci, care dețin poziții cheie la nivelul ierahiei, dar și patrimoniul semnificative (mănăstiri și proprietățile lor). Cu toate că influența culturală greacă va prezenta câteva avantaje pentru cultura religioasă și politică a țării, ea joacă nu mai puțin un rol aparte și în ceea ce privește receptarea noutăților, dacă ne gândim la faptul că o bună parte din literatura franceză a Luminilor va intra, și pe această filieră, în Principate. La începutul secolului al XIX-lea, treptat, ea va ajunge să fie contrabalansată de dezvoltarea celei naționale. Rolul unor intelectuali ardeleni, ca Gheorghe Lazăr, este, de departe, semnificativ, chiar dacă ei profită de curentul antigrecesc care se naște în Țara

⁴ Idem, *Dumnezeu și puterea. Teologie și politică în Occident*, București, Editura Anastasia, 2001, p. 276.

⁵ Octavio Paz, *L'autre voix*, tr. fr. Gallimard, 1992, apud idem, p. 276. Cf. Sorin Antohi, *Utopica. Studii asupra imaginarii sociale*, București, Editura Științifică, 1991.

⁶ Eric Hobsbawm, *Era revoluției*, cap. 12 *Ideologia: religia*, p. 251-269. Roger Chartier, *Originile culturale ale Revoluției franceze*, Timișoara, Belona, 1998, p. 188-191. O bună sinteză românească la Simona Nicoară, *O istorie a secularizării. Avatarurile creștinismului și triumfalismul mesianismelor noilor ere (sec. XIX-XX)*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2006.

⁷ Alexandru Duțu, *Y-at-il une Europe orthodoxe?*, în „Sud-Estul și contextul european. Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene” (sous la direction de Alexandru Duțu), București, VII, 1997, p. 11-86.

Românească în ajunul mișcării revoluționare de la 1821, conduse de Tudor Vladimirescu.

Deși puțin studiat, rolul acestor interferențe culturale este departe de a fi unul minor. Faptul că episcopul Ilarion, unul dintre ierarhii români semnificativi pentru relațiile dintre Biserică și politică la 1821, lecturează și pe reprezentanții francezi ai Luminilor, dovedește că reprezentanții Bisericii erau deschiși unor experiențe culturale mai largi decât ne închipuim, iar cenzura și distanțele existente nu eliminau posibilitatea pătrunderii ideilor novatoare din Occident.

Cooptarea, de partea lor, a înalților ierarhi ortodocși, le-a asigurat mișcărilor revoluționare din Sud-Estul Europei (cazul românesc, sârbesc sau grecesc) un prestigiu sporit și o credibilitate pe măsură, deopotrivă în interior și în exterior. Prețuirea de care se bucură mitropolitul, care, de altfel, asigură interimatul în caz de vacanță a puterii, a fost recunoscut atât de Tudor Vladimirescu, cât și de elita revoluționară pașoptistă, care au încercat să-l protejeze, deși cei care îndeplineau acest înalt oficiu au fost cunoscute elemente conservatoare. Este și motivul pentru care, nu numai mitropolitul Dionisie, la 1821, dar și mitropoliul Neofit, la 1848, nu s-au bucurat de încrederea conducătorilor mișcărilor contestatoare politice, în ciuda compromisurilor temporare acceptate. Tudor Vladimirescu își manifestase în repetate rânduri opoziția față de mitropolit, iar acest lucru este perfect vizibil în textul *Cererilor norodului românesc*. În contextul dezavuării internaționale și a încercării de a beneficia de legitimitate prin conlucrarea cu boieri rămași la București, Tudor Vladimirescu și-a modificat atitudinea, oferindu-i protecție și acceptând colaborarea cu acesta. În ceea ce-l privește pe mitropolitul Neofit, la 1848, Hory sesiza perfect mobilurile care îi împinseseră pe fruntașii revoluționari să-l coopteze în guvernul provizoriu: „Înalta sa poziție sacerdotală exercită o mare influență asupra poporului și asupra soldaților. Așa se face că, pentru a evita orice vărsare de sânge s-a recurs la cuvântul său conciliator pentru a triumfa în fața contrarevoluției”⁸.

Comparativ cu situația revoluțiilor din spațiul occidental, prezența membrilor Bisericii ortodoxe în cadrul Revoluției de la 1848 este mult mai serioasă și ea invită la serioase reflecții despre rolul acesteia în cadrul mișcărilor naționale din Europa balcanică. Dacă la 1821, printre participanții la mișcarea inițiată de Tudor Vladimirescu se numără și preoți, în cadrul Revoluției de la 1848 rolul lor este mult mai semnificativ. De departe, lor le revine o poziție esențială, aceea de „popularizatori” și „sacralizatori” ai noilor idei. Ei sunt cei care susțin discursul puterii revoluționare că Dumnezeu va binecuvânta eforturile acesteia, le va înnobila sacrificiile și va binecuvânta începuturile lor ca națiune, așa cum se întâmpla și în cazul revoluției americane, unde un sigiliu

⁸ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente 1848*, II, București, 1902, p. 267.

național de la 1776 includea sloganul latin „Annuit Coeptis”, cu sensul că „El (Dumnezeu) a binecuvântat inițiativele noastre”⁹.

Să remarcăm faptul că, atât la 1821, cât și la 1848, ne confruntăm cu un paralelism izbitor. Primul se manifestă la nivelul ierarhiei, unde capii Bisericii ortodoxe sunt împotriva revoluției. Dionisie Lupu, la 1821, și Neofit, la 1848, acceptă, nevoiți, conlucrarea cu Tudor Vladimirescu, respectiv guvernul provizoriu, și nu ezită să treacă în tabăra adversă, anatemisind public evenimentul politic trecut, imediat ce situația se schimbă. Există totuși nuanțe: la 1821, Dionisie Lupu nu va da curs cererii sultanului de a arunca anatema asupra mișcării conduse de Tudor Vladimirescu, lucru care îi va fi aspru reproșat de un dregător otoman¹⁰. În celălalt caz, Neofit practică un joc dublu, vizibil în câteva rânduri. Dacă în 13 iunie 1848 acceptă să fie numit în fruntea noului guvern revoluționar (care include însă și nume ale Vechiului Regim regulamentar), în 29 iunie, în contextul plecării precipitate a membrilor guvernului, speriați de zvonul intrării armatelor ruse, nu ezită să semneze decrete, anunțând revenirea la starea anterioară de lucruri. Reinstaurarea regimului regulamentar, după 13 septembrie 1848, îl găsește pe Neofit în fruntea celor care nu numai că susțin fenomenul public de *damnatio memoriae* al revoluției, dar și inițiază o politică represivă împotriva propriilor clerici, care au luat parte, în cel mai mic fel, la propagarea revoluției în țară.

Al doilea paralelism ține de implicarea clericilor simpli, pe care îi găsim participanți activi atât la 1821, cât și la 1848, susținând fie Adunarea Norodului, fie pe Tudor Vladimirescu. Loialitatea unora dintre ei se va prelungi, chiar și după reprimarea celor două mișcări și în contra circulărilor oficiale emise de ierarhia religioasă. Atitudinea aceasta necesită câteva explicații.

Unul dintre elementele care trebuie luate în calcul în orice cercetare referitoare la corpul clerical, privește statutul parohiei ca spațiu esențial de existență, la final de secol XVIII și început de secol XIX. Element important a ceea ce regretatul Alexandru Duțu numea *solidaritățile organice*¹¹, parohia, și reprezentantul său, preotul, se bucură în ochii credincioșilor de un anumit

⁹ Martin E. Marty, *The American Revolution and religion 1765-1815*, în Stewart J. Brown, Timothy Tackett, *The Cambridge History of Christianity. Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660-1815*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 506.

¹⁰ În scrisoarea sa, din 7 iunie 1821, muhafizul Giurgiului, Ismail Hachî, îi scrie, printre altele, mitropolitului Țării Românești, „și deosebit, cu toate că vi s-a trimis în zilele din urmă o înștiințare scrisă din partea căpeteniei credinței voastre, de la patriarhie, pentru scoaterea și alungarea din sânul credinței voastre a acelora care au îndrăznit [să săvârșescă] zisele fapte, nu este [totuși] lămurit pentru noi, de ce nu ați pus-o în faptă” (*Documente privind istoria României. Răscoala din 1821, Documente interne*, II, București, Editura Academiei Române, 1959, p. 196; în continuare *DIR. R 1821*).

¹¹ Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, București, ALL, 1999, p. 9-13.

prestigiu, pe care viața cotidiană îl confirmă, în ciuda problemelor de organizare internă de care nici această categorie nu era lipsită¹².

Răspunzând cerințelor credincioșilor, asigurând desfășurarea evenimentelor cheie din viața membrilor oricărei comunități (naștere, botez, căsătorie, deces), preoții sunt, totodată, și vehiculatorii dispozițiilor puterii, fiind obligați la popularizarea lor, indiferent că este vorba despre proclamațiile generalilor trupelor ruse sau ale domnitorilor pământeni. Ei sunt nominalizați, de exemplu, la 13 iunie 1848, pentru a face cunoscută proclamația domnitorului Gheorghe Bibescu de a nu da ascultare propagandei revoluționare: „Îndatorând pă preoți și pe logofeți de a le citi îndată și de mai multe ori în auzul tuturor locuitorilor pentru a se pătrunde fiecare de copriinderea lor și a se asemana acestei înalte porunci domnești”¹³.

Totuși, Tudor Vladimirescu inaugurase contestarea Vechiului Regim, printr-o critică puternică, care-i viza și pe reprezentanții Bisericii. Mitropolitul, deși „rumân adevărat”, era vizat nu doar pentru alegerea sa „împotriva legii orânduit”, ci, mai ales, pentru faptul că, „îndatorat fiind domnului Șuțu și făr’ de mulțumirea și plăcerea norodului... cu totul s-au plecat relexor voinți ale domnului și au prădat țara ca să-l mulțumească, toate cererile lui cele nesățioasă și nedrepte le iscălește ca pe niște drepte și pre norod îl implează de le îndeplinește”¹⁴.

Critica părea să meargă mai departe, prin proclamația sa din 23 ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu lăsând impresia că legitima violența inclusiv împotriva ierarhiei bisericești: „Dar pre bălaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, **atât cele bisăricești** (s.n.-N.M.), cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi? Până când să le fim robi?”¹⁵. Accentul violent din acest document programatic avea să rămână, totuși, un exercițiu retoric și nu va fi confirmat de politica sa viitoare.

Pe de altă parte, în primele acțiuni inițiate contra sa, ierarhia Țării Românești apare menționată într-o serie de documente oficiale. Astfel, în scrisoarea adresată de Divanul principatului, prin care i se poruncea slugerului Tudor Vladimirescu să înceteze răscoala în schimbul iertării, mijlocită pe lângă viitorul domn, apar ca semnatori, pe lângă mitropolitul Dionisie, și cei doi episcopi, Gherasim de Buzău și Ilarion de Argeș¹⁶, ultimul, un cunoscut apropiat al revoluționarului oltean. Nu este vorba numai despre documente interne, ci și despre cele adresate în afară. Arzul înaintat Porții, cu data de 30 ianuarie 1821,

¹² Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și în ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Humanitas, 2004.

¹³ Horia Nestorescu-Bălcești, Petre Bardașu, Sergiu Purece, Corneliu Tamaș, *Revoluția de la 1848 în județul Vâlcea: Studiu și documente*, Râmnicu-Vâlcea, Editura Societatea „Prietenii Muzeului Bălcescu”, 1978, p. 33.

¹⁴ *DIR. R 1821*, I, 1959, p. 209.

¹⁵ *Ibidem*, p. 207.

¹⁶ *Ibidem*, p. 213.

era semnat de către toți reprezentanții națiunii, în frunte cu „mitropolitul țării, episcopi, igumeni”¹⁷. La fel, adresa semnată de Divanul Țării Românești și trimisă, la 4 februarie 1821, către consulul rus Pini, prin care acesta era înștiințat de posibila solicitare de ajutor din partea turcilor, includea semnătura mitropolitului Dionisie, dar și pe cea a episcopilor Galaction al Râmnicului, Gherasim al Buzăului și Ilarion al Argeșului.

Cu toate acestea, ierarhia ortodoxă nu avea să rămână fidelă unei viziuni căreia îi lipsea forța instituțională pentru a deveni credibilă și legitimantă, unii membri ai săi încercând să părăsească mai devreme principatul. O recunoaște Nicolae Văcărescu, într-o scrisoare cu data de 10 februarie 1821, în care amintește că episcopul Galaction al Râmnicului, alături de alți boieri vâlceni, ar fi luat în calcul posibilitatea părăsirii orașului¹⁸.

În binecunoscutul program, intitulat *Cererile norodului rumînesc*, din februarie 1821, asistăm la propunerea unui program reformativ care viza și Biserica. Condamnând practicile ilicite în ceea ce privește alegerile ierarhilor (punctul 6), se cerea expres alegerea altui mitropolit „pe care va pohti norodul”, în locul lui Dionisie, a cărei depunere era solicitată, „nefiind orânduit cu alegerea și voința a tot norodul”¹⁹. De asemenea, se formulau interdicții clare contra grecilor, la punctul 2 figurând și prevederea potrivit căreia, „toate scaunele arhieresti și toate mănăstirile țării trebuie să fie apărate cu totu de cătră călugări greci, rămâind pe sama țării, precum este legat și precum să coprinde în hat[i]șeriful răposatului întru fericire împăratul sultan Selim din anu 1802”²⁰. Conștient de statutul, importanța și veniturile Bisericii, Tudor Vladimirescu ar fi luat în calcul implicarea instituției religioase ortodoxe în politica sa de *renovatio nationis*. În varianta germană a documentului programatic mai sus amintit sunt câteva precizări suplimentare, utile în acest sens. Astfel, la punctul 1 se mai adăuga obligativitatea ca ierarhia ecleziastică, sprijinită de mănăstiri, să întrețină școli²¹ „la care tineretul națiunii române, sărac sau bogat, să aibă acces și să fie instruit pe cheltuiala Bisericii”²².

Orice putere, nouă sau veche, era obligată, așadar, să țină cont de legitimarea oferită de Biserică. Este și motivul pentru care Tudor Vladimirescu va încerca să-l păstreze pe mitropolit în capitală, chiar dacă zvonurile referitoare la o iminentă intervenție turcească păreau să-l fi speriat pe înaltul ierarh, pentru a cărui siguranță urma să fie detașat un contingent de 500 de panduri²³. În principatul vecin al Moldovei, mitropolitul fusese expres convocat în vederea organizării unei ceremonii mai ample, care servea legitimarea acțiunii eteriste în

¹⁷ *Ibidem*, p. 214.

¹⁸ *Ibidem*, p. 255.

¹⁹ Punctul 15 al programului în *DIR. R 1821*, I, p. 274.

²⁰ *Ibidem*, p. 272.

²¹ În document se spune impropriu „în limbă turcă”.

²² *DIR. R 1821*, I, p. 278.

²³ *Ibidem*, II, p. 22 sq.

spațiul public. Din raportul dat de generalul rus Inzov, la 5 martie 1821, din Chișinău, reiese că, în Moldova însuși „prințul Șuțu a obligat încă din seara zilei de 26 februarie pe mitropolitul Moldovei, Veniamin, să officieze a doua zi, adică duminică, liturghia și Tedeum-ul în biserica Trei Ierarhi și să sfințească de asemenea steagurile armatei grecești”²⁴.

Pentru liderii revoluționari de la 1848, deși nu era o variantă agreeată unanim, desemnarea mitropolitului ca șef al noului guvern, în urma abdicării domnitorului Gheorghe Bibescu, s-a impus ca necesară. Alegerea mitropolitului Neofit a fost apreciată ca o manevră inteligentă, salutăată ca atare de unii observatori străini, precum Francesco Mathieu: „Printr-un calcul într-adevăr abil au ales în fruntea lor pe mitropolit și energia, activitatea pe care au depus-o pentru menținerea ordinii publice, influența pe care capul bisericii o are într-o țară atât de religioasă, păreau să dea noii puteri garanții de stabilitate și durabilitate”²⁵.

Încercările de sensibilizare colectivă mizau însă și pe membrii simpli ai clerului ortodox, nu doar pe ierarhii săi. Potrivit mărturiei lui Gheorghe Duncea, la 1821, recrutarea voluntarilor pentru trupele de panduri se făcea într-un spațiu public, binecunoscut întregii comunități: „În satele în care ajungeam, ne duceam la biserica satului; puneam de trăgeam clopotele și sunau goarneau prin sat de se aduna lumea în curtea bisericii și acolo vorbeam eu cât și prea bunul și înțeleptul Sluger Teodor. Îi deslușeam pe deplin pentru ce am pornit această mișcare a noastră și pe urmă preotul satului ne da o binecuvântare și zicea să mergem înainte vitejește cu Dumnezeu”²⁶. Tot din relatarea aceluiași martor, reiese că preoții erau elemente active ale difuzării deciziilor lui Tudor Vladimirescu, fiind integrați în rețeaua administrativă locală, de care acesta înțelegea să se folosească în stabilizarea și legitimarea propriei puteri. „Mai dădea ordin în sate și preoților și primarilor să adune boii și carăle pentru podvezi și provizii”²⁷.

Depășind poziția de simplu reprezentant al comunității locale, preotul putea deveni un excelent reprezentant la nivel național. Printre cei delegați în vara lui 1848 ca reprezentanți ai județelor în viitoarea „Obștească Adunare Constituantă”, se numără și clerici care „răspund cu a lor dorință la sacra de astăzi cauză și au capacitatea cerută a dobândi majoritatea de glasuri la alegerile

²⁴ *Ibidem*, I, p. 333.

²⁵ Relatarea este făcută la 22 februarie 1849, din portul Galați, fiind inserată într-un raport mai amplu, trimis de reprezentantul Regatului Sardiniei. Raluca Tomi, *Un raport consular inedit despre revoluția română de la 1848-1849*, în „SMIM”, vol. XVII, București, 2004, p. 91.

²⁶ *Memoriul lui Gheorghe Duncea din Prejna, Mehedinți, privitor la Tudor Vladimirescu*, în *Izvoare narrative privind revoluția de la 1821*, vol. 1, ediție îngrijită și alcătuită de Ion Pătroi, Vladimir Osiac (coordonatori), Dinică Ciobotea, Gabriel Croitoru, Tudor Nedelcea, Stela Rădulescu, Craiova, Editura Fundația „Scrisul Românesc”, 2001, p. 47.

²⁷ *Ibidem*, p. 48.

definitive”²⁸, cum era cazul preotului Slătineanu, care figura în lista aleșilor județului Mehedinți, conform unei adrese întocmite la 15 august 1848²⁹.

Biserica este deopotrivă prezentă activ la ceremoniile revoluționare, de la sfințirea steagurilor, până la depunerea jurământului pe Constituție sau arderea documentelor Vechiului Regim. De exemplu, la Târgu Jiu, la 20 iulie 1848, ceremonia depunerii jurământului a început prin ascultarea liturghiei „în biserica catedrală și după săvârșirea Sf. Leturghii, mergând toți pe marginea râului Jiu, într-o dumbrevă ce este între păduri pă cea apă, și făcându-se o sfeștanie rugătoare lui Dumnezeu pentru apărarea popoului român și stropindu-se cu sf. aiazmă atât stindardele tricolore, cât și toți cei ce veniseră a lua parte”³⁰. Politica revoluționară este articulată, așadar, pe crearea unei legături firești între un spațiu public binecunoscut, în centrul orașului, și un spațiu periferic, marginal, virgin, reinvestit, inclusiv prin prezența preoților, ca spațiu matrice și nou centru al regenerării naționale.

O altfel de ceremonie, care implică crearea unui traseu mai complex între diferite spații centrale și periferice (Școala Centrală și Târgu de Afară), asocierea de simboluri laice și religioase (stindarde tricolore, prapuri), precum și prezența variată a reprezentanților corpului social (țărani, militari, preoți, elevi), are loc la Craiova. Potrivit relatării făcute de Carminschi, cetățean al Craiovei, reiese că „joi, la 29 iulie, adunându-se clerul și tinerimea Craiovei la școală, cu stindardele tricolore și acelea de la mai multe biserici și aducându-se și muzica militară au plecat cu toții afară din cetate, la piață unde se face târg și unde erau adunați mulți cetățeni și câteva mii de țărani ce veniseră la târg. Acolo, suindu-se câțiva preoți și d. Andreescu pe un car, s-a citit mai întâiu proclamația ce s-a slobozit de Prea Sfinția sa Părintele Mitropolitul către toți preoții României, ca prin organul Sfinției lor să se proclame Constituția, ca s-o cunoască toți și s-o îmbrățișeze; apoi d. Sublocotenent Andreescu a luat programa Constituției în mână și, citind cu glas tare toate articolele, a explicat destul de întins fiecare articol, spre a se înțelege de toți și spre a se cunoaște foloasele noulor reforme; la sfârșit a zis d-lui un cuvânt improvisat și toți au aclamat cu strigări de: ura! Să trăească Constituția! Banda militară a intonat un marș frumos și toți, cu fețele vesele și pline de entuziasm s-au întors iarăși la școală cu strigăte de bucurie, acompaniați de musică. O frumoasă rolă a jucat la această întâmplare o numeroasă ceată de copii, care veniseră cu stindardele lor și asistând la toată ceremonia în cea mai bună orânduială, ca nisce îngeri binevoitori, se bucurau, de acum de un viitor fericit care li se pregătesce prin Constituție, și de ale căruia roade se vor folosi ei, neîncetând din strigările lor de bucurie!”³¹. În acest caz, se

²⁸ N. Chipurici, M. Măneanu, *Mehedințiul sub steagul Revoluției române de la 1848*, 1978, p. 64.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Ileana Petrescu, *Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia*, Craiova, Editura Academiei Române, 1969, p. 57.

³¹ *Ibidem*, p. 36 (Craiova, 29 iulie).

remarcă cum sărbătoarea revoluționară presupune și lectura publică a două documente, plasate nu întâmplător într-o anumită succesiune. Circulara mitropolitului, solicitând sprijinul corpului clerical față de popularizarea actului fondator al noului regim, precede prezentarea acestuia de către reprezentantul puterii revoluționare, în acest caz un ofițer al miliției pământene.

Sigur, nu toți preoții par a fi câștigați de partea noii puteri revoluționare. Comisarii revoluționari, aceste figuri iacobine *à la roumaine*, identifică și clerici în rândul conspiratorilor „împotriva liberatorilor nației și a sacrei de astăzi cause”³². Așa este cazul preotului Gheorghe Mărăcine, acuzat de a face parte dintr-un grup contrarevoluționar, care activa în plasa Motrul de Jos, și pentru care se cerea intervenția subadministratorului pe lângă protopopul local, spre „a urma cu dânsul ceea ce dogmele bisericii îl vor povățui, de vreme ce nu a fost vrednic a-și păstra datoriile religiei și credința către nația sa”³³.

Postura completă și, poate, inedită a implicării membrilor Bisericii în jocul politic al epocii, este aceea a clericilor comisari de propagandă. „Preotul iacobin”, în variantă românească, este reprezentat de figuri precum cea a ieromonahului Atanasie, numit, alături de Dumitrache Zăgănescu, comisar de propagandă în județul Vâlcea, după cum reiese dintr-o adresă din 26 iunie 1848³⁴ sau de ierodiaconul Veniamin, comisar în județul Vâlcea. Din raportul ultimului, cu data de 28 iulie 1848, putem identifica elementele principale ale misiunii acestora: „După ordinul Guvernului Locotenent de Prinț a de a merge din sat în sat ca Comisari extraordinari, în județul Vlașca, plășile Marginea și Călniștea, spre a însufla în inimile simplilor țărani amorul patriei și al naționalității, arătându-le toate drepturile și fericirile ce li se prepară în viitor cum și datoriile ce au atât către țeara ce-i hrănesce și în care au deschis ochii, cât și către proprietarii și arendașii moșiilor, unde sunt clăcași”. Activitatea lor putea da naștere la interpretări răuvoitoare, contrarevoluționarii speculând certa dimensiune propagandistă a activității comisarilor pentru a le construi un portret negativ. Conform raportului nr. 63 al comisarilor de Vlașca, reiese că prezența acestora ar fi fost solicitată expres de Suleiman Pașa, comisarul extraordinar al Porții, întrucât „câțiva proprietari au dat o petiție Pașei, prin care ne făceau rebeli, adică că Comisarii învită pe țărani a se răscula înprotiva Turcilor”³⁵. Raportul celor doi comisari arată cum ei înșiși au depistat un complot important, incluzând nu mai puțin „de 300-400 individe, al căror scop era tocmai acela de a da jalbă Pașei”. Printre cei identificați se numărau chiar funcționarii principatului, printre care fostul președinte al sfatului orășenesc, destituit de administratorul revoluționar, în urma învinuirii că, „în ziua când sosise deputația

³² N. Chipurici, M. Măneanu, *Mehedințiul*, p. 58.

³³ *Ibidem*, p. 59.

³⁴ Ileana Petrescu, *Documente*, p. 37.

³⁵ *Anul 1848*, III, p. 3.

de la București, îndemna pe popul a nu asculta de invitațiile ce i se făceau spre a subt-însemna petiția ce s-a trimis Sultanului”³⁶.

Un caz special este cel al preotului Dinu din satul Brebinari (Mehedinți). În timp ce-l însoțea pe unul dintre comisarii revoluționari de Dolj, în vederea recrutării celor patru oameni de fiecare sat, subadministratorul plășii Jiului de Sus primește din partea clericului român o plângere „că încă din zilele fostului domn Bibescu se află supt arest în mănăstire, fiind bănuț de revoltant împotriva numitului domn”. Cercetarea inițiată de funcționarul revoluționar, discuția avută cu egumentul mănăstirii, celebrul Eufrosin Poteca, demonstrează că respectivul cleric „năpăstuit” a avut un comportament ireproșabil, inclusiv în perioada detenției de doi ani. Luând notă și de existența unei copii după o adresă a guvernului către Ministerul din Lăuntru, prin care se cerea liberarea preotului Dinu, subadministratorul, „ca funcționar și cetățean”, recomanda eliberarea „arestantului”, „să se bucure și el de libertatea ce domină astăzi în toate inimile rumânilor”³⁷.

În ciuda exemplelor, nu puține, de azeziune, a trage concluzia că tot clerul îmbrăcase sutana revoluționară, înseamnă a neglija mărturiile care consemnează o opoziție poate mai retrasă, dar fermă. Un corespondent din București, al ziarului transilvănean „Gazeta Transilvaniei”, semnala, la 28 iulie 1848, existența în capitala munteană a unui fel de „partidă anticonstituțională între preanumerosul cler local. Noi pândim cu nepreget la mișcările ei, o umărim până în sânul camarilei mitropolitane care nu poate uita pedeapsa ce luă Zosima. Partida aceasta de nu se va demasca curând, poate deveni periculoasă. Eu voi încerca a vă împărtăși o listă a membrilor ei”³⁸.

Unele documente, de după 13 septembrie 1848, oferă o imagine interesantă asupra preoților care înțeleg să rămână fideli regimului revoluționar. Obligat să popularizeze decretele regimului regulamentar reinstaurat, Ioan Lăcusteanu, subadministratorul plășii Balta, se trezește în fața unei ostilități pe care era departe de a o fi estimat. În primul rând, pentru că aceasta era dirijată de membrii respectabili ai comunităților locale, între care preotul ocupă poate cel mai important loc: „Ajungând în satu Nedeia, am chemat pe preotu popa Ilie și o sumă de săteni, cărora dându-le hârtiile tipărite, le-am citit în auzul lor și, scui păndu-le acel preot, le-au lăpădat, strigând că ei au jurat odată să moară cu constituția și strigând pă săteni i-au risipit: spuindu-le pentru zaherea, m-au înjurat și pă mine și pă cel ce-au făcut-o”³⁹. În ciuda speranțelor legate de o detensionare a climatului, funcționarul este insultat public de respectivul preot și de un fost soldat, care nu ezită să-l agreseze, deși era înconjurat de 6 dorobanți și de „căpraru” lor: „Zicându-le să-și vie în minți că am poruncă să arestuiesc pă

³⁶ *Ibidem*, p. 4.

³⁷ Ileana Petrescu, *Documente*, p. 70 sq.

³⁸ *Anul 1848*, III, p. 18.

³⁹ *Ibidem*, p. 129.

rebeli, deodată acel popă ca un leu răcnind, s-au adunat într-o clipă ca la 50 săteni, toți cu pari, strigând să omoare pă idoli și, năvălind asupra dorobanților, au început a-i lega, iar acel nelegiuit preot fără de veste au năvălit asupra-mi și au dat cu ciomag, ghioldiș în spate-mi. Am scăpat într-o casă, până când m-au aruncat în căruță și am dat fuga, dându-mi chiot de hoți și alte grozave ocări”⁴⁰. Ion Lăcusteanu solicita luarea urgentă de măsuri pentru pedepsirea satului Nedeia și a aceluia „nelegiuit preot”.

Circulara expediată către toți administratorii, cu data de 6 august 1848, insistă pe importanța cointeresării preoților în opera de propagandă, având ca rezultat „luminarea” țăranilor în privința noilor drepturi câștigate⁴¹. Uneori, dificultățile apar tocmai atunci când preoții se sustrag acestui rol, solidaritatea cu comunitățile locale fiind dovedită chiar de instigarea acestora la violențe contra arendașilor. Așa de pildă, se plângea Constandin Anastasiadi, arendașul moșiei Frunzești din județul Ilfov, „arătând că vineri seara, la 6 ale curgătoarei luni, pe la 10 ceasuri, s-au pomenit în presurat de preotul bisericii aceluia sat, anume Petre, întovărășit cu un fost epistat și alții câțiva din sătenii de acolo, năvălind asupra-i cu precugetare de zurbălăc care ar fi putut amerința și merge, fără a-i arăta nici o pricină binecuvântată și vrând a scăpa s-au închis în casa sa, au mers numiții și chear acolo strigând pă lângă altele ca să-l omoare, i-au spart geamurile după la ferestre”⁴². Prezența slujitorului Bisericii ar fi agravat, așadar, climatul de violență, nu întâmplător arendașul solicitând autorităților revoluționare locale „să i să facă înfrânarea cuvenită spre a nu i să întâmpla cevași mai rău după îndârjirea ce au cunoscut la dânșii”.

Preoții figurează și ca semnatari ai jurământului săvârșit în mănăstirea Câmpulung, de către funcționarii districtului Muscel: arhimandritul Ioanichie, Ilarion ieromonahul și protopopul Nicolae Ghermănescu, ultimul semnând și o scrisoare de confirmare a prezenței sale la eveniment.

Dacă luăm în calcul destinul unor clerici implicați în revoluție, cu sau fără voia lor, și ne gândim la câteva figuri reprezentative ca episcopul Ilarion al Argeșului și mitropolitul Dionisie, la 1821, sau popa Radu Șapcă și mitropolitul Neofit, la 1848, observăm că ei ilustrează perfect comportamentele esențiale ale perioadei revoluționare românești de la început de secol XIX, atașamentul și compromisul.

Este important să remarcăm fracturile care se nasc în rândul corpului clerical. Dacă înalții ierarhi, cu câteva excepții notabile, cultivă refuzul, ulterior compromisul forțat până la reinstaurarea unei ordini recunoscute de imperiul rus și cel turc, în rândul preoțimii obișnuite, se poate constata în bună parte o certă simpatie. Solidaritățile tradiționale nu sunt puse la grea încercare nici la 1821,

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 251.

⁴² Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond *Ministerul de Interne*, Divizia comunală, dos. 31/1848, f. 1.

nici la 1848, din contră, atât mișcarea inițiată de Tudor Vladimirescu, cât și deciziile guvernului revoluționar pașoptist contând pe sprijinul membrilor Bisericii, care legitimează public noile acțiuni. De aici interesul pentru cooptarea, într-o formă sau alta, a înalților ierarhi, fenomen întâlnit și în cazul moldovean. În „Albina Românească” din 4 aprilie 1848 apărea publicată o decizie oficială a mitropolitului Meletie, care „prin un act, adresat către Prea Înălțatul Domn, a mărturisit a sa adâncă părere de rău pentru iscălirea unei hârtii, a căreia țintire ademenitoare n-a putut pătrunde, împedecată fiind de slăbănogirea sănătății sale obștesce cunoscută, și prin acel act a declarat că acea iscălitură a Prea Sfinției Sale rămâne anerisită și răsuflată”⁴³. De altfel, după cum reiese dintr-un raport confidențial trimis domnitorului, la 7 aprilie 1848, Costache Moruzi, unul dintre complotiștii prinși, ar fi mărturisit că planul lor era „să iea pe Mitropolitul în cap cu toți bătrânii ce au iscălit și, întovărășit de toți ceilalți turburători, să vie la Vodă și să-l apuce să iscălească clausele cerute”. Mitropolitul Moldovei devenea, astfel, un posibil „președinte” de guvern revoluționar.

Este clar că există un larg consens în ceea ce privește misiunea și utilitatea Bisericii atât la 1821, cât și la 1848. Atunci când îl contestă pe mitropolitul Dionisie, Tudor Vladimirescu indică exact punctele de ruptură dintre societate și instituția Bisericii, acuzată de simonie, uitarea misiunii sale față de turma credincioșilor, coparticipare și legitimare a acțiunilor unei puteri străină de popor. Denunțarea proastei gestionări a fondurilor, abuzul dijmelor, darurilor și plocoanelor, veniturile clerului înalt și a mânăstirilor, privilegiile fiscale, situația ierarhiei și a clerului grec sunt întâlnite frecvent la 1821.

Mizând pe prestigiul de care aceștia se bucură în fața credincioșilor, preoții sunt printre primii convocați pentru a servi, ca vehiculatori ai mesajelor guvernului revoluționar pașoptist. Acesta mizează pe prestanța lor pentru a potoli tulburările iscate în lumea rurală de libera interpretare a proclamației de la Islaz și de refuzul de a mai presta vechile obligații, dar și pentru o mai rapidă și profundă difuzare a instrucțiunilor sale într-un mediu cât mai larg. În acest scop, Ministerul din Lăuntru cerea ca în fiecare reședință de județ să fie convocați câte un preot și un ales al satului, pentru o explicație a articolelor „Constituției”, după cum aflăm dintr-un ordin al administratorului de Vâlcea, cu data de 12 iulie 1848⁴⁴.

Preotul este, așadar, alături de membrii corpului profesoral, printre primii mobilizați de noua putere revoluționară. În spațiul urban, preoții, „supt a căror priveghere” urmează să se desfășoare alegerile de deputați de mahalale⁴⁵, conservă, așadar, un prestigiu recunoscut deopotrivă de către comunitatea urbană

⁴³ *Anul 1848*, I, p. 244.

⁴⁴ Horia Nestorescu-Bălcești, Petre Bardășu, Sergiu Purece, Corneliu Tamaș, *Revoluția*, p. 103, 115, 120 sq.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 119.

și de către administrație, prestigiu ce poate fi ușor transferat și acțiunilor cu miză politică. Mai mult, printr-o circulară cu data de 6 august 1848, administrația locală trebuia să mobilizeze și clerul local⁴⁶, căci anumite publicații oficiale sau preluate de guvernul revoluționar puteau fi mai bine popularizate prin intermediul Bisericii: „«Buletinuri» și mai vârtos «Foaia Sătească» să stăruiești să se citească în toate sărbătorile și duminicile la ușa bisericii, prin sat și oriunde vor fi adunați, făcând tâlmăcirii la cele ce sânt neînțelese pentru dânșii”⁴⁷.

Acuzat pe nedrept de dorința de înstrăinare a bunurilor mănăstirii Hurez, egumenul Hrisant Hurezeanu se vedea arestat de membrii Gărzii Naționale din Râmnicu-Vâlcea. Inițiatorul moral al acestei acțiuni era identificat de către prelatul ortodox în persoana egumenului Bistriceanu, „care se afla în oraș, căci la mănăstire nu-i place a ședea, iubind politica”, cearta dintre cei doi având, de fapt, mize mult mai puțin politice, respectiv atribuirea lucrărilor de restaurare a clădirilor mănăstirii Bistrița către primul⁴⁸.

Într-un memoriu, adresat sultanului de către membrii Locotenenței domnești, erau incluse, printre prevederi, și cele referitoare la apartenența șefului statului la „religia majoritară” sau emanciparea mănăstirilor închinată, problemă atacată și de fostul domnitor Gheorghe Bibescu. „Un memoriu special, servind la stabilirea legitimității și urgenței acestei măsuri va fi prezentat Sublimei Porți de către Comisie, menajând bineînțeles, ceea ce poate, de drept, revine mănăstirilor Sfintelor Locuri”⁴⁹.

Tot preoții sunt cei care, însoțiți de câte doi reprezentanți ai satelor, erau invitați să vină în capitală „pentru propagandă”, respectiv pentru explicarea drepturilor și obligațiilor stabilite de puterea revoluționară⁵⁰.

Protestând contra plasării steagurilor tricolore pe turlele bisericilor, comunitățile rurale demonstrează nu doar că sensibilitățile colective pot fi bruscate de gesturi care deranjează reprezentările tradiționale asupra unor locuri definitorii pentru comunitate, dar și prestigiul de care se bucură preotul, care poate deveni, la fel de bine, un inamic sau un aliat redutabil al revoluției. Este ceea ce vor sublinia și anchetele efectuate asupra preoților reținuți în timpul represiunii exercitate după 13 septembrie 1848.

Instrumente active ale noii puteri, comisarii revoluționari nu vor ezita să facă și ei apel la Biserică și la slujitorii săi, pentru a avea maximă eficiență în propaganda desfășurată. Comisarul plaiului Nucșoarei, județul Muscel, C. Brezoianu, a cărui cuvântare era publicată la 31 august 1848, le reamintea

⁴⁶ *Anul 1848*, III, p. 251 sq.

⁴⁷ Horia Nestorescu-Bălcești, Petre Bardașu, Sergiu Purece, Corneliu Tamaș, *Revoluția*, p. 163, 10 august 1848.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Anul 1848*, III, p. 218.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 221, raportul no. 4953 al Ministerului Trebilor din Lăuntru către Locotenența Domnească, din 4 august 1848, solicitând despăgubirea pentru cheltuielile celor veniți. *Ibidem*, *Proclamațiunea no. 373 a a Locotenenței Domnesci a Țării Româneșcii*, p. 53.

sătenilor importanța binecuvântării publice a Constituției de către mitropolitul Neofit. Încercând să reconfigureze solidaritățile locale și să depășească tensiunile existente între săteni și arendaș, comisarul revoluționar făcea apel la o viziune creștină, pe care ritualul creștin al sfințirii celor prezenți, de către preotul comunității, trebuia să o întărească. Noua fraternitate revoluționară era justificată în virtutea apartenenței etnice, a supunerii aceluiași legi și a comuniunii evanghelice, pentru că „duhul lui Dumnezeu prin rugăciunea preotului, coborându-se într-această apă, ne va spăla cu stropiturile ei de toată spurcăciunea ei”⁵¹. Mai mult, în discursul său, comisarul revoluționar construiește o filiație a Constituției, fondată, cum altfel, decât direct pe Biblie. Apelul la episoadele testamentare (contrarevoluționarii identificați cu „fii Fariseilor”), la pildele obișnuite în predicile duminicale ale preotului susțin reprezentările vehiculate: revoluția este justificată de Dumnezeu, clăcășia trebuie eliminată ca stare nefirească a robiei, incompatibilă cu calitatea de creștin, evitarea incidentelor violente și adoptarea iertării față de cei responsabili de abuzurile Vechiului Regim. În fine, preotul își poate îndeplini misiunea de apostol al Mântuitorului, „însuflă dragostea, propovăduiesc frăția, îndeamnă la arăturile de toamnă, ține buna orânduială”⁵².

Așadar, ca unul dintre instrumentele de succes ale propagandei revoluționare de la 1848, mai ales în lumea rurală, categoria clericilor români avea să fie printre primele vizate de represiune. Mitropolitului Neofit i se solicita luarea de măsuri, în acord cu canoanele bisericești, împotriva celor vinovați, dar, lucru semnificativ, supravegherea reintegrării acestora în societate cădea în seama autorităților laice: „Un mare număr de preoți și de călugări luând o parte activă la cele din urmă tulburări invitând norodul a se scula și propoveduind în veleg prințipurile cele mai ecsagerate și mai răsturnătoare înprotiva datoriilor de liniște și de împăciuire ce sânt puse asuprăle; un asemenea scandal nu poate rămânea nepedepsit fără a trage după sineși urmări vătămătoare. [...] Veți mărgini pe cei vinovați la deosibite chinovii ori mânăstiri, unde să poată subt privighere necurmată și printr-o pocăință adevărată, să-și îndrepteze vina și numai după ce vă veți încredința că s-au pătruns de felul însărcinării lor și de datoriile lor în soțietate, le veți da voe a să întoarce la vetrele lor, înștiințând mai întâiu stăpânirii și având tot deodată preasfinția voastră de acum înainte strașnică privighere asupra purtării clirosului”⁵³.

În 24 septembrie 1848, Neofit îi adresa lui Nifon Sevastis, episcopul Râmnicului, o scrisoare în care recunoștea participarea clericilor români „la turburările trecutei răzvrătiri revoluționare”. În acord cu măsurile luate de căimăcămie (decretul nr. 52 din 20 septembrie), episcopul vâlcean era îndemnat

⁵¹ *Anul 1848*, IV, p.23.

⁵² *Ibidem*, p. 25.

⁵³ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale-Dolj (în continuare DJAND), *Documente*, CCLXXXII/ 35, f. 1, document din 21 septembrie 1848.

„ca pe câți din asemenea fețe bisericești îi vei cunoaște amestecați, din acea eparhie, sau din afară, veniți cu propaganda în acele județe, și să vor fi aflând acum pe acolea, să orânduți numai decât a să prinde și arestindu-i sub bună pază, să ne raportuiți, arătându-ne numai decât numărul lor spre a să aduce apoi aceștia prin mâna administrației civile”⁵⁴.

Invitat să ia parte la represiunea declanșată contra propriului corp bisericesc, Nifon va expedia, la rândul său, la 30 septembrie 1848, o circulară către toți protopopii din eparhia Olteniei, cerând aplicarea măsurilor convenite, referitoare atât la cei identificați deja (preotul Atanasie, fostul paroh al bisericii Episcopiei Râmnicului, călugărul Veniamin Zăgănescu, corect Dabija, iconomul mănăstirii Bistrița și preotul Radu Șapcă, satul Celei, județul Romanați), cât și la alte fețe bisericești necunoscute încă: „Scriem cucerniciei tale ca îndată după primirea acesteia să îndatoriți pe proestoși ca să cerceteze și oriunde să va afla vreunul din numiții sau și alte fețe bisericești dintr-acele plăși, ori de aiurea veniți acolo cu propagande, să se prinză numai decât și prin ajutorul administrației locale, arestuindu-se supt bună pază, să ne raportuești îndată, arătându-ne numele lor, ca să-i încunoștiințăm Prea Sf. sale Părintelui Mitropolit, după cererea ce ni se face, spre a să porunci apoi aducerea lor aici prin mâna administrației civile”⁵⁵.

Pe lângă cei trei menționați mai sus, episcopul Râmnicului nominaliza alte trei fețe bisericești în raportul pe care-l expedia mitropolitului, să recunoaștem un număr sensibil redus față de numărul real al participanților. Printre aceștia apărea și protopopul Marin Vădăstreanu, din Romanați, față de care mitropolitul Neofit solicita, la 25 octombrie 1848, luarea unor măsuri suplimentare, vizând izolarea sa și pedepsirea sa conform canoanelor bisericești: „Cât pentru cucernicul protopop Marin al plășilor: Ocolul orașului Caracal, Oltu de jos și Balta din județul Romanați, prea bine ați urmat că s-a depărtat din postul său și în locu-i că ați orânduit pe altul. Dar nefiind din destul aceasta, scriem frăției tale ca îndată după primirea acesteia, să faceți punere la cale ca printr-adins paznici, ridicându-să de la locuința sa, să-l trimiță în canon, supt bună pază, cu poruncă din parte-vă, la mănăstirea Bistrița, pă vreme nehotărâtă, până la al doilea poruncă și cu orânduială ca să fie păzit a nu fi slobod a eși din mănăstire.

Să păzească în toată vremea slujbele bisericii; să facă pe toată ziua câte 30 de mătâanii pela icoanele împărătești și mâncarea să fie ușoară”⁵⁶.

În aceeași adresă, mitropolitul amintea și despre situația celorlalți clerici ortodocși, deja depistați ca susținători ai revoluției. Dacă despre ieromonahul Atanasie, fostul preot al bisericii Episcopiei Râmnicului, se știa că „s-au poprit

⁵⁴ *Acte și scrisori din trecut. Clerul oltean în turburările revoluționare de la 1848*, în „Arhivele Olteniei”, Seria veche, anul IV, no. 17, ian-fevr. 1925, p. 172.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 173.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 173.

de către dl general al armiei rusești [Danilevski] care au trecut pă acolo, prin R.-Vâlcea și s-au trimis la Craiova cu alți revoluționari ce s-au mai putut dovedi”⁵⁷, despre ceilalți informațiile erau incomplete. Reconstituirea traseului lor nu era de natură să ajute la depistarea lor, Neofit fiind obligat să solicite concursul autorităților civile pentru a avea șanse de reușită.

Asupra lui Veniamin sau călugărului Theodor, „ce-i zice Zăgănescu”, existau acuze mai severe, precum cea reținută din mărturia lui C. Halepliu, că ar fi zis că „la a doua revoluție ce o să se facă să se piarză toate vițele de boieri”⁵⁸. Un alt cleric, identificat rapid prin gesturile sale politice, este ieromonahul Atanasie de la Episcopia Râmnicului, arestat la 6 octombrie 1848, la cererea lui Neofit, eveniment semnalat cinci zile mai târziu de N. Socolescu, cărmuitorul județului Vâlcea. Deși comisar în Vâlcea, alături de D. Zăgănescu, din iunie 1848, „propoveduind prințipele acei constituții a revoluționarilor”, activitatea sa nu s-a redus doar la această zonă. În capitală este acuzat ca „luând parte la adunările zgomotoase, mergând în curtea mitropolitului [Neofit], însoțit de norod și silindu-l prin strigări revoluționare ca să sfințească acea Constituție”, iar mai târziu, tot el este identificat în fruntea poporului, ieșind din satul Sintești, județul Ilfov, înaintea trupelor turcești, „încins cu eșarful revoluționar și rostind cuvinte înflăcărate”.

Participarea clericilor români la ultima sărbătoare revoluționară, prilejuită de arderea Regulamentului Organic și a Arhondologiei, avea să fie, ca și în cazul altor civili sau militari arestați, una dintre cele mai grele capete de acuzare. Informat de participarea membrilor Bisericii la această ceremonie la Craiova, Neofit trimitea urgent o adresă, cu data de 29 septembrie, către episcopul Râmnicului, cerând să fie informat „cine dintre fețele bisericești și mirene s-au aflat de față la acea faptă și ce parte lucrătoare au luat fiecare, la arderea lui”⁵⁹. Episcopia, la rândul său, va solicita prompt protopopului Dincă al Craiovei să inițieze o anchetă în acest sens, nu fără a-l muștra pentru tăcerea față de acest subiect „despre o asemenea faptă Cucern. Ta să cuvenea, ca protopop al acestui oraș, să ne înștiințați îndată după săvârșirea, iar nu să petreci în tăcere și prin alții să vie la cunoștința Prea. Sf. Sale, fără ca noi să avem nicio știință de cele întâmplate pe acolo”⁶⁰.

Episcopul merge mai departe, cerând nu mai puțin decât un raport complet asupra celor întâmplate, incluzând datarea și localizarea exactă a evenimentului, precum și identificarea clară a participanților, „fețe bisericești și mirenești”. Interesul față de persoanele civile pare cel puțin straniu, dacă avem în vedere ancheta similiară inițiată de regimul regulamentar reinstaurat și de Comisia special alcătuită pentru anchetarea revoluționarilor. Să fi fost implicate

⁵⁷ *Ibidem*, p. 174.

⁵⁸ Studiu introductiv la Horia Nestorescu-Bălcești, Petre Barțașu, Sergiu Purece, Corneliu Tamaș, *Revoluția*, p. XIV.

⁵⁹ *Acte și scrisori din trecut*, în *loc. cit.*, p. 175.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 175.

în această anchetă la nivel național și autoritățile religioase? În virtutea prestigiului de care se bucura Biserica, informațiile obținute de membrii săi s-ar fi dovedit mult mai cuprinzătoare? Sau asistăm la un simplu exces de zel din partea unui ierarh temător că și-ar putea pierde scaunul episcopal în fața furiei mitropolitului, dornic, evident, să-și reabiliteze numele cât mai repede în fața noii puteri?

Alți preoți, însă, se dovedesc mult prea revoluționari. Popa Barbu din Milești este reclamat pentru purtările „cu totul nesuferite”. Mai precis, acesta „s-au sculat noaptea și împreună cu acei sat Mileștilor și, luând arme, au mers să calce Craiova unde, prinzându-să, să află și astăzi pus la popreală, cu butuce de picioare”⁶¹. Acuzațiile însă punctează și faptul că membrii comunității locale s-au văzut nevoiți să meargă pe la alte biserici, „atât la rugă, cât și la alte trebuințe întâmplătoare la boală și moarte”, în absența preotului lor care, culpă gravă, „de șase săptămâni n-au nemerit să slujească o dată”⁶². Proprietarul care semnează petiția către protopopia plășii Amaradiei și Jiului de Sus ține să insiste că, și în cazul iertării preotului, acesta nu va mai fi acceptat la biserica locală, fiind considerat un factor de tulburări.

Preotul Vasile din Gorunești avea să fie identificat, la 6 decembrie 1848, ca fiind unul „înrautățind în cugetul său încă din turburările trecute”, contestând vehement pe plan local reinstaurarea Vechiului Regim, prin „felurimi de vorbe proaste și necuvincioase”, prin instigarea locuitorilor împotriva dispozițiilor luate de subcârmuitorul local „pentru obștească liniște și păzirea măsurilor polițanești”⁶³. O asemenea atitudine, de certă implicare politică a preotului local, este taxată elocvent de funcționarul puterii regulamentare ca „neasemănătoare cu datoriile darului său”⁶⁴. Solicitând un ajutor militar turcesc sau rusesc, pentru potolirea violenței rurale din plasa Oltețul de Jos, subcârmuitorul Grigore Râmnicăneanu amintea, printre cei care agită spiritele, „mai cu seamă tagma preoțească, cei care au luat mai multă parte în lucrările nelegiuitei constituții și nici până acum nu le-a ieșit din minte duhul de răscoală, neprețuind delicatețea vremii în care ne aflăm, invitând mai mult aceștia pă locuitori în urmarea unor asemenea fapte”⁶⁵. Cârmuitorul dădea mână liberă în acest sens, cerând însă, în cazul clericilor identificați, care „în loc d-a povățui pă locuitori a se purta bine, împotriva turbură liniștea locuitorilor va trimite Cârmuirii fără zăbavă listă cu arătare anume de numele, pronumele și lăcuința lor, împreună și cu raport deslușitor de relele urmări ce-au întrebuițat, ca să se supună la cunoștința prea sfinției sale părintelui episcop spre a porunci înfruntarea lor cât va putea mai nezăbovit”⁶⁶.

⁶¹ DJAND, fond *Protoieria județului Dolj*, dos. 16/1847, f. 3.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Anul 1848*, IV, p. 286.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 324.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 325.

În ciuda măsurilor repetate ale mitropolitului, la nivel local lucrurile nu par să evolueze conform așteptărilor. Ierarhii se plâng de comoditatea și lenea celor din subordine, dar n-am putea oare citi aici o rezistență tăcută, fondată, pe de o parte, pe dezagregarea prestigiului unui mitropolit care s-a compromis el însuși în ochii propriilor membri ai corpului bisericesc, prin legitimări și dezlegitimări succesive ale puterii, iar, pe de altă parte, pe solidarități locale care sunt încă vii? Cum am putea înțelege documente, precum cel din 22 octombrie 1848, prin care protoieria Craiova îi solicita preotului Mihai de la biserica satului Murgăși să și acționeze în acest sens, reproșându-i că nu ia în serios însărcinarea de a prinde pe preoții și călugării „ce-au luat parte la turburările trecutei răzvrătiri cât și alte fețe bisericești dintr-aceia plasă ce să vor dovedi în asemenea faptă a să trimită unde se cuvine spre a lor înfrânare”⁶⁷. Ancheta efectuată urma să se finalizeze cu un raport trimis protopopiei, dar acesta întârzia să apară, sporind nemulțumirea ierarhului local.

O lectură a listelor de comisari revoluționari ne permite identificarea clericilor într-o postură *in extremis*. Astfel, din șapte comisari revoluționari pentru județul Slam Râmnic, trei erau clerici (dacă-l socotim și pe diaconul Iosif), în Argeș unul din cei șapte; județul Buzău avea, la fel, unul din șase comisari, Vâlcea unul din șapte, Vlașca unul, la care se adăugau doi comisari extraordinari, dintr-un total de 105 comisari, conform listei reconstituite de Comisia specială de anchetă⁶⁸. Un ieromonah Ilarion, venit din Râmnicu Vâlcea la mănăstirea Câmpulung Muscel, figura pe o listă cu cei bănuși de participare activă la revoluție în județul Muscel⁶⁹.

Într-o altă listă, cu cei din Mehedinți, apare popa Ghiță Slătineanu, „arestat la trecerea oștirii” rusești, probabil pe motivul că „propovăduia propagandă pe catedră la biserică și îi povățuia pe lăcuitori la republică”⁷⁰. Portretul de autentic *curé rouge* este, evident, grosolan, opțiunile prorepublicane ale clericului român fiind cel puțin discutabile, dar acuza este teribilă și atârână greu în clasificarea arestatului. Chiar cei care întreținuseră o minimă corespondență cu unii dintre foștii lideri revoluționari puteau fi taxați de „revoluționari”, așa cum pătea Partenie, fost egumen la schitul Baia, care apărea ca „amestecat în corespondență cu Magheru și aprins de Constituție”⁷¹.

Pentru activitatea lor, unii clerici, precum arhimandritul Ioasaf Snagoveanu, vor fi taxați foarte dur, gen „criminal al statului”, iar orice corespondență cu aceștia ca un act periculos ce duce la arestarea celor bănuși, cum era cazul preotului Gheorghe Protopopescu⁷². Dacă arhimandritul Dionisie Romano, fost profesor la Buzău, reușise să scape, autoexilându-se după

⁶⁷ DJAND, fond *Protoieria județului Dolj*, dos. 16/1847, f. 3., f. 3^v.

⁶⁸ M. Regleanu, *op. cit.*, p. 54-57.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 93.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 95.

⁷¹ *Ibidem*, p. 96.

⁷² *Ibidem*, p. 177.

reprimarea Revoluției, sluga sa era, în schimb, arestată pentru complicitate, fiind eliberată mai târziu, în urma anchetării de către comisia specială⁷³.

În lista arestaților, provenind din județul Brăila, clasificați ca printre cei dântâi demagogi ai revoluției, figurau nu mai puțin de cinci clerici⁷⁴. Printre cei identificați în județul Râmnicul Sărat, se numărau protopopul Ioan de la Focșani, amestecat în „neorânduilele revoluționare”, dar și călugărul Chesarie de la Măxineni, care „în vremea revoluției a părăsit mănăstirea și a venit la Focșani cu misie de propagandă”⁷⁵.

Există însă și o serie de figuri mult mai populare, care intraseră rapid în vizorul autorităților regulamentare reinstaurate. Ne gândim, în primul rând, la cazul preotului Radu Șapcă, considerat „unul dintre cei dântâi întreprinzători ai complotului revoluției, aflându-se în lucrare în calitate sa de preot cu capii revoluției la satul Izlazul”⁷⁶.

Un caz mai neobișnuit este cel al ieromonahului Ambrosie, „popa Tun”, cum avea să fie cunoscut popular. Potrivit atât cercetărilor Comisiei speciale, cât și unei relatări din „*Pruncul român*”, nr. 9/7 iulie 1848, acesta ar fi intervenit în timpul confruntărilor dintre populația Bucureștiului și soldații din cazarma capitalei, în urma complotului contrarevoluționar eșuat. Concret, „la 1-iu iulie seara a mers la cazarmă, s-au pus înaintea tunurilor, a făcut acel cuvânt către soldați, dojenindu-i penru călcarea jurământului lor pă acea constituție a revoluționarilor și după aceasta a încălecat pă tun”⁷⁷, câștigându-și, astfel, celebra poreclă amintită mai sus.

Dintre cazurile mai speciale nu putem să nu-l amintim și pe cel al lui Atanasie Stoenescu, „ierodiaconul episcopii din Craiova”. Acesta era deja declarat, la 10 martie 1849, ca „părtaș în faptele revoluționare”, cu atât mai mult că „el, în vremea revoluției, a fost prezident al clubului revoluționar din Craiova”, situație insolită care atrage, evident, agravarea poziției sale în ochii anchetatorilor deja convinși că „scopul unor asemenea cluburi nu era altul decât întemeierea revoluției”⁷⁸. Nu este singurul caz de cleric participant la ședințe de club. Printre învinuirile aduse ierodiaconului Chesarie Măxineanu din Focșani se numără și aceea că, „adesea se aduna la clubul ce se făcea în oraș, unde se propoveduia feluri de vorbe”⁷⁹.

În dosarul de anchetă al arhimanditului Dionise, fost profesor la București și Buzău, erau reținute mai multe capete de acuzare: propagandist activ, care ținuse, la 22 iulie 1848, în curtea mitropoliei, un „cuvânt foarte meșteșugit și îndemnător către norod de a se ținea de jurământul săvârșit pă

⁷³ *Ibidem*, p. 193.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 99.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 104.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 162.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 215.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 166.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 228.

Constituția impusă prin revoluție”, asigurându-i pe cei prezenți de binecuvântarea divină; participant activ la întâlnirile clubului revoluționar din Focșani, și, mai ales, implicarea sa în conspirații revoluționare cu moldovenii din Iași, în martie 1848, conform corespondenței găsite; în fine, pătrunderea ilicită în țară după fuga în Transilvania și încercarea de a continua activitatea sa⁸⁰. Protopopul Marin Văzăsteanu din Caracal avea, de asemenea, să fie reținut pentru participare la ceremonia arderii Regulamentului Organic la 13 septembrie 1848. Chiar dacă în urma anchetei va reieși că nu a participat, în schimb, „s-au găsit iscălit într-un alt înscris” despre persoana sa, ceea ce nu-l excludea întrutotul din aria suspectilor.

Plasarea simbolurilor revoluționare pe turlele bisericilor avea să fie iar o probă incriminatorie grea în dosarele întocmite preoților, ele contribuind clar la politizarea maselor în viziunea membrilor comisiei speciale de anchetă. Motiv pentru care, aceștia sunt puși sub acuzare, chiar dacă schimbarea situației politice, după 13 septembrie 1848, i-a făcut să renunțe la gestul lor. Popa Neagu din satul Domnița, Râmnicu Sărat, era astfel acuzat că „numai după îndemnarea sfinții sale au ținut steagu într-acele sat până la intrarea în prințipat a prea puternicilor împărătești oștiri rusești”⁸¹.

Documentele de anchetă permit, așadar, reconstituirea unor portrete interesante, deși multe dintre acuzațiile aduse nu vor putea fi întotdeauna probate. Este și motivul pentru care unii deținuți vor solicita grăbirea anchetei lor, după cum procedează, la 15 decembrie 1848, cinci dintre preoții arestați la Mănăstirea Văcărești⁸². Politica represivă și anchetele desfășurate vedem că țin cont, și în cazul preoților, de implicarea lor în activitatea politică. Nuanțe există, căci protopopul Mihai din Tîrgoviște era scos de sub acuzare la 15 martie 1849⁸³, întrucât își făcuse doar datoria popularizând circulara mitropolitului, din 12 iulie 1848, prin care protopopii erau solicitați să se implice activ în răspândirea principiilor revoluționare.

Membrii corpului clerical vor apela și la alte mijloace de apărare, încercând să consolideze portretul unui cleric român a cărui singură tangentă cu partea politică a vieții consta doar în rugăciunile pe care avea datoria să le facă pentru noii Cezari ai lumii. Un exemplu relevant este eclesiarhul Silvestru din Episcopia Argeșului. Într-o scrisoare din 12 februarie 1849, prin care cerea generalului Danileevski să fie supus cercetării, el nu uita, probabil într-o tentativă de sensibilizare a înaltului oficial rus, să amintească faptul că „de la leatul 1829 am avut în altarul bisericii și până acum pomelnicul măririi sale spre pomenire în rândul săptămânii slujbii mele”⁸⁴.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 241 sq.

⁸¹ *Ibidem*, p. 210.

⁸² *Ibidem*, p. 64 sq.

⁸³ *Ibidem*, p. 169 sq.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 134.

Vedem, astfel, că membrii Bisericii ortodoxe nu rămân indiferenți în fața evenimentului politic, cum este Revoluția. Deși este dificil de măsurat exact poziția clerului în fața unor asemenea evenimente, mărturiile pentru perioada avută în vedere nu lipsesc. Am încercat să identificăm cine au fost cei implicați, sub ce forme a avut loc această implicare și care au fost mizele ei.

Spre deosebire de ierarhi, mai atașați cercului puterii, numeroși preoți întâmpină favorabil începuturile Revoluției și mulți dintre ei joacă un rol important în coparticiparea sătenilor. Ca și în Franța revoluționară, de la finele secolului al XVIII-lea⁸⁵, ei binecuvintează Armata Norodului la 1821, stindardele Gărzii Naționale la 1848, sunt membri ai cluburilor revoluționare sau încearcă să concilieze în fața altarului morala ortodoxă cu drepturile omului. În plus, acceptă să fie aleși ca membri ai viitoarei Adunări Constituante și chiar, episod semnificativ pentru ceea ce am putea numi o anumită „seducție a politicului”, să fie comisari revoluționari în teritoriu. Este o ipostază extremă, care trimite cu gândul la celebrii *curés rouges* din Franța.

LA REVOLUTION EN SOUTANE: LE CLERCS ET L'EVENEMENT POLITIQUE EN VALACHIE (IERE MOITIE DU XIXE SIECLE)

(Résumé)

Les mouvements révolutionnaires de la première moitié du XIXe siècle force l'Eglise orthodoxe du Principauté de la Valachie prendre une position qui est loin d'être unitaire. Si au niveau de la haute hiérarchie on remarque une certaine opposition, vite cachée, pendant les cohabitations forcées avec le pouvoir révolutionnaire, au niveau du bas clergé on assiste à des attitudes plus nuancées. Autant que les solidarités organiques et les sensibilités traditionnelles ne soient pas brusquées, les prêtres des villages notamment s'avèrent être des importants éléments de soutien en territoire. Des que les représentants du pouvoir révolutionnaire semble menacer la vision traditionnelle (par exemple la mise des symboles révolutionnaires sur les clochers des églises), les clercs deviennent des farouches opposants à la révolution groupant autour d'eux les communautés villageoises. Autrement, ils ne sont pas assez différents par rapport à leurs „collègues” d'autres parts de l'Europe. Tout comme dans la France révolutionnaire⁸⁶, ils bénissent l'Armée du Peuple (Armata Norodului) à 1821, les étendards de la Garde nationale à 1848, deviennent membres des clubs révolutionnaires ou essaient de concilier devant l'autel la morale orthodoxe avec les Droits de l'homme. Plus encore, ils acceptent être élus en tant que membres de la future Assemblée Constituante et même, épisode significatif pour ce qu'on puisse appeler une certaine «sédiction du politique», devenir des commissaires révolutionnaires en territoire. Il y a la une hypostase extrême qui renvoie aux célèbres curées rouges.

Keywords: 19th Century Revolutions, Eastern Europe, Wallachia, clergy attitudes, political actions.

⁸⁵ Serge Bianchi, *Des révoltes aux révolutions: Europe, Russie, Amérique (1770-1802). Essai d'interprétation*, Presses Universitaires de Rennes, 2004, p. 318.

⁸⁶ *Ibidem*.

OPINII ISTORIOGRAFICE PRIVIND EVOLUȚIA URBANĂ A ORAȘELOR DIN OLTENIA 1859-1916

GABRIEL CROITORU

A justifica demersul nostru științific despre o epocă istorică de aproximativ o jumătate de secol (1859-1918), care se caracterizează prin ascendență liniară a națiunii române în toate domeniile (economic, social, cultural, militar, politic), ni se pare a aduce pe masa proiectanților de astăzi ai confortului uman de mâine nu numai o pildă și variantele câtorva generații, ci imaginea unui salt în istoria civilizației românești. Delimitând un început al procesului urbanizării moderne la pragul dintre staticul, și, prin excelență, ruralul Ev Mediu și dinamicul Ev Modern, cu grupări de forțe umane puse în direcția transformărilor (prefacerilor) și rezultate incomparabile cu vremurile anterioare milenare, apropiem o creație moștenită a epocii mai sus-amintite de parametrii unui habitat contemporan.

Dacă în Evul Mediu, istoriografia consemna orașul prin constatări enumerative sau imagini comparative la călătorii străini, în Epoca modernă orașul și urbanismul au constituit reacția sistemului capitalist, al organizării muncii și producției. În raportare la căutările de viață confortabilă, în așezările umane aglomerate s-au dezvoltat scrierile istoriografice despre orașe, imaginându-se nu numai proiecte, tehnici constructive cu mortar și cărămizi, dar și noblețea rădăcinilor. O dimensiune intelectuală a istoricilor se adaugă imaginației și orizontului de cunoaștere al proiectanților și constructorilor. La noi, la români, o istoriografie modernă a orașelor începe cu monografia Câmpulungului Muscel a lui C. D. Aricescu din 1855.

Deși au o existență foarte veche, orașele din Oltenia nu au constituit subiectul unor lucrări monografice mai ample decât la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Sub impulsul istoriografiei romantice, B. P. Hașdeu, în anul 1878, a fixat o tradiție mai veche privind începuturile celui mai important oraș al Olteniei, Craiova. Scrierea sa se contopea nu numai cu dorințele și opțiunile politice ale locuitorilor de pe malul Jiului, ci și cu spiritul înnoirilor din întreaga societate. Era perioada când orașele din Oltenia crescuseră ca număr de locuitori, sub influența apariției și extinderii unităților economice și industriale, sau a factorilor centralizatori ai unor procese comerciale și bancare de anvergură, ce vizau valorificarea bogăției agricole din zonă. Sub imperiul autorității ideilor lui Hașdeu, primul istoric cu adevărat al orașului Craiova, August Pessiacov, a alcătuit *Schițe din istoria Craiovei* (Institutul de Arte Grafice Samitca, Craiova, în două ediții: 1902 și 1914). Lucrarea a fost considerată de cercetătorul Laurențiu Rădvan, în anul 2004, „între acele monografii pline de entuziasm local, însă goale de analiză istorică, fără apel

riguros la izvoare, un consum inutil de hârtie”¹. Totuși, suntem de părere că lucrarea lui Pessiacov, ca prim produs istoriografic pe tema enunțată în titlu, a fost un reper științific pentru epoca în care a fost realizată, având în vedere că ea concorda cu o imagine a secolelor anterioare, prin prezența unor monumente de arhitectură eclesiastică medievală (biserica domnească/bănească Sf. Dumitru, construcție, probabil, din timpul boierilor Craiovești și reînnoită de domnitorul Matei Basarab; Biserica Știrbei; Biserica Otetelișenilor; Biserica Madona Dudu ș.a.) care au fost demolate și reconstruite, în ideea modernizării după modelele occidentale chiar în anii apariției cărții sale. Cartea este și astăzi în folosul istoricilor ca sursă documentară.

În aceeași categorie de lucrări, se încadrează și cele ale lui G. Poboran² pentru orașul Slatina, Alexandru Ștefulescu³ pentru Târgu Jiu, V. Demetrescu⁴ pentru Turnu Severin sau cea a lui I.S. Drăgulescu pentru Calafat⁵.

Lucrările istoricilor menționați sunt primele colecții de documente, adunate de autori în calitate de pasionați cercetători ai trecutului istoric sau după îndemnul ministrului învățământului, Spiru Haret. Toate lucrările enumerate au apărut ca un deziderat al generațiilor de la pragul secolelor XIX și XX și al principiilor școlii istoriografice pozitivistice. În aceeași necesitate istoriografică, ne aflăm și astăzi. Numeroasele strădanii ale unor intelectuali ai zonei, în cei peste o sută de ani de la amintitele începuturi istoriografice, s-au concretizat, treptat, în funcție de acumulările documentare și îmbogățirea instituțiilor arhivistice, create pe plan local după 1931⁶. În anul 1925, N. Iorga, istoricul care editase mai multe volume de documente, unele semnalate de directorul Muzeului de Istorie de la Craiova, Ștefan Ciuceanu⁷, a formulat imaginea unui „al treilea tip, acela al târgurilor oltene” în istoria genezei orașelor românești. Marele istoric, în relația lui cu intelectualii craioveni de la revista „Ramuri”, a abordat în alte două articole individualitatea istorică a zonei Olteniei și a orașelor de aici: *Orașele oltene și mai ales Craiova în pragul vremurilor nouă*⁸ și *Două conferințe craiovene I. Rostul Olteniei în mișcarea pentru neam II. Ce au făcut și ce trebuie să facem*, Craiova, 1906.

¹ Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004, p. 8.

² *Istoria orașului Slatina*, Slatina, 1909.

³ *Încercarea asupra istoriei Târgu Jiului*, București, 1899; Idem, *Istoria Târgu Jiului*, Târgu Jiu, 1904.

⁴ *Istoricul orașului Severin*, Turnu Severin, 1883.

⁵ *Orașul Calafat odinioară și astăzi*, Craiova, 1906.

⁶ „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, seria a III-a, an X, 2006, nr. 1-2 (*Arhivele craiovene 75 ani 1931-2006*).

⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXV, București, 1913 (*Corespondența lui Dimitrie Aman*).

⁸ „Arhivele Olteniei”, an IV, 1926, nr. 20, p. 275-294.

Primele studii critice, privind istoria orașele din Oltenia, sunt cele consemnate de Anastase Georgescu (*Craiova - Cercetări istorice – 1 Târgul Craiovei*, Craiova, 1936) pentru Craiova; C. Pajură și D. T. Giurescu (*Istoricul orașului Turnu Severin 1833-1933*, lucrare tipărită cu prilejul centenarului, București, 1933) pentru Severin și Constantin Grigore (*Râmnicul Vâlcei*, Râmnicu Vâlcea, 1944) pentru Râmnicu Vâlcea, toate din perioada interbelică.

De la faza de pionierat a istoriografiei și până la aparițiile editoriale cele mai recente, au văzut lumina tiparului numeroase tomuri de documente, monografii și studii despre localitățile urbane din partea de sud-vest a României. La întâlnirea rosturilor noi, ce se preconizau orașelor, cu programele de urbanizare regională, orașele deveneau centre ale unei regiuni cu resurse naturale proprii și ale atracției populației din împrejurimi⁹. Procesul de industrializare a țării, în faza 1948-1989, a propulsat orașul nu numai ca o cantitate exprimată de numărul tot mai mare al locuitorilor, ci în nivelul de viață urban și de producție economică. În România, în secolul al XX-lea, numărul orașelor a crescut de la 137, cu 2.930.245 de locuitori în 1912, la 138, cu 3.651.039 de locuitori în 1930 și 260, cu 12.311.203 locuitori în 1990¹⁰. Pe fondul acestei „explozii urbane”, provocată în special de industrializare și construcții, așezările urbane și-au schimbat și multiplicat funcțiile. Acum, mai toate orașele, devenite și centre cultural-științifice și universitar-academice (cazul Craiovei), au stimulat monografiile istoriografice cu prilejul unor aniversări legate de împlinirea unui număr jubiliar de la atestările documentare: Slatina în 1968, Craiova în 1975, Râmnicu Vâlcea în 1989, Târgu Jiu în 2006 etc.

Reprezentativă pentru aceste produse istoriografice rămâne *Istoria Craiovei*, elaborată sub coordonarea istoricului Titu Georgescu, economistului Constantin Bărbăcioru și istoricului literar Florea Firan¹¹. Pentru răstimpul 1821-1918, pe întinderea a 50 de pagini, capitolele *Craiova în timpul revoluției de la 1821*, *Craiova în epoca Regulamentului Organic*, *Craiova – unul din centrele revoluției de la 1848*, *Craiova și Unirea Principatelor*, *Prezența în războiul independenței* pun în evidență principiul evenimentialității, urmat de autori. Pentru evoluția orașului și urbanismul craiovean s-au rezervat, în structura lucrării, doar trei pagini (vezi subcapitolul *Dezvoltarea industrială, comercială și edilitară la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*).

⁹ Nicolae Nițu, *Răspândirea orașelor din România pe zone geografice*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 9, 1994, p. 191-197.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Craiova, *Scrisul Românesc*, 1977; vezi și vol. *Craiova. Trecut, prezent și viitor*, Craiova, *Scrisul Românesc*, 1979, capitolele „Craiova pe coordonatele istoriei (autor Ștefan Ștefănescu)”, „Craiova între 1821 și 1848” (Ileana Petrescu), „Craiova și Unirea Principatelor” (Nichita Adăniloie), „Craiova în timpul Războiului pentru independență” (Vasile Maciu), „Mișcarea muncitorească și socialistă din Craiova până la 1921” (Vladimir Osiac), „Dezvoltarea industrială a Craiovei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea” (Paul Barbu, Ilie Bogheanu).

Într-o abordare similară, pe firul cronologiei faptelor, s-au elaborat monografiile și pentru celelalte orașe: Brezoi¹², Calafat¹³, Caracal¹⁴, Craiova¹⁵, Drobeta Turnu Severin¹⁶, Ocnele Mari¹⁷, Râmnicu Vâlcea¹⁸, Târgu Jiu¹⁹, Slatina²⁰, Drăgășani²¹, Strehaia²² și Corabia²³.

După anul 1990, numeroși cercetători au publicat și republicat monografiile despre orașele din Oltenia, consistente în anexe documentare și fotografice²⁴. Foarte valoroase prin baza de informații, acestea au stimulat nu numai abordările cronologice, dar și cercetările surselor urbanismului modern, arta construirii orașelor din Oltenia. Dintre cele din urmă sunt de remarcat lucrările despre cel mai important oraș al Olteniei: *Alimentarea cu apă [a Craiovei]*, Craiova, Editura Helios, 1998; *Amenejarea apelor. Canalizarea și termoficarea orașului*, Craiova, Editura Helios, 1998; *Grădinile și parcurile Craiovei*, Craiova, Editura de Sud, 1999; Luchian Deaconu, *Craiova 1898-1916*.

¹² Petre Barțașu, Gheorghe Simeanu, *Brezoi – 100 de ani de industrie forestieră*, Râmnicu Vâlcea, 1973.

¹³ Vasile Petrișor, Lelius Mândroi, *Calafat trepte de istorie*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1977; o a doua ediție în 1992.

¹⁴ *Caracal. File de istorie*, Caracal, 1988; Pătru Crăciun, *Caracal. Ghid istorico-turistic*, Caracal, 1972.

¹⁵ Luchian Deaconu, *Memoria Craiovei. Itinerarii istorice*, Muzeul Olteniei, Craiova, 1981; Mircea Pospai, *Memoria Băniei*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1980.

¹⁶ *Municipiul Turnu Severin 121-1972 [Album]*, București, Editura Politică, 1972, Achim Costea, Nicolae Ieva, Gheorghe Nica ș.a., *Municipiul Drobeta- Turnu Severin. Studiu monografic*, Drobeta Turnu Severin, 1972.

¹⁷ Vasile Berbece, Victor Botnariuc, Sergiu Purece, *Băile Govora, Băile Ocnele Mari*, București, 1982.

¹⁸ Mateescu Constantin, *Memoria Râmnicului*, Editura Sport Turism, București, 1979; Idem, *Râmnicul de odinioară*, Editura Almarom, Râmnicu Vâlcea, 1993.

¹⁹ Elisabeta Ancuța-Roșianu, *Târgu Jiu. Monografie*, Târgu Jiu, 1979.

²⁰ *Procesul de urbanizare în România. Zona Slatina-Olt*, București, Editura Academiei Române, 1970; *Slatina 600. Pagini din monografia orașului*, Slatina, 1967; *Slatina. Pagini de monografie...*, Slatina, 1972.

²¹ *Monografia Municipiului Drăgășani*, coordonator Constantin Șerban, Constanța, Editura Ex Ponto, 2004.

²² Constantin A. Protopopescu, *Strehaia. Trepte de istorie*, București, 2006.

²³ Florea Bâciu, Ion Vârtejaru, *Monografia orașului Corabia*, Corabia, 2001.

²⁴ *Istoria ilustrată a Craiovei*, Editura Dava, Craiova, 1996; Mihai Butnariu, *Monografia municipiului Drobeta Turnu Severin*, Drobeta Turnu Severin, Editura Prier, 1998; Victor Bobleanță, Mădălina Olteanu, *Cerneți. Orașul Severinului*, Timișoara, Editura Eubeea, 2004; Corneliu Tamaș, *Istoria Râmnicului*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 2006; Idem, *Istoria Horezului*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 1995; Idem, *Istoria Ocnelor Mari*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 1995; Dana-Roxana Dincă, Vera Grigorescu, Sabin Popovici, *Monografia municipiului Caracal*, Editura Tiparg, Geamăna, 2007; Ion Marin, Gheorghe Bănică, *Caracal. Tărâm de legendă și destinație turistică*, Caracal, 2006.

Saltul la urbanismul modern. Nicolae P. Romanescu, Craiova, Editura Sitech, 2001 și Luchian Deaconu, Otilia Gherghe, *Craiova de la 1878 la 1900*, Craiova, Editura Sitech, 2009²⁵.

Informațiile acumulate prin aceste fapte au fost reținute de colective de autori ale *Dicționarelor istorice ale localităților* din județele Dolj²⁶, Olt și Vâlcea, lucrări care sunt mai apropiate, ca timp, de demersul nostru științific.

La acest excurs prin istoriografia orașelor din Oltenia²⁷, constatativ și motivat, se poate concluziona că istoria așezărilor urbane din zona de sud-vest a României a rămas secvențială, cronologică și oportună la stimulii politici repetitivi, în funcție de anumite realități ale evoluției noastre. De aceea, este necesară o lucrare care să își propună o privire sintetică asupra tuturor factorilor urbanistici și a istoriei orașelor din zona Olteniei, fără prejudecăți și numai în dimensiunea informațiilor certe, cuprinse într-un patrimoniu arhivistic bogat. Această lucrare ar trebui să aibă originalitate din perspectiva intereselor comunitare actuale, contextualizând evenimente, realități sociale, proiecte și realizări într-o structură coagulantă și adecvată integrării mulțimii de izvoare documentaro-statistico-juridice și narative,

²⁵ Pentru celelalte orașe se adaugă articolele apărute în anuarele muzeelor de istorie din zonă: Emanoil Paul Barbu, *Aspecte ale evoluției și activității comenzii pompierilor din Craiova în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. „Pagini din istoria pompierilor”, București, 1978, p. 93-101; Nicolae Bănică-Ologu, *Dinamica structurilor sociale și protecția spațială a relațiilor de producție în Râmnicul (Vâlcea) medieval*, în „Studii vâlcene”, 7, 1985, p. 43-52; Ecaterina Bosoaancă, *Ziduri uitate: Hanu Roșu*, în „Drobeta”, X, Drobeta Turnu Severin, 2000, p. 187-194; Nicolae Chipurici, *Aprovizionarea cu apă a orașului Turnu Severin*, în „Drobeta”, 1998, 8, p. 191-198; Nicolae Chipurici, Tudor Rățoi, Dorel Petrescu, *Istoricul pompierilor mehedinșeni*, Drobeta Turnu Severin, Editura Prier, 1998; Marius Dobrin, *Urbanism craiovean înaintea primului război mondial*, în „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, seria a III-a, an III, 1999, nr. 2, p. 119-127; Octavian Teodor Gheorghiu, *Drobeta Turnu Severin. Ipoteză de evoluția urbanistică*, în „Historia urbana”, 2001, 9, 1-2, p. 145-154; Vasile Marinouiu, *Evoluția orașului Târgu Jiu în secolele XVIII-XIX*, în „Litua”, 1997, 1, p. 40-48; Petre Purcărescu, *Contribuții la cunoașterea istorică a Parcului Zăvoi din Râmnicu Vâlcea*, în „Studii vâlcene”, serie nouă, nr. IV (XI), 2008, p. 51-64; Tudor Rățoi, *Edificii reprezentative ale Severinului: Hala Radu Negru*, în „Drobeta”, VII, 1996, p. 126-130; Paul Rezeanu, *Contribuții la cunoașterea dezvoltării edilitare a Craiovei între 1831-1944*, în RMMM, 1987, 18, 1, p. 71-73; Mircea Borcoman (coordonator), *Străzile au amintiri. Monografia orașului Drobeta Turnu-Severin*, Craiova, Editura Agora, 2001; Elena Udriște, *Începuturile iluminatului public în orașul Târgu Jiu*, în „Litua”, IV, 1988, p. 433-443; ș.a.

²⁶ Cezar Avram, Paul-Emanoil Barbu, Dinică Ciobotea, Vladimir Osiac, *Dicționarul istoric al localităților din județul Dolj. Craiova*, Craiova, Editura Alma, 2005; Vladimir Osiac, Nicolae Stoicescu (coordonatori), *Dicționarul istoric al localităților din județul Olt. Orașe*, Craiova, Editura Alma, 2006; Dinică Ciobotea, Cezar Avram (coordonatori), *Dicționarul istoric al localităților din județul Vâlcea I Orașele*, Craiova, Editura Sitech, 2009.

²⁷ Cf. Vasile Ciobanu, Anda-Lucia Spânu (coordonatori), *Bibliografia istorică a orașelor din România*, București, Editura Academiei Române, 2007.

păstrate de Arhivele Naționale Centrale (în 1831) sau județene (Dolj, Gorj, Mehedinți, Vâlcea și Olt), înființate după 1931.

Cele mai bogate fonduri documentare sunt cele care poartă numele creatorilor de arhivă în perioada 1859-1916, primăriile orașelor și prefecturilor județene. Fondul oricărei primării de oraș-reședință de județ are mai multe diviziuni, dintre care două sunt mai complexe pentru tema noastră: Serviciul administrativ și Serviciul tehnic. Aceste fonduri oferă un bogat izvor de informații și date privind cele mai diverse domenii ale vieții economice, sociale, politice, culturale și de urbanism. Create de chiar instituția Primăriei, informațiile inserate în diferite acte surprind proiectarea unor fapte sau etape în diferitele programe urbanistice, necuprinzând areale întinse sau proiecte generale de tipul celui preconizat odată cu întemeierea orașelor Turnu Severin și Calafat. Limitele informațiilor (în conținut) nu micșorează cu nimic din calitățile de izvoare autentice, oficiale și veridice ale documentelor. Potrivit atribuțiilor instituției Primăriei, cele mai numeroase documente se referă la măsurile edilitare, de sistematizare, alinierea, pietruirea și pavarea străzilor, tratativele duse cu diferitele firme străine și din țară în legătură cu introducerea tramvaiului (cazul Craiovei)²⁸, telefonului, apei și iluminatului public, construcția palatelor municipale, înființarea Pirotehniei armatei la Craiova în 1884²⁹, alimentării cu apă, canalizării etc. Fondul Primăriei Craiova, complet pentru anii 1831-1950, cuprinde nu mai puțin de 16.835 de unități arhivistice. Fondul Primăria orașului Calafat, ajuns în 1941 în depozitele Arhivelor Naționale Dolj, are în compunere 10.008 unități arhivistice pentru anii 1852-1910, cele mai multe create în anii Războiului de Independență. Pentru sfârșitul secolului al XIX-lea, pe lângă statistica stabilimentelor industriale din oraș (o fabrică de bere, fabrici de cărămizi, ape gazoase, mezeluri, mori, brutării, lumânări) întâlnim negocierile cu firme străine și din țară, pentru introducerea apei și iluminatului electric și construcția căii ferate Craiova-Calafat. Fonduri arhivistice importante s-au păstrat și de către Primăriile municipiilor Râmnicu Vâlcea³⁰, Târgu Jiu, Turnu Severin și Caracal sau Șantierul naval din Turnu Severin³¹. Tot în patrimoniul deținut de Arhivele Naționale am întâlnit alte categorii de izvoare, precum cele narative³², epigrafice³³ și cartografice.

²⁸ Contracte cu societatea Paumay et Făreanu, neconcretizate vreodată. SJAN Dolj, Primăria Municipiului Craiova, Serviciul Administrativ, dosarele 66/1900 și 10/1903.

²⁹ *Ibidem*, dosar 4/1884.

³⁰ Vezi I. Soare, *Primăria Municipiului Râmnicu Vâlcea*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 2000.

³¹ Constantin Petrică Dănescu, *Șantierul naval din Turnu Severin*, vol. I (1851-1950), Editura Prier, Drobeta Turnu Severin, 2004; Nicolae Chipurici, Tudor Rățoi, Cristian Anița, *Arhivele Naționale la Mehedinți. Semicentenar*, Editura MJM, Craiova, 2003.

³² Cel mai interesant este manuscrisul inedit de la SJAN Dolj semnat de Jean Porubski din <1957>: *Craiova de altădată*.

Cele cartografice, care surprind orașele în dimensiunile lor extinse de la o etapă la alta, sunt cele mai elocvente, atât în ceea ce privește spațiul (teritoriul) de habitat urban, cât și calitatea urbanistică, creată de edilii ce au condus magistratele sau primăriile acestor așezări. Planurile diferitelor orașe datează de după 1791. Ele au fost realizate, mai întâi, pe modelul desenului formelor de relief și abia după 1906 pe baza unor măsurători trigonometrice, când li s-au zis planuri cotate (în care altitudinea era marcată prin curbe de nivel)³⁴. Câteva planuri au fost executate în mod special, desemnând lucrări edilitare și urbanistice precum *Planul general de situație al bălților din jurul Craiovei*, întocmit de căpitanul (ulterior, colonelul) G. Savopol; *Planul orașului Craiova din 1905 pentru alimentarea cu apă din sursa Gioroc*; *Planul de aliniere și sistematizare a Craiovei din 1916*, elaborat de arhitectul I. D. Berindei (diplomat al guvernului francez, profesor la Școala Belle-Arte, fost arhitect al Ministerului de Interne, fost inspector general al expoziției naționale din 1906) și inginerul M. Colleanu; *Planul proiect al noului oraș Turnu Severin din 1835* al inginerului statului Xavier Villacrosse³⁵, *Planul orașului Târgu Jiu din 1847* al pitarului Costache N. Râmnicănu³⁶, *Planul orașului Târgu Jiu elaborat după situațiunea stradelor din anul 1877*³⁷, *Planul orașului Târgu Jiu de Alexandru Ștefulescu*³⁸, *Planșa moșiei vetrei Episcopiei și râul Râmnicului, locurile înfundate împrejurul orașului Râmnic, Troianu, Juga, proprietățile Vâlcei la 1857*³⁹, *Planul delimitării razei orașului Râmnicu Vâlcea* din 1897 ș.a.

O altă categorie de izvoare sunt cele narative, dintre acestea, interesante, dar subiective, fiind lucrările cu profil autobiografic, semnate de Ana Leoveanu (*Miseria umană*, Craiova, 1900), Zoe Mandrea (*Icoane din trecut*, București, f.a.), Olga Gigurtu (*Amintiri și icoane din trecut*, Craiova, 1935), Nicolae Porumb (*Din firele unei vieți*, Craiova, 1927) și Constantin Argetoianu (*Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I. *Până la 1888*, București, Editura Humanitas, 1991).

³³ Până acum, publicate în totalitatea lor, doar pentru orașele din județul Vâlcea - vezi Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă. Județul istoric Vâlcea, sec. XIV-1848*, București, Editura Academiei Române, 2005.

³⁴ Cele mai multe sunt pentru Craiova la Biblioteca Academiei, Hărți: H 2466-A LXXXVII 4 (an 1790); H 1048-D XXX 15 (an 1845, Gotthieb, 142 x 149 cm); H 1047 - D XXX 14 (an 1850, 180 x 150 cm); H III 547 (an 1854, 140 x 147 cm); H 3186 CCV 5 (de Filip Lazăr, 37,5 x 41,5 cm); H 2556- D LXXXI 8 (an 1895, de Călinescu, 52,5 x 67,5 cm); Pentru celelalte orașe am reținut planurile aflate în fondurile „Hărți” ale Serviciilor județene ale Arhivelor Naționale Dolj, Vâlcea, Gorj, Olt și Mehedinți.

³⁵ C. Pajură, D. T. Giurescu, *Istoricul orașului Turnu Severin*, București, 933.

³⁶ Elena Udriște, *O hotărnicie a Târgu Jiului din anul 1847*, în „Litua”, 3, 1986, p. 448.

³⁷ Alexandru Ștefulescu, *Istoria Târgu Jiului*, Târgu Jiu, 1906, p. 98.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Titi Mihail Gherghina, *Imagini citadine din Râmnicu de altădată*, Râmnicu Vâlcea, Editura Almarom, 2007.

Izvoarele documentare sus menționate sunt cea mai veridică informație despre societatea românească, în compunerea ei grupală, zisă orășenească. Densitatea faptelor umane, individuale și de grup, a dat orașelor atribute de cultură și civilizație moderne și funcții diverse ce s-au concretizat în producție, comerț, consum, în centre politice, administrative, militare, rezidențiale, turistice și culturale. În secolul al XIX-lea s-au fixat, treptat și anevoios, direcțiile și parametrii evoluției așezărilor urbane către rețeaua de orașe de astăzi. Factorii demografici, economici și financiari, adăugați cadrului instituțional statal și mediului natural al zonei, în continuitate, interferență și administrație modernă după modelul occidental, au creat o nouă specificitate orașelor din Oltenia, în răstimpul 1859-1918. Noi am încercat să o determinăm pe aceasta în raportare cu alte orașe românești, mai ales din stânga Oltului, dar mai cu seamă față de restructurările economice de după cucerirea Independenței de stat, care au determinat reorientarea, cu prioritate, a orașelor de câmpie către centrele portuare de la Dunăre, prin care se comercializau cerealele către Brăila și gurile Dunării.

Căile ferate, construite după 1869, au devenit factorul nu numai al extinderii tentaculare a orașelor până către gări, dar și cel al modernizării orașelor, prin potențarea uriașă a aprovizionării construcțiilor cu var, pietriș, piatră și bazalt.

Izvoarele istorice au în cuprinderea lor nume de arhitecți, ingineri constructori, ingineri hidrologi, ingineri peisagiști, restauratori din toate țările Europei Centrale și de Apus. Pondere lor în modernizarea orașelor din Oltenia, la concurență cu arhitecții și inginerii români adepți ai stilului național, au „colorat” o civilizație urbană la nivelul european al epocii de la pragul secolelor XIX și XX. Tot atât de adevărat este faptul că, în perioada 1859-1918, evoluția orașelor nu a fost numai ascendentă. După 1859, pe fondul reformelor de modernizare al statului național, impactul a fost greu de deslușit. Inerțiile și mentalul epocii anterioare au determinat stagnare, după cucerirea Independenței de stat, energiile naționale și, implicit, cele comunitare, au impus un ritm de creație urbanistică nemaiîntâlnit până atunci. În anii primului război mondial, mai multe din acumulările și valorile din orașele Olteniei au fost prada ocupanților străini, fapt ce s-a constituit într-un recul în dezvoltarea urbanistică a zonei.

Între anii 1859 și 1918, documentele sunt dovada unui urbanism creat „ca o mișcare intelectuală și profesională”, de îndelungată durată și eficiență până în zilele noastre. De aceea concluzionăm la unison cu alți cercetători, că „urbanismul secolului douăzeci își are rădăcinile în secolul al nouăsprezecelea”⁴⁰.

⁴⁰ Peter Hall, *Orașele de mâine. O istorie intelectuală a urbanismului în secolul XX*, București, Editura All, 1999, p. 21.

**POINT DE VUE HISTORIOGRAPHIQUE SUR LE DÉVELOPPEMENT
URBAIN DES VILLES EN OLTÉNIE 1859-1916**

(Résumé)

Étant donné que, aujourd'hui, la plupart de la population mondiale vit dans les villes, il est normal de devenir un sujet de prédilection de la recherche, qui a publié un nombre impressionnant des études qui ont des sections consacrées à l'histoire de congrès internationaux et comités de recherche d'histoire urbaine, y compris l'Académie roumaine

Notre étude révèle toutes choses historiographique à partir de l'époque des pionniers et se terminant avec les éditoriaux le plus récent.

Notre aperçu historiographique, trouvé et motivé ne fait rien à prouver que l'histoire des agglomérations urbaines en Olténie a resté un ordre séquentiel, chronologique

Mots-clefs: développement urbain, Olténie, le ville, histoire urbain, aperçu historiographique.

MOMENTE DIN VIAȚA LUI CONSTANTIN C. PUȚUREANU (1882 - ?)

DIANA-MIHAELA PĂUNOIU, ALIN MITRICĂ

În istoriografia românească de după anul 1990, pot fi identificate diverse preocupări ale specialiștilor, privind reconstituirea vieții și activității unor oameni, considerați a fi reprezentanții de elită ai domeniilor în care și-au desfășurat activitatea, aducând o contribuție importantă la dezvoltarea științei, tehnicii, culturii și societății românești¹.

Prin demersul nostru, ne-am propus să reconstituim câteva momente din viața unui funcționar public, a cărui carieră s-a desfășurat, în cea mai mare parte, în perioada interbelică. Cercetarea fondului arhivistic „Constantin Puțureanu”, păstrat în cadrul Serviciului Județean Dolj al Arhivelor Naționale, oferă o imagine complexă a vieții unui om, care a trăit drama primului război mondial și care, ajuns în „amurgul” vieții, a supraviețuit și dramei declanșate de cea de-a doua conflagrație mondială.

Meritul deosebit, care-i revine lui Constantin Puțureanu, este acela că a încercat și, de cele mai multe ori, a reușit să găsească soluții la problemele cu care s-au confruntat categoriile sociale, din care a făcut parte de-a lungul vieții sale și al căror reprezentat a fost prin funcțiile pe care le-a deținut. A fost omul care, ajuns treptat în vârful ierarhiei, contrar unui vechi obicei românesc, nu a uitat de unde a plecat și a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a schimba în bine viața oamenilor, care au muncit pentru bunăstarea țării, sau a celor care au luptat pentru țară.

Astfel, alături de alți tipografi, a militat pentru obținerea unor condiții de muncă mai bune. A avut un rol important în înființarea școlilor industriale din Craiova și Râmnicu Vâlcea, menite să le asigure meseriașilor o educație profesională și cetățenească temeinică, precum și la constituirea Societății

¹ Dintre lucrările dedicate personalităților spațiului oltean, le menționăm pe următoarele: *Dicționarul personalităților doljene: Restituție*, coordonatori: Mariana Leferman, Gabriela Braun, Adrian Năstase, Craiova, Editura Aius, 1999; *Dicționarul personalităților din Oltenia. Cercetători. Inventatori. Inovatori. Creatori*, Craiova, Editura Sitech, 1998; Gabriela Braun, Mariana Leferman, Tudor Nedelcea, Toma Rădulescu, *Familia Aman*, Craiova, Editura Aius, 2003; Dumitru Botar, *Fiii Romaniului*, Craiova, Editura Lotus Co., 1996; Ana-Maria Rădulescu, *Conservatorii din Oltenia. Dolj, 1899/1913*, Craiova, Editura Aius, 1004 (Anexa I „Mic dicționar de personalități conservatoare doljene”, p. 186-253); idem, *Clerici ortodocși în închisorile comuniste. Județul Olt*, Craiova, Editura Aius PrintEd, 2006; Elisabeta-Gina Saliu, Constantin Saliu, *Contribuții la istoricul localității Plenița – Dolj*, vol. II, *Personalități*, Craiova, Editura Alma, 2008; Paul-Emanoil Barbu, *Ilie Constantinescu (1874-1960): profesor, cercetător, colecționar*, Craiova, Editura Alma, 2008; Ileana Cioarec, *Boierii Glogoveni*, Craiova, Editura Alma, 2009 etc.

Corale a Meseriașilor, care a organizat numeroase șezători culturale, contribuind la ridicarea gradului de cultură al muncitorilor. Datorită preocupărilor constante și demersurilor efectuate pe lângă autoritățile competente, a reușit să obțină aprobările și fondurile necesare construirii unui local propriu al Casei de Asigurări Sociale din Craiova, indispensabil bunei funcționări a instituției pe care o conducea.

De asemenea, Constantin Puțoreanu s-a implicat în fondarea sau conducerea unor societăți de sprijin reciproc, al cărui rol era ajutorarea muncitorilor (Societatea generală de ajutor reciproc a lucrătorilor tipografi din România „Gutenberg”, secția I Craiova; Banca populară de meseriași și muncitori români „Puterea Meseriașilor” din Craiova) sau a veteranilor de război (Societatea de Veterani 1877-1878, Luptători 1913, 1916-1918 și din alte grade inferioare „Mareșal Al. Averescu”). La toate aceste realizări profesionale, i se poate atribui și meritul de a-și fi întemeiat și îngrijit o familie, devenită model pentru apropiații săi.

Constantin Puțoreanu s-a născut la data de 27 august 1882, la Craiova², în familia lui Constantin și a Eugeniei Puțoreanu³. A absolvit, la 4 august 1894, cursurile primare ale Școlii „Obedeanu” din aceeași localitate⁴.

Prima carieră.

Între 15 septembrie 1896 și 15 martie 1899, a studiat arta tipografică în cadrul Stabilimentului Industrial de Arte Grafice „Ralian și Ignat Samitca” din Craiova, casă fondată în anul 1835. Această instituție i-a eliberat, la 26 aprilie 1902, atestatul de tipograf-culegător⁵. Potrivit certificatului eliberat de Corporația Meseriilor Unite „Principesa Ileana” din Craiova, la 26 septembrie 1910, a încetat practicarea meseriei de tipograf⁶.

A fost primul dintre cei 64 de tipografi din Craiova, care a semnat, la 11 februarie 1911, Memoriul referitor la proiectul Legii repausului duminical, adresat ministrului industriei și comerțului. Se considera că acel proiect va avea consecințe negative asupra muncii și vieții tipografilor, din cauza creșterii numărului zilelor de lucru: „... se slăbesc forțele și se ruinează sănătatea. Aceasta nu pentru munca în plus, ci pentru relele și nehygienicele condițiuni și localuri în care muncim”. Condițiile de muncă din atelierele „care conțin corpuri și materii vătămătoare”, combinate cu creșterea timpului de lucru, vor determina scăderea numărului de meseriași. De asemenea, o altă consecință negativă era considerată a fi imposibilitatea tipografilor de a merge la biserică și „nesocotirea religiei pe

² Serviciul Județean Dolj al Arhivelor Naționale, Colecția Fonduri Personale, fond Constantin Puțoreanu, dosar nr. 6, f. 29.

³ Constantin și Eugenia Puțoreanu s-au căsătorit în Craiova la data de 17 februarie 1878, *ibidem*, dosar nr. 31, f. 3.

⁴ *Ibidem*, dosar nr. 6, f. 29.

⁵ *Ibidem*, dosar nr. 5/1896-1910, f. 1.

⁶ *Ibidem*, f. 25.

care ne bazăm”, precum și „transmiterea acestor rele urmașilor noștri”. Se cerea revenirea asupra eliminării de zile libere pentru sărbătorile cuprinse în proiect⁷.

A fost vicepreședintele comitetului Societății Artelor Grafice din Craiova, care, la 15 martie 1909, a negociat afilierea acesteia la „Gutenberg” – Societate generală de ajutor reciproc a lucrătorilor tipografi din România, cu sediul la București⁸. Filiala „Gutenberg”, Secția I Craiova, a fost înființată la 1 aprilie 1909, iar autentificarea s-a făcut la Tribunalul Dolj, la data de 22 martie 1910. Potrivit articolului 3 din Statutul adoptat la 1 aprilie 1910, scopul societății era următorul: ridicarea moralului lucrătorilor și îmbunătățirea vieții acestora prin demersuri legale; ajutarea membrilor care rămâneau fără servicii sau se îmbolnăveau și înmormântarea membrilor⁹. Constantin C. Puțureanu a deținut funcția de președinte al Consiliului de Administrație al societății, fiind secondat de Teodor Gerculescu în calitate de vice-președinte¹⁰. Repetatele absentări de la ședințe au făcut ca locul ocupat în comitet să devină vacant, potrivit Statutului în vigoare, la 3 decembrie 1913, fiind înștiințat de această situație¹¹.

A doua carieră.

După ce a încetat să mai practice meseria de tipograf, în septembrie 1910, Constantin Puțureanu a intrat într-o altă etapă a vieții sale profesionale, a doua sa carieră, după cum îi plăcea să-i spună, cea de funcționar public, „funcționar în serviciul statului”, urcând una câte una toate treptele și ajungând în vârful ierarhiei ca director al Casei de Asigurări Sociale din Craiova:

- La 20 noiembrie 1910, pe baza recomandării Camerei de Meserii din Craiova, Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul Meseriilor și Industriei Casnice, emitea decizia ministerială prin care Constantin Puțureanu era numit secretar-controlor la Corporația Meseriilor Unite „Principesa Ileana” din Craiova¹².

- În luna martie 1912, a susținut examenul de capacitate pentru gradul de contabil¹³. La 1 aprilie 1912, prin decret regal, era numit contabil clasa a III-a la Corporația Meseriașilor din Craiova. Peste doi ani a fost avansat, prin decizia ministerială din 1 octombrie, la clasa a II-a¹⁴.

- La 5 martie 1919, era înștiințat că a fost numit, prin decret regal, începând cu data de 1 februarie, în postul de subinspector clasa III, la Casa Centrală a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor Muncitorești.

⁷ *Ibidem*, f. 12.

⁸ *Ibidem*, f. 15.

⁹ *Ibidem*, f. 16.

¹⁰ *Ibidem*, f. 27v.

¹¹ *Ibidem*, f. 38.

¹² *Ibidem*, dosar nr. 6, f. 3.

¹³ *Ibidem*, f. 29.

¹⁴ *Ibidem*, f. 5, 6.

- Începând cu data de 1 mai 1920, era numit, prin decret regal, în funcția de inspector regional clasa a III-a la Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale. La 1 decembrie 1921, era avansat la clasa a II-a, prin decizie ministerială, iar la 1 iunie 1923, este avansat la clasa I¹⁵. La 21 august 1920, era împuternicit de Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale, Direcția Generală a Muncii, ca inspector regional al Casei Centrale a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor muncitorești, pentru a vizita și controla fabricile, atelierele și, în general, orice întreprindere industrială sau comercială, putând să facă anchete și să ia toate măsurile necesare, în colaborare cu autoritățile administrative, judecătorești și militare¹⁶.

- La 1 iunie 1929, a fost avansat în postul de *șef de serviciu clasa I* la Corporația Craiova, Bugetul Corporațiilor, Fond de Stat¹⁷.

- La 12 martie 1930, a primit decizia ministerială, potrivit căreia era angajat, începând cu 1 ianuarie același an, în cadrul activ al funcționarilor de stat, cu funcția de șef de secție clasa I, în serviciul exterior din Craiova al Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Trei ani mai târziu, la 1 iulie, a fost încadrat pe aceeași funcție la Casa de Asigurări Sociale din Craiova, decizia fiind dată pe baza articolului 130 din Legea pentru unificarea Asigurărilor Sociale, promulgată prin decret regal la 7 aprilie și publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 83 din 8 aprilie 1933¹⁸.

La 5 septembrie 1933, Casa de Asigurări Sociale, Craiova, Regiunea Oltenia, îl delega cu conducerea Serviciului de Ordonanțare, Conturi Curente și Casierie. La 10 noiembrie, era numit, prin decizie ministerială, membru supleant în Comisia de judecată a funcționarilor de la Casa de Asigurări Sociale din Craiova, inclusiv a Caselor de Asigurare care intră în circumscripția Curții de Apel respective¹⁹.

- La 2 aprilie 1934, conform deciziei Casei Centrale a Asigurărilor Sociale din cadrul Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, era delegat să îndeplinească funcția de *director* al Casei de Asigurări Sociale Craiova, în locul lui N. Carabatescu care, la rândul său, fusese însărcinat cu conducerea Inspectoratului General al Regiunii a VII-a, cuprinzând Casele de Asigurare Craiova și Sibiu. În mai 1935, îi era reînnoită delegația de director-conducător provizoriu în cadrul aceleiași instituții²⁰.

La 31 august 1937, era însărcinat cu verificarea marilor întreprinderi din raza Casei de Asigurări Craiova și a exploatărilor C.A.P.S. din Oltenia, iar la 16 martie 1938, era numit ajutorul inspectorului general al Regiunii a VII-a,

¹⁵ *Ibidem*, f. 8-10

¹⁶ *Ibidem*, f. 1.

¹⁷ *Ibidem*, f. 11.

¹⁸ *Ibidem*, f. 12-14.

¹⁹ *Ibidem*, f. 16-17.

²⁰ *Ibidem*, f. 18-20.

Nicolae Carabatescu, pentru regiunea Craiova. Prin decizia ministerială din 22 martie 1939, a fost încadrat, cu titlu definitiv, pe data de 22 martie 1939, în gradul de șef de secție clasa I, la Casa de Asigurări Sociale din Craiova²¹.

- La 10 septembrie 1940, Constantin Puțoreanu era înștiințat, printr-o adresă a Casei Centrale a Asigurărilor Sociale, Direcția Personal, că prin decizie ministerială, a fost pus în retragere din oficiu pentru limită de vârstă, în vederea aranjării drepturilor de pensie, începând cu data de 1 octombrie 1940²². La această dată avea vârsta de 58 de ani.

Potrivit acestui „cursus honorum” de funcționar în serviciul statului, la vârsta de 30 de ani, Constantin Puțoreanu era conducător al Corporației Meseriașilor din Craiova, contabil și casier, iar la vârsta de 50 de ani, șef de secție clasa I și, din 1934, director al Casei de Asigurări Sociale din Craiova²³.

Constantin Puțoreanu a avut un rol important în ridicarea localului propriu al Casei de Asigurări Sociale din Craiova, construit între anii 1936 și 1942, pe un teren cumpărat în anul 1927 (A se vedea Anexa 1).

Cu ocazia pensionării lui Constantin Puțoreanu, a fost scris un articol în presa locală, în care se aprecia pe scurt, dar într-o manieră sugestivă, activitatea desfășurată de acesta de-a lungul timpului:

„D-nul (domnul) Inspector Puțoreanu, atât de cunoscut în lumea muncitorească de aici, a servit la această instituție timp de 30 de ani neîntreruși, desăvârșind o activitate de mari proporții, depusă în slujba intereselor muncitorești și a echilibrului dintre patron și salariați.

Înzestrat cu un temperament conciliant, d-l (domnul) Puțoreanu a menținut permanent raportul între muncă și capital, rezolvând neînțelegerile ivite și înclinându-și toată viața sa muncii și binelui public.

La Casa Asigurărilor Sociale din Craiova, d-sa (domnia sa) lasă urmele unui trecut glorios și se retrage în viața de pensionar cu satisfacția că și-a făcut datoria”²⁴.

Constantin Puțoreanu a fost membru, cenzor și consilier administrativ al băncii populare de meseriași și muncitori români „Puterea Meseriașilor”, din Craiova. Banca a fost înființată la 24 martie 1910, de către 42 de membri acționari²⁵. Patronii religioși ai acestei instituții au fost „Sfinții Constantin și

²¹ *Ibidem*, f. 21, 24, 26.

²² *Ibidem*, f. 28.

²³ *Ibidem*, dosar nr. 31, f. 5, 10.

²⁴ „Momentul. Organ de informație și atitudine românească”, Craiova, anul I, nr. 55, vineri, 1 noiembrie 1940, în *Ibidem*, dosar nr. 6, f. 31.

²⁵ Consiliul de administrație, constituit în martie 1910, era compus din: Nicu Gelep (președinte), Iancu Trăilescu (vicepreședinte și casier provizoriu), Gheorghe Stoenescu, Dumitru Georgescu, Mihai B. Andreescu, Petre C. Iordache, Andrei I. Popescu, I. N. Dululeanu și Costică Constantinescu (membri), C. Anastescu, Ionel Stănescu și G. Georgescu (censori), Tudor Ionescu, C. Ghergan și Theodor Ștefănescu (supleanți), *Ibidem*, dosar nr. 15/1924-1925, f. 1-1v.

Elena”, care erau sărbătoriți, în fiecare an, la 21 mai²⁶. A devenit membru al acestei societăți cooperative de credit și economii în decembrie 1920, depunând sume variabile, până la 1 ianuarie 1929. Între 1923 și 1927, a fost cenzor al băncii²⁷. Potrivit dării de seamă pe anul 1927, Constantin Puțoreanu era membru în consiliul de administrație al băncii, prezidat de Iancu Trăilescu (consilier comunal), secondat de vicepreședintele Mateiță Ionescu²⁸. În noiembrie 1928, când a avut loc o remaniere a consiliului de administrație, Mateiță Ionescu fiind ales președinte, Constantin Puțoreanu s-a numărat printre cei rămași în organul de conducere al băncii, datorită corectitudinii de care a dat dovadă²⁹.

Darea de seamă a băncii populare „Puterea Meseriașilor” din Craiova, pe anul 1927, menționează faptul că din profitul băncii au fost alocați și bani pentru dotarea unor fonduri, precum următoarele: Școala „Petrașe Poenaru” (500 de lei), Fondul Cultural Cooperatist (1.000 lei), Căminul ucenicilor meseriași (1.000 lei), Școala industrială nr. 1 „Obedeanu” (500 de lei), fondul pentru Dubioși (4.774 de lei) și Biserica „Hagi Enuș” (500 de lei)³⁰.

Constantin Puțoreanu, reprezentant al Ministerului Muncii, în calitate de inspector al Corporației „Principesa Ileana” din Craiova, a contribuit la înființarea, în anul 1920, a Școlilor Industriale din Craiova și Râmnicu Vâlcea (A se vedea Anexa 2). De asemenea, el a fost cel care a întocmit, în anul 1920, regulamentul privitor la funcționarea acestora. Școlile erau destinate atât pentru lucrători, cât și pentru ucenici. Scopul acestora era de a le asigura meseriașilor „o educație tehnică rațională, de a le ridica moralul și a le completa – pe cât posibil – cunoștințele necesare ca să poată deveni și cetățeni conștienți și meseriași de valoare pentru ei și pentru industria locală” (articolul 2)³¹.

Înființarea unor astfel de școli era necesară din mai multe motive:

„1) (pentru) Că românii sunt învinși, pe terenul luptei economice, de concurența ce le-o fac străinii cu cultură superioară.

2) Că se micșorează capacitatea de producție, din pricina relelor condiții igienice în care se desfășoara viața lor, mai ales în timpul când sunt ucenici și lucrători.

3) Că locuințele neigienice și neestetice în care trăiesc îi împing spre viciu și imoralitate”³² etc.

Constantin Puțoreanu a fost președintele Societății Corale a Meseriașilor, înființată pe lângă Corporația Meseriașilor din Craiova la data de

²⁶ *Ibidem*, f. 2.

²⁷ *Ibidem*, f. 27.

²⁸ *Ibidem*, 19 v.

²⁹ *Ibidem*, f. 28.

³⁰ *Ibidem*, 21 v.

³¹ *Ibidem*, dosar nr. 7, f. 2-3, 8.

³² *Ibidem*, f. 36.

17 decembrie 1926. Maestrul de muzică a fost Dante Cristoforo³³. Societatea a organizat numeroase șezători culturale³⁴, care au contribuit la creșterea gradului de cultură al muncitorilor și, în același timp, au oferit ocazia petrecerii timpului liber în mod plăcut și constructiv.

Activitatea militară.

A fost recrutat la 1 noiembrie 1903 în Regimentul 2 Cetate, Compania 13-14. Jurământul l-a depus la data de 30 noiembrie³⁵. Avea vârsta de 21 de ani.

A participat la campania din anul 1913 și a luptat în primul război mondial, fiind sergent în Regimentul 1 Artilerie Grea Cetate și Regimentul 1 Cloșca (Vezi Anexa 3).

În timpul ocupației germane a fost prizonier din cauza faptului că, în timpul retragerii Companiei 11 a Regimentului Cloșca³⁶, s-a îmbolnăvit și nu a mai putut continua drumul alături de soldații români. Cu permisiunea Comandamentului german, a primit îngrijirile medicale necesare la lagărul de prizonieri de la Școala de Băieți nr. 2 din Ploiești. După ce s-a însănătoșit, la 15 decembrie 1916, a fost trimis în lagărul de la Vălenii de Munte, pentru a munci ca tipograf în tipografia lui Nicolae Iorga³⁷. Constantin Puțureanu consemna în jurnalul său de război că prizonierii erau tratați foarte bine de către autoritățile germane, de la data de 1 aprilie 1917, fiind chiar remunerați cu 20 de lei pe săptămână pentru munca prestată³⁸. După intervenția Casei Centrale a Meseriilor din București, a fost eliberat din lagărul de prizonieri de la Vălenii de Munte și de la 1 septembrie 1917 și-a reluat funcția de contabil-conducător al Corporației Meseriașilor din Craiova. Potrivit memoriului referitor la împrejurările în care a fost făcut prizonier, întocmit la 5 martie 1919, Constantin Puțureanu și-a exercitat atribuțiile funcției „conform Legii românești de organizarea meseriilor, fără a gândi măcar un minut de a lucra cu sau pentru interesul administrației de ocupațiune, ci numai pur și simplu în scopul de a servi instituțiunea noastră și membrii ei, ca și în timp de pace”³⁹.

La 25 iulie 1919, Comisia Centrală de Cercetare a Prizonierilor din Craiova îi elibera o adeverință provizorie, prin care se atesta că sergentul Puțureanu, Contingentul 1904 din Regimentul 1 Artilerie Cetate, a fost scos de sub urmărire⁴⁰. La 25 noiembrie 1919, a fost demobilizat de Biroul de Recrutare

³³ *Ibidem*, dosar nr. 14/1920-1930, f. 2-2 v.

³⁴ *Ibidem*, f. 23-31.

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 2/1904-1947, f. 1, 2 v.

³⁶ Constantin Puțureanu era șeful grupeii a 7-a, secția a III-a din Plutonul al II-lea al Regimentului Cloșca, care, alături de alte unități, luptase, fără succes însă, pentru apărarea orașului Curtea de Argeș, în zilele de 10-14 noiembrie 1916 (*Ibidem*, dosar nr. 3, f. 13).

³⁷ *Ibidem*, f. 13-15v.

³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 2/1904-1947, f. 29 v.

³⁹ *Ibidem*, dosar nr. 3, f. 16.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 32.

din Craiova. În anii următori a fost dispensat de mobilizare, deoarece prezența sa la serviciul civil era indispensabilă⁴¹.

Oficial, situația sa militară a fost clarificată la 27 august 1922, când Cercul de Recrutare Dolj a eliberat o adeverință definitivă, în care se prevedea că a fost „prizonier (de război) prin forță majoră”⁴².

La 10 decembrie 1945, Ministerul de Război îi conferea titlul de veteran, în baza legii din 4 iunie 1945, pentru participarea la războaiele din anii 1913 și 1916-1918. Avea gradul de sergent și locuia în Craiova, pe strada Oituz, nr. 4, județul Dolj⁴³.

Prin decizia ministerială din 5 mai 1947, publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 109 din 15 mai 1947, Constantin Puțureanu era înaintat, în mod onorific, la gradul de sergent major în retragere⁴⁴.

După terminarea primului război mondial, Constantin Puțureanu a devenit membru fondator al Societății de Luptători 1913, 1916-1918 Grade Inferioare „General Al. Averescu”, din Craiova, constituită la 23 septembrie 1918 și înregistrată legal la 25 noiembrie 1918, la Tribunalul Dolj. Din 30 martie 1924, la această societate s-a afiliat Societatea „Smârdan” de Veterani din Războiul 1877-1878, de grade inferioare (fondată la 11 mai 1908). Noua denumire a societăților unite a fost, potrivit Statutului, Societatea de Veterani 1877-1878, Luptători 1913, 1916-1918 și din alte grade inferioare „Mareșal Al. Averescu”⁴⁵. Între 12 martie 1933⁴⁶ și 30 septembrie 1948 (data desființării societății)⁴⁷, Constantin Puțureanu a fost președintele activ al Consiliului societății menționate mai sus.

La 25 februarie 1934, în presa locală apărea un articol intitulat „Un președinte, C. Puțureanu”. Prilejul scrierii acestuia fusese oferit de adunarea generală din 18 februarie a Societății Veteranilor și Luptătorilor Grade Inferioare „General Al. Averescu”, ținută sub președinția „neobositului C. Puțureanu, inspector la Casa asigurărilor”. Activitatea acestuia este surprinsă de următorul fragment al articolului respectiv:

„D(omnul) Puțureanu – un suflet de elită – a înțeles să traseze un drum nou, o dâră de încredere, pentru această Societate, a cărui activitate isvorâtă dintr-o necesitate, este mai mult decât binevenită în aceste timpuri grele, când se cere, în conștiința fiecăruia dintre noi, cumițenia unei ordini desăvârșite și cultul muncii dătătoare de belșug.

⁴¹ *Ibidem*, f. 17-19, 21, 24.

⁴² *Ibidem*, f. 20.

⁴³ *Ibidem*, f. 30.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 31.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar nr. 9, f. 15 v.-16, 35.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 46.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar nr. 10, f. 17.

(...) Cinste d(omnu)lui Puțureanu, fiindcă a înțeles să-și croiască un drum drept, bazat pe dragoste, muncă și dreptate.

Vom fi totdeauna lângă acest om plin de înțelepciune și tânăr în toate faptele lui⁴⁸.

Pentru activitatea militară și cea de funcționar „în slujba statului”, Constantin Puțureanu a primit, din partea autorităților statului român, o serie de distincții.

La 10 mai 1910, Ministerul Afacerilor Străine, Cancelaria Ordinilor elibera brevetul pentru Medalia Jubiliară „Carol I” lui Constantin Puțureanu, sergent din Regimentul 2 artilerie Cetate⁴⁹.

La 8 februarie 1914, Ministerul de Război i-a conferit lui Constantin Puțureanu, sergent din Regimentul 1 Artilerie Cetate, medalia „Avântul Țării”, pentru că a participat la campania din 1913⁵⁰.

La 9 iulie 1924, regele Ferdinand I dădea decretul prin care Constantin Puțureanu, inspector în Ministerul Muncii, era numit membru al Ordinului „Coroana României” în gradul de cavaler⁵¹.

La 21 aprilie 1938, președinția Consiliului de Miniștri al Regatului României elibera, pe baza decretului regal nr. 1643 din aceeași zi, brevetul prin care i s-a conferit lui Constantin Puțureanu, șef de secție la Casa de Asigurări Sociale Craiova, semnul onorific „Răsplata Muncii”, pentru cei 25 de ani în serviciul statului⁵².

La 15 octombrie 1940, pentru contribuția adusă înzestrării armatei, i s-a conferit „Medalia Centenarului Regelui Carol I”⁵³.

Momente din viața de familie.

Constantin și Maria (Marghioala) Puțureanu și-au oficiat căsătoria civilă la data de 16 decembrie 1908, la Oficiul de Stare Civilă Craiova, iar cununia religioasă la Biserica „Sfinții Apostoli”, din același oraș, la data de 12 aprilie 1909⁵⁴. Ei au avut șase copiii (cinci în viață și unul decedat): Constantin Titu (născut la 23 iulie 1910), Silvia-Iulia (născută la 19 iunie 1912), Constanța (născută la 8 mai 1918), Angela-Maria-Ștefania (născută la 16 iulie 1920), Elena-Nuțy (născută la 3 octombrie 1923) și Corneliu-Nicu (născut în august 1915 și decedat în septembrie 1916)⁵⁵.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar nr. 9, f. 57.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 1/1904-1940, f. 1.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 2.

⁵¹ *Ibidem*, f. 3.

⁵² *Ibidem*, f. 4.

⁵³ *Ibidem*, f. 5.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar nr. 4, f. 2-3.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar nr. 6, f. 29.

La 12 aprilie 1934, împlinindu-se 25 de ani de la căsătoria religioasă, au sărbătorit nunta de argint, iar la 12 aprilie 1959 și-au sărbătorit nunta de aur⁵⁶.

Potrivit propriilor mărturisiri, Constantin Puțureanu a avut o viață de familie împlinită, armonioasă, plină de înțelegere din partea soției sale, căreia i-a purtat toată viața un respect profund și o mare dragoste. Cu ocazia sărbătoririi a 25 de ani de la căsătorie, el elaborează o broșură pe care o intitulează „Un scurt istoric al vieții casnice”. Această lucrare surprinde foarte bine rolurile pe care le aveau bărbatul și femeia în spațiul privat, dar și în cel public, precum și mentalitatea lui Constantin Puțureanu despre familie, despre complementaritatea bărbatului și a femeii, despre importanța familiei în societate și în viața unui individ (Vezi Anexa 3).

Atât în anul 1934, cât și în anul 1959, Maria și Constantin Puțureanu au primit numeroase felicitări și urări de la familie, prieteni și foști colegi de serviciu. Majoritatea dintre acestea demonstrează că întreaga căsnicie a soților Puțureanu a reprezentat un model pentru ceilalți. De exemplu, maiorul avocat Damian Raul îi felicita cu ocazia nunții de argint astfel: „Frumoasă întruchipare omenească ați putut realiza pe acest pământ și anume: 25 de ani de căsătorie, cuminte, liniștită, armonioasă și muncitoare și cinci copii, meriți și de elită și care vă fac cinste!”⁵⁷. La 9 aprilie 1959, generalul August Vlădescu din București trimitea o scrisoare, prin care îi anunța pe soții Puțureanu că nu va putea onora invitația de a participa la nunta de aur, precizând însă următoarele: „Căsnicia voastră atât de lungă și fericită este pentru noi rudele un exemplu de viață corectă, plină de iubire și rodnică în urmași”⁵⁸.

Constantin Puțureanu s-a remarcat atât în domeniul profesional, cât și în viața personală, câștigându-și un binemeritat loc în galeria „oamenilor de seamă” din societatea românească.

Anexa 1: Fragment din lucrarea „O privire asupra Edificiului Asigurărilor Sociale din Craiova – inaugurat la 15 aprilie 1943”, elaborată de Constantin Puțureanu și finalizată la 10 iulie 1943.

„(...) Încă din anul 1924, simțindu-se nevoia de extinderea organizării medicale și a înființării unui Oficiu de Farmacie la Corporația din Craiova, s-a pus în discuție crearea unui fond de construcție pentru localul propriu serviciilor asigurării.

(...) Un prim act, ..., este subscripția făcută de un grup de membri, în prima ședință a comitetului de construcție, constituit la 24 martie 1924, în sumă de lei zece mii șase sute, din care, o parte – ce s-a depus în acea ședință – de lei cinci mii cinci sute, s-a consemnat sub recipisa nr. 168 din 1 aprilie 1924 la

⁵⁶ *Ibidem*, dosar nr. 4, f. 1, 10.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 10.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 13.

Banca « Puterea Meseriașilor » din Craiova ca « prim fond pentru localul Corporației »⁵⁹.

(...) Această mică colectă, a fost « întâia acțiune » a Comitetului, în direcția fondului pentru clădirea proprie a Instituțiunii Asigurărilor Sociale din Craiova.

(...) Mai departe și foarte convins de rolul ce și-a luat comitetul pentru strângerea fondului de construcție, ..., a realizat de la « Marea Serbare », organizată în stil decorativ, cu care alegorice, din 29 Iunie 1924, un beneficiu de lei 20.898, pe care l-a depus Corporației din Craiova.

(...) Și s-a continuat astfel mulți ani și s-a mărit fondul de construcție, în fiecare an cu aprobarea Casei Centrale, care, în anul 1926, a binevoit a autoriza Consiliul Corporației din Craiova, ca să cerceteze și să raporteze despre găsierea unui imobil propriu scopului urmărit. Trei comisii s-au format atunci imediat, din membrii Consiliului de Administrație al Corporației, spre îndeplinirea misiunii cât mai urgent și cât mai bine, pornind în tot orașul și notând cele mai mari imobile aflate de vânzare. S-au luat și oferte de la cele mai accesibile.

Cuvântul de ordine era (ca) la Craiova să se recomande Casei Centrale spre cumpărare un imobil care să aibă și un teren mai întins pe care să se poată construi local propriu.

(...) au sosit într-o bună zi – eveniment favorabil la Craiova – reprezentanții Casei Centrale, care însoțeau pe Domnul Ministru Gr. Trancu-Iași, când în toamna anului 1926, după vizitarea caselor propuse, s-a stabilit și s-a căzut de acord pentru cumpărarea imobilului « Stoenescu » din str. Smârdan, azi Calea Severinului și care, compus din 14 camere și două camere de așteptare, s-a luat în primire în februarie 1927.

(...) Un interval de timp de la cumpărarea imobilului Stoenescu, în anul 1927, până la 1934, s-a putut folosi binișor clădirea, dar din an în an devenea neîncăpătoare și chiar amenințătoare în ultimul timp, cu o prăbușire.

(...) În anul 1934, din a doua zi a luni Aprilie, spre norocul Casei noastre, începe și în regiunea acestei Case, activitatea sa de Inspector General Medical și Administrativ, Doctorul P. Călărășianu-Delacerna, având în prim rând, ca atribuție, Organizarea Casei de Asigurări Sociale Craiova, în baza Legii de Unificare a Asigurărilor Sociale.

(...) Nu după mult timp, am primit de la Domnul P. St. Călărășianu-Delacerna, o scrisoare, care anunță astfel:

Domnule Puțureanu,

Am hotărât în Consiliu, să construim altă Casă în Craiova în locul unde sunteți. Pentru anul acesta s-a dat un milion. Vine arhitectul să facă planul, vezi ce camere trebuie și pentru Administrație și pentru Dispensar. Vorbește cu

⁵⁹ Constantin Puțureanu s-a numărat printre cei unsprezece care au depus sume în acest fond (*Ibidem*, dosar nr. 13/1926-1928, f. 32).

domnul Goga să aveți antreprenor bun, să facă ceva până la toamnă. De va fi nevoie voi mai scoate cât va trebui, dar să fie lucru bun.

Eu sunt toată săptămâna la Severin, deci poți cere lămuriri de ai nevoie.

Salutări,

Călărășianu

5.VIII.1937 T.S. (Turnu Sverin)

După această scrisoare foarte mulțumitoare pentru Craiova, începe faza (a) II-a a lucrărilor de la Centru spre Craiova, deoarece la 14 Aug(ust) 1934, sosește Arhitectul anunțat după culegerea primelor elemente necesare la întocmirea planului de construcție.

(...) La 31 August 1935, Consiliul Casei este înștiințat de către Director că planul imobilului este terminat și că a fost văzut de Domnul Director General M. Enescu la 28 Aug(ust) acel an, reținându-l pentru a-l studia și aproba.

Consiliul la 10 Septembrie 1935, hotărăște a stăruii cât mai serios, formând o comisiune (formată) din Domnii: Gr. Nemțeanu, Președintele Consiliului și Const. Puțoreanu, Directorul Casei, pentru a merge la Casa Centrală în scopul de a urgenta « scoaterea în licitație a lucrării ».

Intervenții au urmat la: 17 Septembrie 1935, 9 Oct(ombrie), 30 Oct(ombrie) și 19 No(i)embrie 1935.

(...) La acea dată de 13 Aug(ust) 1936, s-a hotărât definitiv, ca « lucrarea » să fie executată de Domnul Inginer Pantoleon.

După o lună de zile de la adjudecarea licitației, s-au început lucrările de terasament, iar mai târziu ceva s-a procedat la « turnarea betonului pentru fundația construcției ».

Astfel, cu toate contribuțiile menționate mai sus, durând de la 24 Martie 1924, s-a putut ajunge la « începerea » înfăptuirii Palatului Asigurărilor Sociale din Craiova în toamna anului 1936.

(...) S-a produs o schimbare de antrepriză în anul 1937, ...

Continuând Domnul Inginer G. N. Chirculescu a putut trece peste toate greutățile ivite în anii 1939-1942 și completând multe lipsuri, satisfăcând unele rectificări și adaosuri, a terminat lucrarea, care a durat șapte ani.

De la sol, se ridică falnic, parterul și patru etaje, cu aspect arhitectonic, ...Încăperi în total sunt 142 (una sută patruzeci și două) pe lângă sălile de așteptare, foarte spațioase.

Subsolul cuprinde: « Adăpostul » și Sala pentru « Instalația de calorifer ».

« Palatul » așa cum se înfățișează astăzi, este o adevărată podoabă pentru Municipiul Craiova; o mare onoare a Conducătorilor Centralei și un netăgăduit merit al conducătorilor locali (...)

Localul privit sub toate fazele, după datele indicate până a(i)ci, a costat suma de 45-50 milioane lei, numai construcția (...)

S.J.A.N. Dolj, Colecția Fonduri Personale, fond Constantin Puțoreanu, dosar nr. 13/1926-1928, f. 31-37, 40-43.

Anexa 2: Scrisoare adresată lui Constantin Puțureanu

„Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale
 Direcția Generală a Muncii
 Direcția Învățământului
 Cabinetul Directorului

Iubite Domnule Puțureanu,

Îți mulțumesc mult de tot pentru entuziasta activitate pe care o desfășori în direcția învățământului. Am credința că prin aceste școli cari au o importanță covârșitoare din toate punctele de vedere, vom promova chestiunea culturală, socială și economică a țării.

Sufletul pe care îl punem la organizarea și conducerea acestor școli va avea ca prim efect că va desmorți pe dascălii și conducătorii ministerului de Instrucție.

Azi am primit telegrama privitoare la școala de la Turnu Severin.

Ce te-aș ruga mult de tot e să organizezi și vreo școală pentru băieții de prăvălie ca școală comercială practică. Făcând și acest început ți-aș fi cu deosebire recunoscător.

În privința strănerii de fonduri mă gândeam dacă nu ai putea organiza vreo serbare la Teatrul național. Dacă este nevoie pot interveni la Directorul general al Teatrelor, d(om)nul Victor Eftimiu, care îmi este prieten.

Caută să interesezi în mișcarea noastră pe autoritățile comunale, administrative și școlare.

Arată, te rog, omagiile mele domnilor profesori ai școlilor.

Am vorbit cu căldură d(omnu)lui Ministru de activitatea dumatilă.

Cu urări de bine și alese sentimente.

/ss/ indescifrabil

București, 15 Febr(uarie) 1921”.

S.J.A.N. Dolj, Colecția Fonduri Personale,
 fond Constantin Puțureanu, dosar nr. 7, f. 49-49v.

Anexa 3: Fragment din Jurnalul de război al lui Constantin Puțureanu.

„Duminică 14 august 1916 ora 12 noaptea s-a sunat mobilizarea. Războiul a început și în România.

În Craiova județul Dolj.

Zilele de 15 și 16 August, pregătiri de predarea serviciului civil pentru a putea pleca fără grije la serviciul militar.

Despărțirea de familie. Jalea și durerea lor. Mâhnirea și îngrijo(ra)rea mea de starea lor, fiind singuri. (...)

17 Aug(ust) (1)916 plecat la datorie. Aglomerația în trenuri era foarte mare (...).

19 Aug(ust) prezent la Corp, fiind repartizat la Comp(ania) 13 Cetate.

(...) 20, 21 August. Echiparea în ținuta de război. Duminică 21 August 1916 (noaptea) vizite de zeppeline asupra forturilor și Bucureștiului. În toate zilele recunoșteri cu aeroplanelor de la București spre câmpurile de operație ale armatelor în lupte.

22 Aug(ust) Echipare serviciu în companie. 23, 24 idem și exerciții de luptă cu armele.

(...) 26 August 1916. Svonul de plecare pe câmp ca infanterie. Îngrijorarea fiecăruia de momentul plecării pentru împlinirea datoriei de militar, adică la luptă pentru apărarea țării. Svonul cu Turtucaia i-a indignat pe toți, strângându-și pumnii de necaz și așteptând ordinul de plecare pentru răzbunarea faptelor comise de bulgari și familiile lor din orașul Turtucaia.

(...) 30, 31 August. Formarea Companiei de Infanterie și pregătirea de plecare la Aeroportul Băneasa.

1 septembrie 1916, ora 4 și jumătate dim(ineța). Plecat în marș și ajuns la Băneasa la ora 9 și jumătate a.m. unde (s-a) întrunit tot regimentul și (s-a) trecut în revistă de Dl General Mihail Boteanu, care, ..., a dat ordinul să plecăm la ora 2 p.m. la fortul Tunari, unde să stăm în bivoac până la noi ordine.

(...) 4 Septembrie 1916. La ora 6 dim(ineța) se primește însă ordin ca tot Regimentul să părăsească garnizoana (de la Tunari) cu destinația Chitila și până la ora 8 să fie plecat.

(...) Până la ora 11 a.m. în marș am ajuns la Chitila pe un drum întins în dreapta, lângă fabrica de zahăr unde ne-am instalat din nou fără termen și fără a ne cunoaște destinația.

(...) De azi 7 Septembrie 1916 ora 12 a.m. comanda Regimentului de Infanterie « Cloșca » din care făceam parte s-a dat D(omnu)lui Maior Bucică Petre care ni s-a prezentat ca un brav stejar și ne-a vorbit ca un adevărat ofițer-comandant cu simțăminte înalte și vorbindu-ne de noua misiune ce avem ca Regiment nou creat care trebuia să păzim frontiera țării iar nu să stăm în zidurile cetății.

(...) 12 Septembrie 1916, orele 3-4 jumătate p.m. atacul zepelinurilor asupra Capitalei București însă au fost nevoite să se retragă în grabă din cauza bombardării ce au suferit de către tunurile din Cetate.

Au fost morți.... răniți...

Noapte de 12 Septembrie 1916 orele 1-2 jumătate Bucureștiu(l) a fost din nou atacat de zeppeline, când fiind prinse de luminele reflectoarelor a fost ținut mult timp pe loc de țintă a tunurilor fiind bătut și silit să părăsească ide(e) de a ne bombardă și distruge multe dintre insuții.

Pentru acest grozav atac asupra populației civile, care de fapt nu influențează câtuși de puțin asupra armatelor și luptelor militare de pe fronturi, intenționez înființarea unei Ligi internaționale – pentru fiecare stat ar fi de dorit

– care să lupte în comun pentru înlăturarea acestui atac, care distruge în majoritate populație nearmată și care după dreptul internațional este privilegiată, neluând parte la luptă decât armata țării care se află în război și care formează și este puterea unui stat.

(...) 13 Septembrie 1916. Vizite de aeroplane dușmane făcând puține în București.

14, 15, 16, 17, 18 și 19 Septembrie exerciții; în ziua de 18 Duminică, văzut prizonieri germani și austrieci trecuți prin gara Chitila însoțiți de Dame de caritate (călugărițe) cu bagaje în cufere, complete trenuri.

20-23 Septembrie. Cantonați Chitila fără a avea de înregistrat ceva.

Sămbătă 24 și 25 Duminică. Bombardați din aeroplane dușmane când s-au făcut primele victime în Regimentul Cetate 1 Sergent C(ompania) 10, 1 Soldat C(ompania) 12 ș.a. în Regimnetul Artilerie Cloșca.

(...) 26 Sept(embrie) – 2 Oct(ombrie) preparații de părăsirea Citilei.

3 Oct(ombrie) plecați cu direcția spre Moldova.

4 Oct(ombrie) ajuns Odobești ora 3 jumătate a.m. apoi plecat pe jos pe râul Milcov până seara la ora 7 când am rămas noaptea în comuna Reghen-Mera.

5 Oct(ombrie) plecat spre comuna Năruja, ajuns la 12 zi(ua). La ora 3 plecat, trecut Putna, dealurile, râpele și rămas com(una) Valea Sării noaptea și ziua în cantonament.

Dat Buletin zilnic la Batalion.

6 Oct(ombrie) (1)916, ora 2 p.m. plecat înapoi la Năruja, unde cantonând am rămas până a doua zi dimineața.

7 Oct(ombrie) 1916 ora 8,25 a.m. plecat din Năruja prin comuna Valea Sărei, comuna Colacu, Tichirișu, Vidra și rămas în cantonament la Găgești până a doua zi 8 Oct(ombrie) ora 7 jumătate când am plecat prin comuna Găgești, Bolotești, Jigălia la Odobești, unde ne-am imbarcat la ora 12 a.m. și (am) plecat cu trenul până la Onești-Bacău, unde am debarcat la 12 jumătate noaptea și am rămas pe platoul stației Onești până a doua zi.

9 Oct(ombrie) 1916 ora 7,35 plecat din stația Onești în marș până în comuna Gura-Văii și Bârsănești unde am cantonat la Bacău ora 10 jumătate până la noi ordine. A(i)ci s-au găsit casele evacuate din cauza luptelor ce se dau în apropiere (30 – 40 km) la frontieră.

(...) 10 Oct(ombrie) – 21 Oct(ombrie) stat în Bârsănești în cantonament.

21 Oct(ombrie) ora 8 dimineața plecat spre Onești apoi mers prin comuna Crucea de Piatră, Borzești, Negrești și rămas noaptea în Căiuțu ora șase seara, în sat în cantonament.

(...) 22 Oct(ombrie) ora 8 dimineața plecat din Căiuț în marș prin Coțofănești, Cornățelu, Urechești până la Adjud Vechi, unde am rămas de seara ora 4 jumătate până a doua zi 23 Oct(ombrie) ora 8 jumătate dimineața. Am plecat din Adjud vechi în marș prin Adjud nou, Domnești, Aretu până la Mărășești ora 7 jumătate seara unde am rămas în cantonament.

24 Oct(ombrie) – 2 Noembrie cantonați în comuna Mărășești unde am executat exerciții de luptă.

Joi 3 Noiembrie ora 2 jumătate dimineața plecat cu trenul din gara Mărășești – Putna până în gara Bașcov jud(ețul) Argeș, unde am ajuns Vineri 4 Noiembrie seara și după 10 km de marș am cantonat în satul Valea Mărului.

5 Noiembrie ora 3 jumătate dimineața plecat în marș și mers aproximativ 45 – 50 km până în comuna Domnești județul Argeș unde am ajuns la ora 8 seara, cantonând cu mare greutate din cauza lipsei de locuințe și a armatei multă care venise.

6 Noiembrie ora 11 a.m. plecat în marș până în comuna Corbu distanță 8 km ajuns la ora 1 p.m. și stat până la 4 jumătate de unde am pornit iarăș(i) în marș până în comuna Poenari de Argeș cantonând de seara ora 11 p.m. până a doua zi 7 Noiembrie ora 2 jumătate p.m. când am plecat în marș până în comuna Tigneni unde am ajuns la ora 7 jumătate s(eara) și rămas încartierați pentru a aștepta ordine de a intra în luptă.

8 Noiembrie 1916 Sf(inții) Arhangheli fiind foarte aproape de pozițiile de luptă am primit pe lângă hrana obișnuită și țuică de prună de la Casa Bălțeanu din comuna Tigneni. (...) Aici se va alege ce se va alege cu (Regimentul) „Cloșca”. Tunurile bubuie aproape. Dușmanul nu este departe. S-a adus veste că Comp(ania) 1-a a luat parte la luptă respingând un Batalion dușman, iar Batalionul al III-lea a stat în cantonament de alarmă aproape de linia de luptă.

9 Noiembrie ora 2 a.m. plecat în direcția Curtea de Argeș unde după marș de 4 ore și mai bine ajungând am cantonat 2 ore și apoi am plecat înainte în comuna Flămânzii unde ne-a oprit în cantonament de alarmă depărtare 3-4 km de satul ocupat de Germani. În seara de 9/XI, artileria noastră a bombardat înspăimântător ceea ce a ținut pe inamic la distanță respingându-l puțin.

10 – 11 Noiembrie după cantonare în comuna Curtea de Argeș la ora 11 jumătate a.m. plecat pentru a apăra comuna Cerbureni – Iași de înaintarea inamicului și de a-l scoate din comuna Bărbălățești unde se instalase. La ora 4 (11 Noiembrie) s-au ocupat pozițiile asupra comunei Bărbălățești de unde Compania 11-a a deschis focul și a respins pe inamic în ziua de 12 Noiembrie, forțându-l să se retragă, iar la ora 11 și un sfert trupa s-a retras din ordin superior cantonând tot în orașul Curtea de Argeș.

13 Noiembrie 1916 s-a lucrat la tranșee însă am fost siliți să ne retragem de pe poziții.

14 Noiembrie am susținut cu Compania noastră retragerea trupelor din Curtea de Argeș care oraș a fost ocupat de trupele germane.

15 și 16 Noiembrie retragere spre Pitești și rămas în comunele Pârvu – Roșu – Broșteni.

17 – 25 Noiembrie 1916 retragerea și susținerea rezervelor în diferite puncte prin județele Argeș – Dâmbovița – Ilfov și Prahova unde din Batalionul (al) III-lea s-a prins de armata germană Compania 10 și parte din Compania 9 pe

ziua de 24 Noiembrie, iar pe 25 Noiembrie rămân bolnav în cantonamentul cătunului Belciugu la locuitorul David Mihai (...)"

S.J.A.N. Dolj, Colecția Fonduri Personale, fond Constantin Puțureanu, dosar nr. 2/1904-1947, f.1-3v., 4v.-7, 9, 11, 12v-13, 15-17v., 19-26)

Anexa 4: Fragment din broșura „Un scurt istoric al vieții casnice”, elaborată de Constantin Puțureanu cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la căsătorie.

„(...) Unindu-ne legitim și primind taina bisericească, care a sfințit unirea noastră, am început căsnicia impusă de calitatea bărbatului și (a) femeii; căsnicie care, nefiind așa de ușoară – după cum se știe de mulți și nu după cum se crede de unii – ne-am putut forma treptat, cu vremea, cu munca și cu economia, o mică gospodărie, spre a putea conviețui dacă nu fericiți, dar fără lipsuri.

Ne-a trimis Dumnezeu, în primul rând și mai scump ca orice bun, darul, atât mie, cât și soției mele, *sfântul dar*, acela de a putea răbda și spera în mai bine.

Am avut în viața noastră momente și vremuri triste, de dureri fizice și sufletești, de lipsuri, cu războaie etc., pe care cu greu le-am petrecut, dar pe care suferințe, îndurându-le cu tenacitate, am pășit peste ele, mergând înainte în liniște, cu încredere în viitori și numai cu gândul curat la obligația luată de a suferi orice în viață, pentru a putea duce o bună căsnicie.

Pe lângă aceste simțăminte, ne-a mai dat Dumnezeu, legătura trainică și netăgăduită, ca pentru orice casă: *copii*. Ei au fost cu adevărat, ca o asigurare solidă a vieții noastre casnice, în toată puterea cuvântului.

Cu primul copil născut, s-a constatat de noi și de alți casnici cred, că se sporește dragostea în familie, cresc obligațiile familiale, dar se măresc și bucuriile.

De aici înainte urmează propriu-zis viața casnică, numită și viață ideală.

(...) La creșterea, educarea și pregătirea sufletească a copiilor noștri a contribuit, în primul rând, credința neșrămutată a mamei lor, care a știut să le insufle de mici cele mai bune simțăminte de iubire între ei, de supunere și respect față de cei mari, de corectitudine și de filantropie.

De asemenea, pentru considerațiuni de ordin social, unde eram obligat a lua parte și a activa ca cetățean, sau ca membru în diferite societăți cu caracter de ajutor reciproc, culturale, muzicale, banci etc., am întrebuițat o bună parte din timpul meu de libertate pe care ar fi trebuit să-l întrebuițez în mijlocul familiei mele, dar condus de simțăminte de sociabilitate, am trecut peste acel de ordin familiar, spre a-mi face datoria și în rândul prietenilor și camarazilor mei, lipsind de multe ori de la masa la care mă așteptau copiii mei și soția mea.

În tot acel timp de absență a mea, am fost perfect înlocuit de soție, care, înțelegându-mă și pe mine și rostul bărbatului în societate, mi-a îngăduit lipsuri

și a motivat de așa natură absențele mele față de copii, încât să folosească explicațiile sale, iar nu să lase a se crede altceva și să creeze neplăceri familiale, care ar fi slăbit sigur educația și buna creștere a copiilor noștri.

Cu asemenea situație familială, mă mândrește faptul că am putut atinge în parte țelul dorit de mine din timpul cât eram celibatar, fiindcă de atunci, neînsurat, simțind greutățile acelei vieți monotone și lipsită de orice mulțumire sufletească, cugetam la o viață casnică ideală [...].

12 aprilie 1934

Constantin Puțureanu”

S.J.A.N. Dolj, Colecția Fonduri Personale, fond Constantin Puțureanu, dosar nr. 7, f. 3-3v., 4v.-5v.

MOMENTS FROM CONSTANTIN C. PUTUREANU'S LIFE (1882 – ?)

(Abstract)

In this paper we try to retrace several moments of the public servant whose career unrolled, in the most part, on inter-war period. The research of the archive fund “Constantin Putureanu”, kept in Department of National Archive Dolj County offer a complex image of the life of a man who live the drama of First World War and which reaching at the end of his life, survived the drama created by the Second World War. The principal accomplishment that might be assigning to Constantin Putureanu is that he tried and, most of the times, succeed to find solutions for the problems that social categories that he was from during his life, confronted with. He was a representative of those social categories thru the functions he held. He was the man that, by reaching the top, contrary to an old Romanian custom, did not forget where he left from and did his best to change in better the life of the people that worked hard for the welfare of the country or those who fought for the country.

Keywords: public servant, director, chairman, foundation member, veteran.

**SFÂRȘITUL MANDATULUI CABINETULUI
ALEXANDRU MARGHILOMAN
(5/18 MARTIE – 24 OCTOMBRIE/6 NOIEMBRIE 1918)**

FLORIN GHEȚĂU

În pragul anului 1918, situația militară a luat forma unei curse contracronometru: oare Germania avea să reușească, după ce își va fi readus forțele armate din Rusia, să străpungă frontul occidental înainte de sosirea americanilor?¹

Puterile Centrale și-au pus încrederea, la începutul anului 1918, în ofensivele lui Ludendorff. Îi poartă numele fiindcă, în calitate de șef suprem al armatei, le-a pregătit și le-a condus; s-a dovedit a fi, în acest context, un adversar redutabil, novator, hotărât, războinic complet. Pentru el, necesitatea ofensivei era neîndoielnică, deoarece în interiorul țării rezistența slăbea, îmbrăcămintea și încălțăminta lipseau și, pe front, trupele erau prost hrănite. Propaganda aliată, bine organizată și ingenioasă, ca și contagiunea bolșevismului se făceau simțite din ce în ce mai mult. Pe de altă parte, victoria nu se mai putea obține decât pe uscat, întrucât nimeni nu o mai aștepta de acum înainte din partea submarinelor; Ludendorff ar fi preferat să zdrobească mai întâi Italia, dar timpul îl presa; în consecință, a ales frontul englez. Nu putuse readuce din Rusia decât cele mai bune trupe, iar Austro-Ungaria nu consimțise să furnizeze decât artilerie. În general, superioritatea sa, esențialmente momentană, consta în numărul de luptători: 194 de divizii, față de 167 până la 180 de divizii ale Aliaților. Speranța sa, atuul principal se baza pe tactica nouă, care reușise la Riga și la Caporetto, și părea să garanteze că marele efort german nu va fi sugrumat într-o încercuire, nu se va transforma într-un nou Verdun și, mai ales, va permite reluarea războiului în mișcare².

Erich von Ludendorff, ajuns în poziția de coordonator militar al coaliției (aug. 1916), a revizuit strategia de război a blocului german. În acest sens, a propus scoaterea prin orice mijloace – într-o primă etapă – a Rusiei din luptă; obiectivul celei de-a doua etape îl reprezenta înfrângerea navală a Marii Britanii și zdrobirea terestră a Franței. În același timp, a decis mobilizarea totală a resurselor umane și materiale ale Germaniei³.

¹ *Istoria Universală. Evoluția lumii contemporane* (în continuare, se va cita: *Istoria Universală...*), vol. III, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 333.

² *Ibidem*, p. 335.

³ Vladimir Zodian, Adrian Pandea, Mihai V. Zodian, *Enciclopedie de istorie militară universală*, București, Editura Militară, 2006, p. 188-189.

Tactician, strateg și organizator, el a adus noutăți sau a perfecționat procedeele de pregătire a trupelor și de purtare a luptei, precum: folosirea grupurilor de asalt, formate din subunități de pușcași, mitraliere, aruncătoare de mine și de flăcări, tunuri de însoțire; interzicerea, prin baraje de artilerie, a introducerii rezervelor inamice în luptă; dezorganizarea apărării adverse prin atacuri de flanc; exploatarea energică a succesului tactic etc. De asemenea, el s-a remarcat ca promotor al „războiului total” (mobilizarea majorității forțelor umane și materiale pentru obținerea victoriei)⁴.

Ofensivele lui Ludendorff, din primăvara anului 1918, au avut la bază trei elemente principale:

1) Surprinderea urma să fie asigurată de instalarea trupelor noaptea, fără lucrări de amenajare, cu un camuflaj meticolos, printr-o pregătire de artilerie de o oră sau două și fără reglarea tragerii.

2) Neutralizarea, prin folosirea în exclusivitate a obuzelor toxice, care avea ca scop, mai curând, izbirea și amorțirea infanteriei, decât distrugerea acesteia, ca și mascarea și sufocarea bateriilor de artilerie, în momentul critic al asaltului.

3) Infiltrarea, în sfârșit, se făcea în coloane mici, echipate ușor, cu mitraliere și mortiere, mergând drept înainte, ocolind obstacolele fără a se fixa acolo, lăsând în grija unor echipe speciale curățirea terenului⁵.

Sistemul s-a dovedit eficient. Spre mirarea lui Ludendorff însuși. De trei ori la rând, surprinderea a fost totală; dealurile fortificate, care sfidaseră timp de trei ani toate eforturile, au fost străbătute parcă în joacă, spre stupearea Aliaților.

A) Picardia (21 martie-5 aprilie): operațiunea *Michel* a avut drept scop să-i arunce pe englezi în mare și să-i învăluie pe francezi prin flancul lor stâng.

B) Flandra (9-12 aprilie): operațiunea *Saint-Georges*, organizată pentru a-i împinge pe englezi, pe belgieni și două divizii portugheze spre Calais și Dunkerque.

C) Chemin des dames (27 mai-15 iunie): același scenariu – surprindere și succes fulgerător, urmate de o colmatare laborioasă. Frontul, în mod natural puternic, era susținut de divizii franceze și engleze obosite; el a zburat în țândări⁶.

Pe fundalul acestor succese teutone, guvernul conservator al lui Alexandru Marghiloman avea o poziție puternică. Astfel că, după instalarea sa la putere, la 5/18 martie 1918, a întreprins o serie de măsuri care să menajeze tendințele revanșarde ale Puterilor Centrale. În acest sens, la 24 martie 1918,

⁴ *Ibidem*, p. 189.

⁵ *Istoria Universală...*, p. 335.

⁶ *Ibidem*, p. 335-336.

primul ministru i-a cerut regelui să aprobe demisia generalului Prezan, întrucât acest act era extrem de necesar pentru bunul mers al guvernării⁷.

Totodată, premierul ținea să precizeze că: „Chiar dacă Generalul Prezan nu și-ar fi prezentat demisia, sentimentul de răspundere pe care-l am m-ar fi făcut să rog pe Majestatea Voastră să-i dea o altă destinație. Nu se poate modifica altfel spiritul care domnește la Marele Cartier și care îl face să nesocotească autoritatea constituțională a guvernului”⁸.

În ciuda așteptărilor nutrite de președintele consiliului de miniștri, regele nu a dat curs dorinței sale, fapt pentru care, la 4/17 aprilie 1918, printr-o nouă scrisoare, cel din urmă, exasperat de tergiversările monarhului, și-a prezentat demisia.

Misiva lui Al. Marghiloman conținea și aprecieri de genul: „Sunt, Sire, probabil temeieri grave, pe care nu le cunosc, și pentru care Majestatea Voastră este silită să revină asupra cuvântului ce a binevoit să-mi trimită și să nu țină seama de o cerere a mea stăruitoare.

Fără o încredere absolută a Majestății Voastre nu pot duce mai departe foarte greaua sarcină ce mi-am asumat și rog pe Majestatea Voastră să aibă bunătatea să primească demisia mea”⁹.

Ulterior, liderul conservator a revenit asupra deciziei sale, dar, e de reținut că, încă de la început, cei doi au colaborat cu asperități, iar regele nu părea să ia în seamă dificila sarcină pe care Al. Marghiloman și-o asumase. Acesta trebuia să țină seama de pretențiile venite de la Viena sau de la Berlin, nu pentru că așa ar fi dorit, ci, pentru că situația impunea o asemenea stare de fapt.

Însă, dacă în lunile de primăvară ale anului 1918, Puterile Centrale au avut o situație militară bună, în iulie, realitățile de pe câmpul de luptă s-au modificat radical. Pe 18 iulie, armata generalului Mangin, concentrată în pădurea de la Villers-Cotterêts, pornește la atac și, din primele zile, dislocă pozițiile dușmane pe un front de 40 de km; amenințate cu învăluirea, trupele germane angajate la sud de Marna sunt constrânse, în condiții dificile, să bată în retragere¹⁰.

De data aceasta, Germania și-a pierdut orice speranță în victorie. Într-un memoriu adresat tatălui său, prințul moștenitor al Prusiei declara că „trebuie negociat”, pentru că forțele germane se găesc, de acum înainte, într-o inferioritate numerică evidentă, în timp ce efectivele inamicului cresc fără încetare, datorită intrării în război a americanilor¹¹.

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, se va cita: A.N.I.C.), Fond Casa Regală – Oficiale, dosar 21/1918, f. 1.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, f. 2.

¹⁰ Pierre Renouvin, *Primul război mondial*, București, Editura Corint, s. a., p. 121.

¹¹ *Ibidem*.

Presimțind, poate, că partida centrală este pierdută și, fiind la curent cu insistențele Antantei pentru ca regele să schimbe guvernul și pentru ca România să reentre în război, Al. Marghiloman și-a înaintat demisia din funcția pe care o deținea, la 15/28 august 1918.

Acesta și-a motivat gestul prin faptul că regele îngreuna în mod deliberat opera legislativă a Parlamentului și, astfel, sabota activitatea executivului. Optica politicianului conservator identifica drept mijloace folosite de Ferdinand pentru realizarea planurilor sale, refuzul celui din urmă de a promulga legile supuse semnării de către guvern. „Am supus Majestății Voastre acum 18 zile decretul de înaintările de război în Corpul telegrafo-poștal”¹².

Primul ministru îi reproșa monarhului inconsecvența de care dădea dovadă față de el și faptul că nu înțelege caracterul eminentemente stringent al multora dintre deciziile pe care le-a luat. „Tot asemenea, în chestiunea amnistiei, dacă vrem să menținem pacea semnată, nu este guvern care să nu fie silit să aducă în Parlament textul care ne-a fost impus”¹³.

Argumentele înaltului demnitar nu erau tocmai lipsite de temeii. Regele Ferdinand a acceptat soluția Marghiloman pentru a salva ceea ce mai era de salvat, dată fiind situația dramatică a țării. Dar, sub influența reginei și a cercurilor liberale proantantiste, precum și la presiunile Antantei, regele s-a depărtat de primul său sfetnic, căruia fără acordul său îi rezervase rolul unui Cunctator. Ce-i drept, șeful guvernului a dat de multe ori dovadă de prea mult zel, dar circumstanțele nu erau unele normale și nu lăsau consiliului de miniștri prea multă libertate de mișcare.

La 16/29 august 1918, șeful statului i-a trimis de la Bicz lui Al. Marghiloman un răspuns. Scopul acestuia era evident de la primele rânduri, anume: „Fac cel mai călduros apel să renunțați la această intenție”¹⁴.

Totodată, regele făcea apel la bunele intenții ale lui Al. Marghiloman, pentru ca acesta să facă uz de autoritatea sa în vederea renunțării la spinoasa problemă a *răspunderilor*, care nu ar face altceva decât să destabilizeze iremediabil viața politică din România¹⁵.

În finalul demersului său, regele făcea din nou apel la patriotismul lui Al. Marghiloman, pentru că: „Nu mă îndoiesc că apelul meu va găsi răsunet în sentimentele Domniei Voastre pentru Țară și pentru Tron”¹⁶.

Răsunetul pe care conta regele s-a dovedit a fi întemeiat, căci primul ministru a decis să rămână în funcție.

În lunile septembrie/octombrie, centralii s-au găsit într-o permanentă repliere pe toate planurile, fapt pentru care un cabinet Marghiloman nu mai era o

¹² A.N.I.C., Fond Casa Regală – Oficiale, dosar 39/1918, f. 1.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 40/1918, f. 1.

¹⁵ *Ibidem*, f. 2-3.

¹⁶ *Ibidem*, f. 3.

necesitate. Regele nu acceptase demisia lui Al. Marghiloman, dar, la începutul lunii septembrie 1918, se gândea la o formulă guvernamentală I. I. C. Brătianu – Al. Averescu. El i-a și convocat pe cei doi oameni politici, împreună cu M. Cantacuzino și D. Greceanu¹⁷.

În atare circumstanțe, Al. Averescu i-a trimis regelui o scrisoare în care îi oferea câteva sugestii pentru deciziile pe care faptele i le impuneau.

Averescu a oferit aceste sfaturi: „În calitate de fost sfetnic al coroanei, socot că este o datorie din partea mea, către Tron și către Țară să pun, în împrejurările de față, la îndemâna Suveranului unele elemente, care, luate în considerare, ar putea contribui la învingerea marilor greutăți actuale”¹⁸.

Opinia personală a generalului, devenit șef de partid politic, era că guvernul din acel moment trebuia schimbat fără întârziere. Dar, dată fiind starea explozivă care domina opinia publică, noul guvern trebuia să fie compus din persoane care nu se compromiseseră prin participarea la guvernările anterioare. Această precauție trebuia avută în vedere pentru a nu da naștere la tulburări populare¹⁹.

În viziunea lui Al. Averescu, cel care l-ar succeda pe Al. Marghiloman, în funcția de Președinte al Consiliului de Miniștri, trebuia să înceapă mobilizarea și să ceară evacuarea țării de către trupele de ocupație, aflate în subordinea lui Mackensen²⁰.

Parlamentul trebuia dizolvat, iar alegerile pentru noul for legislativ trebuiau realizate pe baza Constituției modificate în 1917. Dar: „Alegerile vor trebui făcute fără amestecul administrației. Ar fi primejdios a se considera actualul Parlament ilegal și a reînvia Parlamentul dizolvat în mai 1918. S-ar deschide câmp liber discuțiilor asupra respectării constituției, ceea ce ar descoperi coroana și ar face dovada că puterea executivă s-a depărtat de la calea riguros legală. Aceste controverse ar putea fi exploatate cu avantaj de agitatorii revoluționari”²¹.

Pe de altă parte, noul executiv trebuia să realizeze reforma agrară și să se abțină de la abuzul provocat de utilizarea excesivă a decretelor-lege²².

În mod sigur, părerile exprimate de Al. Averescu erau de bun simț, noul cabinet de miniștri trebuia compus din oameni asupra cărora nu plana nici o îndoială, iar liberalii și conservatorii nu puteau să-și aroge o asemenea postură, fiindcă primii, oricât au pozat ei drept victime ale guvernului *colaboraționist*, nu erau deloc străini de dezastrul țării, iar conservatorii erau maculați de

¹⁷ Anastasie Iordache, *Parlamentul României în anii reformelor și ai primului război mondial 1907-1918*, București, Editura Paideia, 2001, p. 150.

¹⁸ A.N.I.C., Fond Casa Regală – Oficiale, dosar 52/1918, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 2.

²¹ *Ibidem*, f. 3.

²² *Ibidem*.

colaborarea obligatorie cu Puterile Centrale; prin urmare, Averescu și a sa Ligă a Poporului alcătuiau singura formațiune politică nepătată.

Constatând incapacitatea de a se mai menține la putere în situația în care Puterile Centrale erau pe punctul să piardă războiul, la 24 octombrie/6 noiembrie 1918, Al. Marghiloman și-a prezentat demisia suveranului.

În documentul prin care îi cerea regelui să-i aprobe demisia, se specifica laconic: „Majestatea Voastră comunicându-mi demersul Miniștrilor Puterilor Antantei care au declarat Majestății Voastre că nu au încredere în guvernul ce prezidez, demers de care Majestatea Voastră voiește să țină seamă, rog prea plecat pe Majestatea Voastră să primească demisia mea de Președinte al Consiliului de Miniștri”²³.

De această dată, monarhul a acceptat demisia înaintată de către Al. Marghiloman, iar funcția vacantată de acesta a fost ocupată de către generalul Constantin Coandă, al cărui rol era acela de a forma un guvern de tranziție către o nouă guvernare liberală în frunte cu liderul necontestat I. I. C. Brătianu.

Înlăturarea de la conducere a guvernului Marghiloman i-a făcut pe mulți să răsuflă ușurați, deoarece în timpul acestuia s-au înregistrat virulente atacuri împotriva unor lideri militari și politici. Mulți dintre cei nemulțumiți, dintr-un motiv sau altul, de regimurile anterioare, înlăturați din armată sau slujbe pe motive de incapacitate, ambuscații de la părțile sedentare ale marilor unități etc. au simțit vântul în pupă, începând să facă gălăgie cu scopuri dintre cele mai diverse: reabilitarea, avansarea în grad sau în funcție, îmfundarea unui adversar etc. Sub lozinca înlăturării erorilor și a nedreptăților, guvernul Marghiloman s-a confruntat, mai ales în primele luni, cu o avalanșă de petiții și de cereri care au consumat multe energii. Trebuie spus că guvernării au încurajat, prin măsurile luate, acest fenomen, până la un punct justificat de modul cum a fost pregătit și dus războiul care trebuia să asigure unitatea națională. Simțind această nemulțumire a celor mulți, generalul Averescu a lansat formula „Răspunderilor”, care i-a adus o uriașă popularitate²⁴.

În calitate de Președinte al Consiliului de Miniștri, generalul Constantin Coandă a decretat, după cum era de așteptat, dizolvarea Parlamentului și anularea tuturor actelor fostului guvern Marghiloman. Astfel, s-a dovedit nesinceritatea colaborării dintre Al. Marghiloman și suveran, cel din urmă folosindu-se de liderul conservator pentru a ieși cu bine din perioada dificilă pentru țară și dinastie, după care a făcut *tabula rasa* din întreaga muncă a guvernului pe care acesta l-a prezidat. Ne vine greu să credem că toate măsurile respectivului executiv erau viciate de colaborarea fortuită și inevitabilă cu inamicul.

²³ *Ibidem*, dosar 54/1918, f. 1.

²⁴ Petre Otu, *Mareșalul Constantin Prezan. Vocația datoriei*, București, Editura Militară, 2008, p. 237-238.

Indignați de acest demers *sui generis*, câțiva membri ai aparatului de stat din timpul guvernului care și-a depus mandatul la 24 octombrie/6 noiembrie 1918, la 10/23 noiembrie i-au trimis regelui un memoriu argumentat, prin care au protestat contra dizolvării Parlamentului și a anulării măsurilor întreprinse de guvernul Marghiloman.

„Subsemnații membri ai guvernului demisionat la 24 octombrie și Președinte al Camerei dizolvate la 6 noiembrie, în absența colegilor reținuți la București, în numele însă al întregului Partid Conservator, avem onoarea să atragem cu tot respectul atenția Majestății Voastre asupra gravei alterări ce decretele cu numerele 3272 și 3273 din 6 noiembrie 1918 pot aduce raporturilor dintre țară și Coroană.

Prin simplu decret al puterii executive se declară nule și neavenite toate lucrările întreprinse de Corpurile Legiuitoare în decurs de cinci luni”²⁵.

I se amintea, pe această cale, suveranului că el fusese cel care a convocat și a deschis lucrările respectivului Parlament, și că actele sale au fost promulgate prin semnătura sa. „Astfel, rareori s-a îndeplinit mai perfect, în litera și spiritul lor, prevederile art. 32 din Constituție care proclamă că puterea legislativă se exercită colectiv de către Rege și Reprezentanța Națională”²⁶.

Actul care a dus la această stare de fapt era calificat de semnatarii memoriului ca fiind „fără precedent în viața de stat a oricărei țări din Europa”²⁷.

Pe lângă asta: „El are din punct de vedere monarhic o latură care ne îngrijorează. Când România și-a dat o Monarhie ereditară, ea a înțeles, prin aceasta, să ia o garanție de stabilitate a legilor și instituțiilor ei. Ea a constituit astfel Coroana păzitoare, deasupra partidelor, a intereselor ei permanente. Dacă însă Regele își șterge iscălitura pusă pe legile și actele de Stat colective, această garanție a stabilității dispare”²⁸.

Finalul documentului înaintat către suveran avertiza că: „Lovitura de stat ce s-a înfăptuit, fără nici o nevoie, cu aceste repetate călcări ale actului nostru fundamental, a dat o pildă care, ne temem că, s-ar putea întoarce de alții în contra principiului dinastic.

Este de datoria noastră, dinastici neclintiți în credința noastră, și care, când am fost chemați, în vremuri foarte grele, am slujit cu absolută abnegație Coroana și Țara, să ferim pe Majestatea Voastră de povețele rele, arătându-i urmările primejdioase la care ele pot conduce”²⁹.

Evident, aceste sfaturi nu au fost luate în seamă pentru că alte influențe au avut prioritate și, în virtutea lor, la 29 noiembrie/12 decembrie 1918 s-a

²⁵ A.N.I.C., Fond Casa Regală – Oficiale, dosar 55/1918, f.1.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, f. 1v.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 2.

înregistrat demisia guvernului C. Coandă și formarea unui nou cabinet liberal, prezidat de necontestatul lider I. I. C. Brătianu.

La 19.XI.1918, S. Mehedinți l-a informat în scris pe Al. Marghiloman că se solidarizează cu inițiativa foștilor colegi de guvernare. Astfel: „Am luat la cunoștință abia acum de memoriul înaintat M.S. Regelui în numele fostului cabinet și al partidului conservator. Cum nu mă aflu la Iași, mă grăbesc a adera în totul la punctul de vedere exprimat în acel memoriu”³⁰. Un gest tardiv și lipsit de urmări notabile, însă plin de consecvență, calitate fără de care nu poate exista un spirit integru, iar clasa politică românească, trebuie spus, a excelat mai mereu în ceea ce privește penuria de caractere.

În acest fel, s-a pus capăt nu doar unei guvernării care a început sub auspicii extrem de vitrege, la 5/18 martie 1918, ci și tuturor actelor emanate de ea sau de Parlamentul său, pentru că, după cum bine se știe, în perioada despre care vorbim în România existau, conform unei binecunoscute formule: „Parlamente guvernamentale și nu guverne parlamentare”. Putem vorbi chiar de o veritabilă *damnatio memoriae*.

La finalul acestui articol, considerăm oportun să reproducem câteva opinii, exprimate de către Gheorghe I. Brătianu în lucrarea *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*. Deși conțin o excesivă doză de subiectivism, explicabilă dată fiind legătura de sânge dintre autor și „coautor”, credem că ar putea oferi un punct de vedere interesant, demn de a fi coroborat cu cele mai sus menționate. Așadar:

„Guvernul Marghiloman, simțindu-și situația zdruncinată, căuta să-și prelungească existența prin tratative de revizuire a Păcii de la București, cu germanii, care, fiind acum strâmtorați, erau foarte dispuși să stea de vorba”³¹.

„În seara zilei de 23 octombrie/5 noiembrie 1918, Marghiloman își juca ultima carte, anunțând regelui că dăduse dispoziții trupelor noastre să treacă granița Bucovinei, de acord cu austro-germanii, care nu mai puteau menține ordinea în această provincie.

Cu ajutorul Aliatilor, nu cu al dușmanilor înfrânți, se putea înfăptui întregirea neamului. Oricare ar fi fost abilitățile sale politice și parlamentare, Marghiloman trebuia să tragă consecințele.

A doua zi la ora 11, regele Ferdinand primea oficial demisia guvernului său”³².

„Aliții noștri au constatat continuitatea politicii noastre, îndată ce guvernul Marghiloman a fost răsturnat: aceasta era necesar să le-o arătăm, ca și

³⁰ A.N.I.C., Fond Alexandru Marghiloman, dosar 250, f. 1.

³¹ Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, București, Editura Corint, 2001, p. 19.

³² *Ibidem*, p. 21-22.

dorința noastră sinceră de a nu pierde o zi, în vederea unei operațiuni militare serioase”³³.

Altfel spus, Gheorghe I. Brătianu lasă să se înțeleagă faptul că, anularea măsurilor întreprinse sub guvernarea Alexandru Marghiloman a fost un act menit să recâștige încrederea Antantei, arătând cum noua putere se dezice de tot ceea ce a însemnat colaborarea cu dușmanul.

Se prea poate ca, la baza respectivului demers, să fi stat și argumente ce vizau recredibilizarea țării noastre în ochii Aliaților, dar, după părerea noastră, un rol important l-a avut și faptul că, în acest fel se anulau și procedurile care au dus la incriminarea lui Ion I.C. Brătianu și a unora dintre colaboratorii săi.

De remarcat că, în preziua demisiei sale, Alexandru Marghiloman a trimis trupele române în Bucovina, punând astfel bazele unirii acestei provincii cu România. Încă un aspect pozitiv pentru o guvernare care, nu de puține ori, a fost prezentată drept una „impusă și susținută de inamic”.

THE END OF ALEXANDRU MARGHILORMAN'S CABINET

(Abstract)

On the spring of 1918, retreated German troops from the east caused by the Peace Treaty from Brest-Litovsk has allowed initiation of a major offensive on the western front. A slight numerical superiority combined with the use of new tactics helped Central Powers to gain an impressive collection of victories. However, on the summer of the same year, having a raised flow of military units coming from over the ocean from U.S.A., the initiative was on Antanta's side, and the defeat of Central Powers became just a matter of time. In these conditions the fate of the cabinet ruled by the conservator politician Alexandru Marghilorman, with the acceptance of Berlin and Viena, was sealed. Therefore, on October 24/ November 6 1918 Al. Marghilorman submitted the executive's resignation to the King, and by this gesture one of the most controversies government of Romania history ended.

Key words: offensive, tactics, government, King, resignation.

³³ *Ibidem*, p. 23.

RELAȚII MILITARE ROMÂNNO-IUGOSLAVE ÎNTRE ANII 1918-1923

MIHAELA BĂRBIERU

Primul deceniu postbelic a reliefat o perioadă confuză în istoria Iugoslaviei, iar pentru România, o etapă deloc liniară în construcția statului unitar și democratic. La sfârșitul primei mari conflagrații mondiale, noul stat vecin cu România a fost nevoit să preia unele probleme de politică externă, nerezolvate, ale Serbiei și, totodată, probleme de teritoriu. Problema Banatului a constituit un subiect de litigiu, o problemă spinoasă a diplomației celor două state, rezolvată cu eforturi importante din partea Bucureștiului și Belgradului, dar și cu sprijin evident din partea Londrei și Parisului¹. Ambele state au avut contestații teritoriale de la vecini. În perioada litigiului asupra Banatului, relațiile militare directe, la nivel de Mare Stat Major, au fost foarte slabe. Au existat însă întâlniri între atașatul militar al Ambasadei Române din Belgrad cu reprezentanți militari iugoslavi, precum și contacte între ofițeri români și ofițeri iugoslavi, pentru teritoriul aflat în dispută. Totodată, trebuie să ținem seama de notele informative ale Secției de Informații a Biroului 2, cât și ale Secției de Informații ale armatei iugoslave de ocupație din Banat, care menționează întâlniri între ofițerii români și cei iugoslavi. Aceste întâlniri au fost soldate cu decizii de moment în soluționarea unor probleme acute, ivite între soldații români și cei iugoslavi, între populația românească și trupele de ocupație iugoslave.

În urma Tratatului de la Sèvres (10 august 1920), încheiat „între principalele Puteri aliate și asociate și Polonia, România, statul Sârbo-Croato-Sloven și statul Ceho-Slovac, privitor la anumite fruntarii ale acestor state”, a fost stabilită frontiera de stat dintre România și statul ce avea să devină Iugoslavia. O comisie internațională a realizat atunci marcarea graniței pe aliniamentul stabilit, respectându-se principiul limitei cadastrale. „La apele de frontieră, respectiv Nera și Dunărea, granița s-a stabilit pe șenalul navigabil și a rămas fixă indiferent de schimbările naturale ale apelor de frontieră”².

Un subiect dezbătut nu numai de factorii politici ai celor două țări, dar și de reprezentanții militari ai celor două state, a fost cel referitor la trecerea locuitorilor de o parte și de alta a frontierei Banatului, spre a-și cultiva proprietățile „tăiate de linia de frontieră sau situate în întregime în zona de 6 km

¹ Lloyd George „împărtășind punctul de vedere al d-lui Harding” a cerut să fie arbitru între români și sârbi. Deși cei doi oameni politici considerau că România era neîndreptățită de cererile iugoslave, ei au fost refuzați de guvernul Vaida-Voievod, care considera că litigiul putea fi soluționat numai de cele două state („Luptătorul”, nr. 351 din 22 august 1921, p. 2).

² Horațiu Ardelean, *Granițe mișcătoare*, în „Bănățeanul” din 10 februarie 2004.

de la frontieră”³. Instrucțiunile colonelului V. Cepleanu, șeful de Stat Major al Corpului de Grăniceri, trimise pichetelor de pe frontiera româno-iugoslavă, se referă la „puncte stabilite la întâlnirea de la începutul lunii noiembrie 1919 între reprezentanții militari români și iugoslavi ținută la Orșova”⁴. Conform Instrucțiunilor menționate, trecerea frontierelor se făcea în baza unei legitimații, eliberate de autoritatea comunală (Primărie la sate sau Poliție la orașe), „vizată și de postul de jandarmi pe al cărui teritoriu administrativ se găsește locuința solicitatorului”⁵. Reprezentanții grănicerilor ambelor state considerau că trecerile trebuiau făcute „numai pe la vămi și sucursalele vamale, iar acolo unde intervalele între vămi și sucursalele lor sunt prea mari, se vor face pe la pichetele de grăniceri ce se vor desemna de către comandanții companiilor de grăniceri în înțelegere cu vămile respective”⁶.

Instrucțiunile cereau ca trecerea frontierei să fie permisă fără „arme, scrisori, cărți, broșuri ori ziare”⁷. În articolele ce constituiau normele obligatorii ale trecerii locuitorilor de o parte și alta a frontierei Banatului, sunt menționate birourile vamale și polițiile de frontieră, „stabilite la consfătuirea reprezentanților trupelor de grăniceri ale celor două țări de la începutul lunii noiembrie 1919 de la Orșova: Socolovăț, Zlatița, Naidași, Nicoliniți, Mircovăț, Varadia, Clopodia, Moravița, Otelek, Cărpeniș (Gyertyamos), Grabați, Comloș, Teremia-Mare, Valcany, Alexandru (Sandor-mjr), Cenad (Davidmjr), iar cele ce se vor găsi necesare a se deschide pe la pichetele de grăniceri sau posturile fixe de grăniceri pentru ușurarea trecerilor, se vor hotărî de comandanții companiilor de grăniceri, în unire cu vămile și polițiile respective”⁸.

O problemă discutată în cadrul întâlnirilor reprezentanților militari ai celor două state, în primii patru ani postbelici, a fost și elaborarea unor puncte de ordin tehnic, a unor materiale necesare suportului factorului politic în semnarea unor convenții referitoare la Reglementarea Navigațiunii Aeriene, spre exemplu convenția încheiată în 13 octombrie 1919 între SUA, Belgia, Brazilia, Imp. Britanic, China, Cuba, Ecuadorul, Franța, Grecia, Guatemala, Haiti, Medjaz, Honduras, Italia, Japonia, Liberia, Nicaragua, Panama, Polonia, Portugalia, România, Statul Sârbo-Croat-Sloven, Siamul, Statul Ceho-Slovac și Uruguai. Factorii militari au propus „interzicerea trecerii aeroplanelor țărilor necontractante, dacă nu au autorizațiune specială”⁹, precum și instalarea de

³ Arhivele Militare Române (în continuare se va cita A.M.R.), fond 5.418, dos. 1039, f. 125.

⁴ *Ibidem*, f. 129.

⁵ *Ibidem*, f. 125.

⁶ *Ibidem*, f. 127.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, f. 130.

⁹ *Idem*, fond 949, dos. 77, f. 92.

aparate telegrafice doar „cu învoirea Statului, a cărei naționalitate o are nava”¹⁰. Raportul colonelului Iordache, șeful de cabinet al ministrului de externe, din 29 octombrie 1919, către primul ministru, conține și propunerea „interzicerii transportului prin aeronave a explozibililor, armelor și munițiilor de război”¹¹. În raport se aprecia existența împărțirii aeronavelor în aeronave de stat și private, precum și mențiunea că cele de stat (aeronave militare, aeronave afectate unui serviciu de stat) „nu puteau să zboare peste teritoriul unui alt stat decât cu o autorizație specială”¹². De asemenea, se considera că cei doi membri ai comisiei internaționale de navigație, din partea fiecărui stat, trebuiau să aibă atribuțiuni precise, care să nu fie contestate și nici supuse curții permanente de justiție internaționale. Șeful de cabinet al ministrului de război, colonelul Bărbulescu, într-o notă informativă către primul ministru, datată 23 martie 1920, susținea punctul de vedere al reprezentanților militari români la întâlnirea cu reprezentanți militari ai statului sârbo-croato-sloven, din 11 octombrie 1919¹³.

Reprezentanții militari ai României și Iugoslaviei au avut întâlniri care priveau siguranța națională a celor două țări. Revelator, în acest sens, este raportul trimis de Marele Stat Major roman, din 14 martie 1921, către primul ministru al guvernului, în 5 puncte, prin care se argumentează importanța Dunării în sistemul de apărare, în caz de conflict, al celor două state¹⁴. Puncte referitoare la rolul celor două comisii, privitoare la regimul de navigație pe Dunăre, se întâlnesc și în discuțiile purtate în cadrul Micii Înțelegeri. În 16 iulie 1922, atașatul militar de la Belgrad atenționa Marele Stat Major român de încercările Italiei de a avea putere de decideră în privința controlului asupra Dunării maritime¹⁵.

La 20 septembrie 1921, a fost semnat Protocolul de la Timișoara, al cărui scop a fost aplicarea pe teren a liniei de frontieră, stabilită prin Tratatul de la Sèvres, ținându-se cont, pe cât posibil, de rectificările impuse de motive cadastrale. Acolo unde Tratatul fixase o frontieră naturală, cele două delegații au respectat cu strictețe prevederile acestuia. Membrii Comisiei mixte au căzut de acord ca, acolo unde linia de frontieră tăia teritoriul cadastral al unei comune, dreptul de proprietate asupra terenurilor rămase dincolo de frontieră să rămână intact și intangibil și că locuitorii comunelor respective trebuiau să se bucure de toate facilitățile pentru a cultiva câmpurile și pentru a culege recolta (art. V). De asemenea, constatând că locuitorii a numeroase comune din zona de frontieră dețineau terenuri în afara cadastrului, situate dincolo de frontieră, în statul vecin, Comisia a decis ca cele două guverne să ia în considerație aceste situații pentru

¹⁰ *Ibidem*, f. 93.

¹¹ *Idem*, fond 950, dos. 77, f. 93.

¹² *Ibidem*, f. 95.

¹³ *Ibidem*, dos. 83, f. 17.

¹⁴ *Idem*, fond 348, dos. 92/1921, f. 114.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 265/1922, f. 231.

ca, pe de o parte, să se respecte drepturile de proprietate asupra respectivelor terenuri, iar pe de altă parte, să le înglobeze, eventual, prin rectificări ulterioare ale frontierei, în teritoriul statului căruia îi aparțineau proprietarii lor.

Întrucât, în multe privințe, Comisia a întâmpinat dificultăți, s-a hotărât ca delegația sârbo-croato-slovenă să se întâlnească cu delegația română „pentru a finaliza cât mai repede posibil acest studiu al frontierei, în interesul ambelor țări prietene”¹⁶.

Cele două delegații au constatat că, prin trasarea noilor linii de frontieră, rezultate în urma schimbului de comune, toate problemele care rămăseseră în litigiu, consemnate în protocolul din 20 septembrie 1921, erau soluționate de o manieră satisfăcătoare, comuna Constanța fiind atribuită definitiv României. Singurul punct litigios, care mai rămânea de rezolvat, era trasarea frontierei în împrejurimile localității Vărădia, Comisia urmând să revadă liniile trasate pe teren.

Moartea regelui Petru a întrerupt, pentru o scurtă perioadă, lucrările comisiei româno-sârbe, care încerca să fixeze frontierele Banatului. Ele au fost reluate, discuțiile continuând până în anul 1923, când aveau să fie finalizate.

Raportul Lt. col. Iancu Simion, membru al Legației Regale a României din Viena, din 25 iulie 1922, către șeful serviciului geografic al armatei române, conține referiri clare cu privire la contactele reprezentanților militari sârbi și români. În raport se menționează punctele înaintate de către conferința reprezentanților militari, de la sfârșitul lunii iunie 1922, unele dintre ele contradictorii, către conferința ambasadurilor ce se desfășura la Viena, începând cu 17 iunie 1922. Lt. col. Iancu Simion cerea confirmarea, atât a serviciului geografic român, cât și a comisiilor „de la Oradea Mare și Timișoara asupra frontierelor și a punctelor de vedere de specialitate toponimice și cartografice”¹⁷. Delegatul Regatului Sârbo-Croato-Sloven a cerut părții române încheierea unei convenții separate între Institutul Geografic din Belgrad și Institutul Geografic din București. Proiectul de acord cu Iugoslavia a fost înaintat comisiei interaliatate militare, fiind însă contestat de reprezentanții armatei române, care menționau, printre altele, și necesitatea încheierii unui acord, concomitent, cu statul ungar. Acordul care se va încheia cu Ungaria și Iugoslavia a conținut detalii cu privire la „plăcile de cupru și de aluminiu care trebuiau instalate pe granițele comune a celor trei state”¹⁸.

Semnarea protocolului de la Belgrad, privind delimitarea frontierei și schimbul de comune între România și Iugoslavia, din 24 noiembrie 1923, a reprezentat concilierea politică dintre cele două state, care făceau deja parte din Mica Înțelegere.

¹⁶ Idem, fond 5.418, dos. 1.070, f. 47; art. VII din Protocolul de la Timișoara, privind aplicarea Tratatului de la Sèvres între România și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor.

¹⁷ Idem, fond 950, dos. 55, f. 540.

¹⁸ *Ibidem*, f. 646.

Instrumentele de ratificare a acestui protocol au fost schimbate la Belgrad, la 6 iunie 1924. În legătură cu acest Protocol, Consiliul etnic pentru înregistrarea frontierei româno-iugoslave, de pe lângă Conferința Ambasadorilor, a hotărât, în ședința din 23 mai 1925, ca acesta să fie inclus în documentele de frontieră numai ca document istorico-informativ, întrucât el nu mai corespundea situației concrete de pe teren, consemnată în descrierea frontierei.

O situație asupra căreia delegațiile celor două țări aveau păreri contradictorii a fost întâlnită în dreptul localității timișene Beba Veche, întrucât între granița română și cea ungară se interpunea o fâșie de teritoriu iugoslav, lungă de 13.900 de metri și lată de 1-2 metri. În urma recomandării experților militari români și sârbi, printr-un protocol încheiat la București, la 4 iunie 1927, între guvernele României și Regatului Sârbo-Croato-Sloven, poziția punctului de frontieră respectiv a fost mutată cu 13.900 de metri mai la vest, porțiunea respectivă de frontieră româno-sârbă devenind graniță româno-ungară: „În dreptul localității Beba Veche, s-a creat astfel un triplex confinium, adică o frontieră care desparte trei state: România, Serbia-Muntenegru și Ungaria”¹⁹.

Pe întreaga perioadă, în care s-a fixat granița comună româno-iugoslavă, au existat rapoarte întocmite de experții militari ai celor două state, documente ce au fost hotărâtoare în luarea deciziei finale.

Constituirea Micii Antante, precum și tratatele de alianță cu Polonia, Franța și Italia au fost pregătite și avizate de o serie de rapoarte, rezultate în urma unor întâlniri între ofițerii celor două State Majore. Vizita lui Edvard Beneș, din august 1920, în România, a fost discutată și de atașatul militar român la Ambasada din Belgrad cu reprezentanți ai armatei iugoslave. Ministrul de externe cehoslovac venea de la Belgrad, unde încheiase o convenție de alianță cu Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Maiorul Butea Marin informa Marele Stat Major român despre discuția avută cu Lt. col. Vujovici Radion, concluzionând că partea iugoslavă considera necesară crearea unei alianțe, în vederea închiderii penetrației Germaniei în sud-estul Europei. Propunerea lui Take Ionescu, făcută Marilor Puteri aliate, cu ocazia călătoriei la Londra și Paris, a fost susținută și de către experții militari români, care considerau necesară constituirea unei grupări regionale ce trebuia să aibă în componență statele: România, Polonia, Cehoslovacia, Grecia și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor.

La Belgrad și București, în vara anului 1921, s-au purtat tratative privind securitatea în contextul general al intereselor colective în bazinul danubian. Protocolul B, parte integrantă a convenției tratatului româno-iugoslav din 1921, prevedea măsuri de siguranță pentru cele două state, „în vederea apărării granițelor naționale”.

Secția IV Operații a Marelui Stat Major al Armatei române a alcătuit

¹⁹ Horațiu Ardelean, *Granițe mișcătoare*, în „Bănățeanul” din 10 februarie 2004.

note cu privire la modificările și completările ce trebuiau făcute convenției militare cu Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor.

La 23 ianuarie 1922, a fost semnată, la Belgrad, *Convenția militară între Regatul României și Regatul Sârbo-Croato-Sloven* de către generalii Constantin Cristescu și Nicola Pašić. Comisiile tehnice au prevăzut patru variante de acțiune pentru patru posibile variante de conflict. Prima variantă se referea la o eventuală agresiune a Ungariei împotriva uneia dintre cele două „Părți contractante”. La cererea guvernului țării „supuse agresiunii”, statul neatacat decreta mobilizarea armatei în termen de 48 de ore „și-și concentra forțele astfel ca în 20 de zile să se poată alătura aliatului atacat”. Conform deciziei Comisiilor tehnice, „cuantumul minim al forțelor de intervenție era fixat la șase divizii de infanterie și o divizie de cavalerie (72 batalioane, 90 baterii, 24 escadroane) și 30 avioane”. Pentru armata română, zona de concentrare a fost fixată la Arad, iar pentru forțele iugoslave în regiunea dintre Dunăre și Tisa. Ce-a de-a doua variantă avea în vedere un atac al Bulgariei. Detaliile tehnice de acordare a ajutorului erau identice cu primul caz. Zona delimitată de râurile Olt și Jiu reprezenta teritoriul de concentrare al armatei române, în vederea înaintării acesteia spre Sofia. Armata iugoslavă trebuia să se deplaseze pe direcția Niș-Pirot, în același scop. A treia variantă se referea la un eventual atac combinat din partea ambelor state revizioniste (Ungaria și Bulgaria), pe care comisiile tehnice, formate din reprezentanți militari ai celor două state, le considerau „factori potențiali de conflict”. În ceea ce privește ajutoarele materiale, aprovizionarea cu muniție și alte ajutoare pe care cele două puteri aliate și le acordau, fie înainte, fie în cursul operațiunilor, precum și comunicațiile telefonice, telegrafice sau prin radio și legăturile stabilite pe cale feroviară, pe calea aerului sau a apei, Convenția militară preciza că acestea urmau să facă obiectul unor studii efectuate de comisii mixte, compuse din ofițeri delegați de cele două state majore generale (studii care se vor constitui în anexe la respectiva convenție). În acest scop, o legătură periodică între cele două state majore trebuia să se stabilească prin intermediul atașajilor militari și al ofițerilor statelor majore calificați. Precizările referitoare la tranzitul materialelor de război erau asemănătoare cu cele făcute de convenția militară dintre România și Cehoslovacia²⁰.

Articolul 8 al Convenției conținea prevederi în cazul unei a patra posibile variante de conflict: „În cazul în care România s-ar găsi în război cu oricare alt stat, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor se obligă să permită trecerea și să faciliteze transportul materialului de război destinat României”. În condiții de reciprocitate, România își lua aceleași angajamente în cazul în care Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor s-ar fi găsit într-o situație asemănătoare.

Convenția avea caracter secret, neputând fi dezvăluită unui stat terț,

²⁰ Vezi Academia Română, *Istoria românilor. România întregită (1918-1940)*, vol. VIII, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 437.

decât după un acord prealabil între cele două părți, referitor la acest aspect.

Ulterior perfectării acestei convenții, la 5 iulie 1923, Marele Stat Major român întocmea o „*Notă cu privire la modificările și complectările ce trebuiesc făcute convențiunei militare cu Regatul Sârbo-Croato-Sloven*”²¹, strict secretă, adresată Ministerului Afacerilor Străine, prin care aprecia că se impuneau, printre altele: legături permanente între MCG Român și SHS (organizare, funcționare etc.), serviciile de tot felul ale unei armate ar putea deservi armata aliată (căi ferate, pe apă, întreținerea pe teritoriul aliat etc.); studiul operațiunilor ofensive ale armatei SHS și ale armatei Române, operațiuni care ar avea loc simultan și care ar fi dictate de aprecierea vreunui „casus belli”, de către guvernele respective, stabilirea și modificarea numărului forțelor minime cu care urma să se facă intervenția; contopirea celor trei convenții (cu Regatul Sârbo-Croato-Sloven și cu Republica Cehoslovacă) într-o singură convenție, care să le înglobeze pe toate și care să fie semnată de către toți reprezentanții militari ai acestor state. Pentru cazurile speciale, care nu priveau deopotrivă toate cele trei state (de exemplu, cazul cooperării armatei sârbo-croato-slovene și a celei române contra Bulgariei), Marele Stat Major român recomanda încheierea de convenții separate numai între statele interesate²².

Într-un alt referat, redactat două săptămâni mai târziu (nr. 103 din 18 iulie 1923²³), Marele Stat Major român amintea faptul că, împlinindu-se termenul de 2 ani, pentru care fuseseră încheiate, tratatele de alianță cu Republica Cehoslovacă și Regatul Sârbo-Croato-Sloven fuseseră prelungite de către guvernul român, același lucru urmând să se întâmple și cu convențiile militare. Având în vedere apropiata întrunire a delegaților Micii Antante de la Sinaia, Marele Stat Major sublinia, încă o dată, neajunsurile pe care le prezentau aceste convenții, cel mai important fiind faptul că, deși urmăreau același obiectiv strategic – ajutorul reciproc în caz de agresiune a Ungariei față de una dintre puterile contractante, fuseseră încheiate separat. Contopirea acestor acorduri cu caracter militar se impunea cu atât mai mult, cu cât statele semnatare își asumaseră anumite obligații, care puteau ridica probleme din cauza faptului că se refereau la intervenții care ar fi avut loc în sprijinul unui singur stat aliat, și nu în sprijinul a doi sau trei aliați concomitenți; pe scurt, era nevoie de o coordonare a eforturilor comune ale celor trei state. În acest scop, Marele Stat Major recomanda completarea textului convenției în vigoare cu următoarele mențiuni, privind: fixarea liniilor de operațiune ale armatelor aliate, pentru fiecare ipoteză de război; necesitatea de a întocmi studii de detaliu între statele majore aliate; funcționarea serviciului de legătură între marile cartiere generale ale statelor contractante, precum și funcționarea tuturor serviciilor care deserveau armatele acestora; repartitia prăzilor de război.

²¹ A.M.R., fond 543, dos. 96/1923, f. 73.

²² *Ibidem*, f. 55.

²³ *Ibidem*, f. 213-215.

Printre modificările considerate absolut necesare se numărau cele referitoare la:

- termenul de intervenție a unui stat în favoarea altuia, care trebuia fixat „în raport cu posibilitățile de concentrare ale fiecărei armate”;
- cuantumul total al forțelor minime de intervenție, pentru fiecare stat în parte;
- zonele de concentrare ale grosului fiecărei armate, „zone puse în raport cu ansamblul convențiilor militare ale fiecărui stat contractant”;
- reglementarea transporturilor „de tot felul”, pe care le necesitau armatele proprii, prin teritoriul aliat.

Proiectul de convenție militară a fost înaintat factorului politic în urma adnotării lui de către Secția IV Informații a Marelui Stat Major, care conținea „adăugirile la textul vechi” ce va trebui „să conțină textul nou”²⁴.

*Convenția militară între Regatul României, Regatul Sârbo-Croato-Sloven și Republica Cehoslovacă*²⁵ prevedea, în art. 1, că, în ipoteza în care una dintre cele trei puteri aliate ar fi fost atacată de Ungaria, la cererea guvernului statului agresat, guvernele puterilor neatacate „să dea ordin de mobilizare forțelor armate necesare, într-un timp de 48 de ore, socotit de la ora notificării, ce le va fi făcută oficial și a ataca Ungaria cu toate forțele disponibile”. Totodată, se stabilea detaliat minimul forțelor de intervenție, astfel:

- pentru România: 7 divizii infanterie, 1 divizie cavalerie (63 de batalioane, 95 de baterii, 24 de escadroane, 6 escadroane mitraliere), 30 de avioane;
- pentru Regatul Sârbo-Croato-Sloven: 6 divizii infanterie, o divizie cavalerie (72 de batalioane, 90 de baterii, 24 de escadroane), 30 de avioane;
- pentru Cehoslovacia: 5 divizii infanterie, 2 brigăzi cavalerie, 6 escadrile, 18 baterii rezervă (60 de batalioane, 63 de baterii, 16 escadroane fără cavaleria divizionară), 60 de avioane.

În ceea ce privește zonele de concentrare ale trupelor de intervenție și liniile de operație, acestea au fost fixate, așa cum fuseseră stabilite anterior în convențiile încheiate de România, suportând însă și unele modificări sau adăugiri.

Statele semnatare se angajau să-și dea ajutor reciproc și în cazul în care vreunul dintre ele s-ar fi găsit în război cu una sau mai multe puteri, altele decât Ungaria, și dacă aceasta (acestea) ar fi profitat pentru a ataca pe vreuna dintre puterile aliate sau pe mai multe dintre ele în același timp. În această situație, asupra efectivului forțelor de intervenție contra Ungariei a fiecărui stat și modului lor de acțiune avea să se cadă de acord ulterior, de către guvernele respective.

Pentru toate cazurile, prevăzute în Convenție, zonele de concentrație ale

²⁴ Idem, fond 5.418, dos. 1.077, f. 109-118.

²⁵ *Ibidem*.

trupelor de intervenție erau stabilite în așa fel încât ele să poată trece frontierele proprii într-un interval de timp de cel mult 15 zile de la lansarea ordinului de mobilizare care, la rândul lui, trebuia dat în cel mult 48 de ore.

Un plus pe care l-a adus Convenția tripartită, față de cele încheiate anterior, a fost stabilirea modului în care trebuiau să se realizeze legăturile între armatele aliate: fiecare parte trebuia să trimită fiecăruia dintre statele contractante, din ziua decretării mobilizării, un ofițer superior de stat major și doi ofițeri subalterni. Transmisiunile, reglementarea raporturilor dintre detașamentele de legătură ale armatelor aliate, întreținerea acestor detașamente pe teritoriul inamic (art. 8), precum și ajutoarele în materiale, muniție, hrană, pe care puterile aliate trebuiau să și-l acorde reciproc, ca și comunicațiile ferate, aeriene, pe apă, telegrafice, radiografice sau telefonice (art. 11) urmau să fie stabilite prin intermediul unor studii speciale, parte integrantă din convenție, întocmite în timp de pace, de comun acord, de către Statele Majore ale armatelor aliate.

Convenția mai stabilea că, dacă unul dintre cele trei state contractante s-ar fi găsit în război cu oricare alt stat, celelalte două state aliate nu s-ar fi putut împotrivi ca statul interesat să-și poată procura materialele de care ar fi avut nevoie de pe teritoriul lor și se angajau să lase liberă trecerea pe teritoriul lor a materialelor de război și a trupelor, provenind fie din partea unuia dintre statele contractante, fie din partea unui alt stat aliat. Ultimul articol al Convenției statua caracterul secret al acesteia, ea neputând fi comunicată vreunui alt stat terț în lipsa unui acord prealabil între toate puterile contractante.

În concluzie, programul analitic al convenției militare conținea o bază de argumentare în cazul unui război româno-rus, româno-bulgar, cehoslovaco-german, iugoslavo-bulgar. Argumentându-se scopul convenției militare, se precizau obligațiile privind mobilizarea, concentrarea forțelor de operare, legăturile și detașamentele de legătură, ajutorul material, tranzitul trupelor precum și precizări în cazul unei neutralități binevoitoare.

Convenția militară, semnată la 23 ianuarie 1922, cât și textul modificat în anul 1923, s-a dorit a fi „un instrument de apărare a statu-quo-ului teritorial, cu cert caracter defensiv”²⁶.

Începând cu anul 1922, întâlnirile între factorii militari ai celor două țări vecine au devenit periodice, iar problemele discutate din ce în ce mai diverse. O notă a Direcțiunii Fruntariei, din cadrul ministerului afacerilor străine, către ministrul de război, semnată de colonelul Brăileanu, din 30 iunie 1922, cerea ordine privind întâlnirea din data de 1 iulie 1922, dintre reprezentanții Legațiunii Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, condusă de Lt.col. Radovan Vuici, din armata sârbo-croată-slovenă și reprezentanții militari români. Întâlnirea a avut loc la Gura Timocului spre „a se construi piramida destinată de a indica Triplexconfinium între România, Bulgaria și Regatul Sârbilor, Croaților și

²⁶ Take Ionescu, *Mica Înțelegere*, București, 1921, p. 2.

Slovenilor²⁷. Ofițerul din partea română a autorităților militare, care trebuia să fie prezent la „numita lucrare de pe malul românesc al Dunării”, a fost susținut printr-o autorizație specială a cabinetului ministrului de război.

Un moment important, din punct de vedere politic și militar, în ansamblul relațiilor internaționale, l-a reprezentat Conferința de la Geneva, din 10 aprilie – 19 mai 1922, convocată cu scopul discutării modalităților de refacere economică a statelor europene. La Conferința de la Geneva, România și Iugoslavia au fost reprezentate de prim-miniștri. De comun acord cu aliatele sale din Mica Înțelegere și cu Polonia, între 9 și 19 martie 1922 a avut loc o conferință pentru stabilirea unei poziții comune a celor patru state. Conferința a fost pregătită și de către o consfătuire a șefilor de state majore ale celor patru țări, ținută între 1 și 3 martie 1922, la Belgrad. Aici a fost avansată ideea „păstrării statu-quo-ului teritorial, ca o necesitate a blocării acțiunilor statelor învinse în primul război mondial”²⁸. Conferința de la Geneva s-a încheiat cu un eșec, prevăzut, de altfel, de experții militari români.

Prin tratatul de la Rapalo, din 12 noiembrie 1920, Italia obținuse întreaga Istrie până la Monte Nevoso, Zara și insula Lagosta, în timp ce orașului Fiume îi fusese rezervat un statut de autonomie sub tutela Societății Națiunilor. Lovitura de palat din martie 1922, când cei 1.500 de fasciști l-au obligat pe șeful provizoriu al statului italian să plece în exil, Fiume a fost ocupat de trupele italiene. În acele vremuri tulburi au avut loc câteva consultări între oamenii politici români și iugoslavi, dar și între atașatul militar român de la Belgrad și ofițeri din Marele Stat Major al Regatului Sârbo-Croato-Sloven. Maiorul Teodorescu trimitea un raport cu privire la discuția avută cu colonelul Vucovici, referitoare la un eventual atac italian asupra Iugoslaviei²⁹.

Formarea Micii Înțelegeri, pe baza principiului independenței și al suveranității, a constituit un important factor de asigurare a păcii în zonă, întărind suveranitatea statelor componente. Inițiativele și acțiunile, atât ale Iugoslaviei, cât și ale României, s-au desfășurat, în primul deceniu, în cadrul Micii Înțelegeri, care avea periodic sesiuni ordinare și acționa în numele tuturor semnatarilor în organismele internaționale.

Iugoslavia, dar și România, au fost interesate de libertatea strâmtorilor. I. Gh. Duca, în susținerea poziției României față de politica strâmtorilor, afirma, în ședința din 4 decembrie 1922, în conferința de la Lausanne, că România, „țară cu acces la o singură mare era în cel mai înalt grad interesată ca aceasta să rămână deschisă printr-un regim de libertate a strâmtorii”³⁰. Opiniile experților militari sârbi, cu privire la drepturile de suveranitate ale Turciei, erau identice cu

²⁷ A.M.R., fond 950, dos. 55, f. 37.

²⁸ Vezi Viorica Moisuc, *Istoria relațiilor internaționale până la mijlocul secolului al XX-lea*, București, 1992, p. 123-125.

²⁹ A.M.R., fond 540, dos. 115/1922, f. 284-285.

³⁰ Nicolae Dașcovici, *Marea Neagră și regimul strâmtorilor*, Iași, 1957, p. 159.

cele ale experților militari români: „Ele nu trebuiau să schimbe cu nimic caracterul liber al Mării Negre”³¹, fapt ce imprima, în esență, un regim de libertate a navigației pentru navele de comerț și de război.

Experții militari ai României și Iugoslaviei au transmis factorilor politici considerația cu privire la faptul că, tratatul de la Lausanne reprezenta „prima revizuire a reglementărilor politice și teritoriale stabilite la Paris în anii 1919-1920”³².

Securitatea României și a Regatului Sârbo-Croato-Sloven a fost susținută de către experții militari ai celor două țări, care au elaborat referate cu privire la dezbaterile pe diverse probleme de interes, în întreaga perioadă a anilor 1924-1933.

LES RELATIONS MILITAIRES ENTRE LA ROUMANIE ET LA YUGOSLAVIE 1918-1923

(Résumé)

À la fin de la Première Guerre mondiale la Roumanie et la Yougoslavie ont eu des différends territoriaux avec les voisins. Banat diplomatie des deux pays a été un problème épineux qui a été résolu par les efforts de Bucarest et à Belgrade.

Tout au long de la période pendant laquelle de mettre en commun la frontière roumano-yougoslave a pas eu de rapports établis par des experts militaires des deux Etats, documents qui ont été déterminant dans la décision finale.

La signature le 23 Janvier 1922 à la Convention de Belgrade militaire entre la Roumanie et le Royaume serbo-croate-slovene a été un moment très important dans les relations militaires entre les deux pays. Convention était secret et ne peuvent être divulgués à un Etat tiers seulement après un accord préalable entre les deux parties sur cette question.

Depuis 1922, des réunions entre les troupes des deux facteurs sont devenues régulières des pays voisins et ont discuté des questions de plus en plus diversifiée.

La signature du protocole à Belgrade, sur la délimitation des frontières et l'échange de commune entre la Roumanie et la Yougoslavie, 24 Novembre 1923, a été la réconciliation politique entre les deux pays qui faisaient déjà partie de la Petite Entente.

Dans la période suivant la Roumanie et le serbo-croate-slovene Royaume-Uni ont montré que certains facteurs actifs dans la promotion de l'écart d'acquisition dans le maintien de la sécurité internationale, en particulier pour maintenir le statu quo et l'indépendance.

Mots-clés: frontière, les relations militaires, Banat, le protocole.

³¹ A.M.R., fond 543, dos. 165/1922, f. 312.

³² *Ibidem*, f. 89.

CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN OLTENIA SECOLULUI AL XIX-LEA

GEORGETA GHIONEA

Moneda a avut și are o contribuție importantă în dezvoltarea și funcționarea economiei unui popor. Ea este o expresie a suveranității unui popor, este unul dintre instrumentele puterii de stat, este expresia unor situații și imperative economice (producție, schimb, comerț internațional). Istoric, noțiunea de monedă a apărut mai târziu decât aceea de bani, și anume, atunci când s-a trecut de la sistemul de schimb ponderal al metalelor prețioase la lingouri marcate, cărora li se confirma greutatea și calitatea aliajului. În explicarea conceptului de monedă trebuie luată în considerare noțiunea de *bani*. Termenul de bani desemnează denumirea generică atât a tipurilor de monedă, cât și a altor semne de valoare. În timp ce banii se manifestă sub forma monedelor și a celorlalte instrumente monetare (bani scripturali, bilete de bancă), monedei îi este caracteristică o diversitate de structuri și forme de circulație, reflectate în multitudinea denumirilor care i se atribuie. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, economia monetară a Țării Românești a avut unele caracteristici, care au decurs din statutul ei politic și din relațiile ei economice cu alte sisteme monetare și s-a manifestat prin: lipsa unui sistem monetar național, deci și a unei monede naționale reale, și existența în circulație a numeroase specii de monede străine. De aceea, una dintre principalele revendicări românești în secolul al XIX-lea a fost crearea unui sistem monetar național.

Comerțul cu bani, în Oltenia secolului al XIX-lea, nu a constituit obiect de studiu distinct pentru istorici. G. Zane¹, I. D. Condurache², C. Moisil³, C. C. Kirițescu⁴, T. Mihaiu⁵, I. C. Băicoianu⁶, Andrei Josan⁷, în cadrul unor

¹ G. Zane, *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii”, București, Editura Eminescu, 1980, p. 204-256 (în continuare se va cita: G. Zane, *Probleme de economie financiară...*); idem, *Problema monetară în România și reforma de la 1867*, în „Studii”, București, Editura Eminescu, 1980, p. 163-203; idem, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin*, în „Studii”, București, Editura Eminescu, 1980, p. 163-203 (în continuare se va cita: G. Zane, *Politica economică a Principatelor...*).

² I. D. Condurache, *Istoria sistemelor monetare în Țările Române până la 1867*, București, 1934.

³ C. Moisil, *Proiecte de legi monetare din domnia lui Cuza Vodă*, București, 1940.

⁴ C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1964.

⁵ T. Mihaiu, *Politica monetară și a Băncilor României*, vol. I, București, 1907.

⁶ I. C. Băicoianu, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale*, vol. I, partea I, București, 1932; idem, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale. Acte și Documente*, vol. I, partea a II-a, București, 1932.

⁷ Andrei Josan, *Cămătari, zarafi, creditorii*, în „Dosarele Istoriei”, 1999, 4, nr. 10.

lucrări generale, privind istoria monedei pe teritoriul țării noastre, au făcut referiri pertinente, utilizabile oricărei cercetări în acest domeniu. O importantă sursă documentară, utilă pentru această temă, au constituit-o fondurile arhivistice, care păstrează cele mai numeroase și mai semnificative documente.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, lipsa unei monede naționale a frânat stabilirea unor prețuri reale și a îngăduit dezvoltarea speculei, din care cel mai adesea au avut de câștigat zarafii⁸. Zărăfia s-a manifestat sub formă de cumpărare și vânzare de monede⁹ și a fost favorizată de faptul că, în circulație s-au aflat peste 70 de monede variate, realizate din aur, argint și aliaje¹⁰. Însemnele monetare proveneau din Turcia, Austria, Prusia, Rusia, Franța, dar și din alte state care băteau monedă¹¹. Economistul I. C. Băicoianu, în studiul dedicat circulației monetare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ne oferă o imagine amplă asupra tipurilor de însemne monetare aduse în Principate din Turcia. Astfel, în numai trei zile din luna septembrie 1832, prin Carantinele Calafat, Turnul, Bechet și Cerneți au intrat în Oltenia, următoarele tipuri de monede: talere, icusari, rubiele, mahmudele moi, funduci, crontalere, misiri, stamboli, beșlici, iuzluci, ichilici, mahmudele tari, exindari, olandezi, nesfiele, riialuri, barbute, galbeni împărătești, lei, parale mărunte¹². Valoarea acestor monede era determinată după ponderea și titlul lor, ele fiind o marfă¹³.

Diversitatea tipurilor de monedă, aflate în circulație, a ținut, în mod evident, de cea a atelierelor monetare și a fost determinată de necesitățile comerțului: de plata exportului și a importului. Totodată, invazia unei mase monetare mari s-a datorat regulamentelor internaționale, care au dat posibilitatea să circule la distanțe mari pungile cu aur și argint. Negustorii români din Brașov și Sibiu au făcut afaceri de monedă cu cei din Craiova și Iași, sau cu diferite centre comerciale din Europa. Este cunoscut cazul casei de comerț Hagi Constantin Pop, care, la începutul secolului al XIX-lea, s-a lansat în operații bancare și a întreținut legături cu bancherii din Pesta, Triest, Zemun, Belgrad, Constantinopol etc. În activitățile comerciale și bancare, pe care le-a desfășurat, Hagi Constantin Pop a antrenat mai mulți *agenți locali* din Oltenia, dintre care: Nicolită Iovipale și Ioan D. Cratinoglu la Rm. Vâlcea; Cârstea Crăciun, Mihai Tudoran, Ion Cernătescu, Dumitru Minovici, Andrei Gheorghiu¹⁴, Stan Popovici și Nistor Pavlovici¹⁵, la Craiova.

⁸ V. Slăvescu, *Vechi încercări de organizare a creditului în Moldova 1834-1857*, București, 1941, p. 3.

⁹ Andrei Josan, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 4.

¹⁰ G. Zane, *Probleme de economie financiară...*, p. 232.

¹¹ T. Mihaiu, *op. cit.*, p. 13; G. Zane, *Politica economică a Principatelor...*, p. 260.

¹² C. I. Băicoianu, *op. cit.*, vol. I, partea a II-a, p. 3-43.

¹³ G. Zane, *Probleme de economie financiară...*, p. 232.

¹⁴ Cezar Avram, Dinică Ciobotea, Virgil Joița, Vl. Osiac, Ion Pătroi, Ileana Petrescu, *Istoria comerțului în sud-vestul României, sec. VIII-XX*, Craiova, Editura de Sud, 1999, p. 206-207.

¹⁵ N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către Casa de negoț sibiancă Hagi Pop*, București, 1906, p. 149.

Negustorul de bani, zaraful, a devenit un personaj principal, numai el fiind în stare să recunoască, să cântărească și să evalueze moneda. El ținea un registru cu tipurile de monede de aur și argint și cu diferențele dintre ateliere: un simbol, un punct sau o cruce. Pentru a nu fi înșelat, zaraful nota variațiile cursurilor metalului prețios. Aceste cursuri variau de la o zi la alta, de la o perioadă la alta și de la o regiune la alta. Dacă la 1819, în târgul de la Râureni, galbenul de Austria valora 15 lei, în perioada 1821-1822, în Craiova, aceeași monedă era vândută cu 19 lei¹⁶. De cele mai multe ori, zarafii stabileau cursul monedelor după bunul lor plac. Astfel, într-un document din iunie 1820, locuitorii județului Vâlcea se plâng că, în bălciuri, negustorii le cumpără marfa la un preț scăzut, în timp ce ei sunt nevoiți să plătească autorităților taxele, în funcție de cursul monetar, stabilit de Visterie. Locuitorii cereau „de a să priimi cu același preț pe care ei îl iau, și de către sărăfie, ca să nu să păgubească”¹⁷. Încercând să limiteze practica acestor abuzuri, la 11 noiembrie 1822, domnitorul Grigore Dim. Ghica le comunica tuturor ispravnicilor de județe cursul stabilit pentru diferitele însemne monetare¹⁸. Cu toate acestea, diferitele practici ale cursului particular față de cel oficial nu au încetat să existe.

O metodă de combatere a haosului monetar a fost aceea de a alege o monedă etalon. Astfel, prin Regulamentul Organic a fost introdusă ca unitate monetară de aur ducatul austriac sau olandez, iar ca unitate de argint sorocovățul (1 galben = 14 sorocovăți = 31 de lei și 20 de parale). Reforma a fost sortită eșecului, din cauza presiunilor făcute de marile puteri, care au cerut fixarea unor cursuri superioare pentru monedele lor.

În anul 1834, domnitorul Alexandru Ghica a introdus greutatea oficială pentru cântărirea banilor. *Pietrele* erau realizate din alamă și aveau inscripționate, pe o parte marca țării, iar pe alta, greutatea socotită în grăunțe și marca monedei care se cântărea cu piatra respectivă. Legea a fost sortită eșecului, pentru că nu introducea o monedă etalon, piața fiind invadată, ulterior, de monede mărunte noi, printre care firfiricul. Cea dintâi speculă monetară în Oltenia a fost generată de specula firfiricului, monedă pusă în circulație în anul 1844. Moneda a fost adunată pentru a fi trecută în statele vecine unde cursul oficial era mai ridicat. Astfel, dacă în Oltenia moneda valora „13 parale și o lăascaie”, în Turcia și Moldova valora 15 parale¹⁹.

În anul 1848, domnitorul Gh. Bibescu a introdus un curs unic al monedelor în toată țara. Măsura a fost aplicată o perioadă scurtă, din cauza intervenției marilor puteri, care au cerut stabilirea unor cursuri favorabile pentru monedele lor.

¹⁶ Idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 224 și 255.

¹⁷ I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești 1800-1850*, vol. I, București, Editura Științifică, 1958, p. 241.

¹⁸ N. N. Constantinescu, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 239.

¹⁹ C. N. Mateescu, *Cea dintâi speculă monetară în Țara Românească: specula firfiricului în „Arhivele Olteniei”*, An IV, Nr. 17, ianuarie-februarie 1925, p. 59.

O nouă reglementare a cursului monetar s-a încercat în timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza²⁰. Astfel, Comisia centrală a dezbătut un proiect de lege pentru înființarea monedei naționale, care a fost sancționat la 11 august 1860²¹. Prin proiectul votat se renunța la bimetalismul consacrat de Regulamentele Organice și la leul de calcul. Punerea în aplicare a noului proiect monetar a întâmpinat numeroase greutăți, din cauza afacerilor monetare dictate de interesele zarafilor²². În Oltenia, cele mai multe speculații monetare au fost favorizate de moneda mărunță austriacă. Prefectul județului Dolj îl anunța pe ministrul de finanțe, la 21 noiembrie 1862, că „firfiricele de 22 fac o mare concurență în țară și, din contra, sfanții dispar”²³. Speculațiile monetare au fost asociate, de cele mai multe ori, cu încălcarea, de către străini, a legilor țării. În anul 1863, Prefectura județului Mehedinți anunța că Agenția vapoarelor din Turnu Severin, care aparținea străinilor, „nu primea taxele de import și export conform cursului oficial al monedei, ci făcea reduceri mai cu seamă polilor, lirelor, ecusarilor și altor monede, ocazionând comercianților pagube simțitoare”²⁴. Aceeași agenție era acuzată, în anul 1864, de faptul că dicta ea însăși cursul monedelor încasate, pretinzând, mai ales pentru plăți, *poli imperiali, livre, icosari și alte monede, evaluate de agenție*²⁵.

Operațiile de speculă fiind rentabile, au luat parte la ele mai toți cei care dețineau stocuri de monedă: domnitori, boieri, bancheri, comercianți, negustori și zarafi. În Oltenia, pe lângă negustorul zaraf Raicu Pavlovici, menționat în istoriografie pentru perioada 1830-1860²⁶, documentele de arhivă îi menționează și pe zarafii: Petre Criste, Băluță Săndulescu (cârciumar), Asericu Eskenasy (comerciant), Morinicu Penchas (bancher), Heinrich Lazăr, Mayer Cohen (cerealist), M. E. Solomon, Moscū D. Semo (comerciant), Rafael Penchas (comerciant), David Alire Ascher²⁷, toți din Craiova, Avram Elȳ²⁸, comerciant din Calafat.

Pe măsură ce operațiunile zarafilor s-au diversificat, aceștia au devenit stabili și au înființat case de comerț. Ca să devină adevărați bancheri, zarafii au practicat și alte forme de negoț decât acela al schimbării monedelor. În timp ce micul zaraf s-a mulțumit să câștige ceea ce reprezenta suma de bani obținută din schimbul monedei, marii negustori au practicat, în cadrul caselor de comerț,

²⁰ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, vol. I, part. I, p. 234.

²¹ Apostol Stan, *Independența României – Detașarea de piața otomană și ratașarea de Europa 1774-1875*, București, Editura Albatros, 1998, p. 134.

²² G. Zane, *Problema monetară în România...*, p. 232.

²³ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 140.

²⁴ *Ibidem*, p. 142.

²⁵ *Ibidem*, p. 149.

²⁶ Constantin C. Giurescu, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, București, Editura Științifică, 1972, p. 186-187.

²⁷ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, fond Tribunalul Județului Dolj, dosar 408/1895, f. 1 (în continuare se va cita: S.J.A.N. Dolj).

²⁸ Avram Elȳ, zaraf, comerciant din Calafat, str. Cuza-Vodă, nr. 116. În anul 1885 solicită anularea firmei, în S.J.A.N. Dolj, fond Tribunalul Județului Dolj, dosar 302/1884, f. 9.

schimbul de monedă, diferite operațiuni bancare, exportul de cereale și comerțul cu postavuri, mirodenii sau blănuri. Astfel, traficul cu monedă a devenit, pentru marii negustori ca un negoț între multe altele.

Printre figurile marcante de negustori, *conducători ai unei prospere întreprinderi comerciale și bancare* din Craiova, s-au aflat frații Hagi Ianuș și serdraul Polihronie. Între anii 1804-1821, aceștia au dominat viața comercial - bancară a Olteniei, și nu numai²⁹. Cunoscut comerciant din Craiova, Rafael Penchas își declara, la 8 august 1884, firma, casă de schimb³⁰. În anul 1885, afacerile au fost preluate de către fiii săi, Haim și Naftaly³¹, care practicau „tot felul de comerțuri” inclusiv cel cu monedă³². Tot în anul 1884, Haim R. Penchas și Salom A. Penchas își înscriau prăvălia de „zaraflicu” și alte mărunțișuri din str. Madona Dudu, nr. 72³³. În anul 1885, frații Așer și Lazăr Eschenasy aveau un „comptuar de schimbu și scomptu” în Mahalaua Sf. Treime, str. Unirei, nr. 70. La aceeași dată, frații Eschenasy dețineau: un magazin de manufactură în str. Unirii, nr. 40, și un atelier de tăbăcărie, în Mahalaua Sf. Dimitrie, str. Grădinarilor, nr. 56³⁴. În anul 1887, Maer Cohen își declara firma „Maeriu Coenū”, din str. Madona Dudu, nr. 7, „pentru orice fel de comerț inclusiv cel cu monedă”³⁵. Moscū D. Semo, de profesie comerciant din Craiova, declara, la 1 noiembrie 1892, în Mahalaua Sf. Ilie, str. Lipscani, nr. 81 „una prăvălie, masă cu comerțu de zăraflicu” sub denumirea de Moscū D. Semo³⁶.

Cu toată afluența de monedă pe piața românească, lipsa de bani a fost resimțită de toate categoriile sociale. Concentrarea monedei în puține mâini a dus la transformarea ei în capital de împrumut, din care cel mai cunoscut a fost *împrumutul cămătăresc*.

Camăta a devenit o necesitate într-o lume în care nu exista niciun alt mijloc de a face față neprevăzutului, cotizațiilor care trebuiau plătite către stat, biserică și proprietar, bolii, achiziționării de semințe, vite, pământ etc. Cămătăria era practică de cămătari sau zarafi, care, nu o dată, își spuneau și bancheri, de negustori, arendași, de unii moșieri și chiar de mânăstiri. Cămătarul era un om care deținea o prăvălie potrivită cu negoțul lui, un fel de magazin de vechituri, unde era îngrămădită marfă variată. Mic comerciant și artizan, se întâmplă ca el să se specializeze mai mult sau mai puțin în împrumutul pe amanet. Totodată, el trebuie să vândă obiectele amanetate, care nu au fost răscumpărate, devenind, astfel, și negustor.

²⁹ Paul Cernovodeanu, *Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioți*, în „Revista de Istorie”, nr. 5, tom. 40, 1987, p. 482.

³⁰ S.J.A.N. Dolj, fond Tribunalul Județului Dolj, dosar 162/1884, f. 7.

³¹ *Ibidem*, f. 16.

³² *Ibidem*, f. 17.

³³ *Ibidem*, dosar 239/1884, f. 2-3.

³⁴ *Ibidem*, dosar 189/1884, f. 2.

³⁵ *Ibidem*, dosar 104/1887, f. 2.

³⁶ *Ibidem*, dosar 459/1892, f. 1.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, proporțiile cămătăriei au crescut continuu. Dobânda varia de la cămătar la cămătar, de la o zonă la alta și de la o perioadă la alta, fiind determinată de cerere și ofertă. La începutul secolului, împrumutul cămătăresc a avut un caracter de consumație și nu de producție, clienții provenind din toate categoriile sociale. Astfel, țărani erau constrânși să recurgă la împrumutul cămătăresc pentru plata datoriilor, banii împrumutați de boieri erau cheltuiți pentru procurarea obiectelor de lux sau pentru achiziționarea de case și moșii, negustorii achiziționau mărfuri pe credit, domnitorii împrumutau bani pentru acoperirea cheltuielilor curții domnești. Căutând să-i modereze practica și să-i limiteze excesele, pentru că aceasta tulbură în mod real ordinea economică și socială, dar nedorind, câtuși de puțin să paralizeze viața economică a supușilor, domnii s-au mulțumit să fixeze pentru cămătari o dobândă anuală. Astfel, în Țara Românească, la 1818, *Legiuirea Caragea* stabilea dobânda maximă, de 10%. Legiuirea nu a reușit să împiedice și existența unor rate ale dobânzii mult mai mari, iar în anii următori, aceasta a ajuns la 20-24% și chiar mai mult, la 150-160%³⁷.

Faptul că, procesul de transformare al zarafilor și cămătarilor în bancheri s-a desfășurat prea lent, iar capitalurile lor erau insuficiente pentru a acoperi toate nevoile de capital, a determinat cercurile interesate să lupte, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, pentru înființarea unei bănci naționale. Până la înființarea Sucursalei din Craiova a Băncii Naționale a României (14 martie 1881), în toate localitățile Olteniei s-a simțit nevoia unor instituții de credit. „Cine nu avea capital era greu să întreprindă ceva. Cămătarii stăpâneau piața”³⁸. Prin *expansiunea monetară* justificată, Sucursala din Craiova a Institutului Central de Emisiune a avut principala contribuție în crearea și dezvoltarea celor mai importante instituții financiar-bancare și a comerțului de bancă din Oltenia. Banca și-a selectat clientela din rândul comercianților și industriașilor, iar capitalul dat cu împrumut a fost orientat spre dezvoltarea întreprinderilor comerciale și industriale. Nu aceeași soartă au avut-o țărani, micii funcționari și micii meseriași, care au continuat să apeleze la cămătari.

Deținătorii de bani făceau parte din rândurile boierimii, uneori erau chiar și domni, negustori³⁹, bancheri ori zarafi. Pentru a satisface exigențele unei clientele numeroase și pentru a face față cheltuielilor considerabile necesitate de activitatea lor, bancherii au dispus de capitaluri importante, adunate din asocieri

³⁷ Georgeta Ghionea, *Istoria băncilor urbane din Oltenia (1880-1948)*, Craiova, Editura Aius, 2009, p. 67-68.

³⁸ C. Pajură, D. T. Giurăscu, *Istoricul orașului Turnu Severin (1833-1933)*, București, 1933, p. 169.

³⁹ În anul 1832, istoriografia îi menționează pe următorii boieri, care se plâneau că nu reușeau să-și recupereze banii: Sandu Matei Guran, Stăvărache Iacov, Ianache Zanfir, Ivan Pană, Ștefan Popescu, Pătru Lazăr, Dimitrie Ilie, Petre Marco, Marin Zilescu, Thoma Popovici, Stoian Mladen, Dumitru Dumitru, Teno Piperco, Toșa Piperco, Anastasie Zamfir, N. Polihronie, Constantin V. Pișacov, D. Raico, Velia Pavlovici, în *** *Meșteșugari și neguțatori din trecutul Craiovei, Documente (1666-1865)*, București, 1957, p. 204-205.

familiale, sau au apelat la depozitele unor terți. Bancherii particulari, N. T. Popp, I. P. Poenar și Căliman și fiii⁴⁰, Poumay & Făreanu⁴¹ aveau o clientelă din cea mai variată. Riscul bancherilor, de a rămâne neachitați la scadența împrumuturilor, era foarte mare. Acest risc a constituit pretextul pentru perceperea unor dobânzi ridicate, de 20-24%⁴², iar sumele date cu împrumut erau pe termen scurt (3-6 luni).

În regiunea Drăgășani (județul Vâlcea), Dimitrie Simulescu, „Boierul”, acorda împrumuturi celor aflați la strâmtoare, reușind, cu dobânda primită, să-și sporească averea⁴³. Astfel, la 20 mai 1873, Matei Buga din Bârsanu împrumută suma de 300 de lei cu o dobândă de 20% pe lună. Aceeași dobândă a fost practică și în cazul locuitorilor din Prundeni, care, la 16 ianuarie 1876, au împrumutat suma de 488 de lei. Dacă depășeau termenul de înapoiere a împrumutului (16 ianuarie 1877), locuitorii erau nevoiți să plătească o dobândă de 30% pe lună⁴⁴. În ianuarie 1895, Ion Mihai din Vocești îi datora, lui Dimitrie Simulescu, suma de 384 de lei, la care plătea o dobândă de 24% pe lună⁴⁵.

Dobânda de 20-24% pe lună a fost practică în Craiova și de către următorii bancheri și împrumutătorii de bani⁴⁶: Frații Așer Eskenasy (en grosiști diferite mărfuri și cereale), Frații Ferino, Rafael S. Penchas și Fii, Năstase Țecu Rusu, Voicu C. Rigman, Mitru Proicea, Antonie Chituță, Anastasie Cionea, Andrei Megopolu⁴⁷. În preajma înființării Agenției Băncii Naționale a României, în județul Mehedinți (1890), cămătarii percepeau o dobândă de 15% pe lună, 180% pe an⁴⁸.

Scadența împrumuturilor era fixată, de obicei, în perioada care urma strângerii recoltelor, când se presupunea că debitorul putea să-și procure bani pentru plata datoriei, sau în apropierea sărbătorilor religioase. Datoriile erau garantate cu amanet, ipotecă pe pământ, moșie, casă, recolte, animale, obiecte de aur sau argint, pietre prețioase, blănuri scumpe etc. În cazul imposibilității achitării împrumutului, debitorul acționa în judecată creditorul. Un număr mare de documente de arhivă scot la iveală faptul că mulți debitori au încercat să scape de plata datoriei, acționând în judecată creditorul⁴⁹.

Transformarea zarafilor și cămătarilor în bancheri a fost un proces de lungă durată. Deși sunt cunoscuți, în Craiova, ca zarafi, cămătari și bancheri, încă de la începutul secolului al XIX-lea, abia în a doua jumătate a secolului,

⁴⁰ S.J.A.N. Dolj, fond Tribunalul Județean Dolj, dosar 50/1865, f. 1.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 388/1888, f. 2.

⁴² *Ibidem*, dosar 506/1892, f. 4.

⁴³ Aurel Viorel Popescu, Marian Constantin Popescu, Ion M. Ciucă, *Personalități drăgășenene. Laura Simulescu*, Drăgășani, Editura Kitcom, 2007, p. 42-43.

⁴⁴ S.J.A.N. Vâlcea, fond personal „Laura Simulescu”, dosar 3/1867-1908, f. 139.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 2/1877-1899, f. 56.

⁴⁶ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, vol. II, part. I, p. 87.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 51.

⁴⁸ Costin Kirițescu, *Politica de credit a României*, București, 1942, p. 241.

⁴⁹ S.J.A.N. Dolj, fond Tribunalul Județean Dolj, dosar 200/1881, f. 1; *ibidem*, dosar 123/1888, f. 18; *ibidem*, dosar 193/1894, f. 2.

frații Așer Eskenasy își declarau firma casă de bancă⁵⁰. Societatea a fost înființată în conformitate cu prevederile art. 89 din Codul comercial⁵¹. Actul constitutiv cuprindea numele societății: *Firma Frații Așer Eschenasy*, domiciliul asociaților: *Craiova*, firma socială și sediul societății: *str. Unirii, nr. 24*, obiectul societății: *comerțul de bancă*, partea fiecărui asociat în beneficii și pierderi⁵². Un caz asemănător a fost cel al firmei Poumay & Făreanu. Cunoscuți ca „bancheri din Craiova” dinainte de 1880, abia la 1 ianuarie 1889 firma devenea casă de bancă⁵³, iar Banca Frații Popp o găsim în documentele de arhivă ca societate anonimă în prima jumătate a secolului al XX-lea.

La începutul secolului al XIX-lea, în lipsa unor bănci, în sensul propriu al termenului, s-au dezvoltat activitățile zarafilor, care erau specializați în stabilirea echivalențelor dintre însemnele monetare, care circulau în Oltenia, și ale cămătarilor. Documentele vremii arată că activitatea lor nu a fost lipsită de nemulțumiri din partea clienților, care, nu o dată s-au plâns autorităților de cursuri monetare mai mari, de monede avariate în greutate și calitate sau de dobânda exagerată. În urma acumulării unor capitaluri importante, unii zarafi și cămătari au trecut de la comerțul cu bani la constituirea unor adevărate case de bancă, care se ocupau cu exportul de cereale și cu importul de produse de lux.

LA CIRCULATION MONÉTAIRE DANS L'OLTENIE DU XIXe SIÈCLE

(Résumé)

Au début du XIXe siècle, il n'y avait pas des banques proprement dites en Olténie. Leur activité a été remplacée par celle des lombards et usuriers. Les lombards étaient des marchands qui se spécialisaient dans la détermination d'équivalents entre les espèces de monnaie en circulation en l'absence des pièces officielles, tandis que les usuriers prêtaient l'argent sur gages. Les documents de l'époque montrent que leur activité n'était pas dépourvue des plaintes de la part des clients qui faisaient appel aux autorités quant aux pièces endommagées et l'intérêt exagéré. À la suite de l'accumulation des capitaux importants, certains prêteurs ont commencé à mettre les fondements des grandes maisons financières, impliqués, au delà le commerce, dans l'exportation des céréales ou l'importation des produits de luxe.

Mots-clés: XIXe siècle, Olténie, circulation monétaire, courtier, usurier.

⁵⁰ Idem, fond Banca Frații Așer Eschenasy, dosar 8/1908-1945, f. 53.

⁵¹ C. Hamangiu, *Codul comercial*, București, 1898, p. 35.

⁵² S.J.A.N Dolj, fond Banca Frații Așer Eschenasy, dosar 8/1908-1945, f. 53.

⁵³ Idem, fond Tribunalul Județului Dolj, dosar 388/1888, f. 9; *ibidem*, dosar 449/1892, f. 30; *ibidem*, dosar 388/1888, f. 2.

EVOLUȚIA DOMENIULUI COROANEI SEGARCEA ÎN PERIOADA 1884-1948

NARCISA MARIA MITU

Domeniul Coroanei Segarcea a făcut parte din averile mănăstirești până în anul 1863 când, prin secularizare, a trecut în proprietatea statului. Începând cu 10/22 iunie 1884, a intrat în componența Domeniului Coroanei și, timp de 63 de ani, a cunoscut o serie de transformări, ajungând una dintre cele mai dezvoltate moșii agricole. Acest lucru a fost determinat și de situarea geografică a moșiei, Segarcea aflându-se la vest de râul Jiu, în câmpia Segarcei, beneficiind de un sol foarte favorabil dezvoltării agriculturii – în mod deosebit culturii viței-de-vie și culturii mari agricole.

În suprafață de 14.707 ha, Domeniul Coroanei Segarcea a fost structurat pe 2 trupuri: **trupul I** – *Segarcea, Lipov și Dâlga*; și **trupul II** – *Panaghia*, și avea în componența sa patru localități: Segarcea (4.397 de locuitori), Lipovul (2.384 de locuitori), Dâlga (500 de locuitori) și Panaghia (584 de locuitori)¹.

În cadrul trupului I se aveau ca vecini:

- la Nord, moșia Sălcuța, proprietatea lui Prejbeanu, moșia Calopăr, proprietatea Epitropiei Bisericii Sfânta Treime;
- la Est, râul Jiu, delimitarea locuitorilor din Bâzdâna, moșia Belcin, proprietatea d-nei colonel Niculescu;
- la Sud, delimitarea locuitorilor din Giurgița, moșia Cerăt, proprietatea lui Geblescu, moșia Portărești, proprietatea lui Vorvoreanu;
- la Vest, moșia Întorsura, proprietatea Eforiei Spitalelor Civile.

În cadrul trupului II avea ca vecini;

- la Nord, moșia Livezi, proprietatea moștenitorilor lui Dobrescu;
- la Est, moșia Glodu, proprietatea lui Teodor, pădurea Statului Secui;
- la Sud, moșia Sălcuța, proprietatea lui Marinovici și delimitarea locuitorilor din Panaghia;
- la Vest, pădurile Statului Vârvoru².

Până în anul 1900, Domeniul Coroanei Segarcea a fost constituit din 4 secții: Segarcea (2.386,33 de ha), Dâlga (1.204,70 de ha), Panaghia (1.072,55 de ha), Lipovu (2.732,54 de ha), iar după aplicarea noului plan de exploatare, au fost adăugate secțiile: Gârnicioara și Valea Rea în 1901, Viilor în 1902 și Șest în 1904. Au fost înființate, de asemenea, un parc și o pepinieră de pomi fructiferi, în suprafață de 20,80 de ha³.

¹ Florian Davidescu, *Monografia Domeniului Segarcea din județul Doljiu*, București, 1906, p. 14.

² *Ibidem*, p. 4.

³ *Ibidem*, p. 49.

Dacă până la sfârșitul secolului al XVII-lea, principala cultură a reprezentat-o meiul, odată cu introducerea porumbului în cultură, acesta a devenit principala plantă cultivată, folosită alături de grâu, pentru alimentație, dar și pentru hrana animalelor.

Până în anul 1901, la pământurile arendate particularilor, baza contractelor învoielilor agricole a reprezentat-o dijma în produse. Neglijența manifestată de săteni în procesul de cultivare a determinat, însă, introducerea unor reguli în efectuarea lucrărilor, dar și de arendare. Prin noile contracte, sătenii primeau pentru muncă între 1 – 3 ha de grâu, precum și 1 – 4 ha de porumb, iar pentru nutrețuri, o suprafață nelimitată. Din 1901, s-a renunțat a se mai percepe dijma în produse, învoitorii angajându-se să cultive, pentru administrație, o suprafață echivalentă cu cea primită în arendă. O excepție o constituia cultura porumbului, unde se încasa, din produse, o parte din două. Celor care se învoiau de către regie, li se acordau semințe gratuit⁴. Celelalte plante, ca: rapița, orzoaica, ovăzul, orzul, meiul, sfecla, cânepa, fasolea, mazărea etc., se cultivau numai în regie, folosindu-se instrumentele agricole aflate în dotare⁵.

Ca sisteme de agricultură, se practicau: sistemul extensiv, pentru suprafețele date în arendă sau cultivate în dijma, iar pe suprafețe mai mici, de până la 50 de ha, situate în jurul fermelor, a fost aplicată cultura intensivă cu ajutorul îngrășămintelor fosfatice, azotate și a bălegarului.

Trecându-se la cultivarea în regie, pentru cultura mare extensivă s-a folosit *asolamentul de 4 ani*, cu următoarea rotație: cereale de toamnă, prășitoare, 1/2 cereale de primăvară, 1/2 ogor și 1/2 nutrețuri, 1/2 rapiță, iar pentru cultura mică, intensivă, *asolamentul de 5 ani*: cereale de toamnă, textile gunoite, prășitoare, cereale de primăvară, trifoi și alte leguminoase pentru nutrețuri⁶.

Producțiile de grâu, porumb și rapiță, obținute între anii 1901-1905, pot fi urmărite în tabelul alăturat⁷:

Nr. crt.	Anul	Suprafața ha	Producția hl grâu	Suprafața ha	Producția hl porumb	Suprafața ha	Producția hl rapiță
1.	1901	1.958	15	1.614	24	556	14
2.	1902	1.442	19	1.701	14	498	4
3.	1903	1.548	22	1.418	18	573	11
4.	1904	2.099	29	1.646	2	-	-
5.	1905	1.861	29	1.645	19	510	18
	Media	-	21	-	15	-	12

⁴ *Ibidem*, p. 22-23.

⁵ *Ibidem*, p. 26.

⁶ *Ibidem*, p. 61-62.

⁷ *Ibidem*, p. 63.

Potrivit unei statistici din 1906, numărul locuitorilor învoiți pe moșie era de 1.187, majoritatea deținând: 2 boi, 2 cai și un plug⁸.

În contractele de învoială, încheiate pentru pășunat, se prevedeau următoarele taxe: 7 lei/an pentru vite mari, 2 zile cu brațele și una cu carul; pentru oi – 1,50 de lei pe cap de oaie și o zi cu brațele pentru curățirea islazului, făcut oboare etc. De asemenea, învoitorilor le revenea obligația ca, în contul ierbăritului, să secere, să lege snopii și să care la mașina de treierat cerealele de pe o suprafață de 50 de ari⁹. Munca efectuată în plus era plătită astfel: 1 ha arat cu 20 de lei, 1 ha arat și semănat cu 10 lei, 1 ha grăpat cu grapa de fier cu 2 lei, 1 ha de grâu, orz, orzoaică, rapiță, secerat și cărat la mașină cu 14 lei și necărat cu 10 lei, 1 ha prășit cu 12 lei, rărițat cu 4 lei, cules și cărat cu 12 lei, iar pentru 1 zi cu carul se plătea 3 lei și pentru una cu brațele, 1 leu¹⁰.

Necesarul brațelor de muncă era asigurat vara cu 300-400 de muncitori, angajați din alte localități. Conform documentelor, la 22 noiembrie 1915, au fost angajați, prin contract, 9 muncitori agricoli pentru diverse munci: secerat grâu, cărat snopi etc., care au primit suma de 343 de lei, iar la 18 decembrie, același an, 30 de muncitori din comuna Galicea Mare, pentru care s-a plătit, conform statelor, 2.557 de lei. Pe lângă plata în bani, contractele prevedeau și hrană zilnică, constând în: 1,200 de kg de mălai, 250 de ml de rachiu și 250 de grame de legume pe săptămână¹¹.

În 1922, în contractele încheiate pentru lucrări efectuate cu brațele, ca: semănat, plivit, cosit și strâns nutrețuri, secerat, strâns și cărat snopii la mașina de treierat, treierat, efectuarea a diferite transporturi cu carele, se prevedea plata unei zile de lucru cu 7 lei de persoană. Vătafii, care se angajau să aducă oameni pentru realizarea acestor munci, erau plătiți cu sume cuprinse între 12 și 15 lei/zi. Conform contractului, lucrul începea la răsăritul soarelui și se încheia la apusul acestuia. Hrana oferită pe săptămână consta în: 1 kg de mălai, o jumătate de pâine și 250 de grame de legume. Legumele trebuiau să fie de dulce, de trei ori pe săptămână¹².

Nu de puține ori s-au iscat divergențe între săteni și administratorii Domeniului Coroanei. Astfel, în 1899, între arendașul moșiei, Haracopol și obștea locuitorilor din Lipovu, au izbucnit neînțelegeri contractuale¹³. Tulburări de genul acesta au apărut și în anii următori. În 1902, în comuna Segarcea locuitorii au refuzat să accepte noile condiții de învoială, fapt care a determinat intervenția subprefectului, iar Regia Domeniului a renunțat la câteva articole,

⁸ *Ibidem*, p. 28.

⁹ D.J.A.N. Dolj, fond Inspectoratul Agricol al județului Dolj, dosar 83/1908, f. 2.

¹⁰ Florian Davidescu, *op. cit.*, p. 27.

¹¹ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 2/1915, f. 20-24.

¹² *Ibidem*, dosar 10/1922, f. 10-14.

¹³ Marin Lungu, Ion Pătroi, Ilie Vulpe, Ion Zarzără, *1907 în județul Dolj*, Craiova, 1977,

considerate împovărătoare de către săteni. Erau, în schimb, condiții mai ușoare și mai avantajoase decât învoielile existente la celelalte moșii din zonă¹⁴.

Au fost și cazuri când șeful Regiei Segarcea a fost nevoit să apeleze la jandarmi pentru a determina diverși săteni să-și onoreze obligațiile, asumate prin semnarea contractelor. La 19 iulie 1920, a fost sesizat postul de jandarmi al comunei Calopăr, pentru că patru locuitori ai acestei comune, fiind angajați să secere 2,50 de ha de grâu pe Domeniu, nu s-au prezentat la lucru, conform angajamentului, grâul fiind, în acest timp, expus scuturării. Câteva zile mai târziu, la 23 iulie, șeful postului de jandarmi informa că a pus în vedere locuitorilor vizați să se prezinte la lucru¹⁵. Cu această situație s-a confruntat Domeniul Coroanei Segarcea și în anii următori.

Ocupația germană (1916-1918) a produs importante pagube, sub toate aspectele: uman, social și economic. În momentul evacuării Domeniului de către administrația română, au rămas în teritoriul ocupat de dușmani: 40.890,10 hl de grâu, 493 de hl de orz, 18.333 de hl de orzoaică, 5.805 hl de ovăz, 51,94 de hl de porumb vechi, 26.326 de hl de porumb alcint și comun, 41,70 de hl de mei românesc, 51,50 de hl de in, 116 hl de paring, 498 de hl de mazărice, 6.909 hl de mazăre victoria, 1.709 hl de mazăre verde, 41 de hl de secară, 117 hl de rapiță, 10.000 de kg de cartofi, 209,750 de kg de miere¹⁶.

În perioada ocupației, la conducerea Domeniului a fost instalată o administrație militară. Problemele cu care s-au confruntat angajații au fost diverse: mai mulți angajați nu și-au primit lefurile, iar personalul superior a fost alungat și păstrat doar cel inferior. Pe parcursul timpului, au fost reprimiți în serviciu și câțiva funcționari superiori, dar care au îndeplinit doar roluri secundare, aflându-se sub ordinele ofițerilor și soldaților germani¹⁷. În timpul războiului, întreaga arhivă a fost distrusă, motiv pentru care dispunem de foarte puține informații.

Imediat după plecarea administrației militare, la 18 noiembrie 1918, a fost întocmită o notă de constatare a pagubelor provocate de către germani. În urma cercetărilor efectuate, a reieșit faptul că aceștia au rechiziționat sau au vândut următoarele cantități de cereale, aparținând Domeniului și sătenilor:

- de la secția Gârnicioara – 20 de hl grâu¹⁸;
- de la secția Lipovu – 10 hl mazăre, 10 hl ovăz¹⁹;
- de la secția Dâlga – 40 de băncioare de porumb vândut și dăruit, 50 de băncioare de grâu²⁰;

¹⁴ *Ibidem*, p. 42.

¹⁵ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 34/1919, f. 82.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 3/1916-1919, f. 66.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 23/1919, f. 442.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 18/1918, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*, f. 2.

²⁰ *Ibidem*, f. 3.

- de la secția Panaghia au fost luate, în ultimele trei zile de evacuare: 15 duble decaltri de grâu, 5 saci de porumb drugă, 4 saci de ovăz și 3 saci de orzoaică²¹.

De asemenea, au luat ca pradă de război 179 de vagoane de grâu, depozitate în magazinele Domeniului și o cantitate destul de mare de vin din recolta anului 1916²².

La 16 septembrie 1920, Comisia de Despăgubiri a Tribunalului Dolj, secția a III-a, soluționând cererea Regiei, i-a acordat Domeniului Segarcea, drept despăgubire, suma de 11.007.946,90 de lei, din care 7.814.303,55 de lei reprezentând evaluarea pagubelor reale și 3.193.643,35 de lei pentru refaceri.

Cele mai mari pagube au fost evaluate la: cereale, semințe și furaje – 3.301.871 de lei și lipsa de folosință a caselor, moșiilor etc. – 1.050.754 de lei²³.

În anul 1919, *Domeniul Segarcea* ocupa o suprafață de 13.312,09 ha²⁴, ca urmare a vânzării unor terenuri în suprafață de 1.393,33 de ha în vederea constituirii izlazului comunal²⁵. Din această suprafață, 803 ha au fost date comunei Segarcea, în punctul Gârnicioara. Prețul a fost cel prevăzut de Consiliul Superior al Agriculturii, 935 de lei/ha²⁶. În fața obiecțiilor locuitorilor, cu privire la lipsa apei pentru adăpatul vitelor și a drumului de acces la izlazul respectiv, Administrația a acceptat apropierea izlazului de sat, cu două tarlale, și s-a angajat să aducă, printr-un sistem de canale, apă în mijlocul izlazului²⁷.

Exproprierea terenurilor agrare a generat o serie de nemulțumiri vis-a-vis de problema împroprietărilor, procesele purtându-se până în deceniul al 3-lea. În 1923 au existat două procese, unul în iunie, prin care sătenii din Panaghia revendicau o suprafață de 350 de ha din Domeniul Coroanei, ce considerau că trebuia expropriată. Comisia județeană de expropriere a respins, la 23 octombrie 1923, ca nefondat apelul, pe motiv că suprafața revendicată era deja expropriată²⁸. Al doilea proces a fost intentat de sătenii lipoveni, în octombrie 1923. Aceștia afirmă că mai există 184 de ha de teren arabil, ce fuseseră sustrate²⁹.

Comisia a III-a județeană a hotărât, la 14 mai 1919, exproprierea suprafeței de 7.501,39 de ha, din următoarele secții: Lipovu – 2.396,87 de ha; Segarcea – 3.462,50 de ha; Panaghia – 676 de ha și Dâlga – 965 de ha. În urma

²¹ *Ibidem*, dosar 17/1918, f. 9.

²² *Ibidem*, f. 37.

²³ *Ibidem*, dosar 23/1919, f. 464-465.

²⁴ *Idem*, fond Consilieratul Agricol Dolj, dosar 172/1919, f. 3.

²⁵ *Idem*, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 8/1931, f. 61- 62, 144-145; *idem*, fond Consilieratul Agricol Dolj, dosar 172/1919, f. 3.

²⁶ *Idem*, fond Inspectoratul Agricol Dolj, dosar 85/1908, f. 10-12.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Idem*, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 23/1919, f. 74.

²⁹ *Ibidem*, dosar 8/1931, f. 144-145.

deposedării acestor terenuri, în stăpânirea Domeniului Segarcea mai rămâneau 5.589,65 de ha. Din această suprafață, 1.519 ha erau destinate fermei model³⁰.

În urma măsurătorilor efectuate, Cadastrul a expropriat 7.620,6902 ha: Lipov – 2.406,5.096 de ha; Segarcea – 3.589,7.859 de ha; Dâlga – 957,3.947 de ha și Panaghia – 667 de ha³¹.

La 15 februarie 1922, Curtea de Apel, Secția I Craiova, a stabilit prețul terenului expropriat din moșia Segarcea: 3.400 lei/ha teren cultivabil, 400 lei/ha din lacurile permanente: Comoșteanu (15 ha), Lacul cu Paiul (12 ha), Lacul cu Măgura (8 ha), precum și 497.907 lei „acareturile” din secțiile fermelor Gârnicioara, Dâlga și Panaghia³².

Suprafața definitiv expropriată a fost de 9.936 de ha, constând în teren arabil, vii și izlaz³³. Din suprafața inițială a Domeniului, de 14.707 ha, au mai rămas 2.275,5 ha, reprezentând păduri și teritoriul aferent; 1.034,7 ha moșie și 1.479 ha pentru fermă. Pe comune, situația se prezenta astfel: la Segarcea, Domeniul însemna ca suprafață 2.594,53 de ha, la Lipovu, 179,18 ha, la Panaghia, 1.251,22 de ha, iar în comuna Dâlga-Calopăr, 804,80 de ha, rezultând o suprafață de 4.829,73 de ha³⁴.

Diminuarea considerabilă a suprafețelor destinate culturilor agricole, a impus, din 1921, realizarea acestora în cultură mixtă, în locurile unde pădurea fusese exploatată și degajată de rădăcini, în vederea regenerării. Porumbul și grâul au continuat să ocupe cele mai întinse suprafețe, fiind urmate îndeaproape de orz, ovăz, orzoaică. De asemenea, plantele furajere ocupau suprafețe destul de întinse.

Culturile au continuat să se efectueze cu locuitorii, pe baza contractelor de învoieli agricole. În 1926, prețurile la lucru erau calculate la ha, astfel: 300 de lei arătura de primăvară, 400 de lei arătura din luna august, 400 de lei prima prașilă și 500 de lei ce-a doua prașilă a porumbului, 500 și, respectiv, 600 de lei prima și a doua prașilă la sfeclă, 1.000 de lei pentru secerat păioase și 500 de lei pentru cosit fân³⁵. Costul lucrărilor agricole a crescut continuu în anii următori, ajungându-se să se plătească, în 1930: 28 de lei ziua cu brațele, 18 lei menajul, 800 de lei seceratul, 80 de lei grăpatul, 510 lei treieratul, 175 de lei semănatul, 320 de lei aratul cu boii, 1.200 de lei cositul și 150 de lei transportul cu carul³⁶. Adâncirea crizei economice a necesitat o reducere treptată a cheltuielilor, astfel că, în 1933 situația era următoarea: 15 lei ziua cu brațele, 8 lei menajul, 360 de

³⁰ *Ibidem*; idem, fond Consilieratul Agricol Dolj, dosar 172/1919, f. 13-19.

³¹ Idem, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 8/1931, f. 145.

³² *Ibidem*, dosar 23/1919, f. 753.

³³ *Ibidem*, f. 62.

³⁴ *Ibidem*, f. 63.

³⁵ *Ibidem*, dosar 4/1927, f. 191.

³⁶ *Ibidem*, dosar 1/1933, f. 137.

lei seceratul, 30 de lei grăpatul, 260 de lei treieratul, 97 de lei semănatul, 200 de lei aratul cu boii, 440 de lei cositul și 100 de lei transportul cu carul³⁷.

În perioada 1920-1948, producția agricolă a fost determinată de capriciile naturii, gerurile din anii 1928, 1941, 1942, furtunile cu grindină din vara anilor 1924, 1926 și 1943, seceta din anii 1925, 1927, 1937 și 1941, afectând-o în mare măsură.

Între anii 1920 – 1925 producția medie a culturilor agricole a fost următoarea: grâu de toamnă – 1.308 kg; orz de toamnă – 747 de kg; orzoaică – 1.381 de kg; ovăz – 1.122 de kg; porumb – 850 de kg; mazăre – 480 de kg; fasole – 319 kg; cartofi – 1.776 de kg; sfeclă de zahăr – 5.350 de kg. Pentru plantele furajere, media a fost: lucernă prima coasă – 1.763 de kg; sfeclă de furaj – 13.100 de kg; fân natural – 1.260 de kg; borceag – 1.864 de kg; porumb furajer – 2.534 de kg; părâng – 1.400 de kg³⁸. Conform aceleiași surse de arhivă, în anul 1926 grindina a distrus complet recoltele anului respectiv³⁹.

Pentru anii 1927-1933, rezultatele se pot observa din tabelul de mai jos⁴⁰:

Nr. crt.	Felul produselor	Suprafața ocupată și cantitățile obținute în kilograme							
		1927		1928		1932		1933	
		ha	kg	ha	kg	ha	kg	ha	kg
1.	Grâu regie	318	412.538	320	489.440	362	282.405	322,50	464.649
2.	Grâu dijmă ½	225,10	95.840	93,75	89.470	190,5	350.474	184,15	113.964
3.	Porumb dijmă	213,50	32.500	145,75	40.043,75	359,4	202.601		
4.	Orz dijmă	16	26.180			2	335		
5.	Orz regie			25	25.728	50	88.306		120.020
6.	Ovăz regie	181	52.250	159	82.640	114	750.571	97	174.988
7.	Ovăz dijmă	1,25	360					1,35	585
8.	Rapiță			24	28.944	5,375	3.600		

În anul 1942 s-a înregistrat, la nivelul întregii țări, o acută lipsă de porumb și grâu, în special în regiunile muntoase. Această lipsă a fost determinată atât de starea de război, cât și de secetă, fapt ce a făcut ca Administrația Centrală să ia unele măsuri pentru a veni în ajutorul domeniilor afectate. Datorită faptului că Domeniul Segarcea era singura moșie care producea cantități mai mari de cereale și dispunea și de unele rezerve, Administrația a decis să se trimită de urgență, de la această regie, 5 vagoane de

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem*, dosar 4/1927, f. 191-192.

³⁹ *Ibidem*, f. 192.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 9/1927, f. 121-123; *ibidem*, dosar 4/1927, f. 76; *ibidem*, dosar 14/1928, f. 20-35; *ibidem*, dosar 4/1928, f. 81; *ibidem*, dosar 7/1928, f. 102, 107; *ibidem*, dosar 9/1928, f. 69; *ibidem*, dosar 7/1932, f. 615-618; *ibidem*, dosar 7/1933, f. 175, 281, 288.

porumb și 3 – 4 vagoane de grâu domeniilor Mălini, Bicaz, Borca și Broșteni⁴¹. Trecerea economiei pe picior de război, concentrările masive de oameni și rechizițiile care au urmat, prețurile derizorii ale produselor agricole, inflația tot mai mare etc., au accentuat starea de degradare a țăranilor și a culturilor agricole.

În anul 1947, în condițiile în care seceta se menținea, Regia Segarcea a reușit să obțină o recoltă satisfăcătoare la cereale. Din excedentul de 268.990 de kg înregistrat la grâu, s-au rezervat 120.000 de kg pentru Ministerul Agriculturii și Domeniilor, în vederea efectuării însămânțărilor în județul Dolj, iar cantitatea de 127.057 de kg a fost distribuită astfel: 14.830 de kg Regiei Cocioc; 18.000 de kg Regiei Rușețu; 81.200 de kg Regiei Mălini; 4.603 de kg Regiei Borca și 8.424 de kg Regiei Bușteni. Dacă cantitatea de grâu a fost mai mult decât suficientă, Regia Segarcea a înregistrat, însă, un deficit la cultura porumbului, astfel că, pentru satisfacerea propriilor nevoi trebuia să achiziționeze 108.380 de kg de porumb. Ținând cont de faptul că Regiile Cocioc, Segarcea și Sadova erau singurele care puteau veni în sprijinul domeniilor amenințate de foamete, Administrația Centrală îi solicita Ministrului, scutirea definitivă a acestora de la predarea cotelor legale de cereale, rezultate din recoltele anului și uiumul anului 1947. Solicita, de asemenea, acordarea de autorizații, în vederea colectării din depozitele I.C.O.O.P.-lui a necesarului pentru aprovizionarea cu: 1.510.465 de kg de porumb sau grâu, 36.940 de kg de orz, 28.700 de kg de fasole și 135.300 de kg de cartofi⁴².

Pentru obținerea zarzavaturii necesar pentru angajați și zilieri, Domeniul Segarcea a beneficiat de două grădini: una la gura pârăului Dâlga și cea de-a doua la Lipov. Aceasta din urmă, în suprafață de 15 pogoane, a fost dată în arendă bulgarului Iordan Ilieff, pentru care, în anul 1928, plătea Domeniului 4.000 de lei pe ha și un anumit număr de kilograme de legume sau fire de zarzavat, stabilite în contract de către șeful de regie⁴³. În anul 1926, grădina a dat un beneficiu net de 266.799,30, din care 69.459,70 de lei partea Domeniului⁴⁴, iar în anul 1927, un total de 367.556, 65 de lei, din care 118.598,90 de lei îi reveneau Regiei⁴⁵. Suma mică, obținută în anul 1926, a fost cauzată de grindină și de revărsarea apei Desnățuiului, care au afectat în mare măsură culturile agricole ale sătenilor și au determinat o scădere a vânzărilor. Majoritatea tranzacțiilor reprezentau un schimb de produse între zarzavaturi și cerealele sătenilor. Din acest motiv, și partea care le revenea bulgarilor a fost mai mică, de numai 197.339,60 de lei⁴⁶.

⁴¹ A.N.I.C. București, fond Administrația Centrală, dosar 151/1942, f. 346.

⁴² *Ibidem*, dosar 246/1946, f. 440.

⁴³ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 7/1928, f. 42.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 5/1926, f. 120.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 7/1927, f. 129.

⁴⁶ *Ibidem*.

Grădina din perimetrul pădurii Dâlga, în suprafață de 2,75 de ha, a fost arendată în anii 1931-1933 locuitorului Triță R. Ionilă, la prețul de 4.000 de lei/ha pe an⁴⁷. O parte dintre zarzavaturile care îi reveneau Domeniului erau valorificate prin intermediul magazinului de desfacere din București. De asemenea, unele produse, în stare naturală sau pregătite pentru iarnă, ajungeau pe masa Familiei Regale.

Creșterea animalelor.

Un accent important a fost pus, totodată, și pe creșterea animalelor, îndeosebi a porcilor, oilor și bovinelor. În acest sens, au fost aduse atât vite pentru muncă, cât și de prăsilă, luând naștere un parc zootehnic bine dezvoltat. În anul 1906, întregul Domeniu avea 290 de boi și 8 bivoli. Fermele s-au înființat rapid, încât în 1906, fiecare fermă avea 20-40 de boi. A fost adus, pentru prăsilă, boul moldovenesc. Au fost procurate vaci moldovenești, recunoscute pentru calitatea laptelui. Acestea dădeau, în medie, 4 litri/zi. În 1900, au fost cumpărate 4 vaci și 2 tauri moldovenești, ajungând ca, în anul 1906, recensământul făcut să arate astfel: 121 de vaci de prăsilă, 9 tauri, 37 de mânzați, 66 de mânzate, 39 de viței, 30 de vițele. Vacile se aflau în îngrijire la secția Valea Rea, unde s-a deschis și o lăptărie. Tăurașii erau crescuți la secțiile Dâlga și Panaghia, iar mânzatele la secția Gârnicioara⁴⁸.

A luat naștere și o herghelie cu cai pentru cavalerie, trăsură și de muncă. În 1906, aceasta număra 169 de capete, dintre care: 59 de iepe de prăsilă, 10 armăsari, 6 cârlani de 3 ani, 3 mânji de 2 ani, 12 mânze de 2 ani, 13 mânji de 1 an, 14 mânze de 1 an, 13 mânji și 15 mânze. Iepele de muncă erau îngrijite la secția Șestu, iar armăsarii la secția Segarcea⁴⁹.

Creșterea oilor aducea venituri importante Domeniului. Și, cum cele mai multe oi de rasă țurcană nu rezistau decât până în lunile mai-iunie, acestea au fost înlocuite treptat cu oi țigăi negre, aduse de la Gângiova. Acestea s-au dovedit a fi mult mai rentabile, dând o cantitate mai mare de lână și de lapte, iar mieii se comercializau cu un preț mai ridicat. Turma de oi, în număr de 1.073 de capete, era crescută la secția Panaghia. În timpul Primului Război Mondial, au rămas în teritoriul de ocupație 70 de berbeci, 29 de batali, 872 de oi, 123 de noatini, 285 de noatine, 290 de miele, a căror valoare totală se ridica la 18.448 lei⁵⁰.

Creșterea porcilor se axa pe rasa Mangalița, aleasă datorită faptului că animalele se îngrășau repede, iar carnea acestora era tot mai căutată în comerț. Porcii erau ținuti la secția Lipov. Conform recensământului din 1906, la Lipov se găseau: 22 de vieri, 131 de porci, 61 de scroafe de prăsilă, 125 de scroafe

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 3/1931, f. 429.

⁴⁸ Florian Davidescu, *op. cit.*, p. 30-35.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 36.

⁵⁰ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 3/1916-1919, f. 66.

castrate, 81 de grăsunii, 94 de grăsunii și 187 de purcii. Domeniul deținea și 40 de stupi⁵¹.

În tabelul următor vom evidenția creșterea efectivelor de animale de pe Domeniul Segarcea între anii 1901-1905.

Specia	Anul 1901	Anul 1902	Anul 1903	Anul 1904	Anul 1905
Armăsari	4	6	8	11	10
Iepe	7	10	34	57	59
Mânji și mânze	-	5	23	47	78
Cai de serviciu	14	14	18	18	22
Tauri	2	10	10	10	9
Vaci de prăsilă	14	25	68	77	121
Mânzați	2	9	31	33	37
Mânzate	1	6	25	35	66
Viței și vițele	11	16	54	62	69
Boi de muncă	68	146	168	164	290
Bivolii	4	4	4	4	8
Bivolițe	-	-	2	2	5
Turmaci și turmace	-	-	6	8	3
Berbeci	-	13	23	23	41
Oi	-	277	448	424	539
Vieri	-	5	17	22	22
Scroafe	6	18	33	53	61
Porci de îngrășat	-	10	23	100	247
Godaci	-	-	152	163	361

În anul 1906, valoarea totală a animalelor Domeniului Segarcea, 2.457 de capete, se ridică la 253.739 de lei.

În perioada 1916-1918, animalele rămase pe Domeniu au suferit mari pierderi. Din nota întocmită cu ocazia evacuării Domeniului, la 18 noiembrie 1918, s-a constatat că germanii au rechiziționat sau au vândut următoarele animale și unelte, aparținând Domeniului și sătenilor:

- de la secția Gârnicioara s-au luat: 38 de boi, 4 vaci, 4 viței, 1 cal aparținând Domeniului, 4 care de lemne, o căruță, 20 de juguri etc. Au vândut 15 mânzate. De la oamenii din sat au rechiziționat 100 de boi, 10 cai, 90 de oi, 50 de vaci, 150 de găște, 150 de găini și 50 de rațe⁵²;

- de la secția Lipovu au fost luate: 2 care, 8 boi, 42 de porci îngrășați⁵³;

- de la secția Dâlga: 6 boi de jug, un taur, 6 viței, 3 care și un cal rechiziționat⁵⁴;

⁵¹ Fl. Davidescu, *op. cit.*, p. 31.

⁵² D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 18/1918, f. 1.

⁵³ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 3.

- de la secția Valea Rea: 4 boi de jug, 2 care de transport, 5 cai și o trăsură rechiziționată⁵⁵;

- de la secția Șestu, 6 boi, 2 cai, 2 viței, un camion, un car și 256 de păsări⁵⁶;

- de la secția Panaghia au fost luate, în ultimele trei zile de evacuare, o căruță pentru 2 cai, o pereche de hamuri de curele, o pereche de frâne pentru doi cai⁵⁷.

Începând cu anul 1921, reducerea suprafețelor agricole a avut drept consecință reducerea șeptelului pe Domeniul Coroanei. Ca urmare, în anul 1925, întreg parcul zootehnic era redus la 189 de bovine și 207 cabaline⁵⁸.

În *domeniul viticol*, accentul s-a pus pe Domeniile Segarcea și Sadova, unde cultura viței-de-vie se practica încă din perioada Evului Mediu. Viile indigene, din podgoriile doljene, au fost, însă, distruse în anul 1895-1896 de filoxeră. Remediul l-a reprezentat altoirea pe tulpini de viță americană, rezistentă la filoxeră.

În vederea refacerii podgoriei, Ion Kalinderu le-a propus oamenilor să scoată viile rămase, și fiecare să planteze câte o suprafață cu viță altoită. S-a lovit însă de refuzul lipovenilor, care se temeau că nu-și vor mai primi viile înapoi. În ciuda acestui refuz, în perioada 1902-1910 au fost plantate pe Domeniul Segarcea noi vii, pe o suprafață de 173 de ha, situate în coasta din Valea-Oanei și Dealul Robului. În anul 1901, a fost înființată o pepinieră în suprafață de un hectar, care cuprindea peste 60 de varietăți de struguri, indigene și străine, necesare altoitului viței americane⁵⁹. Pentru creșterea altoaielor a fost rezervată o suprafață de 25 de ha.

Podgoria de la Segarcea deținea următoarele tipuri de viță-de-vie: Crâmpoșie, Alb superior, Tămâioasă, Băbească neagră, Pinot Noir, Cabernet, Sauvignon, Muscat Frontignan, Muscat Ottonel, Cinsaut, Muscat Hamburg, Chasselas, Fetească Albă, Bordeaux, Negru vârtos etc. Dintre aceste varietăți se remarcă: Crâmpoșia, care reprezenta baza culturii, producând constant și în cantitate destul de mare; soiurile Pinot Noir și Cabernet Sauvignon, care produceau vin roșu și Fetească albă și Sauvignon pentru cele albe.

Via altoită a găsit la Segarcea un teren propice, dovada reprezentând-o faptul că, în anul 1905, de pe o suprafață de 20 de ha, aflată pe rod, producția a fost de 300 de decalitri/ha. Absența viilor din zonă a făcut ca prețul strugurilor să fie foarte ridicat în acel an. Aceștia s-au vândut, atât pe piața de la Craiova, cât și în împrejurimi, cu 40 de bani kilogramul⁶⁰.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 218.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 17/1918, f. 9.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 5/1925, f. 50-51.

⁵⁹ Florian Davidescu, *op. cit.*, p. 64.

⁶⁰ Aurel Pop, *Domeniul Coroanei Segarcea*, Craiova, 2005, p. 5.

Suprafața vastă, ocupată de vie, ca și productivitatea acesteia, reclamau construirea unei crame înzestrate cu o instalație modernă, care să permită o mai bună pregătire a vinurilor. Crama a fost ridicată în intervalul anilor 1906-1908⁶¹. Construită de mari meșteri italieni, clădirea, în formă de cruce, avea patru niveluri, fiecare dintre acestea având un rol bine definit în tehnologia de preparare și păstrare a vinurilor. La etajul de sus erau amplasate zdrobitoarele, unde se prelucrau strugurii, la etajul I se găseau presele și cisternele, unde era depozitat mustul, la parter se afla pivnița de fermentare și, mai jos, pivnița de păstrare și învechire a vinului⁶².

Profesorul V.S. Brezeanu scria, în 1912: „Domeniul Coroanei Segarcea posedă cea mai modernă instalațiune pentru fabricarea vinului”⁶³. Presa mare continuă, sistem Mabile⁶⁴, funcționa electric, producând zilnic 2.500 de decalitre de must. Din cauza uzurii, această presă a fost înlocuită, în anul 1933, cu o nouă presă continuă, marca Duchscher⁶⁵. Alte două prese hidraulice erau folosite pentru presarea tescovinei, care produceau câte 500 – 600 de decalitre și care ofereau numitul vin de mâna a doua⁶⁶. Fermentarea mustului se făcea cu ajutorul fermenților selecționați, produși atât în țară, cât și în străinătate. În perioada anului 1923, vinificarea realizată la crama din Segarcea era una dintre cele mai moderne: strugurii erau separați de ciorchini, zdrobiți, iar mustul obținut la prima presă era pus la fermentat. Mustul de la a doua presă era vinificat separat, apoi distilat în vederea obținerii coniacului.

În continuarea cramei a fost construită o secție specială, în care se realiza distilarea, și o alta în care se efectua șampanizarea, prin metoda Champenoise (vin spumant), dar și prin imprimare cu gaz carbonic (vin spumos)⁶⁷. Înaintea Primului Război Mondial, se șampanizau, anual, aprox. 3.500 de sticle⁶⁸.

În anul 1916, în momentul instalării armatelor de ocupație, în crama Domeniului se găseau băuturi în valoare de 291.176,6 lei: 25.455,1 decalitre vinuri albe, 27.426,1 decalitre vinuri roșii, 1.525 de sticle de vin alb, 17 sticle de vin roșu, 2.959 de sticle cu șampanie, 1 sticlă cu vermut, 765 de sticle cu pelin,

⁶¹ Nu se știe cu exactitate anul înființării acestei crame, dar, într-un document din anul 1928, șeful de regie menționează existența aici a unei prese, model Mabile (vezi D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 2/1928, f. 333). Conform inventarului din 1914, în acest an crama era deja construită (vezi A.N.I.C. București, fond Administrația Centrală, dosar 42/1914, f. 3).

⁶² Aurel Pop, *op. cit.*, p. 12.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 2/1928, f. 333.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar 2/1933, f. 602.

⁶⁶ Aurel Pop, *op. cit.*, p. 13.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁶⁸ *Ibidem*.

rezultate din recoltele a diferiți ani, 239,6 decaltri rachiu și 38,6 decaltri țuică. Valoarea acestora se ridică la suma de 291.176,6 lei⁶⁹.

Domeniul viticol, afectat de acțiunile militare și de ocupația străină, necesita măsuri urgente de refacere.

În anul 1923, I. C. Teodorescu afirma: „Viile aparținând Domeniului Coroanei Segarcea, înființate cu 22 ani în urmă (1901) prin inițiativa D-lui Florian Davidescu, cu concursul și sub directa conducere a ilustrului nostru specialist viticultor Dobre Rădulescu, a cărui activitate pusă în slujba serviciului Domeniului Coroanei se vedeau înflorind viile de la Segarcea”⁷⁰.

Erau plantații cu care țara se mândrea, întrucât se aflau printre puținele din România, care puteau corespunde cerințelor impuse de piața consumatoare. Însă, dezinteresul manifestat de administrația germană față de acest sector, în timpul ocupației germane, a dus la o reducere atât a suprafeței ocupate cu viță-de-vie, cât și a producției. Astfel, la nivelul anului 1924, Domeniul poseda 74 de ha vie altoită, în Secția viilor, și 25 de ha de vie altoită, în Dealul Robului, plai renumit în Oltenia pentru vinurile sale alese⁷¹.

Doi ani mai târziu, în 1926, deși secția viticolă înregistra o suprafață de 221 de ha, numai 95,83 de ha erau ocupate cu vie roditoare, 5 ha erau cu viță americană, 1 ha pepinieră de viță altoită, și 5 ha vie distrusă. Restul terenului era ocupat cu plantații de salcâm (25 de ha), plantații de duzi (10 ha), drumuri, locuri libere (14,88 de ha), cramă (0,75 de ha), curți și ferme (7,50), iar 56 de ha erau destinate culturilor agricole⁷². Cum partea de nord era cea mai afectată (lipsurile depășeau procentul de 50% – 60%), s-a decis replantarea, treptată, a câte 5-6 ha pe an⁷³. Această acțiune a început din primăvara anului 1931. În procesul de plantare, trebuia să se țină cont de tipurile superioare de vin, solicitate pe piață. În ceea ce privește varietățile plantate, în vederea unei vinificații raționale, urmându-se modelul francez, s-a ținut cont de asocierile care se realizau între diferite vinuri, pentru obținerea „calității, a fineței și a buchetelor”⁷⁴. Alături de varietățile de vin alb și negru, recunoscute ca producătoare de vin, s-au plantat și tipuri de vie care să producă atât vin, cât și struguri de masă, în cantități mari.

Munca la vie se efectua mecanizat, cu pluguri de mici dimensiuni, iar ca factor uman, se realiza în special cu țiganii din zonă, dar și cu străinii. În anul 1930, au fost angajați 288 de lucrători: 240 au fost plătiți, conform contractului, cu prețuri cuprinse între 20-45 de lei/zi și rație de alimente. Masa zilnică, primită

⁶⁹ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 3/1916-1919, f. 66-68.

⁷⁰ Aurel Pop, *op. cit.*, p. 6.

⁷¹ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 2/1925, f. 17.

⁷² *Ibidem*, dosar 7/1926, f. 72; via roditoare ocupa următoarele suprafețe: 23,76 de ha vie în Dealul Robului și 72,07 ha în Valea Oanei.

⁷³ *Ibidem*, dosar 2/1929, f. 1.

⁷⁴ *Ibidem*.

de la Regie, consta în: 1 ½ mălai sau pâine, 0,250 de kg de legume, ceapă, sare, ulei și ¼ litru rachiu. De trei ori pe săptămână, primeau carne, brânză etc. Restul de 48 de lucrători erau de naționalitate maghiară și erau plătiți cu sume cuprinse între 40-45 de lei/zi. Rația de mâncare era socotită pentru o săptămână, fiecărei persoane revenindu-i: 7 kg de mălai, 1 ½ kg de pâine, 1 kg de carne de vită sau porc, 1 kg de brânză sau 1 kg de slănină, ½ kg de orez, 1 kg de fasole, 1 l de rachiu, 0,100 l ulei, sare, oțet, făină pentru rântaș și zarzavatul necesar⁷⁵. Hrana zilnică pentru lucrătorii unguri se ridica la 27 de lei, pe când cea pentru locuitorii autohtoni la 21,40 de lei⁷⁶. Diferența consta în faptul că străinii primeau mâncare și duminica și în zilele de sărbătoare.

La Segarcea, a fost înființată și o școală de altoit, vițele produse aici având o mare căutare pe plan național. Prețurile cu care acestea se comercializau erau: în anul 1926 – 6 lei cele de calitate I, 5 lei calitatea a II-a, 2 lei calitatea a III-a. Portaltoaiele costau maxim 75-80 de bani bucata⁷⁷.

Vinurile produse în crama de la Segarcea se puneau la învechit în butoaie și se vindeau apoi în sticle, însemnate cu sigla Domeniului Coroanei. În anul 1926 au fost comercializați 65.906,4 decaltri vinuri albe și 118 decaltri vinuri roșii⁷⁸. Vinurile erau solicitate atât pentru consum, cât și pentru prelucrare. În anul 1926, farmacistul din localitatea Băilești a solicitat 25 de l de vin negru din producția anului 1917, pentru medicamente⁷⁹. Mari cantități de vin erau comandate de către diferite instituții. Dintre acestea menționăm Inspectoratul Maritim Constanța, care, numai în anul 1933 a cumpărat 1.300 de sticle de ¾ l și 600 de sticle de 3/8 l⁸⁰.

Produsele viticole se vindeau prin Magazinul de desfacere al Domeniului Coroanei, dar și în localitățile din împrejurimi. Anual, erau trimise palatului regal câte o sticlă sau două de vin, din toate soiurile, pentru a fi supuse degustării și aprobării regelui Carol al II-lea.

Vinurile de la Segarcea erau dintre cele mai apreciate de către Familia Regală, care le solicita pentru a le servi la diferite ocazii: dineuri, onomastici, baluri, întruniri oficiale⁸¹. Din cercetarea fondurilor arhivistice aflăm că, în

⁷⁵ *Ibidem*, dosar 12/1929, f. 38.

⁷⁶ *Ibidem*, dosar 2/1928, f. 246-250. Suma cheltuită cu muncitorii unguri este mai mare, deoarece, indiferent dacă vremea era rea sau erau zile de sărbătoare, hrana trebuia să le fie asigurată. Pentru țigani, pe lângă banii plătiți pentru munca efectuată, dar și pentru mâncare, se mai cheltuiau și câte 2,55 de lei cu iernatul.

⁷⁷ *Ibidem*, dosar 1/1926, f. 160.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 297.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 99.

⁸⁰ *Ibidem*, dosar 2/1933, 160, 317.

⁸¹ În anul 1925, au fost trimiși Casei Regale 5.084 de litri de vin Riesling (1923), în D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 2/1925, f. 194; în 1926, au fost trimise la palat următoarele cantități: 2.240 de l de vin Riesling (producția 1919), 50 de sticle de vin tămâios (1923); în anul 1928 i s-au eliberat mareșalului Curții MS. Reginei Maria, col Adj. Athanasescu,

perioada ianuarie-aprilie 1928, s-au trimis pentru mesele regale și cele ale suitei Reginei Maria, 422 de sticle cu vin, varietatea Riesling, din producția anului 1921. Și pentru că din această varietate rămăseseră puține sticle (185), i s-a dat ordin pivnicerului să nu se mai elibereze acest vin decât în baza unui ordin special, venit din partea Mareșalului Curții, Athanasescu⁸². În anul 1939, se găseau în crama 71.636 de l de vin și 17.505 sticle de $\frac{3}{4}$, destinate Casei Regale⁸³. În anul 1947, băuturile furnizate Casei Regale au fost în valoare de 82.128.750 de lei⁸⁴.

Apreciate erau și pe plan extern, după cum ne-o dovedește numărul mare de sticle expediate în țări situate pe trei continente: 14.000 de sticle de vin Bordeaux (1936) în Elveția, 55.300 de sticle în India, 7.500 de sticle în Anglia, 15.400 de sticle în America⁸⁵. Aceasta este încă o dovadă a bunei impresii și a renumelui pe care și l-au câștigat vinurile segărcene la expozițiile internaționale la care au participat de-a lungul timpului. În 1943, proprietarul unui magazin de „pescărie și icre negre” din București solicita Administrației Centrale aprobarea cumpărării unei cantități de 500 de sticle de vinuri vechi (producția anului 1935), pentru a le servi împreună cu icre negre, în localul său frecventat „de diplomați, actuali și foști miniștri, reprezentanți ai legațiilor din București, dar și de autorități și oamenii bogati”⁸⁶.

Pe baza documentelor din arhivă am putut constitui un tabel cu cantitățile de vin obținute în perioada interbelică⁸⁷:

Nr. crt.	Anul	Producția în decaltri
1.	1921	33.728,5
2.	1926	9.210
3.	1928	27.655
4.	1929	54.550
5.	1930	31.940
6.	1931	18.015
7.	1932	41.693

câte 1.500 de sticle de vin Riesling, producțiile 1925 și 1926, în A.N.I.C. București, Administrația Centrală, dosar 65/1928, f. 2; în anul 1929, Regina Maria primea 300 de sticle de $\frac{3}{4}$ l, diferite specialități de vin; în D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 2/1929, f. 9.

⁸² A.N.I.C. București, fond Administrația Centrală, dosar 65/1928, f. 3.

⁸³ *Ibidem*, dosar 98/1939, f. 42-45.

⁸⁴ *Ibidem*, dosar 252/1947, f. 188.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 268/F.D., f. 23.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 176/1943, f. 456.

⁸⁷ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 5/1925, f. 19; *ibidem*, dosar 1/1926, f. 291; *ibidem*, dosar 21/1926, f. 59; *ibidem*, dosar 14/1928, f. 77-78; *ibidem*, dosar 2/1929, f. 635; *ibidem*, dosar 2/1930, f. 84; *ibidem*, dosar 2/1931, f. 437; *ibidem*, dosar 1/1932, f. 41-42; *ibidem*, dosar 17/1932, f. 93; *ibidem*, dosar 2/1933, f. 33; *ibidem*, dosar 2/1934, f. 337; *ibidem*, dosar 4/1944, f. 11.

8.	1934	25.270
9.	1943	10.757,5
10.	1944	cca 2.000

Ca și cerealele, cantitățile de vin obținute în intervalul de timp 1921-1944 au fost influențate de capriciile naturii. În anul 1926, grindina a afectat grav via de la Valea Oanei, fiind amenințată chiar și producția anului următor⁸⁸. În anul 1944, ploaia abundentă a distrus recolta de struguri, astfel încât cantitatea de vin a fost foarte redusă și destul de slabă sub raport calitativ.

În noiembrie 1943, Administratorul Negel a cerut ca vinurile Crâmpoșia, Vinul Negru și Pelinul, începând cu producția celui an, să fie vândute regulat și complet în al doilea an de existență. Totodată, a cerut ca, anual, din fiecare recoltă, să fie îmbuteliate următoarele cantități de vin: 8.000 de l Alb Superior; 5.000 de l Riesling, 3.000 de l Fetească, 3.000 de l Frontignon, 4.000 de l Cabernet, 3.000 de l Pinot Noir. Aceste cantități trebuiau păstrate pentru învechire și, după 5-6 ani, când ajungeau la maturitate și erau bine formate, puteau fi îmbuteliate în sticle⁸⁹.

Prețurile de vânzare ale vinului au fost determinate întotdeauna de calitate, cantitate și vechime. În anul 1930, vinul de masă alb se vindea cu 250 de lei/decalitru, iar cel roșu cu 270 de lei /decalitru. Prețul vinurilor superioare, fie albe sau roșii, varia între 400 și 750 de lei decalitrul. Aceste vinuri se vindeau numai cu aprobarea Administrației Centrale⁹⁰. Pe piața Craiovei, erau foarte rar cerute din cauza prețurilor ridicate. Cantitatea mare de vin, existentă în crămă în anul 1933, a dus, însă, la o reducere considerabilă a prețului la vinurile de masă, acceptându-se chiar și vânzarea cantităților solicitate de cărciumarii din localitate și din împrejurimi. Prețul de vânzare a scăzut la 14 lei/l⁹¹. Ulterior, prețurile s-au aflat într-o continuă creștere, ajungând ca, în anul 1941⁹², să se vândă, la magazinul de desfacere, cu prețuri cuprinse între 40 și 48 de lei litrul⁹³. Vinurile de masă superioare se comercializau cu prețuri cuprinse între 56-68 de lei sticla de 1 l și 44-54 de lei sticla de 2/4⁹⁴. În anul 1943, un litru de vin a ajuns

⁸⁸ *Ibidem*, dosar 1/1926, f. 204.

⁸⁹ A.N.I.C. București, fond Administrația Centrală, dosar 176/1943, f. 30.

⁹⁰ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 2/1930, f. 167.

⁹¹ *Ibidem*, dosar 2/1933, f. 553.

⁹² A.N.I.C. București, fond Administrația Centrală, dosar 108/1941, f. 7.

⁹³ Prețurile de vânzare, în anul 1941, pe sortimente, erau următoarele: Crâmpoșie de la 40 la 46 de lei; Negru – de la 43 la 50 de lei; Pelin – 45 la 52 de lei; Roze de la 34 la 40 de lei; Aligote alb de la 44 la 50 de lei; Sauternes alb de la 48 la 54 de lei; Sauvignon alb de la 48 la 54 de lei; Cabernet – 48 la 58 de lei.

⁹⁴ Vinuri de masă superioare: Alb superior – sticla de 1 l – 56 de lei și cel de 2/4 – de la 39 la 44 de lei; Riesling de 1 l – de la 54 la 60 de lei și de 2/4 – de la 44 la 48 de lei; Bordeaux superior de 1 l de la 60 la 68 de lei; de 2/4 de la 48 la 54 de lei; Pinot Noir de 1 l – de la 60 la 68 de lei; de 2/4 – de la 48 la 54 de lei.

la 90 lei⁹⁵, însă, trei ani mai târziu, în 1946, cererile fiind foarte mari, încât nici nu puteau fi onorate, s-a decis o nouă majorare a prețului: vinurile produse în 1946 se vindeau acum cu 10.000 de lei/l, cele din anul 1945, la 12.000 de lei/l, iar celor produse anterior anului 1945, prețul li se majora cu 60%⁹⁶.

Foarte apreciat era și coniacul produs în distileria de la Segarcea. În 1943, o sticlă de un litru costa 288 de lei, 228 de lei sticla de $\frac{3}{4}$ și 106 lei sticla de 0,325 litri⁹⁷.

Dintre strugurii de masă, foarte solicitate erau varietățile Chasselas galben și roșu, Muscat Hamburg și Muscat de Adda. La fel ca și vinurile, strugurii de masă erau vânduți prin intermediul Cancelariei. Conform informațiilor de arhivă, în anul 1930 au fost vândute 2.837,25 de kg încasându-se suma de 43.432 de lei. Un mare consumator de struguri era Familia Regală. De exemplu, în anii 1927 și 1928, Regelui Mihai I se trimiteau, de 3 ori pe săptămână, câte 5 kg de struguri⁹⁸. În 1930, Domeniul Segarcea furniza palatelor Regale la Sinaia, Balcic, Mamaia și București, o cantitate de 364 de kg de struguri⁹⁹. Foarte apreciați de către Regina Maria erau strugurii negri¹⁰⁰. În fiecare an, în lunile august-noiembrie, aceasta primea, de două ori pe săptămână, câte un coș cu struguri¹⁰¹.

În anul 1943, în timpul ocupației sovietice, Regia Segarcea era amenințată cu mari pierderi. Într-o adresă emisă către ministrul I. Christu, președintele Delegației Române pentru aplicarea armistițiului, Administrația Domeniului Coroanei anunța forțarea intrării în cramă de către sovietici, cu toate că le fuseseră satisfăcute toate pretențiile legate de vinuri, lapte și alimente, fără a li se percepe niciun ban. În aceste condiții, pentru a se evita eventuale pagube majore, se solicita fie intervenția la Comandamentul Sovietic pentru evacuarea fermei, fie înăsprirea pazei acesteia¹⁰².

În ciuda intervenției Administrației, nu s-a luat niciun fel de măsură, dovadă fiind faptul că, în anul 1944, un număr de 70-80 de soldați au ridicat din cramă, sub amenințare: 388 de l de vin alb (1943), 58 de sticle de Alb Superior (1936), 15 l de rachiu în 20 de sticle¹⁰³. Ba mai mult, în mai 1945, reprezentanți ai Comisiei Ruse de Control din Craiova pretindeau dreptul de a ridica din Crama Segarcea 12 vagoane de vin, 445 de butoaie de diferite mărimi în

⁹⁵ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 1/1946, f. 44.

⁹⁶ A.N.I.C. București, fond Administrația Centrală, dosar 232/1946, f. 218.

⁹⁷ *Ibidem*, dosar 176/1943, f. 456.

⁹⁸ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 2/1928, f. 449; *ibidem*, dosar 2/1930, f. 270.

⁹⁹ *Ibidem*, dosar 3/1931, f. 343.

¹⁰⁰ *Ibidem*, dosar 2/1928, f. 420.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 449, 539, 562; *ibidem* dosar 3/1931, f. 303.

¹⁰² A.N.I.C. București, fond Administrația Centrală, dosar 180/1943, f.77.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 315-319.

schimbul vinului și butoaielor luate de la Regia Românești, în perioada 1941-1944¹⁰⁴.

În perioada interbelică, vinul de la Crama Segarcea era vinul de protocol al Casei Regale. Din monografia destinată orașului Segarcea reiese faptul că, după abdicarea regelui Mihai I, la 30 decembrie 1947, comuniștii l-au preferat pentru protocolul CC al PMR¹⁰⁵.

Înființarea, în anul 1905, a unei plantații de duzi în suprafață de 4 ha a favorizat practicarea *sericiculturii*. În acest scop a fost înființat un atelier de țesătorie, cu sediul la Segarcea, dotat cu o filatură pentru prelucrarea gogoșilor. Borangicul rezultat era folosit pentru lucrările executate în cadrul atelierului.

De-a lungul perioadei dintre cele două războaie mondiale, s-au obținut următoarele cantități de borangic¹⁰⁶:

Nr. crt.	Anul	Cantitatea de sămânță de viermi grame	Cantitate gogoși uscate obținute kg	Cantitatea de borangic obținută în kg	Prețul borangicului lei/kg
1.	1926	150	262	31	1.919
2.	1927	150	292	38	
3.	1928	200	325	39	
4.	1929	200	303,5	48,100	1.660
5.	1931		380		
6.	1932	100	-	63	927,50
7.	1933	-	488	61	754,96
8.	1934		415	55,5	
9.	1935	120	266	35	831,25
10.	1936	100	215	30	
11.	1937	100	200	29,200	744
12.	1938	130	286	37,5	884,50
13.	1939	60	90	18,400	1011,25
14.	1940	130	240	38,500	1.051

Cantitatea de borangic era condiționată de calitatea și rezistența seminței, dar și de modul în care erau îngrijiți viermii de mătase.

De asemenea, a luat ființă și o livadă în suprafață de 10 ha. Predominau: prunii, merele, nucii, cireșii, vișinii etc., ale căror fructe erau puse în vânzare sau folosite în prepararea băuturilor.

¹⁰⁴ *Ibidem*, dosar 217/1945, f. 478.

¹⁰⁵ Dumitru D. Stan, *Monografia orașului Segarcea – Dolj*, Craiova, Editura Policrom, 2007, p. 93.

¹⁰⁶ A.N.I.C. București, fond Domeniului Coroanei Segarcea, dosar 1274/1925-1940, f. 12, 30, 32, 43,54, 71, 136, 140, 149, 159, 161, 167, 173, 187, 193, 197-199, 204; D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 11/1928, f. 115, 120-121; *ibidem*, dosar 11/1929, f. 104-105, 107-110, 182; *ibidem*, dosar 12/1932, f. 179; *ibidem*, dosar 10/1933, f. 137; *ibidem*, dosar 12/1931, f. 102; *ibidem*, dosar 10/1934, f. 217.

Domeniul forestier ocupa o suprafață de 2.308 ha. Acesta era delimitat de terenul agricol prin drumuri, șanțuri și plantații de salcâmi¹⁰⁷. Pădurea era compusă din 6 trupuri, situate în partea de nord a Domeniului: 3 principale – Dâlga, Panaghia, Cobia și 3 secundare – Cobia Dâlgii, Bicanul și Lunca. Primele două trupuri formau seriile cu același nume și aveau o suprafață de 1.628,8 ha, iar cea de-a treia serie o constituiau trupurile: Cobia, Căbia Dâlgii, Lacul Bicanului și Lunca, în suprafață de 529,01 ha¹⁰⁸. Datorită condițiilor specifice de climă și a solului argilos-nisipos profund și destul de fertil, arboretul era alcătuit din: cer, în proporție de 50 %, gârniță 30%, stejar pedunculat 10%, carpen 3%, frasin 2%, ulm 2%, jugastru, paltin, arțar 2%, și altele 1%.

După vârstă arboretului, statistica arăta astfel:

- 1-20 de ani – 1.354,255 de ha în proporție de 59%;
- 21-40 de ani – 337,765 de ha în proporție de 14,5%;
- 61-80 de ani – 265,830 de ha în proporție de 11,5%;
- goluri – 350,250 de ha în proporție de 15%.

Pentru a putea fi exploatare economic, era necesară o perioadă de 80 de ani, deoarece esențele prețioase care compuneau Domeniul proveneau din lăstari. În anul 1901, s-a realizat amenajarea acestor păduri. Regimul, adoptat pentru toate trupurile de pădure, a fost cel al codrului regulat, motiv pentru care, în pădurea Dâlga trebuiau să se facă tăieri succesive, iar în pădurea Panaghia tăieri rase, urmate de însămânțări artificiale și plantații. La trupurile secundare, unde vârsta arboretului era destul de mică, nu se puteau face decât lucrări de reîmpădurire prin poiene și răriști și rărituri în zonele cu arbori bătrâni¹⁰⁹.

Astfel, în apropiere de pădurea Panaghia, pe un teren care fusese destinat agriculturii și desfundat cu ajutorul plugului cu abur, au fost plantate 30 de ha de pădure.

Efectele războiului și-au pus amprenta în mod negativ asupra domeniului silvic de la Segarcea. În perioada Primului Război Mondial, domeniul silvic a fost foarte afectat de distrugerea inamicului. Evaluând, la 19 noiembrie 1918, pagubele produse pădurilor Panaghia și Cobia, brigadierul silvic Gh. Popescu constata că au fost tăiate 25 de ha din pădurea Lacul Bicanului, 15 ha din pădurea Panaghia și 30 de ha din pădurea Cobia. În această perioadă, au fost rechiziționate de la personalul silvic: 4 puști de vânatoare, un revolver, 4 cartușiere, un cuțit de vânatoare, o șă completă de călărie, precum și un cal de serviciu¹¹⁰. De asemenea, la această din urmă pădure a fost devastat întreg cantonul silvic, tocăria și mobilierul fiind arse, au luat 150 de mp sârmă împletită și au împușcat în parcul cerbilor 17 exemplare și 5-600 de fazani¹¹¹.

¹⁰⁷ D.J.A.N. Dolj, fond Primăria Segarcea, dos. 10/1940, f. 1.

¹⁰⁸ Florian Davidescu, *op. cit.*, p. 89-92.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 89-93.

¹¹⁰ D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Sadova, dosar 21/1919, f. 41.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 91.

Întocmind raportul pentru pădurea Dâlga, brigadierul nota: „Dușmanul n-a respectat nicio normă de exploatare regulată, exploatarea fiind la cheremul diferiților soldați germani care s-au perindat la această pădure. Dacă la un loc găseau mai mulți copaci care să le placă, îi tăiau pe toți fără a se gândi că întrerup masivul și că descoperă solul... Dușmanul a extras toți arborii mai de valoare... tot ce-a fost bun a luat”, materialul fiind vândut, – conform relatărilor sătenilor – „pe prețuri ridicol de mici, sumele încasate rămânând în buzunarul soldatului care le vindea”¹¹².

După 1918, tăierea și regenerarea pădurilor s-a realizat conform dispozițiilor amenajamentului aprobat de Minister, după avizul dat de Consiliul tehnic al pădurilor, aflat în vigoare și revizuit în 1921 și 1931.

La revizuirea amenajamentului din 1921, s-a hotărât ca împădurirea să se facă pe o perioadă de 10 ani. Planul prevăzut inițial s-a realizat însă mult mai devreme, în timp de 8 ani, când s-au împădurit 318 ha, adică aproximativ 40 de ha anual. Cheltuielile acestui proces s-au ridicat la suma de 454.895,50 de lei.

S-a stabilit ca, regenerarea pădurii exploatate, să se facă prin procesul de lăstărire a buturugilor în seria Panaghia și Cobia, iar în seria Dâlga să se facă prin semințe și puieti plantați¹¹³. Prin însămânțare cu ghindă, s-au împădurit 111,68 de ha, costul unui hectar ridicându-se la 1.336 de lei. Prin plantație cu puieti s-au împădurit 75,75 de ha cu stejar, 117,41 de ha cu salcâm și 12,78 de ha s-au împădurit cu diferite esențe, precum: frasin, nuc american, pin negru și răchită¹¹⁴. Au rămas neîmpădurite 52 de ha din perimetrul pădurii Panaghia. Terenurile defrișate erau redat agriculturii în vederea mobilizării terenului. După câțiva ani de folosință agricolă, ele erau reîmpădurite. Au fost defrișate, astfel, de-a lungul timpului, 26,70 de ha în pădurea Panaghia, 34,56 de ha în pădurea Cobia și 24 de ha la Dâlga¹¹⁵.

În anul forestier 1930/1931, s-a exploatat o suprafață de 66,94 de ha, din care au rezultat: 326,54 de m³ de lemn de lucru, 8.831 de steri de lemn de foc¹¹⁶.

În septembrie 1931, s-a realizat amenajamentul plantațiilor de salcâm din perimetrul pădurilor Cobia, Florica, Dâlga, Panaghia și Lipovu, în suprafață de 285,800 de ha, din care s-au împădurit 203,1500 de ha. S-a stabilit, ca regim de exploatare, crângul simplu, cu o revoluție de 10 ani pentru o suprafață de 100,41 de ha și o revoluție de 20 de ani pentru întinderea de 175,6700 de ha. Tot în planul de exploatare, s-a stabilit și împădurirea cu stejar și esențe intermediare a suprafeței de 81,9300 de ha¹¹⁷. Conform amenajamentului din 1931, suprafața

¹¹² *Ibidem*, f. 89-90.

¹¹³ *Ibidem*, dosar 3/1930, f. 344.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 184.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 61.

¹¹⁶ *Ibidem*, dosar 3/1931, f. 221.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 358.

pădurii, stabilită a se exploata anual, era de 69,90 de ha cu un volum de 5.777 de steri¹¹⁸.

În perioada 1931-1932, suprafața totală a pădurilor, inclusiv poienile, era de 2.390,73 de ha (Panaghia – 1.115,64 de ha; Calopăr – 804,80 de ha; Segarcea – 391,80 de ha; Lipov – 78,49 de ha), din care au fost exploatare, conform amenajamentului, 86,16 ha (Panaghia – 35,16 ha; Calopăr – 32 de ha; Segarcea – 19 ha; Lipov – 3,80 ha)¹¹⁹. Volumul materialului lemnos rezultat a fost de 5.220 de m³. Au fost exploatare numai lemne pentru foc, pădurea fiind tăiată în crâng simplu și crâng cu rezerve.

Pădurea propriu-zisă avea 2.132,65 de ha și era formată din 34,20 de ha de rășinoase, și 2.057,38 de ha de foioase, așa cum reiese din tabelul de mai jos¹²⁰:

Pădurile		Panaghia	Dâlga	Cobia-Florica	Lipov
Suprafața împădurită ha		990,30	751,61	349,67	41,07
Goluri și poieni		125,34	53,19	42,13	37,42
Rășinoase	Molid	1	-	1	-
	Brad	-	-	5,51	-
	Pin	7,44	13,04	6,21	-
Foioase	Stejar	329,98	47,81	61,59	-
	Gârniță	180	147,11	82	-
	Cer	390,23	295,98	168,93	-
	Plop și salcie	6,06	-	4,96	-
	Frasin	5,80	5,07	1,34	-
	Ulm	3,90	1,70	0,48	-
	Salcâm	65,89	120,90	13,46	41,07
	Nuci	-	9,80	2,63	-
Diverse* ¹²¹		-	75,88	1,56	-

Pentru anul 1932/1933, s-a stabilit ca, pe lângă tăierile principale, prevăzute să se facă pe o suprafață de 81,74 ha în planul de amenajament, să se facă și tăieri intermediare (culturale), cu caracter de rărituri, curățiri, degajări a uscăturilor. Planul suprafețelor, proiectate a fi împădurite în această perioadă, cuprindea: reîmpăduriri cu puieti și ghindă pe o suprafață de 41,74 de ha și completări în plantații vechi pe o suprafață de 32,70 de ha; noi împăduriri cu salcâm la Dâlga, pe 3,17 ha și la Lipov, pe 8,75 de ha; cu puieti de ghindă, de

¹¹⁸ *Ibidem*, dosar 9/1931, f. 268. Se prevedea să se obțină următoarele cantități de steri de lemn: Dâlga (1.937 de steri), Cobia (1.040 de steri) și Panaghia (2.800 de steri).

¹¹⁹ *Ibidem*, dosar 3/1933, f. 32.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 32, 36.

¹²¹ * Esențe în proporții mici, precum: tei, carpini, paltini.

gârniță și de stejar la Panaghia, pe 10 ha, Dâlga, pe 12,07 ha și la Cobia, pe 5,75 de ha; și câte un hectar cu nuc american și cu frasin american¹²². Lucrările de pe teren nu au respectat prevederile amenajamentului, tăindu-se numai 76,54 de ha. S-a renunțat la tăierea a 5,20 de ha de salcâm, pentru a nu afecta creșterea stejarului, prin crearea de luminișuri în pădurea Florica. Din această suprafață, au rezultat 498 de m³ de lemn de lucru și 13.299 de steri de lemn de foc, depășind prevederile amenajamentului¹²³. S-au împădurit 46,74 de ha¹²⁴.

În anul 1933, situația pădurii era următoarea: 1.418,39 de ha de pădure naturală; 764,63 de ha de plantații; 43,50 de ha teren de cultură; 35,50 de ha fânețe; 45,69 de ha pășune; 3,44 de ha de curți și grădini; 65,72 de ha drumuri și 2,32 de ha ape și terenuri neproductive. Au fost propuse spre împădurire 163,11 ha din moșie¹²⁵.

Pentru obținerea de puieti, au fost înființate patru pepiniere, în suprafață totală de 8 ha: două în pădurea Dâlga, unde se creșteau stejari și rășinoase, una la pădurea Bicanu și una la Cobia, unde se creșteau diferite specii, dar mai ales stejarul.

Pentru anul 1933/1934, amenajamentul prevedea exploatarea suprafeței de 76,43 de ha și împădurirea suprafeței de 54 de ha (36,25 ha împăduriri și 17,75 de ha completări)¹²⁶.

În perioada 1921-1929, s-au cheltuit, cu pepinierele, 128.468 de lei, rezultând 1.162.319 puieti, dintre care s-au folosit pentru plantații 904.723 de bucăți¹²⁷.

Lucrările la pădure se realizau cu ajutorul oamenilor din comună, care aveau obligația să fasoneze și să strângă în grămezi materialul rezultat. Din produsele obținute, pe lângă cele care se păstrau pentru nevoile Domeniului și aprovizionarea instituțiilor din comună, cea mai mare parte erau puse în vânzare. Astfel, în anii 1929-1930 s-au vândut: 8.752 de steri de lemn de foc, 263 de bucăți de araci de vie, 112 bucăți de trunchiuri, 572 de prăjini, 504 bondoci de gard și s-au păstrat pentru Domeniu: 25.707 de steri de lemn de foc, 355 de bondoci de gard, 17.693 de araci de vie; 71 de trunchiuri de lemn, 257 de prăjini, 11 steri de rigle și 22 de bucăți de doage¹²⁸.

Despre perioada premergătoare Primului Război Mondial, nu există informații. Arhiva a fost distrusă în timpul ocupației. Din această cauză, șeful Regiei Segarcea a aproximat valoarea plăților efectuate în perioada 1912-1918 la următoarele sume: 3.000 de lei pentru anii 1912 și 1913; 5.000 de lei pentru anii

¹²² D.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar 3/1932, f. 360.

¹²³ *Ibidem*, dosar 3/1933, f. 443.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 447.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 551.

¹²⁶ *Ibidem*, f. 436-437, 440-441.

¹²⁷ *Ibidem*, dosar 3/1930, f. 184.

¹²⁸ *Ibidem*, dosar, 3/1931, f. 65-67.

1914 și 1915 și 7.000 de lei pentru anii 1916, 1917 și 1918. În reconstituirea acestora a ținut cont de faptul că salariile erau destul de mici, iar sporurile salariale se adăugau cam la 2-3 ani. În perioada 1919-1929, valoarea salariilor muncitorilor din acest sector s-a ridicat la 1.078.738 de lei în bani și 424.527 de lei în natură, după cum se poate observa în tabelul de mai jos¹²⁹:

Nr. crt.	Perioada	în bani	în natură
1.	1919	13 400	1 672
2.	1920	19 454	1 672
3.	1921	31 130	8 298
4.	1922	44 520	10 616
5.	1923	64 830	15 204
6.	1924	90 525	25 582
7.	1925	111 150	54 483
8.	1926	156 350	65 393
9.	1927	167 529	75 436
10.	1928	187 850	85 320
11.	1929	192 000	80 496
Total		1 078 738	424 527

În 1931, un muncitor de la pădure câștiga 50 de lei pe zi, iar în natură primea dijmă din lemnele tăiate, ajungând să câștige, astfel, cam 60-70 de lei pe zi¹³⁰.

Materialul lemnos, obținut din exploatarea pădurii, era fasonat în decasteri și folosit, o parte pentru nevoile Domeniului, iar restul dat spre vânzare locuitorilor din satele învecinate și pe piața Craiovei. Se exploata numai lemn de foc și lucrările se executau mai mult în perioada iernii, vara locuitorii fiind ocupați cu lucrările agricole. Transportul se făcea cu carele Domeniului și ale oamenilor din sat și costa, la Craiova, câte 50-80 de lei/ster¹³¹.

În primele 6 luni ale anului 1929, s-au vândut 718 steri lemne de foc și 983 $\frac{3}{4}$ steri crăci, spre deosebire de prima jumătate a anului 1930, când s-au vândut 489 $\frac{1}{2}$ steri lemne și doar 289 de steri crăci¹³². Acest lucru s-a datorat faptului că prețul la lemnele de pe Domeniu era destul de ridicat, ajungând la 8.700 de lei vagonul de lemne clasa I, iar lemnele clasa a II-a costau 7.750 de lei vagonul, comparativ cu piața Craiovei unde, pentru un vagon de lemne se plătea între 6.000 – 7.000 de lei. Din cauza prețurilor mari, în luna august a anului 1930 nu s-a înregistrat niciun fel de cerere la lemne, motiv pentru care s-a hotărât reducerea prețurilor, astfel: de la 300 de lei sterul lemne clasa I, la 250 de lei sterul, de la 250 de lei sterul clasa a II-a, la 220 de lei, 125 de lei sterul crengi. Prețurile s-au aflat într-o continuă scădere, ca urmare a lipsei numerarului la locuitori. Situația s-a menținut și în anii următori: în 1933, pe piața Craiovei, un

¹²⁹ *Ibidem*, dosar 3/1930, f. 80.

¹³⁰ *Ibidem*, dosar 9/1931, f. 268.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Ibidem*, dosar 3/1930, f. 314.

vagon de lemne transportat la domiciliu a scăzut la 4.000 de lei, iar un vagon de lemne de pe teritoriul Domeniului ajungea să se vândă, în același oraș, cu 4.400 – 4.600 de lei. Era necesară o nouă reducere a prețurilor¹³³.

Conform prevederilor bugetare, personalul pădurii obținea, pe lângă salariu în bani, și o rație de lemne. Stabilită la 8 steri, aceasta s-a dovedit a fi destul de redusă, atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ, fapt care-i obliga să cumpere o mare parte dintre lemnele necesare. În aceste condiții, au solicitat creșterea rației de la 8 la 12 steri lemne de calitate a III-a. Starea dificilă în care se aflau toți slujbașii moșiei, l-a determinat pe Șeful Regiei să îi ceară Administratorului Domeniului Coroanei să le acorde acestora posibilitatea de a cumpăra lemne la prețuri mult reduse: 100 de lei sterul lemne clasa a II-a, 80 de lei clasa a III-a și 40 de lei sterul de crengi¹³⁴. Oscilațiile de prețuri, în perioada 1929-1933, se pot observa din tabelul următor:

Nr. crt.	Produce lemnoase/ster	1929	1930	1931	1932	1933
1.	Clasa I lemne de lucru de esență tare/ m ³	300	250	300	300	300
2.	Lemne de pin/ m ³				200	200
3.	Clasa a II-a	250	220	150-180	150-180	180
4.	Clasa a III-a		125	100-150	100-125	125-150
5.	Crăci cl I		125	100-125	100-125	
6.	Crăci cl a II-a		75	75	75	75-100
7.	Crăci cl a III-a			40	40-50	
8.	Lemne moi			100-150	100	
9.	Bondocul de vie			5-9	5-20	5
10.	Aracul			1,50	2	2
11.	Rigla de calcâm				4-7	
12.	Buturugi/ster					125

Cele mai mari vânzări se înregistrau în perioada august-ianuarie, iar cele mai mici în perioada de vară, când oamenii erau ocupați cu muncile agricole. Pentru tăierea pădurii se utiliza, în mod deosebit, toporul și, foarte rar, joagărul – numai în cazul arborilor mai groși. În vederea realizării transportului, s-a acționat pentru îmbunătățirea sistemului de drumuri. Transportul se realiza cu carele Regiei, dar și cu cele ale oamenilor din localitate. În anul 1931, prețul sterului transportat la Craiova se ridica la 50 – 80 de lei¹³⁵.

Administrația Domeniului Coroanei admitea acordarea de ajutoare în lemne, fie gratuit, fie prin reducerea prețului cu un anumit procent din prețul real, pentru diferite persoane fără posibilități sau pentru diverse instituții, aflate pe teritoriul Domeniului. Astfel, în 1932, s-au dat gratuit 100 de bondoci pentru

¹³³ *Ibidem*, dosar 3/1933, f. 179.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 68.

¹³⁵ *Ibidem*, dosar 9/1931, f. 268.

școala din Segarcea, 3 lemne de lucru pentru fântâna din Dealul Robului, 17 bondoci de gard și 82 de rigle de salcâm locuitorului Marin Jianu din Segarcea¹³⁶.

În pădurea Cobia, a luat naștere, în anul 1903, pe o suprafață de 25 de ha, un parc cu 4 cerbi și 8 ciute, aduse de pe Domeniul Coroanei Mălini¹³⁷.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pădurea Domeniului Segarcea a fost deseori cotropită de armatele de ocupație. La 21 noiembrie 1944, soldații armatei sovietice au ridicat, din pădurea Domeniului Coroanei Segarcea, 25 de steri de lemn de foc, în valoare de 22.375 de lei. În aceste condiții, Administrația a solicitat ca proprietățile Domeniului Coroanei să fie scutite de orice ridicări de materiale sau alte încălcări¹³⁸.

În perioada interbelică, din exploatarea Domeniului Segarcea s-au obținut următoarele sume de bani¹³⁹:

Nr. crt.	Anul	Venituri lei
1.	1921	2.627.398,65
2.	1922	1.830.106,75
3.	1923	2.160.169,30
4.	1924	3.553.351,50
5.	1925	2.974.567,60
6.	1927	777.439,08
7.	1928	2.990.904,19
8.	1929	2.726.800,32
9.	1930	1.885.485,45
10.	1931	3.432.214,27
11.	1932	2.896.087,60
12.	1933	3.589.170,63
13.	1934	3.617.557,42
14.	1941	20.514.388
15.	1942	25.655.269
Total		81.230.099,76

Abdicarea Regelui Mihai I, la 30 decembrie 1947 și preluarea puterii politice de către comuniști, a însemnat sfârșitul instituției Domeniului Coroanei. Prin Decizia nr. 164 din 7 ian. 1948, au fost instituite mai multe Comisii pe lângă Administrația Centrală a Domeniilor, fostă a Coroanei, cu sediul în București, pentru Inventarierea, Conservarea și Administrarea Bunurilor acestei instituții.

Începând cu 1 ianuarie 1948, toate bunurile, operațiunile și veniturile de orice fel care, anterior, aparținuseră Domeniului au fost supuse dispozițiilor

¹³⁶ *Ibidem*, dosar 3/1932, f. 122.

¹³⁷ Fl. Davidescu, *op. cit.*, p. 87.

¹³⁸ A.N.I.C. București, fond Administrația Centrală, dosar 180/1943-1944, f. 315.

¹³⁹ *Ibidem*, dosar 72/1932, f. 1; *ibidem*, dosar 109/1941, f. 82.

fiscale prevăzute în legile țării, pentru toți contribuabilii. Potrivit Decretului nr. 28 al Prezidiului Marii Adunări Naționale, din 26 mai 1948, averile foste regale au fost trecute în patrimoniul Statului¹⁴⁰.

L'EVOLUTION DE DOMAINE DE LA COURONNE SEGARCEA DANS LA PERIODE 1884-1948

(Résumé)

Inclus par le loi du 10/22 Juin 1884 à l'intérieur du Domaine de la Couronne, Segarcea a connu une évolution tout à fait particulière, se faisant remarquer assez vite comme en tant qu'un des domaines les plus développés. Une explication pour cette phénomène doit être cherchée dans son position géographique, Segarcea ayant l'avantage d'un sol très favorable à l'agriculture notamment pour les cultures viticoles. Les vins y produits, très appréciés tant en pays qu'à l'étranger, ont assuré au *brand* Segarcea une réputation reconnue à la fois en Europe qu'en Amérique de Nord. La qualité de ses produits explique le choix de la famille royale qui n'hésitaient pas les faire servir aux diners, anniversaires, bals, réunions diplomatiques, ce que le régime communiste a préféré de conserver en renforçant leur position des *vins officiels*.

Mots-cléfs: XIXe – XXe siècle, Le Domaine de la Couronne, Segarcea, économie, réforme.

¹⁴⁰ *Ibidem*, dosar 208/1948, f. 219.

RĂUL ȘI ARTA TOTALITARĂ SAU DESPRE DESPIRITUALIZARE ÎN ISTORIE

GABRIEL LOHON

Orice încercare de a înțelege răul absolut reclamă o operațiune de exorcizare care, totuși, mai devreme sau mai târziu, trebuie demarată. Fie că aceasta s-a numit *artă militantă*, *artă angajată* sau *proletară*, *realism socialist* sau *umanism socialist*, ajungând la *revoluție culturală*, arta comunistă, deși studiată pe alocuri în Europa occidentală și aproape deloc în România, continuă să adaste într-o zonă neclară. Prin urmare, primele chestiuni care se ridică ating zonele originilor acestui tip de artă și a manierei în care aceasta a sacrificat spiritul liber pentru o bună bucată de vreme. Altfel spus, cartografierea acestei divizii toxice a artei trebuie să conteze pe demarcarea unor borne metodologice precise.

Problema.

Dacă în istoria civilizației, arta cu subdiviziunile sale a fost aceea care a dat expresia exactă a vieții, și dacă ea marchează similar și prezentul, tot arta desemnează, în chip concret, și sincopete perioadei comuniste. Acolo unde morala înaltă chema cândva la umanitate și la capacitatea de sacrificiu a acesteia, disponibilitatea etică s-a transformat în oroare, sânge și injustiție. Și, ca și când nu ar fi fost destul, toate acestea au fost colportate de artă.

A fost, așadar, arta capabilă să rezolve hiatusul în care intrase spiritul și etica? Nu cumva a caracterizat exact radicalismul unei lumi de-platonicizate și pozitivistice, în care orice considerație estetică a fost proscrisă unor pseudo-probleme filosofice, atât de rebele încât respingeau orice urmă de metafizică? Chiar în perioada de până la 1917, aceea pe care o numeam „burgheză”, arta nu și-a găsit expresia în eclecticismul stilistic pe care l-a produs, dar, dacă ar fi să găsim totuși una, aceea ar fi numai „marea operă”. Iar dacă ar fi avut un statut intelectual și „social”, arta și dependențele sale le-ar fi preocupat mai îndeaproape pe, să zicem, „plictisitele femei burgheze”. Și, mai departe, deși a început o „purificare” de atunci încolo, lucru care, într-un sens, reflectă noua rigoare etică și care a creat, cel puțin în arhitectură, un stil al epocii, un *Zeitstil*, după formula lui Hermann Broch¹, interesul față de aceste chestiuni artistice rămâne închis în cercul celor interesați sau, mai nimerit spus, o dispută internă între artiști. Procesul început în secolul al XIX-lea ne apare, astfel, clar conturat: expresia evidentă a epocii este de departe vizibilă prin tehnologie și mașinal sau

¹ Hermann Broch, *Geist and Zeitgeist: The Spirit in an Unspiritual Age*, Counterpoint, New York, 2002.

prin evenimentele sportive, mai degrabă decât prin arhitectura urbană sau prin opere de artă.

Ar fi, totuși, prea simplu să susținem că problemele intelectuale și estetice au fost ignorate, pentru că sensul lor nu ar fi răspuns la o întrebare de tipul *avem ce mânca?* Sau *avem unde să locuim?* Nu, această viziune materialistă unilaterală este infirmată de Evul Mediu, o perioadă de auto-privare materială aproape totală, care a mijlocit apariția sublimului în artă și care a adus mai la îndemână clișeul potrivit căruia „muzele tac în vremuri de război”, chiar dacă istoria l-a contrazis deseori. Totul ar conduce, deci, la o adâncă patologie a timpului. Și asta pentru că, deși războiul ar putea fi marele catalizator, cel care ar reuni toate forțele într-o accelerare explozivă *de facto* și, deși războiul însuși ar fi văzut drept rezultatul catastrofal al dezvoltării economice și tehnologice și, poate, chiar științifice și intelectuale. Toate aceste fenomene, care s-ar putea explica mutual, se provoacă și chiar se intensifică reciproc, sunt, nu în ultimul rând, interstițiile simptomatice ale unui unic, colosal proces logic. Acest complex, care acoperă sute de ani și în care proiecția europeană asupra lumii s-a dizolvat puțin câte puțin, seturile individuale de valori au devenit independente unul față de celălalt, iar individul, confuz și însoțit binomic de forțele constructive și distructive, și-a pierdut capacitatea de a opri disoluția totală a valorilor vechi, fondatoare, și de a preveni haosul final, lucru care l-a aruncat într-un derizoriu grad de autocompătimitate a propriei conștiințe.

Acesta este și punctul în care arta, împreună cu rezervele sale asupra socialului, se revelează din nou ca fenomen reprezentativ al timpului său și redevine chestiunea fundamentală a vârstei omenirii: **problema artei este problema etică însăși**. Nu numai poezia și artele frumoase au devenit din ce în ce mai pătimase în scopul lor, fie el didactic sau satiric, ci și polarizarea extremă a binelui și a răului a ajuns să se metamorfozeze în arta însăși. Dacă vorbim despre cumpăna în care se afla arta, avem în minte numai ideea de bine de-a lungul secolelor, de vreme ce în perioada clasică a omenirii era simplu să izolezi răul de setul individual de valori, grație tensiunii mult mai reduse dintre cei doi poli. Se știa, deci, că arta reprezenta **arta binelui**. Găsim și astăzi o artă a binelui, unde forma sa cea mai pură subîntinde registrul etic, dar acest lucru reprezintă numai o parte a sistemului valoric denumit „artă”, iar acesta, fie că reușește să-și creeze un stil propriu de operare, fie că nu, eșuează în a construi un barometru al vieții și al epocii. În secolul XX, faptul se observă cel mai clar, poate, în muzică, acolo unde, în multe privințe, procesul de reînnoire este ireversibil², dar a cărui influență a ajuns la dimensiuni reduse, în timp ce o industrie muzicală de nestăvilit a cuprins lumea. Alături de muzică, drept artă, în

² Este vorba despre muzica serială, conceptualizată de compozitorul austriac, ulterior american, Arnold Schönberg (1874-1951). În eseul său din 1934, *Gedanken zum Problem der Erkenntnis in der Musik* (Gânduri despre problema cunoașterii muzicale), același Hermann Broch deplângea sporirea unei piețe de masă pentru muzica populară prin film, radio și industria discurilor.

sensul la care ne-am referit până acum, a apărut, ca însoțitor, *kitsch*-ul și, când vorbim despre expresia artistică a secolului trecut, despre *Zeitstil*, observăm fără prea mare greutate că celălalt pol, răul, este mult mai vizibil și mai influent în contextul general al artei. Mai potrivit spus, expresia artistică a epocii este de găsit în înțeleștarea dintre bine și rău în interiorul artei. Pentru că răul în artă este *kitsch*-ul.

Nu există compartiment în care restructurarea standardelor valorice să fie mai contaminată, mai sabotată chiar, decât cel în care răul pătrunde sub forma *kitsch*-ului, nu numai artistic, și care, simptomatic, indică debutul totalitarismului. Concomitent, tendințele pozitivistice devin acum riguros materialiste, iar efectele anti-platonice au impus, apoi au modificat schema principiului „frumos este ceea ce ne place” într-un soi de „frumos este ceea ce ne face puternici”, nu doar ca simplă formulă metaforică, ci ca un veritabil mod de viață. Pentru a înțelege însă cum această dependență a artei a devenit un simbol cuprinzător al sistemului de valori, cum machetarea etică a epocii post-burgeze a încăput pe mâna acestui fenomen estetic al *kitsch*-ului, trebuie înțelese coordonatele conceptului de valoare.

Construcția valorilor: Înfrângerea morții.

Fizionomia morții și întâlnirea cu ea este marea încercare a omului. Exemplul experienței lui Friedrich Nietzsche cu infirmeria franceză în 1870 și toate acele evenimente colaterale, care i-au influențat acestuia parcursul, au prefigurat, pentru cincizeci de ani mai târziu și la o scară mult mai largă, o Europă în care moartea devenise instanța suverană, iar oroarea față de ea striga după izbăvire. Abia atunci colapsul general al tuturor valorilor umane a apărut ca inevitabil, iar teama că acesta va cuprinde întreaga omenire, a permis o regândire în grabă a unei noi scări valorice.

Pentru stabilitatea rețetei era nevoie ca o lume deturnată deja spre pozitivism să trateze cu moartea, utilizând același realism eroic, care fusese aplicat celorlalte epifanii ale vieții. Era pozitivismului, ca o „Renaștere” pe dos, a sperat imprudent – și poate de aici și eșecul – într-o victorie asupra morții printr-o afirmare senzuală, „păgână” a vieții. În sfera conștiinței pure, de departe cea mai îndreptățită să vorbească despre adevăr, gândirea are preeminență asupra vieții – superioritatea lui *cogito* asupra lui *sum* – adică prevalarea adevărului asupra valorii. Pe teritoriul vieții empirice, însă, s-a produs o inversare a sensului acestei relații. Aici întâietatea îi aparține vieții, cu toată diversitatea sa emoțională și cu iraționalitatea, iar adevărul este o valoare oarecare, valoarea în sine fiind cea dominantă. Și, dacă acest egoism empiric expune, pur și simplu, aceste adevăruri relative, el se blochează în autonomia și solitudinea unui nivel absolut subiectiv.

Deși nu mai aparține de mult religiei, devenind, la fel ca și celelalte sisteme de valori, autonomă, odată cu dezagregarea sistemului universalist al religiei și cu introducerea conceptului de *l'art pour l'art*, arta primei jumătăți a

secolului al XX- lea, dar și mai departe, și-a stabilit propria teologie într-o serie de teorii estetice și și-a menținut ca țintă **valoarea-scop**. Iar revendicarea etică a artistului este, ca întotdeauna, aceea de a produce lucrări „bune” și numai diletanții sau amatorii de *kitsch* se concentrează asupra atingerii „frumosului” în artă.

Dogmatismul, kitsch-ul și arta angajată.

Cu toate că travaliul pe care îl depune individualul în contextul sistemului de valori este real și ne însoțește în permanență, percepția noastră asupra acestui aspect este, în totalitate, de ordin antropomorfic. E un fel de gâlceavă a zeilor, o luptă între diversele subiectivități comerciale, militare sau naționale, iar liantul logic dintre două sisteme de valori este chemat, iată, să transforme valoarea genuină, neutră în „rău”, ceea ce reprezintă modificarea, în chip reciproc, a autorității etice a unuia sau a celuilalt. Această intervenție, în urma căreia libertatea unuia dintre sisteme este confiscată de celălalt, marchează degradarea acelei „libertăți” asigurată de autonomia respectivului sistem de valori. Că arta trebuie să fie, spre exemplu, patriotică, sau că sistemul capitalist a eșuat sau, în orice caz, o va face, pentru că nu a preluat viziunea economică socialistă, nu are nicio importanță, de vreme ce există în permanență o breșă în scheletul unui sistem de valori care îl face „rău”. Fisura pe care o crează răul în autonomia sistemului în cauză este independentă de natura originară a acestuia, iar, dacă sabotarea autonomiei autorității unui astfel de sistem de valori reprezintă esența dogmatismului, atunci dogmatismul este răul însuși.

Dar nu am stabilit în totalitate logica acestei relații. Dogmaticul agresează un sistem cu arsenalul care îi e la îndemână într-un anumit context, dar întotdeauna apare un nivel al arbitrariului acestei chestiuni, care cântărește logica și structura unui astfel de atac. Precum dogmatismul, răul și originile sale trebuie expuse într-un registru complet diferit, „din afară”, într-o zonă de penumbră, în care valorile individuale nu se aplică și acolo unde trebuie să existe câteva precondiții, care să determine acel sistem clasic de valori să suporte acest atac. Altfel spus, trebuie să admitem că, acolo unde anumite fenomene sunt catalogate drept „bune”, la antipod ele devin „rele”, chiar fără ca postulatele etice rebele, opozante, să se producă. Vorbim, așadar, despre o relație dialectică, despre un proces divergent dialectic care e de găsit, parțial sau total, între cele două sisteme de valori antitetice. Ceea ce e considerat „bun” într-unul, trebuie, automat, să fie „rău” în celălalt. Acest tip de pereche sistemică este binecunoscut: deism-ateism sau capitalism-socialism, pentru a livra numai câteva exemple.

Procesul istoric, prin care viața și-a urmărit parcursul, individual sau colectiv, este un angrenaj de nenumărate sisteme de valori și, indiferent dacă acestea coexistă într-o indiferență reciprocă sau dacă se suprapun, se agreează sau se opun unul altuia, prin modul său de a acționa, individul se poate alia celor mai diverse sisteme de valori, dar e nevoit să își adune aceste pulsuni într-un

sistem personal, pe care să îl atașeze propriei biologii. Cu cât lumea și sistemele sale de valori devin mai polarizate, cu atât mai dureroase vor fi tensiunile dintre ele, iar individului, *psyche*-ului său, îi va fi foarte greu să țină piept dihotomiei valorice reprezentate de „bine” și de „rău”. Omul păcătuiește întotdeauna numai cu o parte din ființa sa. Dar când balanța valorilor se dereglează, când depășește limita de implicare individuală în ceea ce numim „societate”, atunci propriul sistem de valori se activează și își exclude „gazda”. Omul este atunci retrogradat într-un sistem rival, căruia i se opusese cu totul cândva.

Aici putem ridica o obiecție. Dacă dogmatismul este rău pentru orice sistem de valori, dacă însăși arta ar refuza să devină subiectul oricărei influențe externe, atunci orice fel de artă angajată ar reprezenta răul *a priori*. Și, într-adevăr, ar suna dubios, dacă subordonarea artei medievale religiei nu ar fi contrazis adevărata esență a artei. Cu toate acestea, arta medievală, a cărei angajare deschisă este evidentă, a supraviețuit, la fel și operele sale de artă.

Nu se poate insista, deci, pe poziția de *kitsch* a artei angajate, oricât de mult s-ar preta imitația plastică (manifestată prin *kitsch*) unor derive extra-artistice și indiferent de sentimentul de proximitate a acestuia. Să împrumutăm, bunăoară, exemplul lui Émile Zola, pe care nimeni nu l-ar putea acuza vreodată de *kitsch*. Citindu-i cele *Patru evanghelii*³, unde scriitorul a binevoit să-și alinieze convingerile socialiste și anticlericale, ne trezim proiectați într-o utopie construită după formula romanului naturalist, unde, după instaurarea unei societăți omogene, monocoloră, adică nestratificată social, binele și răul sunt judecate nu în sîajul unor concepte morale clasice, ci prin binomul „socialist” – „anti-socialist” și în concordanță cu ceea ce era moralmente valabil la 1890. Deși Zola e departe de *kitsch*, pericolele provocate de contaminarea exterioară a unei forme de artă sau alta fiind aici evidente, dovedește dogmatismul efectiv al unui sistem de valori.

Pentru că, dacă fiecare sistem de valori și-a menținut autonomia în orice condiții, dacă acest parcurs etic – și de aici răsare tragedia artei în totalitarism – și-a găsit expresia într-un război al tuturor valorilor, ocultarea uneia de către cealaltă se aseamănă cu o luptă vană pentru o cauză deja câștigată. Nu există, așadar, nicio diferență între trimerurile de ordin moral ale deja amintitului utopist Zola și cele ale artei realist socialiste de la începutul secolului al XX - lea și de mai târziu. Prin prozaizarea „marelui țel socialist”, ambii își travestesc *ethos*-ul prin raționalizarea moralei, pervertind-o. Aceasta nu numai că ofensează principiul prim al utopiei, care trebuie ținut departe de realitate, dar, mai important, înlocuiește, în codul artistic, „binele” cu „frumosul”. E de la sine înțeles că unui artist nu i se poate interzice să picteze sau să descrie socialiști, patrioți, sportivi sau figuri religioase și nu poate fi oprit de la aprobarea sau

³ *Les Quatres Evangiles*, tetralogie neterminată a naturalistului francez, compusă din patru romane sau intenție de romane: *Fécondité* (1899), urmat de *Travail* (1901), apoi *Vérité* (1903, publicat postmortem), și *Justice* (neterminat).

contestarea unor decizii politice sau militare, dar toate acestea trebuie făcute în sensul suficienței, al evoluției lor. Trebuie descrise „așa cum sunt” și nu „cum vrem noi să fie”, apoi concretizate într-un fel în care ele singure nu o vor putea face niciodată.

Esența *kitsch*-ului constă în confuzia dintre categoriile etice și estetice. El vrea să producă nu „binele”, ci „frumosul”. Dacă acest lucru înseamnă, în cazul nostru, că tabloul *kitsch* oferă o cromatică a realității, atunci el descrie lumea nu așa cum e de fapt, ci cum sperăm sau ne temem să fie. Astfel, *kitsch*-ul devine o componentă structurală și artistică, iar efectul acesteia apare ca element constitutiv ce revelă relația strict empirică dintre opera de artă și public.

Kitsch-ul este întotdeauna o trambulină pentru influența dogmatică a trecutului, dar și a prezentului și nu își va îmbogăți niciodată vocabularul realității direct din lumea pe care o descrie, ci va aplica noțiuni pre-folosite care în mâinile sale se vor rigidiza în clișee și vor ocoli căutarea „binelui”, răpindu-l creației divine a valorilor.

Reprezentarea răului.

Producătorul de *kitsch* nu deține o artă inferioară, el nu este un incompetent și nu poate fi evaluat după criteriile estetice. El este, mai degrabă, depravat etic, căutând, cu orice preț, răul radical. Iar din moment ce răul radical, adică răul însuși, e prezent aici, constituind polul negativ prin excelență, *kitsch*-ul va întruchipa întotdeauna răul, nu numai în artă, ci în orice sistem de valori, care nu este o imitație, la fel cum va fi și pentru cei care caută exclusiv efectul de frumos sau pentru cei care caută numai o satisfacție afectivă, care să îi determine să suspine adânc: *Frumos!*. Astfel, un estetic radical va utiliza fără nicio ezitare orice metodă de reprezentare a „frumosului”: *kitsch*-ul gigantesc, pe care Stalin l-a declanșat prin modificarea structurii arhitecturale a Rusiei, laolaltă cu îndepărtarea rigorilor clasice în artă, nu denotă nicidecum marile ambiții artistice ale acestuia, ci tocmai oficializarea răului prin artă.

O epocă a dezagregării valorice este una a *kitsch*-ului. Din acest unghi de vedere, Imperiul Roman, spre exemplu, a generat *kitsch*, iar secolul XX, aflat în contra aceluși proces prin care reprezentarea medievală a lumii a început, își găsește, încă o dată, legitimitatea în răul estetizat. Și asta pentru că apocalipsa valorii se clădește pe rău și pe teama de acesta, iar arta care o reprezintă pune, în chipul cel mai evident, răul la lucru chiar în interiorul ei.

Acum, dacă moștenirea istorică universală, pe care am primit-o, rămâne exclusiv unicul act etic respectabil, la pachet cu efectele estetice pe care le-a lăsat, este o aserțiune corectă, atunci *kitsch*-ul nu a descris niciodată stilul unei epoci. Și atunci, tot acest *kitsch*, creat de-a lungul timpului a dipărut pur și simplu și nimic altceva decât arta pură nu a supraviețuit. Și-a shimbat cumva *kitsch*-ul cartea de vizită? Avem oare nevoie de multe trimiteri artistice pentru a observa contextul unei epoci care acceptase cândva arta ca pe o manufactură, iar *kitsch*-ul ca pe o convenție? E nevoie de prudență în jonglarea cu aceste

fenomene istorice, ca efect al modificării constante a schemelor de apreciere a acestora. Dar să expunem și câteva exemple concrete. Ar fi dificil să obținem o ierarhizare, să zicem, a artei egiptene astăzi, dar, dacă am face-o, totuși, probabil ne-ar fi foarte greu să decretăm arta provincială⁴ de la Fayum sau de la Pompei drept una epigonă, păstrată doar accidental, nicidecum adevăratul barometru al epocii și al stilului său. Cu siguranță, apropierea dintre ultimele zile ale lumii antice și secolul XX este sugestivă, dar poate fi ea extinsă, fără dificultate, la nivelul artei?

Recomandarea e fragilă. Istoria nu înseamnă veșnicie absolută, iar dacă *kitsch*-ul este efemer, dacă manifestările sale cad în uitare, deși ne-au susținut cândva tezele, și chiar dacă demersul etic și rezultatul său estetic ajută la supraviețuirea acestuia, perioadele întunecate de uitarea istorică erup, așa cum au făcut-o în 1917, în Rusia. Ideea și metoda sunt absoluturile istoriei. Iar dacă încordarea, vizibilă în artă, dintre „binele” și „răul” acestei epoci, este expresia istorică a momentului, aceasta se poate ofili odată cu trecerea timpului, conturul i se poate estompa, dar poate rămâne eternă și validă, la fel de bine ca oricare altă viziune onestă. Ea poate conchide că în toate perioadele istorice lucrurile au evoluat și au suferit, fără deosebire, la fel, indiferent de cum sunt privite azi. Artă sau *kitsch*?

Și asta este tot ceea ce contează. Măsura profilactică la prezența răului în proximitatea individualului naște întrebarea: *Ce facem?* Esteticul revine în matca eticului, așa încât această uniune să-i fie restituită lumii și să excludă non-artă din spațiul vizibil al „frumosului”.

EVIL IN THE TOTALITARIAN ART. ON DESPIRITUALIZATION IN HISTORY

(Abstract)

Value is a concern of empirical life. Not the empirical life of the man in the street, but of a category that one could call the Platonic idea of empirical life. In the category of pure consciousness, which philosophy normally deals with, there is no such thing as value, indeed, there is not even the concept of truth or that of thought which creates truth, for pure consciousness is timeless like God, it does not need to develop from evil to good or from value to non-value.

Keywords: totalitarian art, kitsch, evil, value, non-value.

⁴ Numim aici artă provincială acel tip de artă caracteristic provinciilor egiptene, aflate sub jurisdicție romană, nefiind nicidecum vorba de o artă periferică, ne semnificativă.

NICOLAE CEAUȘESCU ÎI CONSIDERA ROMÂNI PE CETĂȚENII DIN REPUBLICA SOVIETICĂ SOCIALISTĂ MOLDOVENEASCĂ

PETRE OPRIȘ, LAURA-ANTOANETA SAVA

Cu o săptămână înainte de începerea Congresului al XIV-lea al PCR, Nicolae Ceaușescu i-a anunțat pe membrii Comitetului Politic Executiv (C.P.Ex.) despre intenția sa de a discuta din nou cu sovieticii pe tema tezaurului României, trimis la Moscova în 1917, de către guvernul României, și nerestituit de Lenin după încheierea Primului Război Mondial.

Totodată, liderul PCR dorea să discute cu Mihail Gorbaciov despre situația cetățenilor din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. „Trebuie să le asigure folosirea limbii – declara Nicolae Ceaușescu la 13 noiembrie 1989 –, să le asigure, pentru că ei sunt o republică, sunt un popor. Ei înșiși spun că sunt un popor moldovenesc. Sunt români și nu-i lasă să folosească limba pe care o doresc ei și, cel puțin, în prima etapă, să se asigure legături corespunzătoare între Moldova și România”¹.

În opinia lui Nicolae Ceaușescu, problemele existente în R.S.S. Moldovenească puteau fi rezolvate prin anularea imediată, de către Mihail Gorbaciov, a Pactului „Ribbentrop-Molotov”, semnat la 23 august 1939, de miniștrii Afacerilor Externe ai Germaniei și URSS – Joachim von Ribbentrop, respectiv Viaceslav Molotov.

Liderul PCR a menționat, în ședința C.P.Ex. din 13 noiembrie 1989, că nu a inclus problemele respective în raportul pe care îl întocmise pentru Congresul al XIV-lea. De asemenea, Ceaușescu a declarat că nu dorea să prezinte public, în acel moment, nemulțumirile sale față de modul cum gestiona Mihail Gorbaciov situația tensionată din R.S.S. Moldovenească.

Trei zile mai târziu, membrii Comitetului Politic Executiv au fost convocați de urgență de Nicolae Ceaușescu, din cauza demonstrațiilor care au avut loc în fața ambasadelor României de la Moscova, Budapesta, Praga și Berlin. În opinia liderului suprem al PCR, sovieticii îi dirijau din „umbră” pe manifestații care protestau împotriva realegerii sale în funcția de secretar general al partidului (Congresul al XIV-lea al PCR urma să înceapă la 20 noiembrie 1989). „Este clar – declara Nicolae Ceaușescu la 16 noiembrie 1989, în Uniunea Sovietică sunt cercuri care regizează și desfășoară toată această

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 63/1989, f. 9.

activitate. Și un ziar japonez a spus că toate aceste acțiuni sunt dirijate de Gorbaciov”².

Să fi aflat, oare, Mihail Gorbaciov, indirect sau direct, de la un participant la ședința Comitetului Politic Executiv din 13 noiembrie 1989, despre intențiile secrete ale lui Nicolae Ceaușescu față de tezaurul pierdut al României și contestarea publică a Pactului „Ribbentrop-Molotov”? Din păcate, până în prezent nu s-a găsit nicio dovadă, care să confirme sau să infirme o asemenea ipoteză.

Ceea ce știm sigur este faptul că, la 27 noiembrie 1989, Nicolae Ceaușescu a dovedit lipsă de tact prin trimiterea unei scrisori jignitoare lui Mihail Gorbaciov. Aceasta a constituit un răspuns la scrisoarea primită de la liderul sovietic la 23 noiembrie 1989, chiar în timpul Congresului al XIV-lea, prin care Ceaușescu era informat despre desfășurarea, la Malta, a unei reuniuni sovieto-americane (2-3 decembrie 1989)³.

Deși era bine intenționat, dorind apărarea intereselor naționale ale României, liderul PCR nu a reușit să depășească limitele caracterului și pregătirii sale intelectuale. Mult prea încrezător în aprobările tacite (și meschine) ale membrilor C.P.Ex. (interesați mai curând de menținerea lor în vârful nomenclurii PCR, în scopul păstrării privilegiilor și avantajelor materiale oferite de partidul-stat⁴), Nicolae Ceaușescu a săvârșit o greșeală diplomatică foarte gravă față de Mihail Gorbaciov.

² *Ibidem*, dosar 64/1989, f. 5. La 19 mai 1989, în ședința Biroului Permanent al C.P.Ex. al C.C. al P.C.R., Nicolae Ceaușescu i-a numit „nenorociți” pe cetățenii români care solicitau eliberarea pașapoartelor necesare pentru a emigra, sătui fiind de regimul dictatorial de tip comunist. (*Ibidem*, dosar 33/1989, f. 6).

Șase luni mai târziu, cetățenii români care au protestat la Moscova, Budapesta, Berlin și Praga, împotriva realegerii lui Nicolae Ceaușescu în funcția de secretar general al PCR, au primit din partea președintelui României un alt calificativ jignitor: „derbedei”. (*Ibidem*, dosar 64/1989, f. 4).

³ Pentru detalii, vezi documentele anexate.

⁴ În cursul anilor '80, membrii aparatului de propagandă al PCR au potrivit de nenumărate ori faptele istorice într-un imaginar „pat al lui Procust”, în încercarea de a legitima, pe plan intern și extern, acțiunile lui Nicolae Ceaușescu. Deoarece adevărul istoric a fost denaturat, prof. dr. Aurel Pentelescu a contestat, pe bună dreptate, de exemplu, faptul că 23 august 1944 ar fi fost «un eveniment unic, un accident al istoriei», astfel: „În 1984, autorii volumului *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de-al Doilea Război Mondial* (Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu și Mihail E. Ionescu – n.n.), nu s-au sfiit să vorbească despre «rădăcinile istorice ale revoluției din august 1944», sub un titlu de capitol de-a dreptul siderant: *2500 de ani de performanțe istorice. Rădăcinile în timp ale revoluției din august 1944*, iar în *Cuvântul înainte* al lucrării se afirmă tranșant: «A spune că România a contribuit decisiv la înfrângerea Germaniei hitleriste poate părea, pentru cineva nefamiliarizat cu mărturiile istorice, de necrezut. Dar tot de necrezut a putut părea, în secolul al VI-lea î. Chr., faptul că dintre toți tracii, singuri geții au opus rezistență armatei persane a lui Darius I».

Din păcate, actul de la 23 august 1944 a pus România în situația *unică* de a aluneca dintr-o tabără beligerantă în alta. Mareșalul Ion Antonescu nu preconizase un astfel de fapt, la urma urmei, și a doua oară... În literatura istorică s-a spus și s-a repetat adesea, în consonanță cu

O lună mai târziu, după lovitura de stat de la 22 decembrie 1989, Nicolae Ceaușescu a fost condamnat la moarte împreună cu soția sa, iar executarea sentinței a avut loc într-o cazarmă din Târgoviște. După cum menționa Gelu Voican-Voiculescu, într-un volum autobiografic, sentința a fost stabilită într-o toaletă a Ministerului Apărării Naționale, în cursul unei discuții dintre Silviu Brucan, Petre Roman, Ion Iliescu și Gelu Voican-Voiculescu. Singura persoană care a votat împotriva executării soților Ceaușescu ar fi fost Ion Iliescu.

La rândul său, Petre Roman a afirmat în repetate rânduri că Ion Iliescu s-a pronunțat împotriva executării soților Ceaușescu. Totodată, fostul prim-ministru a declarat că s-a situat de partea lui Ion Iliescu în momentul în care s-a discutat despre lichidarea imediată, fără un proces, a cuplului prezidențial⁵.

discursurile politice ale comuniștilor, că actul de la 23 august a fost *necesar*, altfel România ar fi fost transformată într-un *teatru devastator de război*. Fără îndoială, un slogan propagandistic. La fel și faptul că actul de la 23 august a scurtat durata războiului cu circa șase luni. Evident, un alt slogan propagandistic, de data aceasta cu valențe umanitare: au fost mai puține victime umane, mai puține pagube materiale ... Cât de puține? În folosul cui? Al omenirii? Poate. (...)

Aprecierea că România a scurtat durata războiului cu 200 de zile aparține occidentalilor (învingătorilor). Ce contează faptul că românii au avut de suferit (atunci și ulterior) de pe urma unui astfel de sacrificiu pentru Aliți, cu toate că monografia citată (246 p.) (*200 de zile mai devreme ...* – n.n.) se încheie triumfalist, în spiritul epocii în care și pentru care a fost scrisă: «Toate aceste înfătuiri remarcabile (ale construcției socialiste în România, n.n.), care conferă României o nouă dimensiune istorică, *nu ar fi fost posibile* fără Actul de la 23 august 1944 care a marcat un *început de eră nouă în istoria poporului român* (subl.n.)» (Aurel Pentelescu, *Sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Consecințe nefaste pentru România*, în „Generalul de brigadă (ret.) prof. dr. Vasile I. Mocanu, la 80 de ani”, București, Editura Militară, 2008, p. 195-196; 202-203. Comp. Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de-al Doilea Război Mondial*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. IX, 1-20, p. 244; Ion Șuța, *România la cumpăna istoriei. August '44*, București, Editura Științifică, 1991, p. 10).

⁵ Se poate pune, în mod firesc, următoarea întrebare: în secolul trecut, comuniștii români au organizat și condus o lovitură de stat? În opinia noastră, răspunsul este afirmativ, însă nu poate fi vorba despre actul de la 23 august 1944, săvârșit de Regele Mihai I, ci despre lovitura de stat de la 22 decembrie 1989. În principiu, actul de la 23 august 1944 a avut un scop intern: înlăturarea de la putere a mareșalului Ion Antonescu și a colaboratorilor săi, în frunte cu Mihai Antonescu. De asemenea, a existat un scop extern: trecerea Armatei Române de partea unei alte coaliții politico-militare – Națiunile Unite, în condițiile desfășurării celui de-al Doilea Război Mondial.

Ambele scopuri s-au regăsit, împreună cu altele, într-un program politic: declarația rostită de Regele Mihai I și difuzată la postul național de radio în seara de 23 august 1944. Mareșalul Ion Antonescu nu a reușit să elaboreze și să difuzeze în acea zi fatidică un comunicat oficial, adresat națiunii române, în care să-și expună opiniile referitoare la lovitura de stat ce urma să fie înlăturată de Regele Mihai I.

Lovitura de stat de la 22 decembrie 1989 a avut, de asemenea, un scop intern: înlăturarea de la putere a cuplului prezidențial Nicolae și Elena Ceaușescu. Scopul său extern a fost menținerea României într-o alianță politico-militară – Organizația Tratatului de la Varșovia, în condițiile desfășurării Războiului Rece. La fel ca în cazul loviturii de stat de la 23 august 1944, ambele scopuri se regăsesc într-un program politic: Comunicatul către Țară al Consiliului

Din păcate pentru Nicolae Ceaușescu, liderii politici din Europa și America de Nord nu puteau fi de acord cu inițiativele celui supranumit în mass-

Frontului Salvării Naționale, rostit de Ion Iliescu în noaptea de 22 decembrie 1989, la posturile naționale de radio și de televiziune.

La fel ca Ion Antonescu, Nicolae Ceaușescu a intuit faptul că poziția sa în fruntea statului era serios amenințată. Spre deosebire de mareșal, liderul comunist a solicitat în mod public sprijinul națiunii române, cu două zile înainte de înfăptuirea loviturii de stat de la 22 decembrie 1989, în scopul blocării acțiunilor de protest, declanșate mai întâi la Timișoara și, mai apoi, în alte orașe din țară și în București.

De asemenea, se poate observa similitudinea care apare în privința celor care și-au revendicat, în mod zgomotos, așa-zisele acte de opoziție pe care le-au înfăptuit împotriva celor două regimuri politice dictatoriale. Astfel, în cazul „23 august 1944” au apărut celebrii „ilegaliști”. Cu ajutorul carnetului roșu de partid, ei și-au asigurat o situație materială foarte bună, prin intimidarea autorităților statului și prin săvârșirea de abuzuri în perioada imediat următoare loviturii de stat.

În cazul „22 decembrie 1989” au răsărit la fel de celebrii „revoluționari” – fără calificativul „de profesie”, însușit de „ilegaliștii” comuniști și devenit periculos imediat după 22 decembrie 1989. „Revoluționarii” s-au legitimat în fața autorităților statului tot cu ajutorul unor carnete colorate, emise în condiții suspecte, pentru a li se acorda în mod abuziv privilegiile materiale – cel puțin la fel de consistente, precum cele primite de „ilegaliști” în timpul dictaturii comuniste.

Loviturile de stat de la 23 august 1944 și 22 decembrie 1989 s-au bazat, mai curând, pe acte individuale, săvârșite de actori politici desemnați de mici grupuri elitiste, care gravitau în jurul centrului de putere al statului român. Pe parcursul desfășurării evenimentelor violente care au urmat loviturilor de stat, acei actori politici s-au autolegitimat pentru a nu fi înlăturați de la putere de alte grupuri de opozanți ai celor doi dictatori sau de grupurile de susținători ai regimurilor Ion Antonescu, respectiv Nicolae Ceaușescu.

Atât Regele Mihai I, cât și Ion Iliescu au avut în preajma lor un grup foarte mic de consilieri (conspiratori) și au acționat în împrejurări excepționale. Aceștia au pus masele populare în fața faptului împlinit: arestarea cuplurilor Ion și Mihai Antonescu, respectiv Nicolae și Elena Ceaușescu. Totodată, au solicitat, în mod ipocrit, după executarea propriu-zisă a loviturii de stat, acordul celor care s-au adunat spontan în piețele publice din România, pentru a-și manifesta bucuria față de înlăturarea de la putere a dictatorilor.

În opinia noastră, atât „Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944”, cât și „Revoluția română din Decembrie 1989” sunt doar lovituri de stat. Printre altele, acestea nu au pus în discuție o chestiune esențială: forma de proprietate asupra mijloacelor de producție. În cazul declanșării unei revoluții, cei care o organizează și o conduc sunt exponenții unor categorii sociale, interesate să-și promoveze drepturile lor de proprietate asupra mijloacelor de producție. Deținerea și exercitarea acelor drepturi de proprietate, într-un mod cât mai larg cu putință, generează câștiguri materiale importante și permite dezvoltarea categoriilor sociale care au declanșat și/sau au susținut revoluția.

Nici Regele Mihai I, nici Ion Iliescu nu au îndeplinit un asemenea rol, nu au afirmat public și nu au schimbat nimic în această privință. Regele Mihai I a menținut formele de proprietate asupra mijloacelor de producție, existente în timpul regimului politic al mareșalului Antonescu. Ion Iliescu s-a străduit să păstreze forma de proprietate asupra mijloacelor de producție, moștenită de la Nicolae Ceaușescu, până la dispariția de pe scena politică a primului stat comunist din lume, URSS (31 decembrie 1991).

Recunoașterea, de către națiunea română, a legitimității loviturilor de stat săvârșite de Regele Mihai I (la 23 august 1944) și Ion Iliescu (la 22 decembrie 1989) a fost esențială pentru impunerea autorității celor doi actori politici la nivelul întregii societăți românești, în perioadele care au urmat. Ulterior, în ambele cazuri, au apărut discuții, privind erorile de apreciere, săvârșite de către cei doi șefi de stat, în momentele derulării loviturilor de stat.

media occidentală „Dracula din Carpați”. Prin punerea sub semnul întrebării a graniței existente între România și URSS, Nicolae Ceaușescu devenea un pericol foarte grav pentru status quo-ul european, recunoscut în mod oficial la Helsinki (1 august 1975) de către conducătorii tuturor statelor europene (inclusiv de Nicolae Ceaușescu) – mai puțin Albania – și de cei ai SUA și Canadei.

Totodată, la sfârșitul anului 1989, susținerea publică a lui Nicolae Ceaușescu de către conaționali săi era afectată profund de seria deciziilor catastrofale, pe care președintele României le-a impus în anii '80 pentru a scoate țara dintr-o criză economică provocată, parțial, chiar de planurile naționale de dezvoltare economică, puse în practică de acesta în perioada 1965-1980.

ANEXA nr. 1

13 noiembrie 1989.

Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 13 noiembrie 1989, în cursul căreia Nicolae Ceaușescu a prezentat ideile principale ale Raportului său la cel de-al XIV-lea Congres al P.C.R., precum și viziunea sa despre relațiile româno-sovietice, în contextul reformelor care aveau loc în R.S.S. Moldovenească (extrase).

Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.

Nr. 1840 22 XI 1989

STENOGRAMA

ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.
din ziua de 13 noiembrie 1989

Ședința a fost prezidată de tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, secretar general al Partidului Comunist Român.

La ședință au participat tovarășii: Bobu Emil, Ceaușescu Elena, Ciobanu Lina, Coman Ion, Constantin Nicolae, Dăscălescu Constantin, Dincă Ion, Dobrescu Miu, Fazekas Ludovic, Mănescu Manea, Niculescu Paul, Olteanu Constantin, Oprea Gheorghe, Pană Gheorghe, Popescu Dumitru, Rădulescu Gheorghe, Andrei Ștefan, David Gheorghe, Gere Mihai, Giosan Nicolae, Gâdea Suzana, Matei Ilie, Milea Vasile, Mureșan Ana, Pacoste Cornel, Petrescu Barbu, Postelnicu Tudor, Radu Constantin, Radu Ion, Stoian Ion, Szasz Iosif, Toma Ioan, Totu Ioan, Ursu Ion.

Au fost invitați tovarășii: Bărbulescu Vasile, Curticeanu Silviu, Mitea Constantin.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Am convocat această ședință, tovarăși, pentru a discuta Raportul care trebuie prezentat în fața Congresului al XIV-lea. Nu este prea mare – decât vreo 140 de pagini! (*sic!*) (...)

Vreau să ridic, în fața Comitetului Politic Executiv, încă o problemă, care nu urmează s-o punem la Congres, nici public, deocamdată, dar față de care

trebuie să adoptăm o poziție mai clară. Este vorba de probleme legate de Moldova sovietică.

Ați citit cu toții informațiile și ce se întâmplă acolo. Am atras atenția tovarășilor că trebuia să le publice în presă și va trebui să publicăm, dar noi nu putem să nu luăm nici un fel de poziție în această problemă, având în vedere, în primul rând, că problema Basarabiei este legată de acordul cu Hitler, de acordul dintre Uniunea Sovietică și Hitler. Anularea acestui acord, în mod inevitabil, trebuie să pună și problema anulării tuturor acordurilor care au avut loc, inclusiv să se soluționeze, în mod corespunzător, problema Basarabiei și Bucovinei de Nord.

Va trebui să discutăm cu Uniunea Sovietică această problemă în perioada imediat următoare.

De altfel, în timpul lui Hrușciiov, am mai discutat această problemă. Când ne-am întors din China, în martie 1964, ne-am întâlnit cu el. Și, între alte probleme, legate de relațiile cu China, am discutat și problema Basarabiei. El nu a respins-o, dar am convenit, de altfel, să se întâlnească delegațiile celor două partide – și s-au întâlnit – dar au intervenit problemele cunoscute în legătură cu Hrușciiov și nu s-a făcut nimic. Asta a fost.

În 1965, în întâlnirea pe care am avut-o cu Brejnev, am discutat, de asemenea, problema aurului și a tezaurului nostru, pe care România îl are în Uniunea Sovietică și despre care există un Decret semnat de Lenin, prin care se spune că aparține poporului român și că va fi restituit atunci când în România va fi puterea muncitorilor și țăranilor.

Am întrebat, sunt și stenogramele, dacă consideră că în România nu este încă puterea muncitorilor și a țăranilor?! Sigur, atunci a avut o poziție favorabilă Șaleapin, care a spus că tovarășii români au dreptate, dar trebuie să analizeze și să vedem cum să soluționăm această problemă. Ceilalți, inclusiv Brejnev au spus că aurul s-a pierdut. Pe mine nu mă interesează că s-a pierdut sau ce au făcut cu el, pentru că la un moment dat, ne-au spus că l-au luat „albii”.

Tov. Elena Ceaușescu: „Albii” erau peste tot.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Nu mă interesează cine l-a luat?![!]

Tov. Elena Ceaușescu: Să ne dea de la ei.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Pe noi nu ne interesează asta.

În primul rând că Lenin a semnat acest decret în 1921, după ce s-a terminat cu „albii”. Este adevărat că nu am mai reluat această discuție.

Am vrut, la un moment dat, să discutăm această problemă și cu Mihail Gorbaciov, dar nu au fost condiții și am spus s-o lăsăm ceva mai târziu. Sigur, într-o formă sau alta, va trebui să reluăm și problema Basarabiei.

Trebuie oricum să ridicăm problema populației din Republica Moldovenească (*sic!*), în concordanță cu constituția sovietică și cu ceea ce afirmă acum ei. Trebuie să le asigurăm folosirea limbii, să le asigurăm, pentru că ei sunt o republică, sunt un popor. Ei înșiși spun că sunt un popor moldovenesc.

Sunt români și nu-i lasă să folosească limba pe care o doresc ei și, cel puțin, în prima etapă, să se asigure legături corespunzătoare între Moldova și România.

Sigur, nu dorim acum să ridicăm, într-o formă schimbarea imediată a granițelor, dar soluționarea acestei probleme trebuie gândită și trebuie s-o discutăm. Să avem în vedere, în primul rând să publicăm pozițiile care sunt, mai cu seamă că ei le publică și să avem în lunile următoare o discuție specială pe această problemă.

De altfel, în 1970-1975 am avut câteva discuții cu secretarul cu problemele internaționale de atunci – Katușev – trimis de conducere, prin care ne cereau ca noi să recunoaștem în mod deschis că Basarabia este a lor.

Tov. Elena Ceaușescu: Asta nu se poate niciodată.

Tov. Nicolae Ceaușescu: În programul partidului, avem o referire generală și am spus că nu vom putea să recunoaștem. Una este problema granițelor, ca rezultat al forței, dar alta este să recunoaștem că poporul moldovenesc este un popor care nu are strânse legături cu poporul român, este un non-sens. Aceasta ar fi o altă problemă. Sigur, punându-se problema anulării înțelegerii cu Hitler, este evident că, în mod corespunzător, intervine și aici anularea. Noi vrem ca după Congres să avem o discuție pe această problemă, pentru că nu se poate să acceptăm această situație și felul cum ei acționează.

Vin și fac o plenară și anunță că vor să îndrepte lucrurile, ce a fost în trecut, dar de fapt adoptă măsuri mai brutale decât în trecut și continuă să-i împiedice să-și pună în valoare problemele lor.

Asta ar fi o altă problemă pe care am vrut s-o ridic în Comitetul Politic Executiv și este de fapt o problemă strict internă, dar am vrut să vedem care este părerea Comitetului Politic Executiv în această problemă.

Dacă sunteți de altă părere, vă rog să spuneți?

Tov. Gheorghe Rădulescu: Este foarte bine cum ați propus.

Tov. Manea Mănescu: Asta este realitatea și nu se poate altfel.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Deci sunteți de acord?

- Toți tovarășii sunt de acord.

Aici nu este vorba de existența unei naționalități sau a unor oameni care sunt de origine română și se găsesc în Uniunea Sovietică, ci este vorba de o parte a României, care a fost cedată datorită acordului (realizat de Stalin – *n.n.*) cu Hitler. Cum s-au publicat aceste acorduri în altă parte va trebui să le publicăm și noi. S-au publicat și în Uniunea Sovietică.

I-am spus și lui Matei [Ilie] și lui Olteanu [Constantin], pentru că este legat și de partea internațională – i-am chemat pe amândoi pentru că, și din punct de vedere internațional, trebuie să lucreze împreună. Să publicăm aceste probleme, aceste acorduri, pentru că acolo se spune foarte clar că Uniunea Sovietică manifesta interes – asta este formula, în acordul semnat aparte, nu numai în acordul general, în care se spune că Uniunea [Sovietică] manifestă interes față de Basarabia și Bucovina. Este vorba de acordul dintre Molotov și

Ribbentrop și unde se spune că Germania nu are interes și nu are obiecțiuni față de acest lucru.

Un asemenea punct este și în legătură cu Polonia, că în problema Poloniei și Uniunea Sovietică manifesta anumite interese, adică împărțirea Poloniei.

În realitate, de fapt, sovieticii au vrut să depășească înțelegerea cu Hitler și au cerut inițial întreaga Bucovină și Hitler s-a opus [:] „ne-am înțeles numai atât”.

Tov. Ion Stoian: Toate acestea sunt în stenogramele lui Hitler.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Este un protocol semnat de ministrul afacerilor externe de atunci al României.

Tov. Elena Ceaușescu: Și ne-au luat și Insula Șerpilor.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Acestea ar fi unele probleme interne ale României, pe care trebuie să le avem în vedere.

În legătură cu Raportul (pentru Congresul al XIV-lea – *n.n.*), în continuare, este prezentată poziția României în problemele internaționale, în care reluăm problema distrugerii armelor nucleare și am introdus aici că țările europene trebuie să realizeze un acord pentru înfăptuirea până în 1995 a distrugerii armelor nucleare din Europa, având în vedere că folosirea lor ar duce la distrugerea întregii Europe, în cadrul măsurilor generale de distrugere a armelor nucleare.

De fapt, aici spunem așa: „În acest cadru, România propune să se încheie un acord general, cu participarea tuturor țărilor europene, privind eliminarea până în 1995 a tuturor armelor nucleare din Europa”.

În ceea ce privește celelalte probleme, sunt pozițiile noastre cunoscute, care sunt aprobate.

Sigur, față de problema unității europene, am afirmat poziția noastră, nu m-am mai referit aici la „căminul comun”, mă refer la unitatea între țările independente.

I-am dat unui francez un interviu, zilele trecute, și am spus că în această privință afirmăm și noi teza unui mare președinte al Franței, că Europa este o națiune liberă, independentă. Este vorba de [Charles] De Gaulle.

În problema Balcanilor, am spus că trebuie să ne adresăm țărilor din Balcani, pentru a acționa împreună în vederea depășirii diferitelor obstacole, a apropierii, a întăririi conlucrării cât mai largi. Trebuie, realmente, în Balcani, să nu mergem spre o federație balcanică, ci spre o colaborare largă economică și în toate domeniile și la care pot participa și unele țări din bazinul dunărean, cum am mai discutat, și, desigur, în primul rând am în vedere Ungaria și Austria. Acest lucru l-am avut întotdeauna în vedere, dar eu în Raport nu m-am referit concret. Uniunea Sovietică nu are nimic cu Dunărea și Germania la fel.

Tov. Elena Ceaușescu: Rămâne Cehoslovacia.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Sigur, și Cehoslovacia. Adică grupul acesta de țări care sunt vecine cu țările balcanice și au multe lucruri comune. Spunem

chiar a unor țări din bazinul dunărean – nu le menționez, dar în gândul meu este ca să le avem în vedere. Deci, este vorba de Ungaria, Cehoslovacia și Austria, dacă vor dori acest lucru, pentru că Balcanii privesc țărilor din Balcani.

Acestea ar fi problemele privind situația internațională, inclusiv am vorbit de subdezvoltare, pozițiile noastre care sunt cunoscute. Am menționat unele lucruri unde trebuie să punem un accent mai deosebit.

La relațiile între partide am pus problema necesității unor întâlniri și consfătuiri regionale, inclusiv ne-am pronunțat pentru o Conferință internațională a partidelor comuniste și muncitorești.

De asemenea, m-am referit la problemele colaborării cu partidele socialiste și social-democrate, m-am referit chiar asupra unor probleme privind socialismul îndeosebi. Sunt păreri diferite, cu unii este necesar să discutăm, inclusiv cum să rezolvăm problemele, cum să se realizeze în condiții mai bune dezvoltarea în viitor.

De altfel, este acum un interes în rândul unor partide socialiste, social-democrate, au început discuții și sunt critici la adresa situației din Ungaria și Polonia, în sensul că socialiștii nu pot să sprijine decât dezvoltarea pe calea socialistă, nu revenirea spre capitalism. Și noi trebuie să ne spunem părerea.

Și, în sfârșit, o scurtă încheiere cu concluzii generale, că dezbateră, hotărârile să răspundă intereselor partidului, poporului, dezvoltării socialiste a României.

Uite, cam asta sunt problemele principale din acest raport. Sigur, că de la început până la sfârșit se subliniază că numai calea socialismului este singura cale pentru dezvoltarea României, a omenirii.

Dacă sunteți de acord, dacă aveți vreo problemă deosebită, care considerați că trebuie s-o punem?

Sigur, m-am referit și la armată, privind rolul său, inclusiv conclucrarea în Pactul de la Varșovia atâta timp cât va exista acest pact.

Dacă considerați că ar trebui să mai subliniem vreo problemă deosebită, vă rog să-mi spuneți?

În teze, în Programul-Directivă, în plenară am pus toate aceste probleme, de fapt nu le mai reluăm. Aici nu am reluat toate problemele din plenară, de aceea am și făcut plenara, ca să nu ne apucăm acum să le reluăm, ci am vrut numai să subliniez perspectivele și dezvoltarea în continuare.

Mai mult decât avem în Directive nu ar fi bine să punem acum, să ne așezăm însă și în practică să facem mai mult. Am discutat, la un moment dat – am avut și o variantă – să prevedem un ritm de 7-8 la sută al dezvoltării, chiar ceva mai mare și pe urmă am ajuns la concluzia că este bine să mergem pe prevederile vechi.

Sigur, posibilitățile sunt mai mari, dacă vom lucra bine, de aceea am spus că trebuie să considerăm minime prevederile din Programul-Directivă.

Tov. Elena Ceaușescu: Problema principală este să realizăm exportul.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Și toate celelalte probleme.

Interesant este că Statele Unite ale Americii dețineau în rândul țărilor dezvoltate, cu vreo 15 ani în urmă, o pondere de 50 la sută; în grupul lor acum au coborât la 34 la sută. Sigur, a crescut Japonia la 21 la sută ponderea, a crescut R.F. Germania și celelalte țări, dar aceste două țări au o creștere foarte mare și, probabil, că schimbările se vor accentua și în general vor apare noi țări. Această dezvoltare rămâne o legitate a dezvoltării (*sic!*). Nicăieri nu scrie că aceasta va rămâne veșnic numai pentru anumite țări.

Noi trebuie să ne străduim să nu rămânem în urmă. Asta este problema!

Astăzi am văzut un articol în „Herald Tribune” despre necesitatea a se reduce nu numai deficitul bugetar, dar și deficitul social, în care arată că în trecut 2/5 din populație a devenit bogată și 2/5 a devenit mai săracă. Și trebuie să publicăm acest lucru. Cel puțin atât cât declară ei, pentru că nu mai poate să se conteste de către nimeni acest lucru.

Și eu mă refer, în raport, la această creștere a săracilor. Am dat câteva date, dar trebuie să folosim continuu pentru că realmente, situația din lumea capitalistă nu este deloc înfloritoare. Fac scandal, ajung să folosească unele greutăți economice din țările socialiste pentru a abate atenția de la problemele lor foarte grave și asta nu-i va ajuta să-și consolideze poziția. Se înșeală foarte, foarte mult!

Practic, eu nu am de gând să mă mai refer la alte probleme acum. (...)

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 63/1989, f. 4; 8-12.

Notă: Documentul a fost ștampilat și înregistrat la Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. Pentru a reda acest amănunt, am utilizat caracterele italice.

ANEXA nr. 2

13 noiembrie 1989.

Protocolul ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 13 noiembrie 1989, în cursul căreia Nicolae Ceaușescu a prezentat ideile principale ale Raportului său la cel de-al XIV-lea Congres al PCR, precum și viziunea sa despre relațiile româno-sovietice, în contextul reformelor care aveau loc în R.S.S. Moldovenească.

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN
COMITETUL CENTRAL
Nr. 3240

*Arhiva
Comitetului Politic Executiv al CC al PCR
Nr. 1840 22 XI 1989*

PROTOCOL nr. 24
al ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.
din ziua de 13 noiembrie 1989

Ședința a fost prezidată de tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, secretar general al Partidului Comunist Român.

Au participat tovarășii: Bobu Emil, Ceaușescu Elena, Ciobanu Lina, Coman Ion, Constantin Nicolae, Dăscălescu Constantin, Dincă Ion, Dobrescu Miu, Fazekas Ludovic, Mănescu Manea, Niculescu Paul, Olteanu Constantin, Oprea Gheorghe, Pană Gheorghe, Popescu Dumitru, Rădulescu Gheorghe, Andrei Ștefan, David Gheorghe, Gere Mihai, Giosan Nicolae, Gâdea Suzana, Matei Ilie, Milea Vasile, Mureșan Ana, Pacoste Cornel, Petrescu Barbu, Postelnicu Tudor, Radu Constantin, Radu Ion, Stoian Ion, Szasz Iosif, Toma Ioan, Totu Ioan, Ursu Ion.

Au fost invitați tovarășii: Bărbulescu Vasile, Curticeanu Silviu, Mitea Constantin.

Ședința a început la ora 11.30 și s-a terminat la ora 12.40.

Ordinea de zi:

- Discutarea Raportului ce urmează a fi prezentat Congresului al XIV-lea și programul de desfășurare a Congresului.

Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. a examinat pe capitole și a aprobat principalele probleme, cuprinse în Raportul ce urmează să fie prezentat celui de-al XIV-lea Congres al Partidului Comunist Român. Raportul va fi supus spre aprobare și Plenarei Comitetului Central al partidului, care va fi convocată în ziua de 18 noiembrie 1989.

În cadrul discuțiilor, Comitetul Politic Executiv a aprobat propunerile prezentate de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al partidului, cu privire la poziția ce urmează să fie adoptată și acțiunile ce vor trebui întreprinse în legătură cu unele probleme internaționale ce interesează în mod deosebit țara noastră.

Comitetul Politic Executiv a aprobat propunerile cu privire la programul și modul de desfășurare a lucrărilor Congresului al XIV-lea al Partidului Comunist Român.

ss. Nicolae Ceaușescu

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 63/1989, f. 2.

Notă: Documentul a fost șampilat și înregistrat la Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. Pentru a reda acest amănunt, am utilizat caracterele italice.

ANEXA nr. 3

23 noiembrie 1989.

Nota trimisă lui Nicolae Ceaușescu de către Constantin Olteanu, cu privire la mesajul adresat de Mihail Gorbaciov lui Nicolae Ceaușescu înainte de începerea reuniunii de la Malta dintre liderii SUA și URSS (2-3 decembrie 1989).

[Consemnare manu:] 3411/24.11.1989
[Rezoluție:] V[ăzut] ss. Nicolae Ceaușescu

Cancelaria CC al PCR
Nr. 3322 29 XI 1989

NOTĂ

La 23 noiembrie a.c., tovarășul secretar Constantin Olteanu l-a primit pe E. M. Tiajelnikov, ambasadorul URSS la București, la cererea acestuia.

Cu acest prilej, ambasadorul sovietic a menționat că a fost însărcinat să transmită tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, din partea tovarășului Mihail Sergheevici Gorbaciov, secretar general al CC al PCUS, președintele Sovietului Suprem al URSS, următorul mesaj:

„Dragă tovarășe Nicolae Ceaușescu,

În aceste zile se încheie pregătirile pentru întâlnirea cu președintele SUA, G. Bush. Deși în vederea acestei întâlniri nu există o ordine de zi convenită în prealabil, una din temele centrale va privi, credem, procesele ce au loc în Europa răsăriteană, aspectele internaționale ale acestora, influența asupra situației din Europa și din lume. În orice caz, sunt semnale din partea americanilor în această privință.

În dezbaterea acestor probleme intenționăm să pornim de la pozițiile noastre principale, examinate în cadrul Consfățuirii de la București a Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia, al recentei întâlniri a miniștrilor afacerilor externe ai statelor noastre, care s-a desfășurat la Varșovia.

Poate fi vorba, în primul rând, despre următoarele:

1. Temelia temeliilor relațiilor Uniunii Sovietice cu celelalte state, inclusiv, se înțelege, cu aliații noștri, o constituie recunoașterea dreptului suveran al fiecărui popor de a-și alege calea propriei sale dezvoltări. O asemenea recunoaștere trebuie să fie reciprocă, întrucât, fără aceasta, nu este posibilă o dezvoltare internațională constructivă.

2. Interdependența crescândă a statelor, deosebit de vizibilă pe continentul European, necesită să se pună capăt rămășițelor „războiului rece”, politicii și psihologiei născute, sau generate de confruntarea dintre blocuri. Ce transformări sunt necesare în legătură cu aceasta, în ce direcție și în ce ritmuri vor avea loc transformările, se poate hotărî numai în contextul și ca urmare a unui dialog general-european constructiv, și în această privință noi nu trebuie să pornim de la zero. Există un fundament bun – Actul de la Helsinki, se desfășoară cu succes procesul general-european, în cadrul căruia SUA și Canada participă pe baze de egalitate.

Uniunea Sovietică și aliații săi sunt gata – și au confirmat aceasta prin acțiuni practice – să reducă, până la minimul rezonabil, forțele armate și armamentele, să treacă de la confruntare la colaborare, practic, în toate domeniile.

Noi suntem gata – și în această privință există dovezi serioase – să respectăm drepturile omului, să lucrăm mână în mână cu fiecare dintre cei care tind spre dezvoltarea tradițiilor umaniste europene, spre îmbogățirea culturii europene, a gândirii tehnologice, spre căutarea unor căi sigure din punct de vedere ecologic de dezvoltare a civilizației.

3. Cele mai curajoase schimbări de pe continentul nostru pot fi însă încununuate de succes și pot fi reciproc avantajoase numai în condițiile menținerii și întăririi bazelor stabilității europene. Acestea nu trebuie să afecteze realitățile teritorial politice statornicite, să renască pretenții teritoriale vechi, sau să dea naștere altora noi, să afecteze granițele existente ale statelor europene. Tocmai aici se ascund cauzele primului și celui de-al doilea război mondial. Pacea în Europa va rămâne trainică atâta timp, cât va fi închisă această „cutie a Pandorei”.

4. Pașii cunoscuți, întreprinși în ultima vreme de R.D. Germană, au dat naștere multor zvonuri privind „problema germană”, perspectivele unirii Germaniei. Noi nu intenționăm să intrăm într-o dezbatere detaliată a acestei probleme, dar considerăm în mod ferm că existența și dezvoltarea RDG în toți acești ani a fost și rămâne garanția cea mai importantă a echilibrului european, a păcii și stabilității internaționale. RDG, stat suveran, membru al Tratatului de la Varșovia a fost și rămâne aliatul nostru strategic din Europa. Din câte înțelegem noi, politicienii cu simț de răspundere din Occident înțeleg bine această realitate. Nu pot fi însă subapreciate pericolele provocate de pasiunile și stările de spirit revanșiste, care se înviorază. Încingerea acestora este capabilă să submineze încrederea ce se formează și chiar să dea înapoi toate realizările de importanță istorică în dezvoltarea raporturilor dintre Est și Vest.

O trăsătură esențială a noii gândiri politice o constituie deideologizarea raporturilor interstatale. Aceasta contribuie la avansarea dinamică pe calea conlucrării constructive practice, a întăririi încrederii.

În legătură cu aceasta, sunt inconsistente și mioape încercările de a înfățișa restructurarea din Uniunea Sovietică, reformele dintr-o serie de țări socialiste, drept o mărturie, chipurile, a „eșecului socialismului”. În realitate, este vorba despre un proces de reînnoire a societății socialiste. Este necesar să se renunțe la stereotipurile „războiului rece”, la calculele mizând pe folosirea dificultăților temporare ale celeilalte părți în scopul realizării propriilor scopuri.

6. Trecerea la perioada pașnică a istoriei europene necesită garanții reciproce, sigure, de securitate. În această direcție se desfășoară lucrările de la Viena. Aici se pune, inevitabil, și problema noului rol al Organizației Tratatului de la Varșovia și al NATO. În ceea ce privește viitorul apropiat, noi ne pronunțăm pentru transformarea lor în organizații politico-defensive, pentru stabilirea între ele nu pur și simplu a unor contacte episodice, ci a unor relații permanente reciproc utile, pentru instituționalizarea unei colaborări interblocuri. Aceasta poate constitui o nouă contribuție esențială la întărirea securității în

Europa, la crearea unui asemenea grad de înțelegere reciprocă, care în final va permite apropierea momentului dizolvării ambelor alianțe.

Acestea sunt considerentele în problemele europene pe care noi intenționăm să le abordăm în cadrul convorbirilor cu președintele SUA.

Imediat după întâlnirea de la Malta suntem gata să informăm despre rezultatele acesteia pe conducătorii statelor aliate.

În acest scop, la 4 decembrie 1989, s-ar putea organiza o întâlnire corespunzătoare la Moscova. Conducătorii statelor aliate ar putea să sosească la Moscova la 4 decembrie, în prima jumătate a zilei, în așa fel încât lucrările să înceapă la orele 15.30.

Se are în vedere ca, din partea sovietică la întâlnire să participe tovarășii M. S. Gorbaciov, N. I. Rîșkov, E. A. Șevardnadze, A. N. Takovlev.

Vă rugăm să ne comunicați componența participanților la întâlnire din partea dumneavoastră”.

Tovarășul secretar C. Olteanu i-a precizat ambasadorului că răspunsul părții române în legătură cu mesajul transmis urmează să fie comunicat ulterior, după ce va fi examinat de conducerea partidului.

23.XI.1989

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 66/1989, f. 31-33. Petre Opriș, *Cum l-a anunțat Gorbaciov pe președintele R.S.R. de reuniunea de la Malta*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 277, luni, 23 noiembrie 2009, p. 1; 3.

Notă: Documentul a fost ștampilat și înregistrat la Cancelaria C.C. al P.C.R. Pentru a reda acest amănunt, am utilizat caracterele italiice.

ANEXA nr. 4

27 noiembrie 1989.

Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 27 noiembrie 1989, în cursul căreia s-a aprobat mesajul trimis de Nicolae Ceaușescu lui Mihail Gorbaciov, ca răspuns la cel primit de președintele României de la secretarul general al CC al PCUS în data de 23 noiembrie 1989, referitor la desfășurarea la Malta a unei reuniuni la care participau Mihail Gorbaciov și George Bush, președintele SUA (2-3 decembrie 1989).

Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.
Nr. 1875 7 XII 1989

STENOGRAMA
ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.
din ziua de 27 noiembrie 1989

Ședința a fost prezidată de tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, secretar general al Partidului Comunist Român.

Au participat tovarășii: Bobu Emil, Ceaușescu Elena, Ciobanu Lina, Coman Ion, Constantin Nicolae, Dăscălescu Constantin, Dincă Ion, Dobrescu Miu, Fazekas Ludovic, Matei Ilie, Mănescu Manea, Niculescu Paul, Olteanu Constantin, Pană Gheorghe, Petrescu Barbu, Popescu Dumitru, Radu Ion, Rădulescu Gheorghe, Totu Ioan, Andrei Ștefan, Curticeanu Silviu, David Gheorghe, Gere Mihai, Giosan Nicolae, Gâdea Suzana, Mureșan Ana, Pacoste Cornel, Postelnicu Tudor, Stoian Ion, Szasz Iosif, Toma Ioan, Ursu Ion.

Au fost invitați tovarășii: Bărbulescu Vasile, Radu Constantin.

Ședința a început la ora 16.10 și s-a terminat la ora 16.40.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Joi (23 noiembrie 1989 – *n.n.*), am primit un mesaj de la tovarășul Gorbaciov, în legătură cu întâlnirea care urmează să aibă loc cu George Bush.

Aveți mesajul la voi? Atunci, să-l citiți.

Tov. Constantin Olteanu: Da.

Tov. Constantin Olteanu dă citire mesajului primit de la M.S. Gorbaciov și răspunsului părții române la acest mesaj.

Tov. Nicolae Ceaușescu: La partea cu ideologizarea trebuie să mai vedem.

De asemenea, la problema relațiilor între statele socialiste, comuniste trebuie pornit de la principiul coexistenței pașnice între aceste țări.

Noi spunem că aceste relații trebuie să pornească de la principiul coexistenței pașnice între state cu orânduirii sociale diferite.

Tov. Elena Ceaușescu: Mi se pare că la sfârșit se cam repetă.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Nu se repetă.

Uite, cam acestea ar fi, ceea ce vrem să le răspundem.

Partea aceasta cu colaborarea între cele două blocuri, blocurile militare, așa cum se spune, ar însemna o permanentizarea a lor. Ar trebui ceea ce am hotărât, desființarea lor concomitentă.

El vorbește într-adevăr de cauza celor două războaie mondiale, spune că au fost probleme teritoriale. Noi trebuie să vedem o formă, pentru că trebuie avut în vedere că cele două războaie mondiale au avut un caracter imperialist și o împărțire a sferelor de influență, că acesta este adevărul.

Aici el neagă toate aprecierile care au existat până acum.

Tov. Gheorghe Rădulescu: La baza lor a stat și împărțirea sferelor de influență.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Trebuie avut în vedere că pericolul acesta va exista atâta timp, cât va exista imperialismul.

În legătură cu teza dezideologizării. Consider că ar fi greșit să se pună problema aceasta a dezideologizării relațiilor între state. Ar fi greșit și de neînțeles, ca să se pună problema aceasta între două sisteme.

Trebuie să fie puțin mai așa ...

Aceasta, cu coexistența pașnică am discutat-o.

Să-i aducem îmbunătățirile acestea și să-i dăm drumul.

Suntem obligați să răspundem, că dacă nu le răspundem o să zică „v-am informat și ați fost de acord, și noi am acționat în numele tuturor”.

În ce privește întâlnirea pentru a asculta o informare, care ar însemna aprobare, pentru că asta se dorește, să vină cu comunicatul și informarea de aprobare.

Tov. Elena Ceaușescu: Totul trebuie spus mai clar.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Este clar, dar trebuie procedat așa, noi să spunem că nu considerăm că pentru o informare să ne întâlnim. Am putea veni dacă se face o întâlnire să discutăm și unele probleme bilaterale, dacă nu, atunci trimitem ministrul de externe.

Uite, în felul acesta să facem.

Este bine?

- Toți tovarășii sunt de acord.

Consider că este cazul ca presa noastră să facă comentarii în aceste zile, pornind de la hotărârile Congresului al XIV-lea, să tratăm problemele relațiilor internaționale, a principiilor de relații între state, de egalitate, inclusiv problemele în Europa, să se spună ca și aici să se renunțe la orice amestec în treburile altor țări, să se ia poziție fermă, să se asigure o Europă unită, pentru că problemele actuale nu se pot rezolva de cele două mari puteri și de alte câteva state, ci de toate statele.

Așa să procedăm, urmând poziția noastră cu hotărâre.

Tov. Manea Mănescu: Așa cum ați spus și la Congresul al XIV-lea.

Tov. Elena Ceaușescu: Trebuie să începem să prezentăm și în presă și la televiziune, că nu ne-am oprit la Congres.

Tov. Nicolae Ceaușescu: De asemenea, și despre necesitatea întăririi independenței și suveranității. Să înceteze orice amestec, sub diferite forme, amestecul așa zis ideologic, care este mai periculos și trebuie răspuns cu toată fermitatea.

Tov. Elena Ceaușescu: Trebuie să pună ferm, pentru că este pe jumătate spus. Și televiziunea trebuie să facă acest lucru.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Mai ales că acum reiese clar că ceea ce s-a făcut în R.D. Germană, este organizat de sovietici și de R.F. Germană. Același lucru și în Bulgaria.

Bulgarii caută acum să se lămurească, de ce au făcut. Spun că nu au știut că au datoriile pe care le au. Dar nu putea ca despre aceste datorii să știe numai un număr restrâns de oameni. Ei tot spuneau că s-au discutat toate problemele, cu dezvoltarea industriei, cu nivelul tehnic, cu tot. Pe toate le-au discutat. Permanent au discutat problemele economice.

În Cehoslovacia, cu atât mai mult, s-au dus în 1968 și i-au forțat să aprobe. Dacă consideră că este greșit ce s-a făcut atunci, de ce nu-și retrag

trupele de acolo, și în loc să le retragă, le întăresc. Primul lucru era acesta, retragerea trupelor, dar la asta nu se gândesc. Cehii au acceptat trupele și ei își țin în continuare trupele acolo.

Tov. Elena Ceaușescu: Vor să-și întărească dominația.

Tov. Nicolae Ceaușescu: De fapt au realizat lovituri de stat organizate. Acesta este adevărul, folosindu-se de ajutorul a tot felul de elemente descompuse, așa cum a fost și Adamec, care este un trădător, care a văzut că nu poate în Biroul Politic să-și impună poziția, acum iese în stradă.

Tov. Elena Ceaușescu: Se folosesc de ei și pe urmă îi dau la o parte, așa cum a făcut cu cel de la tineret, care a vorbit, a făcut ce au vrut și apoi l-au dat afară. S-a întâmplat așa cum se întâmplă cu toți cei pe care îi plătesc.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Acestea ar fi. De acord?

- Toți tovarășii sunt de acord.

Pentru vineri pregătim ședința Comitetului Politic Executiv. Am discutat și vreau ca și voi să vă gândiți, cum să realizăm ceea ce am hotărât în Congres. Am vorbit în cursul dimineții cu tovarășul Dăscălescu, să pregătească pe linie economică materialele. De asemenea, trebuie pregătit și pe linie de partid ceea ce trebuie, programele, inclusiv în domeniul activității internaționale, program de intensificare a relațiilor pe linie internațională, că țările în curs de dezvoltare. O să avem o participare mai activă, am discutat să acordăm mai multe burse, pentru pregătire politică, pe linie de partid, pentru cadre, inclusiv în învățământul superior.

Sigur, vom discuta problemele economice, problemele de export, problemele de comerț, toate problemele din diferite domenii de activitate, din industria alimentară și altele. Vom discuta inclusiv problema alegerilor. Trebuie să vă pregătiți, până vineri trebuie să avem programe, așa că în câteva zile să ne pregătim, să facem ca totul să fie clar pentru toată lumea. Gândiți-vă cum să facem ca să îmbunătățim activitatea în sectoarele de care vă ocupați.

Un rol activ revine, în această direcție, C.S.P.-ului, C.N.S.T.-ului. De asemenea, măsuri ca să întărim controlul activității.

Tov. Elena Ceaușescu: De fapt, să aplicăm ceea ce am stabilit la Congres.

Tov. Nicolae Ceaușescu: De asemenea, pe linie de tineret, pe linie de femei, programe de aplicare a ceea ce am hotărât. Fiecare să vă gândiți și să participați la întocmirea programelor.

Cu asta, putem încheia ședința.

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R.* – *Cancelarie*, dosar 66/1989, f. 20-23.

Notă: Documentul a fost șampilat și înregistrat la Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. Pentru a reda acest amănunt, am utilizat caracterele italice.

ANEXA nr. 5**27 noiembrie 1989.**

Mesajul trimis de Nicolae Ceaușescu lui Mihail Gorbaciov, ca răspuns la cel primit de președintele României de la secretarul general al CC al PCUS în data de 23 noiembrie 1989, referitor la desfășurarea la Malta a unei reuniuni la care participau Mihail Gorbaciov și George Bush, președintele SUA (2-3 decembrie 1989).

Cancelaria C.C. al P.C.R.

Nr. 3323 29 XI 1989

Stimate tovarășe MIHAIL GORBACIOV,

Am primit mesajul Dumneavoastră în legătură cu întâlnirea pe care urmează să o aveți, la începutul lunii decembrie, cu președintele SUA, G. Bush.

După cum rezultă din mesaj, la întâlnire, una din temele centrale ale discuției va privi procesele care au loc în Europa răsăriteană și aspectele internaționale ale acestora.

1. Considerăm că la întâlnirea dintre conducătorii URSS și SUA nu se poate discuta, sub nici o formă, situația din țările socialiste. Despre problemele care au apărut în unele țări socialiste se poate discuta numai în cadrul unei întâlniri între conducerea țărilor socialiste. De altfel, Partidul Comunist Român a insistat de mai multe ori să se organizeze o asemenea întâlnire a țărilor socialiste, însă până în prezent ea nu a avut loc. Dacă în cadrul întâlnirii bilaterale sovieto-americane va avea loc o asemenea discuție, aceasta va fi considerată de toate popoarele ca un amestec în treburile interne ale țărilor socialiste.

2. Ținând seama de problemele grave ale vieții internaționale ca urmare a continuării cursei înarmărilor, în conformitate cu cele discutate la Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia care a avut loc la București, apreciem că în cadrul întâlnirii sovieto-americane la nivel înalt vor trebui să se pună cu toată tăria problemele securității europene, ale dezarmării și, în primul rând, ale dezarmării nucleare. Trebuie să se exprime clar necesitatea renunțării definitive la orice programe și acțiuni de perfecționare și modernizare a armelor nucleare, încetării tuturor experiențelor nucleare, abandonării pentru totdeauna a politicii de așa-zisă descurajare nucleară, indiferent sub orice formă s-ar manifesta. În ce privește reducerea armamentelor convenționale, a efectivelor și cheltuielilor militare din Europa, ele trebuie soluționate în cadrul negocierilor de la Viena.

3. Referitor la formularea din mesajul Dumneavoastră privind „noul rol” al NATO și Tratatul de la Varșovia, noi considerăm că problema care se pune nu este aceea de a se stabili o colaborare între cele două blocuri militare care ar însemna permanentizarea lor, ci aplicarea celor stabilite în comun de țările

socialiste europene privind desființarea concomitentă – într-un timp cât mai scurt – a celor două blocuri militare.

4. Desigur, dezvoltarea relațiilor dintre URSS și SUA constituie o problemă a celor două țări. În ce privește, însă, relațiile și problemele internaționale care se referă la Tratatul de la Varșovia și țările socialiste, ele trebuie soluționate în conformitate cu hotărârile adoptate în cadrul ședinței Comitetului Politic Consultativ de la București și la întâlnirea dintre miniștrii afacerilor externe, de la Varșovia, în documentele cărora țările socialiste au „reafirmat năzuința comună de a acționa în interesul socialismului, perfecționării colaborării dintre statele aliate, asigurării securității lor trainice”, a „dezvoltării raporturilor dintre ele pe baza egalității, independenței și a dreptului fiecăruia de a-și elabora linia politică proprie, strategia și tactica, fără amestec din afară”.

5. Având în vedere politica anticomunistă de destabilizare a situației din țările socialiste, în care Statele Unite [ale Americii] au un rol activ, considerăm că trebuie să se ceară cu toată fermitatea ca SUA să înceteze și să renunțe definitiv la orice politică de amestec în treburile interne ale altor state.

6. În ce privește problema germană – la care vă referiți în mesaj – și noi considerăm că este necesar să se asigure dezvoltarea socialistă a R.D. Germane, că existența celor două state germane constituie o realitate a Europei de azi și de mâine, care trebuie menținută și respectată, în interesul stabilității și păcii pe continent.

7. Considerăm că ar fi greșit și de neînțeles să se pună problema dezideologizării relațiilor interstatale. Partidul nostru apreciază că, atâta timp cât există imperialism, există luptă de clasă și nu se poate renunța la concepțiile ideologice în viața internațională. De altfel, imperialiștii nici nu ascund acest lucru. Ei declară deschis că vor să consolideze și să întărească forța capitalismului, a imperialismului, în abordarea problemelor internaționale trebuie să se pornească de la respectarea și aplicarea principiilor coexistenței pașnice între state cu orânduirii social-politice diferite.

Trebuie avut în vedere că primul și cel de-al doilea război mondial au fost războaie imperialiste, având ca scop reîmpărțirea lumii în sfere de influență. Acest pericol va exista atâta timp cât va exista imperialismul.

8. În ce privește propunerea privind întâlnirea din 4 decembrie pentru a informa despre rezultatele convorbirilor sovieto-americane, noi considerăm că nu este necesară o întâlnire la nivel înalt în acest scop. Această informare se poate face pe cale diplomatică sau, cel mult, în cadrul unei întâlniri la nivelul miniștrilor afacerilor externe.

O delegație a Partidului Comunist Român, la nivelul înalt, ar putea veni la Moscova în scopul unei întâlniri cu o delegație la nivel înalt a PCUS, în ziua de 5 decembrie, pentru a discuta probleme bilaterale și o serie de alte probleme ale vieții politice internaționale.

Cu acest prilej, delegația noastră ar putea lua parte și la întâlnirea din 4 decembrie, dacă aceasta va avea loc.

Dacă nu va fi posibilă organizarea unei întâlniri bilaterale la nivel înalt, vom trimite la întâlnirea pentru informare, un reprezentant al partidului nostru. Avem în vedere să participe, eventual, ministrul afacerilor externe.

27 noiembrie 1989

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 66/1989, f. 35-39; Petre Opreș, *Ceaușescu l-a jignit și șantajat pe Gorbaciov*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 281, vineri, 27 noiembrie 2009, p. 1-2.

Notă: Documentul a fost șampilat și înregistrat la Cancelaria C.C. al P.C.R. Pentru a reda acest amănunt, am utilizat caracterele italice.

THE CITIZENS FROM THE MOLDAVIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC WERE CONSIDERED ROMANIANS BY NICOLAE CEAUȘESCU

(Abstract)

On his first visit to Romania as Soviet supreme leader (May 1987), Mikhail Gorbachev tried to understand what kind of reform Nicolae Ceaușescu did after the aggravation for the political and economic crisis in Poland of the period 1980-1981. Analyzing the facts, the Soviet leader formulated a general conclusion to which we subscribe: the system of values promoted by Nicolae Ceaușescu had a very well developed propagandistic structure.

In these conditions, the personality cult existence seemed to be something normal and even necessary both for the worshiped leader (the main beneficiary) and for the members of the political elite around the leader (the inferior beneficiaries). On one hand, the group of worshipers was expressing his fidelity for Ceaușescu in the most various manners, constantly and public. On the other hand, they got different advantages which they were using in order to maintain their social condition, in order to satisfy some whims and/or to please their clients in the inter-conditioned vassalage system usually met in the Romanian society.

Despite of these facts, Mikhail Gorbachev tried to persuade Nicolae Ceaușescu to change the main politics in Romania. Moreover, the Soviet leader sent a letter to Ceaușescu (23 November 1989) for informing him about the Soviet-American meeting which was going to be held in Malta (2-3 December 1989). The answer of Nicolae Ceaușescu was severing for the Soviet letter (27 November 1989).

Keywords: Nicolae Ceaușescu, Mikhail Gorbachev, the Soviet leader, propagandistic structure, the personality cult.

PROGRAMUL DE COOPERARE ÎN DOMENIUL AVIAȚIEI CIVILE ÎNTRE FIRMA „BRITISH AEROSPACE” ȘI ROMÂNIA

PETRE OPRİȘ

În ziua de 16 august 1989 a avut loc la București o întâlnire între Ștefan Andrei, viceprim-ministru al guvernului, și Robert Mckinley, conducător al unei delegații a companiei „British Aerospace” (fostă „British Aircraft Corporation” – BAC) și director al Departamentului Aviației Civile. La discuțiile respective a participat și Eugeniu Rădulescu, ministrul Industriei Construcțiilor de Mașini.

Legăturile dintre România și compania britanică au fost stabilite în anul 1967, după ce mai multe colective de specialiști români au elaborat o serie de studii preliminare, privind oportunitatea și posibilitatea asimilării în fabricație, în România, a unor avioane militare și civile, precum și a elicopterelor și motoarelor de aviație¹. Firma britanică a oferit spre vânzare, cu acel prilej, pentru compania TAROM, șase avioane BAC 1-11. Aparatul respectiv fusese introdus în producția de serie în 1963, iar sfârșitul anului 1968 era considerat „avionul european cu cel mai mare succes comercial”.

În același timp, compania BAC s-a angajat să comande la firma „Britten-Norman” din Bembridge (Insula Wight, aparținând Marii Britanii), 215 avioane bimotoare „Islander BN-2”, cu 9 locuri. Acestea urmau să fie asamblate în România, câte patru avioane în fiecare lună, iar vânzarea lor pe alte piețe era asigurată de partea engleză timp de 5-6 ani (1968-1973)².

În competiția pentru dotarea companiei TAROM au fost luate în calcul și alte două oferte: Tu-134 (sovietic)³ și Caravelle 10 R (francez)⁴. În primul caz,

¹ În opinia generalului-locotenent Aurel Niculescu, persoana care l-a convins pe Nicolae Ceaușescu să investească în industria aeronautică a fost generalul Ștefan Ispas. Fostul comandant al Aviației Militare (1970-1977) a declarat că generalul Ștefan Ispas „fusese inițial șeful Direcției Tehnice din C.A.A.T. (Comandamentul Apărării Antiaeriene a Teritoriului – n.n.), apoi a fost promovat șeful Grupului Aeronautic București, forma inițială de organizare a industriei aeronautice. Dacă au apărut fabrici de avioane și elicoptere la București, Craiova, Bacău sau Brașov, se datorează în mare măsură acestui inginer Ștefan Ispas. Ca o mică paranteză: și pe el l-am avut elev la Mediaș, prin '45-'46. Era un oltean foarte ambițios și foarte capabil. El l-a convins pe Ceaușescu să facem o industrie aeronautică autohtonă (subl.n.)”. Pe aviatori, lăsați-i să zboare! Un dialog între general av. (r.) Aurel Niculescu și Sorin Turturică, București, Editura Anima, 2008, p. 78.

² Pentru detalii referitoare la prima etapă de construcție a avionului „Islander BN-2” în România, vezi Alexandru Haiduc, *Memoriile unui pasionat de aviație*, București, Editura Anima, 2009, p. 383-394.

³ În aceeași perioadă, performanțele avionului de pasageri Tu-134 au fost analizate de către reprezentanții companiei „LinieLotnicze Polskie” (LOT), iar aparatul respectiv a intrat în dotarea LOT în anul 1968.

specialiștii români au observat că primul avion, Tu-134, nu putea fi livrat mai devreme de trimestrul I al anului 1969, iar acesta nu avea inversoare de jet – necesare pentru micșorarea distanței de aterizare. În plus, acel tip de avion „este imobilizat un timp apreciabil în reparații capitale, la intervale relativ scurte. (...)”

Din punct de vedere economic, deși are un preț de achiziție mai mic (și în valută Est), totuși, economicitatea sa este mai redusă, ca urmare a faptului că necesită cumpărarea unui număr de 9 ori mai mare de motoare de schimb și impune achiziționarea întregului stoc de piese de schimb, care pot fi necesare. (...)

⁴ La începutul anilor '50, companiile aeriene occidentale așteptau livrarea primului avion turboreactor, destinat transportului de pasageri – De Havilland „Comet”. Anticipând succesul comercial pe care aparatul britanic îl putea obține, autoritățile de la Paris au propus, la 12 octombrie 1951, firmelor constructoare de avioane din Franța să realizeze un avion capabil să transporte 60 de pasageri la o distanță maximă de 2.000 de kilometri, cu o viteză de 800 km/h. După analizarea a 25 de proiecte, a fost aprobat cel prezentat de o companie din Toulouse: Société Nationale de Constructions Aéronautiques du Sud-Est (SNCASE). A urmat o schimbare a numelui de cod al proiectului (X-210) de către patronul SNCASE, Georges Hérel, care l-a rebotezat „Caravelle”.

Pentru construirea avionului, compania franceză a apelat la două motoare turboreactoare „Rolls-Royce”, o parte din ampenaj și eleroanele au fost realizate în Italia, iar partea din față (inclusiv carlinga) a fost realizată în Marea Britanie, fiind inspirată de proiectul de succes al aparatului „Comet”. Celelalte părți componente au fost livrate de uzinele din Nantes, Saint-Nazaire și Marignane. Avionul a fost asamblat la Toulouse de către o echipă de ingineri, condusă de Pierre Satre.

La 27 mai 1955, după doi ani de muncă și peste 20.000 de schițe realizate, prototipul „Caravelle” a zburat pentru prima dată, decolarea și aterizarea având loc pe aeroportul Toulouse-Blagnac. O lună mai târziu, aparatul respectiv a constituit vedeta salonului de aviație de la „Le Bourget”.

Conducerea companiei „Air France” a fost nerăbdătoare să utilizeze avionul respectiv în Europa și bazinul Mării Mediterane. De aceea, a comandat 12 „Caravelle” în anul 1955 – din cele 54 de aparate, câte va avea, în final, compania franceză. Exemplul a fost urmat de „Scandinavian Airlines System” (SAS). S-a dorit, astfel, să fie redus la două ore timpul de zbor de la Paris la Roma – comparativ cu cinci ore de zbor, pe aceeași distanță, efectuate cu Vickers „Viscount” (un aparat britanic dotat cu patru motoare turbopropulsoare, care transporta 32 de pasageri, cu o viteză de croazieră de 320 de km/h, pe o distanță maximă de 2.800 de kilometri).

Pentru vânzarea avionului „Caravelle” în Statele Unite ale Americii, SNCASE a angajat un echipaj de la „Air France”. Acesta a efectuat un turneu de peste 50.000 de km pentru promovarea avionului în SUA – cu 34 de escale și 60 de demonstrații aeriene. A fost un succes popular imens pentru „Air France” și un dureros eșec, din punct de vedere comercial, pentru SNCASE (redenumită „Sud-Aviation”, apoi „Aérospatiale”, „Airbus” și, în final, EADS). Doar „United Airlines” a comandat circa 20 de aparate. Cu toate acestea, „Caravelle” a câștigat un rol de ambasador neoficial al Franței, după ce, din luna iunie 1958, generalul Charles de Gaulle l-a folosit ca avion prezidențial.

Primul „Caravelle” a intrat în dotarea „Air France” la 6 mai 1959. Acesta avea o rază de acțiune de 2.400 de km și putea transporta 80 de pasageri cu 800 de km/h. Ultimele versiuni ale modelului respectiv au fost retrase din dotarea companiilor franceze în 1981 („Air France”), respectiv 1991 („Air Inter”). Deși a fost un succes tehnologic important, „Caravelle” a fost înlocuit curând cu avioanele americane „Boeing 727” și „Boeing 737”, mai eficiente din punct de vedere comercial și mult mai bine echipate pentru zbor.

Capacitatea de transport este mai mică (72 locuri) față de alte avioane de aceeași categorie, și chiar în comparație cu avionul Il-18, care are 89 de locuri. Cerințele actuale sunt de a crește cât mai mult numărul de locuri, ceea ce are ca efect reducerea costului de transport pe pasager”⁵.

La rândul său, Caravelle 10 R i-a fost oferit companiei TAROM de către firma franceză SUD AVIATION, cu condiția unei „posibilități de acoperire prin «cooperare» numai pentru 12% din valoarea întregii furnituri de avioane. Cooperarea ar urma să consistă din executarea de către Industria Aeronautică Română, în timp de 10 ani (1968-1977) pentru partenerul francez, a unor părți de avion sau de elicopter, subansamble, piese, precum și montajul de avioane sau elicoptere complete”⁶.

Comparând oferta franceză cu cea britanică, specialiștii români au ajuns la următoarea concluzie: „Avionul BAC 1-11 este de aceeași clasă (cu avioanele Tu-134 și Caravelle 10 R – *n.n.*), dar de construcție mai nouă; distanța sa de zbor și numărul de locuri mai reduse decât în cazul avionului Caravelle sunt compensate de o viteză mai mare. Astfel, la o distanță de 2.000 de km, productivitatea orară a avionului BAC 1-11 este de 64,2 mii pasageri-km față de 61,0 mii pasageri-km la avionul Caravelle 10 R. Deși capacitatea avionului BAC 1-11 este mai mică decât la Caravelle, totuși, economicitatea per pasager-km este mai mare, datorită vitezei sporite. În exploatare, avionul BAC 1-11 conduce la imobilizări similare cu ale avionului Caravelle.

Au existat în total două cazuri de catastrofă aeriană a unor avioane BAC 1-11, dintre care primul (un incendiu) a fost atribuit de comisia anchetatoare unui act de sabotaj, iar al doilea a avut loc din cauza unor condiții meteorologice excepționale”⁷.

La 15 februarie 1968, Nicolae Ceaușescu a discutat și aprobat în ședința Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. „achiziționarea din Anglia, până în anul 1970, a șase avioane turboreactoare de tipul BAC-111; încheierea acordului cu firma BAC pentru construirea în România, în cooperare, a avionului de tip „Islander” (6-10 locuri) și a avionului (turbopropulsor, cu două motoare – *n.n.*) de tip BAC 201 (30-50 locuri)”. Totodată, membrii Comitetului Executiv au fost de acord „să se ducă discuții neoficiale pentru obținerea licențelor de fabricație în România a unui tip de avion cu reacție pentru dotarea forțelor aeriene militare”⁸.

⁵ Petre Opreș, *Industria românească de apărare. Documente (1950-1989)*, Ploiești, Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 2007, p. 212, 217; idem, *Colaborarea lui Ceaușescu cu „British Aerospace”*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 193, luni, 17 august 2009, p. 1, 3.

⁶ Petre Opreș, *op. cit.*, p. 214.

⁷ *Ibidem*, p. 215-216.

⁸ *Ibidem*, p. 239-240.

În convorbirile pe care le-a avut la Moscova cu sovieticii, la începutul lunii decembrie 1967, Nicolae Ceaușescu solicitase acordarea licenței de fabricație a avionului de vânătoare MIG-21, însă liderul român nu era sigur că o va primi⁹. De aceea, în finalul ședinței din 15 februarie 1968, Ceaușescu a

⁹ În luna iulie 1960, o delegație militară românească a discutat la Moscova cu reprezentanții Comandamentului Forțelor Armate Unite despre îmbunătățirea dotării armatei române cu armament, muniții și tehnică de luptă. Cu acel prilej, s-a recomandat formarea a patru regimente de rachete A.A. și înzestrarea lor completă cu armament și tehnică de luptă până în anul 1965. Totodată, s-a precizat faptul că trebuie înlocuite toate avioanele MIG-15 și MIG-15 Bis din regimentele de vânătoare. Locul acestora urma să fie luat, până cel târziu în 1965, de 104 avioane MIG-21 (dintre care 60 MIG-21 P, de interceptare, cu livrare în 1964-1965), iar „cu avioanele existente MIG-15 și MIG-15 Bis să se înzestreze cele 2 regimente de aviație vânătoare-bombardament și să se asigure nevoile de școală” (*Ibidem*, p. 95).

Câteva luni mai târziu, în cursul vizitei pe care a efectuat-o la București (17-19 februarie 1961), mareșalul sovietic Andrei A. Greciko a recomandat înzestrarea Escadrilei 38 Aviație Cercetare cu avioane IAK-27 R sau IAK-28 R – aparatele sovietice Il-28 ale unității românești fiind considerate, la Moscova, uzate moral. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar 11/1961, f. 3.

Într-un raport sovietic, elaborat la începutul anului 1961, se preciza faptul că armata română avea un deficit de 9 avioane IAK-27 R și 136 MIG-21, la 1 ianuarie 1961. Ambele tipuri de aparate costau, fiecare, 3,5 milioane ruble (cursul de schimb fiind de 1 rublă = 1,5 lei). Într-un alt document sovietic, din 3 aprilie 1961, se menționau prețuri diferite: un MIG-21 F costa 514.125 ruble, iar un IAK-27 R – 555.000 ruble (probabil ruble noi, iar dotarea lor era diferită de variantele standard). În același timp, prețul la export al unui bombardier IAK-28 era de 1.125.000 de ruble. Petre Opreș, *op. cit.*, p. 115-117, 130; *Information on the Shortfall of the Most Important Weapons Systems in the Warsaw Pact*, http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_8/docs/InfoShortfall_010261.pdf (accesat: 03.02.2006); *Information on Weapons Supplies and Payment in the Warsaw Pact*, http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_8/docs/InfoWeapons_0361.pdf (accesat: 03.02.2006).

În cursul vizitei sale din februarie 1961, în România, comandantul suprem al Forțelor Armate Unite a recomandat și avionul Suhoi-7 B, pentru dotarea regimentelor de vânătoare-bombardament românești, iar generalul Leontin Sălăjan a fost de acord cu includerea a 12 avioane Suhoi-7 B (cu livrare în 1964) și 11 IAK-27 R (cu livrare în 1963) pe o listă de achiziții de tehnică militară, pentru perioada 1963-1965 (Petre Opreș, *op. cit.*, p. 163). Pentru alte documente din perioada respectivă, referitoare la importurile de tehnică de luptă, vezi Gavriil Preda, Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia. Documente (1954-1968)*, vol. I (1954-1961), București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2008, p. 294-295; 301-306; 326-327; 330; 360-361; 364-385; 388-396; 398-407.

Cu toate că era vorba despre o recomandare a unui reprezentant al „Fratelui cel Mare de la Răsărit” și generalul Leontin Sălăjan a susținut-o, la 22 martie 1961, într-un raport trimis conducerii P.M.R. (precizând că erau necesare 12 Suhoi-7 B și 11 IAK-28 – nu aparate IAK-27 R, așa cum s-a solicitat șase luni mai târziu, într-un document trimis lui Ion Gheorghe Maurer la 4 septembrie 1961), autoritățile de la București nu au importat nici unul dintre avioanele menționate de comandantul suprem al Forțelor Armate Unite. S-a preferat soluția propusă inițial la Moscova (iulie 1960), de înlocuire treptată cu MIG-21 a MIG-urilor 15, MIG-15 Bis, S-102 și MIG-17, din regimentele de vânătoare. Totodată, s-au casat avioanele de asalt Il-10 (în număr de 150), iar două regimente de vânătoare (R. 49 și R. 67 – foste R.277 și R.158 Av. Reactivă – dotate cu MIG-15 Bis, S-102 și MIG-17 PF) au fost transformate în regimente de vânătoare-bombardament (31 martie 1960). A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar 11/1961, f. 13. Cf. Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia (1955-1991)*, București, Editura

declarat: „În cadrul acestor discuții (cu reprezentanții companiei BAC – *n.n.*) până la urmă putem să le spunem că vrem să luăm și avioane militare¹⁰. Să nu lăsăm doar ei să ne tatoneze”¹¹.

Primul zbor al unui avion BAC 1-11, destinat companiei TAROM, din seria 424 EU, a avut loc la 23 ianuarie 1968. Acesta avea două motoare Rolls-Royce Spey 25 Mk. 511 și a fost livrat companiei TAROM la 14 iunie 1968, fiind înmatriculat YR-BCA. Următoarele cinci avioane BAC 1-11, din aceeași serie, au fost recepționate de către autoritățile române până la sfârșitul anului 1969.

În perioada 1972-1982, firma britanică a realizat încă 35 de avioane BAC 1-11, cele mai multe fiind cumpărate de compania TAROM în anul 1975. Cele cinci aparate din seria 525 FT au fost livrate în anul 1977. Ulterior, România a cumpărat încă 2 avioane din seria 525 FT și unul din seria 487 GK (versiune cargo), compania TAROM primindu-le în 1981-1982. Până în anul 1983 au fost realizate, în uzinele din Marea Britanie, 235 de aparate, după care producția a încetat.

Militară, 2008, p. 96-97, 288; Paul Sandachi, *Aviația de luptă reactivă în România (1951-2001)*, Muzeul Aviației, f.a., p. 66.

Primele avioane MIG-21 F-13, destinate României, au ajuns în țară în februarie 1962 și au aterizat pe aerodromul Deveselu (județul Olt), unde staționa Regimentul 91 Aviație Vânătoare (înzestrat cu MIG-19 P și PM). Acestea făceau parte din lotul de 12 exemplare planificate pentru anul 1962 și au fost aduse de către piloți sovietici. După finalizarea lucrărilor de extindere a pistei de decolare-aterizare de la Giarmata (județul Timiș), toate MIG-urile 21 F-13 au fost mutate lângă Timișoara și au intrat în dotarea Regimentului 93 Aviație Vânătoare (Paul Sandachi, *op. cit.*, p. 58).

Deși, în anii '60 România a primit avioane MIG-21 (în diferite variante), o parte dintre aparatele respective erau uzate fizic în momentul în care au fost importate din URSS și Cehoslovacia. Pentru a evita înzestrarea în continuare cu avioane de luptă „la mâna a doua” (în limbaj occidental, MIG-uri „second hand”), membrii Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. au hotărât, la 9 noiembrie 1967, astfel: „În legătură cu discuțiile ce au loc pentru încheierea protocolului comercial cu URSS pe anul 1968, partea română să depună în scris cererile și propunerile sale pentru lărgirea schimbului de mărfuri. În cazul când partea sovietică va proceda la reducerea volumului de mărfuri ce urmează să le importe din R.S. România în anul 1968, să se reducă în mod corespunzător și volumul mărfurilor pe care R.S. România le va importa din URSS, reducerea făcându-se mai ales pe seama importului de tehnică militară.

De asemenea, să se examineze foarte serios problema importului de avioane MIG-21, pentru a nu se accepta decât avioane noi (subl.n.)” (A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 156/1967, f. 3).

¹⁰ După mai bine de 42 de ani, problema achiziționării de avioane supersonice pentru armata română a revenit în prim-planul analizelor efectuate în guvernul României și la Ministerul Apărării Naționale. De această dată, este vorba despre cumpărarea a 24 de avioane americane F-16, uzate, cu posibilitatea revitalizării lor, în schimbul unei sume deloc neglijabilă (circa 1,3 miliarde de dolari). Prim-ministrul Emil Boc a fost, la 4 august 2010, în mod cu totul surprinzător, extrem de succint în declarații. Domnia sa a răspuns în mod categoric „Nu!” la întrebarea unui ziarist, care dorea să știe, dacă România are banii necesari pentru achiziționarea de avioane F-16 „second hand”. www.realitatea.net/boc-nu-exista-bani-pentru-achizitionarea-avioanelor-f16_726543.html (accesat: 04.08.2010).

¹¹ Petre Opreș, *Industria românească de apărare. Documente (1950-1989)*, p. 242.

Ideea lui Nicolae Ceaușescu de a dezvolta industria românească de aviație a avut, în anii '70, o creștere exponențială¹². Astfel, în 1975, a fost înființată Întreprinderea „Turbomecanica” din București, pentru fabricarea sub licență a motoarelor Rolls Royce Viper (Mk 632 și 633), necesare avioanelor IAR-93 B, precum și a motoarelor Turmo IV C, pentru elicopterele IAR-330 „Puma”. În 1980, a demarat programul de realizare a motoarelor Rolls Royce Spey 512-14 DW, pentru avioanele ROMBAC 1-11 (BAC 1-11 seria 500), iar din 1987 au început livrările de motoare Rolls Royce Viper Mk 632-41, pentru aparatele de școală IAR-99.

În momentul în care Nicolae Ceaușescu a aprobat cumpărarea licenței de fabricație a BAC 1-11 de la „British Aircraft Corporation”, la mijlocul anilor '70, acesta a preconizat construirea a cel puțin 80 de aparate ROMBAC (BAC 1-11 din seriile 560 și 561)¹³. Intenția a fost materializată doar parțial, prin fabricarea și scoaterea la zbor a 9 avioane ROMBAC¹⁴. Primul zbor al unui

¹² Pentru detalii, vezi documentul anexat.

¹³ Inginerul Dumitru Cucu, director general al „Romaero” în perioada 1994-1997 – uzina în care au fost asamblate avioanele ROMBAC –, a declarat în vara anului 2009 că ideea proiectului respectiv i-a aparținut lui Nicolae Ceaușescu și conducerii superioare de partid: „[Ceaușescu] Dăduse o indicație ca în România să se folosească doar produse făcute în țară, dar mai avea și impresia că o să devenim mari exportatori de avioane. E adevărat, ideea a fost susținută inițial și de un grup de oameni din domeniul aviației” (Toma Roman jr., *Istoria aeronavei ROMBAC 1-11. O „Casă a poporului zburătoare”*, în „Jurnalul Național”, anul XVII, nr. 5101, sâmbătă, 1 august 2009, p. 7).

¹⁴ Inginerul Dumitru Cucu a afirmat că, „pentru contract au negociat unii de la un departament special al Tehno Import-Export, iar datele tehnice, niște specialiști. Bineînțeles, au participat, cum era pe atunci, și reprezentanți ai serviciilor secrete. Ulterior, a apărut Consiliul Național al Aeronauticii, special pentru asta. Au preferat BAe (după naționalizarea sa de către guvernul britanic în anul 1977, BAC s-a alăturat grupului de firme din noua corporație „British Aerospace” (BAe) – *n.n.*) pentru că TAROM avea deja BAC 1-11 în dotare și se făceau aici (la „Romaero”, din 1976 – *n.n.*) niște subansamble pentru el. A mai contat, poate, după cum spunea un zvon, și că BAe mijlocise o întâlnire a lui Ceaușescu cu regina Marii Britanii. Negocierile au durat aproximativ doi ani. Erau mai multe fabrici din București și din țară implicate în producție. Numai din București participau fabrica de avioane, actuala „Romaero”, „Turbomecanica” și „Aerofina”. [BAC 1-11] Era un avion foarte sigur. Probleme erau însă la poluarea sonică și chimică. Din cauza asta, taxele aeroportuare erau foarte mari, practic nu mai era rentabil să zbori cu el. În plus, aparatura de navigație nu mai era de ultimă generație pentru anii '80, era deja ușor învechită.

Putem spune că [ROMBAC] nu mai avea piață de desfacere în lume, deja (la începutul anilor '80 – *n.n.*). BAe pregătea un alt avion, au scos la scurt timp BAe 146, un model mai performant, cu patru motoare și altă aparatură de bord, cu care voiau să facă inclusiv curse peste ocean.

Noi am început să-l construim (ROMBAC – *n.n.*) în 1980, primul zbor a fost făcut în 1982 și până în 1989 am terminat numai nouă avioane, foarte puține. Asta și fiindcă, după 1982, Ceaușescu, dorind să stingă datoria externă, nu ne-a mai lăsat să importăm nimic din ce ne trebuia la asamblare. Ne-am chinuit să facem la Slatina până și tablă de duraluminu, special pentru avioane. Am mai făcut la București o fabrică de elemente forjate, pentru trenul de aterizare.

aparat de acel tip (înmatriculat YR-BRA) a avut loc la 18 septembrie 1982, la București, în prezența lui Nicolae Ceaușescu. Cel de-al nouălea ROMBAC 1-11 (YR-BRI) a zburat, pentru prima dată, în aprilie 1989, iar după doi ani a intrat în dotarea companiei ROMAVIA¹⁵. Alte două ROMBAC (numerele de fabricație 10 și 11) au rămas la stadiul de kit-uri incomplete și, după 1990, au fost distruse¹⁶.

La 7 decembrie 1970, primul avion BAC 1-11, care a intrat în dotarea companiei TAROM (YR-BCA), s-a prăbușit din cauza vizibilității reduse, în apropierea aeroportului Mihail Kogălniceanu, în cursul manevrelor de aterizare. Aparatul efectua curse regulate între România și Israel. Avionul a decolat de pe aeroportul Lod, de lângă Tel-Aviv, și s-a îndreptat spre București cu 20 de pasageri la bord și 7 membri ai echipajului. Din cauza condițiilor meteorologice nefavorabile (ceață), piloții aparatului nu au primit aprobarea de aterizare pe aeroporturile Otopeni și Băneasa și au fost redirecționați spre aeroportul de lângă Constanța. În accidentul respectiv și-au pierdut viața 15 pasageri și trei membri ai echipajului.

Alte două accidente, în care au fost implicate aparate BAC 1-11 din dotarea companiei TAROM, au avut loc la 30 decembrie 1995 (YR-BCO) și 7 iunie 1997 (YR-BCM), fără să se soldeze cu pierderi de vieți omenești. În primul caz, aparatul (din seria 525 FT) asigura curse regulate între București-Otopeni și Istanbul. Accidentul s-a produs la aterizarea pe aeroportul „Kemal Atatürk” din Istanbul, în condiții meteorologice nefavorabile (lapoviță și vânt puternic). În al doilea caz, avionul implicat într-un accident (aparatul era tot din seria 525 FT)

Indicațiile erau ca toate elementele să fie făcute aici. S-a mai pierdut timp și modelul de avion îmbătrâna din ce în ce mai tare”.

Potrivit declarației lui Dumitru Cucu, ROMBAC „a zburat o perioadă pe extern, la Roma și Paris, și ocazional pe intern, la Arad și Timișoara” (*Ibidem*).

¹⁵ „Nicolae Ceaușescu nu a utilizat niciodată avionul ROMBAC din dotarea Flotilei 50 Aviație Transport. Acesta „a venit la zborul inaugural, a stat sub o copertină, că era vară și cald, dar nu s-a suit în el, doar a felicitat echipajul la sfârșit. Avea un ROMBAC special amenajat la flotila prezidențială, dar nu a urcat niciodată în el. Avionul prezidențial avea un salon și un dormitor pentru cei doi și în spate nouăsprezece locuri pentru suită. Ce e interesant e că aveau bucătăria și toalete separate cei doi și însoțitorii. Avionul a intrat la flotilă prin 1988, dar ei nu au apucat să zboare cu el. Securitatea mai voia să pună nu știu ce aparatură de comunicații pe el” (*Ibidem*).

¹⁶ Fostul director general al „Romaero” a afirmat că: „Aveam o șansă să relansăm producția, dacă modernizam avionul chiar după 1990 imediat. Cred însă că nu am fost lăsați și fiindcă am fi devenit un concurent și pentru Boeing 737 și pentru britanici chiar. (...)”

La 30 noiembrie 1993, directorul de atunci al Romaero a cerut o garanție guvernamentală pentru un credit de o sută de milioane de dolari ca să înceapă modernizarea. A fost refuzat de Guvern. Și eu, în timpul mandatului meu, am încercat să fac ceva, dar mi-am dat seama că nu o să putem intra pe piață cu jucătorii mari Airbus, BAe, Boeing. Airbus tocmai scosese un avion cu o sută și ceva de locuri, cam cât ROMBAC. Era pe piață o mare concurență la avioane mediu-curier” (*Ibidem*).

asigura curse regulate între București-Otopeni și capitala Suediei. Accidentul s-a produs la aterizarea pe aeroportul Arlanda, de lângă Stockholm.

ANEXĂ

28 iunie 1976.

Raportul trimis lui Nicolae Ceaușescu de către generalul Ion Coman, ministrul Apărării Naționale, referitor la vizita efectuată la uzinele companiilor „BAC” și „Rolls-Royce”.

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
MINISTERUL APĂRĂRII NAȚIONALE
Ministrul

Secret de serviciu
Exemplarul nr. 1

Nr. S/M. 3055 din 28.06.1976

Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.
Nr. 1959 2 VII 1976

[Consemnări manu:] *V[ăzut]* 3434/1.7.1976

Tovarășului Nicolae Ceaușescu
Secretar general al Partidului Comunist Român
Președintele Republicii Socialiste România

Conform aprobării, în perioada 22-26 iunie a.c., însoțit de o delegație militară, am efectuat o vizită oficială în Anglia, la invitația transmisă, în numele guvernului britanic, de ministrul apărării, Roy Mason.

Programul vizitei a cuprins, în principal, convorbiri la Ministerul Apărării și Ministerul de Externe, vizitarea de unități și instituții militare de învățământ, a unei uzine pentru construcții de avioane și unei uzine pentru motoare de aviație, aparținând companiilor „BAC” și „Rolls-Royce”. Am avut, de asemenea, o întrevedere cu ministrul de externe Anthony Crosland (a doua persoană în guvern după primul-ministru), la care a participat și ambasadorul țării noastre în Marea Britanie.

În convorbirile cu personalitățile militare și civile britanice, a fost evidențiată politica externă activă promovată de țara noastră, de Dumneavoastră personal, pentru dezvoltarea relațiilor de prietenie și colaborare cu toate țările, indiferent de orânduirea socială.

S-a relevat cursul pozitiv ale relațiilor româno-britanice, subliniindu-se rolul determinat pe care l-au avut vizita Dumneavoastră din anul 1975, în timpul unei escale, la Londra și vizita primului ministru al Angliei la București, în extinderea și diversificarea raporturilor bilaterale de cooperare și colaborare.

S-a menționat că înțelegerile realizate au creat cadrul favorabil pentru intensificarea relațiilor dintre armatele celor două țări. În acest context, s-a arătat

că sunt posibilități ca armate ale unor țări care fac parte din blocuri militare diferite să colaboreze în mod independent, în domenii ce prezintă interes reciproc.

În discuțiile purtate cu persoane din conducerea firmelor „Rolls-Royce” și „BAC” *au rezultat următoarele:*

- au fost depășite dificultățile apărute în procesul de realizare a motorului Viper, ceea ce creează condiții pentru o mai bună cooperare pe linia fabricării în România, pe bază de licență, a acestui motor care va echipa avionul de luptă IAR-93;

- în vederea satisfacerii cererilor noastre, partea britanică este de acord să ofere tehnologia de fabricație a pieselor turnate pentru motoarele de aviație și să livreze materiile prime și materialele necesare producției de avioane prevăzută pentru acest an;

- uzinele britanice sunt dornice să extindă cooperarea și în alte domenii, fiind în măsură să discute cu specialiștii români condițiile de asigurare a motoarelor pentru avionul scurt-curier, prevăzută a fi fabricat în țara noastră;

- au fost înlăturate dificultățile în procesul de fabricație a avioanelor „BAC 1-11” seria 500 și s-au luat măsuri pentru recuperarea întârzierilor în livrarea acestora.

Pe timpul vizitei, delegația s-a bucurat de o atenție deosebită din partea gazdelor.

Apreciez că vizita a contribuit la o mai bună cunoaștere reciprocă, la dezvoltarea relațiilor de prietenie dintre cele două țări și armate.

MINISTRUL APĂRĂRII NAȚIONALE

General-colonel

(ss.) Ion Coman

[Pe verso:] *R.D.S./559/M/1522 din 28.06.1976*

• A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar 1/1976, f. 77-78.

Notă: Documentul a fost ștampilat și înregistrat la Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., iar anumite cuvinte din acesta au fost subliniate cu culoare roșie. Totodată, consemnarea manu „*V[ăzut]*” îi aparține lui Nicolae Ceaușescu. Pentru a reda aceste amănunte, am utilizat caracterele italice.

**THE COOPERATION PROGRAM FOR CIVIL AVIATION BETWEEN
„BRITISH AEROSPACE” AND ROMANIA**

(Abstract)

Being part of the group of the airlines belonging to the Soviet Bloc states, TAROM (Transporturile Aeriene Române – Romanian Air Transport) operated Soviet-design Lisunov Li-2, Ilyushin Il-14, Ilyushin Il-18, Ilyushin Il-62, Antonov An-24, and Tupolev Tu-154 aircraft.

An exception was made when, in 1974, TAROM acquired Boeing 707 aircraft for its long haul operations and British Aircraft BAC One Eleven in 1968 for European and Middle East destinations.

In 1982-1989 period, nine BAC One Eleven were made in Romania, under the British license (ROMBAC program).

Keywords: „British Aerospace”, Romania, civil aviation, the cooperation program, TAROM.

ELICOPTERE MILITARE FRANȚUZEȘTI, FABRICATE ÎN ROMÂNIA

KARINA PAULINA MARCZUK, PETRE OPRÎȘ

În anul 1989, industria românească de apărare avea o capacitate redusă pentru producerea de tehnică și echipamente militare, care să trezească interesul liderilor militari din NATO. Cu excepția elicopterelor IAR-316 B „Alouette III” și IAR-330 „Puma” – construite la Brașov, sub licență franceză – și a avionului de vânătoare-bombardament IAR-93 (realizat în cooperare cu Iugoslavia), în uzinele speciale din România se fabricau tipuri de armament și tehnică militară comune. Acestea se realizau în general sub licență sovietică și puteau fi întâlnite în alte state membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia.

Nicolae Ceaușescu a dorit, încă din anii '60, să se fabrice tehnică de aviație în România. De exemplu, în perioada 29 februarie – 5 martie 1968, o delegație condusă de generalul Vasile Ionel a discutat la Moscova cu membrii unei delegații sovietice, în fruntea căreia s-a aflat generalul-colonel G. S. Sidorovici¹. Cu acel prilej, partea română a prezentat o listă cu categoriile de tehnică de luptă, pe care autoritățile de la București doreau să le realizeze în România, sub licență sovietică. Printre produsele respective s-au aflat avioane MIG-21, vedete și distrugătoare purtătoare de rachete, tunuri fără recul, tunuri antiaeriene, rachete antitanc dirijate și transportoare amfibii blindate BTR-60 PB². Autoritățile de la București dețineau, din anul 1962, documentația sovietică de construcție și fabricație pentru BTR-60 P, dar doreau să fabrice varianta modernizată a TAB-ului.

Delegația sovietică a luat act de propunerile românești, însă a refuzat să încheie un protocol de lucru, așa cum dorea adjunctul ministrului român al Forțelor Armate. Generalul-colonel G. S. Sidorovici a declarat că: „Pentru aceasta nu are o împuternicire, sarcina sa fiind limitată, doar de a se lămuri asupra cererii părții române”. Pentru rezolvarea solicitărilor părții române, acesta a sugerat ca „guvernul român să se adreseze printr-o scrisoare guvernului sovietic”³.

Problemele care au apărut între statele membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia, în cursul anului 1968, au determinat, printre altele, o

¹ Generalul-colonel (Tc.) G. S. Sidorovici îndeplinea funcția de vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru Relații Economice Externe de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 106/1970, f. 30.

² *Ibidem*, dosar 34/1969, f. 173-174.

³ *Ibidem*, f. 171-172.

amânare *sine die* a răspunsului guvernului sovietic la lista cu solicitări, prezentată la Moscova de generalul-locotenent Vasile Ionel. Mai mult decât atât, în cursul unei vizite efectuate la Moscova (6-11 februarie 1969), acesta a aflat de la reprezentantul sovietic despre faptul că URSS urma să livreze României, în cursul anului 1969, doar 12 avioane de vânătoare MIG-21 și două aparate de școală MIG-21 U. Armata română solicitase 50, respectiv nouă avioane de acel tip. Totodată, 41 de instalații „Grad” (de lansare a proiectilelor reactive nedirijate) și 66 de transportoare blindate de cercetare nu se aflau pe lista cu produsele militare sovietice ce urmau să ajungă în acel an în România, deși fuseseră solicitate de autoritățile de la București. Generalul G. S. Sidorovici „a motivat lipsa de oferte prin sarcinile sporite pe care le are URSS de a asigura tehnică militară R. D. Vietnam și Republicii Arabe Unite”⁴.

După un an și jumătate, autoritățile sovietice au acceptat să-i acorde României licențele de fabricație atât pentru produsele solicitate înainte de 29 mai 1970, cât și pentru cele enumerate în cursul întâlnirii de la Moscova, dintre prim-miniștrii Ion Gheorghe Maurer și Alexei N. Kosâghin (28-29 mai 1970)⁵. În

⁴ *Ibidem*, f. 166. La începutul lunii martie 1969, o delegație guvernamentală românească s-a deplasat la Moscova pentru încheierea unui protocol, privind livrările sovietice de tehnică de luptă către România, în anul 1969. Documentul respectiv a fost semnat la 7 martie 1969 și în cadrul acestuia s-a prevăzut, printre altele, livrarea a încă șase avioane MIG-21, peste numărul celor anunțate de generalul-colonel G. S. Sidorovici la începutul lunii februarie 1969. Pe de altă parte, sovieticii au oferit doar patru instalații „Grad” („Grindina”), iar partea română le-a refuzat, deoarece erau prea puține pentru constituirea unei subunități de luptă (necesarul minim era de șase instalații) (*Ibidem*, f. 169).

Valoarea totală a contractelor, încheiate la 7 martie 1969, între URSS și România, a fost de 424,9 milioane de lei valută (63,7 milioane ruble), cu 167 de milioane de lei valută (25 de milioane ruble) mai puțin decât solicitările autorităților de la București (-39,2%). O treime din sumă urma să fie achitată în anul respectiv, iar restul se achita în 10 rate anuale egale (dobândă: 2% pe an).

⁵ Înainte de întâlnirea de la Moscova, dintre Ion Gheorghe Maurer și Alexei N. Kosâghin (28-29 mai 1970), autoritățile române le-au solicitat sovieticilor regulamente tehnice, respectiv documentații de construcție și tehnologice pentru următoarele produse: transportorul amfibiu blindat BTR-60 PB, buldozerul de tanc BTU-55, mitraliera KPVT cal. 14,5 mm, încărcătura alungită YZ-3 R, pistolul de semnalizare cal. 26 mm, stația radio R-123, telefonul de bord R-124 (de pe tanc), goniometrul-busolă PAB-2 A, roata KPM „C”, trenajorul tactic special, periscopul de cercetare de geniu PIR, aparatul de ochire TPN-1 al tunului de pe tanc și al mitralierei jumelate, aparatul de vedere pe timp de noapte PVN-57, stabilizatorul STP-2 (Ciclon) al tunului de pe tancul T-55, subsansamble și piese pentru avioanele MIG-21 PFM, MIG-21 PF și MIG-21 U, mina antidesant PDM-Z Ia, focusul M-6 al bombei explozive cal. 82 mm, lovitura cal. 23 mm cu proiectil exploziv și perforant pentru tunul de aviație GS-23, proiectilul reactiv de aviație S-5 K (cumulativ), pulberea neagră DRP, pulberea VTH-10, pulberile pe bază de piroxilină (învechite), pulberea diglicolică DG-2 și DG-3, tetrit, pentrită, hexogen, tetranitropentaeritrită (TEN), hârtia îmbibată cu inhibitor de urotropină și nitrat, fitilul detonant DS-V, utilaje pentru împachetare automată a cartușelor cal. 7,62 mm, model 1943, completul de dozimetre DP-22-V, diode D-7 G, cablu telefonic P-296, geamandură hidroacustică RGB-N etc.

În cursul întâlnirii de la Moscova a celor doi premieri, partea română a solicitat și alte documentații pentru produsele speciale pe care dorea să le fabrice sub licență sovietică în România

același timp, membrii delegației sovietice, participanți la tratative, au declinat propunerea făcută chiar de către premierul Alexei Kosâghin în luna mai 1970, de cooperare cu România în vederea fabricării în comun a elicopterului de transport Mi-8, astfel: „În cazul când partea română va hotărî să organizeze în R.S.R. fabricarea elicopterului greu de transport, industria URSS va putea acorda doar un ajutor limitat în fabricarea acestui elicopter prin transmiterea către R.S.R. a documentației tehnice de licență și prin acordarea consultațiilor necesare specialiștilor români, în URSS și R.S.R., fără livrarea produselor de completare, a subsansamblelor și a pieselor”⁶.

Concomitent cu acțiunile întreprinse pentru realizarea elicopterului Mi-8, autoritățile comuniste de la București au căutat să obțină, din statele occidentale, oferte în vederea fabricării unor elicoptere performante. După o analiză a pieței, specialiștii români au optat pentru modelul francez SA 316 „Alouette III”⁷, pe care l-au redenumit IAR-316 B⁸.

În perioada 1971-1976, au fost realizate, la uzina IAR din Brașov, 80 de elicoptere: 38 de aparate pentru Ministerul Apărării Naționale și 14 pentru Departamentul Aviației Civile⁹. De asemenea, au fost exportate 28 de aparate în Franța.

– mitraliera PKS și PKT cal. 7,62 mm, mina de semnalizare „SM”, minele antidesant PDM-1 M și PDM-2, semnalizatorul automat de gaze GSP-11, aruncătorul de grenade SPG-9 D și racheta antitanc dirijată 9 M 14 M „Maliutka” (inclusiv focosul, capul de luptă, microcablul și ambalajul rachetei) (*Ibidem*, dosar 106/1970, f. 31-36).

Delegația guvernamentală, care a participat la discuțiile de la Moscova (28-29 mai 1970), a avut următoarea componență: Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Rădulescu, Maxim Berghianu, Alexandru Boabă, Neculai Agachi, Gheorghe Cioară, Adrian Georgescu, Radu Constantinescu, generalul Constantin Șandru, Mihai Drăgănescu, Alexandru Albescu, Ion Morega, Cornel Mihulecea, Ion Lăzărescu (*Ibidem*, dosar 60/1970, f. 6).

⁶ *Ibidem*, dosar 106/1970, f. 28-29.

⁷ Prototipul elicopterului SA 316 „Alouette III” a efectuat primul său zbor la 28 februarie 1959. Performanțele deosebite ale aparatului respectiv i-au convins pe liderii politici și militari de la Paris să doteze forțele aeriene franceze cu elicoptere SA 319 B „Alouette III” (SA 316 în variantă militară), începând din anul 1961.

⁸ În cursul reuniunii Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., din ziua de 14 iulie 1970, s-a discutat, printre altele, despre exporturile iluzorii, în Ungaria și Bulgaria, a unor elicoptere „Alouette III”, fabricate în România. Se poate remarca faptul că, unii membri ai Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. planificau deja cum să vândă „pielea ursului (româno-francez) din pădure”, în condițiile în care sovieticii dețineau conducerea supremă în Organizația Tratatului de la Varșovia și impuneau standarde în dotarea cu tehnică de luptă tuturor statelor membre ale alianței, inclusiv în domeniul elicopterelor. Chiar Nicolae Ceaușescu a declarat, la un moment dat: „Să nu ne apucăm să producem [elicoptere] pentru fantezie (subl.n.)” (A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 83/1970, f. 17).

⁹ În ședința Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., din ziua de 14 iulie 1970, Nicolae Ceaușescu și Paul Niculescu-Mizil și-au declarat scepticismul față de utilizarea elicopterului „Alouette III” în agricultură. Opiniile respective au fost infirmate de piloții de la Aviația Utilitară. Avionul avea o eficiență scăzută în viticultură și pomicultură (substanțele chimice ajungeau doar

În anul 1975, la Brașov a fost fabricat un elicopter IAR-316 B „destinat zborurilor de importanță excepțională în cadrul Flotilei 50 Aviație Transport, aplicându-i-se tehnologii speciale, măsuri deosebite de control a materialelor și fabricației, echiparea suplimentară cu aparatură de radionavigație, precum și îmbunătățirea amenajării interioare (subl.n.)”¹⁰.

În luna decembrie 1976, autoritățile române au preconizat că firma-mamă va menține fabricația modelului „Alouette III”, până la sfârșitul anului 1978. În același timp, uzina de la Brașov avea deja încheiate contracte ferme pentru construirea a 65 de elicoptere până în anul 1980 – din care 14 exemplare pentru Franța¹¹. Cu toate acestea, la 21 decembrie 1976, generalul-colonel Ion Coman i-a trimis lui Nicolae Ceaușescu un raport cu următorul conținut: „Pe baza indicației Dumneavoastră, un colectiv format din activiști ai Secției pentru problemele militare și justiție a C.C. al P.C.R., cadre de specialitate de la Ministerul Apărării Naționale și Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini, a analizat situația elicopterului „Alouette III”, rezultând următoarele: [...] Se consideră că elicopterul corespunde pe deplin scopului și misiunilor pentru care a fost conceput, construit și introdus în înzestrarea aviației militare și civile din țara noastră.

pe o singură parte a frunzelor), comparativ cu elicopterul, care, datorită curenților pe care îi producea la sol, avea posibilitatea să împrăștie substanțe pe ambele fețe ale frunzelor.

După ce s-a convins că a greșit, Nicolae Ceaușescu a aprobat utilizarea în agricultură a două tipuri de elicoptere, echipate pentru împrăștierea de substanțe chimice: IAR-316 B (în anul 1975) și Kamov Ka-26 (sovietic). Schimbarea deciziei liderului P.C.R. o regăsim în protocolul ședinței Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R., desfășurate în ziua de 4 septembrie 1972, unde s-a precizat, printre altele: „Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor, împreună cu Ministerul Forțelor Armate, Ministerul de Interne, Ministerul Sănătății și Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare și Apelor, va prezenta, până la 10 septembrie 1972, o analiză a întregii activități a aviației civile de transport și utilitare, precum și un plan de măsuri în vederea îmbunătățirii sistemului de organizare și funcționare a acesteia, a pregătirii cadrelor și întăririi disciplinei în muncă.

Consiliul de Miniștri va scoate din planul de stat prevederile referitoare la importul de avioane utilitare, va interzice orice import de astfel de avioane și va lua măsuri pentru îmbunătățirea caracteristicilor de viteză și încărcătură ale avionului utilitar aflat în fabricație [IAR-822] și pentru pregătirea construirii unui nou tip de avion utilitar. Totodată, se va analiza posibilitatea adaptării elicopterului de producție românească [IAR-316 B] și pentru nevoile agriculturii (subl.n.)”. (*Ibidem*, dosar 102/1972, f. 3).

¹⁰ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar 3/1976, f. 241.

¹¹ În perioada 1961-1985, au fost fabricate în Franța 1.453 de elicoptere „Alouette III”, peste 300 de exemplare au fost realizate în India (statul Bangalore), sub licență, începând din anul 1965 (SA 316 B „Chetak”, echipat cu un motor Turbomeca Artouste III B, de 570 CP), iar 60 de elicoptere au fost asamblate în Elveția (în anii 1970-1974).

În România, au fost construite, sub licență, 230 de elicoptere IAR-316 B (în perioada 1971-1987). Armata română a primit 125 de elicoptere IAR-316 B, care au fost echipate cu câte o mitralieră cal. 7,62 mm și două blocuri de proiectile reactive nedirijate cal. 57 mm. Alte elicoptere „Alouette III”, produse la Brașov, au fost livrate Flotilei 50 Aviație Transport, Ministerului de Interne și Întreprinderii de Aviație Utilitară, precum și în străinătate (Franța, Pakistan, Angola și Guineea).

Totuși, ca aeronavă aparținând generației anilor 1960-1962, cu toate îmbunătățirile aduse pe parcurs, nu a beneficiat de soluțiile constructive și progresele tehnice realizate după anul 1970, ca: echiparea cu două motoare, rotor rigid, pale din materiale plastice armate, instalații de degivrare și echipament perfecționat de navigație, aplicate la elicopterele de alte tipuri din generația ultimilor 3-4 ani. Firma constructoare SNIAS nu prevede adoptarea unor asemenea perfecționări la elicopterul „Alouette III”, deoarece presupun reproiectări de ansamble și modificări structurale ale aeronavei, astfel că, elicopterul va avea în continuare dezavantaje față de elicopterele mai noi din această categorie, cel mai important fiind echiparea sa cu un singur motor. Ca urmare, în cazul opririi motorului, la înălțimi și viteze de zbor mici nu se poate realiza o aterizare sigură, întrucât nu este posibilă obținerea unui regim corespunzător de autorotație al palelor rotorului principal. [...]

Având în vedere serviciile prezentate, și în mod deosebit echiparea cu un singur motor, se apreciază că folosirea elicopterului „Alouette III” pentru executarea misiunilor de importanță excepțională nu este indicată, deoarece o oprire accidentală a motorului în zboruri la înălțime mică, pe timpul decolării și aterizării, deasupra localităților și terenurilor accidentate sau în condiții de vizibilitate redusă, poate genera evenimente de zbor.

În prezent, pe plan mondial, s-au realizat elicoptere ușoare, echipate cu două motoare și aparatură de radionavigație îmbunătățită, care elimină factorii de risc arătați. Flotila 50 Aviație Transport are în înzestrare elicoptere mijlocii bimotoare, de tipurile SA-330 „Puma”¹² și Mi-8.

Față de cele raportate mai sus, propun următoarele:

1. Oprirea executării zborurilor de importanță excepțională cu elicoptere de tip „Alouette III”.
2. Înlocuirea elicopterelor „Alouette III” din înzestrarea Flotilei 50 Aviație Transport, în anul 1977, cu patru elicoptere bimotoare ușoare de tipul Bo-105, fabricate în R. F. Germania.
3. Până la intrarea în înzestrarea Flotilei 50 Aviație Transport a elicopterelor Bo-105, zborurile de importanță excepțională să fie executate cu elicopterele mijlocii bimotoare SA-330 „Puma” și Mi-8.

¹² Cele două prototipuri ale elicopterului francez SA-330 „Puma” au zburat, pentru prima dată, la 15 aprilie 1965. După trei ani au fost finalizate 6 exemplare de preserie (30 iulie 1968), iar în septembrie 1968 a avut loc primul zbor al unui aparat de serie.

Până în anul 1987, când producția de elicoptere SA-330 a încetat în Franța, au fost fabricate și vândute 697 de exemplare. Dintre acestea, 164 de elicoptere SA-330 H (o versiune pentru export a aparatului de bază, echipată cu motoare Turbomeca IV C4) au fost construite sub licență în România, începând din anul 1976. Forțele aeriene române au fost dotate cu 104 aparate IAR-330 (SA-330 H), Flotila 50 Aviație Transport a primit două IAR-330, special amenajate pentru transportul demnitarilor români, un elicopter IAR-330 a fost utilizat în anii '80 pentru a transporta echipele de intervenție rapidă a specialiștilor și muncitorilor pe platformele românești de exploatare a petrolului și gazelor naturale din Marea Neagră, iar 57 de elicoptere IAR-330 au fost exportate în Pakistan, Coasta de Fildeș, Emiratele Arabe Unite, Sudan și Ecuador.

4. După intrarea în fabricația de serie a elicopterului bimotor SA-365 Dauphin și confirmarea calităților sale constructive și de zbor, să se continue acțiunile de prospectare și contractare a numărului necesar de elicoptere, de acest tip, pentru înzestrarea Flotilei 50 Aviație Transport”¹³.

Nicolae Ceaușescu a primit raportul ministrului Apărării Naționale prin intermediul lui Emil Bobu și a pus următoarea rezoluție: „Tov. [Gheorghe] Oprea, să se desemneze un grup de specialiști pentru a face propuneri în vederea îmbunătățirii elicopterului [„Alouette III”] și înzestrarea sa cu două motoare, în sensul celor discutate [la expoziția de tehnică militară de la Otopeni, care a avut loc la 15 octombrie 1976]”¹⁴.

Este evident faptul că, Nicolae Ceaușescu nu se pricepea la aviație, iar voluntarismul său afecta bugetul României. La începutul anilor '70, firma franceză SNIAS – cea care a proiectat și a realizat modelul SA-316 „Alouette III” – a renunțat să mai aducă îmbunătățiri constructive variantei de bază a aparatului și a vândut licența de fabricație României. Apoi, aceeași firmă a trecut la realizarea modelelor SA-360 „Dauphin” (aparat cu un singur motor) și SA-365 C „Dauphin” (bimotor).

Nicolae Ceaușescu a sesizat târziu faptul că „Alouette III” era uzat moral și a cerut în mod imperativ să se găsească și să se aplice o soluție tehnică extrem de costisitoare: montarea unui al doilea motor pe elicopter. A fost o muncă de Sisif, refuzată la începutul anilor '70 de inginerii francezi, care au elaborat și pus în aplicare două proiecte noi: „Dauphin 1” și „Dauphin 2”. Din păcate, românii au acceptat sarcina respectivă din teamă față de aparatul represiv, subordonat lui Nicolae Ceaușescu.

Informații despre proiectul românesc de modificare a elicopterului „Alouette III” se regăsesc și într-o notă întocmită la 16 iunie 1977 de către Ștefan Bîrlea și Marin Enache, după ce Nicolae Ceaușescu a vizitat o expoziție de tehnică militară. În documentul respectiv, s-a precizat: „*Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini, cu sprijinul Ministerului Apărării Naționale, să intensifice cercetarea și producția pentru realizarea elicopterului mic cu două motoare* (subl.n.)”¹⁵. Indicațiile președintelui României au fost aduse la cunoștința celor care au participat la evenimentul respectiv (pe bază de semnătură): Manea Mănescu, Ion Ioniță, Ion Stănescu, Mihai Marinescu, Ion Ursu, generalul-colonel Ion Coman, Theodor Coman, Ion Avram, Nicolae Agachi și Mihai Florescu¹⁶.

¹³ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar 3/1976, f. 237-238.

¹⁴ *Ibidem*, f. 235-236.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 2/1976, f. 91.

¹⁶ *Ibidem*, f. 92.

În cele din urmă, în anul 1979, Flotila 50 Aviație Transport a primit în înzestrare două aparate SA-365 C „Dauphin”, iar proiectul românesc de montare a celui de-al doilea motor pe „Alouette III” a fost abandonat.

Ulterior, ambele elicoptere cumpărate în 1979 au fost înlocuite cu o nouă variantă, iar la 22 decembrie 1989, Nicolae și Elena Ceaușescu au fost evacuați de pe clădirea Comitetului Central cu ajutorul unui elicopter SA-365 N „Dauphin”, pilotat de colonelul Vasile Maluțan.

ANEXĂ

7 octombrie 1970.

Raportul lui Ion Avram, ministrul Industriei Construcțiilor de Mașini, adresat lui Nicolae Ceaușescu, referitor la stadiul negocierilor purtate în luna septembrie 1970 cu Societatea Națională Industrială Aerospațială (SNIAS) și firma franceză „Turbomeca”, în vederea fabricării în România a elicopterelor SA 316 B „Alouette III” și SA 330 „Puma”. Adresa Cancelariei C.C. al P.C.R., prin care Ilie Verdeț a fost înștiințat despre aprobarea contractului unic pentru fabricarea sub licență a două tipuri de elicoptere franceze (12 octombrie 1970).

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Secret

Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini

Ex. nr. 1

Cabinetul ministrului

Cancelaria C.C. al P.C.R.

[Consemnări manu:]

Nr. 2809 12 X 1970

Pr[otocolul] nr. 16 [al ședinței] C[omitetului] E[xecutiv] 1970

H pct. IV – 7 (s-a comunicat cu nr. de H 2809)

1110/9.10.1970

Arhiva Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R.

M.I.C.M. – C.I.F.M.A.

Nr. 2266 / 10.10.1970

Nr. 07362 1970 X 7

[Rezoluție:] De acord. ss. Nicolae Ceaușescu

Tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU

Secretar general al Comitetului Central al Partidului Comunist Român

Conform indicațiilor dv. din ziua de 14 iulie 1970, referitoare la fabricarea sub licență în R. S. România a elicopterelor „Alouette III”, SA 330 și turbomotorului „Turmo III”, s-a insistat la Societatea Națională Industrială Aerospațială (SNIAS) și Turbomeca, s-au purtat discuții cu reprezentanții firmelor și, pe data de 21 septembrie 1970, SNIAS a transmis, prin Ambasada R. S. România din Paris, documentul „Elemente de apreciere tehnico-economice privind fabricația elicopterului SA 330 în R. S. România”.

1. Ca urmare a tratativelor tehnico-economice purtate, s-a obținut:

- acordul guvernului francez, de cooperare pentru fabricația pe bază de licențe în R. S. România a elicopterelor „Alouette III”, SA 330 și a turbomotorului „Turmo III”, ce echipează elicopterul SA 330;

- acordul firmei SNIAS pentru cedarea licenței elicopterului SA 330 în toate cele trei variante (militară, civilă și guvernamentală);

- acordul firmei SNIAS de a se încheia un contract unic (cadru) care să cuprindă trei etape:

- etapa 1-a – fabricarea pe bază de licență a elicopterului „Alouette III”, începând cu anul 1971;

- etapa 2-a – fabricarea pe bază de licență a elicopterului SA 330 în toate cele trei variante, începând cu anul 1973;

- etapa 3-a – fabricarea unor noi tipuri de elicoptere.

- acordul pentru realizarea unei integrări în fabricația din R. S. România de aproximativ 85-95% pentru elicopterul SA 330, din elemente ce aparțin și se produc de SNIAS;

- acordul privind participarea R. S. România la toate dezvoltările viitoare ale elicopterului SA 330, precum și dreptul de a interveni cu îmbunătățiri pe timpul fabricației.

2. Până în prezent, firma SNIAS nu s-a pronunțat definitiv asupra următoarelor:

a) determinarea volumului de cooperare și compensații pentru elicopterul SA 330, deoarece:

- elicopterul SA 330 se construiește în comun de către patru țări și firma are nevoie de acordul acestora;

- prospectarea pieței nu este completă și nu se cunosc toate posibilitățile de desfacere pentru acest tip de elicopter;

- sunt necesare prospectări privind competitivitatea prețurilor la reperatele ce ar urma să se fabrice în R. S. România.

b) extinderea dreptului de export pentru elicopterele și echipamentele fabricate în R. S. România pe următoarele căi:

- exportarea de către R. S. România a produselor realizate sub licență, în țările care le vor solicita;

- exportarea în comun de către R. S. România și Franța a produselor realizate în R. S. România, pe terțe piețe;

- exportarea de către Franța a unor produse finite, ansamble și subansamble fabricate în R. S. România.

Reprezentanții firmei SNIAS vor analiza cu autoritățile franceze cererea noastră, dar au menționat că „Teritoriile vor fi stabilite și agreeate de cele două guverne pentru fiecare caz în parte, imediat ce apare necesitatea exportului”.

3. Firma Turbomeca și autoritățile franceze își mențin propunerile făcute cu privire la realizarea în R. S. România a unei uzine de turbomotoare și cedarea licenței de fabricație a turbomotorului TURMO III.

În urma ultimelor discuții, purtate atât cu firma, cât și cu autoritățile franceze, rezultă necesitatea ca tratativele privind preluarea licenței de fabricație a turbomotorului și construirea uzinei de motoare să se poarte separat, avându-se în vedere faptul că firma este particulară, iar condițiile de participare cu capital la construirea uzinei nu sunt încă reglementate în R. S. România.

4. Nota comună, privind fabricarea sub licență în R. S. România a elicopterelor ușoare „Alouette III”, a elicopterelor mijlocii SA 330 și a motorului TURMO III, a fost refăcută pe baza indicațiilor primite și a ultimelor date obținute de la firmele franceze.

5. Rog a aproba încheierea contractului unic (cadru) cu firma SNIAS pentru fabricarea sub licență în R. S. România a elicopterelor „Alouette III” și SA 330 și încheierea contractului de cooperare pentru etapa 1-a, privind fabricarea sub licență a 50 elicoptere „Alouette III”.

MINISTRU,
(ss.) Ion Avram

Anexe:
- 1 ex. secret cu 10 file
- 1 ex. nesecret cu 78 file

[Consemnări manu:]
ss. *General-maior ing. Ștefan Ispas*
De acord. ss. Mihai Marinescu

M.I.C.M. – C.I.F.M.A
Nr. 07362 1970 X 7

[Consemnări manu:]
H 1110/9.10.1970

Secret
Ex. nr. 1

Arhiva Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. Cancelaria C.C. al P.C.R.
Nr. 2266 / 10.10.1970 *Nr. 2809 12 X 1970*

SINTEZA

notei comune, privind fabricarea sub licență în R. S. România a elicopterelor ușoare „Alouette III” și a elicopterelor mijlocii SA 330

I. Probleme generale

Ca urmare a hotărârii ședinței Comitetului Executiv al Comitetului Central al P.C.R. din 14 iulie 1970, s-au dus, în continuare, tratative cu Societatea Națională Industrială Aerospațială și Oficiul General al Aerului din Franța, în urma cărora s-au precizat următoarele:

1. Guvernul francez a dat acordul de cooperare pentru fabricația pe bază de licențe în R. S. România a elicopterelor „Alouette III”, SA-330, precum și a turbomotorului „Turmo III” (ce echipează elicopterul SA-330).

2. Societatea Națională Industrială Aerospațială este de acord să se încheie un contract unic (cadru), care să cuprindă trei etape:

- fabricarea, pe bază de licență, a elicopterului „Alouette III”;
- fabricarea, pe bază de licență, a elicopterului SA-330 în toate cele trei variante (militară, civilă și transport guvernamental);
- fabricarea unor noi tipuri de elicoptere.

3. Societatea Națională Industrială Aerospațială este de acord cu participarea R. S. România la toate dezvoltările viitoare ale elicopterului SA-330, precum și dreptul de a interveni cu îmbunătățiri pe timpul fabricației.

4. Societatea Națională Industrială Aerospațială este de acord ca în fabricația din R. S. România să se integreze aproximativ 85-95% pentru elicopterul SA-330 din elementele ce aparțin și se produc de firmă.

5. Firma „Messier” are acordul autorităților franceze pentru cedarea licențelor de fabricație a trenului de aterizare, precum și pentru echipamentul hidraulic de la elicopterele „Alouette III” și SA-330.

6. Firma „Turbomeca” are acordul Guvernului francez, pentru construirea în R. S. România a unei uzine de turbomotoare, precum și pentru cedarea licenței privind turbomotorul „Turmo III”.

7. La 21 septembrie 1970, Societatea Națională Industrială Aerospațială a transmis, prin Ambasada R. S. România din Paris, documentul intitulat „Elemente de apreciere privind fabricația elicopterelor SA-330 în R. S. România”, cu un program de fabricație de 300 aparate.

8. Față de precizările Societății Naționale Industriale Aerospațiale, prin care se dă dreptul de export în R. P. Bulgaria, R. P. Ungaria, s-a solicitat să se extindă dreptul de export și asupra altor teritorii, pe următoarele căi:

- exportarea de către R. S. România în țările care le vor solicita;
- exportarea în comun de către R. S. România și Franța pe terțe piețe;
- exportarea de către Franța a elicopterelor sau unele elemente de elicoptere, construite în R. S. România.

Această prevedere s-a solicitat să fie introdusă în contract, față de care reprezentanții Societății au menționat că vor analiza cu autoritățile franceze această clauză, dar cu mențiunea că teritoriile vor fi stabilite și agreeate de cele două guverne, pentru fiecare caz în parte, imediat ce apare necesitatea exportului.

II. Necesarul estimativ de elicoptere.

1. Beneficiarii interni, Ministerul Forțelor Armate, Ministerul Sănătății, Ministerul Afacerilor Interne și Consiliul Securității Statului, Ministerul Agriculturii și Silviculturii, Ministerul Transporturilor, au estimat necesarul de elicoptere pe perioada 1971-1980 la 295 elicoptere ușoare „Alouette III”, din care 162 [în] varianta agricolă, și 254 elicoptere mijlocii SA-330.

2. În planul cincinal 1971-1975, ministerele beneficiare nu au nominalizat, în cadrul fondurilor alocate, elicoptere de tipul „Alouette III” și SA-330, întrucât nu era luată hotărârea privind fabricarea acestora în țară.

3. În planul Ministerului Industriei Construcțiilor de Mașini, aprobat prin H.C.M. 841/1970 s-a prevăzut fabricația unui număr de 83 elicoptere „Alouette III”. În programul de dezvoltare a Industriei Aeronautice Române s-a prevăzut fabricația și a elicopterului mijlociu SA-330, începând cu anul 1976.

În urma hotărârii ședinței Consiliului Apărării al R. S. România din 5.05.1970, s-a stabilit să se devanseze fabricația elicopterului SA-330 începând cu anul 1973.

4. Din cauza greutăților de început – inexistența unor capacități de producție specifice, lipsa cadrelor de ingineri, tehnicieni și muncitori specialiști în producția de elicoptere, precum și reducerea efortului valutar în faza inițială – s-a considerat rațional fabricația unei prime serii de 50 elicoptere „Alouette III” în perioada 1971-1974 și 100 elicoptere mijlocii SA-330 în perioada 1973-1980.

Aceste cantități pot fi preluate de către ministerele beneficiare, făcând prevederi în planurile anuale de investiții.

În cazul în care, prin planurile anuale ale beneficiarilor, rezultă prevederi peste cantitățile propuse a se fabrica, fabricația poate continua paralel la o capacitate anuală de 24 elicoptere „Alouette III” și 20 elicoptere SA-330.

5. Întrucât elicopterul „Alouette III”, în varianta agricolă, nu s-a construit până în prezent și, deci, nu există documentație și experiență, se va executa de partea română și firmă studii care să țină seama de particularitățile de utilizare.

III. Etapizarea acțiunilor.

Etapa I-a – Asimilarea în licență a elicopterului „Alouette III”, cu un grad progresiv de integrare. Pentru prima serie de 50 elicoptere, care va începe în anul 1971, se va fabrica celula și trenul de aterizare.

Etapa II-a – Asimilarea în licență a elicopterului mijlociu SA-330, cu un grad progresiv de integrare, începând cu anul 1973.

Etapa III-a – Construirea uzinei de motoare și asimilarea în fabricație a turbomotorului „Turmo III” din anul 1974.

IV. Fabricația în R. S. România a 50 elicoptere „Alouette III”.

1. *Efortul valutar.*

Cheltuielile de import – exclusiv investițiile – pentru realizarea în R. S. România a primei serii de 50 elicoptere „Alouette III”, reprezintă 7.650.000 \$ (45.900.000 lei valută) conform anexei nr. 1.

Prin acțiuni de cooperare, care constau în fabricația în R. S. România pentru Societatea Națională Industrială Aerospațială, de elemente și ansamble ale elicopterului, precum și prin cumpărarea de elicoptere „Alouette III” de către firmă, cheltuielile de import sunt acoperite în proporție de 51,2%, reprezentând 3.916.000 \$.

Luându-se în considerație și realizarea facilităților de plată, propuse de firmă și Oficiul General al Aerului, prin majorarea unor contingente de mărfuri din acordul comercial româno-francez pentru un volum de aproximativ 2.100.000 \$, *soldul neacoperit pentru fabricarea celor 50 elicoptere „Alouette III” este de 1.634.000 \$, adică 9.804.000 lei valută, pentru perioada 1970-1979.*

2. Investițiile necesare pentru crearea bazei de fabricație a elicopterului „Alouette III”.

Pentru trecerea la fabricația elicopterelor „Alouette III”, s-a estimat un volum de investiții în valoare de 164.000 mii lei, din care 67.000 mii lei construcții montaj, care sunt cuprinse în planul cincinal 1971-1975, pentru dezvoltarea Întreprinderii de Construcții Aeronautice Ghimbav – Brașov.

V. Fabricația în R. S. România a 100 elicoptere mijlocii SA-330.

Prin adaptarea propunerii Societății Naționale Industriale Aeronautice la un program de 100 elicoptere SA-330, rezultă:

1. *Programul de producție.* Asimilarea fabricației elicopterelor SA-330 se va realiza în patru faze de integrare progresivă, în perioada 1973-1980. Gradul de integrare din ultima fază reprezintă 85% din elementele ce aparțin și se produc de Societatea Națională Industrială Aerospațială și respectiv 68% din valoarea elicopterului fără motoare. Restul reprezintă aparatura de bord, instalații electrice, materiale, palele portante și elicea anticuplu.

2. Efortul valutar.

2.1. Cheltuielile de import – exclusiv investițiile – pentru realizarea în R. S. România a 100 elicoptere SA-330 reprezintă 600.00.000 \$ (360.000.000 lei valută), pe perioada de derulare a acțiunii, conform anexei nr. 2. Calculul cheltuielilor s-a făcut pe baza elementelor transmise de firmă, care în tratativele de contractare pot fi îmbunătățite.

Prin fabricarea a 100 elicoptere SA-330 se realizează o economie de valută de 46.189.000 \$ (277.134.000 lei valută), față de situația în care acestea ar fi cumpărate de la firmă, în aceeași perioadă (situație în care cumpărarea a 100 elicoptere ar costa 106.189.000 \$, respectiv 637.134.000 lei valută).

2.2. Determinarea volumului de cooperare și compensații nu poate fi stabilit în prezent, deoarece:

- elicopterul SA-330 se construiește în comun de către patru țări și firma are nevoie de acordul acestora;

- prospectarea pieții nu este completă și nu cunosc complet posibilitățile de desfacere în viitor;

- sunt necesare prospectări privind competitivitatea prețurilor la reperele ce ar urma să se fabrice în R. S. România.

3. Investiții necesare.

Volumul de investiții suplimentar, necesar pentru fabricația elicopterului SA-330, se estimează la 517.800 mii lei, din care 104.000 mii lei construcții montaj.

VI. Asigurarea cadrelor.

Pentru fabricația elicopterelor „Alouette III” și SA-330, s-a estimat ca necesar un număr de aproximativ 1.000 muncitori productivi. Aceștia urmează a se asigura, în special, prin transfer din cadrul întreprinderilor Ministerului Industriei Construcțiilor de Mașini din regiunea Brașov, din cei proveniți de la uzinele de aviație desființate (IAR, URMV), urmând ca pregătirea specifică să se realizeze prin școlarizare, în perioada de asimilare a fabricației elicopterelor.

Personalul necesar pentru perioadele următoare se va asigura prin școlarizare în cadrul a două grupuri școlare profesionale ce vor funcționa începând cu anul școlar 1971-1972, pe lângă întreprinderile de aviație.

VII. Acțiunea privind construirea Uzinei de turbomotoare și fabricarea motorului „Turmo III”.

1. Investițiile pentru construcția uzinei de turbomotoare sunt estimate de firmă la 300.000 mii lei, din care 90.000 mii lei construcții montaj.

2. Firma franceză TURBOMECA a transmis proiectul de contract pentru licența turbomotorului Turmo III-C4, din care a rezultat: costul licenței 800.000 \$; asistența tehnică pentru primii 10 ani de fabricație 100.000 \$ anual; redevențe 7% din valoarea părților fabricate în R. S. România.

Costul furniturilor livrate de firmă se estimează la 3.120.000 \$ pentru 300 motoare și 9.360.000 pentru 900 motoare.

3. Pentru comercializarea în diverse țări a unor motoare fabricate în R. S. România, firma a propus crearea unei societăți mixte franco-române al cărei sediu să fie în Franța, cu capitalul repartizat în părți egale.

4. În urma ultimelor discuții, purtate, atât cu firma TURBOMECA, cât și cu autoritățile franceze, rezultă necesitatea ca tratativele privind preluarea licenței de fabricație a motorului și construirea uzinei să se poarte separat, avându-se în vedere că firma este particulară, iar condițiile puse de participare cu capital nu sunt încă reglementate în R. S. România.

5. Față de cele de mai sus, după tratativele finale cu firma Turbomeca, se va prezenta nota de fundamentare privind oportunitatea și condițiile concrete pentru construirea uzinei de motoare și fabricarea motorului Turmo III.

VIII. Situația de plan privind fabricația de elicoptere.

1. În planul cincinal 1971-1975, aprobat prin H.C.M. 841/1970, sunt prevăzute fondurile de producție și investiții, precum și plafoanele valutare pentru fabricarea elicopterului „Alouette III”.

2. Efortul valutar în anul 1970 este de 609.285 \$ (3.656 mii lei valută), pentru care este necesar să se suplimenteze plafoanele de plăți în volumul de import vest, pentru Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini – Centrala industrială de mecanică fină și aeronautică.

3. În planul cincinal 1971-1975, aprobat, s-a trecut a se însuși și elicopterul mijlociu SA-330, dar plafoanele de plăți și volumele de import nu au fost prevăzute. De asemenea, nu au fost prevăzute investițiile pentru crearea capacităților de producție necesare realizării acestui produs.

4. Realizarea motorului Turmo III-C4, precum și construirea uzinei de turbomotoare, nu au fost prevăzute în programul de dezvoltare a Industriei Aeronautice Române din perioada 1971-1980.

IX. Propuneri

1. Aprobarea acțiunii de cooperare privind producția de elicoptere, prin fabricația în R. S. România în licență a elicopterelor „Alouette III” și SA-330.

2. Aprobarea încheierii unui contract unic (cadru) cu SNIAS, care să cuprindă:

- etapa I-a – fabricarea în licență a elicopterului „Alouette III”;
- etapa II-a – fabricarea în licență a elicopterului SA-330;
- etapa III-a – fabricarea în comun a unor noi tipuri de elicoptere.

Odată cu semnarea contractului unic (cadru) să se probe și încheierea contractului pentru etapa I-a, fabricarea a 50 elicoptere „Alouette III”. Este necesară încheierea imediată a contractului deoarece, în cadrul acțiunii de cooperare, firma a considerat că, începând cu anul 1971, va executa în R. S. România elemente ale elicopterului „Alouette III” pentru nevoile sale.

3. Etapa II-a a contractului unic (cadru) să se finalizeze prin încheierea contractului pentru elicopterul SA-330 în anul 1971, după obținerea unor condiții avantajoase în urma tratatelor tehnico-economice și în urma studiului tehnico-economic de produs.

4. Având în vedere importanța, complexitatea și efortul valutar necesitat de această acțiune, se propune ca în paralel cu acțiunile de mai sus, să se ducă tratative cu guvernul francez pentru:

- încheierea unui acord guvernamental, prin care guvernele celor două țări se obligă a sprijini operațiunea pe toată durata ei;
- obținerea unui credit guvernamental corespunzător, rambursabil într-o perioadă de peste 10 ani, utilizabil pentru acțiunea respectivă, inclusiv importuri de mașini și utilaje din Franța.

5. Comitetul de Stat al Planificării să suplimenteze planul valutar pe anul 1970 al Ministerului Industriei Construcțiilor de Mașini – Centrala industrială de mecanică fină și aeronautică cu suma de 3.656.000 lei valută, în vederea efectuării plăților ocazionate de semnarea contractului privind fabricarea a 50 elicoptere „Alouette III”.

6. Comitetul de Stat al Planificării să fie autorizat să introducă în planul cincinal 1971-1975 modificările de plan ce vor rezulta din acțiunile de cooperare cu Franța.

ANEXA nr. 1

Secret

SITUAȚIA CHELTUIELILOR
valutare pentru realizarea în țară a 50 elicoptere „Alouette III” și pentru asigurarea materială a cooperării

Nr crt	Natura cheltuielilor	\$ USA	L[ei]. V[alută].
1	Valoarea licenței	350.000	
2	Costuri estimate pentru sublicențe pentru construcția trenului de aterizare și asimilarea unor procese tehnologice noi (uzinare chimică)	100.000	
3	Valoarea seturilor de piese materiale, motoare, echipamente - 3 seturi a 164000 \$ - 7 seturi a 146000 \$ - 40 seturi a 104500 \$	492.000	
		1.025.500	
		4.180.000	
		5.697.500	
4	Valoarea verificatoarelor și gabaritelor de interșanjabilitate	173.000	
5	Valoarea materialelor pentru tren și uzinare chimică	50.000	
6	Valoarea instalațiilor de bord și a materialelor necesare fabricării în cadrul licenței, a echipamentelor opționale	781.680	
7	Cheltuieli de ambalaj și transport	185.810	
8	Valori aferente coeficientului de revizuire a prețurilor	136.000	
9	Diverse, cheltuieli neprevăzute	176.010	
Total cheltuieli pentru realizarea a 50 elicoptere		7.650.000	45.900.000

ANEXA nr. 2

Secret

SITUAȚIA CHELTUIELILOR
valutare pentru realizarea a 100 elicoptere SA-330

Nr. crt.	Natura cheltuielilor	\$ USA
1	Valoarea licenței - Redevență plătită după expirarea contr[actului].	3.000.000 60.000
2	Costuri estimate pentru sublicențe	800.000
3	Valoarea seturilor de piese materiale, echipamente - 1 x 700000 = 700000 - 3 x 560000 = 1681800 - 4 x 557170 = 2228680 - 12 x 347670 = 4172040 - 80 x 193520 = 15481600	24.264.120
4	Valoarea motoarelor TURMO III-C4 2 x 99 x 52000 = 10296000	
5	Valoarea dispozitivelor și verificatoarelor de intersanjabilitate	1.611.000
6	Valoarea echipamentului opțional	4.750.000
7	Cheltuieli de ambalaj și transport 3%	1.206.634
8	Valori aferente coeficientului de revizuire a prețurilor	12.979.958
9	Diverse, asist[ență]. tehnică, cheltuieli neprevăzute	1.032.280
	Total	60.000.000
	Total L[ei]. V[alută].	360.000.000

[Consemnare manu:] Pr[otocol] nr. 16 C E 1970
H – 2809

Secret
12 octombrie 1970

Tovarășului ILIE VERDEȚ

Vă comunicăm că s-au aprobat propunerile Ministerului Industriei Construcțiilor de Mașini privind încheierea contractului unic (cadru) cu firma SNIAS pentru fabricarea sub licență în R. S. România a elicopterelor „Alouette III” și SA 330 și încheierea contractului de cooperare pentru etapa I privind fabricarea sub licență a 50 elicoptere „Alouette III”.

CANCELARIA C.C. AL P.C.R.

- A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 83/1970, f. 160-173.

FRENCH MILITARY HELICOPTERS MADE IN ROMANIA

(Abstract)

Between 1971 and 1987, Romania build under French license, a number of 230 helicopters I.A.R.-316 B (SA-316 “Allouette”) and 164 helicopters I.A.R.-330 H (SA-330 “Puma”). The majority of these helicopters were used by the Romanian Air Forces, and some of them were used for the VIP flights (“Allouette” and „Puma”) and in agriculture (SA 316 “Allouette”).

Because the modernization efforts of the flying device of I.A.R.-316 B were a failure, since 1979 the transportation of the Romanian VIPs was made with another type of French helicopter (SA-365 “Dauphin”).

Keywords: Romania, military helicopters, the modernization efforts, I.A.R., French helicopter.

LUCA, PIONIER AL ISTORIOGRAFIEI CREȘTINE*

DANIEL MARGUERAT

«En histoire, nos constructions sont au mieux des reconstructions [...].
C'est à tous les stades de l'opération historiographique
Que l'interprétation qualifie le désir de vérité en histoire.
Et cela face au vœu de fidélité de la mémoire».
Paul Ricoeur¹

I. Primul istoric al creștinismului.

Cine a scris prima istorie a creștinismului?

Cercetarea istorică a ezitat arareori să nu arate spre Eusebiu de Cezareea (265-340) și spre monumentală sa *Istorie Bisericească*. Trebuie spus că, cel despre care vorbim se auto-desemnează el însuși în acest rol: „*Tocmai de aceea firea lucrurilor cere multă înțelegere din partea celor binevoitori, căci mărturisesc eu însumi că realizarea deplină și fără lipsuri a unei atât de mari făgăduieli întrece puterile mele, întrucât sunt cel dintâi care pornesc o astfel de lucrare, pășind oarecum pe un drum pustiu și nebătătorit, așa încât pe de o parte cer lui Dumnezeu să-mi fie îndrumător și puterea Domnului să-mi stea într-ajutor*” (*Istoria Bisericească* I,1,3)². Ce îl determină pe Eusebiu să-l invoce pe Dumnezeu ca ajutor? Putem înțelege precauția sa oratorică, datorită loviturii în forță de care dă dovadă: el este primul între scriitorii creștini care etalează termenul emblematic al istoricilor greci: *historia*³. Eusebiu are pretenția de a scrie o *historia*, pe care o desemnează în titlul operei sale drept *Historia ekklesiastike*. Ori, până în acest moment, *historia* greacă are un obiect delimitat

* Articol pus la dispoziție prin bunăvoința dlui asist. univ. dr. Mihai Ciurea (Facultatea de Teologie din Craiova), care l-a și tradus, cu acceptul autorului.

¹ Paul Ricoeur, *L'écriture de l'histoire et la représentation du passé*, Annales 55, 2000, p. 731-747, citare p. 746-747.

² Autorul acestui articol citează *Istoria Bisericească*, urmând traducerea lui Michel Casevitz în: François Hartog, *L'histoire d'Homère à Augustin* (Points 388), Seuil, Paris, 1999. Pentru traducerea în limba română am folosit Eusebiu de Cezareea, *Istoria Bisericească*, Colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 13, traducere, studiu, note și comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987.

³ Eusebiu începe prin a defini subiectul operei sale: „M-am hotărât să scriu despre urmașii sfinților apostoli și despre răstimpul care s-a scurs de la Mântuitorul până la vremurile noastre, să arăt câte și cât de însemnate au fost evenimentele care au avut loc în decursul a ceea ce numim istorie bisericească (*kata ten ekklesiastiken*)...” (I,1,1). Îi mulțumesc colegului meu Frédéric Amsler pentru că m-a făcut atent la miza folosirii acestui termen de către Eusebiu.

în mod strict: este istoria unei etnii ori a unei națiuni, sub registru cultural, politic și militar.

Istoricul greco-roman (Herodot, Tucidide, Polibiu, Tacit) scrie relatarea „marii” istorii, care construiește popoarele și imperiile. Lucian de Samosata, un retor din secolului al II-lea, autor al unui tratat de deontologie istorică, îi ironizează pe istoricii incapabili de a povesti băătăliile⁴. *Historia*, în viziunea greacă, rezonează de vuietul cuceririlor militare sau de entuziasmul explorării marginilor pământului. Eusebiu scrie istoria unei mișcări religioase care râvnește să cucerească lumea; însă cine ar putea să compare creștinătatea cu civilizația romană și cu gloria sa? Îndrăzneala episcopului de Cezareea este la înălțimea talentului său de cronicar și scriitor.

Eusebiu de Cezareea: „Până în prezent nu cunosc pe nimeni...”

Eusebiu de Cezareea se proclamă, deci, ca fiind primul în istoriografia creștină. Totuși, are conștiința că a fost precedat: „Întrucât de la unii oameni, care au călcat înainte de mine pe același drum, n-a fost cu puțință să găsec decât niște urme goale, căci abia dacă s-au păstrat câteva slabe temeuri de la cei care, fiecare în felul lor, ne-au lăsat oarecare istorisiri despre timpul în care au trecut [...] Pe acestea ridicându-le înaintea noastră ca pe niște torțe, le folosim ca pe niște strigăte prin care paznicii cheamă pe oameni din înaltul locului de pândă, arătându-ne ce cale trebuie să apucăm, ca să îndreptăm fără greșală și fără primejdie mersul expunerii [...] În ce mă privește, eu sunt de părere că realizarea prezentei lucrări este de cea mai mare trebuință, deoarece până acum, după câte știm, nimeni dintre scriitorii bisericești nu a nutrit nădejdea să scrie cândva o lucrare de acest fel. Nădăjduiesc așadar că ea se va dovedi de foarte mare folos celor care privesc cu râvnă spre învățământul folositor al istoriei în general” (*Istoria Bisericească I*, 1, 3-5).

Eusebiu se știe precedat, însă nu de istorici veritabili. El se folosește de mai mulți autori, cei mai vechi fiind Papias și Hegesip. Ori, este admis astăzi că nici unul, nici celălalt nu a vrut să facă operă de istoric. Papias a strâns amintirile spuselor și faptelor Domnului, în timp ce Hegesip apără, în *Hypomnemata*, „tradiția fără greșală a predicării apostolice”⁵ împotriva ereziilor. Episcopul de Cezareea, la rândul său, selecționează și combină mai multe surse, asupra cărora operează o reinterpretare critică. Spre deosebire de predecesorii săi, el distinge timpul originilor de timpul istoriei Bisericii. Departe de a asimila vârsta de aur a lui Iisus și a apostolilor Săi istoriei mișcării creștine, el plasează cezura în perioada lui Traian, cu ocazia morții lui Iacov cel Drept. Până aici rămasă

⁴ Lucian de Samosata, *Comment il faut écrire l'histoire?*, 28-29.

⁵ Astfel vorbește Eusebiu despre aceasta (*Istoria Bisericească III*, 39, 3). Pe de altă parte, Ieronim se înșală când califică opera lui Hegesip drept *historia: omnes a passione Domini usque ad suam aetatem ecclesiasticorum texsens historias* (*Oamenii ilustrații 22*, 1).

fecioară, spune Eusebiu (III, 32, 7-8), Biserica începe să se degradeze din cauza desfășurării ereziilor; dar, pe de altă parte, dispariția lui Israel ca entitate politică permite instalarea creștinătății în Imperiu⁶. Pe scurt, compilator al cronicilor vechi și conștient de periodizarea istoriei, Eusebiu construiește o memorie a originilor creștine, servindu-se de memoriile anterioare. El are motive de a-și atribui titlul de istoric creștin – însă, încă o dată, a fost primul?

Luca sub focurile criticii.

Istoricii moderni au ratificat cu generozitate auto-proclamarea eusebiană, înjosind deopotrivă calitatea istorică din Luca – Fapte. Pentru a fi concisi, putem spune că, până în secolul al XVIII-lea, cartea Faptelor este primită drept „prima istorie a Bisericii”, compusă sub inspirația Duhului și redactată de Luca medicul, companion al apostolului Pavel. Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, sub efectul comparației textelor lucane cu cele pauline, un examen mai mult istoric decât dogmatic face să se spulbere încrederea acordată până în acel moment lui Luca.

Etienne Trocmé este reprezentativ pentru compasiunea disprețuitoare cu care l-a tratat pe autorul operei duble, adresate lui Teofil: „Istoric amator, capabil, dar format insuficient pentru sarcina sa”⁷. Care sunt insuficiențele acestui Luca ce „este față de marii istorici greci și latini precum un bun erudit de provincie față de un profesor de la Sorbona”⁸? Patru reproșuri sunt formulate la adresa sa: îi lipsește curiozitatea față de varietatea surselor documentare și se mulțumește cu una singură; referințele sale geografice și cronologice sunt lipsite de precizie; cunoașterea instituțiilor profane ale Imperiului roman este deficientă; greaca sa, contaminată de semitisme, nu are puritatea limbajului cuvenit. Păcatul lui Luca ține de un lucru: vrea să *construiască*⁹. Dintr-o dată, intențiile bune ale predicatorului sunt încărcate de datorii, în cazul autorului operei adresate lui Teofil, deontologia istoricului ruinând credibilitatea istoriografică a întreprinderii sale.

Denegarea aceasta nu este nouă. Ea urcă la școala de la Tübingen, care, antrenată de marele Ferdinand Christian Baur (1792-1860), aplică o lovitură cumplită operei lucane. Baur îl situează pe Luca, în acel moment critic al secolului al II-lea, în care deșirarea creștinătății necesită o sinteză între un curent

⁶ Asupra acestei decizii a lui Eusebiu, de structurare istoriografică, care construiește o memorie a originilor, modificând și manipulând cronicile anterioare (Hegesip și Papias), semnalează articolul lui Enrico Norelli, *La mémoire des origines chrétiennes: Papias et Hégésippe chez Eusèbe*, în: Bernard Pouderon et Yves-Marie Duval ed., *L'historiographie de l'Eglise des premières siècles* (Théologie Historique 114), Beauchesne, Paris, 2001, p. 1-22.

⁷ Etienne Trocme, *Le «livre des Actes» et l'histoire* (EHPR 45), PUF, Paris, 1957, p. 105.

⁸ *Ibidem*, p. 98.

⁹ *Ibidem*, p. 113-121.

inspirat de Petru și un altul de moștenire paulină. El vede în Faptele Apostolilor fructul unei interpretări conciliante a istoriei originilor, vizând orchestrarea apropierei celor două aripi antagoniste¹⁰. Rezultatul: cartea Faptelor îl face pe Pavel să apară cât se poate de petrin, iar pe Petru cât se poate de paulin, pentru a-i permite creștinătății secolului al II-lea să se recunoască drept moștenitoarea unei duble origini, însă non-conflictuală. Avem aici de-a face, s-a spus, cu o falsificare a istoriei, pe care școala de la Tübingen a botezat-o cu numele de *Tendenz* (tendență). Luca este văzut ca un istoric, nu incapabil, ci tendențios, copleșit de nevoia de a citi, de o manieră apologetică și irenică, istoria originilor.

Dincolo de criticile pe care le putem aduce acestei poziții, (mult prea) marcată de schema hegeliană „teză – antiteză – sinteză”, îi vom recunoaște lui Baur și rivalilor săi dublul merit de a fi situat opera lui Luca în istoria creștinătății născânde și de a fi perceput faptul că, această operă, ca de altfel întreaga producție istorică, răspunde la necesitatea identitară a mișcării care o produce. Astăzi, asimilarea socială a istoriografiei întărește perfect acest punct de vedere.

Exegeza germană, de la Franz Overbeck la Philip Vielhauer, nu i-a iertat niciodată autorului Faptelor modul în care a desenat portretul lui Pavel. Este adevărat că, secvența paulină a Faptelor (capitolele 9 și 13-28) beneficiază de paralela pe care o constituie literatura apostolului. Această așezare, față-către-față, pune relatarea lucană în dificultate¹¹. Conflictul cu privire la Tora, care constituie inima luptei pauline, se reduce, în Fapte, în favoarea unei controverse asupra Învierii (Fapte 23, 6-9; 26, 6-8). Pavel apare aici ca un evreu pios, care respectă riturile și cutumele iudaice. Conflictele apostolului cu comunitățile sale, despre care ne vorbește totuși abundentă sa corespondență, nu sunt niciodată evocate. În plus, activitatea epistolară a lui Pavel nu este nici măcar menționată. „Tendența” lucană este acuzată de a fi cedat falsului – portret. Formula cea mai incisivă a venit din partea lui Franz Overbeck, exeget la Bâle, care, într-un text din 1919, consideră lucrarea lui Luca drept „gafă pe scara istoriei mondiale”¹². După el, greșeala lucană grosolană este aceea de a fi amestecat istoria cu ficțiunea, faptele adevărate cu datele legendare, într-o masă informă deplasată. Ceea ce este tolerat la un evanghelist, nu ar putea constitui esența unui istoric demn de acest nume.

¹⁰ Ferdinand Christian Baur, *Ueber den Ursprung des Episcopats in der christlichen Kirche*, Fues, Tübingen, 1838, *Présentation des travaux de l'école du Tubingue sur les Actes chez W. Ward Gascque, A History of the Interpretation of the Acts of the Apostles*, Hendrickson, Peabody, 1989, p. 26-54.

¹¹ Atacul cel mai viu, lansat împotriva portretului lucan al lui Pavel, emană de la Philip Vielhauer, *Zum Paulinismus der Apostelgeschichte*, în „Aufsätze zum Neuen Testament” (ThB 31), Kaiser, Munich, 1965, p. 9-27.

¹² Franz Overbeck, *Christentum und Kultur*, Schwabe, Bâle, 1919 (repr. 1963), p. 78: „Eine Taktlosigkeit von welthistorischen Dimensionen, der grösste Excess der falschen Stellung, die sich Lukas zum Gegenstand gibt”.

Luca, elev leneș la școala istoricilor?

Până în anii 1960, cercetarea lucană este dominată de această tonalitate grea. Fronturile se consolidează. În majoritatea ei, exegeza protestantă germană (Overbeck, Holtzmann, Weiss, Bultmann, Conzelmann, Vielhauer, Lüdemann) denunță travaliul istoric al lui Luca drept o operă falsificatoare, ori, cel puțin, drept rezultatul unei naivități culpabile. Pe de altă parte, exegeza anglo-saxonă, mai puțin fixată asupra chestiunii pauline, s-a îndârjit să apere fiabilitatea documentară din Luca – Fapte (Gasque, Bruce, Marshall, Hemer)¹³. Exegeții catolici au apărut adesea valoarea istorică a Faptelor, însă mai mult afirmând-o decât demonstrând-o (Pirot, Jacquier)¹⁴; dimpotrivă, în comentariul său din 1920, Loisy egrenează pe întregul parcurs decepția sa în fața a ceea ce judecă a fi mediocritatea lui Luca, orbit de un anti-iudaism funciar¹⁵.

Luca, un elev leneș la școala istoricilor? Și totuși... autorul cărții dedicate lui Teofil își începe întinsa relatare printr-o prefață în care, după modelul mării tradiții istoriografice grecești, garantează credibilitatea întreprinderii sale. El îi menționează aici (ca și Eusebiu) pe predecesorii săi. Atestă fiabilitatea anchetei sale și minuțiozitatea sa. Legitimează orânduirea relatării sale. El situează statutul său de istoric într-o bună epistemologie, proclamându-se nu drept un martor ocular, ci beneficiarul, de la distanță, al cronicilor redactate de cei care au vorbit cu martorii oculari.

Luca se situează, așadar, pe o a treia treaptă față de evenimentele narate: „Deoarece mulți au încercat să alcătuiască o istorisire despre faptele deplin adevărate între noi, așa cum ni le-au lăsat cei ce le-au văzut de la început și au fost slujitori ai Cuvântului, am găsit și eu cu cale, preaputernice Teofile, după ce am urmărit toate cu de-amănuntul de la început, să ți le scriu pe rând, ca să te încredințezi despre temeinicia învățaturii pe care ai primit-o” (Lc 1, 1-4). Perspectiva de a-i putea identifica, într-o bună zi, pe acești „mulți”, care au precedat lucrarea lui Luca, este incitantă. Pentru evanghelia sa, Marcu și sursa loghia (Q) sunt de luat în calcul; dar pentru Fapte? Oricare ar fi acestea, Luca revendică pentru lucrarea sa o conformitate cu ethosul istoricilor din vremea sa.

Întrebare: această prefață este un artificiu retoric pregătit de o operă care nu se ridică la înălțimea promisiunilor făcute, sau trebuie luat în serios punctul de vedere istoriografic, care se declină aici? Doi oameni, la începutul

¹³ Istoria cercetării este prezentată de W. Ward Gasque, *A History of the Interpretation of the Acts of the Apostles*. Pentru cercetarea mai recentă: Wilhem C. van Unnik, *Luc – Acts, a Storm Center in Contemporary Scholarship*, în Leander E. Keck și J. Louis Martyn, ed., *Studies in Luc – Acts. Essays in honor of P. Schubert*, Abingdon, Nashville, 1966, p. 15-32; Marcel Dumais, *Les Actes des Apôtres. Bilan et orientations*, în: ACEBAC, «De bien des manières». *La recherche biblique aux abords du XXI siècle* (LeDiv 163), Fides/Cerf, Montreal/Paris, 1995, p. 307-364.

¹⁴ Tipic în acest sens: articolul lui Louis Pirot, *Actes des Apôtres*, DBS 1, Paris, 1928, col. 62-79.

¹⁵ Alfred Loisy, *Les Actes des Apôtres*, Nourry, Paris, 1920.

secolului al XX-lea, optaseră pentru a doua variantă: americanul Henry Cadbury și germanul Martin Dibelius. Lucrările lor, neluate în seamă o perioadă bună de timp, stau la baza reînnoirii studiilor lucane.

Un suflu nou în cercetarea lucană.

La începutul secolului al XX-lea, independent unul de altul, Cadbury și Dibelius au încercat să scape de alternativa adevărat/ fals, aplicată operei lui Luca.

Henry Cadbury s-a consacrat unui studiu minuțios despre scrierea lucană, punând în evidență calitatea opțiunilor sale literare¹⁶. Această abordare, prin intermediul limbii, i-a permis să detecteze cultura dublă în care autorul operei adresate lui Teofil s-a cufundat: pe de o parte, o greacă îngrijită și aticizantă, destinată unui cititor elenist cultivat; pe de altă parte, numeroasele împrumuturi din traducerea greacă a Vechiului Testament, semnalând adoptarea unui stil „septuagentist”, folosit în mediul sinagoga. Această dublă înrădăcinare indică sau trebuie să fie căutată, după Cadbury, cheia demersului lucan: la intersecția istoriografiilor greco-romană și iudaică¹⁷. Învățătorii săi sunt de căutat atât în persoana lui Herodot și Tucidide, cât și în cărțile Cronicilor sau ale istoricilor iudaismului elenistic.

Martin Dibelius, după cum se știe, este pionierul conceptului de *Formgeschichte*¹⁸. Ori, această procedură de identificare a micilor unități formale originale, aplicată cu succes Evangheliilor, eșuează în cazul Faptelor. Într-un articol de 22 de pagini, publicat în 1923¹⁹, Dibelius trage concluzia acestui eșec și reflecția sa va fi de o imensă fecunditate. În timp ce contemporanii săi se înverșunează să identifice sursele folosite de Luca, Dibelius apreciază că Luca procedează cu totul diferit: nu angrenând micile unități literare, pe care le furnizează tradiția, ci compunând secvențe literare extinse, pe baza datelor „legendare” pe care le strânge din comunități; deci, textul Faptelor trebuie supus mai degrabă unui studiu stilistic, decât unuia formist. Dacă autorul scrie mult mai liber decât în cazul Evangheliei sale, din ce modele se inspiră? Răspunsul la această întrebare îl conduce pe Dibelius, ca și pe Cadbury, în direcția celor două istoriografii dominante din primul secol. Pe baza unei comparații atente a procedeelelor folosite de către istoricii vechi și autorul operei

¹⁶ De Henry Cadbury, a se citi mai întâi *The Making of Luke-Acts*, Macmillan, London, 1927, ²1958, precum și contribuțiile sale în enciclopedia *The Beginnings of Christianity I. The Acts of the Apostles*, Foakes Jackson and Kirsopp Lake, eds., vol. 4-5, Macmillan, London, 1933.

¹⁷ *The Beginnings of Christianity I*, vol. 2, 1922, p. 29.

¹⁸ Cea mai importantă operă a sa este: *Die Formgeschichte des Evangeliums*, Mohr, Tübingen, ²1933.

¹⁹ Martin Dibelius, *Stilkritisches zur Apostelgeschichte* (1923), în *Aufsätze zur Apostelgeschichte* (FRLANT 60), Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1951, 1968, p. 9-28.

Luca – Fapte, exegetul german îi decernează acestuia din urmă titlul de „primul istoric creștin”²⁰. Iată-l pe Eusebiu detronat.

Influența lui Dibelius, conjugată cu a lui Cadbury, ne conduce la onorarea unei triple dimensiuni a muncii lucane: Luca scriitorul, Luca istoricul și Luca teologul. Calea deja desemnată era de a sonda textul Faptelor în căutarea procedurilor istoriografice folosite, ajutându-ne de modelele pe care le constituie operele istorice greco-romane și iudaice. A trebuit, totuși, să se ajungă în anii 1950, pentru ca acest câmp de cercetare să se deschidă. Exegeza neotestamentară era, în fapt, dominată de conceptul de *Formgeschichte*, cu analiza sa diacronică asupra textelor, în căutarea tradițiilor pre-literare. Interesul pentru autorul biblic, considerat a fi deținătorul unui proiect literar și teologic propriu, nu apare decât în perioada de după război. Atenția care cade de acum înainte pe persoana lui Marcu, Matei și Ioan se răsfrânge și asupra lui Luca... și cercetarea reia, astfel, cele intuite de Dibelius și Cadbury. Cercetarea lucană cunoaște, așadar, în jurul anului 1950, o veritabilă turnură²¹. Luca este înfățișat drept un teolog consistent, și nu numai o simplă persoană care strânge documente. Atunci când este vorba despre Fapte, raționamentul se schimbă. El devine următorul: care sunt caracteristicile acestui gen literar, care este istoriografia creștină veche și, mai exact, a istoriografiei teologice pe care Luca o împărtășește cu autorul Cronicilor, autorul cărții 2 Macabei și, mai ales, cu contemporanul său, Iosif Flavius?

Concentrată asupra coerențelor literare și teologice ale lui Luca, cercetarea exegetică s-a detașat în paralel de analiza surselor cărții Faptelor. Într-o monografie din 1960, Jacques Dupont a făcut analiza chestiunii despre *Sursele cărții Faptelor*²². Constatarea sa despre eșecul criticii asupra surselor, în cazul Faptelor, nu este dezmințită nici astăzi. Motivul este, în ochii noștri, următorul: Luca, adunând date tradiționale (orale și scrise) foarte disparate, s-a angajat la a-și potrivi sursele, în voia unei scrieri pe care o voia omogenă²³. Cercetarea sa, de excepție la nivel literar, l-a condus la a șlefui textul de o așa manieră încât cusăturile să fie camuflate. El a procedat diferit în Evanghelie, în măsura în care tradițiile relative la Iisus beneficiau de o autoritate care le făcea, din punct de vedere literar, mai puțin maleabile.

Reîncadrată prin intermediul scrierilor lui Cadbury și Dibelius, întrebarea aplicată istoriografiei lucane s-a modificat. Hrănită atât de o interogație asupra istoriei, cât și de un interes pentru narativitate, ea se distinge

²⁰ *Aufsätze zur Apostelgeschichte*, p. 108: „Der erste christliche Historiker”.

²¹ François Bovon a sintetizat achizițiile acestei noi faze de cercetare în cartea sa: *Luc le théologien. Vingt-cinq ans de recherche (1950-1975)* (Monde de la Bible 5), Labor et Fides, Genève, 1988.

²² Jacques Dupont, *Les sources du livre des Actes*, Desclée de Brouwer, Bruges, 1960.

²³ Mă explic mai detaliat asupra tehnicii literare a lui Luca, pe care am identificat-o într-un cuvânt al lui Lucian de Samosata, în cartea sa, *La première histoire du christianisme. Les Actes des Apôtres* (LeDiv 180), Cerf/ Labor et Fides, Paris/ Genève, 2003, p. 30-31.

prin numele lui Jacob Jervell, Robert Tannehill, Robert Brawley, Ernst Haenchen, Martin Hengel, Jürgen Roloff, Emilio Rasco, Giuseppe Betori, Vittorio Fusco²⁴. De partea francofonă, cercetări fecunde au fost realizate de Philippe Menoud, Augustin George, François Bovon și, mai ales, Jacques Dupont²⁵.

Este vorba, de acum înainte, despre a ști care sunt codurile și regulile istoriografiei antice, și în ce măsură Luca se conformează lor; acestei probleme îi vom consacra a doua parte a studiului nostru. O chestiune concomitentă este aceea de a ști ce trebuie să înțelegem astăzi prin istorie și prin istoriografie: cum se „face” scrierea istoriei? Această reflecție în epistemologie istorică va ocupa a treia parte a studiului.

II. Istoriografia în maniera celor vechi.

Cum să definim istoriografia celor vechi? Ce factori fac dintr-o relatare o *historia* și nu un roman? François Hartog ne face cunoscut faptul că, în viața intelectuală grecească „istoria va deveni destul de repede un gen, și nu o disciplină, cu atât mai puțin o profesie”, căci istoria „nu a fost niciodată în Grecia și la Roma decât un discurs minoritar, unul dintre cele care, fiecare în maniera sa, prelua în sarcină memoria și povestea genealogia și avatarele unei identități”²⁶. Genul a apărut în mod progresiv, în momentul în care Hecateu din Milet prezintă o primă retranscriere a *logoi*-lor trecutului și îi aranjează în numele verosimilului. Au apărut atunci, în forme mai mult sau mai puțin savante, *genealogiile*, *arheologiile*, *relatările despre origini* etc. Însă, spre deosebire de filosofi, istoricii nu au fondat niciodată școli, cu atât mai mult, cu cât nu au codificat în mod definitiv uzanțele lor. De aceea, lectura prefeței

²⁴ Jacob Jervell, *Luke and the People of God*, Augsburg, Minneapolis, 1972; Robert C. Tannehill, *The Narrative Unity of Luke-Acts. A Literary Interpretation*, 2 vols, Fortress Press, Minneapolis, 1986, 1990; Robert Brawley, *Luke-Acts and the Jews* (SBL.MS 33), Atlanta, Scholar Press, 1987; Ernst Haenchen, *Die Apostelgeschichte* (KEK), Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, ¹1956, 1968; Martin Hengel, *Zur urchristlichen Geschichtsschreibung*, Calwer Verlag, Stuttgart, ¹1979, ²1984; Jürgen Roloff, *Die Apostelgeschichte* (NTD 5), Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1981; Emilio Rasco, *La teologia de Lucas: Origen, Desarrollo, Orientaciones* (Analecta Gregoriana 201), Università Gregoriana, Rome, 1976; Giuseppe Betori, *Affidati alla Parola. Ricerche sull'Opera di Luca* (RivBib. Suppl. 42), Dehoniane, Bologna, 2003; Vittorio Fusco, *Da Paolo a Luca. Studi su Luca-Atti*, 2 vols (Studi Biblici 124, 139), Paideia, Brescia, 2000, 2003.

²⁵ Philippe H. Menoud, *Jésus-Christ et la Foi. Recherches néotestamentaires*, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 1975, p. 49-149; Augustin George, *Etudes sur l'œuvre de Luc* (Sources bibliques), Gabalda, Paris, 1986; François Bovon, *L'œuvre de Luc. Etudes d'exégèse et de théologie* (LeDiv 130), Cerf, Paris, 1986; Jacques Dupont, *Etudes sur les Actes des Apôtres* (LeDiv 45), Cerf, Paris, 1967; *Nouvelles études sur les Actes des Apôtres* (Le Div 118), Cerf, Paris, 1984.

²⁶ François Hartog, *L'histoire d'Homère à Augustin*, p. 18-19.

istoricilor vechi este atât de revelatoare: fiecare dezvăluie aici deontologia pe care înțelege să o urmeze.

Un cod istoric al bunelor uzanțe.

În lipsa tratatelor istorice, întâlnim totuși reflecții despre buna uzanță a istoriei. Dionisie de Halicarnas o realizează în *Scrisoarea către Pompei* (scrisă între 30 și 7 î. Hr.), dar mai ales Lucian de Samosata îi consacră, între anii 166 și 168 ai erei noastre, un pamflet: *Cum trebuie să scriem istoria*. „Unicul obiect, singurul scop al istoriei, scrie Lucian, este utilitatea, și utilitatea se poate naște numai din adevăr” (9). Singura datorie a istoricului este de „a nu se închina decât adevărului” (39). Lucian arborează aici cuvântul stăpân al eticii istoriei grecești: *historia* este căutarea adevărului. Ceea ce amenință cel mai mult istoricul este să cedeze în fața lingușirii; Lucian îi denunță cu o ironie usturătoare pe cei care confundă istoria cu elogiul, istoriografia cu *encomium*-ul. Percepem, dintr-o dată, moralitatea care animă scrierea greco-romană a istoriei: *historia* se vrea utilă conduitei popoarelor și surprinderii identității lor; ea trebuie să edifice, de unde și rolul important pe care îl joacă în educație.

Lectura lui Dionisie de Halicarnas (care face o disertație asupra operei lui Tucidide) și a lui Lucian de Samosata ne permite să inventariem zece reguli care formează un fel de cod al conduitei istoricului²⁷: 1) alegerea unui subiect nobil; 2) utilitatea subiectului pentru destinatari; 3) libertatea spiritului și absența părtinirii la autor; 4) o bună construcție a relatării, în special a începutului și a sfârșitului; 5) o strângere adecvată a materialului pregătitor; 6) selecție și varietate în tratarea informațiilor; 7) o ordonare corectă a relatării; 8) vivacitatea narațiunii; 9) moderarea detaliilor topografice; 10) o compoziție adecvată a discursurilor oratorului și a situației retorice în istoria povestită.

Aplicarea acestei grile textului Faptelor Apostolilor dă un rezultat strălucitor. Cu excepția a două dintre reguli, toate celelalte sunt urmate de către Luca. Că lectura relatării istorice trebuie să fie în folosul publicului cititor (regula 2), nu îl surprinde pe autorul biblic. Ca și în cazul textelor lui Titus Livius, Sallust sau Plutarch, relatarea Faptelor este presărată cu *exempla* pozitive și negative, personaje folosite ca paradigmă sau drept contra-exemplu: Filip (FA 8), Barnaba (FA 4 și 13-14), Lidia (FA 16), drept pozitive, Anania și Safira (FA 5), Simon Magul (FA 8) sau Bar-Isus (FA) drept negative.

A se delecta învățând.

²⁷ Rezum aici o analiză dezvoltată în cartea mea: *La première histoire du christianisme*, p. 27-36. Vezi, de asemenea, și Wilhem C. van Unnik, *Luke's Second Book and the Rules of Hellenistic Historiography*, în: Jacob Kremer, éd., *Les Actes des Apôtres. Traditions, redaction, théologie* (BETHL 48), Gembloux/ Leuven, Ducolot/ Leuven University Press, 1979, p. 37-60.

Grija pentru o bună construcție (regula 4) și o ordonare corectă a relatării (regula 7) este afișată în prefața operei: cartea dedicată lui Teofil va fi o „relatare a urmării”, adică „în ordine” (Luca 1, 3). De fapt, analiza construcției narative a Faptelor arată în ce fel autorul a îngrijit articulările literare, făcând să alterneze episoadele și secvențele de tranziție. Ca și în cazul istoricilor eleniști, Luca face relatarea să avanseze prin intermediul scenelor și episoadelor narative. E. Plümacher a vorbit, pe bună dreptate, despre un „stil episodic” pentru a indica această tratare narativă a informației, care nu teoretizează cu ajutorul enunțurilor, ci compun o scenă în care se concretizează o propunere a istoriei²⁸. Exemplu faimos: FA 15, 1-35, în care, în loc să se expună diferența apărută între misiunea lui Pavel și cea din Ierusalim, Luca povestește scena concilierii dintre cele două delegații.

Strângerea materialului pregătitor (regula 5) implică, după Luca, o luare de notițe a autorului, plecând de la sursele pe care le consultă²⁹; ne explicăm de ce Luca, rescriind documentele pe care le cercetează, a atenuat reperele acestor surse în textul său final. Regulile 6 și 8 (selecție; varietate) își găsesc fără nici un fel de dificultate concretețea în Fapte; Richard Pervo s-a străduit să arate până în ce punct Luca evită să-și plictisească cititorul, recurgând la ironie sau la burlesc, la suspans ori la comic³⁰. „A se delecta învățând” (Horațiu) este o maximă pe care istoricii nu o doresc romancierilor. Luca evită să-și plictisească cititorul, de exemplu, neoprinde-se prea mult asupra detaliilor topografice ale locurilor vizitate prin intermediul relatării (regula 9).

Partizanii și detractorii siguranței istorice a Faptelor s-au luptat asupra problematicii discursurilor. Aceștia sunt numeroși: dar ei sunt un fel de copie stenografică a cuvintelor apostolice sau emană din libera invenție a autorului? Istoriografia greco-romană este dominată, asupra acestui punct, de regula tucididiană, pe care constatăm că Luca a aplicat-o întocmai: „*Am exprimat, spune marele Tucidide, ceea ce, după părerea mea, s-ar fi putut spune pentru a răspunde cât mai bine situației, ținându-mă, pentru gândirea generală, cât mai aproape de cuvintele pronunțate în mod real: acesta este conținutul discursurilor*”³¹. Luca pune, așadar, pe buzele lui Petru, la Cincizecime (Fapte 2) sau ale lui Pavel, în Atena (Fapte 17), cuvintele considerate drept adecvate personajului într-o situație; folosirea unui limbaj semitic, în Fapte 2, și a unei limbi grecești rafinate, în Fapte 17, denotă marea flexibilitate a autorului în

²⁸ Eckhard Plümacher, *Lukas und hellenistischer Schriftsteller* (SUNT 9), Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1972, p. 80-136.

²⁹ *Comment il faut écrire l'histoire*, 47-48 (vezi aici Daniel Marguerat, *La première histoire du christianisme*, p. 30-31).

³⁰ Richard I. Pervo, *Profil with Delight*, Fortress Press, Philadelphia, 1987. Câteva exemple: FA 5, 17-26; 14, 11-18; 16, 16-34; 19, 11-17; 20, 7-12; 27 – 28.

³¹ Thucydide, *La Guerre du Péloponnèse*, I, 22, 1. Istoricul se apără aici în fața reproșului de a nu fi restituit *ipsissima verba* ale eroilor săi. Toți istoricii eleniști subscriu la această deontologie, mai puțin Polibiu, care pretinde că redă „adevăratele discursuri așa cum au fost efectiv ținute” (*Istorii XX*, 25b, 1).

reconstrucția unei situații retorice plauzibile. Luca excelează în *imitatio*, care era un exercițiu curent în școlile retorice, în care elevii se antrenau prin intermediul prosopiei să vorbească „în maniera cuiva”. Cât despre conținutul respectiv al discursurilor, Luca ar fi putut foarte bine să îl împrumute din predica creștină a timpului său.

O adeziune de fond la istoriografia iudaică.

Am spus mai sus că două dintre regulile care compun cunoașterea unui istoric nu au fost respectate de către autorul Faptelor. Ori, această constatare este de o importanță decisivă: cele două omiteri pe care le face autorul Faptelor trădează afilierea sa la istoriografia iudaică. Sau, altfel spus: dacă se afiliază el, în construirea discursului istoric, numai regulilor greco-romane. Luca aderă, pentru ceea ce înseamnă scopul său, la istoriografia biblică.

Prima transgresiune: subiectul (regula 1). Tema aleasă de Luca nu este cu siguranță un subiect neînsemnat, întrucât autorul nostru insistă, spunând că „aceste evenimente nu s-au întâmplat într-un ungher” (Fapte 26, 26). În măsura în care poate, Luca își ancorează relatarea sa în istoria universală (Luca 2, 1-2; 3, 1; Fapte 18, 2. 12 etc.). Însă, așa cum am arătat și în cazul lui Eusebiu, pe lângă istoriografia greco-romană, consacrată realizărilor generalilor sau împăraților, a relata vicisitudinile cotidiene, prin care trec o mână de discipoli fără educație nu constituie un subiect bun pentru *historia*. Fac prinsoare că Lucian de Samosata l-ar găsi de râs. Ori, această alegere se situează pe firul drept al Bibliei ebraice: scrierile sale istorice se consacră în mod exclusiv povestirii despre cum Dumnezeu se amestecă în bunele și relele unui mic popor. Înainte de Eusebiu, Luca optează, în ceea ce privește subiectul, pentru descendența iudaică³². Scriindu-și *Antichitățile iudaice*, istoricul evreu Iosif Flavius se va conforma, dimpotrivă, tematicii greco-romane, axându-și relatarea pe devenirea eroilor.

A doua transgresiune se referă la regula nr. 3: *ethos*-ul istoricului greco-roman³³. Lucian este categoric: istoricul trebuie să subscrie la *parrhesia*, pe care trebuie s-o înțeleagă ca pe o virtute a sincerității, a îndrăznelii și a libertății de expresie. Este necesar să fie „un om liber și plin de sinceritate, inamicul lingușirii și al servilității”³⁴. Lucian militează pentru libertatea spiritului istoricului, care nu trebuie să se facă lingușitorul celor mari, nici să transforme istoria în propagandă. Îndeplinește Luca această cerință? Deloc. Dacă acesta dă o

³² Arnoldo Momigliano apără interesanta teză că istoriografia creștină a secolelor IV-V (Eusebiu, Sozomen, Socrate Scolasticul, Teodoret de Cyr), focalizându-și relatarea pe desfășurarea conflictelor bisericești și a istoriei ereziilor, constituie adevărata moștenitoare a istoriei războinice a grecilor (*Les fondations du savoir historique*, Les Belles Lettres, Paris, 1992, p. 155-169).

³³ În rândurile care urmează, reiau o argumentație pe care am prezentat-o în *La première histoire du christianisme*, p. 37-38.

³⁴ *Cum trebuie să scriem istoria* 61.

mare importanță *parhessiei* apostolilor³⁵, înțelege prin aceasta îndrăzneala lor de a proclama Cuvântul, mai degrabă decât libertatea spiritului. Într-un cuvânt: Luca nu afișează autonomia intelectuală a unui istoric; interpretarea sa istorică ține de credință. Primele versete ale Faptelor (1, 7) o spun deja: Luca înțelege istoria ca teolog, adică o înțelege ca pe un timp care, dinainte, îi aparține lui Dumnezeu.

Diferența față de istoricii greci, asupra acestui punct, este evidentă, mai ales în ceea ce privește raportul cu religiosul. Reculul critic este esențial pentru ei, care au grijă în mod sistematic să se distanțeze de fenomenele supranaturale pe care le raportează. Polibiu dă tonul în acest sens, în numele refuzului neverosimilului și al senzaționalului: spectaculosul și miraculosul sunt acceptabile numai cu condiția de a le „salva de pietatea poporului față de divin” (*Istoriei XVI, 12, 9*). Lucian este aproape cinic: „*Dacă se prezintă o anumită trăsătură fabuloasă, să fie raportată, fără a i se da crezare în totalitate; nu, fă-o cunoscută auditoriului tău pentru a face din ea ceea ce vrea – nu te expune niciunui risc și nu înclina nici de o parte nici de cealaltă*”³⁶. Așa cum remarca Loveday Alexander, zeii au locul lor în istoria greacă și romană, dar este un loc convenit și acceptabil; oracolele zeiței Fortuna sunt invocate pentru a face să sporească intriga, însă aceste coincidențe nu sunt ocazii de a se minuna, nici pentru personajele relatării, nici pentru cititori³⁷.

Ajungem aici la un punct esențial, în care două istoriografii, iudaică și greacă, se separă. Arnaldo Momigliano ne-a învățat să identificăm această separație a drumurilor: istoriografia greacă este critică, cea iudaică nu este³⁸. Chiar dacă Grecia nu a inventat istoria, ea a inventat, totuși, subiectul istoric. Herodot furnizează deja modelul, introducând în scrierea sa *persona* naratorului, care comentează ceea ce raportează; această voce auctorială induce o distanță între faptele narate și receptarea lor de către cititori³⁹. În istoriografia iudaică, dimpotrivă, subiectul scriitorului dispare în fața cuvântului, care are ca obiect limbajul. Luca a subscris acestei etici, cu excepția prologului (Luca 1, 1-4), în care enunță scopul său urmând calea grecească.

Istorie luminătoare, istorie mărturisitoare.

Insist, căci diferența epistemologică nu trebuie să-i scape nimănui. Istoricii greci și evrei înțeleg deopotrivă munca lor ca pe o căutare a adevărului.

³⁵ Fapte 2, 29; 4, 13. 29. 31; 9, 27-28; 13, 46; 14, 3; 18, 26, 19, 8; 28, 26. 31.

³⁶ *Cum trebuie să scriem istoria* 60.

³⁷ Loveday C. A. Alexandrer, *Fact, Fiction and the Genre of Acts*, NTS 44, 1998, p. 380-399, vezi mai ales 394.

³⁸ *Les fondations du savoir historique*, p. 5-32.

³⁹ Un exemplu celebru: rezerva lui Herodot cu privire la predicțiile preoților Chaldeii (*Istoriei I, 182, 1*). Despre imixtiunile naratorului în relatarea istorică greacă, vezi Claude Calame, *Le récit en Grèce antique*, Klincksieck, Paris, 1986, p. 71-77.

Exigența veracității este cuvântul dominant al istoriografiei antice. Însă, în timp ce grecii stabilesc verosimilitatea evenimentelor, iudeii expun adevărul lui Dumnezeu care conduce lumea. Istoria greacă este luminătoare, istoria iudaică este mărturisitoare. Iată de ce imixtiunea naratorului nu are o miză fundamentală în istoriografia ebraică, care îl arată pe Dumnezeu în acțiune într-un eveniment; cea greacă va depinde, dimpotrivă, de această miză în perspectiva diferitelor puncte de vedere.

Să revenim încă o dată asupra prefetei operei dedicate lui Teofil (Luca 1, 1-4), pentru a o citi în lumina a ceea ce tocmai am spus. Această prefață funcționează, după părerea noastră, în maniera a ceea ce Genette numește „pact de lectură”⁴⁰, știind că acesta instalează un contract al lecturii între narator și cei cărora li se narează. Ce se înțelege din aceasta, pe lângă enunțul deontologiei istorice a autorului? Luca vorbește despre „alcătuirea unei istorisiri despre faptele adevărate între noi” (1, 1). Cine sunt acești „noi”? Cine se ascunde în spatele acestui posesiv care pare să îi absoarbă atât pe povestitor, cât și pe cei cărora li se povestește? Dacă Luca face referire la o legătură, care să-l cuprindă atât pe el, cât și pe receptorii mesajului său, acest „noi” trimite la o comunitate a lecturii teologice, o comunitate de credință, care celebrează evenimentele narate ca pe evenimente ale mântuirii. Altfel spus: Luca face referire, de la început, la o primire credincioasă a istoriei pe care urmează să o relateze, receptare garantată de apartenența comună la o tradiție care îi leagă pe emițătorul și pe receptorii mesajului.

Concluzionăm. Pentru a ști dacă Luca este primul istoric al creștinismului, s-a dovedit că un demers adecvat constă în a-l situa pe acest autor în contextul istoriografiei vechi. S-a considerat el un istoric conform canoanelor primului secol? La analiza literaturii istoriografice greco-romane și a caracteristicilor ei compoziționale, Luca s-a conformat cu siguranță legilor genului în scrierea cărții Faptelor. El onorează ambiția afișată în prefața sa (Luca 1, 1-3), de a-și plasa opera dublă în rândul scrierilor istoriografice de cel mai înalt standard cultural. Cât despre năzuința întreprinderii sale de istoric, el se afiliază mai degrabă istoriografiei iudaice, semnalată, pe de o parte, de alegerea subiectului său (istoria unei secte religioase), iar, pe de altă parte, de adeziunea sa la ermeneutica teologică a istoriei.

În acest moment de reflecție, se impune în mod imperios o întrebare: cum se efectuează scrierea istoriei? Ce trebuie crezut despre problema revendicării adevărului, ridicată de istoricii greco-romani? Luca, atunci când înfrânează regula obiectivității impusă de Lucian de Samosata, încalcă și etica istorică așa cum o înțelegem noi astăzi?

⁴⁰ Despre această noțiune împrumutată de la Gérard Genette, vezi Daniel Marguerat, Yvan Bourquin, *Pour lire les récits bibliques. Initiation à l'analyse narrative*, Cerf/ Labor et Fides/ Novalis, Paris/ Genève/ Montréal, 2002, p. 157-160.

III. Legitimitatea unei istoriografii teologice.

Am amintit mai sus verdictul sec al lui Overbeck despre istoriografia lukană: un amestec indecent de fapte istorice și de legende⁴¹. Este motivul pentru care, odată cu școala de la Tubing, Overbeck îi nega operei Luca – Fapte statutul de istorie. În numele a ce? Este semnificativ faptul că nici Baur, nici Overbeck nu fac apel la o teorie a istoriei pentru a-și sprijini spusele: și unul și celălalt, în linia dreaptă a pozitivismului, identifică adevărul istoric cu exactitatea documentară. O astfel de confuzie nu mai este astăzi autorizată.

Istoriografie și postmodernitate.

De la raționalismul lui Overbeck (1837-1864), când se credea că suntem în stare să tranșăm în mod hotărâtor între adevărat și fals, reflexia despre scrierea istoriei a progresat⁴². Am devenit mai modești, dar și mai puțin naivi, în ceea ce privește definiția a ceea ce este „adevărat” în istorie. La școala lui Henri-Irénée Marou, am învățat că nu există istorie în afara meditației, care instituie interpretarea dăătoare de sens a istoricului: nu există istorie decât a re-construi, plecând de la un punct de vedere care reprezintă poziția unui istoric⁴³. Odată cu Raymond Aron, am realizat că discursul istoric nu aliniaza faptele goale la care se gândeau Baur și Overbeck, ci numai faptele interpretate în funcție de o logică stabilită în prealabil; și, în această operație, reamintește Aron, „teoria precede istoria”⁴⁴. Grație lui Paul Veyne, vedem mai clar că discursul istoric selectează, printre elementele documentare care îi sunt accesibile, și trasează o intrigă în numele unui punct de vedere dominat în întregime de subiectivitatea istoricului⁴⁵.

Vom lua drept exemplu varietatea discursurilor istoriografice despre căderea Ierusalimului în anul 70⁴⁶. Istoricii romani (Suetoniu, Tacit) o tratează ca pe o peripeție care ilustrează supremația evidentă a armatelor romane. Rabinii îi aplică acestei drame o logică a greșelii lui Israel (cf. *b Taanit* 29a). Discursul apocaliptic (*4 Esdra* 9, 26-10, 59) se întrebă despre dreptatea lui Dumnezeu. Iosif Flavius aduce aminte de înfrângerea iudaică, pentru a afirma că Dumnezeu

⁴¹ Vezi p. XXX.

⁴² Pentru o dezvoltare amplă, vezi cartea mea *La première histoire du christianisme*, p. 16-27. În mod fundamental, se va citi frumoasa carte a lui Pierre Gibet, *Vérité historique et esprit historien*, Cerf, Paris, 1990.

⁴³ Henri-Irénée Marrou, *De la connaissance historique* (Points H 21), Seuil, Paris, 1975.

⁴⁴ Raymond Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Gallimand, Paris, 1957, p. 93.

⁴⁵ Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire* (Points H 226), Seuil, Paris, 1996.

⁴⁶ Am realizat această analiză comparativă într-un articol: *Le conflit des interprétations en histoire. Lectures juives et lectures chrétiennes de la chute de Jérusalem*, în: „Herméneutique et histoire. Mélanges G. Hammann” (Histoire et société 45), Labor et Fides, Genève, 2002, p. 249-268.

a ales tabăra romanilor (*Antichitățile iudaice* 20, 164-166; *Războiul iudaic* 5, 366-367). Evangheliile văd în aceasta pedeapsa divină, din cauza necredincioșiei lui Israel, și vestea alegerii unui nou popor (Matei 22, 3-10; 23, 33-39; Luca 11, 49-51; 13, 34-35). De fiecare dată, un punct de vedere, marcat în mod ideologic de un context socio-religios, conduce analiza și pana scriitorului istoric.

Nu există, așadar, inocență în istorie. Nu există decât o multitudine de discursuri istoriografice, dominat fiecare de o irecuzabilă subiectivitate. Adevărul istoriei nu ține de factualul evenimentelor raportate, când, mai degrabă (și aceasta este diferența față de roman), istoricul este dator să țină cont de raportarea sa la fapte. Adevărul în istorie ține de interpretarea pe care o dă istoricul unei realități întotdeauna susceptibile, în ea însăși, de o pluralitate de opțiuni interpretative. Trebuie, așadar, să subscriem la teza postmodernă a subiectivismului integral al discursului istoric? Reflecția lui Paul Ricœur ne salvează de arbitrarul total prin cadrarea teoriei istoriografice.

Cele trei stadii ale reprezentării istorice.

Munca istorică se suprapune unui lung proces, pe care Michel de Certeau îl numea, în mod fericit, operație istoriografică⁴⁷. Acest proces merge de la inventarierea datelor la faza scrierii, trecând prin operația reflexivă. Există deci, între strângerea elementelor documentare și scrierea istoriografică, o muncă de reprezentare istorică, pe care Ricœur o numea „reprezentanță”⁴⁸.

Reprezentarea trecutului operează, după Ricœur, o triplă distanțare față de amintirea imediată a faptelor trecute⁴⁹. Prima fază este formată din enumerarea dovezilor documentare, a căror mărturie rămâne întotdeauna indirectă și conjecturală; este stadiul istoriei documentare. Ea constă, pentru istoricul dornic de a reconstitui ultimele momente ale lui Iisus, în colectarea faptelor care permit retrasarea execuției pe Golgota în anul 30. Al doilea stadiu este de ordin explicativ; el vizează reprezentarea evenimentelor cu ajutorul teoriilor, care permit legarea lor prin raporturi de cauză-efect. Este stadiul istoriei explicative; el corespunde căutării unor motive sociale, religioase și politice, care permit explicarea faptului pentru care Iisus a fost condamnat la pedeapsa capitală.

Cel de-al treilea stadiu, spune Ricœur, este momentul istoriografic propriu-zis. Acum este enunțată istoria ca o relatare fondatoare, și această operație necesită recurgerea la mit și la simbolism, pentru a da semnificație mizei în cauză. Ricœur o numește istorie „poetică” (în sensul etimologic al lui

⁴⁷ Michel de Certeau, *L'écriture de l'histoire*, Gallimand, Paris, 1975.

⁴⁸ Paul Ricœur, *L'écriture de l'histoire et la représentation du passé*, p. 736.

⁴⁹ Combin aici datele a două texte ale lui Paul Ricœur: *L'écriture de l'histoire et la représentation du passé*, p. 736-745, și *Philosophie critique de l'histoire: recherche, explication, écriture*, în: Guttorm Floistad, éd., *Problèmes philosophiques d'aujourd'hui. Philosophical problems Today I*, Kluwer, Dordrecht, 1994, p. 139-201.

poiein, „a face”, căci se înrudește cu mitul fondator). Aceasta nu se supune acelorași norme ca și tipurile precedente, și nu se pretează criteriilor verificării de fals sau adevărat (precum istoria documentară); ea nu cântărește diversele ipoteze ale evaluării evenimentului (precum istoria explicativă); veridicitatea sa se sprijină pe interpretarea pe care o dă trecutului și pe posibilitatea pe care o deschide grupului de a se înțelege în prezent. Altfel spus: ceea ce istoriografia, în sensul tare, recunoaște ca fiind adevărat, este conștiința de sine pe care ea o oferă grupului cititor. Deodată, linia dintre adevărul istoriei și ficțiunea istorică este mult mai neclară decât o credeau pozitivistii. În acest stadiu poetic, istoricul dezvăluie consecințele morții lui Iisus și arată cum, plecând de aici, a apărut o tradiție religioasă legată de numele său.

Termenul de „reprezentanță” exprimă, în același timp, intenția pe care o are istoricul de a ajunge la eveniment și caracterul aproximativ al punerii în scris a istoriei. Amintirea fixată de către istoric nu este niciodată decât (re)construcție. Pentru că scrierea istoriei nu participă la „mica fericire a recunoștinței”, care este privilegiul amintirii⁵⁰, ea trebuie să recurgă la munca de reprezentare, prin care este construit sensul pe care istoricul înțelege să-l comunice cititorului.

Clarificarea ricœuriană despre epistemologia istoriei este, totodată, magistrală și eliberatoare, căci ea pune capăt oricărei definiții totalitare (de aceea unice) a istoriografiei. Pentru a o spune: există mai multe maniere de a face istorie, unele mai legitime decât altele! A face dreptate istoricului constă în a se întreba despre scopul istoriografic. În special, recunoașterea dimensiunii poetice este capitală: valorizând recursul la expresia simbolică în istorie, aceasta eliberează istoricul de bănuiala privind simbolicul drept abuziv ori deviant, cu privire la etica istorică. Dimpotrivă, dacă îl urmăim pe Ricœur, simbolicul – că este teologic sau nu – este intrinsec unei năzuințe istoriografice de tip poetic. Dacă ea expune o relatare fondatoare, istoria precede tocmai datoria de a simboliza și de a imagina. Cum vedem că scrierea Faptelor nu se potrivește foarte exact acestei definiții?

O relatare a începutului.

Faptele Apostolilor reprezintă o relatare a începutului. Am apărât această teză în altă parte, arătând că, în producția culturală elenistică, este asimilată relatărilor întemeierii⁵¹. Există numeroase semne ale întemeierii, pe care interpretarea teologică a autorului i-o atribuie lui Dumnezeu: Dumnezeu stă

⁵⁰ „Amintirea deține un privilegiu pe care istoria nu-l va împărtăși, și anume, mica fericire a recunoașterii: «Este așadar ea! Este așadar el!». Ce mai recompensă, în ciuda gustului rău lăsat de o amintire dificilă, grea! Aceasta deoarece istoria nu beneficiază de această mică bucurie de a avea o problematică specifică a reprezentării și pentru că reconstrucțiile complexe ar trebui să fie reconstrucții, în scopul satisfacerii pactului veridicității cu cititorul” (Paul Ricœur, *L'écriture de l'histoire et la représentation du passé*, p. 736.

⁵¹ Daniel Marguerat, *La première histoire du christianisme*, p. 45-65.

la baza dezvoltării comunității din Ierusalim, prin trimiterea Duhului la Cincizecime (2, 1-13); Dumnezeu are un rol de inițiator în creșterea comunității credincioșilor (2, 47; 5, 14; 11, 24; 12, 24); Dumnezeu Se arată lui Pavel pe drumul Damascului pentru a face din el vectorul misiunii păgâne (9, 1-19); Dumnezeu ocazională întâlnirea lui Petru cu Corneliu printr-o intervenție supranaturală (10, 1-48), deschizând mântuirea non-iudeilor; Dumnezeu îi nimicește pe vrăjmașii credincioșilor (1, 15-26; 5, 1-11; 12, 21-23); Dumnezeu îi ferește pe trimișii săi de primejdiile mari (5, 33-41; 9, 23-25; 16, 19-34; 27, 1-44) etc. În ermeneutica sa teologică, Luca îl numește pe Cel pe care îl mărturisește a fi autorul ascuns al istoriei.

Însă, acest al treilea nivel al reprezentării istorice – după Ricœur – nu umbrește registrul documentar. Chiar dacă respectă o interpretare teologică, naratorul Faptelor nu renunță niciun moment la dimensiunea faptică a evenimentelor povestite. Scrierea lucană mărturisește o extraordinară atenție asupra cetăților în care ajung misionarii creștini (13, 4; 19, 21-23; 20, 36-38), a drumurilor parcurse (20, 2-3. 13-15), a momentului călătoriei (20, 6-15), a condițiilor de cazare (18, 1-3; 21, 8-10), a scenelor de adio (21, 5-7. 12-14) etc. Superbul capitol 27, cu relatarea naufragiului în care Luca se lasă sub imperiul efectelor dramatice, este celebru, în același timp, prin surprinzătoarea minuțiozitate a vocabularului său nautic. Același realism documentar se simte și în descrierea instituțiilor romane. Contrar reproșurilor, care îi fuseseră adresate de curând, constatăm astăzi că Luca dispune de o solidă informare asupra aparatului administrativ al Imperiului: Filipi este în mod foarte corect numită colonie (16, 12), pretoriile (*praetores*) sale primesc numele strategilor (16, 20), magistrații din Tesalonic sunt numiți în mod corect politarhi (17, 8), Galion primește la Corint titlul de proconsul (18, 12), și așa mai departe. Prezența acestor titlaturi, confirmate de cunoștințele noastre despre instituțiile imperiale⁵², ne arată că Luca folosește acest vocabular cu bună știință.

IV. Istoricul Luca la masa de lucru.

Ne rămâne să reluăm cele trei obiecții clasice, ridicate împotriva statutului de istoric al autorului Faptelor. Prima obiecție: Luca îi apropie, în mod nejustificat, pe Petru și Pavel, până la denaturare. A doua obiecție: Luca idealizează prima comunitate creștină din Ierusalim. A treia obiecție: Luca nu recunoaște activitatea epistolară a lui Pavel.

Asemănări voite.

⁵² Verificarea acestora este realizată în cel de-al doilea volum al enciclopediei *The Book of Acts in its First Century Setting*, David W.J. Gill; Conrad Gempf ed., Eerdmans/ Paternoster, Grand Rapids/ Carlisle, 1994.

Prima obiecție a fost ridicată de școala din Tübingen: Luca descrie un Petru pe cât de paulin posibil și un Pavel pe cât de petrin posibil, pentru a prezenta o viziune conciliară și irenică a originilor creștinătății⁵³. Constatarea este corectă, însă Baur se înșeală în privința unui punct: mimetismul constatat îl include și pe Iisus; pe Luca îl interesează mai puțin proximitatea Petru-Pavel și mai mult asemănarea lor comună cu Învățătorul. Petru și Pavel vindecă așa cum și Iisus a vindecat (compară Luca 5, 18-25 cu Fapte 3, 1-8 și Fapte 14, 8-10!). Ca și Iisus în momentul botezului Său, Petru și Pavel beneficiază de o viziune extatică în momentele-cheie ale misiunii lor (Fapte 9, 3-9; 10, 10-16). Ca și Iisus, ei predică și îndură ostilitatea iudeilor. Ca și Învățătorul, ei suferă și sunt amenințați de moarte. Pavel este judecat în același fel ca Iisus (Fapte 21-26), și ca El, Petru și Pavel devin, la sfârșitul vieții lor, obiectul unei eliberări miraculoase (Fapte 12, 6-7; 24, 27-28, 6).

Procedeele la care recurge naratorul este cunoscut în retorica greco-romană. El are și un nume: *syncrisis*. Acest procedeu constă în a pune în paralel două personaje, în scopul apropierii și comparării lor, și de a marca superioritatea unuia în fața celuilalt⁵⁴. *Syncrisis* este mediul literar al continuității: el vizează evidențierea apartenenței la un model. În cazul nostru, modelarea lui Pavel pe Petru vizează evidențierea dependenței lor comune de Iisus. Construcția în paralel declară faptul că, apostolii perpetuează faptele lui Iisus și sunt vectorii unei puteri care îi precedă, puterea „numelui lui Iisus”⁵⁵.

Syncrisis este, așadar, un dispozitiv formal care îi permite lui Luca să asigure întâietatea hristologică a acțiunilor apostolilor. Înțelegem că interpretarea teologică cade aici în mod evident asupra prezentării faptelor, cu scopul de a reține (în mod exclusiv?) trăsăturile care se înscriu în cadrul continuității teologice.

Comuniunea bunurilor: realitate sau ficțiune?

Luca a fost vehement contestat în privința tabloului comunității din Ierusalim, pe care îl prezintă (Fapte 1-5). I s-a reproșat construirea unui tablou complet idealizat al „primăverii la Ierusalim”, înfrumusețat de utopia unanimității credincioșilor și a comuniunii bunurilor acestora. Sumarele narative din Fapte 2, 42-47 și 4, 32-35, descriind celebrarea comuniunii lor fraterne, sunt celebre: „Iar toți cei ce credeau erau laolaltă și aveau toate de obște” (2, 44). Utopie sau fictiv acest ideal al împărțirii bunurilor? Critica istorică a fost feroce cu Luca, acuzându-l de descrierea unui trecut paradiziac în contrast cu starea

⁵³ Vezi mai sus, *Luc sous les feux de la critique*.

⁵⁴ O bună prezentare a metodei *syncrisis* găsim la Jean-Noël Aletti, *Quand Luc raconte* (LIB 115), Cerf, Paris, 1998, p. 69-166.

⁵⁵ „Numele lui Iisus” reprezintă, în Fapte, atât conținutul emblematic al propovăduirii apostolice, cât și o putere care stă la baza tuturor minunilor: Fapte 2, 21.38; 3, 6.10; 4, 10.12.17-18.30; 5, 28.40-41; 8, 12.16; 9.15-16 etc.

creștinătății din timpul său. Hans Conzelman este reprezentativ în rândul celor care înclină spre ficțiune: „*Imaginea acestei comunități a bunurilor este ideală [...], ea nu poate fi considerată ca fiind istorică*”⁵⁶. Acest scepticism asupra istoricității se hrănește din îndoielile asupra viabilității unui astfel de regim economic, precum și a lipsei atestărilor externe ale Faptelor, despre o comunitate a bunurilor în rândul creștinilor din Ierusalim.

Să spunem de la început că nicio atestare exterioară a cărții Faptelor, nici literară, nici arheologică, nu vine să confirme valoarea istorică a tabloului⁵⁷. De altfel, este neîndoielnic faptul că, comunitatea bunurilor este o utopie socială cunoscută în Antichitate. Platon a făcut-o celebră, prescriind-o pentru republica sa ideală (*Republica* 464b). Dar ea nu este decât un mit: Strabon atestă punerea sa în practică la sciți (*Geografia* 7, 3, 9), Diodor de Sicilia în insulele Lipari (*Biblioteca Istorică* 5, 9, 4), Jamblique la discipolii lui Pitagora (*Viața lui Pitagora* 167-168). Cum se întâmpla aceasta în Palestina? Dispunem de exemplul esenienilor. Filon raportează că, în comunitățile eseniene „*nu există decât o singură sursă de bani comună tuturor, și cheltuielile sunt comune: comune sunt hainele, comune și alimentele*”⁵⁸. Iosif Flavius îi compară pe esenieni cu pitagoreicii: „*Aceștia urăsc bogățiile și comunitatea bunurilor este la ei admirabilă [...]. Bunurile fiecăruia sunt puse în comun și toți, ca frații, nu au decât o singură avere*” (*Războiul iudaic* 2, 122). Scrierile de la Qumran dovedesc, de asemenea, faptul că secta le cerea noilor membri să renunțe la bunurile personale⁵⁹. Exemplul comunităților eseniene și al celor de la Qumran arată că, în Palestina primului secol creștin, existau grupuri religioase, în rândul cărora conștiința comunitară se concretiza în planul gestionării bunurilor; acest procedeu îi furnizează descrierii lui Luca un sprijin direct, stabilindu-i plauzibilitatea istorică.

Actualmente, exegeții Faptelor sunt mult mai puțin susceptibili la adresa fiabilității istorice a relatării lui Luca. Bazându-se pe plauzibilitatea istorică pe care o furnizează exemplul esenian, ei estimează că nimic nu se opune unei practici comunitare în rândul primei comunități ierusalimite⁶⁰. Ipoteza, sprijinită

⁵⁶ Hans Conzelman, *Die Apostelgeschichte* (HNT 7), Mohr, Tübingen, 1963, p. 31.

⁵⁷ S-a invocat Galateni 2, 10: colecta cerută de sinodul de la Ierusalim din anul 49, ca un gaj al unității regăsite dintre iudeo-creștinii din Ierusalim și misiunea paulină, are loc, după Pavel, „pentru ca noi să ne aducem aminte de cei săraci”; această nevoie de ajutor implică o anumită sărăcie a Bisericii din Ierusalim, care ar fi fost efectul ascuns al comunitarismului economic descris de textul nostru? Raționamentul este tras de păr: prezența săracilor într-o comunitate religioasă a Antichității nu este un indicator al venitului mediu al membrilor săi.

⁵⁸ *Quod omnis probus* 86.

⁵⁹ I QS 1,11-12; 6,15-23; 9,7-9. Inventarul acestor texte îl găsim la Hans-Josef Klauck, *Gütergemeinschaft in der klassischen Antike, in Qumran und im Neuen Testament*, în „Gemeinde. Amt. Sakrament”, Echter, Würzburg, 1989, p. 69-100.

⁶⁰ Vom găsi dosarul istoric la Brian Capper, *The Palestinian Cultural Context of Earliest Christian Community of Goods*, în „The Book of Acts in its First Century Setting”, vol. 4, Richard Bauckham ed., Eerdmans/ Paternoster, Grand Rapids/ Carlisle, 1995, p. 323-356.

pe arheologie, a prezenței unui cartier esenian în Ierusalimul primului secol, aduce cu sine posibilitatea unei influențe eseniene asupra rânduielilor grupului creștin. Informat despre această practică din sânul comunității creștine primare, autorul Faptelor a pus-o în evidență prin intermediul sumarelor narrative; el generalizează astfel, însă nu inventează ceea ce era realitatea unui (mic?) grup din Ierusalim. A-l acuza pe autorul Faptelor că proiectează un vis comunitar la originile creștinismului nu mai stă în picioare, în consecință; sub o formă, pare-se modestă, acest model a căpătat formă în rândul primei comunități ierusalimite. Luca mărturisește despre această practică prin intermediul sloganului „totul în comun” (4, 32), împrumutat din idealul grec al prieteniei, care semnaleză, mai degrabă, un program decât descrierea unui sistem de gestiune. El vede în aceasta efectul unei concretizări exemplare a acestui ideal. Modalitățile sale de funcționare ne scapă, dar nu și finalitatea sa, căreia autorul îi atribuie faptul că: nimeni din comunitate nu suferea din cauza sărăciei sale (4, 34). Chiar dacă este conștient de caracterul său anacronic, Luca preamărește acest ideal comunitar, pe care îl consideră conform cu imperativul dreptății sociale pe care l-a moștenit de la Iisus (Luca 1, 52-53; 4, 18-27; 6, 20b-26; 12, 13-21; 16, 19-31 etc.).

Imaginea lui Pavel în Fapte.

O altă obiecție împotriva muncii istorice a lui Luca: absența oricărei mențiuni despre activitatea epistolară a lui Pavel, despre care putem crede că a ocupat, totuși, o parte însemnată a timpului și energiei apostolului. Cum se explică această tăcere apăsătoare? Nepriceperea istoricului? Ignoranță? Alegere deliberată? Întrebarea devine și mai fermă atunci când comparăm argumentația epistolelor cu predica paulină din Fapte, marcată, în mod esențial, de continuitatea cu iudaismul, sub semnul supunerii legaliste (Fapte 16, 3; 22, 3; 23, 6; 28, 17). L-a citit sau l-a înțeles Luca greșit pe Apostolul Neamurilor?

Mă tem că, punând întrebarea în termenii aceștia, nu fac decât să dau dovadă de anacronism. Distanța dintre epistole și portretul lucan al lui Pavel este incontestabilă. Dar ce facem de obicei atunci când ne întrebăm despre imaginea lui Pavel din Fapte? Procedura este imuabilă: cercetătorul confruntă textul lucan cu textul epistolelor și evidențiază greșelile de interpretare ale lui Luca. Ori, este un anacronism total să ni-l imaginăm pe Luca scriind istoria lui Pavel, în timp ce are sub ochii săi epistolele pauline! Între Fapte și canonul epistolelor pauline este neglijată o etapă istorică: fenomenul complex și multiform al receptării lui Pavel. Luca nu reduplică mesajul lui Pavel, după cum nici Epistola către Efeseni nu reduplică mesajul din Romani sau Galateni.

François Bovon apără ideea că receptarea apostolului, în primul secol, a avut două forme. Pe de o parte, Pavel a supraviețuit în scrierile redactate în numele său: este vorba despre epistolele așa-zise deutero-pauline (Coloseni, Efeseni, 2 Tesaloniceni) și epistolele pastorale (1-2 Timotei, Tit). Pe de altă

parte, memoria apostolului a fost amplificată prin amintirea acțiunii sale: este cazul Faptelor Apostolilor și, mai târziu (către 200), Faptelor apocrife ale lui Pavel. Pe de o parte, Pavel a supraviețuit ca document, pe de alta, ca monument⁶¹. Urmând această presupunere, am spune că receptarea lui Pavel este organizată în jurul a trei poli: biografic, canonic și doctoral.

În privința polului „biografic”, Pavel este celebrat drept eroul Evangheliei, misionarul națiunilor, despre care se povestesc cele mai însemnate fapte (Faptele); aici se pregătește o aghiografie, a cărei mărturie sunt *Faptele lui Pavel*. Polul „canonic” vorbește despre Pavel scriitorul, adunând și primind scrierile sale, formând o colecție care pregătește locul primirii sale în canonul Noului Testament (Epistolele pauline). Cât despre polul „doctoral”, Pavel este invocat ca un doctor al Bisericii, ale cărui sentințe sunt imitate în epistolele pseudoepigrafe (Coloseni, Efeseni, 2 Tesaloniceni, Pastorale). Aceste trei tipuri de receptie sunt parale și sincrone; ele au văzut lumina zilei între anii 70-100. Ele reprezintă trei feluri de a asuma absența apostolului, fie prin fixarea amintirii vieții sale (moștenire biografică), fie prin păstrarea scrierilor sale (moștenire canonică), fie prin instituirea unei icoane teologice, garantă a interpretării ortodoxe (moștenirea doctorală, cf. Coloseni 2, 5). Fiecare dintre aceste gestiuni ale moștenirii pauline selectează trăsăturile care îi convin din figura apostolului și îi conferă acestei figuri un statut specific.

Insistăm asupra acestui fapt: canonul epistolelor pauline nu constituie soclul documentar, pânza de fond pe care s-ar ridica receptarea apostolului; el constituie prin sine o filieră în receptarea figurii lui Pavel, o filieră specifică, care reține din el statutul de scriitor polemist; această filieră este paralelă cu filierele biografică și doctorală.

Consecințele acestei percepții a receptării lui Pavel sunt importante.

Prima consecință: tăcerea lui Luca asupra scrierilor lui Pavel devine perfect explicabilă. Cele câteva contacte terminologice ale Faptelor cu limbajul paulin nu trebuie subestimate, însă raritatea lor nu creditează ideea unei consultări lucane a corespondenței apostolului⁶². Această tăcere nu semnaleză o uitare a lui Luca, ci faptul că această cunoaștere a eroului său nu este o cunoaștere literară. Prezența vocabularului paulin în Luca – Fapte, în special a „meteoritului paulin” din Fapte 13, 38-39⁶³, ne poate determina să credem că autorul nostru dispunea de *loghia* apostolului. Nu este mai puțin însemnat nici

⁶¹ François Bovon, *Paul comme document et Paul comme monument*, în Joël Allaz etc., *Chrétiens en conflit. L'épître de Paul aux Galates* (Essais bibliques 13), Labor et Fides, Genève, 1987, p. 54-55.

⁶² O opinie contrară întâlnim la Charles K. Barrett, *Acts and the Pauline Corpus*, ET 78/1, 1976, p. 1-5.

⁶³ Aceste două versete par a ieși direct dintr-o epistolă a lui Pavel: „Cunoscut deci să vă fie vouă, bărbați frați, că prin Acesta vi se vestește iertarea păcatelor și că, de toate câte n-ați putut să vă îndreptați în Legea lui Moise, întru Acesta tot cel ce crede se îndreaptă” (13, 38-39).

faptul că mișcarea căreia Luca îi aparține nu se hrănește, în primul rând, din cuvintele apostolului, ci din istoria vieții sale.

A doua consecință: fiecare filieră a receptării lui Pavel compune, într-o manieră specifică, imaginea eroului său. În epistolele Pastorale, Pavel este citat ca începutul absolutului: el primește statutul de părinte, adresându-se celor pe care i-a născut, „copiii săi în credință”⁶⁴. În relatarea lui Luca, dimpotrivă, Pavel este precedat: el se înscrie în continuarea lui Petru și Ștefan⁶⁵. Un alt exemplu: minunile. Luca îi atribuie lui Pavel o serie de acte terapeutice (vindecarea paralizicului din Listra în Fapte 14, învierea lui Eutihie în Fapte 20, vindecarea lui Publius în Fapte 28 etc.). S-a pretins că aceste minuni sunt o simplă reproducere a părții lui Luca de minuni atribuite lui Petru, însă în mod greșit: Pavel însuși nu a negat niciodată faptul că este înzestrat cu puteri harismatice⁶⁶. Filiera biografică, sau, să spunem, narativă, pune așadar în valoare ceea ce, din motive interne strategiei apostolului, a rămas în scrierile sale ca o stare de referință menținută⁶⁷.

Luca și Eusebiu de Cezareea.

Puneam inițial întrebarea: cine a scris primul o istorie a creștinismului?

La sfârșitul acestui studiu, întrebarea pare să se impună: Eusebiu de Cezareea uzurpă titlul. Autorul (anonim) al dubletului Luca – Fapte, pe care tradiția, începând cu Sfântul Irineu, l-a numit Luca, a fost pionierul istoriografiei creștine. Ce diferențiază, în definitiv, opera sa de *Istoria Bisericească* a lui Eusebiu? Și unul și celălalt se consacră unei interpretări teologice a istoriei. Și unul și celălalt îndrăznesc să se consacre scrierii unei opere istoriografice a nașterii și răspândirii unei grupări religioase. Eusebiu își citează sursele și afișează un raport critic cu privire la documentația sa, în timp ce Luca își camuflează împrumuturile; aceasta nu înseamnă, totuși, că Eusebiu și Luca nu adoptă, cu privire la predecesorii lor, o poziție selectivă și critică.

⁶⁴ Despre imaginea lui Pavel în Pastorale, amintim impozantul studiu al lui Yann Redaliée, *Paul après Paul. Le temps, le salut, la morale selon les épîtres à Timothée et à Tite* (Monde de la Bible 31), Labor et Fides, Genève, 1994.

⁶⁵ Luca trasează din nou, asupra acestui punct, conștiința de sine a apostolului: crezurile, fragmentele innologice și formulele kerymatice pe care Pavel le redă în epistolele sale, și câteodată le citează, mărturisesc că se pune în omul „precedat” de o tradiție.

⁶⁶ „Dovezile mele de apostol s-au arătat la voi în toată răbdarea, în semne, prin minuni și prin acte de putere” (2 Corinteni 12, 12); cf. 1 Tesaloniceni 1, 5; 1 Corinteni 14, 18. Vom consulta, despre acest subiect, monografia lui Stefan Schreiber, *Paulus als Wundertäter. Redaktionsgeschichtliche Untersuchungen zur Apostelgeschichte und den authentischen Paulusbriefen* (BZNW 79), de Gruyter, Berlin, 1996.

⁶⁷ Pentru acest dosar complex, trimitem la articolul nostru: *L'image de Paul dans les Actes des Apôtres*, în Michel Berder éd., ACFEB, *Les Actes des Apôtres. Histoire, récit, théologie* (LeDiv 198), Cerf, Paris, în curs de apariție.

După mine, diferența capitală se joacă astfel: Eusebiu apără o ortodoxie teologică, stigmatizează ereziile și narează istoria unei instituții. Luca, dimpotrivă, nu e interesat de dimensiunea instituțională a Bisericii: dezvoltarea Cuvântului este ceea ce îl preocupă, un Cuvânt fecund și creativ, a cărui progresie în istorie este asigurată de un Dumnezeu Providențial. Cine este interesat de articularea slujirilor în Biserică va afla puține informații din lectura Faptelor; dimpotrivă, acțiunea mâinii invizibile a lui Dumnezeu în istorie este arătată în mai multe rânduri⁶⁸.

Eusebiu este primul istoric al Bisericii. Luca, în schimb, este primul care, într-o perspectivă istoriografică și în vederea construirii unei identități a creștinătății, a descris istoria originilor creștine.

LUKE, PIONEER OF CHRISTIAN HISTORIOGRAPHY

(Abstract)

The paper tries to emphasize the real position of Luke as the first author of a history of Christian origins. Although the modern historical research hadn't any doubts to designate Eusebius of Caesarea, some revisionist attitudes (Henry Cadbury, Martin Dibelius) from the early 20th century contributed to impose a change, founded on a better understanding of characteristics of Judean and late Greek historiography. The result of such approaches, well represented after 1960, is a large reconsideration of Luke as a true historian, well before Eusebius of Caesarea, as author is discussing.

Keywords: Christian historiography, Luke, Eusebius of Caesarea, scientific modern debates, reconsideration.

⁶⁸ Această trăsătură non-instituțională a Faptelor a fost bine percepută de către Mark Reasoner, „The Theme of Acts: Institutional History or Divine Necessity in History?”, *JBL* 118, 1999, pp. 635-639. Rolul important al providenței divine, *pronoia*, în istorie, atât la Iosif Flavius cât și la Luca este arătat de John T. SQUIRES, *The Plan of God in Luke-Acts* (SNTS.MS 76), Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

PATRIARHULUI MIRON CRISTEA

LUCIAN DINDIRICĂ

Născut la 18 iulie 1868, la Toplița¹, Miron Cristea primește la botez numele Elie, nașul urându-i „să crească mare, să fie sănătos și popă să se facă!”². Și-a început studiile în 1879, la Gimnaziul săsesc din Bistrița, rămânând aici până în 1883; următorii 4 ani și i-a petrecut la Gimnaziul grăniceresc din Năsăud. Între 1887 și 1890 a urmat cursurile Institutului Teologic din Sibiu, pentru ca, în 1891, să fie trimis de către mitropolitul Miron Românul să se înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Budapesta³, unde va obține, patru ani mai târziu, titlul de doctor, cu o teză despre viața și opera lui Eminescu⁴. Teza, susținută la Universitatea din Budapesta, în limba maghiară, la scurt timp după moartea marelui poet Mihai Eminescu (trecuseră doar șase ani), a fost tipărită cu titlul *Eminescu, viața și opera. Studiu asupra unor creații mai noi din literatura română*, la editura „Aurora”, în anul 1895⁵, și, ulterior, tradusă în limba română⁶.

Încă din perioada studiilor, tânărul Elie Cristea a început să profeseze ca învățător la Școala primară din Orăștie, între 1890 și 1891, prin decizia Consistoriul Arhiepiscopozan din Sibiu, fiind numit și director al aceleiași școli⁷. După terminarea studiilor de la Budapesta, mitropolitul Miron Românul îi oferă funcția de secretar al Arhiepiscopiei din Sibiu, funcție pe care o va deține până în 1902, când va deveni, pentru șapte ani, consilier (asesor) în cadrul aceleiași arhiepiscopii. În această perioadă urcă pe scara ecleziastică: este hirotonit diacon necăsătorit (30 ianuarie 1900), arhidiacon (8 septembrie 1901), călugărit la mănăstirea Hodoș Bodrog, sub numele Miron (1902), ieromonarh (13 aprilie 1903), protosinghel (1 iunie 1908). În paralel, desfășoară activitate publicistică, fiind, între 1898 și 1900, redactor la „Telegraful Român”, iar 1905 devine președinte al „despărțământului” Sibiu al Astreii⁸.

¹ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 141.

² Ilie Șandru, Valentin Borda, *Un nume pentru istorie – Patriarhul Elie Miron Cristea*, Târgu Mureș, Casa de Editură Petru Maior, 1998, p. 27.

³ *Ibidem*, p. 35.

⁴ O schiță succintă a studiilor lui Miron Cristea la Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 141.

⁵ *Pagini dintr-o arhivă inedită. Documente literare*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Antonie Plămădeală, București, 1984 (<http://ebooks.unibuc.ro/filologie/melian/44.htm>).

⁶ Elie Miron Cristea, *Luceafărul poeziei românești. Mihai Eminescu*, ediție îngrijită și prefațată de Maria Roșca, București, Ginta Latină, 1997.

⁷ Ilie Șandru, Valentin Borda, *op. cit.*, p. 31.

⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 141.

În 1909, la 21 noiembrie/3 decembrie, este ales episcop al Caransebeșului și înscăunat la 25 aprilie/8 mai 1910. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, și a făcut parte din delegația românilor transilvăneni, care a prezentat actul Unirii la București⁹. Cu această ocazie, Regele Ferdinand rostește o cuvântare „cu ocazia primirii actului de unire a Transilvaniei”¹⁰. În discursul său, Ferdinand îi numește pe ardeleni „frați”: „În numele românilor din vechiul Regat, din Basarabia și din Bucovina, astăzi uniți, cu profundă recunoștință primesc hotărârea fraților noștri de peste Carpați, de a săvârși unitatea națională a tuturor românilor, și declar pe veci unite, în Regatul român, toate ținuturile locuite de români, de la Tisa până la Nistru. Cu dragoste nețarmurită mi-am închinat viața scumpului meu popor, plin de credință în menirea lui istorică. Prin lupte și prin jertfe, Dumnezeu ne-a dat să înfăptuim azi aspirațiile noastre cele mai sfinte. Mulțumindu-i din adâncul sufletului, ne îndreptăm gândurile către cei care cu sângele lor au clădit noul temel al dezvoltării noastre naționale. Prin devotament neclintit pentru opea lor, le vom arăta recunoștința noastră, prin ele vom arăta roadele binefăcătoare ale crudelor încercări. Pe acest temel, al unei puternice democrații și al vieții frățești între popoare, vom răspunde, totodată, simțămintelor aliaților noștri, alături de care am luptat pentru marea cauză a dreptății și a libertății în lume. Să trăiască România pe veci unită!”¹¹.

Pe 7 iunie 1919, Miron Cristea este ales membru de onoare al Academiei Române. La finele aceluiași an, pe 18 decembrie, a fost ales mitropolit primat al României întregite, iar pe 19 decembrie a fost investit și înscăunat în cea mai înaltă funcție, existentă la acea dată în Biserica Ortodoxă Română¹².

Pentru Miron Cristea urmează o etapă fundamentală în implicarea în viața publică. Primul pas l-a constituit Patriarhia – la 4 februarie 1925 ajunge să ocupe nou înființatul scaun patriarhal al României, pentru ca, la 1 noiembrie 1925, într-o ceremonie care l-a impresionat profund, să fie investit în noua demnitate; despre această investitură Miron Cristea însuși nota, în însemnările sale personale: „A fost, desigur, ceva grandios. Populația Bucureștilor se adunase, desigur, sute de mii, de-a lungul străzilor de la Mitropolie la Palat (...) Sala tronului era arhiplină, ceva de tot distins. M-a surprins că au venit toți miniștrii plenipotențiali străini, în frunte cu ministrul Franței (...) Gestul regelui, reginei, prințului Carol și soției sale, Elena, de a-mi săruta mâna după vorbire, a impresionat nu numai pe cei prezenți, ci pe toată țara”¹³.

⁹ *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, red. Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, București, Editura Academiei Române, 1968, p. 424.

¹⁰ Ion Scurtu, *Regele Ferdinand (1914-1927), activitatea politică*, București, Editura Garamond, s.a., p. 152.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 142.

¹³ Elie Miron Cristea, *Note ascunse. Însemnări personale (1895-1937)*, ediție îngrijită, notă asupra ediției Maria și Pamfil Bilțiu, Cuvânt înainte, note științifice, comentarii Gheorghe I. Bodea, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1999, p. 99.

După ce, vreme de secole spațiul românesc fusese condus de mitropoliți, secolul al XX-lea aducea un patriarh la conducerea Bisericii Ortodoxe Române. Sfârșitul Primului Război Mondial și Marea Unire din 1918, confirmată la nivel internațional prin Conferința de Pace de la Paris, au adus extinderea teritoriului României. Biserica, la rândul său, trebuia reorganizată, această reorganizare făcându-se prin transformarea funcției de mitropolit primat în funcția de patriarh.

Reținem discursul regelui la investirea ca patriarh, discurs ce surprinde ascensiunea de la funcția de mitropolit primat la cea patriarhală: „Pe cât de fericit eram când ai fost chemat de peste munții liberați, prin vitejia ostașilor români, la păstoria Ungro-Vlahiei, pe atât de fericit sunt astăzi, când îți încredințez cârja de patriarh al Bisericii Ortodoxe Române”¹⁴.

La nici doi ani de la așezarea pe tronul patriarhal al României, conjunctura politică internă a României îi permite patriarhului să mai urce o treaptă în impresionantul *cursus honorum* al vieții sale publice. La 20 iulie 1927 murea regele Ferdinand, iar în aceeași zi, principele Mihai devenea noul rege al României. Întrucât era minor, prerogativele monarhice erau preluate de nou înființata Regență, din care făcea parte și patriarhul Miron Cristea¹⁵.

„În după-amiaza zilei de 20 iulie a avut loc ședința comună a Adunării Deputaților și Senatului în cadrul căreia cei trei regenți – principele Nicolae, patriarhul Miron Cristea și Gh. Buzdugan – au depus jurământ: <Jur credință Maiestății Sale regelui Mihai I. Jur a păzi Constituțiunea și legile poporului român, a menține drepturile lui naționale și integritatea teritoriului>. Guvernul a luat măsuri de siguranță, pentru a împiedica orice manifestație ostilă actului de la 4 ianuarie, sau o eventuală încercare a lui Carol de a veni în țară; starea de asediu a fost extinsă la scara întregii țări, iar presa a fost supusă unei severe cenzuri. Mai mulți ofițeri și oameni politici – între care N. Iorga – au fost atenționați să nu facă propagandă fostului principe”¹⁶.

În proclamația *Înaltei Regențe*, motivațiile schimbării formei de conducere erau argumentate astfel: „Chemați conform Constituției prin voința regelui Ferdinand I, consfințită de votul Adunării Naționale, din 4 ianuarie 1926, a exercita puterile regale în timpul minorității Maiestății Sale, regelui Mihai I, avem conștiința deplină a marelui sarcini ce ne este încredințată”¹⁷.

În aceleași note ale sale, patriarhul nota laconic: „Regele moare la 20 iulie 1927. Regența intră în funcțiune”¹⁸. Personalitatea lui Carol al II-lea părea

¹⁴ Ion Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999, p. 159.

¹⁵ *Istoria românilor*, vol. VIII. *România reîntregită (1918-1940)*, coord. Ioan Scurtu, secr. Petre Otu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 262.

¹⁶ Ion Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România, evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 233.

¹⁷ Ion Mamina, *Regalitatea în România 1866-1947*, București, Editura Compania, 2004, p. 152.

¹⁸ Elie Miron Cristea, *op. cit.*, p. 108.

a-l scoate pe Miron Cristea din viața politică, deoarece reîntoarcerea „fiului risipitor” va determina sfârșitul Regenței, sfârșitul crizei dinastice și „restaurația” din vara lui 1930¹⁹.

În calitate de membru al Regenței, observă autorii sintezei de *Istoria românilor*, Miron Cristea a ținut să se implice activ în viața politică românească, *Însemnările* sale personale menționând o întâlnire cu Iuliu Maniu: „... l-am chemat la mine și i-am ținut o lecție aspră, date fiind relațiile noastre de colegi la universitate. I-am făcut aspre imputări pentru ținuta lui arogantă, care are o singură posibilitate categorică, bazat pe masele cărora li s-au făcut promisiuni fără rost”²⁰.

Imaginea lui Miron Cristea este una patriarhală, amintind parcă, grație înaltei sale funcții ecleziastice, de cronicarii îndepăratului Ev Mediu; descriind moartea lui Ion I. C. Brătianu, autorul lucrării de sinteză a istoriei românilor nota: „«O neștiutoare hire omenească!» ar fi exclamat Miron Cristea de-ar fi descris evenimentele anului 1927: când se credea stăpân pe toate pârgھیile puterii, Ion I. C. Brătianu a fost răpus de o amigdalită infecțioasă”.

Problemă majoră a politicii românești din deceniul al III-lea al secolului al XX-lea, criza dinastică și-a găsit o formulă, dacă nu de rezolvare, măcar de compromis, prin instituirea Regenței. Se poate spune, așadar, că prezența lui Miron Cristea în cadrul acesteia încerca a fi o soluție la o situație neprevăzută, apărută în anii '20 ai secolului trecut.

Se pare că, deși personajul nostru a realizat mai mult în calitate de patriarh sau prim-ministru al României, el a fost înregistrat mai des ca membru al Regenței, poate și datorită rarității apariției acestei instituții în istoria românilor; este și cazul unei lucrări dedicate istoriei României în secolul al XX-lea²¹.

Începutul carierei de prim-ministru și contextul politic sunt descrise în sinteză de istoricul Ioan Scurtu. „După 8 ani de la urcarea pe tron, Carol al II-lea își putea realiza obiectivul urmărit, de a face din monarhie factorul decisiv în conducerea țării. Primindu-l pe O. Goga în audiență, în dimineața zilei de 10 februarie 1938, regele i-a anunțat intenția de a constitui un guvern de uniune națională. Uluit de cele auzite, Goga – care era convins că va avea o lungă perioadă de guvernare – a trebuit să-și depună mandatul. Au urmat obișnuitele audiențe, privind formarea noului guvern. Cei convocați – C. Argetoianu, N. Iorga, Al. Averescu, I. I. C. Brătianu – au acceptat necesitatea instituirii unui guvern de autoritate, care să restabilească ordinea în țară și să ia măsuri ferme împotriva mișcării legionare”²².

¹⁹ Despre această problematică, vezi Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România (1925-1930)*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 190-253.

²⁰ *Istoria românilor*, VIII, p. 271.

²¹ Stephen Fischer-Galați, *România în secolul al XX-lea*, traducere de Manuela Macarie, cuvânt înainte de Kurt W. Treptow, Iași, Institutul European, 1998, p. 57.

²² Ioan Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România, evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 428.

Carol al II-lea îi oferă patriarhului fotoliul de prim-ministru²³, cariera publică a lui Miron Cristea fiind de acum întregită: patriarh – membru în Regență – prim-ministru. Ce importanță avea numirea lui Miron Cristea în această nouă demnitate? Răspunsul îl găsim într-o lucrare recentă, dedicată vieții ecleziastice din România, pentru perioada anilor '30: „Prezența sa, ce se dorea «neutră», era o garanție a neutralității sprijinului pe care Biserica Ortodoxă Română (cel mai puternic simbol național al românilor) îl acorda deja regelui, într-un moment de cumpănă pentru însăși soarta statului român”²⁴.

Pentru a înțelege contextul și importanța numirii lui Miron Cristea ca prim-ministru, trebuie să facem apel la un citat dintr-o sinteză de istoria românilor, asupra activității politice a lui Miron Cristea și, cu precădere, asupra funcției sale politice de prim-ministru; descriind perioada de la sfârșitul anului 1937 și începutul anului 1938, autorii notează: „... regele [Carol al II-lea] nu dorea să instaleze un guvern puternic, deoarece, gândea el, sosise vremea să instaureze o dictatură regală. El a acționat repede și fără prea multă vâlvă, la 10 și 11 februarie 1938, când, pur și simplu, a înlocuit guvernul Goga cu un «guvern consultativ», condus de patriarhul Bisericii Ortodoxe, Miron Cristea, având în componența sa câțiva foști prim-miniștri și pe Ion Antonescu, ca ministru al apărării”²⁵. Ar reieși, astfel, o activitate a lui Miron Cristea, în calitate de prim-ministru, aflată sub atenta supraveghere a regelui Carol al II-lea.

Mai mult decât atât, fostul rege al României, Mihai I, vedea în Miron Cristea o simplă „marionetă” politică, un interpus al lui Carol al II-lea în fotoliul de premier al țării. „După ce l-a revocat pe Goga – spune Mihai I – tatăl meu l-a instalat în fruntea guvernului pe patriarhul Miron Cristea, unul din cei trei regenți ai copilăriei mele. După părerea mea, aceasta a fost o nouă greșală. Biserica trebuie să se ocupe de treburile ei și nu de cele ale statului. Făcând dintr-un prelat un prim-ministru, Carol al II-lea, prin forța lucrurilor, a amestecat genurile. La drept vorbind însă, Cristea nu mai era altceva decât un ministru-marionetă. Puterea reală se afla în mâinile tatălui meu”²⁶.

Data fiind relația sa cu regele Carol al II-lea, Miron Cristea nu putea lipsi nici din lucrări dedicate monarhiei românești. Evident că principala referire

²³ Despre venirea lui Miron Cristea în funcția de prim-ministru și transformarea regimului monarhic al României, vezi Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1940)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 343 și urm., precum și o lucrare mai veche: Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938-1940)*, București, Editura Politică, 1970.

²⁴ Mirel Bănică, *Biserica Ortodoxă Română, stat și societate în anii '30*, prefață de Marius Turda, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 228-229.

²⁵ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 435.

²⁶ Mihai al României, *O domnie întreruptă*, convorbiri cu Philippe Viguie Desplaces, București, Editura Libra, p. 69.

privește perioada în care acesta a ocupat funcția de prim-ministru, începând cu februarie 1938²⁷.

Din noul guvern, prezidat de Patriarhul Miron Cristea, făceau parte „gruparea centristă, desprinsă din Partidul Național-Țărănesc și gruparea lui Gh. Tătărescu, din Partidul Național-Liberal, precum și alți vechi susținători ai lui Carol al II-lea (generalul Paul Teodorescu, C. Argetoianu, Voicu Nițescu ș.a.). Ca miniștri secretari de stat au fost numiți 7 foști președinți ai Consiliului de Miniștri (Al. Averescu, Arthur Voitoianu, Gh. Gh. Mironescu, Al. Vaida Voievod, dr. C. Angelescu, N. Iorga și Gh. Tătărescu), care aveau menirea să acopere, cu numele lor, regimul monarhic. Este de remerțat că, dintre foștii președinți ai Consiliului de Miniștri, numai Iuliu Maniu și O. Goga n-au acceptat oferta, iar Barbu Știrbey n-a fost solicitat de rege”²⁸.

La 6 martie 1939, Patriarhul Miron Cristea moare la Cannes, în Franța, unde plecase „cu voe bună și nădejdi de însănătoșire deplină, căci nimeni nu bănuia răul ce avea să se întâmple, poate tocmai și din pricina oboselii drumului prea lung”²⁹. Slujba de înhumare este descrisă de regele Carol al II-lea în însemnările sale: „Dimineața, la 11, înmormântarea patriarhului Miron Cristea în Patriarhie. Slujba foarte frumoasă și civilizată oficiată de mitropolitul Nicodim al Moldovei. Au luat parte mai toți vlădicii din țară și unii de peste graniță (...) Siciul, așezat în mijlocul catedralei, avea un capac de sticlă, așa încât am putut să-l văd o ultimă dată pe acest bun slujitor al Bisericii și al Țării”³⁰.

La final, putem conchide, prin cuvintele adresate patriarhului Miron Cristea, în 1938, la împlinirea vârstei de 70 de ani: „Arhiepiscopul venerabil, pe tamplele căruia s-a împletit ce mai frumoasă cunună a ortodoxiei românești, Patriarhul, Înalțul regent din anii 1927-1930, Președintele Consiliului de Miniștri din anul 1938, s-a ridicat dintr-o sănătoasă familie țărănească. Această limpede și vânjoasă obârșie a însemnat însă în viața sa mai mult decât orice blazon, decât orice strălucită noblețe”³¹.

²⁷ A se vedea, în special, Ioan Scurtu, *Monarhia în România 1866-1947*, București, Editura Danubius, 1991, p. 111 și urm.; Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938*, București, Editura Enciclopedică, 2000, passim.

²⁸ Ion Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România, evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 428-429.

²⁹ Gheorghe I. Moisescu, în articolul *Moartea și îngroparea Prea Fericitului întru pomenire Miron, Patriarhul României*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an LVII, 1939, nr. 3-4, p. 130.

³⁰ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice (1904-1939)*, vol. I, ed. a II-a, rev., București, Curtea Veche Publishing, 2003, p. 303.

³¹ Ilie Șandru, Valentin Borda, *op.cit.*, p. 3.

PATRIARCH MIRON CRISTEA

(Abstract)

Miron Cristea's personality had a great influence upon certain aspects of Romanians' political and religious life in the interwar period. The rich biography of the first patriarch has determined a rich bibliography dedicated to him, his life being in the center of Romanian historians' interests for many times. Thus, we will try to start from his human features, describing his main period of life and ending with a presentation of his works. Otherwise, our presentation will be a bio-bibliographical one, trying to describe his life as it was, but also to depict the image of this life in the Romanian historiography.

Keywords: prime minister, Regency, religion, patriarch.

TERMENI GEOGRAFICI POPULARI, REFERITORI LA NOȚIUNEA „LOC CU...”

IUSTINA BURCI

Cercetarea terminologiei entopice este o activitate complexă, care include aspecte diacronice, sincronice, comparative, de identificare a spectrului de sensuri ale cuvintelor etc. Terminologia geografică locală cuprinde, de fapt, un număr foarte mare de apelative, în care se reflectă toate aspectele legate de caracteristicile mediului natural în care oamenii își desfășoară activitatea (cu descrierea lui până în cele mai mici amănunte¹), dar și de dimensiunea vieții materiale și spirituale a acestora. Ea „trădează o anumită atitudine subiectivă a poporului față de lumea fizică înconjurătoare, cum vede el lucrurile în mijlocul cărora trăiește și cum reacționează lingvistic atunci când nevoia de a le distinge unele de altele îi cere să le dea un nume”².

Apariția elementelor care aparțin acestei clase lexicale se produce prin:

- observarea și numirea directă și concretă a anumitor obiecte geografice (*baltă*³, *cascadă*, *cărare*, *deal*, *fâneață*, *insulă*, *izvor*, *lac*, *munte*, *pârâu*, *râu*, *vale*, *vârf* etc.) ori trăsături ale acestora (*adânca* – „partea cea mai de jos a văii de-a lungul unei ape”; *adâncătură* – „loc adânc în albia unei ape”; *albineț* – „pământ alb, sărătuos”; *arsură* – „loc unde a ars pădurea, fără intervenția omului, sau pădure arsă cu scopul de a face curățură”; *crucișetură* – locul unde un drum sau o cărare se despart în mai multe direcții; *fugitură* – coastă care se prăvăleşte, se surpă etc.);

¹ Cursurile de apă, spre exemplu, au fost clasificate în funcție de: debitul permanent sau temporar; care seacă în timpul verii; locul unde apa iese sau dispăre sub pământ pentru a reapărea la o anumită distanță; locul unde izvorul se desparte în două; ape amenajate; ape curgătoare / stătătoare; adânci / neadânci; în regiuni inundate sau pe coasta unui deal ori munte; mocirloase / limpezi; acoperite cu vegetație; miros; culoare; formă etc. (vezi Gh. Bolocan, Elena Șodolescu-Silvestru, *Dicționarul entopic al limbii române*, în SCO, nr. 1/1995, Craiova, p. 68-69).

² Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 312.

³ Entopicele au fost selectate din Gh. Bolocan, Elena Șodolescu-Silvestru, Iustina Burci, Ion Toma, *Dicționarul entopic al limbii române*, vol. I (A-M), Craiova, Editura Universitaria, 2009.

- metaforizare, proces în care, diferitele denivelări ale solului sunt asociate cu obiecte reale, „antrenate într-un raport semantic, logic”⁴ (*acoperiș* – „vârf în formă de acoperiș de casă sau ca pălăria unei ciuperci”; *blid* – „scobitură rotundă, în pământ, mare, dar nu adâncă”; *buric* – „ridicătură mică de pământ, rotunjită sau ascuțită; morman de pământ sau nisip; partea mai ridicată a unei bucați de teren arabil”; *capră* – „întăritură făcută la țărmlul unei ape pentru ca aceasta să nu se reverse”; *călugăr* – „izvor care curge pe un scoc”; *ceaun* – „vale hârtoasă în formă rotundă; căldare, adâncitură între stânci înalte, mari; spinarea boltită a unei înălțimi”; *chelic* – „ridicătură stearpă de pe un deal”; *cujmă* – „vârf în formă de acoperiș de casă sau ca pălăria unei ciuperci care adăpostește un loc”; *lăptic* – „văgăună, canal de scurgere a apei” etc.). E. Murzaev⁵ arată că utilizarea metaforei se face în același mod, după aceleași asociații, în cazul celor mai multe dintre popoare, și în aceasta constă, de fapt, și universalitatea procedurii respectiv de a forma sensuri noi.

Direcțiile de analiză asupra apelativelor topice sunt multiple. Ele se pot axa pe probleme de: istorie a terminologiei geografice (aparitie, evoluție structurală, semantică, fonetică, disparitie ori trecere în fondul pasiv al limbii, acolo unde este cazul), etimologie, dialectologie etc.; acest lucru se poate face atât la nivelul întregului material înregistrat, cât și la nivelul unor grupe lexicosemantice ori derivaționale și, nu în ultimul rând, poate viza cazuri particulare⁶. Cercetarea termenilor entopici este importantă și dintr-un alt punct de vedere: acela că ei se onimizează ușor (dau denumirea unor forme de relief), dar se și tranonimizează, adică își împrumută numele altor obiecte – sate, orașe și persoane⁷.

În articolul de față, ne vom opri asupra termenilor geografici populari care au sensul de „loc cu...”. Aceștia sunt întâlniți destul de des pe cuprinsul țării noastre și sunt reprezentați de apelative care se referă cu deosebire la mediul natural înconjurător. Îi redăm în continuare, clasificați după obiectele denumite:

- loc unde cresc afini: *afinar*, *afineag*, *afinet*, *afiniș*, *afiniște*;
- loc bogat în albine / unde sunt scorburi cu albine (sălbatic): *albinis*, *cojnițe*, *gărgăunariță*, *găunari*, *roieriște*;
- loc cu aluni: *alunar*, *alunet*, *aluniș*, *aluniște*;

⁴ Anatol Eremia, *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, Știința, 2006, p. 9; vezi și Ramona Lazea, *Toponime formate prin metaforă*, în SCO, Craiova, Editura Universitaria, 2001, nr. 6, p. 204.

⁵ E. Murzaev, *Ceasti tela celoveka i jivota v narodnoi gheograficeskoi terminologhii*, în „Actes du XIe Congres International des Sciences Onomastiques”, 2, Sofia, 1975, p. 99.

⁶ Spre exemplu, în *Radiografia semantică a unui străvechi cuvânt românesc* (SCO, nr. 4/1999, Craiova, p. 51-100), Gabriela Macovei a întreprins un studiu deosebit de amplu asupra unui singur entopic: *chiu*.

⁷ Numeroase antroponime au la bază un supranume provenit dintr-un entopic: *Bahnă*, *Bulboacă*, *Câmpu*, *Chicere*, *Coastă*, *Colină*, *Crâng*, *Crivina*, *Dâmb*, *Dumbravă*, *Groapă*, *Hârtoap*, *Livadă*, *Loviște*, *Măgură*, *Matcă*, *Mejdină*, *Miriște*, *Movilă*, *Munte*, *Padină*, *Pârâu*, *Poiană*, *Ponor*, *Prelucă*, *Prundiș*, *Râpă*, *Rediu*, *Rovină*, *Săliște*, *Șes*, *Șipot*, *Țarină*, *Vălcică*, *Valea*, *Zăvoiu* etc.

- loc cu anini / arini: *aninet, aniniș, aninos / arinar, arinărie, arinet, ariniș, ariniște*;
- loc acoperit cu vegetație, cu copaci de o anumită specie, de arbori sau plantație de arbori: *arboret*;
- loc cu pietriș (mărunt) (și nisip): *ariniș, nisiparniță, nisipărie, nisipiș, nisipiște, nisipitură, pietrărie, pietriș, pietroșniță, prundar, prundiș, prundărie, prundiște, saură, sauriș, savură, schelet, scruntar, sigă, soater, șetăros, șoatăr, şușana, șuter*;
- pământ ars, nisipos / loc cu pietriș mărunt / loc sterp unde nu crește nimic: *arsuriște*;
- țarină cu cartofi, loc unde se cultivă cartofi: *barabuliște, bărăboiște, cartofărie, crumpiște, pichiocărie, piciciște*;
- locul unde a fost o stână; locul unde se aruncă gunoiul: *băligărie*;
- loc cu fire subțiri de apă (care ies pe o suprafață mai mare): *băltăriș, fântâniș, fântâniște, izvoriște, miriliș, mlacovașce, păienjeniș, puiezală, smârc, știubei, știubei, șupot*;
- pășune cu pietre care seamănă cu turma de berbeci: *berbecărie*;
- loc cu iarbă grasă pentru pășune: *boriște, staniște, stariște, staurină, stăoină, stănină, stăvină, storiște, suhaț*;
- mulțime de bozi, loc plin de boz: *bozărie*;
- loc cu vegetație târâtoare, pe care nu pasc oile: *boziș, glonțărie, păiș, păiște, rugar, rugărie, rugos, sadină, sărătură, smidă, stepă, șurar, șuvarea*;
- loc acoperit cu brazi: *brădet, brădiniciu, brădiniș, brădiș, brădiște, brădui*;
- loc cu mulți brebeni: *brebeniș*;
- loc acoperit cu brazi mici și închirciți, numiți buhași: *buhășime*;
- loc în pădure cu vegetație bogată, deasă, încâlcită (unde nu poți intra): *bujecărie, ciufăriște, ciuharaie, deșime, higet, iznidăriș, pâcliș, rădiș, rătiniș, rogărie, sâhlă, sâhlete, smeciș, smidari, smârc, stujeriș, sturchiș, șier*;
- locul în care sunt cultivate legume: *bulgărie, cepărie, legumic, răsadniță, sârbărie*;
- loc cu bulgări tari: *bulgărie, bulgăriș*;
- loc cu bușteni: *buștenărie*;
- loc acoperit cu buturi: *buturiște*;
- loc în pădurea tăiată, unde au rămas resturi de lemne, cioate, surcele: *buturogiște, buturugărie, rămăguri*;
- locul (terenul) unde crește cânepa, locul de pe care s-a cules cânepa: *cânepărie, cânepiște*;
- pădure deasă, întunecoasă, cu arbori de diferite soiuri: *carpiniș*;
- loc cu buturugi din care cresc lăstari: *castariș, smidiță*;
- locul (adăpostul) unde ierneză vitele: *câșlărie, căprărie*;

- loc cu cărbune: *cărbunar, cărbunarișă, cărbunași, cărbunărie, cărbunăriș, cărbunăriște, cărbuniș, cărbuniște, cărbunos, sărătură, sivăr*;
- loc acoperit cu pădure de carpeni: *cărpeniș*;
- loc cu cătină: *cătinet*;
- loc în pădure cu vegetație bogată, deasă, încâlcită, unde nu poți intra;
- loc cu tufăriș și mărăcini, pe teren neregulat: *cătiniș*;
- loc acoperit cu pădure de cer: *cerăt, ceret, ceriș*;
- loc cu pietriș mărunț / loc cu mult pietriș / loc pietros de unde se scoate piatră: *chetrar, chetrărie, chetriș*;
- loc cu lăstari: *cioabă*;
- loc cultivat cu porumb: *ciocălăiște, cucuruzaștină, păpușoiște, popușoiște, strujeniște*;
- pădure cu copaci uscați, rămași în picioare și ruți la vârf: *ciunget*;
- loc cu tufe și mărăcini, teren neregulat: *ciutărie*;
- loc cu humă / loc cu pământ greu, humos, care crapă pe uscătură / loc cu pământ umed, apa se poate storce cu mâna: *ceroi, clisărie, clisos, crăpători, himărie, humaș, humărie, humăraie, humăriș, humiș, humiște, humoi, hutiș, sărătură, sloată, smolnișă*;
- loc bulgăros, cu bulgări tari / bolovani tari ca piatra / loc cu humă: *clisoi*;
- loc unde se zice că au fost comori: *comoraște, comorărie, comoriște*;
- loc cu piatră tare, cremene: *cremeniș, cremenos, cremenuș, cremnișă, scală, stâncos, stâncuros*;
- loc cretos, cu cretă: *cretar, cretărie, crețiș, cretos, critărie, sigă, sâc, sâgos*;
- loc cultivat cu varză (curechi): *curechiște, vârzărie*;
- loc acoperit cu curpeni, viță sălbatică: *curpeniș*;
- loc acoperit cu pădure de dafini: *dafini*;
- loc cu tufăriș și mărăcini: *dracilă*;
- loc cu o mulțime de droburi, bulgări, bolovani: *drobiș*;
- loc unde cresc numai duzi: *dudărie*;
- loc pe care a fost fân, dar s-a cosit: *fâniște*;
- loc cultivat cu fasole: *fasoliște*;
- loc acoperit cu pădure de fag: *făgăriș, făget, făgiș, făgiște*;
- loc cu ferigi: *feregar, ferigar*;
- loc acoperit cu pădure de frasini: *frăsinet, frăsiniș, frăsiniște*;
- mulțime de copaci tineri, deși, stufoși: *frunzăriș*;
- loc acoperit cu pădure de stejar (în care predomină stejarul): *gârniș, gârnișar, goruniș, goruniște, stejăriș, stejăret, stejărie, stejăriște*;
- loc cultivat cu grâu: *grâniște*;
- loc pe care cresc lăstari, lăstăriș: *grăbăriș, lăstăriște, lăstărișă, lăstur*;

- loc cu gresie: *gresărie, gresar, gresiar, sâgos*;
- loc umblat de mulți iepuri: *iepuriste*;
- lac mai mic, neadânc, grup de lăculețe: *iezeriș, lăcăriș, lăcoviș, lăculiște, lăcoviște, locoviște, rojiște*;
- loc cultivat cu in, cultură de in / loc rămas liber după culesul inului: *inarișă, inărie*;
- pădure în care predomină fagul / loc dintr-o pădure cu mult jir: *jiriște*;
- loc cu lăptuci: *lăptucime*;
- loc cu lăstari / loc în pădure cu vegetație bogată / pădure tânără crescută de la sine sau plantată: *lăstăriș*;
- loc unde cresc sălcii: *lozar, lozărie, salcie, sălcărie, sălcăriș, sălcșiș, sălčet, sălciniș*;
- loc cultivat cu cereale (și cartofi): *grumpeniște, lucerieră, picioriște, sămănătoriște, sămănătură*;
- loc semănat cu lucernă: *lucernărie*;
- locul de pe munte de unde se rostogolesc pietrele, râpa din care se rupe pământul / depresiune mică, adâncă / gaură în malul apei / loc cu humă (argilă): *lutărie*;
- loc cu pământ mâlos: *mălărie, măliște, mălitură, mălituros*;
- loc cultivat cu porumb, grâu, cartofi etc. / loc cultivat cu mei (numit în trecut și mălai) / arătură făcută într-o porumbiște: *mălăiște, meiște*;
- loc unde cresc mălini: *măliniș, mălinet, olivet*;
- loc cu tufăriș și mărăcini: *ciulinet, mărăcinet, mărăciniș, mărăcinos, spinărie, spinet*;
- loc acoperit cu pădure de stejar, fag, brad, frasin, paltin, răchită, salcie, plopi etc.: *măstacăniș*;
- loc semănat cu mături / loc de pe care au fost recoltate măturile: *măturiște*;
- loc semănat cu mazăre: *măzăriștină, măzăriște*;
- loc unde se găesc (mulți) melci: *melcărie*;
- livadă de meri: *merăzie, meret*;
- loc în pădure unde se făcea dohot (pentru uns roțile și luminat) din coajă de mesteacăn / loc cu pădure de mesteacăn: *mestecănet, mestecărie, mesteciș, mestecăniș, mestecăniște*;
- țarc pentru miei: *mielărie*;
- loc întins la munte și lăsat care ține apa multă vreme: *mlăcărie*;
- pădure tânără (crescută de la sine sau plantată anume), loc crescut cu lăstăriș de mlajă, salcie: *mlădiniș, mlăjăt, mlăjeriș, mlăjet*;
- loc cu noroi, glod apăsos, cu băltoace, în urma unei ploi mari: *mocirliș, năroi, nomol, noroială, pleoștină, pleșcăială*;
- loc crescut cu mohor: *mohoriște, muhoriște*;

- locul unde crește molidul: *moldiști, molidiș*;
- loc mlăștinos, mocirlos, cu apă multă pe care crește și stuf: *moroștină, moroșiște, păpuriș, rovină, rovinos, stufărie, stufiriș, stufiș, stuhărie*;
- vale cu ape domoale, cu aluvionări fine, adesea mocirloasă și cu gura inundabilă: *motiște*;
- locul pentru pășunatul timpuriu / pădure cu muguri / mulțime de muguri: *muguriș*;
- loc la stână în care se mulg oile: *mulgărie, mulgăriște*;
- loc cu rugi de mure: *muriș*;
- loc cu nămol, loc mlăștinos: *nămoliște, potmoliș*;
- carieră de nisip / loc nisipos, unde se află mult nisip / întindere acoperită cu nisip / loc cu fund nisipos într-un râu sau lac: *nisiparniță, nisipărie, nisipiș, nisipiște*;
- cer înnorat: *noriște*;
- loc cu mulți nuci: *nucari, nucăriște, nucet, nuciș, nuciște*;
- loc pe care cresc mulți nuferi: *nufăriș*;
- tufiș de arbori mici (alun, răchită), subțiri, flexibili: *nuieliș*;
- loc unde pasc oile: *oiște*;
- loc cultivat cu porumb, grâu, orz, secară și cartofi: *orezărie*;
- loc cultivat cu orz, locul de pe care s-a secerat orzul: *orzărie*;
- loc cultivat cu ovăz: *ovăzărie, ovăziște*;
- loc în câmp unde se păstrează paiele: *painiță*;
- locul unde a ars pădurea / loc ars de soare sau de om pentru a face curățură: *pârjoliște*;
- loc în pădurea tăiată, unde au rămas resturi de lemn, cioate, surcele: *pârporiș, pâlc, tăietură, văgaș, vraiște, vreascuri*;
- loc acoperit cu pădure: *pădurărie, păduret, păduriș, păduriște, păduriță*;
- loc în care cresc piersici: *piersicărie*;
- loc acoperit cu pădure de paltini: *păltiniș*;
- loc mlăștinos unde crește papură: *păpuriș, păpuriște*;
- suprafață acoperită cu vegetație mică: *păriș*;
- loc cu pășune / curățat pentru a fi transformat în pășune: *pășunar, pășuniște*;
- loc unde se cultivă mulți pepeni: *pepenărie, pepeniște*;
- loc în care cresc mulți peri, periș: *peret, periș*;
- livadă de perji / loc unde se prelucrează perjele: *perjărie*;
- loc de unde se scoate piatră / loc cu pietriș mărunț: *pietrar, pietrărie, pietrăriș, pietriș, pietrișoaie, pietruniș*;
- pădure de pini: *pinet*;
- locul unde se ține pleava: *plevărie*;

- loc unde cresc mulți plopi: *plopiș, plopărie, plopēt, plopăriș, plopiște, plopăriște*;
- loc unde se păstrează fructele în timpul iernii / loc unde se usucă fructele: *pomar*;
- teren plantat cu viță de vie sau cu pomi: *pomărie, pomărit, pomēt, pomiște*;
- loc sterp unde nu crește nimic, loc cu sol răvășit: *ponoriș, ponoriște, ponoriță*;
- locul unde stau porcii, pășune unde pasc porcii: *porcărie*;
- loc crescut cu arbuști de porumb: *porumbărie, porumbar*;
- zonă aluvionară cu solul format din pietriș, nisip, argilă: *potmolitură*;
- loc cu sol uscăcios, fărâmicios, care mereu dă naștere unui praf de lut și nisip mărunț: *prăfuiște, prăfărie, pulberitș*;
- loc prăvălatic: *prăvălitură*;
- coastă cu înclinare foarte mare, pe care te poți lăsa într-o vale: *priporiște*;
- livadă de pruni: *prunărie, prunet, pruniș, pruniște*;
- loc cu pădure tânără: *puiet*;
- loc cu pământ mișcător: *pulberitș, spulberitș, sudom, sudumătură, surpăcios, surupăcios*;
- loc unde crește purul: *purărie*;
- loc cu copaci rari, în pădure: *rareriște, rarișce, rariște, răcoriște, răret, răriș, rărișce, răriște, răriștură, răritură*;
- loc acoperit cu pădure de răchită: *răchită, răchitărie, răcitiș, răchitiș*;
- loc cultivat cu rapiță: *răpițiște*;
- loc unde crește mult rogoz: *rogozaștină, rogozărie, rogoziș, rogoziște*;
- loc cu sfărâmături de piatră roșiatică și nisip: *roșcat, roșcătură, roșiție, rușchi, rușchin, rușchiu, rușoane, ruști, ruștini*;
- loc mâncat de ape, râpos, mlăștinos / rovină, mlacă: *roviniș, roviniște*;
- loc unde crește mult rug: *rugărie, ruget, rugărai*;
- loc cu sfărâmături de piatră: *rușchiță*;
- loc cu pădure de salcâmi: *salcâmărie, salcâmiș*;
- loc unde cresc arbuști de sânger: *sângeret, sângeritș*;
- loc unde crește sămardă (usturoi sălbatic): *sămărdiș*;
- loc cu scaieți: *scăiar, scăiuș*;
- loc unde crește scradă (specie de iarbă care crește în pădure, în munți): *scrădiș*;
- loc cultivat cu secară (sau de pe care s-a secerat): *secăriște*;
- desiș de copăcei: *sihlărie, sihlitș*;
- loc cu smeură: *smeuriș, smeuruș, smeuret*;
- loc unde cresc mai mulți soci: *socărie, socet*;

- loc cu multe stânci: *stâncărie, stâncăriș;*
- loc cu stuf: *stufăraie, stufărie, stufăriș, stuțiș, stuhărie, stuhăriș;*
- loc cu iarbă grasă pentru vite: *saivan;*
- loc cu trestie: *trestiiș, trestiiș, trestărie;*
- loc cu copaci scorburoși: *scorburărie, scorburiș, scorburiște, scorburos;*
- loc cu tină și noroi: *slătinos, sloată, smârc, smârcos, smârcunos, smârcuș, smolnița, sterpoaie;*
- loc cu tuși și mărăcini pe teren neregulat: *stuf;*
- loc unde se țin stupii de albine pe timp de vară: *sălbatică, scorboră, stupar, stup, stuparniță, stupărie, stupăriș, stupăriște, stupină, stupinărie, stupiniș, stupiniște, stupiște, știorbură;*
- loc cu ștevie: *șteviet;*
- loc unde cresc mulți tei: *teiș;*
- câmp semănat cu trifoi: *trifoiște;*
- loc pe câmp, pe lângă stână, unde se prepară urda (dar și cașul și brânza): *urdărie;*
- loc pe care cresc multe urzici: *urzicar, urzicărie, urzicuș;*
- loc unde se află mulți bursuci: *viezurime, viezuriste, bursucărie;*
- pădure, desiș de vișini sălbatici; livadă de vișini: *vișinar, vișinet;*
- loc cu vizuini de vulpi: *vulpărie;*
- loc cu multe cuiburi de vulturi: *vulturime;*
- loc pe care cresc zmeuri: *zmeuriș;*

1. O primă observație care se poate face asupra materialului de mai sus este aceea că, termenii geografici prezentați anterior au la bază nume de: vegetale (*afinar, aluniș, bozărie, cartofărie, cânepiște, fasoliște, ferigar, mărăcinet, mesteciș, nufăriș, ovăzărie, piersicărie, salcâmiș, șteviet, trifoiște, urzicar, vârzărie* etc.), animale (*berbecărie, bursucărie, căprărie, ciutărie, iepuriște, mielărie, viezuriste, vulpărie, vulturime* etc.), insecte (*albișiș, gărgăunariță*), materii (*buștenărie, cărbunărie, chețrărie, gresărie, humiște, nisipărie, pietrăriș* etc.), lucruri (*comorărie*), dar pot arăta și locul de depozitare (*plevărie* „locul unde se ține pleava”, *pomar* „loc unde se păstrează fructele în timpul iernii / locul unde se usucă fructele” etc.) ori locul unde se petrece o acțiune (*mulgărie, mulgăriște* „loc la stână în care se mulg oile”, *urdărie* „loc pe câmp, pe lângă stână, unde se prepară urda”); de asemenea, ele pot exprima o caracteristică a unui loc (*deșime* „loc în pădure cu vegetație bogată, deasă, încălțită, unde nu poți intra”, *rariște* „loc cu copaci rari, în pădure”, *roșcătură* „loc cu sfărâmături de piatră roșiatică și nisip”, *păienjeniș* „loc cu fire subțiri de apă, care ies pe o suprafață mai mare” etc.) sau pot fi formate de la nume etnice – *bulgărie, sârbărie* pentru „locul în care sunt cultivate legume”, popoarele respective fiind cunoscute ca mari cultivatoare de legume.

Chiar dacă este mai puțin utilizată în aceste cazuri, metafora are, totuși, rolul său în formarea apelativelor respective. Astfel, un loc în pădurea tăiată, unde au rămas resturi de lemn, cioate, surcele se numește *vraiște* (Parepa, Vâlcele-Ph; Inotești-VI), altul, cu pietriș mărunț – *schelet* (Tarlungeni-Bv)⁸, iar *berbecărie* desemnează o pășune cu pietre, care seamănă cu o turmă de berbeci (Bistrița Năsăud).

2. O altă observație, la care ne conduce materialul prezentat, este aceea că, termenii geografici populari din această categorie pot fi, din punct de vedere structural, atât derivați, cât și nederivați. Dată fiind valoarea lor semantică – „loc cu...” –, fapt care implică ideea de multitudine, balanța se înclină net în favoarea termenilor derivați⁹, în special a celor cu formanți care au sens colectiv. Aceștia sunt:

- ag**: *afineag*;
- ai**: *rugărai*;
- ai**e: *ciuharaie, humăraie, stufăraie*;
- (i)ală**: *noroială, pleoscăială, puiezală*;
- ar(i)**: *afinar, alunar, arinar, cânepar, cărbunar, chetrar, cretar, feregar, ferigar, găunari, gârnițar, gresar, gresiar, lozar, nucari, pășunar, pietrar, pomar, porumbar, prundar, rugar, scăiar, scruntar, smidari, stupar, șurar, urzicar, vișinar*;
- ariță**: *gărgăunariță, cărbunariță, inariță*;
- arniță**: *nisiparniță, stuparniță*;
- aș(i)**: *cărbunași, humaș*;
- așce**: *mlacovașce*;
- aște**: *comoraște*;
- a(i)ștină**: *cucuruzaștină, rogozaștină, mazăriștină, meriștină, miriștină*;
- at**: *roșcat*;
- ărie**: *arinărie, băligărie, berbecărie, bozărie, bujecărie, bulgărie, bursucărie, buștenărie, buturugărie, cartofărie, cânepărie, câșlărie, căprărie, cărbunărie, cepărie, chetrărie, ciutărie, clisărie, comorărie, cretărie, critărie, dudărie, glonțărie, gresărie, hoițărie, humărie, iepuriște, inărie, lozărie, lucernărie, lutărie, mălăiște, mălărie, melcărie, merăzie, mestecărie, mielărie, mlăcărie, mortărie, mulgărie, nisipărie, orezărie, orzărie, ovăzărie, pădurărie, pepenărie, perjărie, pietrărie, picioărie, piersicărie, plevărie, plopărie, pomărie, porcărie, porumbărie, prăfărie, prunărie, prundărie, purărie, răchitărie, rogărie, rogozărie, rugărie, salcâmărie, sălcărie, sârbărie,*

⁸ În aceeași localitate, entopicul *schelet* mai are un sens, acela de „loc lipsit de vegetație, sterp”.

⁹ Termenii nederivați sunt în număr mult mai redus. Iată câțiva dintre ei: *ciobă, cojnițe, crăpători, dafini, dracilă, mortieră, răchită, rugos, rușchi, rușchin, rușchiu, ruști, ruștini, săc, săhlă, săhlete, saivan, sălbaticie, salcie, saură, savură, schelet, știubei, scorboră, șier, sigă, sivăr, sloată, smârc, smidă, smolnița, șoatăr, soater, stepă, știorbură, știubei, stuf, stup, stupină, sudom, suhaț, șupot, șușana, șuter* etc.

scorburărie, sihlărie, socărie, spinărie, stâncărie, stejărie, stufărie, stuhărie, stupărie, stupinărie, trestărie, urdărie, urzicărie, vârzărie, vulpărie;

-ăt: *cerăt, mlăjăt;*

-ea: *șuvarea;*

-eață: *mortăreață;*

-eră: *lucerieră;*

-et: *afinet, alunet, aninet, arinet, arboret, brădet, cătinet, ceret, ciulinet, ciunget, fâget, frăsinet, higet, măslinet, mărăcinet, meret, mestecănet, mlăjet, nucet, olivet, păduret, peret, pinet, plop, pom, prunet, puiet, răret, ruget, sălcet, sângeret, smeuret, socet, spinet, șteviet, vișinet;*

-ic: *legumic;*

-iciu: *brădiniciu;*

-ime: *deșime, lăptucime, viezurime, vulturime;*

-ină: *pleoștină, săștină, staurină, stăoină, stănină, stăvină, sadină;*

-iș: *afiniș, albiniș, aluniș, aniniș, ariniș, băltăriș, boziș, brădiniș, brădiș, brebeniș, bulgăriș, carpiniș, castariș, cărbunăriș, cărbuniș, cărpeniș, cătiniș, ceriș, chetriș, cremeniș, crețiș, curpeniș, drobiș, făgăriș, făgiș, fântâniș, frăsiniș, frunzăriș, gărnițiș, goruniș, grăbăriș, humăriș, humiș, hutiș, iezeriș, iznidăriș, lăcăriș, lăcoviș, lăstăriș, măliniș, mărăciniș, măstacăriș, mesteciș, mestecăriș, miriliș, mlădiniș, mlăjeriș, mocirliș, molidiș, muguriș, muriș, nisipiș, nuciș, nufăriș, nuieliș, păduriș, păienjeniș, păiș, păltiniș, păriș, păpuriș, păcliș, părporiș, periș, pietrăriș, pietriș, pietruniș, plopăriș, plopiș, ponoriș, potmoliș, prundiș, pruniș, pulberiiș, răcitiș, răchitiș, rădiș, răriș, rătiniș, rogoziș, roviș, salcâmiș, sauriș, sălcăriș, sălciniș, sălciș, sămărđiș, sângeriiș, scorburiiș, scrădiș, sihliș, smeciș, smeuriș, spulberiiș, stâncăriș, stejăriș, stufăriș, stufiriș, stufiiș, stuhăriiș, stujeriș, sturchiiș, stupăriiș, stupiniș, teiș, trestiiș, trestiiș, zmeuriș;*

-ișce: *rarișce, rărișce;*

-iște: *afiniște, aluniște, ariniște, arsuriște, barabuliște, bărbăoiște, boriște, brădiște, buhășime, buturiște, buturogiște, cănepiște, cărbunăriște, cărbuniște, ciocălăiște, ciufăriște, fântâniște, izvoriște, roieriște, nisipiște, crumpiște, comoriște, curechiște, făgiște, fâniște, fasoliște, frăsiniiște, goruniște, grâniște, grumpeniște, humiște, jiriște, lăculiște, lăcoviște, lăstăriște, locoviște, măturiște, mazăriște, măliște, meiște, mestecăriște, mieriște, mohoriște, morotiște, motiște, muhoriște, mulgăriște, nămoliște, nisipiște, noriște, nucăriște, nuciște, oiște, ovăziște, păduriște, păiște, păpuriște, păpușoiște, pășuniște, părjoliște, pepeniște, picociște, picioriște, plopiște, plopăriște, pomiște, ponoriște, popușoiște, prăfuiște, priporiște, pruniște, prundiște, rareriște, rariște, răcoriște, răpițiște, răriște, rogoziște, rojiște, roviștiște, sămănătoriște, scorburiiște, secăriște, staniște, stariște, stejăriște, storiște, strujeniște, stupăriiște, stupiniște, trifoiște, viezuriște;*

-iști: *moldiști;*

-iștie: *roșiștie;*

-it: *pomărit;*

- iț**: *pulberit*;
 -**iță**: *lăstăriță, painiță, păduriță, ponoriță, smidiță, rușchiță*;
 -**niță**: *cremniță, pietroșniță, răsadniță, smolniță*;
 -**oaie**: *pietrișoaie, sterpoaie*;
 -**oane**: *rușoane*;
 -**oi**: *ceroi, clisoii, humoi*;
 -**os**: *aninos, cărbunos, clisos, cremenos, cretos, mălituros, mărăcinos, rovinos, sâgos, scorbuos, slătinos, smârcos, smârcunos, stâncos, stâncuros, surpăcios, surupăcios, șetăros*;
 -**tină**: *morostină*;
 -**ui**: *brădui*;
 -**uș**: *crememuș, scăiuș* (suf. diminutival cu sens de colectiv), *smeuruș, smârcuș, urzicuș*;
 -**ur(i)**: *lăstur, rămăguri*;
 -**(ă)tură**: *mălitură, nisipitură, potmolitură, prăvălitură, sămănătură, sărătură, sudumătură, răriștură, răritură, roșcătură, tăietură*;

Cele mai productive sufixe sunt, după cum se poate observa, *-iș, -iște* și *-ărie*. Ele sunt urmate, în ordinea frecvenței, de *-et, -ar(i), -os, -(ă)tură, -ină, -aștină, -iță, -uș, -ime, -niță, -aie, -ariță, -oi, -arniță, -aș(i), -ăt, -ișce, -oaie, -ur(i), -ag, -ai, -ală, -așce, -aște, -ea, -eață, -eră, -ic, -iciu, -iști, -iștie, -it, -iț, -oane, -tină, -ui*.

3. Cu toate că vizează situații geografice similare și au la bază, cel mai adesea, motivații economice ori psihosociale identice, obiectele din teren nu poartă întotdeauna și aceeași denumire. Deosebiri care apar, de la o zonă la alta și chiar de la o localitate la alta, „sunt de ordin particular, local, regional”¹⁰. Ele trebuie studiate și analizate în contextul lingvistic și istoric al regiunii respective.

Astfel, un loc cu pietriș mărunț și nisip a primit, pe teritoriul țării noastre, mai multe denumiri – *ariniș* (Stulpicani-Sv), *nisiparniță* (Gărăgău, Rădulești-Tr), *nisipărie* (Deleni-Vs), *nisipiș* (Didești-Tr), *nisipiște* (Hobița-Gj), *nisipitură* (Liteni-Sv), *pietrărie* (Văluța-Gj; Almaș-Săliște-Hd; Certeze-Sm; Deleni-Vs), *pietriș* (Ag, Bv, Bz, Cj, Cț, Dj, Gj, If, Il, Mh, Nț, Ot, Ph, Sb, Tl, Tr, Vl), *pietros* (Roma-Bt; Piscu Sadovei-Dj; Almaj-Săliște-Hd; Crainici-Mh; Comarnic-Ph; Certeze-Sm; Gura Humorului-Sv; Năsturelu-Tr), *prundar* (Pâglișă-Cj; Săliște de Sus-Mm), *prundiș* (Ag, Ar, Bc, Bv, Bz, Cv, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, Il, Nț, Ot, Ph, Sb, Sv, Tl, Tr, Vl, Vr, Vs), *prundiște* (Mosna-Sb), *saură* (Sabangia-Tl), *savură* (Dulgheru-Cț; Slobozia Conachi-Gl), *schelet* (Tarlungeni-Bv), *scruntar* (Moldoveni-Nț), *sigă* (Fundata-Bv), *soater* (Pojejena, Șușca, Zlatița-Cs), *șetăros* (Aninoasa-Hd), *șoatăr* (Pescari-Cs), *șușana* (Milișăuți-Sv), *șuter* (Leordina, Petrova-Mm); un loc cu tină și noroi – *slătinos* (Sânpetru-Bv), *sloată* (Stăncuța-Br; Vâlcele-Ph), *smârc* (Glăvănești-Bc; Almăj, Giurgiuța,

¹⁰ Anatol Eremia, *op. cit.*, p. 10.

Plenița-Dj; Suceveni-Gl; Archita-Mr; Brâncoveni-Ot; Tătaru-Ph; Averești-Vs), *smârcos* (Suceveni-Gl; Urși-VI), *smârcunos* (Nămăiești-Ag), *smârcuș* (Urși-VI), *smolnița* (Glăvile-VI), *sterpoaie* (Aninoasa-Gj), iar terenul pe care se cultivă cartofi – *barabuliște* (DA, Rotaru, Oprescu *L*), *cartofărie* (Răzvad-Db; Almăj-Dj; Vasilați-If; Măciuca-VI), *crumpiște* (Bărbătești-VI), *pichiocărie* (Dămuc-Nț), *piciociște* (Beliș, Călățele, Poiana Horea-Cj; Leordina, Petrova-Mm.) etc. Referindu-se la multitudinea de termeni care le sunt atribuiți unor obiecte cu trăsături comune, aflate la distanțe mai mult sau mai puțin îndepărtate, Vasile Ioniță arăta că: „Existența în graiurile limbii române a atâtor apelative care dau expresie aceleiași realități materiale, varietatea sinonimică, dovedesc gradul de dezvoltare și perfecționare ale graiurilor respective”¹¹.

Sinonimia nu se produce însă numai la nivel lexical, ci și la nivelul mijloacelor de derivare. Exemplele în care un obiect geografic este denumit de la același apelativ, dar cu sufixe diferite, sunt numeroase: loc cu alunii – *alunet* (Hirișești-Gj; Vaideieni-VI), *aluniș* (Botești, Ciocanu-Ag; Bran, Săcele-Bv; Valea Lupului-Bz; Pâclișa-Cj; Bălănești, Gilort, Sâmbotin-Gj; Jieț-Hd; Hinova, Husnicioara, Izvoru Aneștilor, Șișești-Mh; Stulpicani-Sv; Piatra-Tr; Frâncești-VI), *aluniște* (Ponoarele-Mh); loc acoperit cu pădure de fag – *făgăriș* (Dărmănești-Bc; Chiliz, Dămuc-Nț; Lipovăț-Vs), *făget* (Arieșeni, Cunța, Sebeș-Ab; Botești, Căpățâneni, Dragoslavele, Lerești, Nucșoara, Poienari-Ag; Buhuși-Bc; Tarlungeni-Br; Bran, Hărman, Moeciu, Preduleț, Sânpetru-Bv; Valea Lupului-Bz; Pescari-Cs; Melinești-Dj; Aninoasa, Gilort-Gj; Câmpa, Hărău, Jieț, Lonea-Hd; Bârsana, Poienile de sub Munte-Mm; Butoiești, Căzânești, Izvoru Aneștilor, Prunișor, Runcșor, Șișești-Mh; Bălțătești, Bicz-Chei, Bozieni, Stejaru-Nț; Irimești, Trăisteni, Valea Târsei-Ph; Săliște, Slimnic-Sb; Stulpicani-Sv; Boșoara, Costești, Muierasca-VI; Lepșa-Vr; Gârceni-Vs.), *făgiș* (Târgu Gângulești-VI), *făgiște* (Romani, Tănăsești, Urșani, Vaideeni-VI) etc.

Unul și același termen poate cumula, totodată, un număr mare de sensuri, desemnând forme geografice dintre cele mai variate. În această situație, se află *ariniș* – pădure mică de arini (Ab, Ag, Bc, Bh, Br, Bv, Bz, Cț, Dj, Gj, Hd, Mm, Mh, Nț, Ot, Ph, Sb, Sv, Tr, VI, Vr, Vs) / loc cu pietriș mărunț și nisip (Sv); *nisipărie* – loc în luncă puțin nisipos, dar bun (Bc, Nț) / loc cu sfărâmături de piatră roșietică (Bt, Vs) / pământ ars, nisipos (Bc, Gl) / ridicătură de pământ răsucită, movilă neregulată de pământ sau de nisip zburător (Bt) / loc lipsit de vegetație (Gl) / loc cu pietriș mărunț (Vs); *pietriș* – loc cu pietriș mărunț (Ag, Bv, Bz, Cj, Cț, Dj, Gj, If, Il, Mh, Nț, Ot, Ph, Sb, Tl, Tr, VI) / loc cu mult pietriș (Ag, Cj, Cs, Cț, Dj, Gj, Gl, Hd, Mh, Nț, Ot, Ph, Sb, Tl, Tr, VI) / sfărâmături de piatră, bolovani care cad de pe munte (Bc, Br, Bv, Cj, Cs, Cț, Cv, Dj, Hd, If, Il, Mh, Mm, Ph, Tl, Tr, VI, Vs) / loc pietros de unde se scoate piatră (Db, Dj, Gj, Tr, VI, Vs) / loc cu sfărâmături de piatră (Gj) / loc mai pietros, prin care curge o apă (Bv, Bz, Dj, Gj, Hd, If, Tr) / locul de pe munte de unde se rostogolesc

¹¹ V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Facla, 1982, p. 90-91.

pietrele, râpa din care se rupe pământul (Dj, Gj) / grămadă mare și lunguiată de pământ și piatră cu coaste slab înțelenite (Gj, Nț, Sb, Sv) / zonă aluvionară cu solul format din pietriș, nisip, argilă (Gj, Ph) / ridicătură stearpă de pe deal, muchie golașă (Dj) / locul unde se scoate piatră sau cărbune, aflat la suprafața pământului (Tr, VI) / loc lipsit de vegetație (Bh) / creastă înaltă de stânci mari (Cj) / loc sterp unde nu crește nimic (Tl) / pământ ars, nisipos (Cs) / loc cu piatră tare, cremene (Ph) și multe altele.

Diferențele de sens, adesea opuse, se explică atât prin modul în care oamenii percep și definesc un loc anume, cât și prin modificarea condițiilor geografice, ceea ce duce la pierderea caracterului motivat al termenilor respectivi¹². Chiar dacă mediul natural se schimbă, vechile nume se pot menține în circulație vreme îndelungată după dispariția obiectului geografic pe care l-au denumit; s-a diluat însă tot mai mult legătura cu trecutul și, astfel, s-a redus posibilitatea de a cunoaște etimologia corectă a unor termeni entopici.

Un rol deosebit de important și activ l-a avut terminologia geografică populară în formarea sistemului numelor de locuri. Acesta este dependent de sistemul limbii comune, fie în mod direct, fie prin intermediul antroponimiei, care, de asemenea, este subordonată aceluiași sistem. Încadrarea toponimiei unui teritoriu în sfera limbii comune este esențială și pentru determinarea structurii toponimice și, în același timp pentru o justă rezolvare etimologică¹³. Termenii entopici denumesc în special accidente de teren în sensul cel mai larg al cuvântului și se încadrează, din acest punct de vedere, microtoponimiei satelor. Ele pot fi întâlnite însă și în macrotoponimie, iar entopicele care au sensul „loc cu...” nu fac excepție de la regulă. Iată câteva exemple din toponimia Olteniei:

Afinet – deal (VI). *Afinetu* – loc (Gj). *Aluniș* – deal (Gj, VI, Mh, Ot); loc cu aluni (Gj, Mh); pădure (Dj, Gj, Mh); sat (Gj, Mh); vâlcea (Gj). *Alunișu* – coastă de deal (Gj, VI); islaz (VI); livezi (Gj); loc (Gj, VI); pădure (Gj, Mh); Vale (VI). *Brădet* – comună (Gj); loc (Gj); moșie (Gj); sat (Gj). *Brădetu* – deal (Gj, Mh); fâneață (VI); loc (Gj, Mh, VI); moșie (VI); munte (Gj, Mh); parte de sat (VI); pădure (Gj); pârâu (Mh); podiș (VI); vale (Gj, Mh, VI). *Pepeniste* – tarla (Ot). *Peret* – loc (Gj); *Peretu* – deal (Dj, Gj, Mh, VI); loc (Dj, Gj, Ot); loc cu peri (Dj, Gj, Mh, Ot, VI); moșie (Dj, Ot); parte de sat (Dj, Gj, Mh, Ot, VI); pădure (Dj); pășune (Gj); platou (Dj, Gj, VI); sat (Dj, Mh, Ot); teren arabil (Dj, Gj, Mh, Ot, VI); vale (Dj, Gj, Ot). *Pietriș* – moșie (Ot); munte (VI); pârâu (Gj); sat (Ot). *Pietrișu* – baltă (Dj); carieră de piatră (Dj); deal (Gj, Mh, Ot, VI); drumeag (Gj); insulă (Dj); loc (Ot); loc cu pietriș (Dj, Gj, Mh, Ot, VI); locuință izolată (Dj, Mh); parte de sat (Mh); pârâu (Dj); poiană (Gj, Ot); râpă (Dj); sat (Gj, VI); siliște (Gj); știubei (Gj); teren arabil (Gj, Ot, VI). *Stejăretu* – loc izolat (VI); pădure (Gj, VI); deal (VI); parte de sat (VI); teren arabil (Dj, Ot, VI). *Stejăriș* – pădure (Gj). *Teișu* – deal (Dj, VI); loc (Gj); loc arabil cu tei (Gj);

¹² Gh. Bolocan, Elena Șodolescu-Silvestru, *op. cit.*, p. 70.

¹³ *Ibidem*, p. 67.

pădure de tei (Gj); pădure (Mh); pârau (Gj); sat (Dj, Ot). *Vărzăria* – cartier (or. Călimănești-VI); grădină de zarzavat (Dj, Ot, VI); poiană (VI); vale (VI).

După cum se poate observa, entopicele respective și-au lărgit, uneori semnificativ, spectrul de utilizare. Dacă, inițial, denumirea era conformă cu realitatea denumită, mai apoi, prin transfer, apelativele respective s-au transmis și altor obiecte geografice (bălți, dealuri, moșii, sate etc.)

Cercetarea sistemului entopic, sub toate aspectele sale – pe regiuni și în totalitatea lui – este deosebit de importantă, pentru că poate contribui la rezolvarea unor probleme de istorie a limbii, etimologie, dialectologie, poate oferi, în general, informații despre formarea și evoluția lexicului geografic popular și a modului în care acesta a „importat” ori a „exportat” elemente din și spre celelalte compartimente ale vocabularului nostru.

TERMES GEOGRAPHIQUES POPULAIRES POUR LA NOTION «ENDROIT AVEC...»

(Résumé)

La recherche de la terminologie géographique populaire est une activité complexe, qui comprend des aspects diachroniques, synchroniques, comparatifs, d'identification de l'ensemble de significations des mots etc. Dans cet article, l'auteur s'a arrêté sur ceux qui ont le sens de «endroit avec...». Leur analyse et classification est faite tant sémantiquement que structurellement. On insiste aussi sur le problème de la synonymie (dû à l'existence dans la langue roumaine des nombreuses appellations qui désignent les mêmes réalités matérielles). Il s'agit d'un phénomène qui se produit non seulement au niveau lexical mais aussi au niveau des moyens de dérivation. Le rôle que la terminologie géographique populaire a eu dans la formation du system des noms de lieux et le transfert de noms d'un objet géographique à l'autre est également pris en compte.

Mots-clefs: terminologie géographique populaire, synonymie, appellations, transfert.

EMINESCU ȘI REALSEMITISMUL (IV)

TUDOR NEDELCEA

Consecvent sieși, Eminescu revine asupra pericolului pătrunderii nelimitate a acelor alogeni purtători de capital parazitar în frageda economie românească: „Înecarea cu străini a tuturor ramurilor vieții noastre economice, reducerea românului în țara sa proprie la rolul de simplu salahor agricol, căderea repede a tuturor meseriilor, stingerea industriei casnice și înlocuirea ei prin produse industriale străine, lipsa absolută a unei legi de incolat, ceea ce permite ca gunoaiele societăților vecine din câteșipatru unghiurile lumii să s-așeze la noi, prefacerea în fine a acestor elemente politice cari au umplut funcțiile statului și se strecoară în reprezentațiunea națională, toate acestea dovedesc că țara noastră nu mai e vechea Românie, ci e o Americă orientală deschisă tuturor imigrațiunilor, al căror principiu e «Ubi bene ibi patria» și teoria de «om și om».

Pe de altă parte, dorința de progres și de libertate a introdus fraza goală în locul realității în mecanismul nostru politic”¹.

Demn de subliniat este faptul că, aceste idei economice le-a expus public, în celebra conferință *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, din ciclul „*Influențe consecutive asupra poporului român*”, organizat de „*Junimea*”, în cadrul căruia au mai conferențiat A.D. Xenopol, A. Lambrior, Ștefan Vârgolici. Eminescu nu avea decât 26 de ani; în schimb, se baza pe cunoașterea operei marilor economiști români și străini², pe realitățile istorice ale vremii sale și avea, în principal, caracter economic, prezentând doar acele aspecte care „au legături cu viața economică a poporului nostru”³. Austria este privită ca un imperiu, conglomerat de naționalități și etnii, și, din acest motiv, „îi lipsește condiția principală a unui stat, unitatea națională, iar dominant în acest stat este acel element internațional fără patrie proprie, fără naționalitate, fără limbă, de un element care să fie acasă în Tirol, ca și în Boemia, în Galiția, ca în Transilvania”⁴. Acest „element internațional”, transnațional, prin rolul și funcțiile sale, umple „golurile economice” și administrative în țările de la periferia metropolei, cum este cazul Principatelor Române, caz în care „funcțiile vieții economice degenerază”⁵.

¹ „Timpul”, V, nr. 162, 22 iul. 1880, p. 2.

² Despre lecturile economice ale Poetului, vezi Alexandra Olivia Nedelcea, *Eminescu, economistul*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 2000, p. 44-51.

³ „Convorbiri Literare”, X, nr. 5, 1 aug. 1876, p. 165.

⁴ *Ibidem*, p. 170.

⁵ *Ibidem*. Conferința eminesciană a trezit, în epocă, un interes deosebit, ea fiind urmărită și de consulul austriac la Iași, Hans Wenzel, care, probabil, s-a arătat nemulțumit din moment ce

Despre emigrarea alogenilor și, în special, a evreilor dinspre țările occidentale spre cele răsăritene, D. Vatamaniuc consideră că explicația constă în faptul că, „pe măsură ce societățile din țările apuse își organizau munca, elementele neproductive emigrează spre alte țări, într-un stadiu inferior de dezvoltare”⁶. România nu era pregătită legislativ și economic să primească, în masă, imigranții din Rusia și Galiția; de altfel, imigrarea masivă era stopată prin măsuri drastice și în alte părți ale Europei, cum este cazul guvernatorilor Bucovinei, generalul Gabriel von Splény și Karl von Enzenberg.

Printre acești străini, purtători de capital parazitar, Eminescu îi identifică și pe evrei, care, prin „această grămădire la porțile privilegiilor și ale slujbelor rămân goluri economice pe care le umple un element străin – evreii”⁷, și, ca atare, clasa pozitivă („o clasă este într-un popor un factor al armoniei societății”) este împiedicată să se afirme, din cauza inconsistenței unei legislații economice și administrative, cum se întâmplă în statele civilizate, unde constituția are un rol determinant în acest sens: „Fiecare constituție, ca lege fundamentală a unui stat, are drept corelat o clasă mai cu seamă pe care se întemeiază. Corelatul constituțiilor apusene este o clasă de mijloc, bogată, cultă, o clasă de patricieni, de fabricanți, industriași care văd în constituție mijlocul de a-și reprezenta interesele în mod adecvat în însemnătatea lor”⁸.

Ca un adevărat savant, Eminescu face o incursiune în istoria țărilor românești în contextul european, în istoria omenirii și a doctrinelor economice, pe care le comentează critic din perspectiva intereselor civilizatorii ale țării sale. El sesizează obiectiv raportul de subordonare dintre metropolă și periferie, în cazul de față dintre Imperiul Austro-Ungar și Principatele Române, facilitatea pătrunderii capitalului străin (prin alogeni) în țările de la periferie, care beneficiază de măsuri administrative și economice protecționiste, spre a ajunge la concluzia că, „influența economică a Austriei devine destructivă”.

Una dintre aceste măsuri protecționiste pentru România vizează crearea și consolidarea „clasei de mijloc”, formată, în cazul nostru, din meseriași și breslași. Începând cu perioada imediat următoare Revoluției lui Tudor Vladimirescu, pe care Eminescu o numește „a regenerării naționale”, elementele constitutive ale „clasei de mijloc”, razeșii și breslașii, clasa țărănească ieșită din „războinicii împroprietăriți”, clasa „burgheză” sunt nimicite, așa încât „nemicindu-se însă talpa țării, era neapărat ca și stâlpii să cadă”. Urmările

Eminescu revine și precizează că a urmărit „influența austriacă” doar din punct de vedere economic. Susceptibilitatea în epocă (în care „*principiul naționalităților*” începe să se afirme) este evidentă, cu atât mai mult din partea unui imperiu care subordona mai multe naționalități. De aici atenția pe care consulul o acorda fiecărei idei sau nuanțări, pe care economistul Eminescu o făcea la adresa Imperiului Austro-Ungar.

⁶ D. Vatamaniuc, Prefață la *Mihai Eminescu, Chestiunea evreiască*, București, Vestala, 2000, p. 6.

⁷ „Convorbiri Literare”, X, nr. 5, 1 aug. 1876, p. 170.

⁸ *Ibidem*.

acestor „*nimiciri*” sunt catastrofale, opinează el oarecum exagerat, dar această exagerare este premeditată tocmai spre a atrage atenția guvernanților asupra pericolului neprotejării economiei românești, aflată în stadiul incipient: „*Căci se vor vedea urmările. Se va vedea cum influențele străine găsesc în falangele natale goluri din ce în ce mai simțitoare, cum funcțiile vieții economice degenerază, cum arterii străine intră în corpul nostru social, cum dispar clasele pozitive ale Moldovei, om cu om, clasă cu clasă, cum pământul românesc devine un teren de exploatare pentru industria străină și proletariatul indigen*”⁹.

Bazat pe cunoașterea istoriei statelor europene, Eminescu demonstrează, așadar, de ce această influență economică, venită de la un imperiu, este distructivă („căci se naște o mișcare nesănătoasă în societate, nu bazată pe muncă, ci pe privilegii”), de ce este necesară și la noi o „clasă de mijloc pozitivă”, dând definiția acesteia: „O clasă de mijloc, bogată, cultă, o clasă de patricieni, de fabricanți, industriași care văd în constituție modul de a-și reprezenta interesele în mod adecvat cu însemnătatea lor”¹⁰. Absența acestei clase înseamnă fragilitatea și instabilitatea oricărui stat, cu atât mai mult a statului român neconsolidat și în care partidele noastre „nu sunt partide de principii, ci de interese personale”¹¹ și, în ultimă instanță, absența clasei de mijloc, pozitive în Principatele Române crează acele „goluri economice pe care le umple un element străin – evreii”¹².

Nu numai că sesizează aceste aspecte nocive, cauzate de pătrunderea nelimitată a capitalului străin (în mare parte parazitar, în concepția sa) într-o țară cu o economie încă fragedă, dar face și propuneri concrete; pentru crearea și consolidarea acestei clase pozitive românești, care să umple aceste „goluri economice”, este nevoie de legi organice aplicabile la situația țării noastre, căci, în ultimă instanță, clasa pozitivă are rol hotărâtor în „păstrarea naționalității noastre”, care este „lucrul de căpetenie pentru noi”¹³. Demonstrează că o națiune nu poate deveni puternică și independentă cu o economie instabilă, dacă „pătrunde un mic sâmbure greșit în organizația societății, în viața economică, [care] crește și îngroapă o națiune”¹⁴.

Și el continuă excursul în istoria țărilor românești, aflate sub ocupație otomană, când nu era permis exportul grâului românesc în imperiul de la Stambul. „Prin urmare, grânele neconsumate trebuiau prefăcute în exportabil – în vite. S-au combinat lucrurile. Velnița consuma prisosul și da hrană vitelor. Velnița producea rachiul, rachiul trebuia consumat și era mult. S-au făcute multe crâșme. Pentru acestea trebuiau crâșmari. S-au adus *mulți evrei* și proprietarul

⁹ *Ibidem*, p. 165.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

impunea fiecăruia dintre supușii săi de a lua atâta rachiu pe om. Unele plăți pentru muncă se făceau în rachiu. S-a introdus exportul, într-adevăr, însă velnițele au rămas; în locul grânelor s-au luat cartofii, căci rachiul devenise o trebuință și acea trebuință cerea împlinire. Care au fost rezultatele ei? O populație nesănătoasă, fără energie de caracter, fără *energie economică* (s.n.), care-și vindea munca pe băutură, o populație în care mortalitatea creștea în mod înspăimântător, iar sudoarea mânelor ei se *capitalizează* (s.n.) în mâinile unui element fără patrie, fără limbă, fără naționalitate... Nu e de mirat că influența austriacă e mare”¹⁵.

Nu numai influența austriacă e mare, ci a tuturor imperiilor vecine (țarist, otoman) și, din acest motiv, propune guvernanților români soluții concrete pentru ca țara sa să nu fie sub „vecinic influențe străine”. Nu xenofobia și antisemismul constituie soluții de salvagardare a economiei naționale și, implicit, a statului român, ci încurajarea acestei economii prin umplerea „gurilor economice” cu elemente preponderent autohtone, prin formarea profesională a cadrelor care să ocupe aceste pârghii, autohtoni sau alogeni, și, mai ales, prin „pregătirea economică a elitei guvernamentale”. În caz contrar, „învrăurile străine”, „inundarea popoarelor orientale” cu emigranți galițieni (între aceștia numindu-i în special pe evrei), care „ar avea menirea să cultiveze Orientul într-o mână cu sticla de rachiu ș-ntr-alta cu «Neue freie Press»”¹⁶ determină „estermizarea economică”, „discompunerea deplină a societății române”, „istovirea noastră economică”, „deplina subjugare economică”, „robia economică a noastră și a Orientului întreg”, ceea ce înseamnă „sărăcirea, cu stoarcerea populațiilor prin agenți economici fără patrie”¹⁷.

Tonul eminescian este, în parte, dur, cum îl descoperim și în alte studii și articole, dar această duritate de exprimare are menirea de a sublinia necesitatea unor măsuri legislative urgente din partea „elitei guvernamentale”, în „contra acestui protectorat expansionist al unei mari puteri politice și economice”¹⁸. În contrapondere la expansionismul imperiilor vecine, Eminescu propune o „Confederație Dunăreană”, cu o politică comercială protecționistă și sub protectoratul său propriu și al nimănui altcuiva¹⁹.

Pe baza doctrinei sale economice, el îi judecă pe toți alogenii, dar în mod special pe evreii galițieni, stabiliți în număr foarte mare, în special în

¹⁵ *Ibidem*. Despre relațiile comerciale dintre țările românești și Imperiul Otoman, vezi C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, Editura Albatros, 1977, p. 23-31, 87-122 („Istoria relațiilor româno-turce, începând cu turcii vechi și mergând până la războiul independenței, trebuie scrisă din nou, evitându-se exagerările și ideile preconceptuate [...]; pe lângă dezavantajele cunoscute, și un avantaj: acela de a fi o stavilă în fața celor două imperii expansioniste, habsburgic și țarist. Astfel am fi putut avea [...] soarta Poloniei”, *op. cit.*, p. 122).

¹⁶ „Curierul de Iași”, IX, nr. 79, 16 iul. 1876, p. 3.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

Moldova, fapt remarcat și de G. Călinescu. „Este poate cel dintâi gânditor politic român care să-și sprijine doctrina pe economie. Dacă dăm o ochire de sus, xenofobia, antiliberalismul și mai toate celelalte aspecte sunt, de fapt, atitudini economice”²⁰. Critica eminesciană a liberalismului românesc (de fapt, a aripei roșii, reprezentată de C.A. Rosetti) însemna, în opinia marelui critic, „o împingere a statului economic peste limitele dezvoltării firești, țărănimea e pozitivă, fiindcă e productivă”, iar liberalismul, în esența sa, „înfățișa invazia elementului etnic hibrid, iar conservatorismul, principiul naționalității”²¹.

Afirmațiile lui G. Călinescu au doar parțial acoperire, Eminescu nefiind un conservator disciplinat („*Și mai potoliți-l pe Eminescu*”, cere un venerabil conservator), ci un spirit liberal, așa cum se declară: „Suntem deci liberali în puterea cuvântului”²².

În ceea ce privește aplicarea uneia sau alteia dintre cele două concepții economice vehiculate în vremea sa, Eminescu pledează pentru o îmbinare, o preluare critică, din cele două curente, a acelor idei care pot fi aplicabile situației noastre: „Liberul schimb combinat cu protecționismul”²³.

În vederea împlinirii unui alt principiu, „neatârănarea economică” a țării sale, complementare a neatârării politice, câștigată în urma Războiului din 1877-1878, consideră că este de o necesitate stridentă crearea unei „industrii proprii și națională”²⁴, în contrast cu implementarea de „așezăminte franțuzești: negoț jidovesc, industrie austriecească, limbă păsărească și liberali cari nu muncesc nimic”²⁵.

Din nou pledează pentru protejarea și încurajarea țăranelor române, component de bază al clasei de mijloc, pozitive, care a sărăcit și decăzut din cauza unor „neîntrerupte invazii străine”²⁶, situație deosebit de gravă, „căci e învederat că, rău stând țăranul, rău stă proprietarul, rău toată țara”²⁷. Țările românești n-au avut, în Evul Mediu, „clasă de mijloc decât ca slabe începuturi și că această clasă – excepție făcând de olteni și ardeleni – e cea mai mare parte de origine străină”²⁸. Sub domnia lui „Carol Îngăduitorul” are loc „proclamarea perpetuă a predominării elementelor străine asupra poporului istoric, compus încă până azi din țărani mici și mari”²⁹.

*

În legătură cu așa-zisul antisemitism eminescian, perpetuat din vremea sa și până azi, de către unii „exegeți”, care n-au aprofundat teoriile sale

²⁰ G. Călinescu, *Opera lui M. Eminescu*, vol. III, p. 46.

²¹ *Ibidem*.

²² „Timpul”, IV, nr. 5, 9 ian. 1879, p. 1.

²³ „Curierul de Iași”, IX, nr. 81, 23 iul. 1876, p. 3.

²⁴ „Timpul”, VII, nr. 10, 15 ian. 1882, p. 1.

²⁵ *Idem*, II, nr. 279, 11 dec. 1877, p. 1.

²⁶ Mss. 2258.

²⁷ „Timpul”, VI, nr. 260, 28 nov. 1881, p.1.

²⁸ *Idem*, VII, nr. 76, 8 apr. 1882, p. 3.

²⁹ *Ibidem*.

economice, Eminescu este tranșant: pledoaria sa permanentă pentru o „civilizație adevărată și libertate adevărată” are la bază doar principiile economice și de organizare administrativă, de stimulare a clasei pozitive autohtone printr-o legislație de inspirație apuseană, astfel încât imigranții, în special evreii galițieni, să nu poată acoperi în totalitate „golurile economice”, să nu mai constituie „un pericol imediat pentru existența economică și națională a țării”, știind că acești imigranți „se grămădesc în toate țările unde semicivilizația e unită cu pseudo-liberalismul”³⁰.

Dând dovadă de cunoștințe economice temeinice și de o viziune globală asupra necesității, pentru țară, a unei civilizații economice reale („condiția civilizației statului este civilizația economică”), că, a introduce formele unei „civilizații străine fără ca să existe corelativul ei economic e curat muncă zadarnică”³¹, Eminescu nu-i judecă pe evrei – chiar dacă repetăm această afirmație – din punct de vedere etnic sau confesional, ci numai sub raport economic, al consecințelor, pentru incipienta economie românească, pătrunderii masive, necontrolate, a imigranților (în special a evreilor). „Evreul proletar, neavând absolut nimic, nici capital în bani, nici meșteșug sigur”, este obligat „să speculeze munca altuia”³². Pentru evitarea acestei stări de lucruri, nedorite de niciuna dintre părți (imigranți și autohtoni), Eminescu vine iarăși și cu soluții pragmatice: „Noi suntem siguri – scrie Eminescu – că cu o organizare mai strictă, mai protectoare pentru munca materială și cea intelectuală, le-ar pieri evreilor pământul de sub picioare și ar emigra de la noi cum emigrează din alte țări civilizate, nerămânând decât numărul strict necesar pentru mijlocirea schimbului în activitatea economică a țării”, siliți „a se aplica la o muncă mai productivă, folositoare în prima linie lor înșiși, în a doua, țării întregi”³³. Și el exemplifică cu „evul nostru mediu [când] se știa atât de bine aceasta [cine e posident, cine e proletar], încât străinii de altă lege erau opriți de-a avea moșii, iar domnii espropiau cu bani din visterie chiar pe străinii ortodocși. De aceea însă, pe atunci, țările noastre erau o patrie, nu un otel, naționalitatea o cestiune de valoare istorică, nu o cestiune de pungă”³⁴.

*

Trebuie avută în vedere, fără niciun iz xenofob sau peiorativ, vocația negustorească a evreului, ceea ce a determinat-o pe împărăteasa Maria Tereza să emită, la Timișoara, în 1776, o ordonanță restrictivă: „Deoarece evreii sunt, prin natura lor, negustori, li se interzice exercitarea tuturor celorlalte profesii”. O caracterizare pertinentă a acestei vocații emite sociologul Mihai Ralea: „Lipsit de instincte și obiceiuri înrădăcinate care constituie datinile, evreul e mai ales, raționalist. Și raționalist în sensul strict și strâmt al cuvântului

³⁰ „Timpul”, IV, nr. 157, 17 iul. 1879, p. 1.

³¹ Idem, II, nr. 289, 23 dec. 1877, p. 2.

³² Idem, IV, nr. 157, 17 iul. 1879, p. 1.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Idem, VI, nr. 262, 1 dec. 1881, p. 1.

înseamnă utilitarist. Biblia și Talmudul indică această trăsătură de psihologie colectivă. El nu se lasă târât de preferințe oarbe, ori de sentimente violente. Judecă și cântărește, e sobru, reținut, circumspect. Pasiunile nu-l mână. Aptitudini excelente pentru a deveni negustor. Ca negustor, perfecționează meseria sa ori inventează în istoria civilizației omenești epoca care se cheamă capitalism³⁵.

Despre imaginea evreului bun meseriaș, scria în epoca eminesciană, omul politic Petre P. Carp, îndemnându-i pe români la o concurență loială în plan economic cu evreii. „Imitați-i pe evreii din România în economie: cumpătare, silință și iscusință”³⁶. Eminescu are o poziție oarecum diferită, dat fiind și contextul geografic al țării sale. De altfel, evreul cămătar, negustor și mai ales cel cârciumar, era condamnabil și în mentalul colectiv european.

Ceea ce a intrat peiorativ în mentalul colectiv românesc, menționat și de către unii istorici, a fost imaginea evreului-cârciumar, mai ales în lumea satului, fapt recunoscut și de Moses Schwarzfel în 1888: „Cârciumăritul sau orânda băaturilor este una din cele mai vechi și mai obștești îndeletniciri ale evreilor în Moldova. Chiar și în Muntenia îi vedem îndeletnicindu-se într-un trecut îndepărtat cu vânzarea de rachiu (acquavite) și continuând această profesiune până în prezent, deși în proporții mai mici”³⁷.

Un cercetător pertinent al problematicii evreiești, Andrei Oișteanu, atestă obiectiv profesia de cârciumar, practică de o parte dintre evrei: „Imigrând mai ales din zonele cu populație slavă din nord și est (Polonia, Ucraina, Rusia), evreii au introdus în spațiul românesc fabricarea și consumarea rachiului făcut din grâne (porumb, grâu, secară) [...] La început, evreii comercializau rachiu de cereale pe care-l aduceau (din Polonia sau din Ucraina), apoi au început să-l producă în velnițele înființate pe moșiile mănăstirilor sau ale boierilor români”³⁸.

În peregrinările sale „în lungi și-n curmeziș”, Eminescu a cunoscut și el această situație reală, necondamnabilă, o consemnează, fără a aduce acuzații celor care o practicau, ci, mai degrabă, îi critică pe consumatori și pe patronii acestor distilerii, pe moșierul care îi plătea pe țărani în bonuri, facilitându-le posibilitatea de a cumpăra rachiu („proprietarul impunea fiecărui din supușii săi de a lua atâta rachiu pe an. Unele plăți pentru muncă se făceau în rachiu”): „Ne mirăm cu toții de mulțimea crâșmelor în țara noastră – de mulțimea jidanilor – cauza e mulțimea rachiului, mulțimea velnițelor, dar oare această mulțime de

³⁵ Mihai Ralea, *Scrieri*, vol. 5, București, Editura Minerva, 1988, p. 64.

³⁶ Apud Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, București, Humanitas, 2001, p. 151.

³⁷ Apud Andrei Oișteanu, *op. cit.*, p. 167. Primii evrei cârciumari în Moldova sunt atestați documentar în secolul al XVI-lea, menționați de către Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, de Anton Maria del Chiaro, germanul Franz Joseph Sulzer și de alți călători străini în țările românești.

³⁸ Andrei Oișteanu, *op. cit.*, p. 168-169.

unde vine? Sub domnia turcească au esistat [...] o dispoziție de esport. Esportul grânelor era oprit. Prin urmare, grânele neconsumate trebuiau prefăcute în obiect esportabil – în vite. S-au combinat lucrurile. Velnița consuma prisosul și da hrană vitelor. Velnița producea, rachiul trebuia consumat și era mult. S-au făcut multe crășme. Pentru acestea trebuiau crășmari. S-au adus mulți evrei [...]”³⁹.

Face însă distincție clară între „vechiul proprietar istoric, care avea o sinceră iubire pentru oamenii lui, cu cari trăiesc din neam în neam împreună” și „noul proprietar sau aredașul grec ori ovrei, care nu vede în țăran nici pe creștin, nici pe om, ci o simplă unealtă de muncă, o vită de jug, un paria”⁴⁰, în condițiile în care aceste elemente alogene, „de-o barbară cupiditate, trăind din traficul băuturilor spirtoase și al alimentelor, ei ar fi un flagel pentru orice țară din lume care ar avea lipsă de putere de a-i îngădui”⁴¹.

Eminescu are în vedere declinul demografic al românilor și degradarea lor biologică, prin consumul exagerat al băuturilor spirtoase, concomitent cu imigrarea masivă a străinilor neproductivi, cărora le „e rușine de muncă sau care nu știe a munci”, și se implică în „apărarea claselor producătoare în contra celor consumătoare”⁴². El expune, pe această temă, principiile sale economice: înmulțirea peste măsură a ramurilor neproductive din clasa de mijloc, cu consecințe nefaste – „cu cât se înmulțește clasa celor ce consumă numai fără a produce, cu atâta clasa celor ce produc va da mai tare înapoi, se va hrăni mai rău, va fi supusă la boale mai numeroase, se va stinge chiar”⁴³.

Din perspectiva claselor productive, el îi judecă pe toți străinii imigrați în România, nu numai pe evrei, ba chiar și pe românii „neproductivi”, și nu cere guvernanților măsuri drastice împotriva acestora, ci doar o reorganizare eficientă „de neapărată necesitate”, în consens cu necesitățile și specificul tinerei națiuni române, reorganizare socială „având ca principiu apărarea și încurajarea muncii, înlăturarea feneanților și paraziților din viața publică”⁴⁴, și nicidecum „exterminarea cu sabia a elementelor hibride, ci a convertirii acestora la religia muncii. Dar ceea ce pretindem pozitiv e că asemenea elemente să nu fie determinante, dominante în statul român. Nu ne opunem, dacă ele se vor hrăni prin muncă proprie, dar nu explodând munca altora”⁴⁵.

Este o opinie clară, dar realistă, valabilă și aplicabilă și în alte state, în care alogenii nu trebuie să fie elementul determinant, dominant, „căci în capul unui stat român nu se cade să vedem aproape exclusiv numai oameni străini,

³⁹ *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, în „Convorbiri Literare”, X, nr. 5, 1 aug. 1876, p. 170.

⁴⁰ „Timpul”, VI, nr. 180, 20 aug. 1881, p. 1.

⁴¹ Idem, V, nr. 239, 25 oct./6 nov., 1880, p. 1.

⁴² Idem, VI, nr. 191, 3 sept., 1881, p. 2.

⁴³ „Curierul de Iași”, X, nr. 93, 28 aug. 1877, p. 3.

⁴⁴ „Timpul”, VI, nr. 190, 2 sept. 1881, p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*.

incapabili să priceapă geniul poporului nostru și, până la un grad oarecare, incapabili de a-l iubi și de a-l cruța”⁴⁶. Dacă remarcă „deosebirea între adâncimea rasei istorice și superficialitatea celor superpuse”⁴⁷, nu înseamnă că este iudeofob, întrucât în pătura superpusă nu îi include numai pe evrei sau numai pe alogeni, pe de o parte; pe de altă parte, trebuie să cunoaștem circumstanțele politico-economice și istorice europene. Așa cum a demonstrat impecabil Dimitrie Vatamaniuc, în notele de la publicistica sa (*Opere*, volumele IX-XIII), Eminescu cunoștea foarte bine politica unor cercuri expansioniste germane („Drang nach Osten”) sau a *Curții* din Viena, după anexarea Bucovinei, în 1775.

Și Eminescu citează din ziarul „Berliner Boersen-Courier”, care-și îndemna concetățenii de a nu emigra în America, ci în țările românești, solicitând, cu cinism, guvernanților români, plata: „să plătească până și cheltuielile de transport a acelor nemți care n-au cu ce trăi în țara lor, și care să vie să cucerească pe același trândav pe cale economică”⁴⁸. În cazul de față, nu mai este vorba despre evreu, ci despre germanul neproductiv, și el inclus în pătura superpusă, neproductivă, în „populația flotantă a României, fără legături cu pământul și cu neamul țării, fără identitate de interese cu clasele productive și pozitive ale ei”⁴⁹. El nu dorea, cu alte cuvinte, ca România să devină, cum se exprimă el plastic și concis, o «Dunăre americană» sau un „otel european” pentru găzduirea tuturor elementelor neproductive, parazitare, gonite din metropolă spre periferie.

El demonstrează, aproape în toate articolele sau studiile sale cu caracter economico-financiar, despre necesitatea unei „clase mai de seamă”, adică a clasei pozitive, așa cum legiferează constituțiile occidentale („o clasă de mijloc, bogată, cultă, o clasă de patricieni, industriași”), spre deosebire de „legea fundamentală” de la noi, care permite ca partidele politice să funcționeze „stat în stat”, iar „statul adevărat, acel al claselor pozitive nu e decât o masă imposabilă și exploatabilă”⁵⁰.

În ceea ce-i privește pe evrei, aceștia nu sunt criticați în mod special sau în totalitatea lor, ci numai cei „incapabili de muncă, speculanți, mijlocitori”⁵¹, întrucât, concluzionează el „cu cât țara se saturează cu elemente străine, cu atât ea decade economic, intelectual și moral”⁵².

Că Eminescu nu-i vizează în mod special pe evrei o spune cu deosebită claritate: „*N-am vorbit numai de evrei și că aceștia nu sunt singurul*

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Idem, VIII, nr. 161, 26 iul. 1881, p. 1.

⁴⁹ *Studii asupra situației*, în „Timpul”, V, nr. 41, 21 febr. 1880, p. 1.

⁵⁰ „Convorbiri Literare”, X, nr. 5, 1 aug. 1876, p. 174.

⁵¹ „Timpul”, VIII, nr. 169, 5 aug. 1882, p. 1.

⁵² *Ibidem*.

(sublinierea lui Eminescu, n.n.) *element nesănătos venit din țară*⁵³. Celor care îl acuză de antisemitism, mai mult din spirit de polemică (cazul ziarului „Românul”), le răspunde punctual: „Ne simțim datori a vorbi în spiritul păcii și a reaminti că nu ura contra rasei israelite, nu patima, nu prevențiuni religioase ne-au silit a menține un atât de strict punct de vedere, ci mai cu seamă natura ocupațiilor economice ale evreilor”⁵⁴, „că interesele reciproce sunt armonizabile, dar pentru aceasta se cere bunăvoință și abnegație reciprocă”⁵⁵.

În acest sens, el face o distincție clară între evreii „veniți de mult în țară, adică de-o sută și mai bine de ani, și cei veniți de la 1840 încoace”, dând exemple de orașe moldave „cu evrei cu totul deosebit”⁵⁶.

Nu cu evreii (deși exista temerea ca aceștia să devină din minoritari, majoritari în Moldova) se războia Eminescu, ci cu Alianța Izraelită Internațională⁵⁷, cum am relatat mai sus, care intervenea, adesea brutal, în treburile interne ale României, condiționând semnarea de acorduri comerciale ale unor țări europene (Franța, Italia, Rusia, Austro-Ungaria) cu Bucureștii, numai în măsura în care partea română va suprima articolul 7 din Constituția de la 1866, care prevedea naturalizarea în masă a tuturor evreilor. Pe această temă au fost lungi dezbateri parlamentare, în presa românească, în mediile intelectuale, în care, evident, s-a implicat și Poetul, care, însă, nu „amestecă pe toți evreii în aceeași categorie”, operând o distincție între cei stabiliți de peste un secol și cei veniți recent, care se declarau „sudiți”, adică supuși Imperiului Austro-Ungar spre a fi scutiți de impozite financiare și alte obligații față de statul român sau erau urmăriți internațional pentru diverse delictе.

El critică concret tendința agențiilor consulare austro-maghiare de a acorda calitatea de supuși tuturor celor care solicitau, sudiții, care „nu voiau să aibă niciun stăpân”, dar care „aveau daraveli neplăcute cu administrația sau cu justiția” și care, spre a nu fi judecați, „plantau pajura cu două capete pe casă și deveneau „sacrosanți”⁵⁸. Mulți dintre acești sudiți erau – deconspiră Eminescu – „moldoveni de baștină”, imigranți din Turcia și Rusia, iar mulți nici nu văzuseră Austria. Sudiții nu erau evrei. Nominal, sunt aspru criticați acei evrei care au încheiat afaceri oneroase cu statul român (Straussberg, Mihălescu, Warsawschi, de pildă), dar lăudați cei cu merite incontestabile (Toma Michieru, Heimann Hariton Tiktin, Moses Gaster, Ronetti-Roman etc.).

*

⁵³ „Timpul”, IV, nr. 76, 8 apr. 1879, p. 1.

⁵⁴ „Timpul”, IV, nr. 221, 7 oct. 1879, p. 1.

⁵⁵ Idem, IV, nr. 143, 29 iun. 1879, p. 1.

⁵⁶ Idem, IV, nr. 221, 7 oct. 1879, p. 1.

⁵⁷ „Lozinca «Proletari din toate țările, uniți-vă» mi s-a părut astfel a fi introdusă în stil socialist a vechii lozinci a Alianței Universale Israelite: «Evrei din toate țările, fiți uniți»” (C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăogiri. 1946*, volum îngrijit de Gabriela Dumitrescu. Comentariu de Dinu C. Giurescu, vol. 4, București, Editura Floarea Darurilor, 1998, p. 267).

⁵⁸ „Curierul de Iași”, IX, nr. 120, 3 nov., 1876, p. 3.

Nici interpretarea sociologică vulgară a versurilor din **Doina** („Și cum vin cu drum de fier/ Toate cântecele pier/ Zboară păsările toate/ De neagra străinătate”) nu rezistă unei analize obiective, cum au făcut Ilie Bădescu⁵⁹ și Olivia Alexandra Nedelcea⁶⁰. El se revoltă doar împotriva celor care acceptă „o deplină subjugare economică”, egală cu „sărăcia, demoralizarea și moartea”⁶¹, e conștient de necesitatea infrastructurii, a căii ferate, în speță („lipsind drumurile de fier, transportul scumpea marfa manufacturată în mod considerabil și o făcea accesibilă numai claselor bogate”⁶²), dar sesizează răul ca un autentic economist: „Cel mai mare rău din toate e că statul *nu* (sublinierea lui Eminescu) devine proprietar al drumurilor de fier, ci împarte acest titlu cu mii de acționari cari vor pretinde ca să li se plătească *anuitățile* (sublinierea lui Eminescu) de ani de-a rândul, încât de mai înainte va fi pricină de gâlceavă între statul român și acei acționari cari nu vor să-și preschimbe acțiunile pe titluri de ale statului”⁶³. „Eminescu nu a negat niciodată necesitatea construirii drumului de fier, ci doar modalitatea și mijloacele sale de realizare, situându-se într-un plan pragmatic, strict realist”⁶⁴.

*

„Înrăurile străine”, venite din Galiția sau din alte colțuri ale lumii, necenzurate de o legislație cu iz național, vor avea, zice Eminescu, consecințe nefaste: „exterminare economică”, „discompunere deplină a societății române”, „istovirea noastră economică”, „deplina subjugare economică în condițiile de azi ale muncii egală cu sărăcirea, demoralizarea și moartea”⁶⁵. Tonul îngroșat, exagerat al cuvintelor sale este astfel pentru a trage un semnal de alarmă guvernanților și clasei politice din România, ca aceștia să poată observa că, „de când lumea nu s-a văzut ca un popor să stea politicește sus și economic jos”⁶⁶ și că „nematuritatea economică e totdeauna însoțită de cea politică”⁶⁷.

Pentru Eminescu, „civilizația adevărată și libertatea adevărată” constau într-o organizare statală pe principii economice, în care elementele imigrante, în special evreii galițieni, să nu mai constituie „un pericol imediat pentru existența economică și națională a țării”, întrucât acești imigranți „se grămădesc în toate

⁵⁹ Ilie Bădescu, *op. cit.*

⁶⁰ Alexandra Olivia Nedelcea, *op. cit.*, p. 100-123; vezi și Victor Crăciun și Tudor Nedelcea, „*Doina*” lui Eminescu. 125 de ani. Cuvânt înainte de Eugen Simion, București, Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni, Editura Semne, 2008; Evelin Fonea, *Eminescu, «Doina» și evreii*, în „Adevărul literar și artistic”, IX, nr. 519, 23 mai 2000, p. 11; Al. Andriescu, *Modelul psalmic al «Doinei» lui Eminescu*, în *rev. cit.*, IX, 11 ian. 2000 și 18 ian. 2000, p. 8-9.

⁶¹ „Timpul”, III, nr. 68, 25 mart. 1878, p. 2.

⁶² *Ibidem.*

⁶³ Idem, IV, nr. 240, 31 oct. 1879, p. 1.

⁶⁴ Alexandra Olivia Nedelcea, *op. cit.*, p. 113.

⁶⁵ „Timpul”, III, nr. 68, 25 mart. 1878, p. 2.

⁶⁶ Idem, VII, nr. 194, 4 sept. 1882, p. 1.

⁶⁷ *Ibidem.*

țările unde semicivilizația e unită cu pseudoliberalismul”⁶⁸. El pledează pentru rezolvarea problemei evreiești prin măsuri strict economice și nicidecum rasiale sau confesionale. „Evreii proletar, neavând absolut nimic, nici capital în bani, nici meșteșug sigur”, el practică la „specularea muncii altuia”⁶⁹, la deschiderea de cârciumi la sate („cârciumile sunt locale de îndobitocire și de prostituție sufletească”). Spre a ocroti populația rurală „în contra sărăcirii, stingerii și exploatării uzurare”, Eminescu propune și „măsura cea mai nimerită” de a „preface dreptul de debit al băuturilor spirtoase în drept al comunelor rurale, iar consiliul comunal să îngrijească ca debitantul să fie numai locuitor și alegător în comuna rurală, îndeplătându-se cu strictețe de orice subantreprenor ascuns sub titlul unui servitor”⁷⁰.

Ca și cu alte ocazii, Eminescu nu numai că observă aceste fenomene sociale și economice ce pot avea efecte negative asupra dezvoltării și evoluției capitalismului în România, dar vine și cu soluții pertinente: „Organizare mai strictă, mai protectoare pentru munca materială și cea intelectuală”, evreii fiind siliți „a se aplica la o muncă mai productivă, folositoare în prima linie lor înșiși, în a doua, țării întregi”⁷¹.

Începutul capitalismului românesc – proces necesar și firesc – este indisolubil legat de „crearea și apărarea muncii industriale”, de o „industrie națională neatârnată”, de apariția burgheziei, întrucât „o țară nu poate rămâne curat agricolă fără a primejdui existența sa”⁷² (opinie care dezamăgește pe eminescolatrii contemporani, care susțin, încă, faptul că Poetul milita pentru un stat eminentemente agrar, de tip feudal). Dar, pentru o asemenea „industrie națională neatârnată” este nevoie de o barieră contra „cotropirii economice” a unor elemente alogene, purtătoare de capital parazitar: „De multă vreme se manifestează în opinia politică a țării dorința de a vedea întemeindu-se o industrie proprie și națională. Dar aceste tendințe și aspirații foarte deosebite n-au fost privite de aproape, nici nu s-a studiat condițiile necesare sub care o asemenea industrie s-ar naște”⁷³.

Plecând de la ideea, validată în timp, conform căreia „condiția civilizației statului este civilizația economică”, iar independența politică trebuie

⁶⁸ Idem, IV, 157, 17 iul. 1879, p. 1.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Alexandra Olivia Nedelcea, *op. cit.*, p. 84-85. Spre deosebire de „Românul”, oficiul liberal cu care Eminescu era într-o continuă polemică, „România Liberă” și „Presa” susțin aceste idei, citându-l, dovadă elocventă că opiniile poetului-gazetar circulau în presa vremii și intrau în conștiința colectivă.

⁷¹ „Timpul”, IV, nr. 157, 17 iul. 1879, p. 1.

⁷² „Curierul de Iași”, IX, nr. 75, 7 iul. 1876, p.3.

⁷³ Idem, IX, nr. 64, 9 iun. 1876, p. 3. În consens cu el, viceconsulul Imperiului Austro-Ungar la București, Bosizio, reprezentantul metropolei deci, notează în jurnalul său că România manifestă „pe terenul economic o tendință de neatârnată care se exprimă prin dorința adeseori repetată de-a avea o industrie națională neatârnată” (Eminescu, *Opere*, IX, 1980, p. 553, comentarii de D. Vatamaniuc).

consolidată printr-o economie națională neatârnată, Eminescu consideră că „cea dintâi datorie a națiunii, dacă vrea să se întrezeze și economicește și moralicește, e s-arunce pătura de paraziți de deasupra-i în gunoiul din care a ieșit”, practic „să nu creeze, prin încurajarea stupidității și-a obrăzniciei, o clasă de consumatori improductivi ai sudorii frunții ei. Curățită de pătura de paraziți, nația își va veni în fire”⁷⁴.

Crearea unei industrii naționale trebuie precedată și întărită cu „educațiunea noastră industrială”, astfel încât, „dintr-un regim de protecție și educațiune va rezulta diviziunea muncii. Pururea am văzut în diviziunea muncii principalul mijloc în contra mizeriei actuale, dar am constatat că această diviziune nu se poate întâmpla pe cât timp meseriile vor fi paralizate prin concurența fabricatelor străine și în fine că *educațiunea noastră industrială* (sublinierea lui Eminescu, n.n.) este cea care cere sacrificii și că merită mai mult decât acea educație stearpă care produce zecile de mii de aspiranți la funcțiuni”⁷⁵.

Pledând pentru „civilizația economică”, care este „muma celei politice”⁷⁶, Eminescu critică aplicarea mecanică a liber-schimbismului, susținut de Partidul Liberal, solicitând măsuri protecționiste împotriva imigrării, dar și a „străinilor interni”, care n-au voință sau aptitudini productive, ori capital industrial, fapt ce conduce la o „boală economică”, care creează, în opinia sa, „paraziți sociali avizați la banul public”⁷⁷. De aceea, demonstrează economistul Eminescu, „nematuritatea economică e totdeauna însoțită de cea politică. Și pentru a ajunge la maturitate se cere educație”⁷⁸.

Supunând constant criticii sale „maimuțarea legilor și a obiceiurilor străine” de către elita politică, aflată la guvernare, care a permis populației flotante, „a cărei patrie întâmplătoare e România”, să devină „paraziți cărora nestabilitatea dezvoltării noastre interne, defectele instrucției publice și golurile create în ramurile administrației publice prin introducerea nesocotită a tuturor formelor civilizației străine”⁷⁹ le sunt prielnice.

Atunci când reproșează „claselor dirigente, recrutate din Cariagdi și Basmanii lipsa de simț istoric și național”⁸⁰, el n-o face de pe poziția xenofobului sau iudeiofobului, ci are în vedere interesul economic al țării sale, de a nu fi transformată în „felbah”, ca în Egipt, adică aservită întâi economic, apoi politic unor țări străine mai avansate economic și puternice politic, prin suprapunerea, peste incipienta economie românească, a unei economii transnaționale, de tip strict comercial-exploatator. El nu se opune imigrării, ca

⁷⁴ „Timpul”, V, nr. 217, 28 sept. 9 oct. 1880, p. 1.

⁷⁵ Idem, VIII, nr. 186, 26 aug. 1882, p. 1.

⁷⁶ Idem, VII, nr. 188, 28 aug. 1882, p. 1.

⁷⁷ Idem, VII, nr. 93, 29 apr. 1882, p. 1.

⁷⁸ Idem, VII, nr. 194, 4 sept. 1882, p. 1.

⁷⁹ Idem, V, nr. 44, 24 febr. 1880, p. 2.

⁸⁰ Idem, VI, nr. 148, 10 iul. 1881, p. 2.

fenomen social, ci modalității, calității și cantității elementelor imigratoare în raport cu populația autohtonă; în acest sens, pledează pentru integrarea moderată a evreilor în viața publică românească („Noi nu suntem contra îmbogățirii celor ce vin și se așează în țară. Cu timpul vor deveni poate cetățeni buni ai acestui stat”)⁸¹.

Când judecăm publicistica eminesciană, și mai ales studiile și articolele sale despre problematica evreiască, trebuie avută în vedere epoca în care a trăit și a scris – o epocă românească de tranziție spre un regim liberal autentic, într-o Europă încă neașezată – că la baza criticii sale – uneori dure – a stat doar criteriul economic și moral, și nu cel rasial sau confesional, că excesele de limbaj, chiar unele derapaje, fac parte din arsenalul oricărui pamfletar, care, exagerând, dorește să scoată în evidență un adevăr, o realitate crudă și un potențial pericol economic sau statal. Limbajul său, uneori violent, este, de fapt, un răspuns la repetatele calomnii grosolane din presa europeană, conform cărora românii ar fi organizat progromuri, calomnii orchestrate agresiv de Alianța Israelită Internațională, ale cărei ingerințe în treburile interne românești erau de natură să izoleze România de țările europene. Acest limbaj este aplicat „sudiților” (în care intrau imigranți și de alte etnii), care erau supuși ambasadelor sau consulatelor străine la București, spre a nu avea obligații fiscale sau civile față de statul român. În schimb, evreii deja împământeniți, care respectau legile țării, erau priviți cu simpatie, iar cu unele personalități evreiești (Moses Gaster, H. Tiktin, Toma Michieru etc.) a legat o strânsă prietenie, motiv pentru unele publicații ale vremii să-l considere, exagerând, filosemit. Ideea călăuzătoare a tuturor articolelor și studiilor sale, consacrate chestiunii evreiești, este că „interesele reciproce sunt armonizabile, dar pentru aceasta se cere bunăvoință și abnegație reciprocă”⁸².

*„Publicistica lui Eminescu este legată, prin natura ei, de circumstanțele epocii și trebuie judecată în raport cu ele. Imaginarul lui politic este discutabil ca oricare altul. Să nu uităm că Eminescu a scris într-o epocă în care România era o țară încă sub dominație străină, unele dintre provinciile istorice ale românilor (Transilvania, Basarabia, Bucovina) erau sub ocupație străină. Se poate înțelege atunci de ce fantasma străinului revine atât de des în articolele sale și chiar în unele poeme (**Doina**). Nu trebuie mitizate și nu trebuie manipulate accentele lui naționale, dar a-l considera pe Eminescu un scriitor xenofob și un «spirit proto-legionar» reprezintă o aberație. Trebuie să-i analizăm cu obiectivitate și cu calm ideile din articolele sale, scrise, să nu uităm, sub presiunea evenimentelor”⁸³.*

⁸¹ Idem, VI, nr. 148, 10 iul. 1881, p. 2.

⁸² Idem, IV, nr. 143, 29 iunie 1879, p. 1.

* Eugen Simion, *Fragmente critice*, vol. II. *Demonul teoriei a oboisit*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 1998, p. 308-309.

⁸³ Eugen Simion, *Fragmente critice*, vol. II. *Demonul teoriei a oboisit*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 1998, p. 308-309.

EMINESCU ET LE REELSEMITISME (IVE PARTIE)

(Résumé)

L'article ci-présent continue les préoccupations antérieures de l'auteur concernant le lieu du *réelsémitisme* dans le discours des élites intellectuelles de la Roumanie moderne, notamment de ses représentants illustres tels Eminescu. L'analyse des textes qui lui appartient démontre une conscience impliquée activement dans les débats de l'espace public roumain concernant le sujet, tout en refusant les explications faciles. Eminescu est sensible aux théories des influences, en attirant l'attention sur le rôle important des grands empires voisins tels l'Autriche-Hongrie, aux questions des politiques économiques et sociales dont la dimension diachronique est toujours bien mise en évidence.

Mots-clefs: Eminescu, le réelsémitisme, les minorités nationales, Roumanie, XIXe siècle.

VECHI TIPURI DE LOCUINȚĂ PE TERITORIUL OLTENIEI

ANCA CEAUȘESCU

În regiunea de câmpie din sudul țării, cercetările arheologice au scos la iveală construcții care coboară în timp până la sfârșitul neoliticului. În această perioadă, așezările umane erau situate, de obicei, în lungul râurilor și în luncile acestora, sub formă de grupări mici, sau pe podurile teraselor, unde formau adevărate „așezări deschise” ori îmbrăcau forma unor movile artificiale denumite *tell-uri*. În cadrul ambelor tipuri de așezări, locuințele au fost sub formă de *bordeie* sau *locuințe la suprafața solului*.

Bordeiele au fost locuințele care, până în secolul al XIX-lea formau peisajul caracteristic al acestei regiuni, aprox. 50-70% din numărul locuințelor fiind sub această formă.

Prin definiția dată în dicționar, *bordeiul* este „încăperea săpată (pe jumătate) în pământ și acoperită cu pământ, paie sau stuf”¹. Numeroși cercetători (arheologi, etnografi, filologi, arhitecți) au definit *bordeiul*, ca fiind: „colibă (locuință) pe jumătate săpată în pământ, acoperită cu pământ sau cu paie, stuf etc.”², „colibă pe jumătate săpată în pământ și acoperită tot cu pământ sau cu paie, stuf etc.”³, „locuință rudimentară sub pământ”⁴, „locuință în întregime sau pe jumătate săpată în pământ... acoperită cu paie și cu pământ – *subterrana casa*”⁵. O privire antropogeografică asupra *bordeiului* este realizată de C. S. Nicolăescu Plopșor, într-un studiu succint, în care reduce varietatea formelor de *bordeie* la câteva tipuri, pe care le analizează în evoluția lor teritorială și temporară. El definește *bordeiul* ca fiind „coliba sau «coverca» pe groapă acoperită cu pământ”⁶. În lucrarea *Arta populară românească*, Paul Petrescu este de părere că *bordeiul* este o „locuință vârată adânc în pământ construită, de obicei, într-o coastă de deal sau pe o denivelare accentuată a

¹ Ioan Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coordonatori), *Dicționarul explicativ al limbii române*, Institutul de Lingvistică din București, Editura Academiei Române, 1975, p. 93.

² I. I. Rusu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 226.

³ I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931.

⁴ B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, I, București, 1875, p. 236.

⁵ Gheorghe Foça, *Elemente decorative la bordeiele din sudul regiunii Craiova*, București, 1956, p. 3.

⁶ C. S. Nicolăescu Plopșor, *Bordeiul în Oltenia*, în BSRRG, tom XLI, București, 1922, p. 123.

terenului” și îl deosebește net de casele pe «jumătate» îngropate, întâlnite în Câmpia Română „a căror construcție cerea până la o jumătate vagon de lemn de stejar... și a căror monumentalitate a spațiului interior le deosebea net de bordeiele deținând prea puțin loc gol disponibil”⁷. În opinia lui Nicolae Nițu, bordeiul reprezintă „unul dintre cele mai vechi tipuri de locuință umană săpată în pământ și acoperită cu pământ, stuf, paie, coceni etc., fără ca acoperișul acesteia să se sprijine pe nivelul de călcare al solului”⁸. Autorul este de părere că termenii de *semibordei*, *locuință sau casă semiîngropată sau îngropată* nu pot înlocui termenul de bordei, ci reflectă doar diferite stadii de evoluție pe verticală ale bordeiului.

Indiferent de definițiile date, suntem de părere că bordeiul este o locuință săpată în pământ, în întregime sau pe jumătate, acoperită cu paie, stuf, coceni etc.

Ca tip de locuință dominantă în majoritatea satelor din sudul Olteniei, bordeiul a continuat să existe din Antichitate până în epoca contemporană, în strânsă legătură cu realitățile economice și politice. Aria lui de răspândire este mult mai mare, ocupând Câmpia Banatului, Câmpia Olteniei, Câmpia Munteniei și Dobrogea. Dar, locuința de acest tip nu se oprește la linia Dunării, ci continuă și în Bulgaria și alte țări din Europa (Germania, Ungaria, Cehoslovacia). Acest tip de locuință a fost folosit și de populațiile din Asia și Africa⁹. Grigore Ionescu îl consideră „una dintre formele cele mai vechi de locuință”, clădită pe teritoriul României¹⁰. Ion Vlăduțiu, în lucrarea *Etnografia poporului roman*, acceptă părerea că, în trecut bordeiul a fost una dintre formele vechi de locuință în anumite zone ale țării, dar subliniază și faptul că, încă din comuna primitivă au fost atestate, alături de bordeie, și locuințe la suprafața solului, care au avut o arie de răspândire mult mai mare¹¹.

Originea bordeiului nu se poate stabili cu precizie, întrucât acesta a fost utilizat de diferite popoare, fiind una dintre formele de locuință obișnuite în preistorie. Așa după cum consideră Eugenia Zaharia, bordeiul nu este caracteristic unui anumit grup etnic, el fiind mai degrabă o rezolvare a unor probleme istorice, economice sau climatice¹². Însă, se poate afirma cu certitudine că acest tip de locuință a apărut atunci când mediul natural geoclimatic nu a mai putut satisface necesitățile vitale ale omului, privind adăpostul și odihna.

⁷ Paul Petrescu, Georgeta Stoica, *Arta populară românească*, București, Editura Meridiane, 1981, p. 13.

⁸ Nicolae Nițu, *Originea și răspândirea geografică a bordeiului*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, nr. 7, 1992, p. 156-157.

⁹ *Ibidem*, p. 157.

¹⁰ Grigore Ionescu, *Arhitectura populară în România*, București, Editura Meridiane, 1981, p. 15.

¹¹ Ion Vlăduțiu, *Etnografia poporului român*, București, Editura Științifică, 1973, p. 157-158.

¹² Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, Editura Academiei Române, 1967, p. 153.

Apariția și menținerea bordeiului în Câmpia Dunăreană a fost explicată de numeroși autori din timpurile moderne¹³. Gh. Focșa este de părere că, bordeiul a apărut din necesitatea oamenilor de a se adăposti¹⁴. În timp ce în zona de munte – susține autorul, în vremuri preistorice, triburile umane se adăposteau în grotte naturale, la câmpie erau nevoite să-și improvizeze adăposturi scormonind pământul. Hașdeu consideră că frigul, lipsa de lemne și, nu în ultimul rând, teama de invazii, toate acestea constituie cauzele genezei bordeiului în Câmpia Dunării¹⁵. El asemuiește bordeiele cu adevărate vizuini în pământ, ce oferă o imagine dezolantă și mizeră: „Departate nu zărești decât fumul ce iese de prin coșuri, iar de aproape vezi numai streșinile, puțin ridicate deasupra solului și formate din niște bârne acoperite de țărână peste care crește iarba”¹⁶. Nicolae Nițu pune accent pe influența factorului geografic, subliniind că dezvoltarea bordeiului în regiunile de câmpie este datorată constituției litologice (argile și marne), care ușurau săparea gropii acestuia, comparativ cu regiunile de munte, unde construirea lui era foarte greu de realizat, aproape imposibil, din cauza substratului format din roci dure¹⁷.

În opinia noastră, cele care au determinat realizarea locuințelor de tip bordei au fost, în cea mai mare parte, condițiile social-istorice și, într-o mică măsură, lipsa lemnului¹⁸. Invocarea condiției materiale, mai ales lipsa lemnului, este irelevantă pentru că, în perioada de apariție a bordeiului pădurile ocupau suprafețe întinse și în regiunile de câmpie, coborând în lungul Drinței, Desnățuiului și Jiului, până la Dunăre¹⁹. Ele au fost defrișate mult mai târziu, după apariția acestui tip de locuință. De altfel, cantitatea de material lemnos, utilizată la construirea unui bordei, era aproximativ egală cu cea folosită pentru o casă la suprafață. Mai târziu, acest tip de locuință a devenit adăpostul omului sărac, în timp ce populația înstărită locuia în case solide, construite la suprafața solului.

Teamă de invazii, cu care trăiau comunitățile rurale din zonele de câmpie, „drumurile de trecere” de aici fiind în calea năvălirilor războinice,

¹³ Gheorghe Crăiniceanu, *Igiena țaranului român. Locuința, încălzăminte, îmbrăcăminte. Alimentația în diferite regiuni ale țării și în diferite timpuri ale anului*, București, 1895, p. 41-42; Charles Laugier, *Sănătatea în Dolj*, Craiova, 1910, p. 10; C.S. Nicolăescu Ploșor, *Bordeiul în...*, p. 16; Sabin Opreanu, *Bordeiul*, în „Societatea de mâine”, an VII (1930), 8-9, p. 148-149; Gheorghe Focșa, *op. cit.*, p. 5; Valer Butură, *op. cit.*, p. 81; Nicolae Nițu, *Originea și răspândirea...*, p. 152 ș.a.

¹⁴ Gheorghe Focșa, *op. cit.*, p. 3.

¹⁵ B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 236.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Nicolae Nițu, *Originea și răspândirea...*, p. 152.

¹⁸ În bordei trăiau toate categoriile sociale de oameni. Prin urmare, el nu poate fi înțeles ca o locuință săracă, ci mai mult ca una adaptată condițiilor social-istorice prin care au trecut locuitorii.

¹⁹ Ana Toșea Turdeanu, *Oltenia. Geografie istorică în hărțile secolului al XVIII-lea*, Fundația Scrisul Românesc, Craiova, p. 114.

jafurile și dezastrele luptelor ce se purtau pe aceste teritorii i-au determinat pe locuitorii de aici să nu-și construiască locuințe durabile. O astfel de situație caracterizează secolele XVII-XIX. În timpul stăpânirii otomane, fuga locuitorilor din sate a devenit o realitate socială, fiind singura cale de protest pentru neajunsurile și nedreptățile la care erau supuși, fenomenul părăsirii satelor luând, atunci, proporții de masă. Pe harta lui Schwantz (1722) figurau 48 de sate părăsite în județul Dolj și 96 în Mehedinți.

Data fiind această situație, când populația fugea din calea năvălirilor, revenind, totuși, după acalmarea situației, imaginea satelor era deprimantă, astfel încât impresia care se crea era aceea a unei populații care nu beneficia de condiții optime de viață, trăind „precum cârțițele sub pământ, săraci, cumplit de săraci și neomenos de jefuiți... nu avea nici măcar un minim de bunăstare care să îngăduie să înflorească cultura”²⁰.

Aceeași imagine reiese și din scrierile multor călători străini, care ne-au vizitat țara. Subliniind aspectul mizer al bordeielor, în anul 1820, călătorul englez Wilkinson nota: „Judecând după priveliștea care îl izbește, călătorul este ispitit să se creadă într-un pustiu. El întâlnește prea puține locuințe în calea sa, afară doar de conacele poștei, și abia de poate întrezări alte urme ale locuitorilor”²¹. În anul 1842, un alt călător străin, francezul Ubcini, spunea: „Până acum câțiva ani, țăranii din Moldova și Muntenia nu aveau drept locuință decât bordeie întunecate și pline de fum, scobite în pământ la adâncimi de doi metri și având o suprafață de doi până la trei metri și de doi sau trei lărgime. ... cătunele alcătuite din îngrămădirea unor astfel de construcții și se păreau a fi un câmp acoperit cu mușuroaiele unor cârțițe uriașe. Dacă n-ar fi fost fumul care ieșea din bordeie și care îți arăta de departe că acolo se află oameni, călătorul ar fi putut umbla mult și bine ca să găsească satul pe care îl căuta și pe care de fapt îl călca sub picioare”²².

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, se păstra aceeași imagine „tristă” a satelor, după cum o descriu medicii progresiști de la acea vreme²³. În acea perioadă, bordeiele erau în număr foarte mare. Statistica întocmită de Dionisie Pop Marțian, în anul 1860, arată că, în Câmpia Română 40% dintre locuințe erau bordeie, cu pondere foarte mare în județele Dolj, Romanați și Teleorman (fig. nr. 1)²⁴. La acea dată, în satele din județul Dolj existau 22.832 de bordeie, față de 588 de case la suprafața solului²⁵. În mediul rural al județelor din Câmpia

²⁰ Henri H. Stahl, Paul H. Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, București, 1968, p. 6-9.

²¹ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, București, 1929, p. 28.

²² *Ibidem*, p. 52.

²³ N. Manolescu, *Igiena țăranului. Locuința, iluminatul și încălzitul ei. Îmbrăcămintea, încălzămintea, alimentația țăranului în deosebitele epoce ale anului*, București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1895, p. 8; Ghe. Crăiniceanu, *op. cit.*

²⁴ Dionisie Pop Marțian, *Analele statistice și economice*, București, 1860, p. 121-129.

²⁵ *Ibidem*.

Română, riverane Dunării, bordeiele dețineau ponderi diferite, după cum urmează: 99,3% în județul Olt, între 97,7 și 97,4%, în județele Dolj, Ialomița, Ilfov și Romanați, între 93,3 și 93,5%, în județele Teleorman și Vlaşca și 81,1% în județul Brăila.

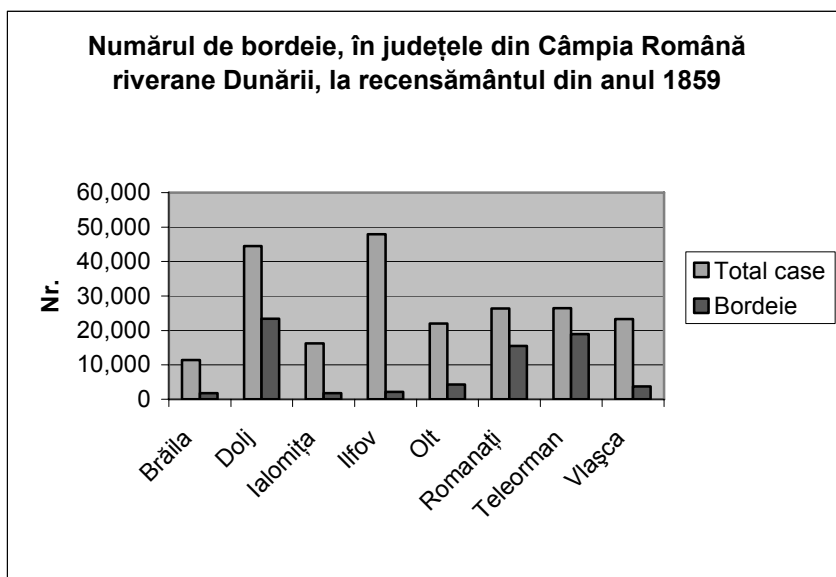

Fig. nr. 1.

Numărul bordeielor a scăzut destul de mult către începutul secolului al XX-lea, astfel încât, în județul Dolj mai existau doar 6.128 de bordeie, 13.357 în Romanați, 415 în Mehedinți, 1.593 în Olt, 8.049 în Teleorman, 1.825 în Vlaşca²⁶. După statistica întocmită de L. Colescu, la începutul secolului al XX-lea (în anul 1912), în Oltenia mai erau doar 12.904 locuințe semiîngropate²⁷.

Menținerea bordeielor vreme îndelungată a fost cauzată tocmai de condițiile grele de viață din trecut. Instabilitatea și sărăcia sunt elemente ce definesc realitatea acelor vremuri. Ori, casele astfel construite, pe lângă multe dezavantaje (lipsa de lumină și aer, umezeală în exces), puteau fi refăcute mult mai ușor în cazul în care erau distruse de invadatori. De altfel, adaptarea lor la condițiile pedoclimatice ale stepei (ofereau protecție, vara față de temperaturile excesiv de mari și iarna față de geruri și viscole), cât și puterea tradiției, păstrată și respectată timp îndelungat: „Bordeiul moștenit din moși strămoși nu putea fi uitat nici chiar poruncit de lege”²⁸, „într-un sat alcătuit din bordeie, anevoie

²⁶ Gh. Crăiniceanu, *op. cit.*, p. 43-44.

²⁷ L. Colescu, *Statistica clădirilor și a locuințelor din România, întocmită pe baza recensământului general al populației din 19 decembrie 1912*, București, 1920, p. 13.

²⁸ C. S. Nicolăescu Ploșșor, *Bordeiul în...*, p. 121.

poate ieși cineva din obicei, nici chiar proprietarul”²⁹ sunt alte elemente care au contribuit la persistența bordeiului în Câmpia Dunăreană până la începutul secolului al XX-lea³⁰.

Locuința de acest tip are, însă, și mari dezavantaje, cum ar fi lipsa de lumină și aer, umezeală în exces, constatări reliefate în scrierile medicilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. „Igiena bordeelor este rea: în ele lumina naturală este mai mult decât insuficientă – ne spune N. Manolescu – umiditatea este prea mare. [...] Ventilațiunea bordeelor este foarte defectuoasă și, din această cauză, există mare umezeală și multe gazuri în atmosfera interioară a bordeielor, produse de animale ce mai trăiesc cu omul, de acesta, de aparatele de încălzit, de preparațiunea alimentară etc.”³¹. Condițiile precare din interiorul bordeielor l-au determinat, pe același autor, să le asemene cu „locuințe potrivite pentru sălbatici”. Aceleași condiții neadecvate de locuire au fost sesizate și de alți medici progresiști, care au subliniat influența nefastă asupra sănătății individului³². De altfel, menținerea bordeielor până la începutul secolului al XX-lea se datorează și condițiilor materiale diferite pe clase sociale. Cei care au renunțat primii la bordeie, construindu-și case la suprafața solului, au fost cei din pătura înstărită. Către sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, în bordeie locuia numai populația săracă, cu locuințe amplasate mai ales la marginea satelor.

De menționat și faptul că bordeiele erau și locuințe ale populației din mediul urban, însă într-un procent mai redus (fig. nr. 2).

²⁹ Gheorghe Crăiniceanu, *op. cit.*, p. 103.

³⁰ Surprinzător este faptul că bordeie rudimentare existau și în anul 1968. În Lunca Dunării, lângă satul Ghidici, Nicolae Nițu, în cercetările efectuate cu colectivul de cercetători de la Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolaescu-Ploșor” din Craiova, a descoperit un cătun de rudari, format din bordeie care, „de la distanță apărea ca un relief dens ondulat acoperit de o vegetație bogată și numai foarte de aproape se observau ușile de la intrare și coșurile pe unde ieșea fumul”.

³¹ N. Manolescu, *op. cit.*, p. 46-47.

³² C. I. Istrati consideră bordeiele adevărate găuri săpate în pământ, deseori fără ferestre, cu o atmosferă greu de suportat, cu umiditate mare și aerisire aproape inexistentă: „Intrând în camerele locuite iarna, mi s-a întâmplat să fiu forțat a ieși afară îndată, unde întrebând pe locuitori cum pot trăi în acel fum, am primit răspunsul: ne-am învățat Domnule” (C. I. Istrati, *op. cit.*, p. 320-334); vezi și Dr. Felix, *Salubritatea satelor*, în „Tratat de igienă publică”, București, 1870, p. 388.

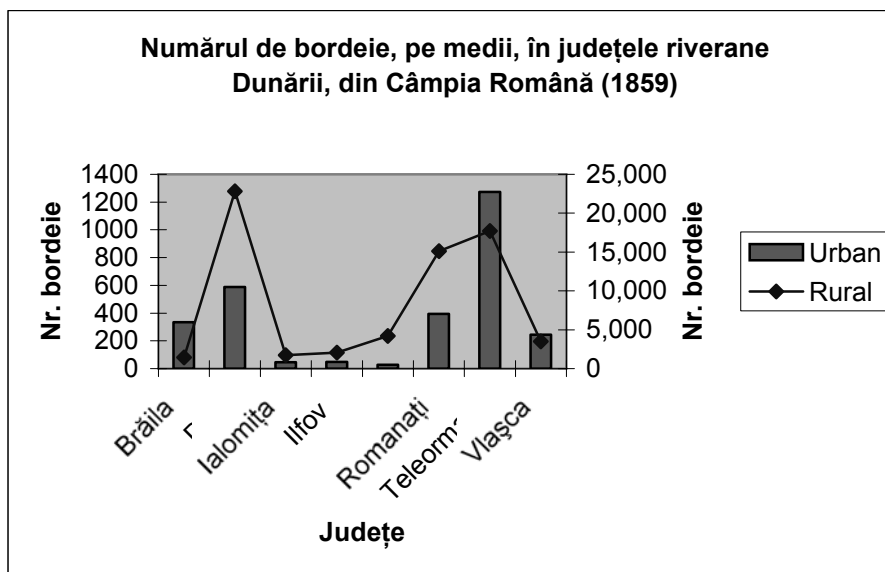

Fig. nr. 2.

Dovezile materiale, scoase la iveală de săpăturile arheologice, atestă bordeiul ca formă arhitectonică primitivă, născut din necesitățile materiale specifice vremurilor respective. El s-a îmbunătățit în timp, sub impulsul cerințelor generale pentru adăpost, spațiu cât mai confortabil pentru desfășurarea activităților casnice, pe măsura dezvoltării economice și a îmbogățirii cunoștințelor tehnice.

Bordeiul preistoric era în totalitate săpat în pământ, cu unelte simple de lemn sau de corn de cerb; pereții erau sau nu căptușiți cu lemn, iar acoperișul ajungea până la nivelul solului. Treptat, bordeiul a început să „se ridice din pământ”, groapa fiind mai puțin adâncă, mârtații nu se mai sprijineau direct pe sol, ci pe cosorobi, bordeiul având, astfel, streășină (*somina*). După cum am menționat anterior, N. Plopșor numește acest tip de locuință *bordei-casă*, sau *casă în pământ*³³. De altfel, după cum ne spune același autor, pereciorii, firida, potvalele, brăgăul, paturile și chiar scaunele dimprejurul vetrei, erau săpate sau aranjate în pământ, ceea ce, după părerea autorului, denotă lipsa lemnului.

Formele primitive aveau o singură încăpere cu rol multifuncțional (bucătărie și cameră de locuit). Acest tip de bordei nu are tavan; acoperișul în două ape, din pământ și strat gros de paie, se lăsa până la nivelul solului. Intrarea în bordei se făcea direct de afară.

Într-o etapă ulterioară, pentru a evita contactul direct cu exteriorul și inconvenientul intrării sau ieșirii din bordei, oamenii au construit în fața acestuia o mică încăpere în pantă, numită *gârlici*, care cobora treptat până ajungea la

³³ C.S. Nicolăescu Plopșor, *Bordeiul în ...*, p. 126.

nivelul încăperii (fig. 3 a). De fapt, apariția unei încăperi reci, de trecere, alături de odaia de locuit, constituie modalitatea cea mai răspândită de creștere a planului locuinței. Intrarea în casă se face, acum, prin gârlici, care capătă funcția de spațiu tranzitoriu, și de aici în camera cu vatra. Încăperea originală („la foc”, „la vatră”) îndeplinește, în continuare, mai multe funcții, iar gârliciul devine spațiu unde sunt depozitate mici unelte și lăzi. Cu timpul, acesta va da naștere *prispei* la casele construite la suprafața solului³⁴.

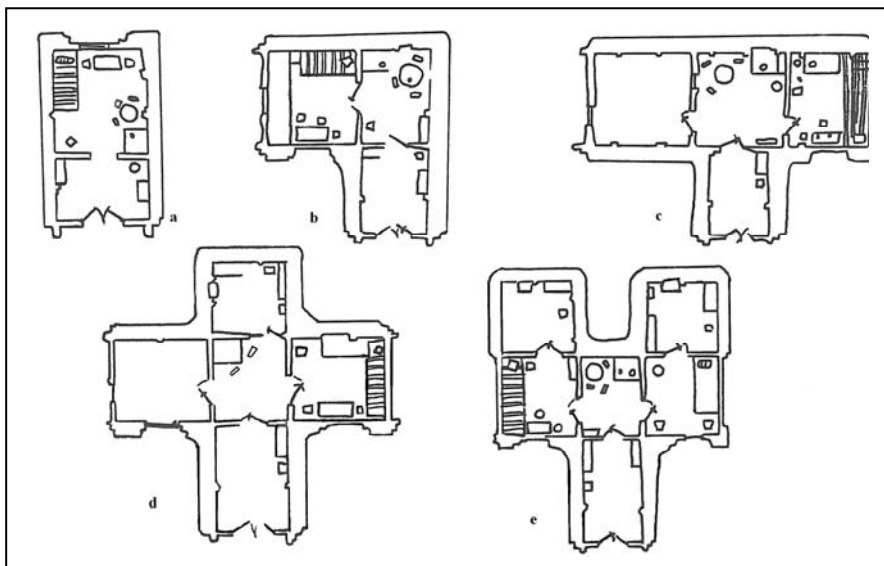

Fig. nr. 3. Planuri de bordeie (după Gh. Focșa, 1956).

În general, bordeiele erau adâncite în pământ cu 1,5-2 m. Pereții erau formați din stâlpi masivi de stejar, înfiți vertical în pământ, cu elemente de umplutură formate dintr-o împletitură de nuiele și pământ lutos, amestecat cu pleavă sau paie. Acoperișul era conceput în două ape, fiind sprijinit lateral pe cosoroabe; pe stâlpii centrali se sprijinea grinda de coamă. Peste căpriorii, fixați cu unul dintre capete pe coama casei și cu celălalt pe cosoroabe, se puneau crengi lungi, peste care erau așezate paie, stuf sau coceni și, deasupra acestora, pământ bătătorit. În mod firesc, peste pământ creșteau ierburi, astfel încât imaginea bordeiului era aceea a unei movile de pământ de forme diferite, în funcție de planul său (fig. nr. 4).

³⁴ Nicolae Nițu, *Originea și răspândirea...*, p. 153.

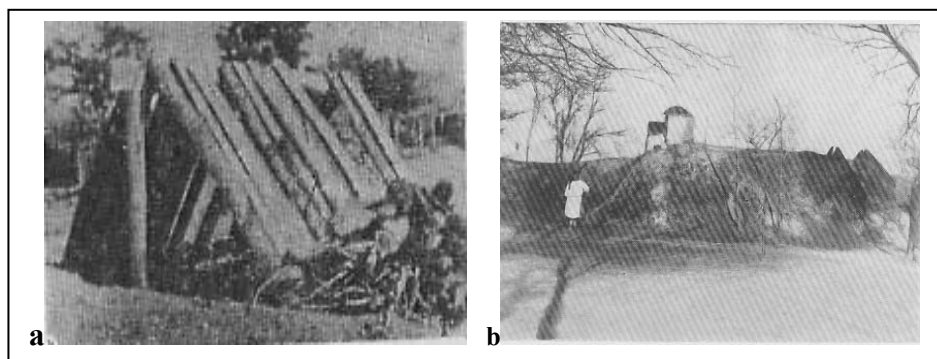

Fig. nr. 4. Tipuri de bordeie. a – bordei în construcție (după Gh. Focșa, 1956); b – bordei acoperit cu pământ (după Tache Papahagi, 1934).

Necesitatea măririi spațiului de locuit, ca urmare a creșterii numărului membrilor familiei sau din motive economice, ca de altfel și nevoia îmbunătățirii condițiilor de viață, au determinat modificarea planului locuințelor. Planului inițial, cu gârlici și o încăpere, i s-au adăugat încă una, două sau trei încăperi, număr ce variază în funcție de starea materială a locuitorilor (fig. nr. 3 b, c, d, e).

Gârliciul (tinda) își păstrează, în continuare, aceeași funcție – „de tranzit” către camera de locuit –, făcând legătura acesteia cu exteriorul; nu are ușă; uneori are în față două porțițe, făcute din gratii, de la nivelul solului până la jumătatea intrării. *Încăperea centrală*, fie își păstrează funcția de încăpere de bază a casei, în situația în care noua cameră este *cămară (celar)*, neîncălzită, spațiu de depozitare a uneltelor, hainelor și alimentelor, fie își pierde o parte din funcții, în cazul în care noua încăpere devine odaie de locuit, care este încălzită cu o sobă oarbă, așezată lângă peretele comun³⁵. Această încăpere („la foc”, „la vatră”) are situată, în colțul opus intrării, vatra focului, deasupra căreia se înalță hornul, de formă piramidală. Focul se face în „unghiet”, pe fundul gropii, sub coșul piramidal. Din același „unghiet” se deschide gura sobei oarbe în peretele despărțitor³⁶. În același colț se află «țăstul»³⁷, folosit la prepararea mâncărilor

³⁵ Paul Stahl, *Planurile caselor românești țărănești*, Sibiu, 1958, p. 25.

³⁶ Tache Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine, Tome troisieme*, București, MCMXXXIV, p. 16.

³⁷ Țestul era un capac rotund, confecționat din pământ, de către femei. Timpul confecționării variază de la o localitate la alta: la Ropotinul țestelor, în marța a treia după Paști (com. Cetate, Bistreț, Segarcea), în iunie și iulie (com. Galicea Mare) sau duminică (coord. Ion Ghinoiu, *Atlasul etnografic al României*, vol. I *Habitatul*, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 237). Pentru confecționarea lui, femeile amestecau pământ (lut) cu pământ luat de la o fântână sau de la rădăcina unui măr dulce, călți tocați sau paie și baligă de cal sau de vacă. Amestecul era călcat cu picioarele și apoi pus la uscat, pe mușuroaie care aveau forma viitoarelor țeste. Țestul era așezat direct pe vatra încinsă, peste alimente sau peste pâinea pusă la copt. În lumea tradițională, țestul era considerat sfânt, sub el fiind coaptă, îndeosebi, pâinea sacră, folosită

și coptul pâinii. Acesta se sprijină oblic la foc cu „lanțurile coșului” și din cauza greutateii mari (50-60 kg) se mănuieste numai cu ajutorul „fierului țăstului”, care este, de fapt, o vergea de fier³⁸.

În condițiile în care „groapa cu focul”, cum mai era numită această încăpere, asigura toate nevoile curente ale familiei, în interiorul ei erau „adunate” toate cele necesare traiului. Lângă peretele din fața vetrei, era așezat patul, făcut din scânduri sprijinite pe pari bătuți în pământ. În colțul opus vetrei, se găseau o masă rotundă, scundă cu trei picioare și scaune, iar în lungul pereților, fie în cuie de lemn bătute în perete, fie pe patul de scânduri sau pe lavițe așezate pe butuci, erau înșirate obiecte de uz gospodăresc: vasele pentru gătit, gălețile pentru apă și căucele din lemn sau aramă, lingurile de lemn etc. Această încăpere nu are fereastră; puțină lumină pătrunde în încăpere prin hornul de deasupra vetrei.

Mai târziu, în planul bordeiului a apărut „soba”, preluând funcția de încăpere de locuit. În structura sa interioară, un loc aparte îl ocupa sistemul de încălzire. Situat lângă peretele despărțitor, acesta este format dintr-o *sobă oarbă* de formă prismatică, confecționată din cărămidă sau chirpici. În colțul opus intrării, erau așezate, în unghi drept, două paturi din scânduri, fixate pe tălpi sau pari înfipti în pământ. Acestea erau acoperite în zilele de lucru doar cu rogojini, iar în zilele de sărbătoare cu velințe, scoarțe sau chilimuri frumos colorate. În unghiul format de cele două paturi erau așezate «lăcra» și «lada de zestre», peste care era pus teancul de țesături în surplus sau din zestrea de nuntă. În lungul pereților laterali, erau fixate polițe lungi cu marginile superioare traforate, pe care erau frumos aranjate icoane, obiecte de ceramică și altele. „Soba” avea o singură fereastră, prevăzută cu vergele de fier, așezată, de regulă, de la nivelul superior al gropii în sus.

Intrarea în bordei se făcea pe latura cea mică a acestora, mai întâi în tindă, în pantă, apoi în încăperea centrală, unde sunt vatra și hornul și, de aici, lateral, fie în camerele de locuit, încălzite cu sobe oarbe, fie în camera de locuit și celar (cămară), fie în camera de locuit și grajd. Plafonul tindei este făcut din împletituri de trestie cu papură (*cotețe*), dependințele, din paie³⁹, iar podeaua este din pământ bătut.

Planurile mai evoluate, întâlnite în regiunea olteană, au fost cele cu patru, cinci și chiar șase încăperi cu funcții distincte, de tipuri arhitectonice variate (fig. nr. 3 d, e). Însă, cele mai frecvente în aceste locuri, unde au ființat multe veacuri ca locuințe cu caracter general, au fost bordeiele cu trei și patru încăperi: tindă (gârlici) 3 x 5 m, „la foc” (ogeac) 3 x 4 m sau 4 x 4 m, „soba” (camera de locuit) 4 x 4 m și „celarul” (cămară) 3 x 4 m⁴⁰.

în diverse ritualuri (turta ursitorilor, colacii de pomană etc.). Tradiția spune că țestul spart nu se arunca la gunoi, pentru că se risca apariția de bube pe corpul celui care îl arunca.

³⁸ Tache Papahagi, *op. cit.*, p. 16.

³⁹ *Ibidem*, p. 107.

⁴⁰ Gheorghe Focșa, *op. cit.*, p. 14.

La bordeiele cu plan dezvoltat (5-6 încăperi) ale locuitorilor mai înstăriți din secolul al XIX-lea, în unele cazuri, încăperile mai erau folosite drept cârciumă⁴¹. Un astfel de bordei-cârciumă, descoperit pe Valea Călmățuiului de Teleorman, „se compunea dintr-o încăpere lungă de 20 de m, folosită drept cârciumă și o a doua încăpere de aceeași lungime utilizată ca dormitor, dispunând de două ieșiri în «inima pădurii». Cele două încăperi comunicau între ele printr-un tunel, în care era construită o fântână”⁴².

În satele oltene, către sfârșitul secolului al XVIII-lea și în cursul secolului al XIX-lea, chiar și bisericile au fost sub formă de bordeie⁴³. De altfel, alături de tipurile de bordeie menționate au mai existat *bordeiașul* – un bordei pentru animale cu o singură încăpere și *bordeiu-pimniță* – construit în vie, la câmp și în care se păstra vinul⁴⁴.

Dăinuind din vremuri îndepărtate, bordeiele, nu numai ca locuință umană, ci și ca lăcașuri de cult, cârciumi, adăposturi pentru animale sau depozite pentru vin și alte alimente, ne pun la dispoziție referințe asupra culturii materiale și spirituale a comunităților umane de la acea vreme și până în prezent.

Identificarea bordeiului cu o locuință insalubră este numai parțial justificată pentru că, de-a lungul evoluției sale, au avut loc îmbunătățiri constructive, prin utilizarea lemnului și a cărămizii, creșteri ale spațiului interior (bordeie cu mai multe încăperi), care au asigurat un confort similar locuințelor de la suprafață, uneori chiar superior acestora. Renunțarea la bordei, ca tip de locuință, se datorează, printre altele, inexistenței plasticii arhitecturale, aspectului contradictoriu între spațiul interior, evoluat, și cel exterior, rămas în urmă, din cauza poziției față de sol.

LES ANCIENS TYPES DE LOGEMENTS EN OLTENIE

(Résumé)

Dans la région sud de plaine il y avait, avec des maisons construites au dessus du sol, habitations souterraines appelées huttes (*bordeie*). Jusqu'au XIXe siècle, ils ont formé le paysage caractéristique du sud de l'Olténie, env. 50-70% des logements sont sous cette forme. Hutte (*bordeiu*) a été utilisé dans les régions rurales et les zones

⁴¹ Nicolae Nițu, *Evoluția așezării locuinței și gospodăriei pe valea Oltului inferior*, în „Historica”, III, București, 1974, p. 278.

⁴² Nicolae Nițu, *Originea și răspândirea...*, p. 154.

⁴³ C. S. Nicolăescu-Ploșor, *Biserica-bordeiu din Oltenia*, în „Oltenia-documente, cercetări, culegeri”, Craiova, 1940, cartea I, nr. 1, p. 11-14, nr. 2, p. 21; Ioan S. Mazilescu, *Biserica-bordei din Oltenia*, în „Oltenia-documente, cercetări, culegeri”, Craiova, 1940, cartea I, nr. 11, p. 175-176; Doru Căpătaru, *Bisericile bordei din Oltenia*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 5-8, 2005; Ion Ionescu de la Brad menționează pentru Câmpia Olteniei 11 biserici bordei: 3 în plasa Balta și 8 în plasa Câmpu (Ion Ionescu, *op. cit.*, p. 108).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 154; Gh. Focșa, *op. cit.*, p. 7.

urbaines, avec une part élevée, avec un taux plus élevé dans les villages (plus de 90% en 1860).

Survécu depuis l'Antiquité jusqu'à l'époque contemporaine, étroitement liés aux réalités historiques et économiques, huttes (bordeiele), non seulement d'habitation de l'homme, mais aussi de lieux de culte, pubs, les refuges pour animaux ou de stockage du vin et d'autres aliments, nous donne des informations sur la culture matérielle et spirituelle des communautés humaines depuis ce moment jusqu'à maintenant.

Mots-clefs: sud Olténie, régions rurales, hut (bordei), habitation, culture matérielle.

DATINI ȘI CREDINȚE DE BOBOTEAZĂ DIN COMUNA FĂLCOIU, JUDEȚUL OLT

LOREDANA-MARIA ILIN-GROZOIU

O zi importantă în calendarul sărbătorilor domnești sau praznicelor împărătești cu dată fixă este 6 ianuarie, zi consacrată botezului primit de către Iisus, Fiul lui Dumnezeu, de la Înaintemergătorul Său, Ioan, în apa Iordanului. Sărbătoarea se mai numește și *Epifania* sau *Teofania*, adică *Arătarea Domnului*, deoarece la această dată Mântuitorul S-a arătat pentru prima oară în lume, la vârsta de 30 de ani, fiind mărturisit ca Mesia, atât prin glasul lui Ioan, cât și prin cel al Tatălui din ceruri¹. Astfel, Iisus se pregătește să vestească pe pământ Evanghelia mântuirii și vine să mântuiască sufletele noastre.

Cele mai vechi mențiuni despre existența acestei sărbători datează cel puțin din sec. II, fiind atestată pentru prima dată de către Clement Alexandrinul la Alexandria². Totodată, o predică privind Boboteaza îi aparține Sfântului Grigorie Taumaturgul din sec. III, iar în *Testamentum Domini* (sec. IV), Epifania este singura sărbătoare amintită, alături de Paști și Rusalii³.

În Constituțiile Apostolice, este menționată printre primele sărbători creștine, alături de Nașterea și de Învierea Domnului. Și-au însușit această sărbătoare în sec. al IV-lea, prin schimbul cu Răsăritul, dându-le sărbătoarea Nașterii Domnului. Astfel, sărbătoarea Nașterii Domnului și cea a Botezului s-au generalizat treptat în toată lumea creștină, cu excepția donatiștilor africani, care s-au împotrivit sărbătoarei Epifaniei⁴.

În ziua de 6 ianuarie, se arată pentru întâia oară, la Iordan, cele trei persoane ale Preasfintei Treimi: Fiul se botează în Iordan de la Ioan; Tatăl glăsuiește în ceruri, spunând: *Acesta este Fiul meu cel iubit întru Care am binevoit*, iar Duhul Sfânt se pogoară ca un porumbel peste Iisus Hristos (Matei 3, 16-17).

Oamenii de pretutindeni alergau la Ioan, nu numai pentru că se simțeau păcătoși, ci și datorită personalității puternice a acestuia, fiind curioși de modul lui de exprimare față de prorocirea iminentei pregătiri a fiecăruia, pentru dobândirea împărăției lui Dumnezeu. Iisus înainta și el împreună cu mulțimea,

¹ Ene Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 163.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

neexistând „nimic care să-ți sară în ochi, nici în înfățișarea Lui, nici în felul cum era îmbrăcat, nici în viața Lui, care nu strălucea prin asprimea ascezei ca a lui Ioan”⁵. Din cadrul mulțimii, singurul care l-a cunoscut a fost Ioan Botezătorul: *Iată Mielul lui Dumnezeu Cel ce ridică păcatul lumii* (Ioan 1, 29). Așadar, Iisus ia asupra Sa păcatul lumii în chip întreit: întrupându-se, supunându-se legii și jertfindu-se⁶.

Ioan l-a recunoscut pe Hristos, dar nu cunoștea planul Lui de mântuire. Cel fără de păcat, cel care nu avea pentru ce să se pocăiască, a venit să fie botezat de Ioan. Mai înainte să-l vadă, Ioan strigase că Mesia a și venit pe pământ, că se află printre oameni: *În mijlocul vostru se află Acela pe care voi nu-L știți* (Ioan 1, 26). Contrar așteptărilor, Hristos îi cere lui Ioan să-L boteze în râu, ca pe toți ceilalți. La împotrivirea lui Ioan, Hristos a afirmat: *Lasă acum, că așa se cuvine nouă să împlinim toată dreptatea*.

Hristos a coborât în apă nu ca să Se curețe pe Sine, ci ca să se înece în chip simbolic omul cel vechi, omul păcătos. Astfel, El a reactualizat atât poporul care a înecat lumea pe vremea lui Noe, cât și înecarea lui Faraon și a oștirii egiptene în Marea Roșie⁷.

Cele întâmplătoare la râul Iordan, botezul Domnului, arătarea Treimii, sfințirea apelor nu constituie doar amintiri ale unui trecut, ci evenimente actuale, care se săvârșesc în Biserică, în fiecare an⁸.

Primind botezul pocăinței de la Ioan, Iisus ne dezvăluie taina spovedaniei, a mântuirii și a spălării păcatelor prin căință și lacrimi⁹. Prin botez, Domnul „ne-a descoperit taina pogorământului Său, a jertfirii de Sine”¹⁰, sfârșind cu patimile, moartea și coborârea Sa în mormânt. Putem afirma că, și noi, credincioșii luăm parte la toate acestea prin Taina Sfântului Botez, după cum se menționează în pericopa Apostolului, care se citește la Botez: „Au nu știți că toți câți în Hristos Iisus ne-am botezat, întru moartea Lui ne-am botezat? Deci ne-am îngropat cu El în moarte, prin botez, pentru ca, precum Hristos a înviat din morți, prin slava Tatălui, așa să umblăm și noi întru înnoirea vieții. Căci dacă am fost altoiți pe El prin asemănarea morții Lui, atunci vom fi părtași și învierii

⁵ Sfântul Nicolae Velimirovici, *Predici*, ediția a II-a, în românește de Anca Sârbulescu, București, Editura Ileana, 2006, p. 83.

⁶ *Ibidem*, p. 84.

⁷ *Ibidem*, p. 86.

⁸ Ștefan Slevoacă, *Raze din lumina lui Hristos*, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului, 1996, p. 385.

⁹ Ilie Cleopa, *Predici la praznice împărătești și la sfinți de peste an*, ediția a III-a, Editura Mănăstirea Sihăstria, 2008, p. 152.

¹⁰ Ion L. Băjău, *În slujirea dreptei credințe-Predici-*, Craiova, Editura Policrom, 2007, p. 117.

Lui. Cunoscând aceasta, că omul nostru cel vechi a fost răstignit împreună cu El, ca să se nimicească trupul păcatului, pentru a nu mai fi robi ai păcatului”¹¹.

Cele întâmplare la botezul lui Hristos s-au întâmplat la botezul fiecăruia dintre noi. Iată ce a mărturisit Sfântul Vasile cel Mare în legătură cu botezul: „Coborând în apă murim împreună cu Hristos; ieșim din apă una cu Hristos Cel viu. Dulcele Duh al lui Dumnezeu se pogoară asupra noastră ca un porumbel, însuflându-ne harul Său cel atotputernic (...). Aceia însă, care cugetă la mântuire zi și noapte, cu desăvârșită smerenie și ascultare de Dumnezeu, se învrednicesc de arătarea tainelor dumnezeiești descoperite la Iordan, așa cum s-au învrednicit mulți sfinți și mucenici ai lui Hristos. Martirul pentru Hristos e socotit chiar un al treilea fel de botez, primul fiind botezul lui Ioan cu apă, al doilea botezul lui Hristos cu Duh Sfânt și cu foc, iar al treilea botezul mucenicesc, botezul cu sânge” (Fapte 7, 55-59).

Deși era fără de păcat, Iisus a primit de la Înaintemergător botezul în Iordan. De asemenea, deși nu avea nevoie nici de pocăință, El ne-a dat exemplu personal prin intrarea Sa în apa Iordanului. Astfel, ne-a arătat legătura pocăinței cu Sfântul Botez, în vederea dobândirii împărăției cerurilor¹². Oamenii, păcătoși fiind, intră în apa Botezului, deci în sânul Bisericii, și ies născuți a doua oară prin apă și Duh. După întreita cufundare în apă, în numele Sfintei Treimi, omul se naște cu adevărat spiritual, se naște pentru a doua oară duhovnicește. Este vorba despre un om nou, sfințit, care este în perioada de început a formării sale. Dar, pentru a evolua duhovnicește, pocăința este absolut necesară după Taina Sfântului Botez¹³.

Ritualurile și tradițiile, privind Boboteaza, s-au păstrat în această zonă a Olteniei, și nu numai, fiind pline de semnificații. Astfel, ajunul Bobotezei este un moment prielnic descântecelor și altor practici magice. Dimineața, înainte de aprinderea focului, se strângea cenușa din sobă și gunoiul din casă pentru a fi păstrate până primăvara, când se presărau peste straturile cu legume: „Dimineața, devreme, luam cenușa din sobă cu ajutorul unui vătrai și o păstram în găleți până primăvara, când o împrăștiam pe pământ în martie pentru a-l face rodnic și a-l proteja de gândaci. Aveam o recoltă bogată... acum, nu se mai păstrează obiceiul... dar și legumele sunt altele... și după ce măturam, strângeam gunoiul și-l păstram până primăvara tot pentru straturile de legume”¹⁴.

Ritul ursitului este încă viu în această zonă a Olteniei, funcția ritului fiind aceea ca fata să-și viseze alesul. Acest rit este practicat la patru sărbători de peste an: la Anul Nou, la Bobotează, de Sânziene, de Sfântul Andrei. Să reținem o mărturie în care el se practică de Bobotează: „Când eram tânără, așteptam cu

¹¹ *Molitfelnic*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, p. 43-44.

¹² *Ibidem*, p. 122.

¹³ *Ibidem*, p. 124.

¹⁴ Inf. Maria Cornescu, 86 ani, Cioroiu, județul Olt, 2010.

nerăbdare Boboteaza, fiindcă atunci făceam vrăji ca să ne cunoaştem ursitul. Când venea preotul cu Boboteaza, îi cerem din mănunchiul de busuioc câteva fire, pe care le puneam sub pernă. Eu m-am visat peste un deal, departe, şi așa a fost, iacă am ajuns în acest sat”¹⁵. Busuiocul sub pernă se pune nu numai în noaptea de Bobotează, ci şi de Sânziene: „În noaptea sărbătoarei de pe 24 iunie, există obiceiul ca fetele nemăritate să-şi pună sub pernă busuioc, pentru ca să-şi viseze viitorul soţ. Şi acum fetele mai păstrează acest obicei”¹⁶.

În seara de Ajun a Bobotezei, se săvârşeau practici de aflare a duratei vieţii. Înainte de culcare, se luau cărbuni din vatră şi se denumeau cu numele tuturor membrilor familiei. Se credea că primul care va muri, în acea familie, va fi cel al cărui cărbune se va stinge mai repede: „Tineri fiind, luam cărbuni din vatră şi îi numeam după cum ne chema pe fiecare. Aşteptam curioşi şi nerăbdători să vedem care dintre cărbuni se stinge primul. Persoana al cărui cărbune se stinge, se spunea că va muri prima”¹⁷.

De obicei, în această perioadă este foarte frig, fiind folosită sintagma „gerul Bobotezei”, care „este un semn de belşug pentru întreg anul”¹⁸.

Tot în legătură cu această sărbătoare, tradiţia spune că: fetele care cad pe gheaţă în ziua de Bobotează se vor mărita în acel an; dacă, în dimineaţa de Bobotează, pomii sunt încărcăţi cu omăt sau brumă, aceştia vor avea rod bogat; nu se dă nimic cu împrumut, pentru că se dă, astfel, belşugul din casă; cei care au necazuri şi tinerii care doresc să aibă noroc în căsnicie, ţin în această zi post negru; dacă în ziua de Bobotează vremea este frumoasă, anul va fi bogat în pâine şi peşte; animalele din grajduri vorbesc între ele despre vechi comori ascunse.

În ajun, preotul, însoţit de cântăreţul bisericesc, umblă din casă în casă pentru a sfinţi locuinţele oamenilor cu apa care a fost sfinţită în dimineaţa cea după Liturghie. Este aşteptat cu casa curată, poarta larg deschisă, iar pe masă se aşează tot felul de bunătaţi, pentru a fi sfinţite şi consumate în ziua de Bobotează „În fiecare an trăim aceeaşi emoţie, aceeaşi bucurie aşteptând preotul satului să vină cu Boboteaza. Are la el buchetul de busuioc uscat, crucea, icoana Sfântului Ioan Botezătorul, şi căldăruşa cu aghiasmă. Ne trezim de dimineaţă, dăm zăpada de la poartă, aranjăm lucrurile prin casă şi deschidem porţile pentru a-l primi cum se cuvine pe preot. Preotul şi cântăreţul sfinţesc cu aghiasmă fiecare odaie. Astfel, începem noul an cu sufletele curate şi casele sfinţite. Părintele stă de vorbă cu fiecare dintre noi, ne urează un an bun şi ne îndeamnă să venim la biserică şi să avem sufletele întotdeauna pregătite pentru Dumnezeu”¹⁹. În ajunul

¹⁵ Inf. Stela Ciunescu, 78 ani, Cioroiu, judeţul Olt, 2010.

¹⁶ Inf. Teodora Pescaru, 46 ani, Cioroiu, judeţul Olt, 2010.

¹⁷ Inf. Ion Negru, 74 ani, Cioroiu, judeţul Olt, 2010.

¹⁸ Inf. Maria Pescaru, 75 ani, Cioroiu, judeţul Olt, 2010.

¹⁹ Inf. Teodora Pescaru, Cioroiu, judeţul Olt.

Bobotezei, se ține post negru, „cine nu mănâncă nimic va fi sănătos și norocos tot anul”²⁰.

Pregătirea sfințirii apelor este realizată de către fiecare comunitate cu mare atenție. Locul de desfășurare a slujbei se alege împreună cu preotul satului, de obicei într-un spațiu mai larg, unde se află cel puțin o fântână, în imediata vecinătate a unei ape curgătoare, în gospodăria unui om sau în curtea bisericii. După slujba de sfințire a apei, transformată în aghiasmă, fiecare credincios ia această apă sfințită în vasele cu care a venit de acasă. Apa sfințită acum, Agheasma Mare, rămâne proaspătă, curată și plăcută la gust vreme îndelungată. Credincioșii trebuie să bea din Agheasma Mare timp de opt zile, din ajunul Bobotezei, până la încheierea praznicului. După aceea, agheasma se poate lua numai după spovedanie. După cum a remarcat preotul Ștefan Slevoacă: „Agheasma este o dovadă a drepte credințe, un argument puternic împotriva acelor care tăgăduiesc Biserica Ortodoxă și uneori se leapădă de așezămintele sale străvechi”²¹.

Odată ajunși acasă, oamenii sfințesc cu agheasmă șura, grajdul, animalele, pomii din livadă, casa și interiorul casei: „Dimineața, de Bobotează, mergem la Biserică. Participăm la slujbă, ne rugăm la bunul Dumnezeu să ne ierte păcatele și să fim sănătoși. Luăm apă sfințită în sticle, pe care o păstrăm în casă și o folosim cu cea mai mare grijă, doar în anumite zile ale anului. Este mare păcat să verși apa sfințită sau să o bei după ce ai mâncat. După ce preoții fac Agheasma mare, toate apele sunt sfințite. Această apă sfințită are puteri miraculoase, nu se strică niciodată. Cu apa sfințită stropim vitele și nutrețul lor, apoi bem puțin pe nemâncate pentru a ne curăți sufletul”²².

Chiar și copiii sunt interesați de sărbătoarea Bobotezei, participând cu drag la ritualul sfințirii Agheasmei celei mari, fiind îmbrăcați cu haine noi și având asupra lor o sticlă împodobită cu busuioc și fir roșu. După ce se sfințește apa, fiecare copil cu sticluța plină va merge acasă, unde se va pregăti pentru colindatul de Bobotează. Astfel, în ajunul sărbătorii Sf. Ioan, înainte de asfințitul soarelui, se strâng cete-cete și stabilesc pe unde vor colinda. Vor merge la acele case ale căror gazde vor avea un sărbătorit cu numele de Ioan.

Pregătiți cu busuioc împodobit cu fir roșu și cu panglică colorată, cu apă sfințită pe care o poartă într-o căldărușă, care, de asemenea, este înfrumusețată cu clopoței și cu tobe lucrate din ciururi de făină, peste care se așează o folie de nailon, copiii vin la casele sărbătoritorilor, unde rostesc de trei ori:

„Ieși Ioane afară,
Să te botezăm,
Cu apă sfințită,

²⁰ Inf. Stela Ciunescu, Cioroiu, județul Olt.

²¹ Ștefan Slevoacă, *op. cit.*, p. 386.

²² Inf. Ion Negru, Cioroiu, județul Olt.

De la Dumnezeu”²³.

Desigur, gazda va fi foarte bucuroasă și îi poștește în casă, iar copiii își continuă colindele specifice acestei sărbători. La final, sunt răsplătiți cu mere, nuci, prăjituri și bani. La ieșirea din casă, rostesc de trei ori:

„Uraaaaaa,
trăiască Sfântul Ion!”²⁴.

De asemenea, există obiceiul ca și fanfara satului să cânte pe ulițe, participanții fiind invitați de către sărbătorii în casele lor, unde sunt cinstiți cu vin, mâncare, prăjituri și bani.

Toate aceste obiceiuri, legate de Bobotează, au o dublă semnificație: de alungare a spiritelor rele care bântuie libere de la Crăciun, dar și de atragere a belșugului.

Iisus Hristos s-a botezat de la Ioan pentru ca nimic din voia și dreptatea lui Dumnezeu să nu rămână neîmplinită de El în cer și pe pământ²⁵. Botezul lui Ioan, numit botezul pocăinței (Matei 3, 1-11), îndemna pe cei botezați la pocăință și la credință în Hristos: *Eu vă botez pe voi cu apă, dar Cel ce vine după mine vă va boteza cu Duh Sfânt și cu foc* (Matei 3, 11). Botezul creștin de mai târziu, cu apă și cu duh (Ioan 3, 5), se oficiază din alte motive și are alt rost.

În această zonă a Olteniei, datinile și obiceiurile legate de Bobotează sunt încă vii, ceea ce demonstrează că, anumite forme ale tradițiilor populare s-au menținut, concordând cu evenimentele relatate de Sfânta Scriptură.

CUSTOMS AND BELIEFS CELEBRATED ON EPIPHANY DAY IN THE COMMUNE FĂLCOIU, OLT COUNTY

(Abstract)

In the calendar that encompasses the set feasts and the church festivals, the 6th of January is dedicated to the Baptizing of Jesus, the Son of God, by His precursor John, in the holly water of the river Jordan. Because all the people baptized by John the Baptizer didn't receive neither the Holly Spirit nor the absolution of the sins, this baptizing announced the Christian one. John the Baptizer, taught the people about repentance through the Christian baptizing, in the name of the Holly Trinity. Christ was baptized in the river Jordan not because He needed to clean Himself but because nothing from the God's justice should remain unfulfilled by Him in Heaven and on earth. The rituals and the traditions regarding this holiday were kept in this area from Oltenia and not only, being rich in significations.

Keywords: rites, holly water, the Baptizing of Jesus, the Holly trinity, to sanctify.

²³ Inf. Maria Cornescu, județul Olt.

²⁴ Inf. Maria Pescaru, județul Olt.

²⁵ Ilie Cleopa, *op. cit.*, p. 140.

REECHILIBRAREA DINAMICĂ A SPIRITULUI COMUNITAR PRIN PERFORMAREA DIFERITELOR CATEGORII FOLCLORICE

GABRIELA BOANGIU

Identitate socio-culturală, comunitate-spirit comunitar, memorie colectivă, toate acestea sunt sintagme devenite uzuale și, totodată, purtătoare ale unor semnificații prin permanenta lor anexare unor direcții de cercetare, teorii, metodologii diverse. Conceptualizarea – deși reprezintă un aport indiscutabil în ceea ce privește creșterea rigurozității comunicărilor științifice, riscă, uneori, să nu evidențieze sau să recupereze toate aspectele pe care le implică formulările, expresiile, sintagmele utilizate. Dincolo de esențializare, există un spațiu al cotidianului, al vieții, al viului – nu este un paralelism, ci o așezare într-un dialog continuu. Așadar, spațiul dezbaterilor științifice se detașează, prin generalizări, de cotidian, tocmai pentru a-l putea explora, pentru a putea sesiza echilibrul dinamic al unei culturi vii, permanentele schimburi de gesturi, vorbe, impresii, în cadrul diverselor comunități.

Conceptul de *identitate* a trezit numeroase dezbateri în sfera științelor socio-umane. Datorită multiplelor sale aspecte, referitoare la moștenire genetică sau trăsături asimilate, influența diverselor grupuri sociale, particularitățile date de apartenența națională, identitatea socio-culturală reprezintă un subiect abordat din diverse perspective – psihologică, sociologică, etnologică. Referindu-ne mai degrabă la aspectele socio-culturale pe care le implică acest termen, abordarea noastră se va realiza din perspectivă etnologică. Conceptul de identitate deschide dezbateri pe axa personalitate – persoana – grup social, acesta din urmă putând fi definit „după criteriile obiective interne (comunitate de origine, de cultură, de religie, legăturile de rudenie dintre membrii grupului) sau externe (parcurs istoric comun, situația la nivelul societății globale, rolul economiei etc.) și după criteriile subiective, care pot fi și ele interne (sentimentul de apartenență, legăturile de solidaritate dintre membri etc.) sau externe (atenția îndreptată asupra grupului de către societatea din jur)”¹.

Așadar, identitatea socio-culturală trebuie raportată la mai mulți factori – familie, mediu social, ereditate, grupurile de apartenență. Existența unui nucleu identitar stabil permite acumulări și deveniri pe parcursul vieții, întregind ființa spirituală a omului. Conceptual, se face distincție între identitatea individului și identitatea socio-culturală colectivă, interferențele între acestea

¹ Pierre Bonte, Michele Izard, *Dicționar de etnologie și antropologie*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 217.

fiind evidente. Astfel, identitatea este mai degrabă un proces prin care nucleul stabil al acesteia (configurat din particularități individuale, aptitudini, valori spirituale, credințe, aspirații, idealuri, anumite comportamente și atitudini față de anumite situații) intră în relație cu alți factori sociali, care-l pot consolida, reafirma, stabili. De aceea, identitatea etnică sau națională este stabilă, datorită predefinirii unor valori sociale și socializării primare a individului, înaintea reactualizărilor periodice ale unor principii și însemne identitare prin intermediul ritualurilor, festivităților, evenimentelor culturale. Așadar, trinomul personalitate – grup social – comunitate se articulează prin pârgii socio-culturale, vorbind astăzi despre o cultură identitară care conferă particularitate/specificitate unei unități sociale, fie că este vorba despre un grup mic – ce împărtășește aceleași valori, idealuri, fie că este vorba despre o asociere mai amplă – comunitate etnică sau națiune – în această situație și valorile, idealurile, principiile de viață urmărite au mai multă profunzime și stabilitate.

În comunitățile de odinioară, ca și în cele actuale, povestitul se bucura de un loc special în spațiul social; însă mijloacele de „împlinire” ale acestuia diferă: înainte povestitul regla sau chiar era responsabil printr-o prismă educațională, astăzi a dobândit o funcție difuz-educativă, migrând mai mult în spațiul entertainmentului. Educația formală, școala, poate să folosească aceste pârgii înspre o revenire a funcției pedagogice a povestirii, povestitului – pe de o parte ca mijloc de îmbogățire a vocabularului, de largire a expresivității sale și valorizare pozitivă a acesteia, pe de altă parte, de conștientizare a mesajului educativ. Astfel, „basmul este o categorie prin excelență socială, sunt elemente relaționate cu această calitate, care sunt esențiale pentru definirea lui ca specie narativă și pentru precizarea rolului pe care îl deține în procesele informativ și educativ; este un act de comunicare prin care este mântuit un sistem de valori rezultat din evoluția socialului, acceptate ca normă de grup”². Povestitul a îndeplinit și o funcție semirituală protectoare. „Cine povestește, pentru cine, când, unde, cât durează, ce calitate socială are povestitorul, cum este răsplătit, care sunt căile prin care a primit și a transmis narațiunile, gradul de veridicitate pe care îl acordă ascultătorul și povestitorul evenimentelor și existenței eroilor, legăturile fundamentale și tematice cu alte specii, răspândirea într-un areal cultural, alături de multe alte întrebări, sunt tot atâtea problematici ale basmului, ale narațiunii, în general, și determină apartenența unei creații concrete la una sau alta dintre categoriile narrative. Fiind o componentă fundamentală a fenomenului folcloric, narațiunea, cu deosebire basmul fantastic, este o rezultantă a colaborării dintre imprimat și oral, profesional și neprofesional, formal și informal, modern și improvizat, în cadrul unui proces bipolar, care este creația concretă a variantei”³.

² Sabina Ispas, *Cultură orală și informație transculturală*, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 82.

³ *Ibidem*, p. 83.

Observăm, aşadar, importantul rol al folclorului în consolidarea și reafirmarea unor valori, norme de grup și principii ale comunității. Astfel, folclorul este, „alături de limbă, una din mărcile pertinente pentru definirea identității etnice. Strădaniile organismelor naționale și internaționale de astăzi, de a identifica și conserva valorile imateriale de patrimoniu, în diferitele culturi ale planetei sunt strâns legate de convingerea că aici se află unele dintre caracteristicile identitare, individuale și de grup”⁴.

Identitatea etnică achiziționează, în acest sens, o semnificație particulară, reprezentând „o sumă de identități locale, sătești și orășenești, de exemplu, în care sunt încorporate identitățile individuale. Prin identitate etnică se realizează acea «fuziune între teritoriu, limbă și popor», legitimate printr-o «genealogie și un spațiu conceptualizat ca atare». Existența individului își găsește repere de identitate în sistemele și structurile psihologice, sociale și de alt tip, prin care se exprimă grupul. Reperele acestea îi oferă siguranță, îi asigură echilibrul și statut bine precizat”⁵.

Identitatea culturală, etnică, se consolidează sau se reafirmă continuu printr-o serie de ritualuri, obiceiuri, tradiții, menite să creeze sentimentul de apartenență, de atașament față de comunitate. Ritualul – pârghie sacră de comunicare și mediere între colectivitate și divinitate –, are un rol bine precizat, de echilibru al energiilor pozitive, de purificare, de reaşezare a vieții pe făgașul de bun augur al unei noi ciclicități. Reprezintă, totodată, o deschidere spre noi posibilități, uneori poate oferi ocazia unor debușuri sociale – un haos ordonat ce redevine Cosmos, adică restabilita Ordine, prin pârghiile simbolice ale obiceiurilor, cum este cazul alaiurilor de colindători, în special ale măștilor tradiționale, pe perioada sărbătorilor de iarnă. De fapt, orice ritual are această funcție de echilibru, de depășire a incertitudinilor și orientare a vieții pe făgașul energiilor benefice. Calendarul popular românesc reprezintă un corpus de astfel de evenimente, încărcate cu funcții benefice, taumaturgice, chiar la nivelul întregii comunități, fie că este vorba despre sărbători populare, cunoscute la nivelul întregii țări, sau local (Crăciun, Paște, Rusalii etc.), fie că este vorba despre anumite zile patronate de diferiți sfinți (sărbători religioase).

În ceea ce privește calendarul popular, pot fi identificate mai multe tipuri de evenimente, respectiv contexte de performare. Pe de o parte, sărbătorile sunt performate la nivel comunitar, iar pe de alta, își împlinesc această funcție la nivel familial. Ritualic, pot fi menționate etape ce nu se exclud reciproc, ci au o reprezentare secvențială, concentrică, în funcție de particularitățile comunității. De exemplu, colindatul – poate exista o performare posibilă: constituirea cetei de colindători, în funcție de vârstă, practici de inițiere..., apoi performarea propriu-zisă, pe de o parte, în spiritul comunitar, dar și cel familial, care impune o serie de practici din partea familiei ce primește colindătorii, în funcție de

⁴ *Ibidem*, p. 47.

⁵ *Ibidem*, p. 52.

vârsta membrilor, statutul civil, social etc.; aceste articulări la nivel comunitar, familial, individual împlinesc, pe de o parte, funcția de integrare, adaptare – eventual ritualuri de inițiere, echilibrare, adaptare, socializare, pe de altă parte, consolidează spiritul comunitar.

Despre principalele categorii folclorice și rolul lor în reechilibrarea ordinii sociale vom vorbi pe larg pe parcursul prezentului studiu. Vorbirea cotidiană reprezintă un aspect particular, care ar merita o atenție deosebită în studiile viitoare. Astfel, un stil particular de a vorbi individualizează o personalitate, reconfirmă un rol social, preot, învățător, bătrânii satului, dobândind un rol de echilibrare, de pondere, de educare în principal. Deși un stil de a vorbi nu reprezintă întotdeauna un fel de a fi, totuși, trebuie recunoscută importanța acestuia în configurarea personalității. Astfel, ironia, prezența de spirit, flexibilitatea expresivă, dar și emoțională, empatia, simțul de observație dezvoltat, capacitatea de a improviza, reprezintă câteva repere în recunoașterea unei personalități cu un rol important în inițierea și ghidarea performării ritualurilor, a povestitului. Putem vorbi despre o specializare non-formală, căci personalitatea creatoare include natural aceste roluri performative, cu funcții specifice în cadrul comunității, care îl recunoaște și îl indică fără dificultate. El este un facilitator, un „expert” în relațiile interumane, interpersonale, inter și intra generaționale, căci mobilitatea, flexibilitatea disponibilităților și expresivitatea sa verbală i-a conferit posibilitatea cunoașterii, a participării, a identificării cu numeroase valori, principii, norme, ale diverselor subgrupuri. Uneori, acest rol poate fi performat de un pol de mediere, un sfat al vârstnicilor (cu importante funcții sociale de reaşezare a ordinii la nivel comunitar). Alteori, grupul performativ poate avea funcții apotropaice la nivelul întregii colectivități sau doar taumaturgice, la nivel individual, cum este cazul *Călușului*.

Referitor la contextul performativ, se constată anumite distincții, dar și asemănări între mediul citadin și cel rural. În mediul rural, forța tradiției, a obiceiului, este mult mai mare, forța coercitivă, reglatorie, e mult mai puternică. Apar, aşadar, întrebări despre cum este trăit ritualul în mediul citadin? Care îi sunt actanții? Cum este „construit” pentru a avea impactul dorit? Care îi sunt semnificațiile reafirmate?

Zilele orașului reprezintă unul dintre contextele actuale ale festivităților contemporane. De obicei, acestea se suprapun unor sărbători anterioare, menite să centreze atenția și să reafirme spiritul comunitar latent. Se reactualizează coeziunea comunitară, se constată o coagulare a energiilor pozitive întru refacerea spiritului comunitar prin numeroase pârgii de reconfirmare a identității comunității. O serie de categorii folclorice îndeplinesc, de asemenea, funcții de reechilibrare, atât la nivel comunitar, cât și individual. Categoriile folclorice, pe care vom încerca să le prezentăm prin prisma funcțiilor de reechilibrare dinamică a spiritului comunitar, sunt: legenda, basmul, snoava, povestirea, iar din folclorul obiceiurilor calendaristice vom prezenta unele aspecte ale colindatului cu măști, al copiilor, și al colindatului propriu-zis.

Legenda nu are un caracter performativ, îndeplinind mai degrabă o funcție informativă, sau nu se mai știu foarte multe detalii despre particularitățile contextului performativ de odinioară al acesteia. Conținutul său, cu puternice accente moralizatoare, capătă o funcție educativă. Legendele despre obiceiuri – creația lumii, strămoșii oamenilor, omul, plantele etc., o apropiere de mit, dobândind astfel o *funcție ordonatoare și de cunoaștere*. Cunoașterea restabilește ordinea, așa cum ordonarea haosului conduce la Cosmos, la Ordine.

„Legenda denumește o narațiune cu țel explicativ sau un comentariu despre oameni și aspecte mai proeminente. Comentariul legendei se concentrează în jurul trăsăturilor neobișnuite, cu vădită predilecție pentru ciudățeniile oferite de natură și de viață (...) Suma legendelor ar alcătui un «alfabet al ideilor», după formula lui Fr. Hebbel, o enciclopedie a științei populare, așa cum s-a păstrat ea în circuitul oral până la consemnarea în scris de către feluriți cărturari”⁶.

Această funcție de explicitare, de „știință”, este echivalentă unei funcții de ordonare, de orientare într-un Cosmos, spațiu ce devine familiar prin cunoaștere, un spațiu cultural, recunoscut, un univers. Există viziunea „despre un univers nediferențiat, monoregn, guvernat în totalitatea lui de sistemul simpatetic al corespondențelor: faptele de pretutindeni sau într-un fel de legătură intimă, cauzală, perturbarea unuia provocând o stare similară în veriga corespunzătoare lanțului existențial. Cu toată vastitatea lui, un astfel de univers nu ar avea nimic îndepărtat, de neabordat, dimpotrivă, toate se aflau într-o strânsă dependență a cărei cheie se află la dispoziția omului. Situat în centrul lumii, acesta se simțea intim legat de toate ipostazele universului pe care și le putea dispune după voie, la discreția lui, îndeplinind anumite forme cu eficiență absolută”⁷.

Problematika mediului social urban sau rural, în care sunt performate, poate aduce anumite particularități structurale ale legendei: în mediul citadin, așa-zisele zvonuri sunt, în bună parte, excrescențele legendare pe marginea întâmplărilor. „Parte din acestea au intenția vădit satirică, întâmplarea născocită fiind o pură anecdotă, ceea ce infirmă pretenția de veridic, dar cele debitate cu ton serios sunt crezute întocmai, cu excepția celor lucizi care le consideră doar legende”⁸.

Definiția, caracteristicile, procesul creației (cum a apărut? – ca o explicație; care este sursa? Cine o știe? Performare specializată sau nu; cine este interesat de ea? – interlocutorul; ce funcție are?), structura legendei, toate conferă un caracter particular contextului performării, al debușeului explicativ, menit să liniștească printr-un epistem popular, să permită acumularea cunoașterii: „Formule sau dialoguri cristalizate, menite să sugereze mai adânc” episodul relatat. Atare alcătuire concordă în chip integral atât cu funcția legendei, cât și cu ocaziile în care este povestită. În mod obișnuit, legenda nu este debitată la prilejurile de povestit ca

⁶ O. Bârlea, *Folclorul literar românesc*, București, Editura Minerva, 1981, p. 47.

⁷ *Ibidem*, p. 49.

⁸ *Ibidem*.

basmele și snoavele, ci mai mult sporadic, după cum solicită împrejurările. Dacă interlocutorii aduc vorba despre o temă ce stârnește interes, cineva intervine spre a o elucida mai cuprinzător cu legendele care îi explică anumite particularități sau aduc doar aluzii îndepărtate despre unele aspecte”. Legendele au avut și *funcție cultică*, „identică cu cea a miturilor, atât prin reactualizarea conținutului în cadrul ritului, cât mai cu seamă prin eficiența lor apotropaică”⁹. Astfel, această funcție apotropaică poate fi corelată cu știința/cunoașterea, dobândind un sens sacru, semnificație în cadrul unui ritual. De asemenea, mai are și un sens inițiativ, de integrare – prin sensuri metaforico-gnoseologice, în grupul de apartenență, relevând fie înrudirii totemice ori explică geneza, oferă cunoaștere acolo unde apare uimirea și întrebarea. Referitor la această capacitate a omului de a se mira, de a se întreba – vom reveni pe larg în comentariul despre colind și dialogul divinitate-sfânt-om din textul colindelor.

Un rol cultic l-a avut și basmul, „credința în eficiența narațiunii de a provoca anumite acțiuni dorite (vânat bogat, pește mult și recolte abundente prin câștigarea bunăvoinței spiritelor stăpâne peste păduri, țarine și ape)”¹⁰.

Comparația legendei cu basmul, poate potența înțelegerea mult mai exactă a ambelor; astfel, în timp ce basmul monopolizează, la o primă vedere, aspectul pur distractiv al narațiunii, totodată ridică nararea legendelor înspre anumite „implicații cu caractere numenale, cultice și didactice, mai cu seamă, recitarea miturilor unde relația cuvânt rostit (fapt reactualizat este dominantă). Basmul însă, depășește această treaptă a divertismentului, folcloriștii subliniindu-i funcția propițiatoare, de exemplu povestirea „basmul lui Dumnezeu” unde, timp de 40 de zile de-a rândul, hărăzea ciobanului „doi mieluși cu totul și cu totul de aur”¹¹.

De asemenea, basmul mai are și o funcție apotropaică, ce „explorează cealaltă latură a narațiunii rostite în anumite împrejurări, „povestea trebuie să fie cât mai lungă, căci durata îi conferă eficiență apotropaică prin virtutea de a-l chema pe Dumnezeu la fața locului”, deci pentru a alunga spiritele nefaste. „De aceea se spune că e tare bine să spui povești lungi, seara, că e ca și cum ai spune o rugăciune. Dumnezeu cu povestea aceea înconjoară casa de trei ori și nu se poate apropia nici o necurățenie. Unde se spun povești în casă, acolo e Dumnezeu”¹². Această funcție este atestată „până acum numai la noi, în Moldova nordică și în Maramureș”¹³.

Povestitul reprezenta o activitate esențială a vremii de odinioară și a prezentului, prin mijloace diverse întrucâtva; astfel, contextul de performare

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 139-140.

¹¹ *Ibidem*, p. 140.

¹² Elena Nicolăiță-Voronca, *Datinile și obiceiurile poporului român*, III, 1204, 1241. apud O. Bârlea, *op. cit.*, p. 140.

¹³ *Ibidem*, p. 140.

diferit inducea și modificări în structura basmului sau a tematicii acestuia. Se povestea la „furcării” sau la „sboruri” – „șezători de tors”, când se și cânta și dansa, tinerii fiind principalii actanți. Munca reprezenta și ea un prilej de povestit, serviciul militar de asemenea, ori datoria călătorului de a plăti printr-o poveste omenia cu care a fost întâmpinat. Foarte mult se povestea în familie, ca mijloc de educație și divertisment. Basmul a avut și o funcție ritualică – familiarizând, prin povestirea unui traseu inițiativ, tinerii care erau acceptați astfel printre maturi. Tot despre o funcție ritualică putem vorbi atunci când se are în vedere „eficiența cuvântului într-un context”¹⁴.

Povestirea, denumită uneori și întâmplare, deoarece prezintă evenimente inedite din viața povestitorului sau a celui care relatează evenimente auzite, repovestite, face referire la o regulă de comportare, având similitudini funcționale cu basmul și snoava. Snoavele critică anumite tare umane, sunt un debușeu clar, satirizând vicii prin conturarea, în ipostaze hilare, a unor personaje de altfel considerate autorități formale sau non-formale în cadrul comunității: preot, jandarm, învățător, boier, gospodari. „Snoava mai îmbracă și o funcție paremiologică. (...) plâsmuitorul snoavei a preluat din repertoriul proverbelor și zicătorilor pe cea care putea servi drept concluzie în replica finală”¹⁵.

Colindatul reprezintă un alt context special, perioada de iarnă fiind prin excelență marcată de posibilitatea reechilibrării spiritului comunitar, a orientării înspre fecunditate și prosperitate a întregii comunități, a familiei și destinului persoanei. „Potrivit unei concepții străvechi, se credea că în această perioadă de tranziție capitală de la un an la altul, omul poate influența, prin anumite procedee, desfășurarea ciclului naturii pentru a și-l face favorabil: era perioada deciderii dorințelor râvnite, când omul devenea oarecum stăpânul cosmosului, întrucât îi dicta împlinirea unui șir de fapte dorite. Această înrâurire era realizată prin unele acte imitative sau simpatetice (magia imitativă sau prin contact), dar mai cu seamă prin rostirea cuvintelor care denumeau lucrurile și stările dorite; în această perioadă cuvântul putea deveni faptă, verificând preceptul că la început a fost cuvântul”¹⁶.

Urările-colind îndeplinesc o funcție propițitoare și apotropaică în același tip, sunt „practici menite să îndepărteze spiritele nocive sau măcar de a le face inofensive, instituind antidotul corespunzător”. Alaiurile cu măști reprezintă o secvență specială în grupul colindătorilor, „masca fiind o ființă numenală, cu însușiri sacre și, mai cu seamă, cu eficiență deosebită în promovarea vegetației, a sănătății și, în genere, a bunei stări (...) Atari măști aveau virtutea de a speria puzderia de spirite vrăjmașe, deosebit de active în această perioadă”¹⁷.

Copii reprezintă puritatea prin excelență, așadar, în această perioadă ei sunt actanții principali, mediatori ai prosperității. Sunt cunoscute grupurile de

¹⁴ *Ibidem*, p. 144-146.

¹⁵ *Ibidem*, p. 244.

¹⁶ *Ibidem*, p. 269.

¹⁷ *Ibidem*, p. 269-272.

colindători-copii în sudul și vestul țării, atestate în Oltenia și Muntenia, și în sudul Moldovei, cunoscute sub denumirea de „Moș Ajun (Bună dimineața la Moș Ajun) sau colindețe, pițărâi sau colindeți.

Colinda propriu-zisă aduce în prim plan „reprezentări de grad superlativ, encomiasticul devenind metoda curentă de creație. Ea este guvernată în întregime de hiperbolă, de la registrul realist cotidian spre cel cu contururi fantastice, pe o scară valorică se ajunge până la mit. Sub acest aspect, colinda se învecinează strâns cu basmul fantastic, întrucât amândouă năzuiesc reprezentarea unei lumi profund idealizate, așa cum ar trebui să fie potrivit visurilor multimilenare ale oamenilor. Basmul operează cu două categorii de reprezentări – negative și pozitive, pe când colinda, prin profilul ei encomiastic, zugrăvește numai domeniul optimului, chiar dacă în subsidiar se întrevede contrastul puternic cu lumea cotidiană. (...) structura colindei este determinată de funcția ei de urare înaltă, solemnă, dar mai cu seamă eficientă”¹⁸.

Toate aceste obiceiuri și ritualuri, text și performare, se înscriu în modalitățile de reglare a spiritului comunitar, de mediere între omenesc și divin, între dorință și împlinire, între urare și prosperitate. Reechilibrarea comunității, prin performarea diferitelor categorii folclorice, rămâne o tematică deschisă, care merită să fie aprofundată, mai ales în contextul actual, când rămâne o provocare prin prefigurarea rezultatelor sale inedite.

L’EQUILIBRE DYNAMIQUE DE L’ESPRIT SOCIAL PAR LA MÉDIATION DES CATÉGORIES FOLCLORIQUES

(Résumé)

Cet article se propose de souligner l’importance de la médiation des diverses catégories folkloriques afin d’établir le rassemblement de la communauté vers un équilibre dynamique. Les concepts d’identité, mémoire collective, groups sociaux, traditions seront mis en question pour pouvoir mieux comprendre les modalités à travers lesquelles les catégories folkloriques peuvent contribuer à la construction de l’esprit social. Les contes, les légendes, les proverbes et les chansons de Noël seront les principales catégories folkloriques mises en connotation avec le contexte, la structure du rituel, le langage quotidien et leur fonction au milieu de la communauté. Elles jouent un rôle important dans la construction d’une voie symbolique par le biais des différentes moyennes, mais toutes contribuent au contrôle sociale vers un ordre qui nous fait penser aux Cosmos, un monde de l’harmonie et pas à un ordre pre-établi.

Mots-clefs: équilibre dynamique, esprit social, communauté, médiation, catégories folkloriques.

¹⁸ *Ibidem*, p. 316-327.

**EROSUL EUROPEAN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA:
ABSTRACTIA CA REȚINERE (EDUCAȚIA SENTIMENTALĂ)**

ION MILITARU

Într-o scrisoare adresată lui George Sand, datată 9 septembrie 1868, Flaubert descrie stadiul la care se afla noua lui carte, *Educația sentimentală: Trăiesc absolut ca o stridie. Romanul meu e stânca de care stau agățat și nu știu nimic din ce se petrece în lume. /.../ Tocmai am terminat o descriere a pădurii Fontainebleau, care mi-a trezit cheful să mă spânzur de unul din copaci. Cum mă întrerupsesem trei săptămâni, mi-a fost îngrozitor de greu să reintru în ritm. Sunt de aceeași teapă cu cămilele, pe care nu le poți nici opri când umblă, nici porni când se odihnesc. Mai am încă de lucru un an. După care îi părăsesc pe burghezi definitiv. E ceva dificil, și, în fond, prea urât. Ar fi timpul să fac ceva frumos și care să-mi placă¹.*

În general, există puține referințe ale lui Flaubert la acest roman, iar particularitatea celor existente poartă marca dorinței de îndepărtare și eliberare. Experiența, care este de presupus că fusese câștigată prin *Doamna Bovary*, nu are aici prea multe cuvinte de spus. Pe de altă parte, este adevărat, Flaubert nu era omul experienței, adică al tehnicii câștigate care privează arta scrisului de încercarea noutății. Pentru artist, experiența este vorbă goală, fiecare carte însemnând o altă și mereu nouă experiență.

Nici după un an de la scrisoarea către George Sand romanul nu este gata. La 2 februarie 1869, scriindu-i aceleiași George Sand, scriitorul îi mărturisește aceeași neputință: *Mi-am recitit planul. Tot ce mai am încă de scris mă înspăimântă. /.../ Așa e întotdeauna când mă apuc din nou de treabă. Tocmai atunci mă plictisesc, mă plictisesc, mă plictisesc. Dar de data asta mai mult ca niciodată².*

Experiența, dacă este de căutat așa ceva la Flaubert, se găsește pe planul trăirilor interioare și ia forma plictisului și spaimii, a tendințelor sinucigașe și evazioniste. *Educația sentimentală* nu este exemplul romanului scris cu seninătate și calm, roman al experienței și concepției verificate. Cu el, Flaubert se află din nou față în față cu misterul artei și al scrisului.

¹ Gustav Flaubert, *Corespondență*, București, Editura Univers, 1985, p. 346-347.

² *Ibidem* p. 349.

„Cât despre furia mea de a lucra, am s-o compar cu o pecingine. Mă scarpin țipând. E, în același timp, o plăcere și un chin. Și nu fac nimic din ce vreau! Căci nu-ți alegi subiectele, ți se impun ele. Îmi voi găsi oare vreodată un subiect al meu? O să-mi pice vreo idee înrudită cu temperamentul? Am să pot face vreodată vreo carte unde să mă dărui întreg? Mi se pare, în clipele mele de vanitate, că întrezăresc ce trebuie să fie un roman. Dar mai am încă trei sau patru de scris înaintea aceluia...”³

Subiectele nu sunt alese, nu depind de bunul plac și nu sunt conforme unei voințe controlate, ieșite din temperamentul care să autentifice persoana. Arta devine impersonală, dincolo de opțiune, de voință și temperament. Relația cu artistul iese din sfera subordonării și dependenței. Arta devine liberă și capricioasă.

În fine, *Educația sentimentală*, care-i crează lui Flaubert atâtea probleme de concepție, va fi gata abia peste câteva luni, în luna mai a anului 1869. Peste doisprezece ani, tot în luna mai, în urma unei hemoragii cerebrale, Flaubert moare. În 15 mai 1869, la ora cinci fără patru minute îi scrie prietenului Jules Duplan: „Da, cartea mea e gata! /.../ Îmi plesnește capul. N-are a face, mi-am luat o greutate de pe inimă”⁴. În noaptea de 14 spre 15 mai Flaubert nu dormise. Ultimele retușuri și ultimele cuvinte aparțin unei nopți de nesomn. „Asta-i tot ce am avut mai bun!” – sunt cuvintele ultime ale personajului său, Frédéric Moreau. Este și judecata finală, aprecierea obosită, de noapte trează, a lui Flaubert în marginea *Educației sentimentale*.

*

Educația sentimentală este povestea de iubire dintre tânărul Frédéric Moreau, recent bacalaureat, și doamna Marie Arnoux.

Nu există, în economia *Educației sentimentale*, date care să particularizeze povestea de iubire dintre Frédéric Moreau și doamna Arnoux. La 15 septembrie 1840, tânărul Frédéric Moreau, cu bacalaureatul abia trecut, ia vaporul pentru a se întoarce în regiunea natală, Nogent-sur-Seine. În timpul călătoriei o cunoaște pe Marie Arnoux, soția unui om de afaceri, de care se îndrăgostește instantaneu. „Fu ca o apariție. Ea era așezată în mijlocul băncii, singură de tot, sau cel puțin el nu desluși pe nimeni, uluit de privirea ochilor ei. Când trecu el, ea ridică fruntea; el își strânse umerii fără să vrea. După ce se așază ceva mai departe pe aceeași latură, o privi. Avea o pălărie mare de paie, cu panglici roz care-i palpitau în vânt la spate. Bandourile negre îi conturau coada sprâncenelor lungi, care coborau foarte jos și păreau a-i strânge dragăstos ovalul chipului. Rochia de muselină de culoare deschisă, stropită cu picouri mici, se răspândea în multe cute. Broda ceva; și nasul drept, bărbia,

³ *Ibidem* p. 348.

⁴ *Ibidem* p. 350.

toată făptura ei se profila pe fondul aerului albastru. Cum stătea mereu în aceeași atitudine, el făcu câteva ocoluri la dreapta și la stânga ca să-și ascundă manevra, apoi se instalează foarte aproape de umbra ei rezemată de bancă și se prefăcu a privi o șalupă pe râu. Nu văzuse niciodată o piele brună atât de frumoasă, o talie atât de cuceritoare, nici degete atât de fine, străbătute cum erau de lumină. Se uita uluit la coșul ei de lucru, ca la un obiect extraordinar. Care îi erau numele, locuința, viața, trecutul? Dorea să cunoască mobilele din odaia ei, toate rochiile pe care le purtase, oamenii pe care îi frecventa. Până și dorința posesiunii fizice pierdea sub o nevoie mai adâncă, într-o curiozitate dureroasă care n-avea limite”⁵.

S-a spus despre această primă scenă că este artificioasă, încărcată de clișee și locuri comune, că arta, astfel construită, lezează obiectul în sine, că iubirea, cu alte cuvinte, debutează cu stângul și tot traseul ei ulterior va purta amprenta sentimentelor de început. Tot ce se poate! Dar de aici și specificul acestei povești stranie, atipice și neconforme iubirii.

Încă din faza de debut a iubirii, când sentimentul nu devenise stabil și percepțiile nu erau ordonate, tânărul Frédéric Moreau are sentimentul descurajant al imposibilității și renunțării. În geneza iubirii de aici apare tot ce este mai paradoxal, adică ceea ce nu poate genera iubirea: „*Cu cât o privea mai mult, cu atât simțea cum se cascadează prăpăstii între el și ea. Se gândea că va trebui s-o părăsească definitiv acum, în curând, fără să-i fi smuls un cuvânt, fără să-i fi lăsat măcar o amintire*”⁶. Cum poate apărea o iubire atunci când în datele ei prime, în senzațiile de primă ordine, apare sentimentul spațiului ce nu poate fi străbătut, sentimentul unei prăpastii active?

Pe de altă parte, tot acum apare complinirea iubirii în imaginar. Alături de sentimentul apărut în urma privirii intense – pentru că privirea este aici responsabilă de nașterea sentimentului sceptic al iubirii, de unde și paradoxul: nicio iubire nu se naște în urma unui sentiment de scepticism! – dar și ciudățenia: cum de tocmai privirea, adică privirea intensă: *cu cât o privea mai mult* – produce scepticism: *cu cât o privea mai mult, cu atât simțea cum se cascadează prăpăstii între el și ea* – sentiment negativ și descurajant, apare un altul, imaginat, dar în măsură să furnizeze și el fericire – fericire imaginată: *Ce fericire să urci alături, cu brațul în jurul mijlocului ei, în vreme ce rochia ar mătura frunzele îngălbenite, ascultându-i glasul, sub strălucirea ochilor ei*⁷!

Cele două se vor însoți continuu de acum înainte, sentimentul real, sceptic și temător, prudent și imprudent, și sentimentul imaginar, optimist și încrezător, fantast și ireal.

⁵ Flaubert, *Educație sentimentală*, în Flaubert, *Educație sentimentală. Trei povestiri. Ispitirea sfântului Anton*, București, Editura Univers, 1982, p. 13-14.

⁶ *Ibidem*, p. 16.

⁷ *Ibidem*.

Frédéric are însă percepția completă: „*Semăna cu femeile din cărțile romantice. N-ar fi vrut să adauge nimic, să scadă nimic din făptura ei. Universul se lărgise dintr-o dată. Ea era punctul luminos spre care convergea totalitatea lucrurilor*”⁸.

Doamna Arnoux, pe urma tuturor femeilor care merită iubite, este percepută mai degrabă în termeni de ontologie. Făpturii ei nu i se poate adăuga nimic și nu i se poate scădea nimic. Perfecțiunea care argumentează în favoarea iubirii tânărului Frédéric Moreau este o perfecțiune care devine clară și se exprimă prin adunare și scădere. Pur și simplu, Frédéric o înțelege prin operații aritmetice elementare, prin adunare și scădere. Frumusețea ține aici de matematică, mai exact, de algebra operațiilor primitive. Flaubert nu este departe, cel puțin în maniera de înțelegere a frumuseții, de Platon și demiurgul care geometrizează!

În fine, călătoria care îl adusese pe Frédéric în preajma doamnei Arnoux se încheie. Se încheie și vacanța, astfel încât, după două luni, în toamnă, el se găsește din nou la Paris.

În ciuda sentimentului sceptic, trăit în momentul întâlnirii de început, Frédéric are inițiativă. Adică, în loc de a se conforma descurajării inițiale, generate de un scepticism atipic pentru iubire, el este activ, adică conform conceptului autentic al iubirii. Se introduce în casa familiei Arnoux, devenind un intim al casei.

În ciuda acestor date, suficiente în suma lor, iubirea lui trenează. Platonismul său, prezent în maniera de înțelegere a frumuseții prin adunare și scădere, este prezent și acum, în varianta sa mai elementară. „*Fu cuprins de unul dintre acei fiori ai sufletului în care ți se pare că ești strămutat într-o lume superioară. Dobândise o facultate extraordinară, pe care nu și-o cunoștea*”⁹. Lumea superioară, în care se simte transpus și de care sufletul nu este străin, cel puțin în calitate de transmițător, este lumea în care iubirea este altfel prezentă, iar raportarea la ea are alte standarde. În urma unei astfel de înțelegeri și scepticismul său crește. Așa cum lumea superioară a ideii platonice nu poate fi iubită în sensul uzual, comun, lumea superioară, apărută prin iubirea doamnei Arnoux, nu poate fi abordată ordinar. Pur și simplu, doamnei Arnoux nu-i putea spune că o iubește. „*Cât despre a încerca s-o faci iubita lui, era sigur că orice încercare ar fi fost zadarnică /.../ Să-i spună că o iubește? Avea să-l respingă, fără îndoială*”¹⁰. Ne aflăm, cu astfel de sentimente și temeri, în fața unui platonism tipic!

De aceea, achizițiile sale – dacă poate fi vorba despre așa ceva – sunt minime. Ceea ce nu se câștigă în plan real, se câștigă în plan imaginar. Frédéric apelează din nou la facultatea închipuirii. În această fază, Frédéric Moreau își

⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁹ *Ibidem*, p. 49.

¹⁰ *Ibidem*, p. 64-65.

închipuie „*fericirea de a trăi alături de ea*”, „*de a o tutui*”, *de a o mângâia* „*sorbindu-i din ochi sufletul*”¹¹.

Numai că, între cele două, între real și imaginar, nu există un echilibru stabil, imaginarul nu este totuna cu realul, iar accentuarea excesivă a funcției sale compensatoare duce la nevroze. Sesizându-și solicitarea excesivă pe partea închipuirii, Frédéric Moreau are temerea nebuniei. „*Sunt nebun!*” – declară el, și nu o face doar retoric.

Și acum, după autoflagelarea sa prin declararea și asumarea nebuniei, intră în scenă, adică în mintea sa își face apariția, un element nou. Felul de a se raporta la acest element nou este cheia sensului iubirii, a felului ambiguu, activ și pasiv, ofensiv și defensiv, în care Frédéric Moreau își va trăi iubirea. Consultând harta iubirii, a determinațiilor și variabilelor sale, intră în joc regizorul tuturor datelor, cel cărui i se datorează așezarea și ordinea, pe scurt, responsabilul fericirii și nefericirii tuturor și al fiecăruia în parte. Este momentul în care Frédéric Moreau descoperă soarta¹².

Lucrurile sunt așa cum sunt, ordinea lumii în care se află el și doamna Arnoux, starea lor civilă, toate sunt pentru că soarta a funcționat, iar felul în care substanța ei a fost vie este responsabil de nefericirea lui și de puținele șanse, care sunt de a fi altfel, de a-și construi fericirea prin schimbarea acestor date. În substanța reală a iubirii sale soarta este dată. În substanța imaginară însă, ea poate fi schimbată. Iubirea sa accede la alți parametrii, în condițiile în care soarta este alta.

Soarta poate fi schimbată. Adică soarta, în totalitatea datelor sale, nu este totuna cu fatalitatea. Cele două pot fi despărțite, în așa fel încât soarta să piardă aerul sumbru al lucrului irevocabil.

Aici este datul de principiu fundamental: *soarta poate fi răsturnată*. Frédéric știe acest lucru. Simpla știință a acestui aspect ar fi fost suficientă pentru ștergerea scepticismului inițial, persistent și, mai apoi, în toată conduita lui. Totuși, nu este așa. Faptul că știe un lucru nu-l determină, așa cum se credea prea ușor în mentalitatea antică, să-l și urmeze. Există ceva fundamental, care se interpune între știință și real. Este vorba despre capacitatea sau incapacitatea de a urma lucrul știut, este vorba despre putere.

„*Incapabil de acțiune, îl blestema pe Dumnezeu și, acuzându-se de lașitate, se învârtea înlăuntru dorinței sale ca un prizonier în celulă. O spaimă neconținută îl sufoca*”¹³.

Frédéric Moreau este incapabil de acțiune. Odată cu acest exercițiu de cunoaștere de sine el ar trebui să iasă din scenă. Iubirea sa nu poate fi dusă la capăt pe fondul recunoașterii soartei și al inabilității sale practice.

¹¹ *Ibidem*, p. 65.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

În măsura în care termenii problemei sunt descriși în natura de mai sus, nu mai este nimic de făcut. Frédéric se gândește acum la moarte.

Totuși, el nu ajunge nici acolo. Indecizia sa funciară, proasta urmărire a fiecărei trăiri, slaba asumare a fiecărui concept hotărâsc de poziția sa ambiguă. El nu poate nici să-și urmărească iubirea, să intre în ofensiva pe care natura iubirii i-o cerea, nici să cadă în defensiva la care se condamna prin asumarea incapacității de acțiune.

Se hotărăște pentru ceva secund. În măsura în care actele fundamentale nu sunt urmărite, ieșirea din ele se face prin hotărâri care nu au legătură cu importanța recunoscută. Frédéric hotărăște să facă experiența *lumii*, adică experiența celui „*lucru vag, strălucitor și greu de definit care se numește lumea*”¹⁴.

Se introduce în diferite saloane, cunoaște femei și întreține o prostituată. Totul, de-a lungul anilor. Nici timpul și nici întinderea lumii nu aduc ceva nou. Lumea, indiferent de amploarea cunoașterii sale și indiferent de anvergura experienței în care intră, și timpul, indiferent de lărgimea lui, nu pot înlocui iubirea. „*Frumoșii ochi negri ai doamnei Arnoux, cu albul lor strălucitor, mișcându-se ușurel sub pleoapele puțin grele*” sunt imuni la timp și la experiența lumii – *lucru vag și strălucitor, greu de definit*”¹⁵.

Când, în preajma căsătoriei aranjate a lui Frédéric cu tânăra Louise Roque, între cei doi, Frédéric și doamna Arnoux, declarația de dragoste este, în sfârșit, făcută, atitudinea inițială rămâne: „*Hotărâseră că nu vor fi unul al altuia. Acest pact care îi apăra de primejdie, le ușura efuziunile*”¹⁶. Doamna Arnoux, „*sigură că nu va păcătui, se lăsa dusă de un sentiment care-i părea un drept câștigat prin atâtea neazuri*”¹⁷, iar pentru Frédéric „*certitudinea dragostei ei îl delecta ca o senzație anterioară posesiunii, și apoi farmecul persoanei ei îi tulbura mai mult inima decât simțurile. Era o beatitudine nemărginită, o asemenea exaltare, încât uita până și posibilitatea unei fericiri totale*”¹⁸.

Frédéric nu se căsătorește cu Louise Roque, fără ca relația sa cu doamna Arnoux să avanseze. Dimpotrivă, se cronicizează în datele de început. Singura noutate este recunoașterea iubirii, adică admiterea prezenței ei în sentiment, sentimentul ca atare.

Chiar dacă Frédéric „*simțea că se dizolvă de atâta deznădejde*”¹⁹ hotărârea este respectată.

¹⁴ *Ibidem*, p. 112.

¹⁵ *Ibidem*, p. 144.

¹⁶ *Ibidem*, p. 228.

¹⁷ *Ibidem*, p. 229.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 234.

Anii trec, Franța intră în revoluție, fața lumii se schimbă. Dispar averi și mor personaje. Familia Arnoux falimentează și părăsește Parisul. Iubirea dintre cei doi pare ajunsă la capătul său. Nimic nu mai este de așteptat.

Pentru a rupe cu acest episod al vieții sale, reintră în vechea promisiune, neonorată, de cufundare și uitare în experiența aceluia lucru vag și greu de definit: lumea. De astă dată, altfel.

Frédéric, „*negândindu-se decât la el, numai la el însuși – pierdut printre ruinele visurilor lui, bolnav, plin de durere și de descurajare*”²⁰, „călători. Cunoscu melancolia vapoarelor, trezirea înghețată sub cort, amețeala peisajelor și a ruinelor, amărăciunea simpatiilor întrerupte. Se întoarse. Frecventă lumea bună, avu și alte iubiri. Dar amintirea neîncetată a celei dintâi i le făcea serbede”²¹.

Într-un târziu, la sfârșitul lui martie 1867, în amurg, când viața însăși era amurgul său, primește în biroul său, vizita unei femei: doamna Arnoux! Era doamna Arnoux a anului 1867, nu doamna Arnoux a lui septembrie 1840.

De-a lungul romanului Flaubert nu vorbește despre vârsta doamnei Arnoux. La data cunoștinței sale cu Frédéric Moreau avea doi copii, iar soțul ei, domnul Arnoux, avea patruzeci de ani. În anul 1848, doamna Arnoux „*se apropia de acea lună august a femeilor, epoca de gândire și în același timp de tandrețe, când maturitatea care începe colorează privirea cu o flacără mai profundă, când puterea sentimentelor se îmbină cu experiența vieții și când spre sfârșitul înfloririi, fînța întregă își revarsă bogățiile în armonia frumuseții ei*”²².

După toate indiciile, doamna Arnoux era mai în vârstă decât Frédéric Moreau cu zece ani. În 1867, când are loc întrevederea finală dintre ei, doamna Arnoux are aproximativ cincizeci și doi de ani. Ce-și mai pot spune acum, când viața le epuizase un concept al iubirii, care luase forma unei hotărâri admise și respectate de ambii și când, în locul iubirii, ei recunoscuseră sentimentul ei cu conștiința clară că sentimentul nu este întreaga iubire?

„*Te revăd însă și sunt fericită!*”²³ poate să spună doamna Arnoux. Nu este, totuși, convingătoare. Fericirea nu poate să vină doar din partea vederii, fie și a vederii repetate. Vederea fusese cea care, încă de la început, îi semnalase lui Frédéric imposibilitatea iubirii. De astă dată, în manieră echivocă, pare să aducă fericire. „*Țineam să fac această vizită apoi să mă întorc ... acolo. Și îi vorbi de locul unde trăia*”²⁴.

²⁰ *Ibidem*, p. 344.

²¹ *Ibidem*, p. 346.

²² *Ibidem*, p. 229.

²³ *Ibidem*, p. 347.

²⁴ *Ibidem*.

Vorbirea lor se leagă strict de trecut, iubirea lor aparține trecutului, singurul care o poate certifica, iar certificarea lui este una a lucrului mutilat. Abia acum apare că iubirea lor nu a fost o veritabilă iubire.

Frédéric vorbește despre întreaga transfigurare adusă de iubire, despre cum banalitatea și gesturile iubirii se schimbă și devin obiect de pasiune și admirație: „*M-ai făcut să resimt tot ceea ce spune lumea că e exagerat în romane, zise Frédéric. – Îi înțeleg pe Wertherii pe care nu-i dezgustă tartinele Charlottei*”²⁵. În fața unei asemenea digestii pozitive a banalității și ne semnificativului, doamna Arnoux nu poate decât să compătimizească: „*Sărmanul, dragul meu prieten!*”²⁶, adăugând imediat, prezența unei compensații: “*Oricum, ne-am iubit cu adevărat!*”²⁷. Rezerva lui Frédéric aruncă însă un dubiu: „*Fără să ne aparținem totuși!*”²⁸. Doamna Arnoux încearcă o ultimă consolare: „*Poate că e mai bine așa!*” Totuși, nu poate fi mai bine așa: „*Nu! Nu! Ce fericiți am fi fost!*”²⁹, crede Frédéric.

Cu adevărat, iubirea lor trebuia să fie alta. Nu una lipsită de posesie, platonice și morală, resemnată în circumstanțele lumii și supusă lor, ci revoltată, nesupusă și diferită. Este însă prea târziu pentru un astfel de înțeles al iubirii.

Acum „*el nu regreta nimic*”, dar nu regreta nimic în esența iubirii, nu în accidentele ei care o conduseseră la iubirea lipsită de posesie. „*Aș fi vrut să te fac fericit!*”³⁰, exclamă doamna Arnoux, admițând odată în plus, că maniera de a-și conduce iubirea nu a dus la fericire. Acum, „*amândoi nu mai găseau ce să-și spună*”³¹. Rezerva lor de lucruri spuse se epuizase la nivelul potențialului ratat. „*Adio, prietene, prietenul meu drag! N-am să te mai văd niciodată! E ultimul meu gest de femeie. Suflul meu n-o să te părăsească niciodată. Binecuvântările cerului să fie asupra dumitale!*”³².

Iubirea de aici se încheie cu un eșec. Gestul final, conversația de pe urmă este luciditatea eșecului, recunoașterea unei iubiri prost înțelese. Ceea ce însoțește iubirea la ieșirea din scenă este regretul. Anume, regretul de a nu fi fost cu adevărat iubire și nu sacrificiu al ei. De ambele părți. Pe de o parte, regret al doamnei Arnoux de a se fi blocat într-o hotărâre timpurie, destinată să-i șteargă fericirea de durată, pe de altă parte, concederea lui Frédéric la inabilitatea sa practică.

Avem de-a face cu ratarea unei iubiri la care consimt ambii parteneri. În târziul vieții, când ratarea nu mai poate fi întoarsă din drum, melancolia

²⁵ *Ibidem*, p. 348.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 349.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 350.

trecutului nu mai înseamnă nimic. Lecția acestei cărți este următoarea: timpul nu poate hotărî pentru eternitate. Eșecul iubirii din această poveste se explică prin distribuirea pripită pe seama clipei, neglijarea eternității, adică a absolutului iubirii prin încărcarea momentului. Or, momentul, clipa, nu pot susține eternitatea și absolutul.

II

Educația sentimentală este romanul echivocului de concepție și al echivocului de trăire. Avem de-a face cu un concept echivoc al iubirii, dar și cu o trăire echivocă a ei. Flaubert însuși a fost ezitant în preparativele narațiunii. Lamentația sa vine în urma unei prea puternice infiltrări de echivoc, a uneia generalizate, s-ar putea spune.

Totul începe cu titlul. Educația sentimentală, ca idee, este ceva paradoxal și greu inteligibil, cel puțin în consonanța ei inițială. Dar nici în finalul cărții lui Flaubert nu se poate spune mai mult în privința sensului construit. Pentru că, dacă un sens precedent este dificil de întrevăzut și de susținut, nu este mai simplu nici pentru un eventual sens consecvent. Pur și simplu, o educație a sentimentelor nu este consonantă cu niciun Weltanschauung modern al pedagogiei.

Contrar aparențelor și în ciuda titlului, *Educația sentimentală* nu este un roman pedagogic și nu conține vreo expunere de doctrină, nici măcar în formă vagă. De ce atunci un titlu inspirat de pedagogie și o poveste de dragoste cu totul aparte și care, de fapt, nu are loc? Este întrebarea care, odată pusă, nu capătă niciun răspuns.

*

Educația sentimentală este cartea resemnării, a iubirii resemnate și împăcate în condiția eșuării sale. Prin urmare, este și cartea non-iubirii, cartea iubirii false, rău înțelese și impropriu trăite.

*

S-ar putea să avem de-a face cu o manieră platonice nedecarată de a privi și înțelege iubirea. „*Minunata dumitale rezervă*”, îi adresează, în final, doamna Arnoux lui Frédéric aprecierea ei. Este aprecierea făcută reținerii în fața iubirii carnale, a posesiei din lotul unui eros complet, nu redus la sentiment. Rezerva avută aici în vedere este făcută cu păstrarea unui eros ideal, adică a iubirii necoborâte în carnalitate. Cu alte cuvinte, reținerea se face în numele ideii, și în defavoarea copiei. Frédéric reține ideea, modelul, și dezavuează copia.

De ce iubirea celor doi nu trece în actualitate și se menține la nivelul unei hotărâri în care iubirea terestră, carnală, este evitată? O dată, din cauza lipsurilor individuale – ceea ce se și recunoaște la un moment dat. Altă dată, din cauza fatalității resimțite, iar o altă cauză este asumarea *status-quo*-ului.

Nu trebuie omis nici faptul că eroul este un romantic, adică un personaj care mai mult visa, iar trăirea lui aparține mai mult registrului închipuirii decât celui al trăirii. O dată în plus, este de semnalat apartenența ideii și concepției de aici la un platonism, probabil, involuntar. Visul și obiectul său: o lume autentică, în fața căreia lumea dată este doar degradare și disoluție, atât de proprii romantismului în cea mai puternică expresie a lui, nu reprezintă decât datoria nemărturisită a acestuia față de Platon și teoria ideilor. Așa cum, în platonism, orice copie, adică orice lucru real, pierde din perfecțiune, orice iubire se degradează când are loc după normele obișnuite. Păstrarea ei în idee, adică în sentiment, o ferește de degradarea ontologică. Ideile pot fi doar înțelese și admirate, nu materializate, adică încorporate.

Pe de altă parte, ferirea de real și menținerea în ideal, adică în sentimentul strict, arată și o schizoidie, un atașament pentru ireal, pentru idealul care s-ar putea să nu dețină niciun adevăr. Pentru că, în afara lui Platon, excluderea realului dat, indiferent de valorizarea lui, înseamnă halucinație, trăire în lumea fantasmelor schizoide. O idee care nu este adevărată în realul circumstanțiat nu mai înseamnă nimic.

O axiologie eterică nu suplinește o iubire concretă, iar estetismul iubirii nu este făcut să înlocuiască iubirea.

Pe de altă parte, platonismul prezumat aici ar mai putea fi servit și de dimensiunea sceptică a personajului, de conștiința lui în fața posibilităților lumii: iubirea nu poate fi realizată în lumea contingențelor istorice, în noianul imponderabilelor vieții cotidiene.

*

Iubirea ratată.

I) Prezența unui scepticism în iubire face imposibilă menținerea unui concept al acesteia. Caracterul retractil în iubire, arătat abundent aici și explicat, îi anulează rațiunea de a fi. Personajul lipsit de revoltă, care acceptă cu seninătate păstrarea iubirii în virtualitate și supunerea la ordinea lumii, nu conferă nicio exemplaritate erotică. Dimpotrivă! Datele expuse îl expulzează din lumea erosului real în lumea erosului mutilat.

Idealul se validează abia atunci când porțile realului i s-au deschis, când dezgustul în fața lucrului trecător este ceva frivol și fără importanță în ontologia realului.

Poziția lui Frédéric Moreau poate fi descrisă, așa cum se află în raporturile condiționate dintre real și ideal, prin ideea hegeliană care descrie adevărul ca întreg. *Adevărul este întregul*, adică nici realul, nici idealul luate separat, fiecare pentru sine.

Iubirea lui Frédéric este o iubire ratată, tocmai din cauza raportului deficitar cu realul. Nu se ratează pe motive de idealitate. Actul ratării are în vedere realul, la care nu se ajunge din cauza proastei poziționări. În orice act de ratare, realul este cel care contează, idealul fiind o simplă referință. Ceea ce se ratează nu este idealul, ci actualizarea lui, materializarea sau încorporarea.

Undeva, când iubirea lui pentru doamna Arnoux nu ajunsese la asumarea reciprocă, Frédéric își mărturisește *ratarea*, iar existența sa îi pare una *nenorocită*³³.

Era însă Frédéric un ratat? Vorbind despre *ratarea* sa și despre *existența nenorocită*, el își menține discursul la nivelul lipsei de precizie a oricărei retorici. Ratarea sa, adică ratarea care ajunge la conștiință, este ratarea iubirii sau, schimbând reperatele, trădarea ei. Orice ființă care-și acaparează viitorul, condiționându-și prezentul în funcție de proiect, poate omite o eroare de interpretare, pentru că ratarea este, în esența ei, proba unei erori hermeneutice. Când se ratează ceva, actualizarea unui proiect, avem de-a face, mai întâi, cu citirea greșită a premiselor. Numai un astfel de eșec hermeneutic duce la ratare. Înainte de a vorbi despre ratare sau realizare, structura actului are în vedere un tip de lectură a unor premise care, prin strategii de conjugare trebuie să ducă la un anume real. Când proiecția de viitor eșuează, cauza este în lectura greșită a circumstanțelor, adică a premiselor. Actul lecturii de aici nu este simplu, de forma prezenței unui text dat. Textul citit în tehnica ratării este textul lumii, suma ponderabilelor și imponderabilelor ei.

Pe de altă parte, citirea corectă a circumstanțelor nu rezolvă totul. Ei îi urmează proiecția, valorificarea datelor. Prin întrebuițarea inadecvată a schemei de proiecție rezultatul este același.

Aprecierea greșită a prezentului, percepția eronată a datelor, dezechilibre în schema de proiecție etc., toate duc la eșecul ideii.

Presupozițiile actului de ratare includ însă și insuficienta cunoaștere de sine, slaba mobilizare, sau resursele de voință precare pentru urmărirea unui proiect.

Frédéric ratează iubirea din cauza resorturilor insuficiente ale temperamentului. El suferea de un excedent de voință, care îi dezechilibra energia disponibilă pentru acțiune. „*Cu toate că o cunoștea mai bine pe doamna Arnoux (poate chiar din pricina asta), era și mai laș decât odinioară. Își jura în fiecare dimineață să fie îndrăzneț. Îl împiedica o pudoare de neînvins, și nu se putea conduce după niciun exemplu, pentru că ea se deosebea de celelalte. O așezase, prin forța viselor lui, în afara condițiilor omenești. Se simțea, lângă ea, mai puțin însemnat pe pământ decât firele de mătase care cădeau sub foarfecele ei*”³⁴.

³³ *Ibidem*, p. 146.

³⁴ *Ibidem*.

În orice caz, ratarea iubirii de aici era implicată în însăși datele materiale ale relației. Împlinirea ei ar fi trebuit să treacă printr-un divorț, prin moarte sau prin prezența copiilor altuia.

II) Aprecierile celor doi în marginea iubirii sunt diferite. Pentru Frédéric, absența *apartenenței* face iubirea mai puțin adevărată, pentru doamna Arnoux, nu. *Apartenența* ar fi adus, consimt amândoi, fericirea. Așa, iubirea lor rămâne frumoasă, nu și fericită.

Două sensuri vizează *apartenența* de aici. Mai întâi, sexualitatea. Ea este vizată continuu de Frédéric, fără a se ajunge niciodată acolo. În scena finală, el își mărturisește tulburarea când vede piciorul doamnei Arnoux și chiar este convins că motivul vizitei sale este să se ofere.

În al doilea rând, *apartenența* are în vedere finalitatea matrimonială. Iubirea lipsită de consacrarea matrimonială nu iese din sfera circumstanțelor și contingențelor relativizante. Matrimoniul asigură păstrarea iubirii în numele unor norme, care se află mai presus de contingențele capriciului. El vine să lucreze în direcția absolutului iubirii și împotriva accidentului. Ideea de legătură, de fatalitate, atât de contrară libertății iubirii, este numai aparența. Libertatea iubirii nu este libertatea care să producă incertitudine și insecuritate, ci este libertatea care asigură. Prin matrimoniul, iubirea jură pe stabilitatea ei, iar refuzul matrimonialului este deja abandonare, iubire trădată.

De aceea finalitatea matrimonială este superioară oricărei iubiri strict senzuale care, stăpână pe sine, își închipuie absolutul său deja prezent. Matrimoniul este lupta pentru menținerea iubirii, pentru trecerea ei din planul clipei, în planul absolutului. Nu este vorba, desigur, despre recunoașterea publică sau despre consacrarea în numele unor valori exterioare, ci de structurarea iubirii într-o nouă direcție.

Acolo unde iubirea este abordată în numele relativității nu există finalitate matrimonială. Don Juan, de exemplu, nu ajunge la o asemenea legătură din cauza unui concept al iubirii aproximativ, în care dezideratul este cucerirea, multiplicarea și numărul. Or, în absolutul iubirii, numărul nu contează. Absolutul însuși este ireductibil la număr.

*

Despre conceptul Erosului.

Resemnarea în fața circumstanțelor face ca iubirea dintre Frédéric Moreau și doamna Arnoux să eșueze. Imutabilitatea lumii face imposibilă afirmarea erosului. Agenții iubirii sunt activi, au inițiative, dinamism, așteptări vii, orizonturi ale dorinței, care schimbă ordinea lumii. Cei doi nu schimbă nimic, iubirea lor este o contra-iubire, un exemplu pe dos a ce este iubirea în sine, conceptul ei. Ei fac ceea ce nu fac cei care iubesc și nu fac ceea ce fac ceea ce ei care iubesc. Iubirea lor este exemplară pentru înfrângerea erosului într-o lume, în care, în chip aproape benevol, trebuie să se supună, să renunțe la dimensiunea centrală a conceptului său, adică la activism. Avem de-a face cu un

eros placid și osmotic. La limită, el se combină cu datele lumii în așa fel încât, la un moment dat, Frédéric are impresia că vede în frumusețea doamnei Arnoux reflectarea tuturor aspectelor lumii³⁵. Așadar, un eros în care nu el, ca atare, să se prezinte, ci forma lui să se identifice, de fapt, cu lumea. De la rolul de creator al lumii, erosul ajunge serv al ordinii lumii, simplu reflex al ei. *Educația sentimentală* este cartea despre cum poate fi erosul mutilat prin consimțire la ordinea lumii, prin pierderea naturii active, adică prin desfigurarea sa. Dacă, în raport cu iubirea, ordinea lumii contează, nicio poveste de iubire nu mai este posibilă, iar dacă, totuși, cineva se încapățânează s-o spună, rezultatul nu poate fi altul decât cel prezent aici. Flaubert s-a încapățânat să spună povestea erosului acolo unde el nu conta, adică în *Educația sentimentală*.

De aceea nu există un dramatism al iubirii aici. Nici un obstacol nu-și activează energiile, funcția însăși a obstacolului s-a pierdut, obstacolul devenind simplă existență împietrită.

Conținutul iubirii de aici sunt evenimentele lumii, nu istoria ei. Esența sa ține mai degrabă de planul închipuirilor, al lui *ce-ar fi dacă...*, și nu de planul lui ceea ce este, adică de planul în care lucrurile sunt ce sunt prin ele însele, nu prin anemia închipuirii.

*

Moarte și altitudine erotică.

Problema morții nu apare deloc în cursul iubirii de aici. Deși, iubirea nu-și poate găsi soluția în viața celor doi, nici moartea nu vine să rezolve nimic. Deși în limbajul avatarurilor trăirii lui Frédéric se vorbește despre existență în cel mai larg sens, este evident că nu este vorba despre existența care antrenează cu sine non-existența, despre existența care implică neantul sau moartea. Astfel, lui Frédéric existența i se părea de neîndurat fără doamna Arnoux³⁶, iar strategia lui se construiește în jurul întrebării: cum poate intra în existența ei și, ca un corolar, cum poate ieși din această existență.

Totuși, punerea în acești termeni nu rezolvă nimic, pentru că maniera în care este condusă iubirea nu ajunge la limita existenței, viața însăși nu este disputată în numele iubirii, astfel încât evocarea existenței este simplă retorică. Iubirea lor nu cunoaște situația limită în care viața și moartea să se înfrunte prin ori – ori. Dimpotrivă, ambele extreme sunt doar extreme la care nu se ajunge, iubirea avându-și spațiul de exersare în cenușii datelor uzuale.

*

Deficitul kantian.

Iubirea dintre Frédéric și doamna Arnoux se desfășoară exclusiv în planul sentimentului, adică a ceea ce este doar parte. Sentimentul nu confiscă

³⁵ *Ibidem*, p. 273.

³⁶ *Ibidem*, p. 70, 76, 82.

întreaga ființă. Iubirea de aici este doar trăită, adică simțită în idealitatea ei, este *lucrul în sine* care poate fi gândit doar pentru sine, fără a putea fi susținut în planul existenței integrale. Este o iubire *numenală*, confirmată strict de o facultate, nu de întregul facultăților, adică de întregul ființei. Despre această iubire nu se poate spune mai nimic dincolo de facultatea pe care personajul o mărturisește. Afirmăția existenței sale este problematică pentru că, deși vizează reperul ființei întregi, adică al *noumen-ului* și al *fenomen-ului*, ea nu trece dincolo de sentiment, de trăirea în sine. Nu există nicio probă că această iubire este reală. Pentru așa ceva, simpla declarație și nici măcar simplele săruturi nu sunt suficiente.

Iubirea *numenală*, nesusținută de baza fenomenală, nu înseamnă nimic. Nu poate fi nici afirmată, nici infirmată. Gradul ei de existență nu poate fi apreciat, pentru că nu există o consistență a lucrului numenal. Numenul, adică lucrul în sine, care nu poate fi dovedit în reperatele lumii noastre, este prezență fantastică al cărei sens duce dincolo de lumea noastră, aparență transcendentă pozitivă.

Iubirea celor doi nu deschide și nu semnifică nimic, pentru că reduce totul la tautologie. Neieșind din sentiment în planul larg al ființei, iubirea se sufocă de propria ei limită. Concentrarea sentimentului în sine și reducerea la sine duce la o dezarticulare a lui, iar o dezarticulare a sentimentului este o dezarticulare a conceptului.

*

Iubire și libertate.

Eșecul iubirii de aici are o cauză simplă: proasta administrare a libertății. Cei doi nu stăpânesc cu adevărat conceptul iubirii pentru a ști că, în adevărata ei natură, iubirea înseamnă libertate. *Iubește și fă ce vrei* – faimoasa formulă augustiniană – este mai mult decât un calambur. Tocmai de aceea, supunerea la date, asumarea imutabilității lumii, face ca această iubire să fie moartă de la început.

Personajele nu știu de libertatea iubirii, dar nu știu, mai aproape, nici măcar de propria lor libertate. Ei nu contestă nimic, nu revendică nimic, nu schimbă nimic. Cu ei nu se petrece nicio revoluție, nici măcar o ușoară dislocare morală. Nu aparțin celor care înnoiesc lumea și nici măcar celor care suferă în urma schimbărilor produse de alții. Nici înnoitori, nici martiri, ei sunt doar exponenți ai lipsei de curaj, până la urmă, ai lașității. Prea realiști, ei nu sunt, finalmente, nici măcar doi exponenți ai idealului. Or, în numele idealului, realul este mereu devalorizat și contestat, negat. Ei nu contestă și nu neagă decât în limitele fanteziei lor. Nu există nicio înfruntare a realului pentru ideal, ceea ce înseamnă că însăși trăirea idealului este anemică. Realul este mai puternic aici și tocmai de aceea triumfă, adică înfrânge iubirea.

Ei nu-și descoperă libertatea care, ea singură, în diferență de tot, putea să-i ducă la fericire. Iubirea lor nu este iubirea vie, ci iubirea moartă. Pe scurt, lipsa de negație și de nihilism minimal distruge iubirea.

Dar lipsa de libertate nu este cauzată numai extern, ordonare adversă a circumstanțelor, ci și intern. Când, în final, Frédéric și bunul său prieten, Deslauriers, stau *de vorbă lângă foc, încă o dată împăcați prin fatalitatea firii lor*³⁷, gestul lor, de a sta de vorbă în ciuda trădării petrecute între ei, se explică prin prezența fatalității, adică prin condamnarea lor, anterioară oricărei tentative de acțiune.

Fatalitatea firii face din cei doi ceva în ordinul naturii, adică al naturii legiferate, care nu are noțiunea de libertate. Personajele de aici nu sunt libere și se comportă mai mult în chip natural și pentru că nu-și recunosc poziția de spirit, adică de ființe libere. Or, în iubire nu este suficientă numai așezarea în felul naturii, ea trebuie completată cu o poziție în ordinea spiritului, adică în ordinea libertății, a contestării și negației.

*

Resemnarea iubirii, adică desființarea ei.

Frédéric este, în totalitatea lui, adică în totalitatea iubirii, o malformație romantică: vrea, dar nu suficient, vrea și nu vrea, în același timp. Prin resemnare, el aparține unei tipologii romantice clasice. El suferă, și suferă de pe urma resemnării. Suferința romantică este suferința celor slabi, a celor lipsiți de curaj și a celor care nu îndrăznesc. Resemnarea este deja pasivitate în calea destinului, inadecvare cu spiritul modern al epocii istorice respective. Resemnarea este retragerea personajului din proiect, abandonarea și stabilirea pe poziția inferioară, anterioară punerii proiectului în actualizare. Revenirea la coordonatele de existență anterioare proiectului este cădere, adică devalorizare, acceptare a poziției inferioare.

*

Kairos.

Și iubirea stă sub un anume timp, sub kairos. Există un timp benefic al iubirii, care trebuie valorizat. Așa ar putea fi văzut gestul tardiv al doamnei Arnoux de a se oferi, în amurgul vieții. Numai că este târziu. Acum nu se mai putea recupera nimic. Imutabilitatea datelor, căreia cei doi nu-i fac față, privește și timpul. Și axa timpului aparține linearității lipsite de circularitate. Linearității timpului nu i se poate aplica rostirea Ecclesiastului: *Nimic nou sub soare. Ce a fost va mai fi*. Deși Frédéric avea încă *această adorație pentru femeia care nu mai era*³⁸, adorația lui este, într-un anume sens, adorație pentru nimic, pentru

³⁷ *Ibidem*, p. 350.

³⁸ *Ibidem*, p. 349.

ceea ce a fost și nu mai e, adorație pentru amintire, ceea ce înseamnă pentru dimensiunea prezentului din iubire, adorație pentru nimic.

*

Cum este posibilă educația sentimentală.

Revenind la problema de început: cum este posibilă o *educație sentimentală* când, în pedagogia modernă, se știe, că sentimentul aparține zonei de iraționalitate a vieții, ca și instinctele sau, într-un sens larg, ca și firea?

Elementar, educația are în vedere procesul flexibil și rigid – flexibil ca metodă, rigid în conținut – de formare a personalității. Proces care nu este sentimental. Familia, școala, anturajul și epoca contribuie, diferit, la educație.

Personalitatea sentimentală, dacă poate fi vorba despre așa ceva, se formează conjunctural, imprevizibil, cu totul în afara unor cadre constante și continue. Nimeni nu știe cum vor evolua sentimentele sale de azi pe mâine.

Educația sentimentală este mai mult un oxymoron, care se apropie de contrasens. Dacă ar exista o educație sentimentală, așa cum există o educație fizică, atunci relațiile și raporturile dintre indivizi ar fi previzibile. Or, nu este așa.

În privința unei educații sentimentale, procesul educativ nu poate să meargă mai departe de fixarea unor recomandări și a unor cadre morale generale. De exemplu, iezuiții, creștinii în sens larg, recurg la un fel de educație sentimentală prin intermediul recomandărilor referitoare la religie, căsătorie, viață, dragoste, morală etc. Tocmai pentru că recomandările lor sunt aproximative, educația lor are un oarecare efect.

Nu se poate ști, dacă personajele lui Flaubert, în urma iubirii parcurse în datele ei, sunt mai educate sentimental sau nu. Și nu putem ști, care ar putea fi coordonatele de viață ale unui personaj educat sentimental, cum și-ar trăi el viața și iubirea.

L'ABSTRACTION EN TANT QUE MODERATION: L'EDUCATION SENTIMENTALE

(Résumé)

L'étude ci-présente est consacrée à la manière de la construction de l'éros européen au XIXe siècle, à partir d'une recette atypique: pas l'obstination qui selon la tradition donne la forme de la vérité, mais la retraite de série des actes qui donne la l'action et la facticité du sujet.

On cherche à identifier la forme de ce type d'éros ou n'importe pas l'unité des sujets en rapport avec leur accomplissement, mais son constante ignorance. D'ici le résultat: un éros désaffecté, bref un antiéros basé sur la manière pure de comprendre l'art et le monde d'une pensée qui préfigure Nietzsche et *l'art pour l'art*.

Mots-clefs: l'Education *sentimentale*, l'éros européen, XIXe siècle, abstraction.

QUINE ȘI RELATIVITATEA ONTOLOGICĂ

ȘTEFAN VIOREL GHENEA

Quine și pragmatismul.

Willard von Orman Quine este considerat a fi unul dintre cei mai importanți filosofi și logicieni ai secolului XX. Deși este format în spiritul filosofiei analitice, în special sub influența empirismului logic al lui Rudolf Carnap, filosoful american este asociat, datorită unor teze ale sale, orientării pragmatiste. De exemplu, în celebrul articol „Two Dogmas of Empiricism” critică empirismul logic, identificând două dogme ale acestuia: distincția analitic-sintetic și reducționismul.

„Empirismul modern a fost determinat, în mare parte, de două dogme: una este credința într-o anumită ruptură fundamentală între adevărurile analitice, întemeiate pe semnificații independente de fapte, și adevărurile sintetice, întemeiate factual; cealaltă dogmă este reducționismul: credința că orice enunț cu semnificație este echivalent cu o anumită construcție logică, realizată cu termenii care se referă la experiența imediată. Ambele dogme, vom argumenta, sunt nefundate. Un efect al abandonării lor este, cum vom vedea, estomparea presupusei granițe între metafizica speculativă și științele naturii. Un alt efect este deplasarea spre pragmatism”¹.

Observăm că una dintre consecințele abandonării acestor dogme este orientarea către pragmatism. Dar îl putem considera, din acest motiv, pe Quine ca fiind un filosof pragmatist?² Ceea ce este evident din articolul citat este faptul că, respingerea distincției analitic-sintetic și a reducționismului, promovate de empirismul logic, presupun, în opinia lui Quine, un pas către pragmatism³.

„Carnap, Lewis și alții iau o poziție pragmatică în problema alegerii între formele limbajelor, a cadrelor conceptuale științifice, dar pragmatismul lor îi părăsește la granița imaginară între analytic și sintetic. Respingând o asemenea graniță, eu îmbrățișez un pragmatism mai complet”.

Luată în sine, aceste paragrafe ar putea permite asocierea lui Quine la pragmatism, însă, ulterior, conștient de urmările unei asemenea interpretări, Quine își nuanțează poziția. El nu respinge orice legătură cu pragmatismul, dar această asociere depinde de ce se înțelege prin a fi un filosof pragmatist. El se

¹ W. V. Quine, *Două dogme ale empirismului*, în Ilie Pârvu (ed.), *Epistemologie. Orientări contemporane*, București, Editura Politică, 1974, p. 53.

² Aceiași întrebare este formulată și de către Roger F. Gibson, care semnează articolul dedicat lui Quine, în John R. Shook, Joseph Margolis (editori), *A Companion to Pragmatism*, Blackwell Publishing, 2006, p. 102.

³ W. O. Quine, *op. cit.*, p. 58.

delimitează de cei care se consideră membri ai orientării pragmatiste, dar recunoaște, în același timp, că împărtășește cu aceștia două teze fundamentale: o semantică behavioristă și doctrina, conform căreia, adevărul este o construcție umană (the doctrine of man as truth-maker). Rămâne de văzut, dacă aceste două teze, pe care Quine le împărtășește cu pragmatismul, fac din el un membru deplin al acestei orientări. Ceea ce ne interesează, în continuare, este modul în care influențează aceste teze problema realismului și modul în care criticile anti-realiste ulterioare au găsit teren comun cu pragmatismul.

Semantica behavioristă.

Semantica behavioristă pleacă de la ideea că noi învățăm limbajul, pornind de la observarea celor care îl folosesc. În *Word and Object*, Quine consideră limbajul ca fiind o artă socială, deoarece dobândirea sa are un caracter intersubiectiv. În aceste condiții, semnificațiile cuvintelor ar trebui înțelese în termeni de dispoziții comportamentale, ca răspuns la stimuli sociali observabili⁴. Această abordare behavioristă îl conduce pe Quine la două teze controversate, privind indeterminarea traducerii și impenetrabilitatea referinței⁵.

După unii autori, aceste teze, prin consecințele lor, ar putea să zdruncine fundamentele realismului. Dacă Michael Dummett vrea să respingă realismul pentru cazul indecidabilelor, ideile lui Quine ar putea ridica probleme mai mari realismului. Potrivit lui Dummett, teza realismului, conform căreia realitatea independentă de mental este reprezentată de gândirea și limbajul nostru, se bazează pe ideea că enunțurile noastre au o semnificație, care le permite să ajungă la stările de lucruri din afară, ce depășesc capacitatea noastră de a le detecta. Critica lui Dummett era că această perspectivă nu poate oferi o explicație plauzibilă a modului în care un vorbitor înțelege un enunț indecidabil. În consecință, în opinia sa, numai o teorie epistemică a semnificației ne poate oferi această explicație. Cu toate acestea, perspectiva anti-realistă nu poate obiecta față de teoria condițiilor de adevăr în cazul enunțurilor decidabile. Rămâne de văzut, dacă, într-adevăr, critica lui Dummett se poate restrânge, prin consecințele

⁴ „Language is a social art. In acquiring it we have to depend entirely on intersubjectively available cues as to what to say and when. Hence there is no justification for collating linguistic meanings, unless in terms of men's dispositions to respond overtly to socially observable stimulations”. W. O. Quine, *Word and Object*, MIT Press, Cambridge Mass., 1960, p. IX.

⁵ Deși sunt asemănătoare, cele două teze nu coincid. Mai întâi, impenetrabilitatea referinței poate fi compatibilă cu interpretări diferite ale vorbitorului, apoi traducerea ar putea fi indeterminată, chiar dacă referința nu ar fi impenetrabilă. De exemplu, dacă cineva ar fi interesat mai degrabă de nuanțe semantice ale unui termen decât de referința sa. Se consideră, totuși, că termenul „impenetrabilitate” (Inscrutability) este nepotrivit pentru doctrina lui Quine, pentru că ar implica ceva real, dar necognoscibil, în timp ce pentru Quine termenul se refă la faptul că termenii nu au o referință unică, determinată. Cf. Simon Blackburn, *Dicționar de filosofie*, trad. C. Iricinschi, L. S. Kertesz, L. Torres și M. Czobor, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 204.

ei, doar la cazul indecidabilelor și nu ne obligă la o generalizare a problemei pentru oricare tip de enunț.

Problema lui Quine merge dincolo de cazul indecidabilelor, referindu-se la tot ce gândim sau spunem. Quine pleacă de la concepția despre limbaj a lui Dewey, în care limbajul este o creație a socialului, pe care o dobândim prin observarea comportamentului celorlalți. În aceste condiții, „semnificația nu este o existență fizică, ci este, în primul rând, o proprietate a comportamentului”⁶. O primă consecință a acestei idei ar fi, aceea că, nu putem accepta o semantică pentru care există semnificații determinate, unice, ale unor termeni. Quine asociază unei asemenea semantici „necritice” mitul unui muzeu, în care exponatele sunt semnificațiile, iar cuvintele sunt etichetele. Dacă vrei să schimbi limbajul, nu trebuie decât să schimbi etichetele⁷. Quine critică această semantică în manieră behavioristă. În opinia sa, nu trebuie să privim semnificațiile ca pe ceva determinat în mintea noastră, care ar putea fi implicat în comportamentul nostru observabil. Dimpotrivă, sensurile trebuie înțelese în termenii comportamentului. Pentru a-și susține ideile, Quine ne arată cum se realizează cunoașterea unui cuvânt. După el, aceasta are două părți: una care constă în a fi familiarizat cu sunetul acestuia și să fii capabil să îl reproducă (partea fonetică), și a doua presupune să știi cum să folosești acest cuvânt (partea semantică). Partea semantică este mult mai complexă decât cea fonetică, în special în cazul cuvintelor cărora nu le putem atribui trăsături observabile ale lucrurilor. În acest caz, procesul de învățare devine mult mai complex și obscur, deoarece cel care învață nu are alte date decât cele ale comportamentului observabil al celorlalți vorbitori.

Traducerea radicală.

Pentru a-și argumenta teza, Quine se folosește de cazul traducerii radicale. În sprijinul ideilor sale, Quine folosește un exemplu, care a devenit celebru. Este cazul în care un lingvist trebuie să realizeze o traducere a limbajului folosit de o populație nou descoperită. Singura evidență, la care lingvistul are acces, este comportamentul public accesibil al vorbitorilor nativi. Dar acesta nu este suficient pentru a realiza o traducere a tot ceea ce nativii spun. Traducerea radicală este indeterminată, în sensul că traduceri diferite și incompatibile ale limbajului nativilor sunt compatibile cu evidențele comportamentale la care lingvistul are acces⁸. Quine folosește ca exemplu faimosul cuvânt imaginar „gavagai”, care poate fi înțeles în variate moduri de către lingvist, dar referința determinată în limbajul nativilor nu îi este accesibilă. Să presupunem că, situația în care lingvistul îi găsește pe vorbitorii nativi,

⁶ John Dewey, *Experience and Nature*, La Salle III, Open Court, 1958, p. 179, apud W. V. Quine, *Ontological Relativity*, în „The Journal of Philosophy”, vol. 65, nr. 7/1968, p. 185.

⁷ W. V. Quine, *op. cit.*, p. 186.

⁸ *Ibidem*, p. 187.

folosind cuvântul „Gavagai”, este identică cu aceea în care vorbitorii limbii române folosesc cuvântul „iepure”. Chiar dacă lingvistul este justificat să traducă cuvântul nativilor prin cuvântul corespunzător în limba română, totuși, nu îi este permis să înțeleagă expresia „gavagai”, ca fiind echivalentă cu termenul general „iepure”. Nu este cu nimic justificat că cei doi termeni ar fi măcar în aceeași categorie, să zicem că ar exprima mulțimea sau clasa iepurilor. Cuvântul nativilor s-ar putea referi la un animal concret, la obiecte tridimensionale care persistă în timp, la părți temporare ale iepurelui, sau, pur și simplu, la ideea de „iepuritate”. Quine susține că nimic din comportamentul nativilor nu i-ar permite lingvistului să excludă vreuna dintre aceste posibilități. Chiar dacă, să zicem, ar întreba pe unul dintre nativi, în ce sens folosește cuvântul „gavagai”. Chiar dacă în felul acesta ar putea ajunge, prin eliminare, să restrângă numărul de posibilități, el tot nu ar avea acces la o referință fixă a termenului în discuție. Astfel, aspecte diferite și incompatibile, privind referința termenului, sunt compatibile cu aceeași totalitate de evidențe comportamentale, la care lingvistul are acces⁹.

În opinia lui Quine, referința este impenetrabilă (inscrutable) în cazul traducerii radicale, deoarece lingvistul nu poate să fixeze sau să determine precis referința diferitelor expresii din limbajul nativilor. Cu alte cuvinte, Quine sugerează că nu există un răspuns exact la întrebarea: la ce se referă cuvântul „gavagai”?

Într-un mod similar, Wittgenstein vorbește despre traducerea radicală a unui limbaj total diferit de al nostru ca un procedeu euristic, folosit pentru o elucidare a conceptelor de limbaj, înțeles și înțelegere¹⁰. În *Cercetări filosofice*, el scrie: „Închipuiește-ți că ai ajuns, ca cercetător, într-o țară necunoscută, cu un limbaj care îți e cu totul străin. În ce împrejurări ai spune că oamenii de acolo dau ordine, înțeleg ordine, le execută, se împotrivesc ordinelor ș.a.m.d.? Modul obișnuit de a acționa al oamenilor este sistemul de referință cu ajutorul căruia interpretăm noi un limbaj străin”¹¹. Observăm că și la Wittgenstein apare ideea behavioristă a învățării limbajului, precum și cea a indeterminării în folosirea unui limbaj, însă, Wittgenstein respinge metodologia behavioristă a lui Quine, care consideră că „datul pentru lingvistul de teren sunt stimulii senzoriali și răspunsurile la acești stimuli”. Pentru lingvistul de teren al lui Wittgenstein, datul reprezintă formele umane de viață. Acesta poate să înțeleagă limbajul nativilor numai prin conexiunile cu restul vieții lor¹².

⁹ Michael J. Loux, *Metaphysics. A Contemporary Introduction*, p. 275.

¹⁰ Ion Ceapraz, *Asemănări și deosebiri între filosofia lui Wittgenstein și W. V. O. Quine*, în Mircea Flonta, Gheorghe Ștefanov (eds.), *Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX*, Iași, Polirom, 2002, p. 136.

¹¹ Ludwig Wittgenstein, *Cercetări filosofice*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 201.

¹² Ion Ceapraz, *op. cit.*, p. 137.

Chiar dacă teza indeterminării referinței ne este prezentată de către Quine, pornind de la cazul traducerii radicale, el consideră că această teză este valabilă pentru orice tip de traducere¹³. Situația este, deci, valabilă și pentru cazul în care traducerea se face între limbi asemănătoare sau înrudite. Dar Quine merge mai departe, susținând că traducerea nu este restrânsă doar la cazul în care avem limbi diferite, ci același lucru se întâmplă și când avem de-a face cu doi vorbitori ai aceleiași limbi. Și în această situație referința este indeterminată.

Există câteva consecințe importante ale tezei lui Quine. Este posibil ca același conținut empiric să poată suporta organizări distincte ale unei rețele lingvistice¹⁴. Există posibilitatea ca schema conceptuală deținută de un individ, în virtutea faptului că vorbește o limbă, să suporte modificări succesive, în condițiile în care conținutul empiric al acestei scheme conceptuale rămâne același și există, posibilitatea de asemenea, ca pentru doi vorbitori care folosesc aceeași limbă și, eventual, aceleași cuvinte (să zicem într-o conversație), schemele, conceptuale să difere în mod considerabil, în pofida faptului că cei doi au asociat la schemele lor conceptuale același conținut empiric.

Quine și realismul.

Se pune în continuare problema: în ce măsură teza lui Quine, privind indeterminarea referinței, este o amenințare la adresa realismului? Potrivit lui Michael J. Loux, pentru a-și argumenta teoria, Quine apelează la aceeași doctrină pe care Dummet o folosește atunci când critică teoria realistă a semnificației. Conform acestei doctrine, nu pot exista stări epistemice private, instanțe pentru ceea ce Wittgenstein numea limbaj privat. Este imposibil, deci, să existe fapte despre viața mentală a unui individ, cu privire la ceea ce acesta se referă atunci când folosește un termen, fapte care, fiind accesibile doar lui, nu mai sunt accesibile pentru alți indivizi¹⁵. Într-adevăr, impenetrabilitatea referinței ne spune că este imposibil să oferim o identificare non-relativă a obiectelor referinței. Totuși, putem spune că această teză amenință realismul? Quine, însuși, consideră că nu. În opinia sa, referința este totdeauna relativă la un limbaj de fundal (background language), care odată înțeles va face ca impenetrabilitatea referinței să nu mai fie problematică. Aceasta ar reprezenta o amenințare, doar dacă am pleca de la o imagine greșită, privind relația dintre limbaj și gândire, pe de o parte, și lume, pe de altă parte. Michael Loux se îndoiește că imaginea oferită de Quine ar elimina amenințarea tezei impenetrabilității referinței. În opinia sa, „o interpretare plauzibilă este aceea, conform căreia, Quine atacă ideea că ar exista o lume independentă de mental și o conexiune referențială nemediată între cuvintele/gândurile noastre și obiectele care constituie această

¹³ W. O. Quine, *Word and Object*, p. 28.

¹⁴ Emil Ionescu, *Adevăr și limbă naturală*, București, Editura All, 1997, p. 32 și urm.

¹⁵ Michael J. Loux, *op. cit.*, p. 277.

lume independentă de mental”¹⁶. Conform acestei lecturi, Quine critică ideea realistă, conform căreia cuvintele și gândurile noastre au acces direct la ceva care există independent de ceea ce noi gândim sau spunem. Teza impenetrabilității referinței ar arăta că nu există o conexiune unică privilegiată, care leagă în mod determinat un cuvânt de un singur tip de lucruri. Cu alte cuvinte, teza arată că nu poate fi un răspuns unic la întrebarea: ce înțelege persoana *X* prin termenul *T*? După cum am văzut, după Quine, termenii și enunțurile noastre au sens doar relativ la limbajul de fundal. Conform interpretării lui Loux, prin această idee, Quine respinge la teza realistă faptul că există relații referențiale nemediate între cuvintele sau gândurile noastre și lumea independentă de mental. Astfel, doctrina lui Quine, privind relativitatea referinței, se transformă într-o formă de anti – realism¹⁷.

Cu toate că teoria lui Quine a dat naștere la astfel de interpretări, există autori care consideră că este forțată asocierea sa cu o formă de anti-realism. De exemplu, Peter Hylton îl consideră pe Quine un filosof realist datorită insistenței sale de a demonstra că obiectele celor mai bune teorii ale noastre presupun că realitatea există și că angajamentul nostru, privind existența unor asemenea obiecte, nu poate fi eliminat prin invocarea relativității limbajului¹⁸. În altă parte, Hylton consideră că teza, privind indeterminarea referinței, ar reprezenta o amenințare pentru realism, poate fi ușor demontată¹⁹. Acest lucru se poate realiza, plecând de la distincția dintre indeterminarea referinței și reducția ontologică. Ultima se referă la o schimbare în teorie, datorată unor rațiuni teoretice, care implică o schimbare în ontologie. De exemplu, se poate folosi o ontologie care conține doar clase, în loc de clase și numere. Reducția ontologică a numerelor afectează realismul privind numerele și nu realismul în general. Ceea ce se schimbă, este tipul de obiecte față de care suntem angajați ontologic și nu angajamentul general la o realitate, care conține acele obiecte. Indeterminarea referinței nu ne scoate în afara ontologiei noastre curente. Cel mult ne trece de la obiecte familiare la unele mai puțin familiare, dar care sunt încă parte a aceleași ontologii. Orice traducere trebuie să accepte entitățile existente într-o ontologie, de aceea nu avem niciun motiv să abordăm o atitudine mai puțin realistă față de entitățile obișnuite din ontologia noastră²⁰.

Concluzii.

Trebuie să recunoaștem relevanța teoriei lui Quine, cu privire la modul cum este înșușit limbajul și în legătură cu diferitele confuzii, care pot interveni

¹⁶ „... one plausible interpretation of his views has Quine attacking the idea that there is a mind-independent world and an unmediated referential connection between our words/thoughts and the objects making up that mind-independent world” (*Ibidem*, p. 277).

¹⁷ *Ibidem*, p. 278.

¹⁸ Peter Hylton, *Quine on Reference and Truth* în Roger F. Gibson (ed.), *The Cambridge Companion to Quine*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. 144.

¹⁹ Peter, Hylton, *Quine*, Routledge, New York, 2007, p. 319.

²⁰ *Ibidem*, p. 320.

într-o banală conversație, însă trebuie să remarcăm faptul că o teorie behavioristă, asupra semnificației, nu înlătură realismul. Ea poate să răstoarne, într-adevăr, imaginea muzeului cu privire la determinarea semnificației, dar din ideea că cuvintele nu au sensuri determinate, unice, nu putem să tragem concluzia că, în realitate, nu există obiecte care să le corespundă. În aceste condiții considerăm că, deși poate avea consecințe de natură anti-realistă, relativitatea ontologică, în varianta propusă de Quine, este compatibilă cu realismul.

QUINE AND THE ONTOLOGICAL RELATIVITY

(Abstract)

In this article I am interested about how the American philosopher W. O. Quine relate with the realism issue starting from his view about the ontological relativity. His theory begins with Dewey's ideas that language is a social creation and we can appropriate it through the observation of the other people's behavior. The first consequence of this idea would be that we can not accept a semantic theory for which they are determinate, unique meanings of some words. In order to sustain his ideas, Quine uses the case of the radical translation: a field linguist must translate the language of a recently discovered population. Quine sustains that the reference is inscrutable in the case of the radical translation, because the linguist is not able to determine precisely the reference of the various expressions of the native speakers' language. We must admit the relevance of Quine's theory as far as language learning is concerned and as the different confusions that can appear during an ordinary conversation, but we must also point out the fact that a behaviorist theory about meaning does not eliminate Realism. It can, indeed, breakdown the metaphor of the museum used to determine the meaning, but referring to the idea that words do not have unique, determined meanings, we can't draw the conclusion that there are no real objects to correspond to such words. In these circumstances I consider that, even it can have anti-realistic consequences, the ontological relativity, in the way that Quine puts it, is compatible with Realism.

Keywords: realism, ontological relativity, radical translation, the inscrutability of reference, pragmatism, Quine.

Conceptul de reprezentare în gândirea lui F. Nietzsche

TRANDAFIR CRISTINEL

În acest articol vom căuta să prezentăm, într-o manieră clară și succintă, toate acele note caracteristice care ne ajută să identificăm mai bine atât natura unuia dintre conceptele fundamentale ale metafizicii în general, cel de reprezentare, cât și semnificațiile pe care acesta le poartă în interiorul gândirii filosofice a lui Nietzsche.

Pentru aceasta se cuvine să începem prin a ne aminti de unul dintre enunțurile cele mai cunoscute ale gândirii occidentale de la începutul secolului al XIX-lea: „Lumea este reprezentarea mea”. Este vorba despre propoziția cu care începe cea mai importantă dintre scrierile lui A. Schopenhauer și, totodată, gândul cel mai adânc ce străbate întreaga operă a lui F. Nietzsche¹.

Această idee de mare influență în cultura europeană ce-și are originea în filosofia lui Descartes și care-și găsește formulare explicită în acest cadru pentru prima dată în lucrările lui G. Berkeley, va apărea însă destul de târziu în Occident și aceasta în ciuda faptului că spre sfârșitul secolului al XVIII-lea ea va cunoaște aici o dezvoltare fără precedent. Dar o dezvoltare care nu ne îngăduie însă să vorbim despre ea ca despre un produs specific european: în același timp, ba chiar cu mult mai devreme, constatăm că aceasta poate fi găsită și în cultura indiană, dezvoltată fiind mai cu seamă în cadrul școlii Vedanta.

În ciuda diferitelor semnificații, pe care această idee le-a căpătat în gândirea metafizică din Occident ori din Răsărit, constatăm pentru fiecare dintre cazurile în care aceasta apare, și cel al gândirii lui Nietzsche nu face excepție, faptul că ea se găsește însoțită de un corolar devenit necesar: nicio reprezentare nu este posibilă în afara unui subiect, în afara unui agent, veritabil substrat al lumii care cunoaște totul în afară de sine și care poate fi considerat drept condiție de posibilitate a oricărui obiect cu putință².

Astfel, reprezentarea presupune existența, pe de o parte, a *obiectului* determinat în funcție de spațiu, timp și cauzalitate (trei dintre categoriile prin intermediul cărora este explicată în tradiția metafizică constituirea pluralității), iar pe de altă parte presupune existența *subiectului*. Despre acești doi termeni ai reprezentării, obiectul și subiectul, în tradiția metafizică se afirmă, de regulă, atât faptul că ei sunt inseparabili unul altuia, oricare ar fi nivelele de manifestare ale

¹ „Niciun adevăr nu e mai sigur, mai absurd, mai evident decât aceasta: tot ce există pentru gândire, adică întregul univers nu este decât un obiect în raport cu un subiect, percepție în raport cu un spirit care percepe, într-un cuvânt el este pură reprezentare” (A. Schopenhauer, *Lumea ca voință și reprezentare*, Iași, Editura Moldova, 1995).

² „Tot ce există, există numai pentru subiect”.

vieții în care se află prezenți, de la acela al simțirii la cel al gândirii, cât fi faptul că, de fiecare dată ei se limitează reciproc: acolo unde începe obiectul sfârșește subiectul. Totuși, în ciuda recunoașterii acestor legături strânse, existente între obiect și subiect, unele care fac posibilă apariția conceptului de reprezentare, metafizicienii apuseni nu se arată a fi de acord cu privire la identitatea de natură, care ar putea exista între aceștia. Astfel, dacă pentru idealiștii platonicieni ori neoplatonicieni obiectul, situat în afara categoriilor intelectului, este considerat „Unul” prin excelență, pentru idealiștii kantieni, dar mai ales postkantieni, numai subiectul poate deține acest privilegiu. Pentru Nietzsche însă, unul dintre puținii gânditori care reușesc să se situeze în afara acestor două orientări ale idealismului metafizic occidental, diferențele apărute între obiect, și subiect sunt considerate cu totul neesențiale. Demonstrând, pe rând, că subiectul, ca și obiectul, nu pot fi considerate două fenomene ireductibile ale vieții, Nietzsche oferă un alt înțeles conceptului *reprezentării*, decât acela cu care eram obișnuiți până acum: nedeosebind între obiect și subiect, filosoful german va face din reprezentare însuși cadrul de identitate dintre aceștia. Dar afirmarea acestei identități dintre obiect și subiect nu trebuie însă să ne inducă în eroare: ea nu este nicidecum semnul filistinismului burghezului optimist și savant, pe care Schopenhauer îl desconspira în opera contemporanului său Hegel, ci, din contră, este marca unui profund scepticism, străin cu totul epocii acestuia: dacă există un subtratum absolut al existenței, atunci acesta este viața înseși, împreună cu întreaga sa bogăție de impulsuri spontane și inconștiente, și nicidecum vreo specie superioară de obiect ori de subiect.

Cu toate acestea, reprezentările nu formează pentru Nietzsche o clasă unitară de concepte, căci între ele există cel puțin două diferențe: 1. *reprezentări intuitive*; 2. *reprezentări abstracte*. Cele din urmă constituie clasa conceptelor tipice, aparținătoare regimului intelectului, în care sunt implicate, direct sau indirect, condițiile care fac posibilă orice experiență sensibilă: spațiul, timpul și cauzalitatea; cele dintâi constituie, pentru filosoful german, o clasă aparte de concepte, una aparținătoare unui regim străin intelectului, cel al vieții.

Spațiul și timpul, după cum vom vedea în subcapitolul dedicat reprezentărilor estetice (imaginile), nu sunt considerate de către Nietzsche a fi doar în legătură cu abstracțiile intelectuale (noțiunile, conceptele), ci sunt înțelese, în același timp, a fi prezente și în actul nemijlocit de constituire a imaginilor ca reprezentări apolinice. Spre deosebire de Schopenhauer, Nietzsche contestă faptul că timpul și spațiul sunt prezente în orice conținut al reprezentării, căci, ne spune el, imaginea dionisiacă dovedește, de fiecare dată, contrariul (excesul dionisiac se eliberează printr-o imagine vie, incontrollabilă, ce nu se supune spațialității și temporalității). Această imagine, ce are la origine excesul dionisiac, este, de fapt, produsul scoaterii diverselor forme de existență din relativitatea spațio-temporală, și din legile cauzalității și aducerea lor la o unitate deplină cu natura.

Folosindu-se de o definiție a lui Schopenhauer despre spațiu, Nietzsche va spune și el, la rândul său, despre aceasta că „nu e altceva decât proprietatea de delimitare reciprocă pe care o au părțile întinderii”. Fiind o trăsătură fundamentală a reprezentării, și, totodată, acel cadru în care proprietățile lucrurilor se determină reciproc, spațiul se află, desigur, și la Nietzsche, într-o strânsă relație atât cu timpul, cât și cu cauzalitatea.

Dar dacă la Schopenhauer unitatea dintre spațiu, timp și cauzalitate stă la originile însăși ale materiei (esența materiei este aceea de a fi în timp cauză și efect), la Nietzsche ea stă doar la originile intelectului, căci pentru mai tânărul filosof german materia, ca un ingredient fundamental al vieții, este situată în afara determinărilor categoriilor spațiului, timpului și cauzalității.

Nietzsche refuză, așadar, să considere că intuițiile indiferent de natura lor, sunt supuse legilor cauzalității, ba mai mult, față de Schopenhauer nu admite nici posibilitatea unui raport de cauzalitate, existent între subiect, obiect și viața însăși. Cauzalitatea nu e valabilă decât între un obiect și un alt obiect, între un subiect și un obiect, între o reprezentare și o altă reprezentare, însă niciodată între obiect sau subiect și pulsațiile vitale. Obiectul ori subiectul nu intră în cauzalitate cu viața, ele sunt realități simultane ce se presupun reciproc și care își au originea comună în „voința de putere”, adevărata esență a vieții, *ființa* însăși.

Printre intuițiile care susțin și constituie reprezentările, un loc aparte îl are, la Nietzsche, corpul (trupul), acesta fiind obiectul prim al intuițiilor noastre, reprezentarea imediată, un punct de plecare al înțelegerii lumii, al tuturor reprezentărilor. Așadar, trupul este intuiție imediată, pe această intuiție constituindu-se orice alt tip al reprezentării (iată și motivul pentru care, în contra moralei creștine, Nietzsche va încerca să reabiliteze ideea de trup). O reprezentare care neagă intuiția trupului va deveni la Nietzsche un criteriu al falsității sale și va fi un simptom al degenerării vieții.

Să urmărim în continuare care este natura reprezentării estetice, ce derivă direct din intuiția trupului.

1.1. Reprezentarea estetică (imaginea).

În lucrarea *Nașterea tragediei*, apărută în 1878 și scrisă sub influența lui Schopenhauer, Nietzsche încearcă să răspundă la întrebarea metafizică, „cum poate fi justificată existența lumii?”. Răspunsul său va fi: numai prin artă, iar pentru aceasta se va folosi de exemplul culturii grecești, considerată un model de actualitate. Acest răspuns îl va da cu ajutorul metafizicii lui Schopenhauer, pentru care lumea este o manifestare obiectivă a voinței, de a cărei suferință omul nu se poate elibera decât săvârșind ceea ce Nietzsche numea „mântuirea prin aparență”.

„Mă simt constrâns să admit ipoteza metafizică după care esența reală, unitatea primordială ce suferă în veci și veșnic se contrazice, cere totodată

viziunea încântătoare și plăcerea covârșitoare oferită de aparență, pentru mântuirea sa”³.

Această „aparență” din care omul însuși este alcătuit, din pricina întinderii sale, în care se situează întreaga existență, silește pe cel aflat în interiorul său la a o simți ca pe o inexistență, adică „ca o devenire permanentă în spațiu, timp și cauzalitate, cu alte cuvinte, ca realitate empirică”⁴. Ea este gândită distinct de Nietzsche și Schopenhauer. Dacă ultimul găsește în aceasta condiția suferinței și încearcă să o depășească prin negarea voinței, față de care este o simplă expresie a ei, Nietzsche este cel care o afirmă ca origine a eliberării, susținând reluarea ei, întărirea acesteia, extinderea ei prin artă.

La rândul ei, arta se sprijină pe două presupoziii artistice, care în ele însele nu au nimic artistic, fiind mai degrabă „stări limită ale psihicului”, ce însoțesc natural viața omului: visul și beția. În funcție de acestea se vor constitui două atitudini estetice, numite de Nietzsche după numele a două zeități grecești: Apollo și Dionysos, anume starea sau înclinația apolinică și cea dionisiacă.

În interiorul acestor înclinații artistice vom deosebi două tipuri de reprezentare, fiecare dintre ele cuprinzând aceste două stări estetice.

1.1.1. Reprezentarea apolinică.

Aceasta vine ca urmare a impulsului figurativ de a făuri „lumi” și „de a ne bucura de ele în senzația aparenței lor”. Reprezentarea apolinică este analogă visului, prin care omul sensibil își tâlmăcește viața, pregătindu-se ei. Orice reprezentare apolinică este însă conștientă, căci în fiecare moment al așa-zisului său vis, visătorul este conștient că ceea ce trăiește ține de domeniul oniricului. Mai mult, ca o dovadă a conștienței, ea implică spațiul și timpul ca forme correlative, prin care se determină și devine de sine stătătoare.

Ar fi util aici să amintim ce semnifică pentru greci Apollo, pentru a înțelege mai bine natura acestei predispoziții estetice și prin ea, pe cea a reprezentării apolinice. Cultura greacă avea în Apollo un zeu al energiilor figurative, prezicător, o așa-numită „zeitate a luminii” ce stăpânea puterea fanteziei, după cum era, în același timp, un zeu regulator ce aducea limitare moderată, o liniște înțeleaptă și, totodată, o eliberare de impulsurile sălbatice. Reprezentarea apolinică va fi, așadar o determinație figurativă, cu rol de a limita, de a liniști, a pune înțelepciune în impulsurile incontroleabile. Ea are o funcție moderatoare ce aduce „lumină” și eliberare de tensiunea a ceea ce Nietzsche va numi „hen original”. În același timp, reprezentarea apolinică individuează, adică construiește „aparență”.

Ce înseamnă, în acest caz, „a individua”? Anume a introduce în spațiu, timp și cauzalitate realitatea primordială, voința însăși. Această situație în spațiu, timp și cauzalitate (individuație), nu este decât o obiectivare a voinței, voința

³ V. Masek, *De la Apollo la Faust*, București, Editura Meridiane, 1978, p. 192.

⁴ *Ibidem*.

însăși fiind în afara acesteia. Individuația este forma obiectivării voinței. Fiind o manifestare a obiectivării voinței, reprezentarea apolinică câștigă prin „distanța” față de voință, pe care i-o oferă obiectivarea, un soi de libertate de afirmare față de originea sa. Ea nu este un nemijlocit al voinței, ci o terminație a acesteia, care poate fi susținută sau refuzată de încrederea pe care o are subiectul asupra ei. Adevărul acestei reprezentări apolinice stă în gradul de încredere, pe care subiectul sau visătorul îl acordă proiecțiilor sale detensionante, în perspectiva eliberării.

Adevărul apolinic nu se constituie pe corespondența între o reprezentare și o realitate de fond, ci ar sta în față, căci reprezentarea apolinică nu are corespondent. Adevărul apolinic este măsura încrederii în reprezentare: „Criteriul adevărului rezidă în amplificarea sentimentului de putere”⁵. Încrederea în reprezentare, la rândul ei, depinde de gradul „groazei existențiale”, pe care aceasta încearcă să o depășească, să o uite.

Vom numi reprezentare apolinică imaginea înseși, o imagine nu doar plăcută și senină, tristă sau tulburătoare, ci una în care aparența nu mai înșală, nu mai amăgește, dar în care se păstrează senzația de aparență, în lipsa acesteia apărând „efectele patologice”. Imaginea apolinică înșeală numai atunci când sunt încălcate limitele firești ale viziunii, când limita este provocată de instinctele sălbatice incontroleabile. Falsul presupune o depășire a măsurii, din cadrul imaginii. Măsura este, așadar, conceptul fundamental al viziunii apolinice. Ea este posibilă doar atunci când măsura limită poate fi cunoscută. A recunoaște măsura cere însă, în prealabil, cunoașterea ei. De aici importanța majoră a cunoașterii la greci (γνῶσις θεοῦτον), ce urmărea nu atât adevărul-idee, cât adevărul-eliberare (măsura grecului, cea cu care acesta se evalua pe sine, era lumea olimpienilor, o lume constituită de greci din nevoia de a trăi, de a depăși acea condiție primitivă groazei din lumea titanilor, dintr-un instinct apolinic îndreptat spre frumos și printr-o tranziție înceată spre noile zeități ale bucuriei). Măsura olimpienă este cea a „aparenței frumoase”, frumusețea devenind limita pe care grecul nu putea s-o depășească. Ea va răsări din chinurile și groaza existenței „așa cum răsar trandafirii din crengile spinoase”. Devine inutil să mai spunem că această unitate dintre aparență și măsură este scopul intim al culturii grecești și ceea ce se va numi în aceasta *adevăr*.

1.1.2. Reprezentarea dionisiacă.

Trăirea dionisiacă se naște din extaz, existând, ne spune Nietzsche, două forțe care îl fac pe „copilul grec al naturii” să se uite pe sine: 1. instinctul trezit de primăvară; 2. băutura narcotică. Această trăire are corespondent într-o imagine sau expresie dionisiacă. O astfel de reprezentare se identifică cu însăși starea extatică din care provine, ea presupunând o înlăturare a principiului individuației. Prin trăirea-imagine dionisiacă, individul este sfârâmat de puterea

⁵ F. Nietzsche, *La volonté de puissance*, p. 190.

naturii și reintră, astfel, în unitate cu aceasta. Prin trăirea dionisiacă are loc o împăcare a omului cu omul, a omului cu natura: „În ea sclavul e liber, iar nobilul un om de rând”, ambii simțindu-se zei, „omul încetând de a mai fi artist, prin ea devenind operă de artă”⁶. Deși trăirea dionisiacă este o pulsione extatică ce presupune uitarea de sine, reprezentarea dionisiacă nu este, așa cum s-ar crede, o expresie inconștientă a extazului. Ea este o imagine jucată a beției, „aici beția nealternând cu luciditatea, ci fiind o alăturare”. Aceasta pentru că Nietzsche vorbește despre două forme ale reprezentării dionisiace: 1. una a dionisianismului oriental (ce presupune absența oricărei lucidități și eliberarea celor mai sălbatice impulsuri – „inteligenta” ei este eliberarea de măsură); 2. alta a dionisianismului elen (care este o temperare a celui oriental prin puterea apolinică și care este sinonim cu tragedia greacă – „inteligenta” ei este o eliberare prin măsură). Dacă în *Nașterea tragediei* Nietzsche va acorda întâietate artei în justificarea existenței, odată cu *Omenesc, prea omenesc* știința este pusă să îi ia locul: „Omul științei este dezvoltarea mai departe a omului artei” (174). Această apropiere față de științificitate a lui Nietzsche nu înseamnă, însă, și o apropiere și de pozitivismul care o domina în perioada secolului XIX (J. S. Mill, A. Comte), căci perspectiva stilistică – aforistică – scrierilor sale îl desparte de aceasta și-l îndreaptă spre o așa-numită *Știință voioasă*.

Împărtășind cu pozitivismul viziunea despre existență, Nietzsche nu poate susține împreună cu acesta încrederea în logica inducției, ce se întemeiază pe credința în uniformitatea naturii: „Tendința predominantă de a trata asemănările drept egalități a fost prima care a creat temelia logică”⁷. Să urmărim, în cele ce urmează, modul în care este tratat conceptul reprezentării și în ce formă se află el disimulat în scrierile acestei perioade nietzscheene.

1.2. Reprezentarea științifică (noțiunea).

După Nietzsche, atât conceptele, cât și legile gândirii nu sunt „împărtășiri” cu lucrurile însele, ci sunt produse ale experienței interne, ale minții: „Logica se bazează pe propoziții cărora nu le corespunde nimic în lumea reală [...] același lucru fiind valabil și pentru matematică, care cu siguranță nu s-ar fi născut, dacă ar fi știut de la început că în natură nu există nicio linie perfect dreaptă, niciun cerc adevărat, nicio unitate de măsură absolută”⁸.

Reprezentarea conceptuală este interpretată ca ficțiune practică, de care mintea are nevoie pentru a acționa, și care are ca presuposiție psihologică, presuposiția identității dintre lucruri, a identității aceluiași lucru în timpuri diferite. Ca și în cazul reprezentării estetice, cea conceptuală nu are corespondent real: „Ce este adevărul? inerție, ipoteză ce induce o satisfacție; consum minim de energie intelectuală” (*La volonte de puissance*, p. 537). Iată și motivul pentru

⁶ *Ibidem*.

⁷ F. Nietzsche, *Știința voioasă*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 121.

⁸ Idem, *A doua considerație inoportună*, Editura Ararat, 1994, p. 11-12.

care știința este văzută ca o prelungire a artei; conceptul este o proiecție a minții și nu este o reprezentare decât cu ajutorul credinței în realitatea lucrurilor.

Vom distinge, în cadrul reprezentării științifice, două tipuri care îi sunt subordonate: 1. reprezentarea conceptuală – despre care Nietzsche face un caz în *Voința de putere*; 2. reprezentarea lingvistică – cu ajutorul căreia autorul pune în discuție natura lingvistică și influența gramaticii asupra „cunoașterii obiective”.

Cum știința este o formă superioară a artei, reprezentarea științifică ne apare ca având la origine imaginea artistică pură. Arta, după Nietzsche, nu este decât o creație de imagini, indiferent dacă acestea sunt anterioare sau ulterioare simbolizării lor. Arta nu constă, astfel, în traducerea imaginilor prin mijloace artistice, în crearea operelor de artă propriu-zise (picturilor, sculpturilor), ci în provocarea imaginilor independent de tehnica și limbajul în care sunt determinate.

Aceste imagini sunt expresii apolinic-dionisiace, prin care cel ce trăiește își face viața acceptabilă, scoțând-o din „arrière-planul” tenebrilor și angoaselor propriei existențe și transpunând-o într-un univers al frumosului. În acest sens, orice reprezentare, de vreme ce are în origine imaginea artistică, funcționează ca o „calmare”, ca o terapie a suferinței celui ce trăiește (acesta este și cazul reprezentării științifice).

Din această cauză, imaginea este un reflex al suferinței și funcționează deja necondiționat. Simbolizarea imaginii terapeutice, adică punerea ei în cele trei tipuri de simboluri, pe care Nietzsche le recunoaște (noțiunea, gestul și sunetul), nu este însă o activitate necondiționată. Simbolizarea este un proces social, căci ea presupune comunicarea. A comunica însă, pentru Nietzsche, este semnul unei și mai adânci suferințe, căci aceasta înseamnă „a cere ajutorul”. A trece de la imaginea apolinic-dionisiacă la o simbolizare în intenția comunicării înseamnă a cere cenzura și implicarea conștiinței, și ea este un simptom al degenerării.

În acest sens, reprezentarea conceptuală – imagine solubilă ce poate fi pusă în cuvânt – fiind reprezentare tip (o fixare a imaginii primare) ține de tehnica simbolizării și nu de creația artistică. Arta se oprește acolo unde începe „simbolul”. În aceeași manieră este înțeleasă interpretarea lingvistică, consecință și ea al unui simptom al degenerescentei.

Dintre cele trei simboluri corelative la o imagine artistică, sunetul contează ca mijlocul autentic al despovărării de suferință, căci el pătrunde în unitatea voinței. Sunetul, fiind un simbol de mijlocire instinctivă al emoției voinței (un simbol fără reprezentare însoțitoare), suportă și el, la rândul său, un limbaj de maximă subtilitate: ritmica – intermitențele voinței – dinamica – intensificările voinței – sunt ele însele simbolistici ale sentimentului, după cum armonia, ce presupune o esență a voinței și a sunetului trebuie, înțeleasă ca o simbolistică universală, aici conceptul neavând putere de a funcționa.

Va trebui să reținem că reprezentarea conceptuală se află situată între imaginea pură, apolinic-dionisiacă și reprezentarea lingvistică, pe care o derivă și care se constituie în cadrul unei limbi.

1.2.1. *Reprezentarea lingvistică.*

F. Nietzsche numește reprezentare lingvistică acea reprezentare simbolizată de un cuvânt și care se asociază cu un sentiment sau o emoție a voinței. Cuvântul, la rândul său, este unitatea dintre un sentiment și reprezentarea însoțitoare ce produce fie artă figurativă (eposul), fie voința însăși care creează muzica (lirică).

Limba, la rândul său, este definită de Nietzsche ca o contopire între limbajul noțional, cel gestic și sonor.

Pentru Nietzsche, cea mai puternică probă a subiectivității, antropomorfismului categoriilor noastre, este aceea că ele provin toate din limbaj și din gramatica acestuia. Orice gândire umană, fie religioasă, fie științifică, este prizoniera limbajului. Limbajul este un contraargument al obiectivității. El este înșelător, pentru că include realul în categorii antropomorfe, cum sunt cele de *masculin și feminin*, antropomorfismul său pătrunzând încă mult mai departe.

Dacă conceptele din care se constituie cuvintele ne impun o viziune banală și uniformă asupra realului, prin reducerea la identic (refuzând orice originalitate), cuvintele vin să fixeze, prin acord social, această uniformitate conceptuală, și asta din nevoia de a face posibilă comunicarea (a denumi pentru a se înțelege). Mai mult, sintaxa „ne leagă de o anumită viziune despre lume ca și cum realitatea trebuie ea însăși să se supună regulilor gramaticale, ca și cum ordinea ar fi în acestea”⁹. Limbajul „ne va impune astfel să căutăm în real subiecte și predicate, acțiuni și obiecte, cauze și efecte”¹⁰.

Supunând cunoașterea unei critici radicale, care prin ton și lărgime o depășește inclusiv pe cea întreprinsă de I. Kant, Nietzsche sfârșește prin a-și împlini perspectiva epistemologică în una antropologică, constituită într-o *filosofie a vieții*. Lucrarea, care va sta ca mărturie, este însăși *Așa grăit-a Zarathustra*, lucrare care va conține problemele în jurul cărora se va dezvolta o astfel de filozofie. Supraomul, renunțarea la transcendență și la prioritatea rațiunii prin reducția *yevo*-logică (considerarea pământului ca singură sursă a sensului și semnificațiilor vieții), prioritatea trupului, *eterna reîntoarcere*, dar mai ales voința de putere, sunt marile probleme și, în același timp, marile soluții ale ultimului Nietzsche.

Urmărind, în continuare, evoluția conceptului de reprezentare, vom sesiza că trecerea de la perspectiva epistemologică la cea a filosofiei vieții aduce o schimbare deloc neglijabilă în acest concept. Dacă până acum am vorbit despre reprezentări estetice, științifice, ne vom ocupa în paginile ce urmează de

⁹ O. Reboul, *Nietzsche critique de Kant*, P.U.F, 1974, p. 25.

¹⁰ *Ibidem*.

conceptul valorii, căci acesta este adevăratul nume pe care îl poartă *reprezentarea* în cadrul filosofiei vieții.

1.2.2. Reprezentarea conceptuală.

Reprezentarea conceptuală se subordonează caracterului pragmatic al cunoașterii umane. Lumea cunoscută nu este o lume obiectivă, ci o lume utilă, ce se desfășoară după regulile nevoilor vitale.

Știința și categoriile sale – reprezentările conceptuale – nu ne oferă o cunoaștere a lucrurilor, ci ne impune puterea asupra forțelor naturale. Vom numi reprezentare conceptuală acea reprezentare ce însoțește o formă conceptuală, conceptul fiind unitatea dintre această formă și reprezentarea sa. *Numărul* este, astfel, un concept care justifică caracterul pragmatic al cunoașterii științifice, constituit pe o unitate matematică, căci el este doar un instrument născocit de specia umană. Acesta va acționa ca o aplicație matematică fără însă să opereze în *realitate*, el nefiind posibil decât prin presupuziția categoriei unității (prima categorie kantiană), fără de care calculul ar fi imposibil.

Unitatea, la rândul ei, nu este după Nietzsche decât proiecția în afară a *unității sinelui* (prima noastră credință). *Lucrul*, la rândul său, nu poate exista decât prin presupuziția existenței *substanței*, noțiunea unui „substrat” care subzistă identic cu sine, fără a fi afectat de schimbare. Nietzsche consideră și substanța o proiecție a identității propriului nostru sine, ce se traduce prin iluzia că există de-a lungul tuturor schimbărilor posibile, lucruri permanente, aflate dincolo de aparențe (materie, atom, suflet etc.).

Reprezentarea care se asociază conceptului nu este, prin urmare, decât o proiecție a unității lui „ego sum”. Ea este mai mult decât un antropomorfism, ea este un egomorfism.

Însă unitatea lui „ego sum” nu este o unitate transcendențială (cum ar numi-o Kant), ci una constituită pe nevoile speciei și instituită pe obișnuință și din anxietate. Din această pricină, orice facultate sau act, care vin din „unitatea eului”, nu sunt decât marcă anxioasă și un posibil simptom al degenerării, o înstrăinare de viață.

1.3. Reprezentarea morală (valoarea).

Noțiunea de valoare nu este o creație a lui F. Nietzsche, ea apărând deja în opera lui Lotze. Ceea ce datorează însă aceasta lui Nietzsche este popularizarea, și asta în ciuda faptului că, în gândirea acestuia, ea nu suportă nicio definiție, fiind de la sine înțeleasă.

Fie că a fost gândită ca o apariție ce scoate lucrurile din indiferență, fie ca *ceva-ul* care stimulează interesul, fie cauza pasiunii oamenilor, valoarea se păstrează, în genere, ca „substratum-ul” aflat nu în lucruri, așa cum credea Schopenhauer, ci în omul însuși, acel „mișcător magic” (Schelling), care, printre

multele sale facultăți, o are și pe aceea de a prețui: „Prețuirea însăși este tezaur și bijuterie”¹¹.

Pentru Nietzsche însă *a fi (ist)* nu înseamnă nicidecum a valora (*gilt*). Căci valoarea este o formă de reprezentare a *ființei (viața)*, locul în care aceasta „apare”, și nu locul în care ea „este” în mod direct. Valoarea ar avea, astfel, ceva din condiția aparenței, însă nu a oricărei aparențe, ci doar a aceleia care este menită, pe de o parte, să ascundă ființa și, pe de alta parte, să se opună ei în încercarea de a o ordona și a o supune potrivit chipului și necesităților sale, așadar, o aparență opusă celei la care se gândea Gorgias atunci când rostea celebra frază despre reciprocitatea ființei și aparenței: „Ființa nu se înfățișează, dacă nu întâlnește aparența, aparența este slabă, dacă nu întâlnește ființa”.

Însă ce este de fapt această ființă care se reprezintă prin valoare? Pentru Nietzsche, ea nu este nimic altceva decât „viața”, pe care el o gândește ca substratul cel mai intim, suportul cel mai adânc al tuturor lucrurilor. Viața devine, astfel, o origine atât a senzorialului considerat vital, cât și a spiritualului. Dar, nu orice viață se poate reprezenta prin valoare, ci doar aceea care a ajuns de-a lungul evoluției sale să atingă cel mai complex dintre nivele la care ea ar putea ajunge: nivelul moral. Pentru Nietzsche, valoarea, indiferent că este estetică, științifică, economică, ori de altă natură, va fi posibilă, în acest sens, doar în lăuntrul orizontului și a perspectivei unei existențe desfășurate în ordine morală. O astfel de existență însă nu va fi nicidecum pentru Nietzsche un stadiu înalt virtuos și nobil al vieții, care ar scoate la lumină puterea și creativitatea acesteia, ci, din contră, unul ce trădează slăbiciunea și degenerarea ei. Valoarea va fi o reprezentare a unei vieți bolnave, slăbite și neputincioase, una care și-a pierdut voința și care trăiește acum închisă într-o ordine ierarhică, căreia trebuie să i se supună cu orice preț, în speranța de a se conserva. Ordinea ierarhică, care este stabilită după măsura acestor valori, și în care intră atât lucrurile, cât și persoanele, cuprinde nu doar orice existență, ci, în aceeași măsură, și valorile însele.

Însă cum pot fi ierarhizate valorile? Ce anume face o valoare să fie superioară alteia?

Pentru a putea fi ierarhizate, valorile trebuie supuse fie investigației psihologice, specifice metodei genealogiei, care constă în găsirea și examinarea originilor lor *corporale* ascunse, a ceea ce Nietzsche numea idiosincrazie (dispoziție fiziologică a individului ce declanșează reacții specifice), fie, în mod invers, valorificării lor după cel mai înalt dintre criteriile unei vieți degenerate, acela al conservării. În primul caz, vom avea valori cu atât mai primejdioase, cu cât, sunt mai îndepărtate și mai înstrăinate de originile lor corporale. În cel de al doilea, de valori cu atât mai înalte și mai prețioase, cu cât prin natura lor rațională, asigură și conservă viața. Dacă primele ierarhii vor apărea din perspectiva psihologului și criticului genealogic, cele din urma vor fi datorate

¹¹ F. Nietzsche *La volonté de puissance*, p. 217.

moralistului și metafizicianului. Diferența între genealogia metodică nietzscheană și metafizică se va arăta chiar aici: *psihologia abisală* a lui F. Nietzsche nu mai caută, asemenea acesteia din urmă, să arate adevărul sau falsul unui ansamblu de propoziții (Blondel), ci să arate căror factori se datorează acestea.

Scoase în afara adevărului și falsului și a oricărui alt principiu care le transcende, aceste valori nu mai pot avea altă semnificație, decât aceea de efecte ale unei surse vitale, ale unei fiziologii anume. Fiind efecte ale vieții slabe, ele capătă nume de „simptome”, nemaiaivând sens în ele însele, ci doar ca judecăți de valoare ale corpului-trup bolnav. Valorile devin, astfel, reprezentări ale unei voințe slăbite, evaluări ale afirmării acesteia.

Prin examenul genealogic, care urmărește traseul dintre simptom și sursa sa vitală, se ajunge la a se diagnostica natura acesteia. Care este tipul de om și viață a căror expresie este simptomul? După Nietzsche există două astfel de tipuri naturale: 1. decadentul – cel ce nu are forța de a înfrunța tragismul și contradicțiile vieții și care spune NU realității, refuzând să o accepte „în tot ce are ea mai greu de dominat, ambiguu, schimbător, enigmatic: corpul, sentimentele, pasiunile, devenirea” (Blondel); 2. superiorul – cel care refuză valorile, propunând o reevaluare a tuturor acestora în numele vieții și a tot ce are aceasta mai profund, cel care îi spune DA în tot ce are ea mai greu de trăit.

Astfel, obiectivitatea nu este o trăsătură în sine (fondată pe adevăr), pe care valorile o poartă, căci ea se stabilește prin evaluarea sursei vitale din care provine, după gradul de sănătate sau boală pe care îl afirmă. Aici nu valoarea este obiectivă, ci procesul de constituire al ei. E. Fink spune: „Acolo unde existența inviolată trăiește într-un sistem de valori, valorile sunt privite ca existență în sine, acolo unde valorile leagă puternic și imuabil toți oamenii, ele sunt obiective. Dar, când în interiorul unui sistem de valori, comunitatea se dezintegrează și apar procesele tardive de extremă individualizare, abia atunci apare relativizarea valorilor”¹².

Pentru Nietzsche însă obiectivitatea valorilor este o obiectivizare, o producție umană ce presupune „o scoatere din existență și o uitare a acesteia”. Prin valoare, tot ceea ce este mai adânc în viață este reprezentat din exterior, prin intermediul unei forme care capătă forță constrângătoare a legii morale; odată creată, valoarea transcende omului, apărându-i ca un obiect străin, ca un obiect în sine.

Totodată, obiectivizarea nu este doar un proces vital, ci unul istoric; faptul că este o producție și se desfășoară, astfel, într-un loc și într-un spațiu propriu-zis, nu o împiedică să se sustragă, în aparență, tuturor circumstanțelor istorice, deoarece constituirea unor valori este urmarea unei necesități vitale inconștientă. Dacă o valoare, care are ca sursă viața, este adevărat o viață degenerată, va putea fi numită o valoare subiectivă, aceasta nu implică însă că ea

¹² E. Fink, *La philosophie de Nietzsche*, Paris, Editura Minuit, 1967, p. 153.

se va supune unei relativități arbitrare. Acesta se datorează faptului că orice viață, bolnavă, afectată de neputință și, astfel, pătrunsă de o puternică necesitate și lege a conservării, va fi o viață previzibilă, și o sursă fundamentală a obiectivității. Din această pricină, E. Fink vorbește la F. Nietzsche de un „proiect transcendent al valorilor”. „A priori-ul nu trebuie însă căutat în valoarea însăși, ci în actul vital al evaluării, care poate să producă *această valoare sau o alta* după o ordine istorică, dar care el însuși rămâne stabil și fundamental”.

„Aprioritatea” de care Nietzsche leagă posibilitatea apariției valorilor nu stă în obiect (Platon), nici în subiect (Kant), ci dincolo de acestea, în viața slabă *care îi constituie, îi creează*. Din această pricină omul moral, omul acestui *apriori* este considerat o specie deja fixată, încheiată, terminată.

Apriori-ul nietzscheean, asociat vieții slabe, ca oricare alt apriori are darul de a fixa. A fixa „apriori” semnalează, în acest caz, o pierdere a vitalității și aceasta pentru că *fixația* este urmarea unei slăbiri a vieții, a voinței de putere, este efectul unei degenerescențe.

Apriori-ul nietzscheean nu permite doar fixația unei valori, ci, în același timp, și o „perspectivă” a vieții în funcție de acesta, una în care valoarea nu pare doar ca formă, cât și ca un conținut complex al ei. Pentru că valoarea este fixată a priori, ea devine conținut necesar al interpretării. „Nu există fapte, nimic decât interpretări” (*La volonte de puissance*). Acestea din urmă sunt impulsuri ale voinței de putere negativă sau pozitivă. Astfel, totul este interpretare, inclusiv interpretarea însăși, și asta pentru că apriori, interpretarea este necesară. Din acesta cauză, pentru unii autori, O. Reboul, de exemplu, perspectivismul nu poate fi un gen de relativism, pentru că, ne explică el: „E adevărat, instinctele noastre sunt cele care interpretează, însă acestea sunt invariabile ce elimină relativitatea cunoașterii”¹³.

Același O. Reboul afirmă, de asemenea, că perspectivismul nu este subiectivism căci, spune el: „*Eul* nu este decât un produs al interpretării. Nu există așadar eu, suflet, gânditor, nu există decât interpretare ca formă a voinței de putere”¹⁴.

Valoarea nu este, însă, o simplă reprezentare sau o reprezentare absolută a vieții și a existenței. Ea este unitatea dintre voință și reprezentare, cea reprezentare în unitate cu voința. A doua componentă a valorii va fi, astfel, voința, de regulă voința slabă, voința care se supune reprezentării.

¹³ O. Reboul, *op. cit.*, p. 46.

¹⁴ *Ibidem*.

THE CONCEPT OF REPRESENTATION IN NIETZSCHE'S THOUGHT

(Abstract)

In this article we seek to present in a clear and concise manner all the characteristic notes that help us better identify the nature of one of the fundamental concepts of metaphysics in general, the representation, and the meaning that he carries in Nietzsche's philosophical thinking.

Keywords: dionysian image, apollonian image, scientific representation, moral representation.

**COMBATERICA DISCRIMINĂRII ETNICE: APLICAREA
LEGISLAȚIEI ANTI-DISCRIMINATORII DE CĂTRE CONSILIUL
NAȚIONAL PENTRU COMBATERICA DISCRIMINĂRII**

ROXANA RADU, FLORIN NACU

Etnia reprezintă factorul determinant al vulnerabilității statelor moderne, problema națională continuând să fie una dintre ecuațiile nerezolvate ale contemporaneității. Alături de crizele economice, de reasezările sociale și revoluțiile politice, sentimentul apartenenței naționale continuă să acumuleze esență sentimentală cumulativă, tensiunile interetnice între majoritari și minoritari putând degenera în conflicte și violențe care, dacă intervine și statul străin în sprijinul încercării de separare a minorității etnice, pot amenința grav suveranitatea statului prin deteritorializarea exercițiului suveranității.

În societatea contemporană, discriminarea etnică este extrem de răspândită la nivel european¹, etnia reprezentând unul dintre cele mai des întâlnite criterii de discriminare, după criteriul sexului. Discriminarea fondată pe etnie se bazează pe criteriul originii etnice a persoanei, deși, la indentificarea unui grup etnic servesc și alte criterii, precum religia, limba, descendența, cultura, naționalitatea, caracteristici genetice, criterii care, la rândul lor, pot fi folosite drept criterii în utilizarea unui tratament diferențiat. Toate aceste caracteristici distinctive ale unui grup etnic servesc la determinarea acestuia din punct de vedere obiectiv, determinare care poate duce frecvent la diferențe de tratament, suferite de membrii grupului, diferențe care sunt interzise de lege. Din punct de vedere subiectiv, apartenența unei persoane la un grup etnic nu poate fi determinată decât de conștiința împărtășirii unui sens al apartenenței la acel grup, o determinare obiectivă, împotriva voinței persoanei, nefiind posibilă. Discriminarea etnică poate coincide adeseori cu discriminarea rasială sau cu discriminarea bazată pe criteriul culorii, deoarece culoarea reprezintă una dintre trăsăturile fizice care individualizează un grup rasial/etnic². De altfel, Comisia Europeană a Drepturilor Omului a definit discriminarea rasială ca fiind

¹ A se vedea Valeriu Nicolae, *Words that Kill*, în „Index on Censorship” nr. 35/2006, p. 138.

² D. C. Dănișor, *Fundamentul statului și criteriile de nediscriminare (comentarii ale dispozițiilor art. 4 din Constituția României)*, în „Revista de Drept Public”, nr. 1/2008, p. 58.

„discriminarea fondată pe criteriul culorii, originii naționale sau etnice, care sunt elemente ale aceleiași probleme”³.

Discriminarea etnică este contrară principiului respectării demnității umane, fiind una dintre cele mai grave forme de discriminare deoarece, orice tratament discriminatoriu, fondat pe criteriul etniei/rasei/culorii, „provoacă o decădere din rangul, situația sau reputația persoanei care constituie obiectul (discriminării n.a.) în ochii altuia sau în proprii săi ochi”⁴, fiind considerat „tratament degradant”, în sensul art. 3 din C.E.D.O.

Extinderea Uniunii Europene spre est a deschis noi oportunități pentru cererea și oferta de forță de muncă, fapt care reprezenta o adevărată provocare pentru politicile naționale împotriva discriminării din statele central și est-europene. Anul 2000 a reprezentat un moment-cheie în acest domeniu, Consiliul UE adoptând, în iunie și, respectiv, noiembrie 2000, pe baza propunerilor Comisiei, trei instrumente de referință, menite să prevină și să combată discriminarea bazată pe origine rasială sau etnică, religie sau convingeri, vârstă, dizabilitate, sex sau orientare sexuală: Directiva Consiliului 2000/43/CE privind aplicarea principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de origine rasială sau etnică (sau Directiva Egalității Rasiale), Directiva Consiliului 2000/78/CE de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament, în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă (sau Directiva Egalității la Angajare) și Programul Comunitar de Acțiune pentru Combaterea Discriminării (Decizia Consiliului European nr. 750/2000). Directiva Egalității Rasiale interzice discriminarea bazată pe origine rasială sau etnică, într-o multitudine de domenii, precum angajare, educație, protecție socială, accesul la bunuri și servicii, inclusiv locuințe⁵. Interzicând discriminarea la angajarea în muncă, Directiva 2000/78/CE exclude orice discriminare pe criterii de religie sau convingeri, dizabilitate, vârstă sau orientare sexuală. În același an, a fost lansat Programul Comunitar de Acțiune pentru Combaterea Discriminării, al cărui scop consta în stabilirea unui set de principii privind egalitatea de tratament și reglementarea unor probleme-cheie, precum discriminarea directă sau indirectă, protecția împotriva hărțuirii, promovarea acțiunilor pozitive, asistența acordată victimelor discriminării, sarcina probei⁶.

³ *Cauzele X, Abdulaziz, Cabales și Balkandali*, R. 9214/80, 9473/81 și 9474/81, Raportul Comisiei din 12 mai 1983, §. 112, serie A, nr. 94, apud Béatrice Maurer, *Le principe de respect de la dignité humaine et la Convention européenne de droits de l'homme*, La Documentation française, Paris, 1999, p. 341.

⁴ *Cauza Asiaticques d'Afrique orientales*, Raportul Comisiei din 14 decembrie 1973, §. 189, apud Béatrice Maurer, *op. cit.*, p. 343.

⁵ Maxine Sleeper, *A Brief Overview: European Legislative Framework for Anti-Discrimination Policies*, în Public Interest Law Initiative, *Separate and Unequal*, Columbia University Budapest Law Center, Budapest, Hungary, 2004, p. 60.

⁶ CNCD, *Lupta împotriva discriminării în România. Cadru legal. Hotărâri ale Colegiului Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării*, lucrare editată cu

Ca urmare a necesității de aliniere a legislației românești la normele comunitare în domeniul egalității de șanse și tratament, Guvernul României a adoptat O.G. nr. 37/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare. Ordonanța a consacrat dreptul la demnitatea personală, a sancționat contravențional noțiunea de hărțuire⁷ și a interzis expres orice acte/fapte de discriminare. Conform acestei ordonanțe, prin discriminare se înțelege orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, pe bază de rasă, naționalitate, etnie, limbă, religie, categorie socială, convingeri, sex, orientare sexuală, vârstă, handicap, boală cronică necontagioasă, infectare HIV, apartenență la o categorie defavorizată, precum și orice alt criteriu care are ca scop sau efect restrângerea, înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării, în condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale sau a drepturilor recunoscute de lege, în domeniul politic, economic, social și cultural sau în orice alte domenii ale vieții publice⁸.

Principiul egalității între cetățeni, al excluderii privilegiilor și discriminării este consacrat în art. 1 al O.G. nr. 37/2000, aflându-se la baza garantării a numeroase drepturi:

a) dreptul la un tratament egal în fața instanțelor judecătorești și a oricărui alt organ jurisdicțional;

b) dreptul la securitatea persoanei și la obținerea protecției statului împotriva violențelor sau maltratărilor din partea oricărui individ, grup sau instituție;

c) drepturile politice, și anume drepturile electorale, dreptul de a participa la viața publică și de a avea acces la funcții și demnități publice;

d) drepturile civile, în special: dreptul la liberă circulație și la alegerea reședinței; dreptul de a părăsi țara și de a se întoarce în țară; dreptul de a obține și de a renunța la cetățenia română; dreptul de a se căsători și de a-și alege partenerul; dreptul de proprietate; dreptul la moștenire; dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie; dreptul la libertatea de opinie și de exprimare; dreptul la libertatea de întrunire și de asociere; dreptul de petiționare;

e) drepturile economice, sociale și culturale, în special dreptul la muncă, la libera alegere a ocupației, la condiții de muncă echitabile și satisfăcătoare, la protecția împotriva șomajului, la un salariu egal pentru muncă egală, la o remunerație echitabilă și satisfăcătoare; dreptul de a înființa sindicate și de a se afilia unor sindicate; dreptul la locuință; dreptul la sănătate, la îngrijire medicală, la securitate socială și la servicii sociale; dreptul la educație și la pregătire

sprijinul financiar al Comisiei Europene, prin programul comunitar de acțiune pentru combaterea discriminării (2001-2006), p. 6.

⁷ Art. 2 alin. 5 din O.G. nr. 37/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare.

⁸ Art. 2 alin. 1 din O.G. nr. 37/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare.

profesională; dreptul de a lua parte, în condiții de egalitate, la activități culturale și sportive;

f) dreptul de acces la toate locurile și serviciile destinate folosinței publice.

Prin intermediul O.G. nr. 37/2000 a luat ființă Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD), care reprezintă autoritatea de stat în domeniul discriminării, autonomă, cu personalitate juridică, aflată sub control parlamentar, având rolul de garant al respectării și aplicării principiului nediscriminării, în conformitate cu legislația internă în vigoare și cu documentele internaționale, la care România este parte. În exercitarea atribuțiilor sale, Consiliul își desfășoară activitatea în mod independent, fără ca aceasta să fie îngăduită sau influențată de către alte instituții ori autorități publice. Consiliul elaborează și aplică politici publice în materia nediscriminării. În acest sens, CNCD se consultă cu autoritățile publice, organizațiile neguvernamentale, sindicatele și alte entități legale, care urmăresc protecția drepturilor omului sau care au un interes legitim în combaterea discriminării. În vederea combaterii faptelor de discriminare, CNCD își exercită atribuțiile în domeniul prevenirii și medierii actelor de discriminare, al investigării, constatării și sancționării faptelor de discriminare, al monitorizării cazurilor de discriminare, precum și al acordării de asistență de specialitate victimelor discriminării.

Ulterior, a intrat în vigoare și Legea nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați, care a definit și incriminat discriminarea directă și indirectă, actele de hărțuire și hărțuire sexuală, discriminarea bazată pe criteriul sex și discriminarea multiplă. De asemenea, prin această lege a fost înființată Agenția Națională pentru Egalitatea de Șanse între Femei și Bărbați (ANES), ca organ de specialitate al administrației publice centrale, aflată în subordinea Ministerului Muncii, Familiei și Egalității de Șanse, care promovează principiul egalității de șanse și de tratament între bărbați și femei și asigură integrarea activă a perspectivei de gen în toate politicile și programele naționale⁹.

După adoptarea acestor acte normative, art. 16 din Constituție a fost modificat prin legea de revizuire din anul 2003, precizându-se că „statul român garantează egalitatea de șanse între femei și bărbați pentru ocuparea funcțiilor și demnităților publice, civile sau militare” (art. 16 alin. 3) și, de asemenea, a fost adoptat un nou Cod al muncii (Legea nr. 53/2003), prin care au fost interzise expres discriminarea directă și cea indirectă.

Toate aceste acte normative îndreptăteau așteptarea ca frecvența actelor de discriminare etnică să fie din ce în ce mai rară, însă situația nu pare să se fi îmbunătățit foarte mult de atunci¹⁰. Nici violențele nu au rămas fără replică, cum este cazul Sânmartin din iunie 2009.

⁹ Art. 24 alin. 3 din Legea nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați.

¹⁰ Valeriu Nicolae, *op. cit.*, p. 140; Idem, *Exclusion Within*, în „Index on Censorship” nr. 33/2004, p. 172-174; Idem, *Fourth Arm of the State*, în „Index on Censorship”, nr. 35/2006, p. 93;

De regulă, discriminările se întemeiază pe o diversitate de criterii. Cercetările au scos la iveală existența unor comportamente discriminatorii multiple, respectiv discriminări care au la bază mai multe criterii (de exemplu, discriminare etnică combinată cu discriminare sexuală, discriminare sexuală combinată cu discriminare pe criteriul vârstei sau bazată pe imaginea persoanei)¹¹. Din statisticile Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării rezultă că cele mai frecvente petiții, adresate CNCD spre soluționare, au fost înaintate de bărbați și au avut ca obiect discriminarea fondată pe etnie (romă), categorie socială, vârstă sau religie¹².

Din aceste motive, am considerat necesar studiul hotărârilor pronunțate de CNCD, acestea putând ilustra extrem de relevant amploarea și formele pe care le poate îmbrăca discriminarea etnică în România.

În conformitate cu aceste atribuții, stabilite de O.G. nr. 137/2000, CNCD soluționează cazuri care au ca obiect discriminarea și dezvoltă o strategie sectorială în scopul prevenirii și combaterii discriminării etnice¹³. CNCD își exercită competențele la sesizarea unei persoane fizice sau juridice ori din oficiu. Astfel, persoana care se consideră discriminată poate sesiza Consiliul în termen de un an de la data săvârșirii faptei sau de la data la care putea să ia cunoștință de săvârșirea ei¹⁴, sesizare ce este soluționată de Colegiul director al CNCD. Prin cererea introdusă, persoana care se consideră discriminată are dreptul să solicite înlăturarea consecințelor faptelor discriminatorii și restabilirea situației anterioare discriminării. Colegiul director dispune măsurile specifice constatării existenței discriminării, cu citarea obligatorie a părților. Persoana interesată are obligația de a dovedi existența unor fapte, care permit a se presupune existența unei discriminări directe sau indirecte, iar persoanei împotriva căreia s-a formulat sesizarea îi revine sarcina de a dovedi că faptele nu constituie discriminare. În fața Colegiului director, se poate invoca orice mijloc de probă, inclusiv înregistrări audio și video sau date statistice. Hotărârea Colegiului director de soluționare a unei sesizări se adoptă în termen de 90 de zile de la data sesizării și se comunică părților în termen de 15 zile de la adoptare și produce efecte de la data comunicării. Hotărârile poate fi atacată la instanța de contencios administrativ, potrivit legii. Hotărârile, care nu sunt atacate în termen de 15 zile, constituie de drept titlu executoriu.

Alexandra Oprea, *The Arranged Marriage of Ana Maria Cioaba, Intra-Community Oppression and Romani Feminist Ideals: Transcending the „Primitive Culture” Argument*, în „European Journal of Women’s Studies”, nr. 12/2005, p. 133-144.

¹¹ Centrul pentru Dezvoltare Socială Sighișoara, *Manifestări discriminatorii în procesul de angajare*, în „Raporturi de muncă”, nr. 9/2003, p. 27.

¹² STATISTICA PROCESE (dosare de instanță – 2007, 2006); Analiza petițiilor – 2005, 2003, 2002, <http://www.cncd.org.ro/biblioteca/Statistici-2/>.

¹³ Ana Maria Preteasa, Sorin Cace, Gelu Duminiță (coord.), *Strategia națională de îmbunătățire a situației romilor: Vocea comunităților*, București, Editura Expert, 2009, p. 16.

¹⁴ Art. 20 alin. 1 din O.G. nr. 137/2000.

**Tabel privind situația petițiilor primite de
Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării
în funcție de criteriile de discriminare¹⁵**

2005	Criteriul de discriminare	Nr. de petiții primite	Nr. de petiții soluționate
1.	Rasă	1	0
2.	Naționalitate	39	21
3.	Etnie	85	63
4.	Limba	2	1
5.	Religie	11	5
6.	Categorie socială	90	76
7.	Convingeri	19	11
8.	Gen	9	5
9.	Orientare sexuală	9	7
10.	Vârstă	17	13
11.	Dizabilitate	21	16
12.	Boală cronică necontagioasă	2	1
13.	Infectarea HIV	10	4
14.	Categorie defavorizată	6	3
15.	Altele (conflicte de muncă, moșteniri, litigii etc.)	61	54
Total petiții		382	280

Sursa: CNCD, *Raport de activitate pe anul 2005*.

După cum rezultă din tabel, în anul 2005, la CNCD au fost înregistrate în total un număr de 382 de petiții, dintre care 280 au fost soluționate. De remarcat este faptul că 85 dintre petiții au ca subiect probleme privind etnia, iar alte 40 rasa și naționalitatea. Analizând comparativ activitatea CNCD în doi ani

¹⁵ CNCD, *Raport de activitate pe anul 2005*, p. 22, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Rapoarte-5/>.

consecutivi (2004 și 2005), se observă faptul că numărul petițiilor care aveau ca obiect discriminarea etnică a crescut de la 45 (din totalul de 353) în anul 2004¹⁶ la 85 (din totalul de 382) în anul 2005.

Un fapt îngrijorător, dovedit de datele statistice, este că romii reprezintă cel mai disprețuit grup etnic din Europa¹⁷. Conform sondajelor, dintre categoriile de persoane, care sunt percepute de populația României ca fiind cel mai adesea victime ale discriminării, pe primul loc se află romii (identificați, în medie, de 22% din populație ca fiind supuși la acte de discriminare „foarte des sau des”), persoanele care se confruntă cu sărăcia – „săracii” (22%), persoanele cu handicap (21%) și vârstnicii (18%)¹⁸. Istoria populației rome de pe teritoriul României este plină de exemple de discriminare, aceasta îmbrăcând un caracter sistematic și fiind calificată drept „fenomen istoric”¹⁹. În mod indubitabil, mentalitățile, tradițiile, inhibițiile, prejudecățile joacă un rol decisiv atât în determinarea comportamentului celui care discriminează, cât și în construirea reacției de răspuns a celui discriminat. Discriminarea și violența, îndreptată împotriva romilor din România, își are izvorul într-o dublă sursă: pe de o parte, o istorie veche de secole, în care robii țigani erau considerați simple bunuri (începând cu secolul XI și până la mijlocul secolului al XIX-lea)²⁰ și care legitima săvârșirea oricărei violențe a stăpânului asupra sclavului/robului, din care a rezultat și o toleranță ridicată față de acest tip de violență; pe de altă parte, o cultură modernă, răspândită în special de mass-media, care a accentuat imaginea romilor ca sursă a tuturor relelor, expunându-i unor manifestări violente cu conotații rasiste. La prejudecățile societății românești, s-au adăugat fenomenul intensificării etno-naționalismului românesc după Revoluția din decembrie 1989 și numeroși factori economici: „Aceste prejudecăți persistă și pentru că este nevoie de un țap ispășitor, în condițiile economice dificile în care se află țara noastră. Motivele sunt complexe. Romii sunt ușor de învinuit, pornind de la cazuri izolate de genul «romii s-au hrănit cu lebede la Viena».

¹⁶ CNCD, *Raport de activitate pe anul 2004*, p. 22, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Rapoarte-5/>.

¹⁷ A se vedea Valeriu Nicolae, *Words that Kill*, în „Index on Censorship”, nr. 35/2006, p. 138.

¹⁸ *Barometrul de opinie privind discriminarea în România*, Metro Media Transilvania, 2004, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Sondaje-4/>.

¹⁹ Remus Crețan, *Marginalitate socială și spațială: conceptualizare și tipologie în cazul rromilor din Banat și sudul Crișanei. Studiu de geografie istorică și socială*, Timișoara, Editura Universității Vest, 2007, p. 50.

²⁰ Cezar Avram, Gheorghe Bică, Ion Bitoleanu, Ioan Vlad, Roxana Radu, Elena Paraschiv, *Introducere în istoria dreptului*, București, Editura Fundației România de Măine, 2007, p. 110-111. A se vedea și Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 170-192; David Crowe, *The Gypsy Historical Experience in Romania*, în David Crowe, John Kolsti (editori), *The Gypsies of Eastern Europe*, Arnok, M.E. Sharp Inc., New York, 1991, p. 61-63.

Odată ce romilor li s-a atribuit acest calificativ, mentalitatea este greu de schimbat²¹.

După 1990, în România au avut loc numeroase incidente, în care ura împotriva romilor, intensificată și de media, a generat violențe greu de imaginat, de exemplu, „pogromul” de la Hădăreni din anul 1993, în care trei persoane de etnie romă au fost ucise și 18 case au fost distruse din temelii. În ultimul deceniu, romii au constituit obiectul mai multor politici publice naționale, elaborate de instituțiile de specialitate și internaționale, inițiate de Comisia Europeană, care converg către obiectivele viitoarelor politici europene, elaborate și implementate în funcție de specificul național. În anul 2001, ca urmare a cerințelor impuse prin Parteneriatul de aderare, a fost adoptată Strategia Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor²², care propunea o serie de măsuri de incluziune a minorității rome și de îmbunătățire a situației social-economice a comunităților de romi. Rezultat al colaborării dintre structurile guvernamentale și organizațiile neguvernamentale ale romilor, beneficiind de o asistență semnificativă din partea instituțiilor UE, Strategia viza implementarea unor programe și proiecte sociale, educaționale și de sănătate ce aveau ca obiect minoritatea romă. În anul 2005 a fost lansat programul intitulat *Deceniul de incluziune a romilor (perioada de implementare 2005-2015)*. Acesta este parte a unui angajament politic, asumat la nivel internațional de către guvernele a nouă state din regiune, printre care și România²³, ca urmare a unei inițiative internaționale, promovate de președinții Băncii Mondiale și ai Open Society Institute New York, James Wolferson, respectiv George Soros. Statele participante s-au angajat să promoveze politici publice active de incluziune socială a romilor, orientate pe patru domenii prioritare: educație, sănătate, locuri de muncă și locuire. Axat, în principal, pe obiectivul combaterii sărăciei, a discriminării și a inegalității între sexe, Deceniul vizează reducerea semnificativă, pe parcursul celor zece ani, a decalajelor socio-economice care apar între minoritatea romă și restul cetățenilor. Rezultatele rămân însă îndoielnice atâta timp cât problemele interne (situația economică precară, procentajul ridicat de analfabetism, lipsa unei categorii consistente de intelectuali romi, divizarea excesivă și situațiile conflictuale dintre comunitățile de romi, cauzate de lipsa omogenizării și a conștiinței apartenenței la același grup etnic) și externe (atitudinea discriminatorie a restului societății) ale comunităților de romi persistă, iar conflictele pot izbucni oricând (de exemplu, cazurile Sâncrăieni și Sânmartin, din iunie 2009). Potrivit datelor statistice, se poate constata că în societatea românească există o susținere mare a unor atitudini discriminatorii față de romi, susținere care vine din partea mass-media.

²¹ Remus Crețan, *op. cit.*, p. 51.

²² H. G. nr. 430/2001, publicată în Monitorul Oficial nr. 252 din 16 mai 2001.

²³ Statele participante la *Deceniu* sunt: România, Bulgaria, Ungaria, Cehia, Slovacia, Serbia, Muntenegru, Macedonia și Croația. Participarea este deschisă și pentru alte state, care doresc să se alăture acestui program.

Astfel, 81% dintre români împărtășesc prejudecata conform căreia „cei mai mulți dintre romi încalcă legea”, 61% sunt de acord cu afirmația că „romii sunt o rușine pentru România”, circa jumătate dintre persoanele investigate declară că „mi-e teamă când mă întâlnesc cu un grup de romi pe stradă” și tot atâția consideră că „romii nu ar trebui să fie lăsați să călătorească în străinătate pentru că ne fac de răs”²⁴. O cincime din populația României e de părere că „ar ar trebui să existe localuri sau magazine în care romii să nu fie primiți”²⁵.

Alte grupuri etnice, despre care nu se poate spune că există un nivel scăzut de acceptare din partea majorității însă există cazuri, e drept, mai izolate, de discriminare, sunt maghiarii și evreii. Sursa conflictelor dintre majoritarii români și minoritarii maghiari²⁶ sunt tot mentalitățile, relațiile româno-maghiare, scenariile naționaliste, vehiculate de etnicii maghiari în anumite perioade ale istoriei, dezbaterile privind autonomia Ținutului Secuiesc²⁷. Părerile românilor despre anumite revendicări ale etnicilor maghiari diferă: din sondaje a rezultat o atitudine negativă față de utilizarea limbii maghiare în instituțiile publice (75% dintre români consideră că „maghiarii din România trebuie să folosească în instituțiile publice doar limba română”) și față de asigurarea de către statul român a învățământului superior în limba maternă pentru copiii maghiari (34% sunt de acord, iar 54% nu sunt de acord); dar și o atitudine ușor pozitivă în ceea ce privește asigurarea, de către statul român, a învățământului în limba maternă (clasele I-XII) pentru copiii maghiari (46% sunt de acord, 42% nu sunt de acord, iar 12% nu s-au pronunțat)²⁸. Aceste opinii se conturează pe fondul unor atitudini potrivit cărora „maghiarii din România au suficiente drepturi” (85%), „românii și maghiarii ar trăi mai bine, dacă nu ar fi dezbinați de politicieni” (72%), „interesele maghiarilor din România diferă de cele ale cetățenilor români” (45%)²⁹.

Foarte frecvente sunt cazurile în care CNCD este sesizat de către persoane de diverse etnii, cu privire la încălcarea dreptului de acces la toate locurile și serviciile destinate folosinței publice. Astfel, unor persoane de etnie romă li s-a interzis accesul în incinta unui club, solicitându-li-se legitimație de acces, în condițiile în care altor persoane nu li s-a solicitat prezentarea unei astfel

²⁴ Centrul de Sociologie Urbană și Regională, *Percepții și atitudini față de fenomenul de discriminare*, beneficiar Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, 2005, p. 10-11, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Sondaje-4/>.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ A se vedea și Gabriel Andreescu, *Națiuni și minorități*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 71-75.

²⁷ Cristian Jura (coord.), *Sistemul complementar de protecție a drepturilor omului și de combatere a discriminării în România*, Brașov, Editura Universității Transilvania, 2004, p. 90-92, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Carte-electronica-1/>.

²⁸ Centrul de Sociologie Urbană și Regională, *Percepții și atitudini față de fenomenul de discriminare*, beneficiar Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, 2005, p. 11, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Sondaje-4/>.

²⁹ *Ibidem*.

de legitimații. Conform art. 2 alin. 3 al acestei ordonanțe, prevederile, criteriile sau practicile aparent neutre, care dezavantajează anumite persoane, pe baza criteriilor de discriminare, față de alte persoane sunt discriminatorii, în afara cazului în care aceste prevederi, criterii sau practici sunt justificate obiectiv de un scop legitim, iar metodele de atingere a aceluși scop sunt adecvate și necesare. În cauză, CNCD a reținut săvârșirea unui act discriminatoriu, deoarece, deși s-a invocat un criteriu aparent neutru (deținerea legitimației de acces), impunerea acestuia a condus, în practică, la dezavantajarea persoanelor de etnie romă față de alte persoane de naționalitate română, ceea ce a condus la încălcarea art. 2 alin. 3 și art. 10 lit. f din O. G. nr. 137/2000 republicată³⁰. În plus, s-a comis și o contravenție întrucât, conform art. 10 lit. f din aceeași ordonanță, dacă fapta nu intră sub incidența legii penale, discriminarea unei persoane fizice, a unui grup de persoane din cauza apartenenței acestora ori a persoanelor care administrează persoana juridică la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, respectiv din cauza convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză prin „refuzarea accesului unei persoane sau unui grup de persoane la serviciile oferite de magazine, hoteluri, restaurante, baruri, discoteci sau de orice alți prestatori de servicii, indiferent dacă sunt în proprietate privată ori publică” constituie contravenție. De asemenea, într-o altă cauză, a fost considerată discriminare indirectă refuzul accesului unor persoane de etnie romă în incinta unui ștrand, pe motivul că „alții ca voi au făcut probleme”. Această argumentație nu poate fi considerată ca fiind justificată obiectiv de un scop legitim, așa cum cere art. 2 alin. 3 din O.G. nr. 137/2000, deoarece „se bazează, în mod exclusiv, pe o prezumție arbitrară ce lasă a se înțelege că o anumită categorie de persoane are un comportament *per se* anti-social”³¹.

Asociația Romani CRISS a demarat o acțiune prin care a arătat cum, ca urmare a calamităților naturale, s-a propus măsura de strămutare și reconstrucție a locuințelor ce aparțineau unor familii de romi, scop pentru care au fost întocmite 19 fișe tehnice. În urma unui memoriu înaintat de un grup de cetățeni, care solicitau ca viitoarele construcții ale persoanelor de etnie romă să nu fie amplasate în vecinătatea caselor lor, Consiliul local nu a mai adoptat nicio hotărâre cu privire la soarta acestora. Analizând conținutul acestui memoriu, adresat Consiliului local și Prefectului, CNCD a reținut că acesta avea un vădit caracter discriminatoriu, întemeiat pe criteriul etnic. Autorii memoriului susțineau că nu aveau nimic împotriva acestor persoane (n.n. romii), dar că amplasarea acestor construcții în cartierul respectiv ar afecta modul de viață al comunității și, în consecință, comportamentul acesteia față de romi (ex: „nu suntem obișnuiți...să trăim în vecinătatea unor asemenea cetățeni, „halul în care

³⁰ Hotărârea CNCD nr. 67/19.05.2010, <http://www.cncd.org.ro/hotarari/Hotarari-2010-5/>.

³¹ *Ibidem*.

arată locuințele”, „fac dese chefuri”, „bătăi” etc.) Un alt argument, folosit pentru a susține necesitatea neamplasării locuințelor romilor în vecinătatea sau în mijlocul comunității respective, a fost prevenirea conflictelor care „inerent, ar apărea între comunitatea lor și cea a noastră”. CNCD a reținut că memoriul părților reclamate, adresat autorităților publice, intră sub incidența art. 2 alin. 5 din O. G. nr. 137/2000, conform căruia „constituie hărțuire și se sancționează contravențional orice comportament pe criteriu de rasă, naționalitate, etnie, limbă, religie, categorie socială, convingeri, gen, orientare sexuală, apartenență la o categorie defavorizată, vârstă, handicap, statut de refugiat ori azilant sau orice alt criteriu care duce la crearea unui cadru intimidant, ostil, degradant ori ofensiv”. Mai mult decât atât, acțiunea respectivă aduce atingere demnității persoanelor, aparținând comunității etnice a romilor din localitate, și încalcă principiul constituțional al egalității în drepturi a cetățenilor³².

Într-o altă cauză, Centrul Romilor pentru Politici de Sănătate Sastipen a arătat că unei persoane de etnie romă, însărcinată în luna a doua, i-a fost refuzată sistematic efectuarea unui consult de specialitate la secția de Obstetrică-Ginecologie a spitalului din localitate, aducându-se atingere demnității personale prin folosirea unor cuvinte jignitoare la adresa originii sale etnice. Negând aceste afirmații, pârâtul, medic ginecolog, a afirmat că persoana în cauză nu a prezentat un bilet de trimitere sau solicitare de internare. Reținând că aceste susțineri ale medicului ar putea avea un caracter obiectiv, CNCD a supus analizei și alte aspecte ale cauzei: „Faptul că petenta nu a solicitat niciodată internarea în spital sau efectuarea de analize medicale nici la medicul de familie, nici la policlinică ori camera de gardă, pune în discuție întrebarea în ce măsură o asemenea susținere este pertinentă în raport cu o persoană aflată într-o situație medicală aparte (stare de graviditate), care face parte din comunitatea romă și care se plasează într-o situație de dezavantaj socio-economic sau educațional în raport cu majoritatea populației. Or, aceeași întrebare se poate ridica inclusiv în ceea ce privește o persoană care aparține majorității populației, care nu are cunoștințe de a evalua din punct de vedere medical situația sa particulară și, în mod special, necesitatea unei internări medicale sau efectuării unor expertize medicale pe care să o solicite în mod expres unui medic curant sau unui serviciu de urgență. O asemenea argumentație pune în discuție inclusiv dreptul oricărui pacient de a fi informat corespunzător cu privire la îngrijirile medicale ce i se acordă și care se presupun a fi asigurate „la cea mai înaltă calitate de care societatea dispune”, astfel cum a statuat legiuitorul român în Legea nr. 46/2003”³³. Consiliul a fost de părere că partea reclamată a avut un comportament care a condus la crearea unui cadru intimidant sau ofensiv pentru reclamantă, comportament care a fost

³² Hotărârea CNCD nr. 107/09.06.2010, <http://www.cncd.org.ro/hotarari/Hotarari-2010-5/>.

³³ Hotărârea CNCD nr. 149 din 07.07.2010, <http://www.cncd.org.ro/hotarari/Hotarari-2010-5/>.

determinat, explicit sau implicit, de originea sa etnică, intrând, astfel, sub incidența prevederilor art. 2 alin.5 din O.G. nr. 137/2000.

O altă etnie, supusă discriminării, este etnia maghiară. Într-o cauză, petentul, aparținând etniei maghiare, susținea că postarea pe pagina de internet a Primăriei Municipiului Târgu-Mureș (www.tirgumures.ro) a unor informații de interes public (de exemplu, hotărâri ale Consiliului local, procese verbale ale Adunării Consiliului local, numere ale periodicului de informații *Monitorul Primăriei Târgu-Mureș*, comunicate de presă), exclusiv în limba română reprezintă acte de discriminare la adresa cetățenilor maghiari. În apărarea sa, reclamatul considera că Primăria în cauză a respectat obligația de informare a cetățenilor maghiari prin *Monitorul Primăriei Târgu-Mureș*, precum și prin cotidianul *Népújság*, care publică ordinea de zi a ședințelor Consiliului local; de asemenea, reclamatul considera că niciun text de lege nu obligă autoritatea publică locală la aducerea la cunoștință publică a actelor la care se face referire în petiție, pe site-ul instituției. Analizând circumstanțele cauzei, Colegiul Director al CNCD a constatat că postarea unor informații de interes public pe pagina oficială de internet a Primăriei Târgu-Mureș, exclusiv în limba română, având în vedere compoziția etnică a municipiului respectiv, constituie un tratament discriminatoriu, potrivit art. 2 alin. 1, coroborat cu art. 10 lit. h din O.G. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, republicată, și a decis, în consecință, sancționarea primarului municipiului Târgu-Mureș, în calitate de reprezentant legal al Primăriei, cu amendă contravențională în valoare de 400 RON³⁴.

Un alt drept, a cărui încălcare a fost frecvent invocată în acte/fapte de discriminare, este accesul la educație, fiind semnalate cazuri de segregare a copiilor romi în școli din România³⁵. Un astfel de caz, sesizat de Romani CRISS, a fost semnalat într-o școală din localitatea Cehei-județul Sălaj, unde copiii romi învățau separat de copiii majoritari în clasele V – VIII ale școlii din localitate. Ocupându-se de investigarea acestui caz și ascultând opiniile autorităților locale, ale părinților și copiilor romi, precum și opiniile copiilor majoritari și ale cadrelor didactice din localitatea respectivă, privind tratamentul diferențiat și injust față de copiii romi, asociația Romani CRISS a sesizat Ministerul Educației și Cercetării, precum și Inspectoratul Școlar Județean – Sălaj, solicitând punctul de vedere oficial al acestor instituții, cu privire la situația existentă la Școala

³⁴ Hotărârea CNCD nr. 94 din 02.06.2010, <http://www.cncd.org.ro/hotarari/Hotarari-2010-5/>.

³⁵ A se vedea Mădălin Morteau, Dezideriu Gergely, *Romii din România: o perspectivă de ansamblu social-culturală și juridică*, în Ciprian I. Necula (coord.), *Combaterea discriminării: eficiența inițiativelor guvernamentale și neguvernamentale*, București, Ars Docendi, 2004, p. 55-73.

Generală din localitatea Cehei³⁶. În consecință, Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului a oferit Romani CRISS următorul răspuns: „... direcția generală... a solicitat ISJ Sălaj informații suplimentare pentru clarificarea aspectelor semnalate... În consecință, s-a format o comisie care s-a deplasat la fața locului” și care, „prin coroborarea informațiilor obținute astfel, cu baza materială de care dispune școala la acest moment, cu concursul autorităților locale, au fost luate următoarele măsuri pentru ameliorarea condițiilor de studiu pentru copiii din Cehei, în raport cu situația anterioară datei de 28.02.2003: începând cu 01.04.2003, s-a introdus cursa specială pentru transportul copiilor pe ruta Pusta-Veche – Cehei, pentru ambele schimburi; din 15.03.2003, clasele a VI-a și a VII-a, cu un număr de 35 de elevi romi, învață în clădirea principală alături de elevii români; s-a demarat proiectul de „recuperare școlară” pentru adulți și adolescenți la Pusta-Veche; acoperirea cu cadre calificate a posturilor didactice din școală (din 16 cadre didactice, 14 sunt calificate); s-a dispus recondiționarea urgentă a clădirii anexă; a fost demarat proiectul de educație interculturală la Școala Gimnazială din Șimleu”³⁷. De asemenea, se preciza că: „... în momentul de față, dat fiind că spațiul destinat învățământului impune activitatea didactică divizată pe două schimburi, baza materială de care dispune școala este la dispoziția întregului corp profesoral și a întregului efectiv de elevi, fără discriminare...”³⁸. Adresând o plângere către CNCD, cu privire la cazul Cehei, asociația Romani CRISS a obținut următorul răspuns: „... în urma analizei acesteia (a plângerii adresate – n.n.), (Colegiul director) a dispus prin Hotărârea nr. 218/23.06.2003 că: 1. Faptele prezentate constituie discriminare, conform art. 2 alin. 2 din O.G. 137/2000...; 2. Măsura sancționării cu avertisment va fi aplicată Școlii Generale Cehei”³⁹.

Într-un alt caz, în satul Voia (Pătroaia Gară), clasa a V-a B a școlii generale, care era formată numai din elevi de etnie romă, era separată de celelalte clase, în sensul că acei elevi aveau „sala de clasă” în clădirea grădiniței, în sala de spectacole. Făcând investigații la fața locului, Colegiul director a constatat că separarea clasei a V-a B, în altă construcție decât cea a școlii, nu era de natură discriminatorie, deoarece și în celelalte clase existau elevi aparținând acestei etnii, atât din satul Voia (Pătroaia Gară), cât și din Pătroaia Vale. Directorul școlii investigate a fost, totuși, sancționat cu amendă contravențională în valoare de 5 milioane de lei, întrucât a refuzat să dea informații și explicații și să asigure sprijinul și condițiile necesare bunei desfășurări a investigației,

³⁶ A se vedea Dezideriu Gergely, *Anti-discrimination Legislation in Romania: Moving Toward Enforcement and Implementation*, în Public Interest Law Initiative, *Separate and Unequal*, Columbia University Budapest Law Center, Budapest, Hungary, 2004, p. 93-95.

³⁷ Răspunsul Ministerului Educației, Cercetării și Tineretului – Direcția Generală pentru Învățământ și Limbile Minorităților, nr. 31723/04.06.2003; Romani CRISS, Newsletter, no. 19, 9 iunie 2003, disponibil la adresa web www.romanicriss.ro.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Hotărârea CNCD nr. 218/23.06.2003.

potrivit art. 20 alin. 6 din O.G. nr.137/2000 cu modificările și completările ulterioare⁴⁰.

CNCD a fost sesizat cu privire la atitudinea unor directori ai școlilor generale din orașul Babadag, județul Tulcea, care au refuzat înscrierea în anul școlar 2004-2005 a mai multor copii de etnie turcă. În urma cercetărilor efectuate la școala Mircea cel Bătrân, școala Constantin Brâncoveanu și Inspectoratul Județean Tulcea, s-au reținut următoarele:

- în baza unei adrese, emise de către Inspectoratul Școlar al județului Tulcea, școlile Mircea cel Bătrân și Constantin Brâncoveanu trebuiau să-și repartizeze în mod egal copiii de romi turci, în funcție de preferințele părinților și ale școlii;

- atribuțiile, cu privire la recenzarea copiilor din cele două sectoare, le reveneau celor doi directori, fiecare în cadrul sectorului propriu, și nu inspectoratului;

- la școlile Mircea cel Bătrân și Constantin Brâncoveanu au fost înscriși elevii de etnie turcă din circumscripțiile școlare respective, conform legislației în vigoare și după criteriul distanței față de școală (la școala Mircea cel Bătrân 23,7% copii romi-turci, iar la școala Constantin Brâncoveanu 32,4% copii romi-turci;

- toți elevii, aparținând minorității romilor-turci, pentru care s-au depus cereri de înscriere la cele două școli și care s-au prezentat la școală, au fost înscriși.

Disfuncționalitățile care au apărut ulterior s-au datorat, pe de o parte, analfabetismului părinților și lipsei sau deteriorării certificatelor de naștere ale copiilor, iar pe de altă parte, depunerii unui număr mare de cereri de înscriere cu întârziere, după data de 15 septembrie. Examinând toate actele depuse la dosar, raportul de investigație, precum și dispozițiile legale incidente, Colegiul director a constatat că sesizarea, astfel cum a fost formulată, nu îmbracă forma cerută de O.G. nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, pentru a fi calificată drept faptă cu caracter discriminatoriu. Drept urmare, Colegiul Director a hotărât clasarea dosarului datorită inexistenței faptei de discriminare în cazul analizat⁴¹.

O mare parte dintre plângerile înaintate CNCD de către persoane de diverse etnii (cele mai frecvente fiind însă de etnie romă) sau de reprezentanți ai intereselor acestora au avut ca obiect încălcarea dreptului la demnitate personală, prin afirmații cu caracter discriminatoriu.

Asociația Romani CRISS a înaintat o plângere cu privire la conținutul discriminatoriu al unui articol de presă, publicat în „Academia Cațavencu”, în

⁴⁰ CNCD, *Lupta împotriva discriminării în România. Cadru legal. Hotărâri ale Colegiului Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării*, lucrare editată cu sprijinul financiar al Comisiei Europene, prin programul comunitar de acțiune pentru combaterea discriminării (2001-2006), p. 42.

⁴¹ *Ibidem*, p. 40.

care susținea că mesajul, bazat pe stereotipuri, promovează o imagine negativă ce vizează atingerea demnității și crearea unei atmosfere degradante, umilitoare și ofensatoare, îndreptate împotriva minorității romilor. În apărarea sa, partea reclamată a arătat că respectiva publicație a fost înființată cu scopul explicit de a sancționa, prin umor (negru) și zeflema, viciile societății românești postcomuniste, fiind o revistă-pamflet cu un stil ironic, umoristic, elitist și obiectiv, fără să vizeze atingerea demnității minorității rome. Analizând conținutul articolului de presă incriminat, CNCD a reținut că „apartenența etnică a unei persoane nu poate fi privită ca relevantă în legătură directă cu modul în care o persoană sau o comunitate de persoane exercită o anumită funcție sau cu privire la faptele pe care le săvârșește”⁴². De asemenea, în legătură cu asocierea stereotipă a comunității de romi cu nivelul scăzut de educație sau cu prejudecățile implicite că în rândul comunității a fura este mult mai simplu decât a munci, Consiliul a arătat că „acestea sunt de natură a produce efecte nedorite, în mod gratuit, asupra acestei comunități de persoane, creând un cadru cel puțin ofensiv sub aspectul demnității”⁴³, în sensul arătat de art. 2 alin. 5 din O.G. nr. 137/2000 și a dispus emiterea unei recomandări.

Într-o altă cauză, petentul I. M. a invocat încălcarea dreptului său la demnitate prin modul în care doi angajați din cadrul Primăriei comunei Bujoru, jud. Teleorman, i s-au adresat cu ocazia solicitării de alimente de la persoana cu atribuții în domeniul protecției sociale din cadrul Primăriei. Cu aceeași ocazie, petentul a susținut că a fost lovit, îmbrâncit și că i s-au adresat injurii referitoare la apartenența la etnia romă. Cu privire la atitudinea primei reclamate, CNCD a constatat că nu existau probe care să arate o conduită ce ar reprezenta încălcarea demnității personale a petentului și că acesta nu a putut beneficia de pachet din cauza faptului că nu îndeplinea condițiile legale, iar cu privire la afirmațiile făcute de cel de-al doilea reclamat („țigan împuțit”, „leneș”, „aschimodie”), a reținut că faptele sesizate încalcă dreptul la demnitate, în conformitate cu prevederile art. 15 al O.G. nr. 137/2000, republicată, atitudine sancționată cu avertisment⁴⁴.

CNCD s-a autosesizat cu privire la declarația domnului J., făcută în cadrul ședinței Consiliului Național Secuiesc, desfășurat în localitatea Gheorgheni, care a fost preluată și publicată de către un cotidian local, în data de 16 februarie 2005. În declarație se afirmă următoarele: „În Ungaria trăiesc 10 milioane de oameni, dar numărul acestora ne indică altceva. Trebuie să spun – sper ca nimeni să nu se supere – Ungaria este singura țară, unde, priviți vă rog: Germania este condusă de germani, Polonia este condusă de polonezi, Slovacia este condusă de slovaci... Ungaria este singura țară care pas cu pas devine al

⁴² Hotărârea CNCD nr. 87/02.06.2010, <http://www.cncd.org.ro/hotarari/Hotarari-2010-5/>.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Hotărârea CNCD nr. 40 din 05.05.2010, <http://www.cncd.org.ro/hotarari/Hotarari-2010-5/>.

doilea Israel”. În urma discuțiilor purtate cu domnul J., acesta a afirmat că intenția sa nu a fost să aducă atingere unor categorii sociale constituite pe criteriu etnic, însă afirmațiile sale au fost plasate de ziaristi de la cotidianul respectiv în afara contextului, fiindu-le denaturat sensul. Colegiul Director al CNCND a constatat că atitudinea domnului J., manifestată în public, constituie faptă de discriminare în înțelesul art. 19 din O.G. nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor faptelor de discriminare, potrivit căruia, constituie contravenție „dacă fapta nu intră sub incidența legii penale, orice comportament manifestat în public, având caracter de propagandă naționalist-șovină, de instigare la ură rasială sau națională, orice comportament care are ca scop sau vizează atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptat împotriva unei persoane, unui grup de persoane sau unei comunități și este legat de apartenența acestora la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată ori de convingerile, sexul sau orientarea sexuală a acestuia”. Această faptă a fost calificată ca având caracter discriminatoriu, deoarece valoarea socială, lezată prin sensul dat de afirmația „Ungaria este singura țară care, pas cu pas, devine al doilea Israel”, este demnitatea evreilor⁴⁵. În consecință, CNCND a sancționat fapta respectivă cu amendă.

În calitate de reprezentant unic al minorității romilor în Parlamentul României și de președinte al Partidei Romilor, petentul N. P. a făcut o plângere la CNCND, în care considera că articolele publicate în cotidianul reclamat din datele de 2 și 3 martie 2009 (cu scopul de a modifica denumirea de „rom” în denumirea de „țigăni”), publicate sub titlul „*«Țigan» în loc de «rom»*” și „*De la rom la referendum*” (în principal prin partea introductivă: „Recrudescența infrafracțiunilor comise de țigani în Italia și nu numai, precum și asocierea acestor fapte cu poporul român prezentat ca un popor de violatori, hoți are efecte negative nu numai asupra țării noastre ca imagine, ci și asupra românilor de bună-credință care merg în străinătate să câștige un ban cinstit. S-a ajuns la situații paradoxale, în care România nu mai înseamnă pentru presa și opinia publică din străinătate țara Nadiei Comănești, a lui Constantin Brâncuși sau a lui George Enescu, nu mai este țara cu tradiții și frumuseți tulburătoare, ci o țară de barbari care fură, violează, dau în cap.”), reprezintă un act de instigare la discriminare, rasism și xenofobie, prin afirmațiile discriminatorii, care aduc atingere dreptului la demnitate al persoanelor de etnie romă⁴⁶. Colegiul Director al CNCND a constatat că aceste fapte reprezintă discriminare, conform art. 2 alin. 1 din O.G. nr. 137/2000 și aduc atingere dreptului la demnitate⁴⁷, conform art. 15 al aceleiași ordonanțe, care prevede că: „Constituie contravenție, conform

⁴⁵ CNCND, *Combaterea discriminării în România: Un pas spre egalitate și diversitate*, p. 165, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Carte-electronica-1/>.

⁴⁶ A se vedea Hotărârea CNCND nr. 20 din 04.05.2010, <http://www.cncd.org.ro/hotarari/Hotarari-2010-5/>.

⁴⁷ *Ibidem*.

prezentei ordonanțe, dacă fapta nu intră sub incidența legii penale, orice comportament manifestat în public, având caracter de propagandă naționalist-șovină, de instigare la ură rasială sau națională, ori acel comportament care are ca scop sau vizează atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptat împotriva unei persoane, unui grup de persoane sau unei comunități și legat de apartenența acestora la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată ori de convingerile, sexul sau orientarea sexuală a acestuia”.

Partida Romilor Social Democrată a introdus o plângere la CNCD împotriva revistei România Mare, referitoare la articolul cu titlul „Doctrina social-democrată – Baronul drogurilor”, publicat în data de 23 aprilie 2004. În plângere se preciza că articolul a făcut referire la comunitatea romă astfel: „ocupații onorabile ale ciorilor (cum ar fi prostituția, taxa de protecție)”, afirmație prin care s-ar fi realizat o asociere între imaginea comunității de romi și activități care contravin legii, precum: prostituția și taxa de protecție, asociere care creează o atmosferă ostilă, degradantă, umilitoare sau ofensatoare, îndreptată împotriva acestei comunități. Conform art. 2 alin. 3 din O.G. nr. 137/2000, privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, cu modificările și completările ulterioare, atrage răspunderea contravențională, dacă nu intră sub incidența legii penale, orice comportament activ sau pasiv care, prin efectele pe care le generează, favorizează sau defavorizează nejustificat ori supune unui tratament injust sau degradant o persoană, un grup de persoane sau o comunitate, față de alte persoane, grupuri de persoane sau comunități. Potrivit art. 19 al aceluiași act normativ, constituie contravenție „(...) acel comportament care are ca scop sau vizează atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptat împotriva unei persoane, unui grup de persoane sau unei comunități și legat de apartenența acestora la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială”. CNCD a concluzionat că autoarea, prin modul în care a redactat articolul, a depășit limitele exercițiului dreptului la opinie și a libertății de exprimare⁴⁸, prevăzut de art. 30 alin. 6 din Constituția României, conform căruia, „libertatea de exprimare nu poate prejudicia demnitatea, onoarea, viața particulară a persoanei și nici dreptul la propria imagine” și de alin. 7 al aceluiași articol din legea fundamentală, care prevede faptul că „sunt interzise, prin lege, îndemnul la ură națională, rasială, de clasă sau religioasă și incitarea la discriminare. De asemenea, a fost încălcat art. 1, alin. 2, lit. d, punctul VIII din O.G. nr. 137/2000.

⁴⁸ CNCD, *Lupta împotriva discriminării în România. Cadru legal. Hotărâri ale Colegiului Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării*, lucrare editată cu sprijinul financiar al Comisiei Europene, prin programul comunitar de acțiune pentru combaterea discriminării (2001-2006), p. 50.

Stabilind aceste aspecte, Colegiul Director al CNCD a hotărît sancționarea autoarei articolului cu avertisment⁴⁹.

O bună parte dintre cazurile de discriminare, ajunse în fața CNCD, fie că a fost sesizat de persoane interesate, fie că s-a autosesizat, au fost cazuri de discriminare în sport: scandări cu caracter discriminatoriu la adresa suporterilor sau jucătorilor, afirmații de natură discriminatorie la adresa rasei sau etniei unor jucători de fotbal/hochei etc. Constatând că aceste afirmații au fost de natură să creeze o atmosferă ostilă, degradantă, umilitoare și ofensatoare la adresa suporterilor sau jucătorilor, CNCD a sancționat aceste fapte cu amendă contravențională⁵⁰.

Cazuri frecvente de discriminare etnică se întâlnesc și la angajare și în practica raporturilor juridice de muncă. CNCD a fost sesizat în legătură cu publicarea, pe site-ul www.anunturigratuite.ro, a unor oferte de muncă cu precizarea „exclus romi”. În legătură cu obiectul petiției, reclamata a precizat că site-ul permite oricărui utilizator, prealabil înregistrat, să posteze anunțuri, în mod gratuit, cu respectarea termenilor și condițiilor de utilizare ale site-ului, care prevăd folosirea unui limbaj decent și nevătămarea terților; că există un motor de cautare pentru eliminarea unor cuvinte, dar care nu poate interpreta fraze și că nu poate fi verificat fiecare anunț manual, deoarece s-ar ajunge la blocarea site-ului. Reclamata a mai arătat că anunțul a fost eliminat imediat ce petenta a aflat de acest anunț. De asemenea, reclamata considera că nu este răspunzătoare pentru conținutul informațiilor, conform prevederilor Legii nr. 365/2002, art. 11 alin. 3, art. 12 și art. 13, invocând Hotărârea CNCD nr. 117/27.02.2008 (prin care CNCD s-a pronunțat împotriva celui care a afișat un astfel de anunț și nu împotriva reclamatei). Colegiul Director al CNCD a subliniat faptul că anunțul reprezintă o excludere pe baza apartenenței etnice, care are ca efect restrângerea accesului la un loc de muncă, încadrându-se, astfel, în definiția pe care O.G. nr. 137/2000 o consacră discriminării, fiind sancționată cu avertisment⁵¹. Colegiul a recomandat părții reclamate să depună toate diligențele posibile, ca toate persoanele care postează anunțuri pe pagina de internet să fie identificabile prin modul de înregistrare, pentru a putea fi trase la răspundere civilă, totodată să filtreze, respectiv să șteargă de pe site anunțurile cu caracter discriminatoriu în timpul cel mai scurt posibil⁵².

Într-o cauză asemănătoare, Primăria mun. Sfântul Gheorghe a emis, la data de 10 septembrie 2002, Dispoziția nr. 1374 pentru ocuparea unui post de Inspector în cadrul Biroului de Audit Intern și Dispoziția nr. 1373 pentru

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ CNCD, *Raport de activitate pe anul 2005*, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Rapoarte-5/>; CNCD, *Combaterea discriminării în România: Un pas spre egalitate și diversitate*, p. 65-67, <http://www.cncd.org.ro/publicatii/Carte-electronica-1/>.

⁵¹ Hotărârea CNCD nr. 127 din 07.07.2010, <http://www.cncd.org.ro/hotarari/Hotarari-2010-5/>.

⁵² *Ibidem*.

ocuparea unui post de Inspector de specialitate în cadrul Biroului Patrimoniu. Printre condițiile cerute figurau: domiciliu stabil în Sf. Gheorghe și cunoașterea limbilor română și maghiară. În data de 05.12.2003, în ziarul *Cuvântul Nou* au apărut mai multe anunțuri, privind organizarea, de către Primăria mun. Sf. Gheorghe, de concursuri pentru ocuparea unor posturi în cadrul Bazei de Înot și Recreere: îngrijitor (amenajator), muncitor de întreținere, instructor sportiv de înot, asistent medical și casier. Art. 50 din Legea nr. 188/1999 privind Statutul funcționarilor publici, cu modificările și completările ulterioare, prevede, printre condițiile de ocupare a funcțiilor publice, și cunoașterea limbii române. De asemenea, în vederea asigurării folosirii limbii materne de către cetățenii aparținând minorităților naționale, în raporturile cu autoritățile administrației publice, în conformitate cu prevederile Constituției României, revizuite, și ale convențiilor internaționale la care România este parte, art. 90 din Legea nr. 215/2001 privind administrația publică locală stipulează: „2) În unitățile administrativ-teritoriale în care cetățenii aparținând unei minorități naționale au o pondere de peste 20% din numărul locuitorilor, în raporturile lor cu autoritățile administrației publice locale și cu aparatul propriu de specialitate, aceștia se pot adresa, oral sau în scris, și în limba lor maternă și vor primi răspunsul atât în limba română, cât și în limba maternă. 3) În condițiile prevăzute la alin. (2), în posturile care au atribuții privind relații cu publicul vor fi încadrate și persoane care cunosc limba maternă a cetățenilor aparținând minorității respective. Colegiul a analizat în mod separat situația celor cinci posturi scoase la concurs, având în vedere că era vorba despre atribuții diferite, însă pentru toate posturile se cerea ca și condiție eliminatorie cunoașterea limbii maghiare. Având în vedere că singurele posturi, pentru care legea impunea, ca o condiție imperativă, cunoașterea limbii maghiare, erau cele care presupuneau atribuții în domeniul relații cu publicul, Colegiul director al CNCD a reținut faptul că impunerea condiției cunoașterii limbii maghiare pentru posturile de instructor sportiv de înot, asistent medical și casier se constituie într-o măsură justificată obiectiv de un scop legitim, deoarece în municipiul Sfântul Gheorghe populația maghiară depășește ca pondere 20% din numărul locuitorilor, potrivit art. 90 din Legea nr. 215/2001. Din contră, în ceea ce privește posturile de îngrijitor amenajator și muncitor de întreținere, Colegiul a considerat că impunerea aceleiași condiții reprezintă o îngrădire nelegitimă a posibilității participării la concurs a candidaților care nu cunosc limba maghiară, deoarece aceste două posturi nu implică și relații cu publicul⁵³. În legătură cu cele două dispoziții pentru ocuparea unui post de Inspector în cadrul Biroului de Audit Intern, respectiv Inspector de specialitate în cadrul Biroului Patrimoniu, din data de 10 septembrie 2002, Colegiul le-a calificat ca având un caracter discriminatoriu,

⁵³ *Lupta împotriva discriminării în România. Cadru legal. Hotărâri ale Colegiului Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării*, lucrare editată cu sprijinul financiar al Comisiei Europene, prin programul comunitar de acțiune pentru combaterea discriminării (2001-2006), p. 27.

conform art. 7 alin. 2, din O.G. nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, deoarece participarea la concurs nu poate fi condiționată de existența domiciliului stabil în Sf. Gheorghe, fiindcă prin această măsură se îngreădește dreptul de a concura al acelor persoane care au domiciliul în altă localitate⁵⁴. În consecință, Primăria mun. Sf. Gheorghe a fost sancționată cu avertisment.

În practică, criteriile pe baza cărora a operat discriminarea sunt greu de determinat și dovedit, cunoscându-se, de exemplu, faptul că femeile sunt, de regulă, obiectul unor discriminări multiple. Prin urmare, dimensiunea reală și amploarea fenomenului discriminării, în general, și al discriminării etnice, în special, sunt foarte dificil de surprins doar prin simpla parcurgere a articolelor din presă și a formulărilor din anunțurile de angajare, care sunt cel mai ușor de verificat și, totodată, cele mai frecvente și cele mai evidente acte de discriminare. Nici prin studiul hotărârilor CNCD și a cauzelor aflate pe rol nu se poate întocmi o statistică fidelă realității, deoarece în statisticile CNCD hotărârile apar clasificate conform unui singur criteriu, ori actele/faptele de discriminare, bazate pe un singur criteriu, sunt, în principiu, rare. De asemenea, uneori criteriul etnie este confundat cu cel al rasei sau naționalității, făcând astfel și mai greoaie monitorizarea cazurilor de discriminare etnică. CNCD, fiind însă autoritatea în materia implementării și aplicării principiului nediscriminării, considerăm că hotărârile sale sunt ilustrative și servesc la alcătuirea unei radiografii a acestui „organism” bolnav de discriminare etnică și ură rasială, care este societatea contemporană.

COMBATING ETHNIC DISCRIMINATION: ANTI-DISCRIMINATION LEGISLATION APPLIED BY THE NATIONAL COUNCIL FOR COMBATING DISCRIMINATION

(Abstract)

The adoption of an anti-discrimination legislation was only the first step Romania has made in what would become a long but important process of reforming Romanian society and enforcing the principle of equality. This article explores the history of the legal framework for preventing and combating ethnic discrimination in Romania and illustrates how the law is now implemented and utilized by the National Council for Combating Discrimination (CNCD in Romanian). Featuring some of the most significant decisions of the CNCD in the last decade, this article makes a radiography of the „historical phenomenon” of ethnic discrimination in Romania, knowing the fact that the social category most often subjected to discrimination are Roma.

Keywords: discrimination, ethnicity, equality, dignity, Roma.

⁵⁴ *Ibidem.*

REGIMUL JURIDIC AL CONTRACTULUI DE RENTĂ VIAGERĂ

NICOLAE GRĂDINARU

1.1. Considerații privind contractul.

Contractul de rentă viageră este contractul prin care o parte, numită credentier, înstrăinează un bun sau plătește o sumă de bani unei persoane numită debientier, în schimbul unei prestații periodice în bani, care urmează a i se plăti până la decesul său.

Renta viageră, potrivit art. 1.643 din codul civil, se poate înființa în favoarea uneia sau mai multor persoane, deci pot fi mai mulți credentieri după cum, deși nu se prevede expres, pot fi mai mulți debientieri.

Conform prevederilor art. 1.640 din Codul civil, renta viageră „se poate constitui și cu titlu gratuit prin donațiune între vii sau prin testament”. În asemenea situații, constituirea rentei viagere este supusă condițiilor de fond și formă pentru donații și testament.

Renta viageră, înființată prin donație sau testament, este supusă reducăunii, dacă depășește rezerva succesorală.

Potrivit art. 1.642 din Codul civil, renta viageră se poate înființa „în favoarea persoanei ce a plătit prețul, sau a altei a treia ce nu are niciun drept la rentă. În cazul din urmă, deși întrunește însușirile unei liberalități, totuși nu este supusă formelor stabilite pentru donație”. În astfel de cazuri, de ratele de rentă viageră beneficiază o altă persoană decât cea care a înstrăinat bunul.

1.2. Caractere juridice.

Contractul de rentă viageră este un contract:

- **consensual** (cu excepția faptului când prestația credentierului se referă la un imobil și este necesară forma autentică a contractului), consimțământul exprimat și nevicat fiind suficient pentru valabilitatea contractului;

- **cu titlu oneros, aleatoriu**, deoarece șansa câștig – pierdere pentru ambele părți depinde de un eveniment viitor și nesigur, decesul credentierului – exceptând constituirea rentei prin donație sau testament, în acest caz ar fi o liberalitate. Totuși, potrivit prevederilor art. 1.640 din Codul civil, renta viageră se poate constitui și cu titlu gratuit, prin donație sau testament;

- **sinalagmatic**, fiecare parte își asumă obligații (cu excepția cazului de constituire prin donație și testament);

- **translativ de proprietate, mortis cauza**, când are loc transferul de proprietate (obligația de a da).

1.3. Condiții de validitate.

Fiind translativ de proprietate, contractul de rentă viageră impune ambelor părți condiția capacității depline de exercițiu. Renta viageră este nulă, dacă se face în favoarea unei persoane incapabilă de a primi – art. 1.641 Cod civil.

Conform prevederilor art. 1.644 din Codul civil, contractul de rentă viageră este lovit de nulitate absolută în situația în care, la data încheierii, beneficiarul rentei (credentierul sau terțul beneficiar) era deja mort.

Potrivit prevederilor art. 1.645 din Codul civil, contractul rentei viagere este nul în cazul constituirii rentei în favoarea unei persoane afectate de o boală, din cauza căreia a decedat în intervalul de 20 de zile de la data încheierii contractului. Cauza morții să fie boala existentă în momentul încheierii contractului.

Dacă renta a fost constituită în favoarea mai multor persoane și numai una a încetat din viață în momentul constituirii ori în intervalul de 20 de zile de la data încheierii contractului, contractul rămâne valabil încheiat.

În cazul în care moartea credentierului a intervenit după termenul de 20 de zile, instanța poate constata nulitatea contractului, dacă se face dovada că debentierul avea cunoștința de moartea iminentă a credentierului.

1.4. Efectele contractului de rentă viageră.

Obligațiile *credentierului* constau atât în predarea bunului și în garanția de evicțiune, cât și pentru vicii ascunse.

Obligațiile *debentierului* sunt următoarele:

A. Obligația de plată a rentei, la termenele și în condițiile stabilite prin contract.

Prestația debentierului se numește *rentă viageră*. Quantumul acesteia se stabilește prin voința părților.

Doctrina judiciară admite posibilitatea revizuirii, pe cale judecătorească, a ratelor rentei, ca pe o garanție împotriva riscului deprecierii monedei de plată a contractului.

Conform prevederilor art. 1.641 din Codul civil, renta viageră, constituită prin donație sau testament, poate fi redusă, dacă depășește porțiunea disponibilă, și este nulă, dacă se face în favoarea unei persoane incapabile de a primi.

Potrivit art. 1.648 din Codul civil, debentierul nu se poate elibera de plata rentei, restituind bunul sau suma primită de la credentier, deoarece contractul produce efecte obligatorii, oricât de lungă ar fi viața celui care beneficiază de rentă sau oricât de oneroasă ar fi prestația rentei pentru debentier.

Obligația de plată, asumată de debentier, este patrimonială, astfel încât, în caz de deces al acestuia, ea se transmite moștenitorilor debentierului,

deoarece obligația nu este legată de calitatea personală a decedatului – așa cum este cazul pensiei de întreținere.

Contractul de rentă viageră poate înceta la moartea debirentierului, dacă părțile au convenit prin contract încetarea rentei viagere. În această situație, moștenitorii debirentierului vor datora beneficiarului rentei viagere ratele scadente și neachitate de către debirentier în timpul vieții.

Debirentierul nu este eliberat de obligația plății rentei prin vânzarea bunului și asumarea obligației de plată a rentei de către cumpărătorul bunului, decât dacă credirentierul este de acord cu înlocuirea debirentierului.

Potrivit art. 1.649 din Codul civil, renta se dobândește de credirentier în proporția zilelor pe care le va trăi. Dacă părțile au stipulat în contract ca termenele să se plătească anticipat, atunci se consideră câștigat fiecare termen din ziua în care a fost făcută plata lui.

Conform prevederilor art. 1.647 din Codul civil, în situația neîndeplinirii obligației de plată, credirentierul nu poate să ceară restituirea sumei de bani plătită, sau reintrarea în posesie a bunului înstrăinat. Credirentierul poate solicita *executarea silită* a debirentierului asupra patrimoniului acestuia în vederea obținerii unei sume de bani, care să asigure plata rentei. Instanța poate dispune ca aceste sume să fie depuse la o bancă, cu titlu de capital, pe numele debirentierului, dar în favoarea credirentierului.

Aceste dispoziții, cuprinse în art. 1.647 din Codul civil, privitoare la contractele de rentă viageră, potrivit cărora, în asemenea contracte se poate cere numai executarea silită, trebuie interpretate ca o derogare de la regula prevăzută de art. 1.020-1.021 Cod Civil¹. Această excepție nu împiedică însă părțile contractante să cadă de acord ca, în baza art. 969, combinat cu art. 5 Cod Civil², să prevadă în contract un pact comisoriu, convenind, astfel, asupra posibilității de a cere, în caz de neexecutare a obligației contractuale, rezoluțiunea contractului.

Credirentierul, potrivit art. 1.651 din Codul civil, nu poate să ceară ratele de la termenele expirate, decât dacă justifică existența sa sau existența persoanei în favoarea căreia s-a înființat renta viageră.

B. Obligația de a garanta plata rentei.

Conform art. 1.646, „acela în a cărui favoare s-a înființat, cu titlu oneros, o rentă pe viață, poate să ceară sfărâmarea contractului, dacă înființătorul ei nu

¹ Art. 1.020. Condiția rezolutorie este subînțelesă totdeauna în contractele sinalagmatice, în cazul când una dintre părți nu îndeplinește angajamentul său.

Art. 1.021. Într-acest caz, contractul nu este desființat de drept. Partea, în privința căreia angajamentul nu s-a executat, are alegerea sau să silească pe cealaltă a executa convenția, când este posibil, sau să-i ceară desființarea cu daune-interese. Desființarea trebuie să se ceară înaintea justiției, care, după circumstanțe, poate acorda un termen părții acționate.

² Art. 969. Convențiile făcute au putere de lege între părțile contractante. Ele se pot revoca prin consimțământul mutual sau din cauze autorizate de lege.

Art. 5. Nu se poate deroga prin convenții sau dispoziții particulare, la legile care interesează ordinea publică și bunele moravuri.

dă asigurările stipulate pentru executare”. Această garanție, revenind debirentierului, are caracter continuu, având menirea de a asigura pe credirentier de solvabilitatea sa. În cazul în care acesta nu prezintă garanțiile stipulate pentru asigurarea plății rentei, credirentierul poate solicita **rezoluțiunea** contractului.

În acest caz, ratele de rentă, plătite de debirentier, nu se restituie.

În cazul contractului de rentă viageră oneros, renta viageră este urmăribilă, pe când, în cazul contractului de rentă viageră cu titlu gratuit, renta viageră poate fi declarată neurmăribilă prin convenția părților – art. 1.650 Cod Civil.

1.5. Urmărirea rentei.

Conform dispozițiilor art. 1.650 din Codul civil, numai renta cu titlu gratuit și declarată neurmăribilă de către părți în contract, nu va putea fi urmărită de către creditor, deoarece credirentierul nu a dat nimic în schimbul rentei și, în consecință, nu și-a micșorat patrimoniul.

Dacă renta nu a fost declarată neurmăribilă de către părți, ea va putea fi urmărită de creditor pentru realizarea creanțelor acestora.

Renta viageră, constituită cu titlu oneros, nu va putea fi declarată neurmăribilă de către părți, deoarece aceasta reprezintă echivalentul bunului înstrăinat sau al sumei plătite de către credirentier.

1.6. Încetarea contractului de rentă viageră.

Contractul de rentă viageră încetează prin moartea credirentierului sau a terței personae, beneficiară a rentei.

Renta viageră încetează și prin rezoluțiune.

Datorită caracterului viager al rentei, dreptul la rentă al credirentierului nu se prescrie.

2. Renta viageră agricolă.

2.1. Noțiune.

Renta viageră agricolă a fost instituită prin Legea nr. 247/2005, în scopul concentrării suprafețelor agricole în exploatații eficiente, impuse de necesitatea modernizării agriculturii României și compatibilizării acesteia cu agricultura din țările membre ale Uniunii Europene³.

Renta viageră agricolă reprezintă suma de bani plătită rentierului agricol, care înstrăinează sau arendează terenurile agricole extravilane, aflate în proprietatea sa, ori încheie un acord cu investitorul, cu respectarea prevederilor art. 4 alin. (1)³ din Legea nr. 1/2000, pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și celor forestiere, solicitate potrivit

³ Legea nr. 247/2005, privind reforma în domeniile proprietății și justiției, precum și unele măsuri adiacente, publicată în M.Of. nr. 653/22.07.2005, modificată prin OUG nr. 158/2008 a fost publicată în M.Of. nr. 784/24.11.2008.

prevederilor Legii fondului funciar nr. 18/1991 și ale Legii nr. 169/1997, având siguranța unei surse viagere de venituri garantate de stat⁴.

Renta viageră agricolă este de două feluri:

- renta viageră agricolă care este rezultatul înstrăinării făcute de către o persoană fizică a unei suprafețe de teren către stat, în schimbul unei prestații periodice în bani, care urmează a i se plăti până la decesul său;

- renta viageră agricolă, constituită în baza unui contract de arendă, întocmit de către o persoană fizică, proprietarul unei suprafețe de teren, și stat, în schimbul unei prestații periodice în bani, care urmează a i se plăti până la data expirării contractului.

Cuantumul rentei viagere agricole reprezintă echivalentul în lei a 100 de euro/an pentru fiecare hectar de teren agricol înstrăinat și echivalentul în lei a 50 de euro/an pentru fiecare hectar arendat.

Cuantumul rentei viagere agricole reprezintă echivalentul în lei a 100 de euro/an pentru fiecare hectar de teren agricol situat în extravilan, pentru care rentierul a încheiat acordul cu investitorul.

2.2. Plata rentei.

Plata rentei se face în lei, prin raportare la media cursului, calculat de BNR în primul trimestru al anului în care plata trebuie efectuată.

Plata rentei viagere agricole se efectuează de către Agenția Domeniilor Statului, prin mandat poștal, virament bancar sau prin orice altă modalitate, prevăzută de lege.

Pentru suprafețele mai mici de 1 ha, suma plătită va fi proporțională cu suprafața înstrăinată sau arendată, respectiv pentru care s-a încheiat acord cu investitorul.

Renta viageră agricolă, se plătește într-o singură rată anuală, până la data de 31 august a anului următor, celui pentru care aceasta este datorată.

Renta viageră agricolă, plătită de către Agenția Domeniilor Statului, care nu a fost încasată de beneficiari, va fi utilizată pentru reluarea procesului de plată către aceștia sau, în caz de deces, către moștenitorii acestora și după termenul de 31 august al anului următor celui pentru care aceasta este datorată.

Renta viageră agricolă este personală, netransmisibilă și încetează la data decesului rentierului agricol.

În cazul arendării, renta viageră agricolă se plătește, dacă terenul ce face obiectul rentei este arendat continuu, întreg anul calendaristic.

În cazul în care contractul de arendare încetează, renta viageră agricolă se va plăti în anul următor, doar dacă rentierul încheie, în maximum 30 de zile de la încetare, un nou contract, considerându-se astfel continuitate în arendare.

⁴ Pentru terenurile preluate de stat, de pe care investițiile au fost vândute cu respectarea legii, foștii proprietari pot opta pentru alt amplasament, acceptat de aceștia, sau pentru despăgubiri plătite fie de către investitor, fie de către stat.

Renta viageră agricolă încetează la data la care terenurile însumate, depășesc 10 ha.

După decesul rentierului, moștenitorii vor încasa ultima rată scadentă la data decesului, într-o singură rată anuală, în primul trimestru al anului următor celui pentru care se datorează renta, pe baza actelor doveditoare, privind calitatea de moștenitor, a certificatului de deces în original, precum și a carnetului de rentier agricol al defunctului⁵.

Vechea reglementare prevedea că, după decesul rentierului, moștenitorii vor încasa ultima rată scadentă la data decesului, în cel mult 3 luni după deces, pe baza certificatului de moștenitor și al carnetului de rentier agricol, și care a fost modificată și precizează că, *în cazul decesului rentierului, moștenitorii vor încasa renta până la data de 31 august a anului următor celui pentru care aceasta se datorează, pe baza actelor doveditoare privind calitatea de moștenitor, a certificatului de deces în original, precum și a carnetului de rentier agricol al defunctului*⁶.

Rentierul agricol.

Conform prevederilor art. 9 din Legea nr. 247/2005, rentierul agricol trebuie să îndeplinească următoarele condiții cumulative:

- este persoană fizică în vârstă de peste 62 de ani;
- deține în proprietate până la 10 hectare de teren agricol și înstrăinează prin acte între vii sau arendează terenuri agricole.

Rentierul agricol este persoana fizică în vârstă de peste 62 de ani, care nu are și nu va deține în proprietate, cumulate în timp, mai mult de 10 ha de teren agricol extravilan, pe care le înstrăinează prin acte între vii sau le

⁵ În derularea procedurii de plată a rentei viagere agricole, Agenția Domeniilor Statului se confrunta cu situații deosebite, neprevăzute, care permiteau plata, în primul trimestru al anului următor, doar moștenitorilor rentierilor decedați în anul pentru care se efectuează plata. În cazul în care rentierul decedea în perioada plății, rezultă că moștenitorul acestuia ar avea de încasat, pe lângă această tranșă, și pe cea calculată din anul decesului; având în vedere constatarea acestui vid legislative, referitor la situația moștenitorilor rentierilor decedați în perioada de plată, pentru deblocarea situației create se impunea eliminarea sintagmei „ultima rată”, precum și unificarea termenelor de plată atât în cazul rentierilor, cât și, în caz de deces, al moștenitorilor acestora, ținând cont de faptul că, majoritatea contractelor pentru care se solicită rentă sunt contracte de arendare, care suferă modificări periodice, generate, în principal, fie de neîndeplinirea obligațiilor contractuale, fie de cauze fortuite; este necesară eliminarea în regim de urgență a obligației prezentării noului contract în termenul limitativ de 30 de zile, atâta vreme cât acesta se încheie în interiorul termenului, iar scopul legii, de comasare a terenurilor, a fost îndeplinit, având în vedere faptul că, potrivit legii, renta reprezintă o sursă viageră de venituri garantate de stat, de care ar trebui să beneficieze atât cei cărora li s-a reconstituit dreptul de proprietate, fiindu-le emise titluri, cât și cei cărora, neputându-li-se elibera titluri, au optat pentru despăgubiri plătite de către investitori; se impune, în regim de urgență, acordarea nediscriminatorie a dreptului la rentă, în considerarea faptului că aceste probleme vizează interesul public și constituie situații extraordinare; toate acestea au fost reglementate prin O.U.G., nr. 158/2008.

⁶ O.U.G., nr. 158/2008 a fost publicată în M. Of., nr. 784/24.11.2008.

arendează, total ori parțial, primind de la Oficiul Național de Rentă Viageră Agricolă carnetul de rentier agricol.

Rentierul agricol este și persoana fizică în vârstă de peste 62 de ani, căreia i s-a validat cererea de reconstituire a dreptului de proprietate, potrivit legilor fondului funciar, și optează pentru despăgubirile plătite de către investitor, încheind cu acesta un acord.

Rentierul agricol este și persoana pensionată pe caz de boală, gradele I și II, care, chiar dacă nu a împlinit vârsta de 62 de ani, își dovedește incapacitatea de a munci, cu decizie de la comisia de expertiză medicală, pe care o va prezenta în fiecare an la vizarea carnetului de rentier, cu excepția celei ce aparține categoriei persoanelor care nu mai sunt supuse examenului anual, iar în decizie se consemnează «nerevizuibil», și care înstrăinează prin acte între vii, arendează terenuri agricole extravilane, aflate în proprietate sau încheie acord cu investitorul.

Rentierul agricol primește, de la Oficiul Național de Rentă Viageră Agricolă, carnetul de rentier agricol.

Pentru a deveni rentier pot fi înstrăinate sau arendate numai terenurile care, după anul 1990, nu au făcut obiectul altei înstrăinări prin acte între vii.

Dovada înstrăinării se face prin actul de înstrăinare, încheiat în formă autentică, iar dovada arendării se face prin contractul de arendă, întocmit cu respectarea Legii arendării nr. 16/1994⁷.

Dovada încheierii acordului se face prin prezentarea actului încheiat în formă scrisă. Acordul va fi înregistrat la comisia județeană, care a validat cererea de reconstituire, și devine titlu executoriu pentru plata prețului, dacă investitorul nu își respectă obligația de plată în termenul convenit. Din momentul înregistrării acordului, opțiunea părților este definitivă, și ele nu mai pot opta pentru alte forme de reconstituire și, respectiv, despăgubire.

Proprietarii se vor putea adresa statului, în condițiile dispozițiilor legale, privind acordarea de despăgubiri de către acesta, doar pentru acoperirea valorii investițiilor preluate de stat odată cu terenul pe care l-au avut în proprietate.

Proprietarii căsătoriți pot deveni rentieri agricoli și prin înstrăinarea și arendarea terenurilor agricole, care sunt bunuri comune, dacă cel puțin unul dintre ei are vârsta de 62 de ani. În acest caz, carnetul de rentier agricol se eliberează pe numele soțului care întrunește condițiile menționate.

⁷ Legea nr. 16/1994, privind arenda, publicată în M.Of. nr. 91/17.04.1994, modificată prin Legea nr. 58/1995 publicată în M.Of. nr. 124/27.06.1995, modificată prin Legea nr. 65/1998, publicată în M.Of. nr. 126/26.03.1998, modificată prin Legea nr. 157/2002, publicată în M.Of. nr. 850/25.11.2002, modificată prin Legea nr. 350/2003 publicată în M.Of. nr. 526/22.07.2003, modificată prin Legea nr. 247/2005, publicată în M.Of. nr. 653/22.07.2005, modificată prin Legea nr. 223/2006, Legea nr. 20/2008, publicată în M.Of. nr. 170/05.03.2008.

Oficiul Național de Rentă Viageră Agricolă.

Oficiul Național de Rentă Viageră Agricolă a fost înființat ca direcție în cadrul Agenției Domeniilor Statului. El conduce, organizează și coordonează activitatea de aplicare a prevederilor din prezentul titlu.

În fiecare județ se organizează birouri ale Oficiului Național de Rentă Viageră Agricolă. Acestea țin evidența rentierilor agricoli din județul respectiv, eliberând carnetul de rentier agricol.

Atribuțiile, regulamentul de organizare și funcționare ale Oficiului Național de Rentă Viageră Agricolă și ale birourilor județene se stabilesc prin ordin al Ministrului agriculturii, pădurilor și dezvoltării rurale.

Fondurile necesare pentru plata rentei viagere agricole se asigură de la bugetul de stat, prin bugetul Ministerului Agriculturii, Pădurilor și Dezvoltării Rurale. Plata rentei viagere agricole se efectuează prin birourile județene de rentă viageră agricolă, pe baza carnetului de rentier agricol.

THE LEGAL NATURE OF LIFE ANNUITY CONTRACT

(Abstract)

The life annuity contract is the contract by which a party, called *the person who grants the annuity*, sells a good or pays an amount of money to another party, called *annuity*, in exchange for a periodic installment, which is to be paid until his death.

According to article 1.643 of the Civil Code, the life annuity contract may be established in favor of one or several persons, and therefore there may be several persons who grants the annuity as well as several annuitants, although in relation to the latter there is no specific provision on this point.

Pursuant to article 1.640 of the Civil Code, the life annuity „may be established free of charge by means of an *inter vivos* donation, or by will”. In such situations, the establishment of the life annuity is subject to the same substantive and formal conditions as for donations and wills.

According to article 1642 of the Civil Code, the life annuity may be established „in favor of the person who paid the price, or of a third person who has no right to the life annuity”.

In the latter case, although similar to a gratuitous contract, it is not subject to the formal requirements of the donation. In such cases, the installments of the life annuity benefit to another person than the seller of the good.

Keywords: annuity, donation, testament, credentier, debirentier.

EFICIENȚA ACTIVITĂȚII FIRMELOR GLOBALE ÎN SCHIMBURILE INTERNAȚIONALE

ION ROȘU HAMZESCU, LUIZA NĂSTASE

1. Firmele globale și rolul lor în creșterea economică.

Firmele globale integrează producția la nivel internațional, jucând, astfel, un *rol central în creșterea economică*. Ele sunt principalii factori în dezvoltarea și răspândirea tehnologiei, considerată a fi un important determinant al competitivității internaționale și al progresului națiunilor. Firmele globale contribuie la formarea de capital, furnizează pregătirea profesională și îndeplinesc un rol important în comerț, jucând rolul de pivot în organizarea activităților economice internaționale, susținând bunăstarea economică și socială a țărilor gazdă, precum și a celor de origine.

Țările gazdă văd firmele globale ca pe o sursă suplimentară de investiții, tehnologie, inovație, angajare, modernizare a managementului, calificare a forței de muncă, creștere a puterii concurențiale naționale, care să ducă, astfel, la o mai mare integrare în economia mondială și la oportunitatea unor noi piețe de export, precum și venituri din încasări și taxe. Cu toate că firmele transnaționale pot aduce un mare aport la dezvoltarea țării gazdă, ele pot înăbuși dezvoltarea indigenă, printr-o varietate de practici de afaceri, care pot afecta în sens opus întreprinderile autohtone.

Firmele globale au propriile lor obiective pe termen lung, când întreprind operații peste frontiere. Majoritatea guvernelor au redus sau au eliminat restricțiile asupra investițiilor directe spre interior și au introdus noi stimulente fiscale sau de altă natură, pentru a le atrage. Înainte de a investi într-o anumită țară, firmele iau în considerare o serie de elemente, precum: mărimea și creșterea pieței locale sau regionale, localizări alternative, costurile de producție și climatul general de investire. În practică, 80% din investițiile străine directe sunt îndreptate spre țările dezvoltate. Țările în curs de dezvoltare – gazdă – se confruntă cu o provocare de natură politică, privind creșterea atractivității lor ca localizare pentru investițiile străine directe, precum și în ceea ce privește asigurarea că, astfel de investiții contribuie la îndeplinirea obiectivelor lor naționale de dezvoltare.

Mărimea și structura activităților generatoare de valoare adăugată, din străinătate, ale unei firme globale, vor depinde de satisfacerea progresivă a patru condiții. Ele sunt:

- ✚ *posesia de avantaje de proprietate*, notate cu „O”. Acestea sunt active tangibile/intangibile, create sau câștigate de firma străină și care îi conferă acesteia un avantaj față de firmele indigene din țara gazdă. Sunt active specifice firmei, real transferabile, atât în cadrul ei, cât și la distanță;
- ✚ *avantaje de internalizare* („I”). Acestea sunt avantaje ce rezultă din controlul ierarhic; exprimă modul de folosire a avantajelor „O”; arată de ce firma preferă investițiile directe străine și nu licențierea. Deci, cu alte cuvinte, acestea arată circumstanțele în care firmele păstrează, sub control propriu, folosirea în străinătate a avantajului lor, mai degrabă decât să extindă asupra firmelor indigene acest drept de folosire a activului lor intangibil;
- ✚ *avantaje de localizare* („L”) – sunt variabile ce determină alegerea unei anumite locații pentru producția în străinătate; explică de ce firma preferă investițiile străine directe și nu exportul; se referă la caracteristicile țării gazdă.
- ✚ *compatibilitatea strategiei de marketing*, pe termen lung, cu producția în străinătate.

Aceste avantaje, „O”, „I” și „L” sunt, de fapt, tipuri de factori ce determină activitatea firmei globale.

Companiile globale sunt motivate – la fel ca și societățile naționale – în primul rând, de ceea ce ele percep a fi în interesul pretendenților lor nereziduali (angajați, manageri și acționari) și nu neapărat în interesul comunității mai largi din care aceștia fac parte. Scopul lor va fi *maximizarea profitului* (în relație cu capitalul investit) sau *maximizarea avuției firmei* (dacă privim firma ca pe o colecție de active). În prezent, multe dintre firmele globale urmăresc obiective pluraliste și multe se angajează în investiții ce combină caracteristicile tipurilor de activitate pe care le putem identifica. În general, putem identifica *patru tipuri de activități ale companiilor globale*. Acestea sunt:

A. Activități pentru căutarea resurselor. Firmele, care au ca activitate principală căutarea de resurse, investesc în străinătate pentru a obține resurse (particulare și specifice), la costuri mai scăzute decât le-ar putea obține în țara lor de origine. Motivația pentru investire este de a face întreprinderea investitoare mai profitabilă și competitivă în cadrul piețelor pe care le aprovizionează sau intenționează să le aprovizioneze. Majoritatea sau, uneori, totalitatea producției filialelor căutătoarelor de resurse este exportată¹. Există trei categorii principale de firme căutătoare de resurse:

a) *Cele care caută resurse fizice.* Această categorie include producătorii primari și întreprinderile manufacturiere, atât din țările dezvoltate, cât și din țările în curs de dezvoltare, care sunt determinate să se angajeze în investiții străine directe, din motive precum minimizarea costurilor și siguranța surselor de ofertă. Resursele

¹ Cuyvers Ludo, De Beule Filip, *Transnational Corporations and Economic Development*, 2005, p. 98.

căutate includ minerale, materii prime și produse agricole. Unele corporații, din domeniul serviciilor, își concentrează investițiile în străinătate în exploatarea resurselor legate de localizare. O trăsătură a acestui prim tip de activitate este că, de regulă, implică o cheltuială semnificativă de capital.

b) *Cele care caută forță de muncă necalificată sau semicalificată, ieftină și bine motivată.* Acest tip de investiții este întreprins, de regulă, de firmele manufacturiere și de servicii, din țări unde costurile reale ale forței de muncă sunt mari și care înființează filiale în țări unde costurile reale ale forței de muncă sunt mai scăzute, pentru a realiza pentru export produse intermediare sau produse finite, intensive în forța de muncă. Frecvent, pentru a atrage astfel de investitori, țările gazdă au înființat zone libere de comerț sau pentru prelucrare pentru export.

c) *Nevoia firmelor de a obține abilitate tehnologică, management sau expertiză de marketing, priceperi organizaționale.* Ele pot fi alianțe de colaborare, încheiate de companiile coreene, taiwaneze sau indiene cu firme din UE sau SUA, în sectoare tehnologice de vârf; filiale executive de cercetare, înființate de firme americane în Regatul Unit; posturi de cercetare-dezvoltare, stabilite în Japonia de către companii engleze, acționând în domeniul produselor chimice.

B. Activități pentru căutarea de piețe. Este vorba despre firme globale, ce investesc într-o anumită țară/regiune, pentru a furniza bunuri și servicii pe piețele acestor țări sau din țări vecine. În multe cazuri, unele sau chiar toate aceste piețe au fost aprovizionate, mai întâi, prin export de către compania investitoare care, fie din cauza tarifelor sau a altor bariere, impuse de țările gazdă (care duc la creșterea prețului), fie din cauza mărimii piețelor (care justifică acum producția locală), nu le mai ofertează acum, pe această cale. Uneori, totuși, o firmă poate căuta să înlocuiască exporturile sale către o piață străină cu investiția într-o țară terță și exportă către acea piață din țara terță.

Căutătorii de piețe pot realiza investiții pentru a susține sau a proteja piețele existente sau pentru a exploata noi piețe. Pe lângă mărirea pieței și perspectivele ei de creștere, există patru motive principale care pot determina firmele să se angajeze în investiții de căutare de piețe. Acestea sunt:

- *Principalii lor furnizori sau clienți și-au creat facilități de producție în străinătate și pentru a continua afacerile, trebuie să-i urmeze.* Un exemplu de asemenea tip de investiții este acela al celor peste 200 de furnizori japonezi de componente auto, care și-au înființat filiale în SUA sau au constituit societăți mixte cu firme americane, pentru a aproviziona uzinele americane ale principalilor asamblori auto japonezi.
- *Produsele trebuie adaptate la gusturile sau nevoile locale și la resursele indigene.* Dacă firmele globale nu se familiarizează cu limba locală, obiceiurile de afaceri, cerințele legii și procedurile de marketing ale țării gazdă, ele vor fi dezavantajate în ceea ce privește vânzarea de bunuri de consum, ca și în ceea ce privește oferirea de produse intermediare, precum mașini și utilaje de construcții, servicii financiare etc.

- *Costurile de producție și de tranzacție sunt mai mici prin servirea unei piețe locale dintr-o localizare vecină decât de la distanță.* Firmele care își au originea în țări ce reprezintă piețe importante, se vor angaja în investiții căutătoare de piață și nu firme care sunt în contact cu aceste piețe. În unele cazuri, reglementările guvernamentale, controlul importurilor sau politica comercială strategică pot determina firmele să-și relocalizeze producția.
- *Creșterea companiei.* O firmă poate considera investițiile străine directe ca parte a strategiei de marketing și a producției globale, pentru a avea o prezență fizică pe piețele importante unde operează concurenții ei. Astfel, multe dintre marile firme globale, nu numai că operează prin unități de producție în toate zonele, dar se angajează, din ce în ce mai mult, în activități de cercetare-dezvoltare.

C. Activități pentru căutarea de eficiență.

Motivația investițiilor străine directe ale căutătorilor de eficiență este legată de raționalizarea investițiilor existente, bazate pe resurse sau în căutare de piețe, în așa fel încât, compania investitoare să poată câștiga din guvernarea comună a activităților dispersate din punct de vedere geografic. Astfel de beneficii sunt, mai ales, cele rezultate din economiile de scară și din diversificarea riscurilor, care apar din specializarea peste frontiere pe proces sau pe produs, din experiența câștigată ca rezultat al activității desfășurate în medii culturale diferite și din oportunități de arbitraj asupra costului și prețului în cadrul schimburilor efectuate. Intenția firmei căutătoare de eficiență este de a obține un avantaj din diferențele de dotări factoriale, cultură, aranjamente instituționale, sisteme și politici economice, structuri de piață (configurații de sistem economic și politici aferente specifice pentru fiecare țară) prin concentrarea producției într-un număr limitat de localizări, pentru a aproviziona multiple piețe.

Căutătorii de eficiență sunt corporații globale aflate în competiție, pe baza produselor pe care le oferă spre vânzare și pe baza abilității de a-și diversifica activele și capacitățile, prin exploatarea beneficiilor din producție în mai multe țări.

Investițiile de căutare a eficienței sunt de două mari tipuri:

a) *Investiții care caută să obțină un avantaj din diferențele de înzestrare cu factori tradiționali de producție, din punctul de vedere al disponibilității și costului lor în diferite țări.* Aceasta explică diviziunea muncii în cadrul firmelor globale, care produc atât în țări dezvoltate, cât și în țări în curs de dezvoltare, cu activități generatoare de valoare adăugată intensive în capital, tehnologie și informații (concentrate în primele) și cu activități intensive în forță de muncă și resurse naturale (concentrate în ultimele).

b) *Investiții care au loc în țări similare din punctul de vedere al structurilor economice și al nivelurilor veniturilor, și care caută să obțină un avantaj din economiile de scară și din diferențele de gusturi ale consumatorilor.* Dotarea cu factori tradiționali joacă un rol mai puțin important în menținerea investițiilor străine directe în acest caz, în timp ce competențele și abilitățile create, disponibilitatea și calitatea ramurilor industriale de sprijin, natura cererii consumatorilor și politicile macroeconomice și microeconomice ale guvernelor au un rol mai important.

D. Activități pentru căutarea de active strategice sau de abilități.

În această situație vom include acele firme, care se angajează în investiții străine directe, de regulă prin obținerea activelor unei corporații străine, pentru a-și atinge obiectivul lor pe termen lung, în special de a-și menține sau depăși competitivitatea lor internațională. Firmele investitoare implicate pot fi atât companii transnaționale, deja înființate, care urmează o strategie de integrare globală sau regională, cât și investitori străini direcți, aflați la început, care caută să cumpere o putere competițională într-o piață nefamiliară.

Motivul pentru investițiile în căutare de active strategice este să adauge la portofoliul de active existent al firmei investitoare, alte active pe care le percep, fie ca susținând sau întărind poziția lor concurențială, fie ca slăbind-o pe cea a concurenților. Companiile care obțin active strategice urmăresc să capitalizeze beneficiile din proprietatea comună a activităților și abilităților diferite, sau a activităților și abilităților similare din economii și medii potențiale diferite. Beneficiile apar din imperfecțiunile piețelor de produse, pe care optează firmele globale, oportunitățile ce apar deschizând calea corporațiilor de a exploata aceste imperfecțiuni. *Considerațiile strategice pot fi motivul determinant pentru investițiile străine directe*, astfel că, o corporație poate:

- să se angajeze într-o alianță de cooperare cu o alta, pentru a împiedica un concurent să facă astfel;
- să fuzioneze cu unul dintre rivalii ei străini, pentru a-și întări abilitățile față de un rival mai puternic;
- să câștige un grup de furnizori pentru a pune în încurcătură piața unei anumite materii prime;
- să obțină acces la debușeele de distribuție pentru a-și promova mai bine propria marcă de produs;
- să cumpere o firmă ce produce o gamă complementară de bunuri sau servicii pentru a oferi clienților săi o gamă mai diversificată de produse;
- să-și unească forțele cu o firmă locală, în ideea că, astfel, se află într-o mai bună poziție pentru a-și asigura contractele din partea guvernului gazdă, contracte care sunt refuzate concurenților ei, care exportă în acea țară.

Aceste investiții reprezintă o parte în creștere din activitatea globală a firmelor, în particular în cadrul piețelor importante ale lumii, și se concentrează în sectoare manufacturiere, intensive în tehnologie și capital, și în sectoare de servicii intensive în informații. Fiecare *tip de activitate* poate fi **agresiv** – în sensul că firma care investește caută să acționeze proactive, pentru a-și atinge și depăși obiectivele strategice – sau poate fi **defensiv** – în sensul că ea își modifică acțiunile în funcție de cele întreprinse de rivali sau de guvernele străine care îi amenință poziția pe piață².

² Cristian Păun, *Aspecte financiare ale relațiilor economice internaționale*, Editura Luceafărul, 2003.

În literatura de specialitate, din punct de vedere cantitativ, investițiile străine directe se măsoară prin intermediul a doi indicatori: *fluxurile de investiții străine directe* și *stocurile de investiții străine directe*. Prin fluxurile de ISD (FDI flows) se înțeleg sumele aferente investițiilor realizate într-o perioadă de timp. Fluxurile de investiții pot fi de „intrare” (FDI inflows) sau de „ieșire” (FDI outflows). Fluxurile de „intrare” reprezintă sumele aferente investițiilor efectuate într-o țară sau grup de țări, de către firme sau investitori nerezidenți, într-o perioadă determinată de timp, de regulă un an. Fluxurile de „ieșire” constau în investițiile realizate de firme sau investitori rezidenți în străinătate, într-o perioadă determinată de timp, de regulă un an. Fluxurile globale de ISD au fost afectate grav de criza economică și financiară. Intrările au scăzut de la 1.700 de miliarde de dolari, la mai puțin de 1.200 de miliarde de dolari în 2009, cu o recuperare lentă în 2010 (la un nivel de până la 1.400 de miliarde de dolari) și cu un posibil avânt în 2011 (aproape de 1.800 de miliarde de dolari)³.

Companiile transnaționale din țările dezvoltate sunt dominante, atât în amonte (furnizori), cât și în avalul (procesatori, detailiști, comercianți) lanțului valoric al agrobusiness-ului. Participarea firmelor globale în agricultură, sub formă de investiții străine directe, poate duce la transfer de tehnologie, standarde și abilități, precum și un acces mai bun la credite și piețe, astfel încât s-ar putea îmbunătăți productivitatea industriei și economia în ansamblu.

2. Firma globală în producția internațională.

Expansiunea producției internaționale este dirijată de o combinație de factori, care se manifestă diferit pentru industrii și țări diferite. Principalele pârghii sunt: liberalizarea politicilor, schimbarea tehnologică și competiția în creștere. Prima pârghie se referă la *liberalizarea politicilor* și presupune deschiderea piețelor naționale și permiterea tuturor tipurilor de investiții directe străine și aranjamente non-capital. Cea de-a doua pârghie este *schimbarea tehnologică rapidă*, cu costuri și riscuri în creștere, ceea ce reprezintă o solicitare imperativă pentru firme, de a pătrunde pe noi piețe și de a împărți costurile și riscurile. Schimbarea tehnologică, în special costurile în scădere la transporturi și comunicații, a condus la integrări mai eficiente ale operațiunilor la distanță și la transporturi de produse și componente pe întreg globul, în căutarea eficienței. Aceasta contribuie, în special, la *investiții străine directe în căutare de eficiență*, cu implicații importante pentru competitivitatea exporturilor țărilor. Cea de-a treia pârghie, un rezultat al celorlalte două, este *competiția în creștere*. Competiția tot mai acerbă obligă firmele să exploreze noi modalități de creștere a propriei eficiențe, inclusiv prin extinderea posibilității lor de a atinge noi piețe în faze incipiente ale acestora și de a permuta anumite activități de producție pentru reducerea costurilor.

³ UNCTAD (2009), *Assessing the impact of the current financial and economic crisis on global FDI flows*, New York and Geneva.

Corporațiile globale au jucat un rol important în expansiunea exporturilor, chiar dacă în modalități diferite. Creșterea sistemelor internaționale de producție reflectă răspunsul corporațiilor transnaționale la schimbările dramatice din mediul economic global: schimbările tehnologice, liberalizarea politicilor și creșterea competiției. Căderea barierelor din fața tranzacțiilor internaționale permite corporațiilor transnaționale să localizeze diverse părți ale proceselor lor de producție, inclusiv diversele funcții de service în întreaga lume, pentru a profita de avantajul unor diferențe fine de costuri, resurse, logistică și piețe.

În prezent, există aproximativ 82.000 de firme globale, cu 810.000 de filiale străine. Aceste companii străine joacă un rol important și în creștere în economia mondială. De exemplu, exporturile către filialele străine ale firmelor globale sunt estimate la aproximativ o treime din exporturile mondiale totale de bunuri și servicii. Cu toate acestea, statura lor internațională nu le-a izolat de la cele mai grave recesiuni globale. 4,8 % din scăderea stocului de ISD mondiale a fost reflectat în scăderea valorii produsului brut, vânzări și active, precum și în ocuparea forței de muncă a filialelor străine în 2008, un contrast puternic, comparativ cu ratele mari de creștere din 2006 și 2007.

Studiul privind perspectivele investițiilor mondiale (WIPS), realizat de UNCTAD pentru perioada 2009-2011, arată că planurile de investiții străine directe ale companiilor globale au fost afectate, pe termen scurt, de criza economică și financiară globală, atât la nivel de industrie, cât și la nivel de firmă. Aceasta este reflectată de profiturile în scădere, de scăderea investițiilor, de creșterea disponibilizărilor și restructurărilor. Conform estimărilor preliminare ale UNCTAD, rata de internaționalizare a celor mai mari corporații a încetinit semnificativ în 2008, în timp ce profiturile lor globale au scăzut cu 27%.

Cele mai mari companii globale continuă să reprezinte o proporție considerabilă a producției internaționale totale a companiilor globale. Valoarea adăugată a companiilor globale a reprezentat aproximativ 4% din PIB-ul mondial, o cotă care a rămas relativ stabilă din anul 2000. În ceea ce privește compoziția sectorială a primelor companii globale, majoritatea au continuat să fie în industrie. General Electric, Toyota Motor și Ford Motor Company au fost printre cele mai mari. Sectorul primar al corporațiilor – cum ar fi Royal Dutch/Shell Group, British Petroleum Company și ExxonMobil Corporation – s-a clasat pe locuri frunțase, datorită creșterii activelor străine. În ceea ce privește firmele globale din țările în curs de dezvoltare, 7 au fost prezentate în listă, printre care mari companii, cum ar fi Hutchison Whampoa și CITIC Group, precum și producători importanți ca LG Electronics Corporation și Samsung Electronics⁴. Operațiunile corporațiilor financiare au început să fie mai răspândite din punct de vedere geografic. Cu intervenții guvernamentale masive în sectorul bancar și al serviciilor financiare, unele guverne din țările dezvoltate

⁴ UNCTAD, *World Investment Report*, 2009.

au devenit cel mai mare sau unic acționar în mai multe companii globale. Această schimbare dramatică, împreună cu prăbușirea unora dintre cele mai mari companii financiare, va remodela puternic structura investițiilor străine directe în sectorul serviciilor financiare în următorii ani.

Corporațiile transnaționale pot ajuta la creșterea competitivității în țările în curs de dezvoltare și în economiile în tranziție, dar mărirea potențialului lor nu este ușoară. Atragerea de activități ale corporațiilor transnaționale, orientate spre export, este ea însăși o activitate intens competitivă – chiar și țările de succes o pot considera dificil de susținut atunci când salariile cresc și condițiile de piață se schimbă. Sprijinul de politici coerente și consistente este esențial în atragerea activităților orientate către export din partea corporațiilor transnaționale și este esențial ca acesta să fie inclus într-o strategie națională de dezvoltare.

Competitivitatea la export este importantă și provocatoare, dar necesită să fie văzută ca un mijloc care țintește spre un obiectiv – dezvoltarea. Prin legături de capital și din afara capitalului, companiile transnaționale dețin o cotă substanțială a exporturilor într-un număr impresionant de țări în curs de dezvoltare, iar rolul lor acoperă toate sectoarele. În sectorul primar, în afara mineralelor și petrolului, companiile transnaționale pot contribui la dezvoltarea exporturilor în sectoare ca procesarea alimentelor și horticultura. În prelucrare, companiile transnaționale au tendința de a fi lideri în producția orientată către export și marketing, în special pentru produsele cele mai dinamice, pentru care legătura cu rețelele de marketing și distribuție sunt cruciale. Sistemele lor de producție internațională pot lua diferite forme și, pornind de la orientarea spre producție, sistemele bazate pe investiții străine directe implică de la tranzacții intra-firmă între afiliați, până la rețele fără a fi bazate pe capital, orientate spre cumpărarea din partea furnizorilor independenți (similar subcontractărilor internaționale și producției pe bază de contract).

Tranzacționarea tot mai mare a serviciilor oferă noi posibilități pentru exporturi, industria indiană de software fiind, până în prezent, cel mai cunoscut exemplu. Oportunitățile se extind până la servicii de tipul sediilor internaționale, centre de procurare, servicii în colaborare și activități de cercetare și dezvoltare. Odată cu răspândirea lanțurilor de valori globale, în multe activități cu nivel tehnologic mediu și scăzut, corporațiile transnaționale s-au angajat într-un spectru larg de exporturi de produse. În unele segmente, cu nivel tehnologic scăzut, sunt activi și alți actori, iar corporațiile transnaționale își asumă, în plus față de implicarea propriilor lor afiliați, rolul de coordonator al producătorilor locali. În multe activități cu tehnologie complexă, corporațiile transnaționale sunt deosebit de importante, deoarece o mare parte a tranzacțiilor sunt interne sistemului lor de producție internațională.

Firmele globale sunt într-o căutare nelimitată de avantaje vădit competitive prin configurația geografică optimă a activităților lor. Ceea ce deosebește avântul sistemului de producție internațională de operațiunile anterioare ale companiilor transnaționale este, în primul rând, intensitatea

integrării atât la scară regională, cât și la scară globală și, în al doilea rând, accentul pe eficiență al sistemului în general.

De aceea, **piețele globale implică tot mai mult competiția între toate sistemele de producție**, mai degrabă decât între fabrici sau firme, orchestrată de firmele globale. Există trei elemente esențiale ale sistemelor de producție internațională, care sunt critice în acest context: guvernarea, lanțurile de valoare globală și configurația geografică. **Buna guvernare** se preocupă de structura controlului, care determină distribuția geografică și funcțională a activităților de afaceri și asigură coordonarea lor. Buna guvernare are diverse forme; acestea variază de la legături de proprietate (sau capital propriu), care asigură supravegherea managerială directă, până la diverse tipuri de legături non-capital, în care intermediarii independenți anterior – furnizori, producători și comercianți – sunt legați printr-o varietate de relații, ca de exemplu franciza, licența, subcontractarea, contractele de marketing, standardele tehnice comune sau stabile, relațiile de afaceri bazate pe încredere. Cel de-al doilea element îl reprezintă activitățile de organizare și distribuție a producției, ceea ce este cunoscut sub denumirea de **lanțul valorii globale**. El se extinde de la dezvoltarea tehnologică, trecând prin producție, până la distribuție și marketing. Lanțurile de valori devin fragmentate, deoarece funcțiile afacerilor sunt diferențiate în activități tot mai specializate. În multe industrii, companiile transnaționale au început să aibă tendința de a se concentra mai mult pe funcțiile de cunoaștere profundă și mai puțin pe funcțiile lanțului de valori, ca de exemplu, definirea produsului, cercetare și dezvoltare, marketing și management de marcă. Cel de-al treilea element al sistemelor de producție internațională, care prezintă un interes deosebit pentru țările în curs de dezvoltare, este **configurația lor geografică**. Ultimii 15 ani au fost martorii unor mari schimbări în ceea ce privește locațiile optime ale activităților companiilor globale și, astfel, în distribuția geografică a tehnologiei, producției și a activităților de marketing în cadrul sistemelor de producție internațională. Lanțurile ofertelor au fost extinse la noi regiuni ale globului și au integrat activități de producție regională distincte. Unele companii se retrag în totalitate din producție, lăsând-o pe mâna producătorilor cu contract, în timp ce ei se concentrează pe inovare și marketing. Principalii furnizori și producători pe bază de contract sunt, adesea, ei înșiși mari companii transnaționale, cu „amprente” globale care se potrivesc capitalului lor și propriilor subcontractanți și furnizori. Cu toate acestea, companiile transnaționale folosesc tot mai mulți furnizori și contractanți naționali din economiile gazdă.

3. Eficiența activității comerciale a firmelor globale.

Mărimea și calitatea activității, precum și modul de utilizare a resurselor economice de către agenții comerciali se caracterizează printr-un ansamblu de rezultate economico-financiare, care definesc **eficiența activității comerciale**. Ea constituie principiul fundamental al eficienței și prosperității oricărei firme

comerciale și, pe plan mai larg, condiția integrării comerțului în cerințele unei economii moderne.

Conceptul de eficiență este asimilat, în teoria și practica economică, cu diverse forme de manifestare a rezultatelor obținute de agenții economici, cum sunt: rentabilitatea, productivitatea factorilor de producție, eficacitatea capitalului, economisirea costurilor etc. Privit ca principiu de organizare și conducere a activității în economia de piață, el are însă un conținut mult mai bogat și, totodată, generalizator al tuturor rezultatelor favorabile, obținute de agenții economici.

Eficiența, în sens larg, reprezintă ansamblul efectelor pe care le produce o activitate economică dată. Aprecierea eficienței relațiilor economice internaționale trebuie să țină cont de efectele cuantificabile (în bani sau expresie materială), cât și de cele deloc sau mai greu cuantificabile (efecte sociale, culturale, politice, etnice etc.), atât de cele directe, cât și de cele desfășurate pe o perioadă mai lungă. Prin eficiența activității economice, în speță a comerțului, se înțelege raportul dintre efortul economic depus și rezultatele obținute de un agent economic și de comerț, în ansamblul său, sau raportul dintre rezultate și efort. Efortul se măsoară prin consumul de resurse economice (materiale, umane și financiare), iar rezultatele prin volumul desfacerilor sau alte efecte calitative ale activității economice (creșterea profitului sau a productivității muncii, reducerea nivelului relativ al cheltuielilor de circulație, promovarea progresului tehnic).

Progresul economic este obiectiv condiționat de economisirea muncii, respectiv a resurselor, în toate sferele activității economice. Micșorarea costului distribuției prin perfecționarea activității comerciale duce, în primul rând, la sporirea randamentului capitalului comercial, prin folosirea unui capital mai mic pentru același rezultat sau obținerea unor rezultate superioare cu același capital. În același timp, micșorarea costului distribuției duce la reducerea prețului de vânzare cu amănuntul, ceea ce permite o mai mare accesibilitate a produselor pe piață, lărgirea pieței și, în final, la creșterea economică.

Eficiența activității unei firme globale sau a diverselor laturi ale acesteia, ca expresie a minimizării cheltuielilor sau a maximizării rezultatelor, este apreciată pe baza următoarelor criterii:

- ⬇️ eficiența utilizării resurselor economice;
- ⬇️ costul circulației mărfurilor;
- ⬇️ rentabilitatea activității economice.

Eficiența utilizării resurselor economice se exprimă prin indicatorii în care resursele economice (ca efort) se raportează la rezultatele economice (ca efect), obținându-se consumul de resurse la o unitate de rezultat (de exemplu, valoarea fondurilor fixe, valoarea fondurilor financiare). Printr-un raport invers se obțin rezultatele la o unitate de efort. Complementar, se pot folosi indicatori care exprimă coeficienții de utilizare ai unor resurse, în raport cu potențialul lor (de exemplu, coeficientul de utilizare a capacității unui mijloc de transport, a unui utilaj, coeficientul de utilizare a timpului de lucru calendaristic).

Costul circulației (sau cheltuielile de circulație) și **rentabilitatea** reprezintă criteriile de apreciere a eficienței globale a activității economice a unei societăți și, într-o interpretare mai largă, sinteza calitativă a activității acesteia.

Alături de eficiența economică, teoria și practica activității comerciale delimitează și **eficiența socială** sau eficiența pentru cumpărători, constând în calitatea deservirii comerciale. Eficiența socială este apreciată prin indicatori, privind mărimea resurselor materiale și umane folosite de comerț, în raport cu numărul de locuitori deserviți, serviciile comerciale oferite în unități, gradul de diversificare a sortimentului, calitatea relațiilor cu publicul. Comerțul se înscrie, prin criteriul eficienței sociale, între factorii care definesc calitatea vieții.

Managementul contribuie la sporirea eficacității și eficienței economice a unei firme, prin potențarea muncii de execuție la nivelul fiecărui loc de muncă, dar și prin amplificarea funcționalității globale a firmei, generată de raționalizarea ansamblului de conexiuni decizionale, informaționale și organizatorice, reflectate în creșterea gradului de folosire a capacității de producție, dimensionarea judicioasă a stocurilor de materii prime și accelerarea vitezei de rotație a mijloacelor circulante. De asemenea, managementul contribuie la creșterea eficacității și eficienței prin integrarea, la nivel superior, a activităților firmei în cadrul pieței și economiei, pe bază de criterii economice, ceea ce are ca urmare economisiri absolute și relative de muncă vie și materializată, atât la nivel de unitate economică, cât și la nivelul suprasistemelor în care aceasta este integrată. Ca exemple de **indicatori ai eficienței**, putem aminti:

- *rata rentabilității comerciale* – este un indicator de eficiență, care caracterizează eficiența întregii activități comerciale a firmei în cursul exercițiului; acest indicator este util în poziționarea firmei pe piață, în raport cu alte firme cu care este în concurență;
- *rata rentabilității economice* (a activului) – este un indicator de eficiență și caracterizează eficiența elementelor materiale, angajate în activitatea firmei. Prezintă importanță în gestionarea capitalului, în dimensionarea eforturilor pentru obținerea unui anumit profit în raport de rezultatele concurenței, mărimi medii sau normale în domeniul în care funcționează firma.

Am încadrat acești indicatori în categoria indicatorilor de eficiență (de eficiență globală), deoarece reprezintă rate de rentabilitate, ce permit efectuarea de comparații în timp și în raport cu anumite standarde sau norme, niveluri medii, firme comparabile.

Firmele globale pot contribui la modernizarea competitivității unei țări, fie prin investiții cu valoare adăugată mai mare, în industrii în care nu au mai investit anterior, fie prin trecerea, în cadrul unei industrii, de la activități de productivitate redusă, cu niveluri de tehnologie scăzută și cu multă muncă, la activități de înaltă productivitate, de înaltă tehnologie și bazate pe inteligență. Aceasta subliniază importanța asigurării durabilității afiliaților străini, orientați spre export. Dacă acești afiliați străini vor fi incluși în economiile țărilor gazdă, ei vor trebui să evolueze, la fel de progresiv, pe cât de puternic vor stabili legături cu întreprinderile naționale.

Au fost identificate trei **tipuri de eforturi**, esențiale pentru dezvoltarea conglomeratelor, care implică intrări de fluxuri de investiții străine directe. Primul este *investiția și promovarea afacerii* într-o manieră precisă, orientată. Există și nevoia cooperării strânse între agențiile de promovare a investițiilor și instituțiile guvernamentale. Cel de-al doilea tip de efort este *crearea de instituții*, care este, de fapt, un proces complex. Tendințele de aglomerare pot fi încurajate și de stabilirea zonelor de procesare a exportului, a parcurilor industriale și a altor facilități, adesea specializate într-o industrie. Instituții relevante sunt cele responsabile de inițierea cercetării, asigurând acces la resursele financiare și creând rețele și asociații profesionale. Cel de-al treilea element se concentrează pe *pregătirea și actualizarea resurselor umane*. Astfel de eforturi pot implica stabilirea unor centre de pregătire specializate, posibil cu implicarea unor afiliați străini.

Principalele **criterii, după care investesc firmele globale**, sunt:

- stabilitatea monedei locale;
- stabilitatea politică;
- rata inflației;
- posibilitatea repatrierii capitalului;
- proporțiile exercitării controlului;
- lipsa de discriminare;

În măsura în care filialele companiilor globale vor fi asimilate de economiile țărilor gazdă, se vor stabili legături puternice între acestea și întreprinderile naționale, fapt ce va conduce la exporturi durabile, la creșterea competitivității externe și, nu în ultimul rand, la sporirea valorii adăugate.

THE EFFICIENCY OF TOTAL FIRMS ACTIVITY IN INTERNATIONAL EXCHANGES

(Abstract)

Transnational corporations exert significant influence over the domestic and foreign policies. The interests of the most powerful governments in the world are often intimately intertwined with the expanding pursuits of the transnationals that they charter. Global companies have many effects, positive and negative, that in general are quite difficult to measure. These corporations have certainly had a positive effect on efficiency in general, but they also have the ability to have a detrimental effect and inefficiency implications. One impact that can be measured with a degree of precision is that on international competitiveness and it can be a very strong impact.

Keywords: global companies, economic efficiency, competitiveness, FDI flows, FDI inflows, FDI outflows, international business.

RECLAMA COMERCIALĂ ȘI ROLUL SĂU ÎN PROMOVAREA COMERȚULUI EXTERIOR

RADU LAURENȚIU

1. Conceptul de reclamă comercială în teoria internațională.

Activitatea de promovare include aspecte referitoare la publicitatea comercială sau reclama comercială, participarea la târguri și expoziții naționale și internaționale, activitatea de „public relations”, stimulente economice și financiare acordate de către state, precum și cele folosite de către întreprinderi.

Promovarea afacerilor economice externe reunește, într-un mecanism complex, ansamblul conceptelor, mijloacelor și instrumentelor utilizate pentru a face cunoscut potențialul de export și cooperare al unei firme, ramuri sau economii în scopul creșterii și diversificării exportului. Reclama este un mijloc de atragere și persuasiune a publicului, dar, în același timp, o manifestare a libertății de expresie a ofertanților și un câmp de exercitare a facultăților critice ale consumatorilor. Eficacitatea ei este condiționată de fundamentarea strategiei publicitare pe studiul comportamentului uman, sub acțiunea fluxurilor informaționale. Această dimensiune științifică a activității de advertising impune, după cum vom vedea, o serie de rigori în elaborarea mesajului publicitar. Reclama nu este o simplă chestiune de inspirație, ci rodul unei cercetări prealabile și al dezvoltării sistematice de variante, care se testează și se ameliorează. Măsura în care creatorii de reclamă sunt preocupați să identifice trebuințele și profilul consumatorilor-țintă și, mai ales, metodologia utilizată de ei în acest proces de pregătire a reclamei, atestă nivelul lor de profesionalitate¹.

Una dintre caracteristicile indispensabile ale realității noastre, o constituie invazia mesajelor publicitare – afișe, bannere, vitrine, firme luminoase, genți sau tricouri imprimare. Datând încă din Antichitate, reclama a devenit, în societatea modernă, o instituție omniprezentă, adică s-a infiltrat în orice domeniu al activității economice. În contextul economiei de piață, ea este și un simbol al prosperității. Pentru a-și vinde produsele, serviciile, ideile, oamenii de afaceri investesc în reclamă – scopul mesajului publicitar fiind, în esență, atragerea cumpărătorilor.

Reclama se folosește pe scară foarte largă, întrucât ea și-a dovedit utilitatea, începând de la lansarea unui nou produs – când a constituit instrumentul de familiarizare, sensibilizare și stimulare a curiozității și dorinței – până la întreținerea atenției consumatorului prin fidelitate, simpatie și, în final,

¹ Octavian Căpățână, *Publicitatea comercială*, București, Editura Universul Juridic, 2007, p. 77.

repoziționarea imaginii produsului, care se poate deplasa spre alte calități, spre produsul îmbunătățit etc. Cu toate acestea, reclamei i se reproșează, de regulă, că „maschează” realitatea și creează false nevoi, că se impune consumatorilor fără un consimțământ prealabil, manipulându-i, spre profitul unui număr restrâns de favorizați. Nevoia de a înțelege funcționalitatea mecanismului publicitar, impactul reclamei asupra atitudinii și comportamentului consumatorilor sunt resimțite de înșiși receptorii, dar și de oamenii de afaceri și creatorii de publicitate.

Reclama comercială este o formă de comunicare comercială, care se adresează unui public larg, având drept scop promovarea unui produs sau a unei mărci, a unei activități sau a imaginii instituționale. Este o formă plătită de promovare, care urmărește obținerea de efecte imediate; utilizează, în principal, canalele media, precum și alte mijloace promoționale (promovarea vânzărilor, expoziții comerciale etc).

Reclama comercială este unul dintre cele cinci instrumente importante ale mixului de comunicații (numit și mix promoțional) – reclamă, promovarea vânzărilor, relații publice, vânzarea personală și reclama directă – folosite de firme pentru orientarea comunicațiilor convingătoare către cumpărători și alte categorii ale publicului vizat. Reclama este un element important al activității promoționale și, în același timp, al procesului de comunicare internațională. Ea cuprinde o gamă largă a metodelor și procedeele utilizate pentru a face cunoscute produsele, serviciile și ideile, în intenția de a trezi interesul clienților potențiali în vederea achiziționării lor imediate sau viitoare.

Reclama comercială a apărut din cele mai vechi timpuri și, evident, s-a dezvoltat și s-a schimbat pe măsura evoluției societății. Încă din Antichitate, la greci, fenicieni și romani, negustorii ambulanti își făceau cunoscute mărfurile prin strigături. Se presupune că cea mai veche reclamă scrisă datează de acum 3.000 de ani, înscrisă pe papyrus și descoperită printre ruinele orașului Theba din Egipt. În prezent, reclama cunoaște o răspândire fără precedent, iar cheltuielile aferente ei sunt considerate element al investițiilor publicitare, volumul lor anual depășind 100 de miliarde de dolari. Cheltuielile publicitare cresc într-un ritm anual între 4 și 10 % pe plan mondial; în unele țări dezvoltate ele reprezintă până la 10 – 20% din valoarea exportului.

Astăzi, în literatura de specialitate privind marketingul, predomină concepțiile americane, grație succeselor obținute de către aceștia în activitatea publicitară. Nu întâmplător, în ultimul timp, în Europa, pentru desemnarea reclamei se folosește termenul american „*advertising*”, ce provine de la latinescul „*advertere*” („a avertiza”, „a informa”; iar în franceză – „*avertir*”). În literatura anglo-saxonă, se folosește termenul „*advertising*” pentru publicitatea plătită (reclamă) și termenul „*publicity*” pentru publicitate fără plată. Asociația Americană de Marketing definește reclama ca fiind „comunicarea de masă, plătită, al cărei scop este să răspândească informații, să dezvolte atitudini și să inducă o acțiune favorabilă pentru cel care o face”. Pentru a aproba sau a

respinge o definiție este necesar, în primul rând, să se precizeze conținutul ei. De exemplu, unii autori sau organisme, cum ar fi INSEE², folosesc termenul „reclamă” pentru a indica toate formele de comunicare a întreprinderii, ce au drept scop promovarea produselor, serviciilor și firmelor. Aceasta regrupează forme destul de diverse, cum ar fi reclama (stricto sensum), marketingul direct, promovarea vânzărilor, relațiile publice etc.

Definiția reclamei în literatura de specialitate română, prezentată de Dicționarul de Marketing și de Afaceri, include 4 caracterizări făcute de C. Niță și M. Popescu. Reclama este:

„1. Anunț difuzat de către o societate comercială sau instituție publică sau particulară, în legătură cu o activitate comercială, o tranzacție, o afacere, o meserie sau o profesie, cu scopul promovării furnizării, contra cost, de bunuri sau servicii, inclusiv de bunuri imobiliare.

2. Formă publică de prezentare și promovare nepersonală a ideilor, produselor sau a serviciilor de către un sponsor bine precizat.

3. Ansamblu de mijloace folosite pentru ca produsele aflate în vânzare să fie cunoscute și apreciate de către consumatori și prin care se realizează un sistem de comunicație la nivel de piață.

4. Anunț efectuat de către un emitent de valori mobiliare care cuprinde informații cu privire la realizarea unei oferte publice de cumpărare sau de vânzare de valori mobiliare”.

Între conceptul de *reclamă comercială* și cel de *publicitate* există mari asemănări, dar și diferențe privind sfera de cuprindere și modul lor de acțiune. Principala deosebire dintre cele două concepte constă în aceea că, publicitatea poate fi utilizată și pentru acțiuni necomerciale.

2. Obiectivele și funcțiile reclamei comerciale.

O reclamă sau o campanie de reclamă poate avea unul sau mai multe **scopuri**, după cum urmează:

- ✚ introducerea unui produs/serviciu sau a unei idei pe piață (crearea de imagine);
- ✚ schimbarea de imagine a unui produs, a unei mărci sau a unei firme;
- ✚ schimbarea poziției relative a diferitelor produse sau servicii pe o anumită piață;
- ✚ crearea sau schimbarea atitudinii publicului consumator;
- ✚ creșterea vânzărilor în interval scurt, mediu sau pe termen lung, prin modificarea comportamentului de cumpărare al unui segment de public sau al publicului în general;

Obiectivele menționate nu constituie o listă exhaustivă. Oricare ar fi obiectivele unei reclame sau campanii, ele pot fi urmărite succesiv ori simultan,

² Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques (INSEE, Franța).

crearea de imagine, de pildă, putând fi asociată cu introducerea unui produs nou pe piață sau cu re poziționarea relativă a produselor dintr-o anumită categorie.

Funcția esențială a reclamei este cea de comunicare, de transmitere de informații, pentru a facilita relația dintre ofertant și clientelă. Literatura de specialitate pune însă un accent deosebit și pe *funcția economică*, în legătură cu care s-au emis diverse teorii. De exemplu, teoria americană a puterii de piață a lansat ideea că reclama are rolul de a distra atenția cumpărătorilor de la preț. Teoria competiției de piață a susținut, dimpotrivă, că reclama sensibilizează publicul la prețuri și stimulează, astfel, competitivitatea. Cert este că, reclamele dezvoltă în timp discernământul consumatorilor și îi capacitează să acționeze pe piață din ce în ce mai eficient în rezolvarea propriilor interese³.

Se consideră că reclama are și *o funcție socială*, prin faptul că facilitează difuzarea rapidă a inovațiilor tehnice și a ideilor noi, de care profită, în egală măsură, agenții economici și publicul cumpărător. Unii autori menționează și *o funcție estetică* a reclamei. Ei susțin că reclamele bine realizate, din punct de vedere artistic, cultivă sensibilitatea și gustul publicului cumpărător. Cercetările au arătat, într-adevăr, că există consumatori pentru care forma de prezentare a unui produs sau serviciu este hotărâtoare în decizia de cumpărare.

Din perspectiva politică, se poate vorbi despre o conștientizare de către consumatori a puterii lor de a influența – prin simplul act de cumpărare, dar și prin presiunile la nivel legislativ – echilibrul de forțe pe piață. Asistăm, de asemenea, la folosirea tot mai mult a reclamei în scop de propagandă transnațională, în campanii de imagine, inițiate de anumite țări și grupuri transnaționale. Pe măsură ce relațiile în societate devin mai complexe, se diversifică și funcțiile reclamei. Astfel, *reclama comercială poate îndeplini următoarele funcții:*

- *Informarea* agenților cumpărători (agenți economici și consumatori privați) cu privire la apariția unor produse noi, calitatea și particularitățile acestora, noi metode de folosire etc.
- *Persuadarea sau convingerea.* Din perspectiva proprietarilor de mici afaceri, cea mai importantă funcție a programelor de reclamă este convingerea clienților să cumpere produsele sau serviciile lor.
- *Remanență.* Reclama menține imaginea produselor și serviciilor afacerii în mintea clienților potențiali.
- *Influențarea percepției.* Unele programe de reclamă au ca obiectiv implementarea reputației companiei, mai curând decât vânzarea unui produs sau serviciu specific. Studiile recente relevă faptul că, percepțiile clienților asupra unei afaceri influențează într-un grad ridicat deciziile lor de cumpărare; cu cât percepțiile lor sunt mai favorabile, cu atât e mai mare probabilitatea actului cumpărării.

³ J.T. Russel, R.W. Lane, *Manual de Publicitate*, București, Editura Teora, 2002, p. 98.

- *Crearea unor preferințe și a unei convingeri a cumpărătorului* pentru a cumpăra un produs sau a utiliza un serviciu. Trebuie să îmbine argumentele obiective cu cele subiective.
- *Crearea unei fidelități pentru o anumită marcă* de produs, care dă garanția calității lui și fiabilității.
- *Promovarea vânzării noilor produse* sau câștigarea de noi clienți prin crearea piețelor noi sau prin lărgirea celor existente.

Evident, aceste șapte funcții sunt strâns corelate și fiecare încorporează elemente din celelalte. Ele nu vor face singure vânzarea, ci vor ajuta afacerile să facă vânzarea.

3. Criterii de clasificare și caracteristicile mijloacelor de reclamă și publicitate internațională.

Tipologia reclamelor este foarte variată, pentru că există multiple criterii după care le putem clasifica.

1. În funcție de produsul sau serviciul promovat se disting:
 - **reclame primare** – pentru produse/servicii generice, fără marcă (de exemplu: mere, ace de siguranță, apă oxigenată);
 - **reclame secundare** – pentru produse/servicii de marcă (cremă de față Gerovital, pantofii Guban);
2. După efectele pe care le produc asupra cumpărătorilor, reclamele sunt:
 - **cu acțiune directă** asupra clientelei (reclamă directă prin poștă, cu număr de telefon și/sau talon de comandă pentru răspuns imediat);
 - **cu acțiune indirectă**, al cărei rezultat se constată în timp (reclamă cu mesaj ecologic);
3. Având în vedere sponsorul reclamei, deosebim:
 - **reclame comerciale** – folosite în scopul de a obține profit;
 - **reclame non-comerciale sau non-profit** – concepute ca anunțuri în serviciul public, cu caracter informativ-educativ și cu scopul de a stimula atitudini de responsabilitate civică sau participarea la acțiuni în interesul comunității;
4. După apartenența mediilor de difuzare, reclamele pot fi:
 - **difuzate prin medii ce aparțin** sau care se află în zona de influență a **sponsorului de publicitate** („house ads”);
 - **difuzate prin mijloace independente de comunicare** în masă, cum sunt posturile naționale de radio și televiziune;
5. În funcție de destinatari, putem spune că există:
 - **reclame adresate unui public neindividualizat**, practicate în cazul produselor și serviciilor cu cerc larg de utilizatori (detergenți, rechizite);
 - **reclame care se adresează unor categorii individualizate** de public (cultivatori de cereale);
 - **reclame exclusive** – concepute pentru un număr limitat de beneficiari și care sunt transmise acestora personal;

6. După caracterul informațiilor oferite:

- reclamă promoțională pentru firmele din comerțul cu amănuntul și servicii;
- reclamă promoțională pentru producători;
- reclamă instituțională (consolidarea imaginii);

Când se pune *problema extinderii acestei activități pe piețele internaționale*, trebuie luate în considerare două aspecte esențiale.

✚ Standardizare sau diferențiere.

Standardizarea se referă la gradul de adaptare al publicității la caracteristicile diferitelor piețe naționale. Câteva mari companii au încercat să-și susțină mărcile globale printr-o publicitate puternic standardizată. Reușita unei astfel de acțiuni de publicitate standardizată depinde de legătura dintre produsul sau serviciul respectiv și cultura țării, de comportamentul de cumpărare al consumatorilor și de legislația națională. Toți acești factori influențează măsura în care conceptele de publicitate reușesc să depășească granițele naționale.

Standardizarea prezintă mari avantaje: costul publicității este mai mic; se realizează o mai bună coordonare a eforturilor publicitare la scară globală; se creează firmei sau produsului o imagine mai consistentă la nivel mondial. Ea are însă și neajunsuri. Cel mai important este faptul că standardizarea ignoră marile diferențe de ordin cultural, demografic și economic, existente între piețele naționale situate pe continente diferite sau chiar în rîndul Uniunii Europene. De exemplu, este greu de făcut o publicitate paneuropeană, din cauza diversității culturale a UE, care se reflectă în situația economică, limba, tradițiile, muzica, credințele, valorile și stilurile de viață diferite ale națiunilor membre. În ciuda acestei situații, mesajele de publicitate pot fi standardizate la fel ca produsele, serviciile și mărcile, însă nu și execuția lor, cultura dominând în mod invariabil comunicațiile.

Cei mai mulți specialiști în publicitate internațională trebuie să aibă o viziune globală, dar să acționeze la nivel local. Ei elaborează strategii de publicitate globală, care eficientizează și susțin activitățile de publicitate ale firmelor proprii la scară mondială. Apoi, ei adaptează *programele* de publicitate în conformitate cu nevoile și așteptările consumatorilor de pe piețele locale. În numeroase cazuri, chiar și atunci când se folosește un mesaj standard, stilul execuției este adaptat în așa fel, încât să reflecte felul de a fi și așteptările consumatorilor locali.

Publicitatea standardizată are mai multe șanse de reușită în cazul bunurilor pentru producție sau al marketingului firmă-către-firmă (business-to-business), cumpărătorii având nevoi mai omogene și achiziționând produsul pentru aceleași motive. Publicitatea bunurilor de larg consum se supune mai greu standardizării multiculturale, deși diferitele grupuri de oameni se caracterizează prin similitudini considerabile.

Pentru conducerile firmelor globale nu este ușor să decidă care abordare corespunde cel mai bine mărcilor proprii: standardizarea sau diferențierea. De

aceea, ele trebuie să determine atât deosebirile, cât și similitudinile existente între consumatorii vizați pe diferitele piețe naționale sau regionale, precum și posibilitățile standardizării sau diferențierii. Ar fi nerealist să se creadă că diferențele culturale, existente la nivelul Europei, se vor diminua odată cu crearea Uniunii Europene.

✚ Centralizare sau descentralizare.

A doua problemă, cu care se confruntă cei care apelează la publicitatea internațională, se referă la necesitatea centralizării sau descentralizării procesului de adoptare și aplicare a deciziilor cu privire la această activitate. Centralizarea sau descentralizarea responsabilității adoptării și aplicării deciziilor, cu privire la publicitatea internațională, este determinată de acțiunea a cinci factori principali:

1. *Obiectivele generale și de marketing ale firmei.* Este probabil ca o firmă, care pune îndeplinirea obiectivelor globale de marketing înaintea obiectivelor de ordin intern, să-și centralizeze procesul decizional de publicitate și comunicare. Descentralizarea procesului decizional este preferată în cazul în care firma acordă o atenție mai mare realizării profitului pe termen scurt și atingerii obiectivelor pe plan local.
2. *Uniformitatea produsului.* Cu cât sunt mai asemănătoare produsele sau serviciile comercializate în diferite țări, cu atât crește posibilitatea unei abordări uniforme, care va permite centralizarea managementului activității de publicitate.
3. *Atracția produsului.* Susținerea elementelor de atracție ale produsului constituie motivul pentru care acesta este utilizat. Motivația consumului poate varia de la țară la țară, în funcție de cultura fiecăreia, indiferent de caracteristicile demografice sau psihologice ale consumatorilor. Dacă elementele de atracție diferă în mod semnificativ, este de preferat descentralizarea procesului decizional.
4. *Sensibilitatea culturală.* Dacă utilizarea și elementele de atracție ale produsului sunt legate de cultură sub forma atitudinii localnicilor față de consum, a obiceiurilor și preferințelor acestora, așa cum este cazul băuturilor și produselor alimentare, este necesară o mare descentralizare.
5. *Constrângerile de ordin legislativ.* Regulile și reglementările existente în fiecare țară influențează adoptarea deciziilor cu privire la publicitate. Descentralizarea responsabilităților în vederea valorificării experienței și a cunoștințelor localnicilor se impune acolo unde se aplică reglementări foarte stricte în domeniul publicității. Până când se va realiza o autentică „armonizare” la nivelul Uniunii Europene, va trebui ca firmele să acorde în continuare o mare atenție subtililor deosebiri existente între regulile și codurile de practici aplicate în cadrul diferitelor țări cu scopul de a evita greșelile costisitoare.

Organizațiile internaționale au avut tendința de a-și centraliza activitățile de marketing, inclusiv activitățile de publicitate. Acest lucru a fost observat mai ales în Europa. Pentru multe categorii de produse, cum ar fi automobile, bunuri

de folosință îndelungată, produse electronice, cosmetice și băuturi alcoolice, companiile internaționale din Europa au creat la nivelul continentului rețele de publicitate printr-o singură agenție specializată. Detailiștii, societățile din domeniul mass-media și producătorii din industria alimentară agreează, însă, mai puțin centralizarea, deoarece trebuie să-și adapteze activitatea la cultura și legislația fiecărei țări.

Modalitățile de abordare diferă de la o firmă la alta. Unele organizații exercită un control strict de la centru, modificarea execuției publicității în funcție de cultură și condițiile locale fiind urmărită îndeaproape, așa cum este cazul filialei companiei Unilever, Lever Europa. Alte corporații, cum ar fi Nestlé, dau conducerilor locale o oarecare libertate de creație a reclamelor, impunând însă de la centru respectarea unor criterii, referitoare la alegerea agențiilor și mijloacele de informare. În sfârșit, alte companii, cum ar fi Heinz, au înclinat să acorde conducerilor locale autonomie totală, atât în privința elaborării strategiei, cât și în cea a implementării strategiilor de produs și publicitate pe plan local.

Tipuri consacrate de reclamă și acțiunea lor pe plan mondial⁴.

Reclama de ziar constituie, în mod tradițional, un mijloc prin care majoritatea afacerilor își fac reclamă. Acestea oferă câteva *avantaje* pentru afacere, dintre care menționăm: acoperirea ariei de comercializare a firmei; flexibilitatea mesajelor transmise; timpul foarte scurt de prezentare a intenției de reclamă a companiei; potențialul de comunicare; răspunsurile prompte ale clienților potențiali. Cu toate acestea, reclama în ziare are și unele *dezavantaje*, precum: procentul irosit de clienți potențiali; limitele reproducerii – calitatea reproducerii în ziar este limitată, comparativ cu revistele și corespondența prin poștă; lipsa de proeminență; diminuarea numărului de cititori ai unui ziar, pe măsura creșterii numărului ziarelor. Circulația mai rapidă și mai eficientă este posibilă datorită noilor tehnologii, ca cea a tipăririi prin satelit, care permite transmiterea unei reclame către tipografia prin intermediul satelitului.

Multe ziare cu circulație internațională (*International Herald Tribune, Financial Times, Asahi Schibun, Wall Street/Asian Wall Street Journal*) sunt tipărite simultan în mai multe țări. În general, progresele înregistrate de presa locală și internațională au fost enorme, numeroase ziare extinzându-și circulația la nivel global, adresându-se unui public specific.

Reclama de radio îi permite emitentului mesajului să se adreseze unei audiențe specifice, într-o regiune mai mare comparativ cu ziarul. Prin alegerea unui post, a unui program și moment de difuzare corespunzător, firma poate atinge virtual orice piață își dorește. Câteva dintre *avantajele* reclamei prin radio includ: infiltrarea universală; segmentarea pieței (programele radio pot fi

⁴ M. Moldoveanu, D. Miron, *Psihologia Reclamei. Publicitatea în Afaceri*, București, Editura Libra, 1995, p. 75-89.

direcționate către anumite tipuri de audiență, ceea ce pune în evidență posibilitatea segmentării pieței în funcție de factorii demografici și geografici); flexibilitatea și rapiditatea executării intenției programului de reclamă. Printre *dezavantaje* amintim: slaba audiență, ascultătorii fiind adesea angajați în alte activități, în timp ce se derulează emisiunile radio, astfel că, pot face abstracție de mesajul reclamei; nevoia de repetare, de regulă un ascultător nu va răspunde la un mesaj radio după o singură expunere; mesajul limitat.

Utilizarea radioului, ca mijloc de publicitate internațională, trebuie să țină seama de gradul de disponibilitate al acestuia, majoritatea posturilor comerciale de radio având un caracter regional. Radio Luxemburg, care este postul de radio internațional al Europei, transmite reclame în mai multe limbi, fiind recepționat pe întregul continent.

Reclama de televiziune - deși costul reclamei prin canalele de televiziune constituie o barieră pentru majoritatea firmelor mici și mijlocii, spoturile prin canalele TV locale pot reprezenta mijloace foarte eficiente de a transmite mesajele reclamei pentru acestea. Cu certitudine, reclama TV oferă însemnate *avantaje*, între care sunt de remarcat: aria largă de acoperire; avantajul vizual; flexibilitatea, dar și *dezavantaje*: expunerea scurtă; confuzia; costurile; trecerea de la un program la altul. Cei care schimbă foarte frecvent canalele TV pun o problemă insurmontabilă pentru reclama comercială. Americanii denumesc acest fenomen „zapping” și înseamnă că reclama TV nu-și atinge scopul, deoarece nu captează audiența scontată.

Există câteva țări care nu dispun de televiziune proprie sau în care nu se poate face publicitate prin intermediul televiziunii. Rețelele de televiziune prin satelit și prin cablu au cunoscut o extindere extraordinară, accelerând utilizarea acestui mijloc de informare pentru publicitatea internațională.

Correspondența directă a constituit întotdeauna o metodă populară de reclamă, desfășurată prin: scrisori, cărți poștale, cataloage, cupoane de reducere, broșuri și alte forme tipărite de reclamă trimise la firme sau locuințe. Correspondența directă oferă *avantaje* distinctive pentru afacerile mici și mijlocii, dintre care pot fi remarcate: selectivitatea; flexibilitatea; atenția cititorului; „feedback” rapid. Există, desigur, și anumite *dezavantaje*, precum: lista de corespondență imprecisă și costurile relativ ridicate.

Reclama prin afișaj - cu toate că este un mijloc de reclamă larg răspândit, afișajul oferă afacerilor o șansă bună de activitate promoțională eficientă, mai ales când completează alte mijloace de reclamă. O campanie de afișaj creativă poate avea un impact ridicat asupra clienților și, în plus, solicită un buget modest. În unele țări, cum ar fi India și China, publicitatea exterioară este tot mai importantă.

Reclama prin „tranzit” - folosirea mijloacelor de transport public pentru reclama produselor și a serviciilor este o practică consacrată. Reclama prin „tranzit” combină, de fapt, două mijloace într-unul singur: reclama

interioară, care se adresează pasagerilor și reclama exterioară, care se adresează unei părți substanțiale din populația aflată de-a lungul rutei de tranzit.

Pliantele, broșurile, prospectele și alte materiale tipărite constituie un mijloc de reclamă important pentru acei clienți care au făcut deja deciziile de cumpărare, ajutându-i să localizeze produsul sau serviciul pe care au decis să-l cumpere.

Alte mijloace de reclamă - în afara mijloacelor consacrate de efectuare a reclamei și publicității, pe care specialiștii le clasifică în: „*mini-media*” (scrisori personale, corespondență telefonică, pliante, broșuri, afișe etc.) și „*maxi-media*” (ziare, reviste, radio, televiziune), există și alte modalități de a transpune în concret o strategie promoțională, precum: specialități de reclamă și mostre, seminarii și demonstrații, expoziții și târguri, spoturi luminoase, concursuri etc. *Specialitățile de reclamă* sunt acele obiecte, pe care se poate imprima numele celui care-și face reclamă, la fel și adresa, numărul de telefon, obiectul de activitate. *Mostrele* constituie o problemă delicată, întrucât, după expresia unui specialist: „Ele pot să te ajute efectiv sau să te termine, dacă sunt de slabă calitate. Din acest punct de vedere, între succes și faliment ești pe muchie de cuțit”. Înainte de a oferi mostre, firma trebuie să-și examineze cu atenție produsele. Mostra este cea mai bună garanție a calității. *Seminariile și demonstrațiile* sunt modalități de reclamă adecvate pentru orice categorie de produse sau servicii, dar eficiente, în special, pentru echipamente, motoare, aparatură electrică și electronică și utilaj casnic. *Expozițiile și târgurile* sunt frecvent folosite ca mijloace de reclamă. Opinia multor oameni de afaceri este aceea că, majoritatea clienților interesați se află la aceste reuniuni, așa că ei își concentrează eforturile să expună și să vândă pe loc. Pentru ca efectul asupra vânzărilor să fie substanțial, expunerea mărfurilor în standuri trebuie să fie completată cu: distribuirea de pliante, demonstrarea calității produselor la cei care au intenția să cumpere, oferirea de mostre etc.

Organizațiile se ocupă de publicitate și reclamă în diverse moduri. În cadrul firmelor mici și mijlocii, de aceasta se poate ocupa cineva din compartimentul comercial sau de marketing. În marile companii, pot exista compartimente specializate, care să aibă drept atribuții stabilirea bugetului publicitar, colaborarea cu agenții de profil și derularea de acțiuni de publicitate prin poștă, expoziții cu vânzare și alte forme de care nu se ocupă agențiile respective. Majoritatea firmelor înclină să apeleze la agenții specializate, pentru că acestea oferă câteva avantaje:

- ✚ au specialiști care pot desfășura activități specifice (cercetare, muncă de creație) în condiții mai bune decât personalul firmei;
- ✚ vin cu un punct de vedere obiectiv în privința rezolvării problemelor unei firme, dar și cu ani de experiență din colaborarea cu diferiți clienți, care s-au aflat în situații diverse;

- ⚡ au o putere de cumpărare a spațiului de publicitate mai mare decât cea a unei firme. De asemenea, ele beneficiază de un rabat, ceea ce face ca și cheltuielile firmei să fie mai mici;
- ⚡ clientul poate renunța oricând la serviciile agenției sale. Se poate argumenta că o agenție va depune toate eforturile pentru a face o treabă bună și a-l determina pe client să mai apeleze la ea.

Încredințarea funcției publicității unei agenții specializate are, însă, și câteva dezavantaje:

- ⚡ pierderea controlului total asupra activității respective;
- ⚡ reducerea flexibilității publicității;
- ⚡ apariția unor conflicte în momentul în care agenția își impune metodele de lucru;
- ⚡ incapacitatea clientului de a exercita un control sau o coordonare mai mare asupra publicității;

În ciuda potențialelor probleme, majoritatea firmelor consideră că utilizarea serviciilor agențiilor specializate le avantajează.

4. Eficiența activității publicitare și a reclamei comerciale în comerțul exterior.

În prezent, nu ne putem imagina viața fără reclamă. Ea este motorul principal al derulării activității economice în lume. Fiind un motor al comerțului, reclama a pătruns în orice domeniu al business-ului, orice întreprinzător înțelegând importanța acesteia pentru obținerea propriului beneficiu.

Eficacitatea reclamei depinde, în foarte mare măsură, de mediile de difuzare pentru care optează emițătorul. În afară de mediile tradiționale de comunicare în masă – ziare, reviste, televiziune, radio –, se folosesc și alte mijloace cu largă adresabilitate, cum sunt afișajul în spații publice, panourile stradale, publicitatea prin tranzit, inserțiile publicitare pe filme și videocasete. Evoluează destul de rapid, nu numai tehnicile utilizate pentru crearea mesajelor publicitare, ci și terminologia specifică reclamei.

Țările cu vechi tradiții în activitatea publicitară, cum ar fi SUA, Franța, Italia etc., racordează terminologia publicitară la imperativul timpului, iar țările ce nu dispun de experiență în domeniul reclamei și, chiar mai mult, nu posedă lucrări autohtone în domeniu, cum ar fi țara noastră, sunt obligate să organizeze activitatea de publicitate, chiar din start, pe o bază cu argumentări științifice de ultimă oră.

Piața locală nu este pe deplin acomodată la perceperea reclamei, prezentând greutăți, care cu timpul vor trece. Prezența în țară a unui număr mare de agenții publicitare este o demonstrație a faptului că însemnătatea reclamei devine evidentă pentru tot mai multe firme și organizații, iar cadrul legislativ este propice acestei dezvoltări. Reclama are o dublă funcție: de a difuza mesaje informaționale credibile, despre produsele/serviciile promovate, și de a influența preferințele consumatorilor, de a le obține adeziunea, de a le stimula decizia de

cumpărare. Reclama prezintă o serie de avantaje, în comparație cu alte forme de promovare, cum ar fi: ușurința repetării, costul redus pe persoană, impersonalitatea și chiar aprecierea pe care o acordă oamenii bunurilor cărora li se face reclamă. Dar, reclama are și inconveniente, ceea ce determină utilizarea ei în anumite limite, ca de exemplu: costul total ridicat, eficiență scăzută și eventual în timp îndelungat.

Advertising-ul nu este o știință exactă: deseori, produse bune, corect promovate, sfârșesc prin a nu fi dorite de consumatori. Consumatorii nu sunt atât de previzibili cum și-ar dori agențiile de publicitate sau producătorii de bunuri și servicii, și acest lucru poate fi explicat prin faptul că reclamele fac deja parte din cotidian. Calitatea reclamei depinde, în mare măsură, de mesajul ei. Un mesaj adecvat se bazează pe selectarea datelor de maxim interes, structurarea lui în funcție de specificul procesării informației și pe cunoașterea preferințelor potențialilor cumpărători.

Eficiența reclamei depinde de gradul în care ea atrage și reține atenția, poate fi memorată, este persuasivă, surprinde prin conținut și formă, captează prin utilitate sau soluții oferite etc. Desigur, activitatea publicitară, ca și alte activități, are și efecte pozitive și negative, conduce la obținerea unor avantaje sau dezavantaje, dar, dacă avem în vedere atât efectele economice favorabile dezvoltării, cât și faptul că „ea ajută la menținerea libertății de exprimare și de alegere”, publicitatea, în limite raționale, joacă un rol pozitiv în plan economic și social.

THE COMMERCIAL ADVERTISEMENT AND ITS PART IN THE PROMOTION OF FOREIGN TRADE

(Abstract)

Advertising is a form of communication intended to persuade an audience to purchase or take some action upon products or services. It includes the name of a product or service and how that product or service could benefit the consumer, to persuade a target market to purchase or to consume that particular brand. Modern advertising developed with the rise of mass production. Mass media can be defined as any media meant to reach a mass amount of people. Different types of media can be used to deliver these messages, including traditional media such as newspapers, magazines, television, radio, outdoor or direct mail; or new media such as websites and text messages. Advertising may be placed by an advertising agency on behalf of a company or other organization.

Keywords: commercial, advertising, efficiency, promotional mix, radio, television.

GHEORGHE CHIȚU – BIOGRAFIE RECTIFICATĂ

NICU VINTILĂ

Biografia publică.

Gheorghe Chițu, personalitate politică și literară marcantă a României, trăitor în secolul al XIX-lea, de origine olteană, a atras atenția multor scriitori care au fost preocupați de viața și opera acestui om de seamă. Cei care, la început s-au aplecat spre a face publice datele biografice, au pornit de la informații incomplete și neverificate, iar următorii nu au făcut altceva decât să reia ceea ce s-a scris, fără a mai cerceta, dacă sunt adevărate sau nu.

Știm din scrierile acestora că Gheorghe Chițu s-a născut la data de 26 august 1828, în satul Oboga din județul (fost) Romanați, la nord de orașul Balș, perioadă în care negustorii din Craiova pribegeau prin sate, de frica turcilor care atacau frecvent orașul.

Gr. Tocilescu face precizarea că a fost născut în carul în care călătorea familia sa și botezat într-un ciubăr de tatăl său, Theodor Chițu. C. M. Ciocăzan, ginerele lui Gheorghe Chițu, scria în „Arhivele Olteniei”, nr.1/1922, p. 43, că acesta s-ar fi născut pe data de 24 august 1828. Oricare ar fi data aleasă de biografii lui Gheorghe Chițu, diferența este mică și neînsemnată.

Se semnalează, de către biografi, că Gheorghe Chițu ar fi fost al doilea copil al soților Theodor și Floarea Chițu, pare-se originari din zona sudică a peninsulei balcanice, din Macedonia, migrați la Avrig, în Transilvania, de acolo la Boșoteni (Teslui) din Romanați și stabiliți, apoi, la Craiova. Primul lor copil era Marin, bănuieț a fi mai mare cu doi ani decât Gheorghe, iar al treilea fiu a fost Petre Chițu, urmat de două surori mai mici: Zoie și Maria. Toți cei trei băieți vor face carieră însemnată ca negustori, avocați, parlamentari, primari ai Craiovei și miniștri. Nu vom insista asupra acestor informații, întrucât ele sunt cunoscute din scrierile de epocă și ulterioare.

Moartea lui Gheorghe Chițu a fost consemnată de unii biografi la 24 octombrie 1897, iar de alții la 27 octombrie 1897, la Mirila, în județul Romanați, fără ca vreunul dintre ei să precizeze unde a fost înmormântat sau unde îi este locul de veci și, dacă un semn creștinesc arată acest loc.

S-a crezut că ar fi fost înmormântat în satul Mirila, la est de Balș, unde își avea moșia, sau la Bobicești, în imediata vecinătate a Mirilei; alte opinii îl situau înhumat la Oboga sau Căluș. Singurul care amintește că ar fi fost înmormântat la cimitirul Sineasca din Craiova este profesorul Tudor Nedelcea.

Biografiile însemnate au publicat: Alexandru Firescu în colaborare cu Ion Pătrașcu, Aurelia Florescu și, mult mai cuprinzătoare, prof. dr. Dorina Nichifor din Târgu Jiu, în 2009, în cartea *Gheorghe Chițu reprezentant de seamă al liberalismului românesc* (Craiova, Editura Sitech, 2009).

Biografia rectificată.

Cea mai cunoscută cercetătoare în domeniul istoriei, dar în special al genealogiei familiilor de boieri din Oltenia, Aurelia Florescu, autoare și coautoare a mai multor cărți, prin care a așezat pe baze certe evenimente și personalități din această zonă, a fost preocupată și de familia lui Gheorghe Chițu, descoperind în Arhivele Statului, Filiala județului Dolj, documente incontestabile despre această familie, documente pe care mi le-a încredințat pentru păstrare și publicare.

Din actele de stare civilă sau alte documente istorice, existente în fondul arhivistic craiovean, rezultă date care modifică ceea ce s-a publicat despre membrii familiei Chițu, dându-ne posibilitatea, acum, să rectificăm biografiile publicate anterior, fără temeii științific sau fără să se utilizeze date oficiale și certe.

Să restabilim adevărul.

Bunicii lui Gheorghe Chițu au fost Chivu și Florica Chițu, fără a avea date certe despre nașterea sau decesul acestora și nici de unde au fost și unde au existat. Cei doi, Chivu și Florica Chițu, au avut un singur fiu, pe Teodor (Todoru, Theodor) Chițu, consemnat comerciant.

Actul de deces al lui Theodor Chițu a fost întocmit personal de fiul acestuia, Gheorghe Chițu, în perioada cât era primar al Craiovei și consemnează ca dată a nașterii 1786, iar ca dată certă a decesului 10 iunie 1866, la Craiova, în mahalaua Sfântu Ilie. Actul se găsește în Registrul Stării Civile din 1866, inventar 2.433 la fila 151 și poate fi cercetată semnătura olografă a lui Gheorghe Chițu.

Theodor (Todoru – nume ardelenesc) Chițu a fost căsătorit cu Florica, născută în 1801 și decedată la 22 iulie 1873 în Craiova, strada Zburător, mahalaua Sfântu Gheorghe Vechi, conform Registrului Stării Civile (RSC), inventar 2581.

Soții Theodor și Florica (Floarea) Chițu au avut, într-adevăr, cinci copii, dar fetele nu se numeau Zoia și Maria, ci Ana și Constandina.

Primul născut a fost Gheorghe Chițu, la data de 24 august 1828 (așa cum arăta și ginerele acestuia, C. M. Ciocăzan, fost primar al Craiovei), iar decesul a survenit la vârsta de 69 de ani, la Mirila, în Romanați, la data de 28 octombrie 1897, fiind înmormântat cu onoruri locale și naționale în cimitirul Sineasca din Craiova, în zona centrală, unde există și în prezent locul său de veci împrejmuit, acolo fiind o cruce de fier forjat și cavoul cu monument al lui C.M. Ciocăzan. Acest loc de veci a fost descoperit de subsemnatul, după îndelungi căutări la Mirila, Bobicești, Oboga și Căluș. Nimeni din administrația cimitirului nu cunoștea locul de veci al lui Gheorghe Chițu, nu exista în evidențele acestui

cimitir și nici fostul administrator, acum pensioner, dar care a lucrat zeci de ani la acest cimitir, nu cunoștea nimic despre existența mormântului.

L-am descoperit printre boscheți, care, spre rușinea administrației, erau chiar în centrul cimitirului, în data de 5 martie 2009, cu o zi înainte de a se deschide Simpozionul Gheorghe Chițu, organizat de Baroul Dolj pe data de 6 martie 2009.

Gheorghe Chițu a fost căsătorit de două ori. Prima dată, cu Ioana (Anica), născută în 1843 și decedată prematur, și a doua oară cu Alecsandrina Luță Ștefandache, născută în 1842, și cu care va avea patru copii.

Primul lor copil, Chițu Alexandru, s-a născut la data de 30 august 1861, în Craiova, în mahalaua Sfântu Ilie, conform Registrului Stării Civile (RSC), inventar 2.210 și l-a avut naș pe Tănăsache Iancovici. Despre Alexandru nu se găsesc multe date, decât un contract prin care vinde moșia Mirila, în 1902, boierului Stăncescu din Craiova, moșie care a avut un frumos conac. În anul 1915, Alexandru nu mai trăia, și s-a menționat că a murit fără posteritate (fără urmași).

Al doilea copil al lui Gheorghe și Alecsandrina Chițu a fost tot un băiat, numit Emilian, născut în 1862 și decedat la 01 martie 1866 în Craiova, conform Registrului Stării Civile (RSC) al Primăriei Craiova, inventar 2.429.

Al treilea copil a fost Elena, născută la data de 20 iulie 1863 în Craiova, conform RSC, inventar 2.323 și decedată la data de 14 februarie 1929, tot în orașul Craiova. A fost singurul copil care l-a reprezentat cu cinste pe Gheorghe Chițu, fiind căsătorită, în 1881, cu Opran Romulus, avocat din București, și divorțată în 1882. La 22 ianuarie 1884, se recăsătorește cu Ciocazan Constantin (C. M. Ciocazan, important om politic oltean, parlamentar, primar al Craiovei, moșier etc.), care era născut la data de 19 iunie 1854 și decedat la 6 aprilie 1942, la vârsta de 88 ani.

Soții Constantin și Elena Ciocazan au avut un singur fiu, Constantin, cu diminutivul Tantzi, născut la data de 24 octombrie 1884 și decedat la vârsta de 31 de ani, la Paris, în ziua de 11 martie 1915, înmormântat în cavoul familiei din cimitirul Sineasca din Craiova, alături de tatăl și mama sa.

Al patrulea copil al lui Gheorghe și Alecsandrina Chițu a fost un alt băiat, Horațiu (Orație), născut la 24 martie 1867 și decedat la vârsta de 4 ani, la 29 februarie 1871, în Craiova, pe strada Unirii, conform RSC, inventar 2.435 și 2.550.

Așa s-a stins familia lui Gheorghe Chițu, fără a avea urmași care să continue tradiția pe linie directă.

După cum se poate observa din actele de stare civilă, rezultă că primul copil al soților Theodor și Florica Chițu a fost Gheorghe Chițu și nu Maria Chițu, cum greșit s-a afirmat până acum, și vom demonstra aceasta.

Revenim la frații lui Gheorghe Chițu. Al doilea fiu al lui Theodor și Florica Chițu a fost Chițu Marin, consemnat ca un mare comerciant al Craiovei.

Din actele de stare civilă reiese că a fost născut în anul 1930, la doi ani după Gheorghe Chițu.

Marin Chițu a decedat la 21 septembrie 1891, la vârsta de 61 de ani, conform actului de deces cu nr. 925 din acea dată, aflat în RSC, inventar 2.839. Este consemnat în acest act că era comerciant din părinții Teodor și Mila și că, la acea dată era văduv, murindu-i anterior soția, Ecaterina. Martori la deces sunt consemnați Pantelie Herăscu, proprietar de 56 de ani, cumnat cu mortul, și Nae Moldoveanu de 22 de ani, comersant. Datele există în RSC, inventar 2.839 din 1891, fila 126. Înregistrarea decesului a fost făcută în anul 1891, la vârsta de 61 de ani, ceea ce denotă că era născut în anul 1830. Un alt act care stabilește, prin deducție aritmetică, data nașterii lui Marin, este actul de căsătorie al fiicei sale Aurelia (voi reveni la datele acesteia, în continuare).

Marin Chițu a fost căsătorit cu Dieanu Elisabeta, la 12 ianuarie 1859, în Craiova, conform RSC, inventar 2.073, fiica lui Dimitrie și Păunia Dieanu, născută în 1841 și decedată la 27 iulie 1891, de 50 de ani, conform RSC, inventar 2.838, în Craiova. Cei doi soți, Marin și Elisabeta Chițu, au avut patru copii cu biografiile deosebite.

Nae, Nicolae Chițu, primul copil, născut la 13 februarie 1862 în Craiova, conform RSC, inventar 2.251 și 2.835, având ca naș la botez pe Nicolae Pană și decedat la 25 ianuarie 1891 în Craiova. La 29 de ani era funcționar în Craiova, fără a fi căsătorit sau a avea urmași. La naștere, părinții locuiau în suburbia Episcopiei din Craiova, iar moartea l-a aflat în suburbia Sfântul Dumitru din același oraș, în casele Dianu, vis-a-vis de actualul teatru craiovean.

Al doilea copil al soților Marin și Elisabeta Chițu a fost Maria Chițu, născută la 15 decembrie 1863 în Craiova, având ca nașă pe Maria, fiica lui Nicolae Pană, conform RSC, inventar 2.336, în mahalaua Episcopiei. Aceasta se va căsători, la 29 mai 1894, cu Ernest Arnold, fiul lui Gustav și Sofia, profesor de origine germană, născut în 1855, și se pare că s-au stabilit în Germania, pentru că nu se cunosc datele morții lor.

Al treilea fiu al lui Marin și Elisabeta Chițu a fost Aurelia Chițu, născută la data de 8 august 1866 în Craiova, pe strada Lipscani, conform RSC, inventar 2.431, naștere declarată de către Nicolae Pană de 45 de ani, proprietar. Strada Lipscani era în Mahalaua Sfântu Ilie. În actul de naștere este consemnat că era fiica lui Chițu Marin, de 36 de ani, mărghitan (comerciant) și Elisabeta, de 24 de ani. Martori la naștere au fost Hristea Ionovici, de 26 de ani, mărghitan (comerciant).

Dacă în actul de naștere al Aureliei Chițu s-a consemnat faptul că, în anul 1866, tatăl, Marin, avea 36 de ani, rezultă fără dubii că acesta era născut în 1830, altă certitudine a anului nașterii lui Marin și a filiației acestuia după Gheorghe, ca al doilea copil al lui Teodor și Florica Chițu.

Revenim la căsătoria lui Marin Chițu cu Elisabeta și vom reda conținutul actului de căsătorie. Astfel, Marin sin Chițu, mărghitan, se căsătorește la 12 ianuarie 1858, în mahalaua Sfântu Ilie, cu Elisaveta sin Dimitrie Dieanu din

mahalaua Sfinții Voievozi, nași fiind Nicolae Ioan arendaș cu Ecaterina soția sa, act încheiat la Biserica Sfântu Ilie din Craiova, conform RSC, inventar 2.073.

Al treilea copil al soților Theodor și Florica Chițu, în același timp al treilea frate (soră) a lui Gheorghe Chițu a fost Ana Chițu, născută în 1840 și decedată în 1867, la 27 de ani. Ea a fost căsătorită – prima dată – cu un anume Pop, decedat și el, și, apoi, cu Ion Socolescu, fără a avea copii.

Al patrulea copil al soților Theodor și Florica Chițu a fost Constandina Chițu, născută în 1833 și decedată la 23 decembrie 1868 în Craiova, la vârsta de 35 de ani. A fost căsătorită cu Nicolae Constantin, născut în 1828, comerciant.

Al cincilea copil al soților Theodor și Florica Chițu este Petre Chițu (se cunoaște biografia lui), născut în 1844, care se căsătorește la 14 ianuarie 1872, în Craiova, cu Alexandrescu Maria, născută în 1853 din părinții Gheorghe și Anastasia, conform RSC, inventar 2.558. Nu se cunoaște (încă) data morții lor, dar se păstrează în Craiova casa lor, pe strada Știrbei Vodă.

Cei doi soți Petre și Maria vor avea șase copii.

Primul copil, Lucilla Chițu (scriitoare), născută la data de 21 iulie 1873 pe strada Părului din Craiova, conform RSC, inventar 2.571. Se va căsători la 11 februarie 1899, în Craiova, cu Jules Brun, catolic german, născut în 1850, în Ludive, din părinții Iulus și Elisa du Brun, publicist, domiciliat în București, dar vor divorța în 1905 fără a avea urmași.

Al doilea copil al lui Petre și Maria Chițu a fost Veturia Chițu, născută la 15 septembrie 1874 și decedată la 17 aprilie 1876 – la numai doi ani – în Craiova, pe strada Cazărmii, conform RSC, inventar 2,622 și 2,590.

Al treilea copil al lui Petre și Maria Chițu este Oscar Marin Ioan Chițu, născut la 6 ianuarie 1877 și decedat la 5 martie 1876, la vârsta de 1 an și 2 luni, pe strada Cazărmii din Craiova, conform RSC, inventar 2.630, 2.650.

Al patrulea copil este Camil Eugeniu Chițu, născut la 24 decembrie 1877 și decedat la 9 mai 1888 în Craiova, pe strada Convențiunii, suburbia Sf. Dumitru, conform RSC, inventar 2.633 și 2.789, fila 80, act deces 554/9 mai 1888.

Al cincilea copil al soților Petre și Maria Chițu a fost Eugeniu Paul Marcel Chițu, născut la 16 august 1891 în Craiova, pe strada Convențiunii, nr.2, suburbia Sf. Dumitru, conform RSC, inventar 2.528/1891, fila 99, act 794, dar nu se cunoaște data decesului.

Lavinia Chițu, născută în 1875 la Craiova, a fost cel de-al șaselea copil. Ea s-a căsătorit la 5 decembrie 1904 cu Berneanu George, maior, născut în 1864 la Craiova, cu părinții Constantin și Maria. Nu se cunosc alte date despre ei.

Acestea sunt informațiile despre Gheorghe Chițu și familia sa, găsite în actele de stare civilă ale Primăriei Craiova, aflate la Filiala Dolj a Arhivelor Statului, care diferă de ceea ce s-a publicat până în prezent. Datele au veridicitate tocmai prin existența actelor de stare civilă, care pot fi folosite în continuare de către toți cei interesați de biografia lui Gheorghe Chițu.

CASTELUL PELEȘ – CTITORIE A REGELUI CAROL I ȘI SIMBOL AL DINASTIEI

MIHAELA DAMEAN

În momentul în care i se oferise Tronul României, Prințul Carol de Hohenzollern-Sigmaringen era tânăr locotenent în Regimentul de dragoni ai gărzii prusiene și nu cunoștea nimic, până atunci, despre țara și poporul asupra cărora urma să domnească. Părăsindu-și patria de origine, Prusia, și somptuosul castel de la Sigmaringen, Prințul, o dată ajuns în România, rămâne surprins de aspectul oriental al Bucureștilor și așa-numitul Palat domnesc, o clădire cu un singur etaj, cu drapel și gardă de onoare. Nu numai că pavajul din fața reședinței princiare era „nespus de primitiv”, dar apartamentele domnești aveau drept privesc o piață murdară, unde se instalaseră câteva familii de țigani și unde „porcii se tăvăleau prin noroi”¹.

Încă de la început, Carol I s-a dovedit a fi un spirit metodic, laborios, extrem de meticulos și pătruns de sentimentul datoriei față de națiunea care i-a încredințat destinele sale. De o corectitudine și punctualitate tipice mediului în care s-a format, Suveranul avea să se confrunte, în patria sa adoptivă, cu o lume total diferită, unde amprenta orientală era încă persistentă. De aceea, Prințul a trebuit să parcurgă o etapă de adaptare la noile realități, să se familiarizeze cu obiceiurile și tradițiile, cu oamenii politici și aspirațiile românilor.

Pentru a cunoaște mai îndeaproape diferitele regiuni ale țării, tradițiile, portul țărănesc și dansurile populare, Carol I efectua, periodic, călătorii oficiale sau particulare, fiind plăcut impresionat de peisajele pitorești, și, mai ales, de zonele montane care-i aduceau aminte de locurile natale. A apreciat în special mănăstirile din nordul Moldovei și din Muntenia, chiar dacă – așa cum o mărturisește – nu se puteau compara cu grandioasele catedrale din Apus.

Pentru a scăpa de atmosfera apăsătoare de la București și de clima insuportabilă din timpul verii, Monarhul își petrecea puținele momente de refugiu la mănăstirea din Sinaia și în împrejurimi, fiind captivat de frumusețea acestei regiuni. Aici avea, de altfel, să-și aleagă locul pentru construirea unui Castel, care să-i reamintească de ținuturile natale. Primele planuri, în acest sens, fuseseră elaborate încă din 1873, însă abia doi ani mai târziu, la 10/22 august, se va desfășura ceremonia solemnă de începere a lucrărilor de fundație. „Singura bucurie netulburată a Regelui – notează Mite Kremnitz – a fost... să conducă

¹ *Memoriile Regelui Carol I al României. De un martor ocular*, ediție îngrijită de Stelian Neagoe, vol. I, București, Editura Scripta, 1992, p. 60-63.

însuși lucrările clădirii în toate amănunțele ei, să urmărească înaintarea construcțiilor și să ia parte cu gustul său individual la fiecare fază a lor”².

Construcția Castelului Peleş a durat zece ani de zile – cu o scurtă întrerupere în timpul Războiului de Independență –, fondurile necesare fiind furnizate de Monarh din caseta sa privată. Stilul arhitectonic, preferat de Carol I, avea să fie cel al neo-renașterii germane. Cu prilejul ceremoniei oficiale de inaugurare a edificiului, la 25 septembrie/7 octombrie 1883, Regele mărturisea: „Am clădit acest Castel ca un semn trainic că aleasă liber de națiune este adânc înrădăcinată în această frumoasă țară și că răsplătim dragostea poporului nostru cu încrederea nemărginită care o avem în viitorul scumpei noastre patrii”³.

Considerat de contemporani o adevărată bijuterie arhitectonică, Castelul regal din Sinaia a găzduit numeroși invitați princieri sau din mediul literar-artistic, fiind adeseori deschis chiar publicului larg. Potrivit mărturiilor contemporane, la Peleş era mai puțină etichetă. Aproape de fiecare dată, Regele obișnuia să-i rețină la prânz pe miniștrii cu care lucra sau pe membrii corpului diplomatic român sau străin, ce fuseseră primiți în audiență⁴. De asemenea, nu de puține ori, prefera să se relaxeze împreună cu invitații săi la o partidă de biliard⁵.

Castelul Peleş nu avea să reprezinte însă numai o reședință regală, ci și un simbol al dinastiei. Aici s-a născut, la 3 octombrie 1893, Carol, primul fiu al Principelui moștenitor Ferdinand și al Principesei Maria.

Tot la Castelul Peleş avea să se desfășoare și celebrul Consiliu de Coroană din 3 august 1914, în care Suveranul, respectându-și angajamentul asumat în momentul încheierii alianței cu Puterile Centrale și sincer convins de superioritatea militară a acestora, s-a pronunțat în favoarea aplicării tratatului cu Triplicea. Constatând că majoritatea oamenilor politici prezenți, invocând lipsa unui *casus foederis*, s-au declarat pentru *neutralitate*, el afirma că, în calitate de Rege constituțional, se supune voinței țării⁶. Astfel, alianța României cu Puterile Centrale, necesară într-un anumit moment istoric și care a marcat orientarea politicii noastre externe timp de trei decenii, încetase de a mai exista, în noile împrejurări fiind stânjenitoare realizării aspirațiilor naționale.

Potrivit anumitor mărturii, Carol I, într-un moment de descumpănire, s-ar fi gândit la abdicare⁷. Materialul documentar existent nu ne poate edifica

² Mite Kremnitz, *Regele Carol al României*, ediție îngrijită de Ion Nuță și Boris Crăciun, Iași, Editura Porțile Orientului, 1995, p. 107.

³ George Bengescu, *Carmen Sylva. Viața Reginei Elisabeta*, ediție îngrijită de Boris Crăciun, Iași, Editura Porțile Orientului, 1995, p. 55.

⁴ *Ibidem*, p. 94-95.

⁵ Robert Scheffer, *Orient regal. Cinci ani la curtea României*, București, Editura Saeculum I.O. –Editura Vestala, 1997, p. 26.

⁶ Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 32-51.

⁷ *Vezi Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, București, Editura Politică, 1968, p. 263-264; după moartea Monarhului, Regina Elisabeta îi declarase arhiepiscopului Raymond Netzhammer: „Știți doar că Regele voise să abdice; după abdicare, voiam să plecăm în

suficient în această privință. Dacă avem în vedere că în 1871 intenția de a abdica nu fusese reală, putem bănuși că nici acum, în 1914, nu era hotărât să o pună în aplicare. Prin urmare, este posibil ca așa-numita intenție de abdicare să fi reprezentat, pur și simplu, o modalitate de „acoperire” în fața cercurilor conducătoare de la Berlin și Viena, pentru atitudinea de neutralitate adoptată⁸. Pare puțin probabil ca după o domnie de 48 de ani, în care a avut de înfruntat numeroase dificultăți, Carol I – care a dovedit cu prisosință că a fost animat de bune intenții față de patria sa adoptivă – să recurgă la o astfel de soluție extremă.

Cert este faptul că, încheierea tratatului cu Rusia, din septembrie 1914, prin care, în schimbul neutralității binevoitoare, i se recunoaștea României dreptul de a-și dobândi provinciile istorice aflate sub stăpânirea Coroanei austro-ungare, s-a făcut cu aprobarea Regelui⁹. Acest gest al Suveranului avea să fie și ultimul, la 27 septembrie/10 octombrie 1914 Carol I trecând în eternitate.

Principele Carol I, deși era de neam german și descendent din marea familie a Hohenzollern-ilor, s-a identificat cu aspirațiile națiunii în fruntea căreia a fost ales, îndeplinindu-și cu succes rolul de monarh constituțional. Dacă, la toate acestea, adăugăm autoritatea și probitatea morală a Suveranului, abilitatea și tactul de care a dat dovadă în practica politică, în asigurarea unui solid echilibru între grupări sau partide, vom reuși să ne explicăm de ce Carol I, după dificultățile inițiale de adaptare la realitățile – nu de puține ori descurajante – din noua sa patrie, s-a bucurat de un prestigiu incontestabil.

PELES CASTLE – BUILT BY KING CAROL I AS THE SYMBOL OF THE DYNASTY

(Abstract)

Peles Castle construction lasted almost ten years (1875-1883) – with a brief interruption during the war of independence – using funds provided by the King Carol I of Romania. The castle from Sinaia was built like a summer residence of the Romanian royalty and the symbol of the dynasty. Numerous political personalities and artists visited the Peles Castle, considering it as a real architectonic gem. Peles Castle has witnessed important events such as the Crown Council of August 13th, 1914, when Romania decided her neutrality at the beginning of the First World War. At the Peles Castle, Carol I passed away on October 10th, 1914.

Keywords: Peles Castle, King Carol I, Sinaia, Romania.

Elveția”; vezi R. Netzhammer, *Arhiepiscop în România. Jurnal de război, 1914-1918*, București, 1993, p. 21.

⁸ Regina Maria afirmase că Regele Carol I i-ar fi declarat soției sale: „N-am poftă deloc să părăsesc pământul acum, mă interesează prea mult deznodământul războiului, țin să văd sfârșitul”; Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, Iași, Editura Moldova, 1991, p. 368.

⁹ Vezi I. G. Duca, *Memorii*, vol. I, București, Editura Expres, 1992, p. 82-83.

Lucian Boia, „*Germanofili*” – elita intelectuală românească în anii primului război mondial, București, Editura Humanitas, 2009, 376 p.

Domnul profesor Lucian Boia și-a câștigat un binemeritat renume, în peisajul istoriografiei românești de după 1989, prin promovarea consecventă a unei viziuni inovatoare asupra istoriei în general.

Numele domniei sale pare indisolubil legat de prestigioasa editură Humanitas, întrucât multe dintre volumele semnate de Lucian Boia au văzut lumina tiparului la această editură. Dintre acestea menționăm: *Istorie și mit în conștiința românească* (1997), *Jocul cu trecutul: istoria între adevăr și ficțiune* (1998), *România țară de frontieră a Europei* (2002), *Mitul Democrației* (2003) etc.

Recent, tot sub egida editurii Humanitas, a apărut cartea cu un titlu oarecum iconoclast: *Germanofili* – elita intelectuală românească în anii primului război mondial. În cele 360 de pagini ale acestei lucrări, domnul Lucian Boia și-a propus „să risipească o iluzie întreținută de istorici și acceptată ca un adevăr” (p. 7), anume credința că idealul național era întruchipat de un război alături de Antanta contra Austro-Ungariei, în accepția societății românești din acele teribile vremuri.

De fapt, în cele două părți ale volumului, profesorul L. Boia schițează în tușe mai groase un peisaj rămas la periferia discursului istoriografic românesc, dar în niciun caz ocultat sau ignorat. Astfel, eșafodajul informațional, compus de domnul Boia, nu schimbă constelația problematicii ridicate de prima conflagrație de anvergură planetară, ci, pune în lumina reflectoarelor aspecte, oameni, întâmplări care, din diverse motive, nu s-au bucurat de o atenție specială din partea istoricilor.

În *Germanofili*, reputatul istoric Lucian Boia dă glas adepților celei de-a doua căi, din cele trei deschise în fața României la debutul primei conflagrații mondiale, și anume: Antanta, Puterile Centrale sau neutralitatea până la capăt. Din păcate, autorul volumului *Germanofili* nu face o distincție netă între partizanii Puterilor Centrale și cei ai neutralității absolute, afirmând că „printre germanofili, opțiunea neutralității întrunea mai multe adevăruri decât varianta intrării în război, alături de Puterile Centrale” (p. 7). După umila noastră opinie, nu se poate pune semnul egalității între așa-numiții germanofili și neutraliști. Prin punerea pe același plan a germanofililor și neutraliștilor, domnul Lucian Boia sporește, în mod evident, numărul celor care nu doreau să lupte alături de Antanta. Cei care au militat pentru „opțiunea inoportună”, după cunoscuta expresie a lui Sartre, constituie o categorie aparte.

Cu germanofili timpul nu a avut răbdare până-n prezent. În perioada interbelică, apropierea afectivă de momentul constituirii României Mari nu permitea spațiu de afirmare germanofililor, iar în perioada comunistă coordonatele ideologice au sufocat orice demers care să reliefeze pe cei ce au nutrit sentimente „rusofobe”. Iată de ce, Constantin Kirițescu sau Constantin Nuțu nu au putut să trateze, la justa sa valoare, curentul germanofil. De abia după 1989, s-a produs „căderea în timp” a germanofililor, dar până la domnul profesor Boia nimeni nu le-a mai dedicat în întregime un studiu, și aici identificăm un incontestabil merit al cărții de față.

Dar, trebuie să mai avem în vedere un aspect când discutăm pe marginea interesului de care s-au bucurat germanofili din partea servitorilor muzei Clio, anume, „istoria este în general făcută de învingători”, iar în cazul de față opțiunea antantistă și-a dovedit viabilitatea, întrucât prin lupta alături de această alianță politico-militară s-a realizat România, mai degrabă firească decât Mare. Antantiștii sunt învingătorii; cu toate acestea, germanofili nu au fost complet ignorați de literatura de specialitate, dar au fost obligați, ce-i drept, la un loc secund, pe măsura rolului istoric jucat.

La pagina 11, istoricul L. Boia deplânge importanța de care s-a bucurat Transilvania în raport cu Bucovina și Basarabia, ceea ce a dus la crearea unei ierarhii simbolice, în care „Transilvania strălucea mai presus decât celelalte”. Această ierarhizare este valabilă în măsura în care conștientizăm că, din punct de vedere demografic, teritorial și economic, aportul Transilvaniei la formarea României de 295.000 de kilometri pătrați este superior aportului conjugat al Bucovinei și Basarabiei.

Cutuma internațională impune fiecărei țări o singură zi națională, dacă ar fi permise mai multe asemenea alegeri s-ar găsi numeroase momente din istoria poporului român, demne de a se înscrie pe o listă a zilelor naționale. Pe această listă ar figura, de ce nu, și 9 aprilie sau 28 noiembrie, însă, după opinia noastră, s-a ales ziua de 1 decembrie fiindcă atunci s-a încheiat procesul în urma căruia a rezultat România Mare, și nu pentru că Transilvania ar fi mai importantă în raport cu Bucovina sau Basarabia.

În opoziție cu cele scrise de către domnul L. Boia (p. 11), credem că lupta alături de Rusia, asupra românilor basarabeni, a fost un rău necesar, iar lupta alături de Puterile Centrale ar fi însemnat colaborarea, pe linie militară, cu Austro-Ungaria, asupra românilor din Transilvania și Bucovina. Diriguitorii de la București au preferat să-i elibereze pe românii din monarhia bicefală care, numeric vorbind, erau mai numeroși decât cei din Basarabia.

Opțiunea pentru colaborarea cu Rusia nu a fost ușoară. Rusofobia nu a fost apanajul germanofililor. În gândirea lui Ion I.C. Brătianu, erau destul de vii întâmplările prin care a trecut tatăl său în perioada 1877-1878, dar Antanta oferea garanțiile cele mai solide în ceea ce privește adjudecarea victoriei și eliberarea unui număr cât mai mare de români.

Antanta a fost opțiunea logică, dacă ne raportăm la superioritatea resurselor umane și materiale de care dispunea aceasta. Roma a învins Cartagina în al Doilea Război Punic, deoarece a reușit să înlocuiască toate armatele pe care Hanibal le-a distrus în răstimpul 218-202 î. Chr. În Primul Război Mondial, Puterile Centrale s-au comportat ca o cetate asediată din toate direcțiile, resursele de care dispuneau nu le-a permis altceva. Au avut inițiative, au avut victorii, dar Antanta a reușit mereu să le blocheze intențiile, în primul rând prin avantajul resurselor superioare.

Volumul domnului Boia prezintă multe aspecte contradictorii care, din nefericire, nu sunt ponderate de o prezentare echilibrată a argumentelor pro și contra. Primează viziunea germanofilă, ale cărei dedesubturi nu pot fi contrabalansate de un cititor neavizat. În acest fel, profesorul Boia păcătuiește la fel de mult, precum istoricii „antantiști” pe care îi critică. Domnia sa are un discurs convingător, dar, de multe ori, unilateral.

Lucian Boia a realizat o lucrare complexă, iar în rândurile de mai sus am analizat doar câteva aspecte ale acesteia, și nu neapărat pe cele mai importante. O analiză detaliată ar necesita un volum pe măsura celui publicat de domnul Boia, ceea ce nu ne-am propus.

Demersul publicistic al distinsului domn Lucian Boia poate fi receptat pozitiv doar prin filtrul criticii constructive, dacă nu dorim să substituim senzaționalul adevărului sau, dacă nu vrem să alunecăm pe panta minciunii prin omisiune.

Florin Ghețu

Felipe B. Pedraza Jiménez, Rafael González Cañal, Elena E. Marcello (eds.), *El Arte nuevo de hacer comedias en su contexto europeo*, Cuenca, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2010, 226 p.

În anul 2009, hispanismul internațional a aniversat al patrulea centenar de la publicarea uneia dintre cele mai importante poetici europene: *Arta nouă de a scrie teatru* a lui Lope de Vega, ale cărei postulate au stat la baza teatrului european modern: împărțirea piesei de teatru în trei acte, stabilirea felului în care fiecare personaj trebuia să se îmbrace sau să vorbească, în funcție de categoria socială pe care o reprezenta, amestecul trăsăturilor caracteristice tragediei și comediei

antice, fiind doar câteva dintre noutățile introduse de poetica prezentată de Lope în anul 1609, în fața Academiei din Madrid. În contextul acestui an aniversar, în perioada 28-30 ianuarie 2009 s-a desfășurat la Almagro congresul internațional *Arta nouă în context european*, ale cărui Acte s-au publicat în 2010, purtând titlul omonim. Coordonat de Felipe B. Pedraza Jiménez, Rafael González Cañal și Elena E. Marcello, volumul debutează cu prezentarea principalelor evenimente ce au omagiat *Arte nuevo* în decursul lui 2009. Remarcăm, în acest sens, semnalarea congresului *Secolul de aur înainte și după Arta nouă a lui Lope*, desfășurat la Craiova în perioada 7-9 mai 2009, precum și publicarea numărului monografic *Lope de Vega în secolul său de aur* al revistei *Hispania felix*, editată de editura Academia del Hispanismo (Vigo, Spania), sub egida Academiei Române.

În continuare, este redat textul integral al poeziei lui Lope de Vega, în ediția critică a lui Felipe Pedraza. Secțiunea *Arta nouă în tradiția europeană* grupează opt texte. În *Paradoxurile lui Lope față în față cu modelele clasice*, Pedro Conde Parrado analizează câteva dintre pasajele din *Arte nuevo*, în care Lope face aluzie la modelele lumii clasice. Maria Grazia Profeti, în *De mă numesc neștiutor Italia și Franța*, Fausta Antonucci, în *Lope și polimetria în receptarea dramaturgilor italieni în secolul al XVII-lea* și Elena E. Marcello, în *Fascinația lui Andrea Perrucci pentru Lope*, întocmesc un portret complet al felului în care Lope a fost receptat în Italia, punând accentul asupra polemicii iscate în peninsula odată cu apariția unui nou gen teatral hibrid. Totodată, profesoara Antonucci a studiat diferențele și similitudinile dintre teatrul spaniol și cel italian, în ceea ce privește mijloacele de expresie utilizate.

Christophe Couderc expune, în *Arta nouă în Franța*, scandalizarea mediului intelectual francez, confruntat cu polemicele declarații ale lui Lope, în timp ce Ricardo Miguel Alfonso (*Ideile teoretice ale Artei noi de a scrie teatru în Anglia modernă*), Manfred Tietz (*Receptarea controversată a Artei noi în Germania*) și Urszula Aszyk (*Arta nouă în Polonia: receptarea critică și încercările de traducere*), completează tabloul răspândirii preceptelor *Artei noi* în Europa.

Secțiunea *Ecouri, reminiscențe, teorii* debutează cu studiul profesoarei Mariateresa Cattaneo, *Doctrina dramatică în Falsul adevăr și proiecția sa europeană*, unde specialistă italiană analizează teoriile dramatice și metateatrale expuse de Lope în *Lo fingido verdadero*. În *Un produs al Artei noi: Regele fără regat al lui Lope și imaginea lui Iancu de Hunedoara*, Oana Sâmbrian analizează în detaliu felul în care această piesă, scrisă aproape concomitent cu *Arta nouă*, reflectă multe dintre postulatele poeziei din 1609. Kurt Spang, în *Poetica și genul* definește *Arta nouă* din perspectiva teoriei literaturii, plecând, în exegeza sa, de la elementele definitorii ale genului poetic.

Volumul se încheie cu cronică masei rotunde, dedicată diverselor traduceri ale *Artei noi* în limbile engleză, italiană, germană și poloneză, la care au luat parte Victor Dixon, Maria Grazia Profeti, Kurt Spang și Urszula Aszyk.

Oana Andreia Sâmbrian

Iustina Burci, *Dicționar de meserii și funcții vechi*, Craiova, Editura Universitaria, 2009, 192 p.

Schimbările sociale și economice, care au avut loc în istoria poporului nostru, au condus la înmulțirea și diversificarea continuă a ocupațiilor și a denumirilor lor. În momentul de față, se acordă o atenție specială meseriilor actuale, care au și fost ordonate într-un index al ocupațiilor din România. De asemenea, se scriu despre acestea cărți și articole, ele aflându-se permanent în vizorul sociologilor, statisticienilor și lingviștilor. În schimb, meseriile și funcțiile vechi, care s-au practicat în trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat al țării noastre, nu intră în discuție decât în măsura în care s-au păstrat în nomenclatorul ocupațiilor actuale, și, de cele mai multe ori, sunt privite ca niște relicve ale vremurilor demult apuse.

Așadar, până în momentul de față, apelativele care denumesc vechi îndeletniciri nu s-au bucurat de o atenție specială. Cu toate că valoarea fondului lexical vechi – referitor la meserii în cazul nostru – poate aduce astăzi informații deosebit de interesante în direcția cunoașterii istoriei culturale și istoriei limbii române, în general, el a fost valorificat doar parțial, până în prezent, prin inserarea în dicționare a unui număr restrâns de cuvinte.

Privit din această perspectivă, materialul cuprins în *Dicționarul de meserii și funcții vechi* vine să acopere o latură a vocabularului nostru arhaic, care a fost mai puțin studiată de către specialiști, dar cu ajutorul căreia se poate recompune imaginea vieții agricole, administrative, bisericesti, militare, medicale etc. românești, căci, toate domeniile actuale de activitate au în spate o istorie particulară a lor.

Cartea cuprinde o serie de vechi funcții și meserii, care au dispărut din nomenclatorul oficial al ocupațiilor actuale (unele cu foarte multă vreme în urmă), ca urmare a faptului că structura socio-economică și politică a țării s-a modificat permanent – *abagiu* „fabricant sau negustor de aba”, *amil* „slujbaş, intendent, administrator”, *bogasier* „negustor de bogasiu”, *caftangiu* „slujbaş domnesc care pregătea și păstra caftanele”, *calemgiu* „funcționar de cancelarie, copist”, *căminar* „dregător însărcinat cu strângerea dijmei de ceară pentru domnie sau a dării asupra cârciumilor”, *droșcar* „birjar, vizitiu; meseriaș care lucra droște”, *edecliu* „slujitor de rang inferior la curtea domnească”, *farfurigiu* „negustor de obiecte de porțelan”, *ferentar* „soldat din vechea pedestre ușoară”, *funogiu* „primar de sat în Transilvania”, *ghimigiu* „marinar”, *grosar* „temnicer”, *hârțogar* „funcționar într-o cancelarie”, *hechim başa* „primul medic al seraiului”, *iarașbirău* „judecător de ocol”, *liturg* „funcționar public; persoană care săvârșea liturghia” etc. – , dar și termeni care au pierdut unul dintre sensuri (de exemplu, în trecut *paznicul* denumea o persoană care avea obligația – pe lângă aceea de a păzi ceva – de a strânge impozitele și taxele).

Totodată, în dicționar au fost glosate și formele arhaice ale unor ocupații actuale (*aftor*, *actoriță*, *cântător*, *citarist*, *dramatist*, *elegist*, *inventor*, *învățătoareasă*, *jandarnic*, *patinor*, *spitalagiu* etc.) și, de asemenea, vechile denumiri ale unor îndeletniciri de astăzi (*tălmăcitor*, *tălmăciar* pentru *traducător*). De remarcat este și faptul că, au fost încadrate aici și anumite funcții, care nu sunt neapărat specifice românilor – *burgrav* „comandantul militar al unei cetăți din Evul Mediu”, *cadu* „judecător musulman care avea, în același timp, atât atribuții civile, cât și religioase” etc.), dar care au avut, într-un fel sau altul, legătură cu istoria societății românești și apar în dicționare de specialitate și documente din arhivele românești. Acolo unde a fost cazul s-au menționat și variantele grafice ale meseriilor respective, iar etimologia a fost și ea stabilită.

Alcătuirea în mod riguros, după consultarea unei bibliografii vaste, cartea de față reprezintă o lucrare nouă și originală din punctul de vedere al inventarului de cuvinte, care își propune să contribuie la cunoașterea în profunzime a vocabularului istoric al limbii noastre și, în același timp, a societății românești sub aspect socio-profesional. Ea oferă material de studiu unor ramuri diverse: istorie a limbii, economie, sociologie, onomastică etc., dar și tuturor acelorora interesați de trecutul îndeletnicirilor și denumirile lor.

Cosmin Vilău

Tudor Olimpiu Bompa, *Prenume la români*, ediția a III-a revizuită, București, Editura Irecson, 2008, 230 p.

Deranjat de faptul că poporul român utilizează prea multe nume de botez străine, care sunt departe de originea noastră daco-romană, Tudor Olimpiu Bompa, profesor emerit la Universitatea York din Toronto, Canada, scrie o carte în care explică, demonstrează și justifică cititorilor faptul că, „prenumele noastre trebuie să fie daco-romane, fiindcă asta este originea noastră ca popor” (p. 9). La baza demersului său stă, printre altele, admirația pentru viața țăranilor din Năsăud, locul lui de baștină, viață petrecută în demnitate și în respect față de trecut și de tradițiile populare. Atitudinea aceasta l-a urmărit în permanență pe autor și l-a determinat să

desfășoare o activitate intensă în organizațiile patriotice românești [președinte al Congresului Mondial Românesc – 1988-2000; a inițiat și a organizat primele două festivaluri internaționale românești (Romfest) la Cleveland (1988) și Washington (1990)], totul din dorința de a ceda ceva înapoi „poporului din care mă trag” (p. 10).

Prima parte a lucrării de față (p. 13-45) se ocupă de probleme generale de antroponimie. În *Originea numelor* (p. 13-22) se face o prezentare succintă a mecanismelor prin care au luat naștere, în trecutul foarte îndepărtat, primele nume, indicându-ni-se, totodată, și care au fost sursele lor de apariție (nume descriptive, nume de localități, nume de meserii, nume posesive, nume de provincii, râuri, plante, arbori, nume etnice, nume de animale, nume eufemistice, nume provenite de la evenimente deosebite). În general, orice apelativ (legat în special de particularitățile fizice și psihice ale persoanei, de poziția ei în societate, de numele obiectelor din spațiul în care aceasta își ducea viața) avea disponibilitatea de a deveni nume propriu, prin intermediul poreclei și, mai apoi, al supranumelui. Iar pe măsură ce a crescut numărul membrilor unei comunități, a crescut și necesitatea introducerii celui de-al doilea nume (reprezentat cu deosebire de numele tatălui), care făcea dovada apartenenței unui individ la un clan familial.

Capitolul *Numele la romani și daci* (p. 23-35) restrânge observațiile, pentru început, asupra spațiului roman, al cărui sistem de denotație era tripartit (praenomen, nomen, cognomen și, câteodată, agnomen – *Publius Cornelius Scipio Africanus*), și mai puțin asupra celui dac, din lipsă de informații. Un loc aparte îi este acordat – în subcapitolul *Necesitatea de a reforma numele românești* – faptului că, multe nume românești au fost schimbate forțat, pentru a se facilita astfel politica de asimilare a populației noastre de către țările vecine, în anumite perioade istorice. În momentul de față însă, românii au dreptul de a-și alege și de a purta prenume și nume de familie de origine românească. Acestea nu sunt *Ion, Maria, Gheorghe* – așa cum ne-am aștepta („Așanumitele prenume românești nu sunt deloc... românești sau daco-romane ... sunt de fapt de origine... greacă și ebraică”) –, ci *Adrian, Antoniu, Bonifaciu, Cezar, Claudiu, Corneliu, Cosmin, Costin, Decebal, Fabius, Flaviu, Gelu, Horațiu, Laurențiu, Marius, Octaviu, Răzvan, Remus, Romulus, Scorilo, Sebastian, Tiberiu, Traian, Virgilius, Cornelia, Diana, Doina, Emilia, Felicia, Flavia, Hortensia, Ignația, Justina, Livia, Lucia, Loredana, Monica, Nidia, Octavia, Otilia, Pompilia, Rea Silvia, Romula, Sabina, Septima, Ulpia, Valeria, Veronica, Veturia, Violeta* etc.

Lipsa de cunoștințe în domeniul prenumelor specifice poporului nostru, lipsa conștiinței naționale și a educării populației în acest sens, precum și criza de identitate națională și estetică pe care o parcurgem în prezent a dus la apariția unor prenume care nu ni se potrivesc. Ajungem, astfel, la capitolul al III-lea, *Prenumele și demnitatea națională* (p. 36-42), în care ni se spune că, în timp ce multe națiuni se întorc către tradiție (în condițiile globalizării și internaționalizării din timpurile de astăzi), lucru ce le garantează păstrarea identității naționale, la noi se înregistrează o dorință fără limite de a-i imita pe alții, de a valoriza tot ceea ce vine din afară și de a devaloriza vechile noastre nume și tradiții. „... nu veți întâlni niciun scandinav sau spaniol pe care să-l cheme... Johnny. Dar veți găsi mai mulți Johnny în București decât veți întâlni în toată Peninsula Scandinavă sau Iberică!” (p. 36). Ca să nu mai vorbin de indieni, evrei chinezi sau japonezi, care-și păstrează numele tradiționale.

Partea teoretică se încheie cu *Notarea numelor românești* (p. 43-45), în care autorul recomandă următoarele moduri de a alege numele de botez: a) de la prenume dacoromane („în acest fel prenumele va atesta originea și tradiția noastră ca popor” – p. 43); b) numele mijlocii pot fi atât dacoromane, cât și de origine greacă sau ebraică, mai ales pentru cei ce doresc să-și sărbătorească ziua onomastică. În ceea ce privește ordinea numelor – în scris sau când o persoană se prezintă cuiva – aceasta trebuie să fie următoarea: prenume, nume mijlociu, nume de familie (contrar perioadei comuniste, în care ordinea a fost inversată).

Cea de-a doua parte a lucrării reprezintă, de fapt, un dicționar, în care Tudor Olimpius Bompa clasifică mai întâi numele de botez (prenume și nume mijlocii) feminine, apoi pe cele masculine. Fiecare dintre ele beneficiază de o mică istorie; se precizează etimologia, dar și variante și forme diminutive, acolo unde ele există.

Cartea de față este binevenită în contextul epocii în care trăim, epocă în care credința în puterea divină a numelui a rămas doar o amintire, lăsată în urmă de dorința actuală de a epata, inclusiv prin nume. Căutările prea insistente ale părinților, de a găsi un nume original, ieșit din comun duc astăzi la extreme, la situații ridicole. Sunt numeroase cazurile în care, ulterior, adolescenții renunță la prenumele pe care le poartă sau îl păstrează numai pe unul dintre acestea. Muzica, televiziunea, radioul, sportul – în special cele străine – sunt astăzi sursele principale de inspirație în alegerea numelor. Din păcate, tradiția și demnitatea nu mai fac parte acum dintre criteriile după care foarte mulți dintre părinți aleg numele de botez ale copiilor lor. Din acest punct de vedere, ne situăm de partea autorului, atunci când acesta spune că fiecare națiune trebuie să își respecte tradițiile, demnitatea națională și originea lor istorică „în care prenumele își are un loc esențial”.

Iustina Burci

Iulia Cristina Frînculescu, *Aspecte ale terminologiei medicale românești de după 1990 (cu specială referire la influența engleză)*, Craiova, Editura Aius Printed, 2010, 234 p.

Cartea doamnei Iulia Cristina Frînculescu, *Aspecte ale terminologiei medicale românești de după 1990 (cu specială referire la influența engleză)*, care se întemeiază pe teza de doctorat cu același nume, tratează un domeniu terminologic de mare importanță (chiar din punctul de vedere al relevanței sale pentru societatea contemporană), dar – în mod surprinzător – destul de neglijat de bibliografia românească de specialitate. Probabil că reticențele lingviștilor au provenit tocmai din respectul pentru domeniu și din teama de a nu introduce criterii și judecăți exterioare care să-i perturbe tradițiile interne; nu se explică, totuși, de ce nu au apărut mai repede programe de cercetare interdisciplinare, la care să colaboreze lingviști, terminologi, medici oameni de știință și practicanți. De altfel, lucrarea doamnei Cristina Frînculescu are, între obiectivele sale, pe acela de a atrage atenția asupra necesității unei acțiuni conștiente și concertate de adaptare și reglare terminologică. Cartea poate fi văzută și ca o foarte convingătoare argumentare – explicită și implicită – asupra necesității unor comisii terminologice în care lingviștii să joace un rol justificat de competența lor specifică.

Trebuie spus de la început că lucrarea de față are un mare merit, care o deosebește de multe dintre cărțile din ultima vreme: autoarea a știut să evite capcana de a încerca să epuizeze un subiect, să acopere cât mai multe fenomene și exemple; rezultatul unor asemenea ambiții este, adesea, tratarea destul de superficială și neconvingătoare. În loc să prezinte liste de termeni medicali actuali, Cristina Frînculescu a ales să trateze în profunzime câteva cazuri exemplare: a reușit, astfel, să facă dovada unor reale aptitudini și deprinderi de cercetare științifică. Cuvintele și sintagmele studiate monografic – *tril*, *pattern*, *injurie*, *drog*, *rate*, *prick test*, *siderare miocardică*, *hibernare miocardică* – sunt bine alese și reușesc să evoce câte o paradigmă tipică: împrumut sau calc, termen impus sau în curs de impunere, termen strict de specialitate sau termen generic cu utilizări speciale. În fiecare caz, autoarea reușește să acopere istoria culturală a termenului din engleză, afinitățile sale cu domeniul medical, filiera de pătrundere în română (adesea complicată, cu intermediari și calcuri parțiale), uzul mai vechi și cel actual. Metodele științifice de analiză a acestor cuvinte – cercetare etimologică, analiză de corpus, lexicologie contrastivă – sunt folosite cu inteligență și rigoare, astfel că, în cele mai multe cazuri, cititorului i se oferă răspunsuri la toate întrebările posibile. Problemele particulare sunt corect plasate în cadrul lor de referință – cele mai largi fiind oferite de contactul lingvistic, terminologie și traductologie.

Derutantă la început, pentru că pare să intre în conflict cu atitudinea neutră a observatorului, atitudinea normativă este atent argumentată de autoare și se dovedește justificată. Cristina Frînculescu critică anumite utilizări ale terminologiei medicale împrumutate sau calchiate, dar nu în temeiul unei ideologii puriste, ci numai în măsura în care acestea contravin

scopurilor cognitive și comunicative ale unei terminologii, producând ambiguități, confuzii, evocând sensuri contrarii sau hiperonime (a se vedea mai ales întreaga discuție de evaluare a termenilor *injurie* și *drog*, din capitolul *Falșii prieteni (False Friends)*, dar și observații punctuale, de exemplu critica termenului *cutireacție*, din capitolul *Împrumuturi lexicale neologice din limba engleză*). Latura aplicativă a lucrării e constituită și de propunerile terminologice ale doamnei Cristina Frînculescu, care ni s-au părut echilibrate și susținute de argumente.

Corpusul folosit este foarte mare și constituit judicios, din diferite tipuri de texte, astfel încât să preîntâmpine eventuale obiecții și să ilustreze situații comunicative diferite: manual, tratat, articol științific; text tradus / text prelucrat / text original. Autoarea recurge, procedând foarte corect, la confruntarea traducerilor cu textul original, pentru a observa efecte previzibile ale interferențelor, dar și oscilații adesea surprinzătoare.

Fiecare capitol al cărții – *Noțiuni introductive, Împrumuturi lexicale neologice din limba engleză, Falșii prieteni (False Friends), Drumurile sinuoase ale formării termenilor tehnici medicali, Dezambiguizarea termenilor polisemantici, Concluzii* – cuprinde mai multe seturi de informații relevante, care merită amintite, pentru că ilustrează metoda și documentarea serioasă a Cristinei Frînculescu: fixarea termenului englez în contextul său medical actual (domeniu, subdomeniu, folosire mai generală etc.) și schițarea evoluției istorice (origine, momentul pătrunderii în limbajul medical, calea de pătrundere – prin metaforă, specializare etc.); observații asupra elementelor componente, acolo unde este cazul; apoi, istoria și situația preluării în română: când a pătruns și pe ce cale (dedusă atent, prin raportarea la influențele dominante în epocă, dar și la sursele cunoscute ale traducerilor și chiar la prestigiul unor anumite școli de medicină). E meritoriu, de exemplu, faptul că sintagmei *siderare miocardică*, care ar fi putut fi atribuită unui simplu calc semantic din engleză, i se găsește un model și un intermediar francez, care explică alegerea nu tocmai transparentă a termenului. Distincțiile terminologice sunt însoțite de o riguroasă raportare la concepte și obiecte – mergându-se cu informația enciclopedică până la descrierea exactă a fenomenelor fiziologice sau a operațiilor medicale. Analiza urmărește, apoi, locul în sistem al termenilor din engleză și al corespondenților lor românești: omonimii, sinonimii, asocieri involuntare, posibile ambiguități. Exemplele – uneori foarte numeroase – prezintă diferite soluții de traducere sau tendințe de utilizare a termenului în română. Descrierea câmpului lexico-noțional este sistematizată într-o prezentare schematică.

Fiecare dintre termenii discutați e interesant și oferă sugestii de dezvoltare – de exemplu, în direcția comunicării medic-pacient; se poate investiga cum se raportează medicii sau nespecialiștii la ambiguitatea supărătoare a termenului *drog*. Ipoteza convingătoare a atracției (formale și semantice) între englezescul *thrill* și împrumutul romanic adaptat *tril* poate fi testată prin discuții cu utilizatorii. Termenul *pattern* ridică probleme diferite de ale celorlalte cuvinte discutate (poate cu excepția lui *rate*). În cazul său, este interesantă participarea ambiguă la constituirea unei terminologii, dat fiind statutul său de clișeu, în engleză, dovedit și de faptul că în unele dintre exemple cuvântul poate fi omis în traducere.

Cartea este foarte bine scrisă, într-un stil clar și atent la nuanțe, cu spirit critic și disociativ; se citește cu interes și curiozitate științifică, autoarea transmițând chiar o anume plăcere detectivistică, de urmărire a aventurilor termenilor medicali. Am remarcat și redactarea atentă, fără neglijențe tehnice sau inconsecvențe ale aparatului critic. Bibliografia cuprinde titlurile fundamentale, alese cu discernământ.

Consider că această carte reprezintă un model de abordare a terminologiei medicale românești și cred că drumul pe care îl deschide trebuie continuat. Esențial mi se pare faptul că, prin acest studiu, autoarea își dovedește maturitatea științifică și discernământul, atenția la nuanțe și verificarea din mai multe surse a informației.

Mircea Platon, Ovidiu Hurduzeu, *A Treia forță. România profundă*, 2008, București, Editura Logos, 368 p.

Discursul intelectual românesc post-decembrist a oscilat și oscilează încă între o dominantă a bolșevismului cultural, pe linia triumfalist-pompieristică a ideologiei marxiste, cu un pronunțat iz proletcultist, și o dominantă a capitalismului de consum, o copie a unei forme apusene neadecvată fondului autohton – în fond, o reiterare a teoriei maioresciene a *formelor fără fond*, dar la o scară mult mai mare, accentuată de paranteza comunistă în care s-a plasat România. Toate aceste fenomene s-au produs și se produc pe fondul unei flagrante lipse a spiritului critic, a raportării la o axiologie neviată de tarele ideologiei roșii.

În pofida acestei stări de lucruri, iată că încep să apară și la noi proiecte serioase ale tinerei generații, în care discursul critic este preeminent, iar relaționarea la adevăratele repere ale culturii și spiritualității românești constituie fundamentul acestei construcții. În acest sens, volumul lui Ovidiu Hurduzeu și Mircea Platon, *A Treia forță. România profundă*, cu o postfață semnificativă *România în tranziție. De la Orwell la Huxley* a lui Gheorghe Fedorovici, este unul exemplar prin miza sa, explicitată de autori chiar de la bun început: „Între capitalismul foștilor comuniști și marxismul de salon pe banii corporațiilor occidentale, între cărdășia politico-economică pozând în piața liberă și lichelismul ideologico-corporat pozând în nonconformism de stânga, între vechiul și noul establishment, România profundă a dispărut în exil interior sau propriu-zis. Propunem acest manifest la două mâini în nădejdea că va ajuta la identificarea unei a treia căi. Una de întors acasă” (p. 9).

O asemenea carte explozivă, care atacă *ab origine* multe dintre miturile false pe care se fondează România post sau, mai degrabă, neo-comunistă, cum acreditează și intelectuali prestigioși, de talia Hertei Muller, nu avea cum să treacă neobservată. Faptul că ea a dat naștere chiar la adevărate discuții se datorează, cu siguranță, și *incomodității* ei la adresa simbiozei existente între *main stream*-ul occidental, tributar încă unui goșism „inocent”, și cel românesc, îndatorat mentalității stângiste. Dincolo de a fi o carte de istorie intelectuală sau istorie a ideilor, acest volum conține o radiografie a societății post-moderne, propunând, prin manifestul său, o soluție ce excede vechea dihotomie a drepte și a stângii tradiționale. Lucrarea de față nu avea cum să convină unei bune părți a inteligenței românești, forțată, în marea ei majoritate, la școala ateismului comunist, simțindu-se lezată de faptul că începe să se producă un alt tip de gândire, care se raportează peremptoriu la sursele Tradiției creștine, a creativității, fecundității și originalității, recuperând profilul unei României (care se dorește) profunde, locuite de *omul frumos*, cum ar spune Dan Puric.

Varietatea tematică a acestei cărți este una revelatoare, cei doi autori abordând o gamă complexă de probleme, precum: *renașterea conștiinței critice și a speranței; ce-a mai rămas de apărut?; ecouri critice; trăiți cu o icoană în fața ochilor minții; hipercomplexitatea păguboasă; gândirea dezîntrupată și tentația gnostică; ideologia umanismului secularizat; inconfortul intelectualilor confortabili; antiglobalism fără vadimism* (o parte dintre textele semnate de Ovidiu Hurduzeu); *noul marxism; micul întreprinzător; satul; elitele; ortodoxia babelor; libertatea istoriei și istoria libertății; gânduri despre ortodoxul român astăzi. Împotriva teologiei de debara* (o parte dintre textele semnate de Mircea Platon). Fiecare text al acestei cărți ar putea constitui obiectul unei discuții separate, extrem de profitabile pentru revirimentul cultural, politic, chiar economic al spațiului românesc. Analiza spectrală a mentalităților politice, a practicilor culturale și a reprezentărilor ideologice este realizată aici cu rafinament, claritate și mult curaj de Ovidiu Hurduzeu și Mircea Platon.

Proiectul unei României profunde este reconstituit de cei doi autori, pornind de la realitatea ireductibilă a persoanei umane, a ființei create după *chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, în contradicție cu concepția postmodernă, care respinge realitatea ontologică și adevărurile universale. Această poziție spirituală a omului real, îndumnezeit, care trăiește cu naturațele realitatea concretă a Întrupării, Răstignirii, Învierii și Înălțării, a deranjat, evident, atitudinea

solipsistă a intelectualității românești, care basculează între gnosticism și agnosticism. A vorbi despre perspectiva spiritualistă a existenței, despre poziția metafizică a omului în relația sa cu lumea și Dumnezeu înseamnă, în contextul postmodernității, a te opune lui *political correctness*, omițându-se cu bună știință faptul că o calitate primordială a ființei este aceea de a fi mărturisitoare – identitatea ontologică este revelată omului în interiorul Ecclesiei. Aceasta este, de fapt, miza centrală a cărții.

În pofida profunzimii sale și a bogăției ideatice, această carte nu poate scăpa unei critici riguroase, serioase care nu impietează cu nimic asupra valorii și importanței demersului celor doi autori. Singura obiecție de fond pe care o ridic acestei lucrări vizează inadecvarea conceptului de conservatorism la teoria propusă de Ovidiu Hurduzeu și Mircea Platon, mai ales că articulațiile întregii construcții, susținute de ideea de Tradiție, sunt total inaplicabile unei viziuni conservatoare, în care propensiunea spre Ecclesia este importantă, dar nu predominantă. În plus, pentru a nu fi acuzat de partizanat politic și pentru a-și fundamenta posibila închegare a noțiunii de conservatorism, Mircea Platon emite anumite judecăți de valoare eronate, despre Mișcarea Legionară ca „mișcare politică eteroclită”, reluând stereotipii ale propagandei cominterniste, de tipul *cultul violenței și folosirea atentatului politic ca răspuns la terorismul de stat*, ignorând însă fundamentul teologic al acesteia, lucru recunoscut atât de români (vezi studiul lui George Racoveanu, *Mișcarea Legionară și Biserica*), cât și de străini (Andreas Hillgruber, Walter Hagen), persecuția constantă de care a beneficiat în timpul regimurilor carlist, antonescian (cu excepția unei scurte perioade de coabitare) și comunist și, mai ales, implicarea activă în numeroase acțiuni de rezistență anticomunistă la nivel național, plătite de membrii săi, inclusiv cu viața sau cu ani grei de detenție în Gulagul românesc.

În contrapunct cu România ca *brand* al elitei cosmopolite în origini sau intenții, „această pătură suprapusă care ne vampirizează sufletește, ne colonizează instituțional, ne violează identitar și ne sărăcește financiar” (p. 301), se găsește România profundă, a oamenilor atașați unui set de valori care conferă sens identității naționale, care alocă un loc important creștinismului ortodox, familiei tradiționale, României mucenicilor, martirilor și a Sfinților Români din temnițele comuniste. Prin urmare, într-un moment de criză, cititorul, mai interesat sau mai reticent, este invitat să cunoască un proiect culturalo-politic care impune, printr-o retorică coerentă, idei seducătoare și o ancorare într-o logică argumentativă care conferă prospețime și vitalitate și care, cu siguranță, poate stimula la numeroase reflecții.

Constantin Mihai

Ioan St. Lazăr, *Dioptricon. Contribuții de teorie, istorie și critică literară*, USA, Published by Lulu, 2009, 220 p.

Volumul profesorului Ioan St. Lazăr, sugestiv intitulat *Dioptricon* (gr. *dioptrikē*, arta de a măsura distanțele), cuprinde, în trei secțiuni distincte, studii de teorie, istorie și critică literară, consacrate îndeosebi literaturii române, ca parte a literaturii universale, oferind o metodologie variată de lectură a culturii și literaturii. În prima parte a volumului, intitulată *Teoria tentației*, autorul abordează, din perspective inedite, chestiuni mereu actuale, referitoare la raportul dintre canon-noncanon, estetica teologică, specificitatea literaturii pentru copii.

Autor al unei teze de doctorat novatoare, despre recurență și creativitate, *O introducere în gramatica toposurilor folclorice*, profesorul Ioan St. Lazăr dezbate problema raportului dintre canon și noncanon, reluând în discuție tematica *dinamicii semnului cultural*, a recurenței în procesul creativității, abordată într-o lucrare recentă, *Teoria literaturii. Recurența creatoare* (2005). Ideea autorului se focalizează pe această relație dinamică dintre recurență și creativitate, aplicabilă semnului cultural care este opera unui autor (fie o anumită lucrare, fie ansamblul lor), având în asemenea cazuri recurența unor forme și teme literare, precum și

creativitatea/originalitatea auctorială. Comportamentul semnului cultural, analog semnului lingvistic și literar, devine preminent în actul devenirii, conceptele de *recurență* și *creativitatea*, pentru care optează autorul – evitând, astfel, *topoi*: tradiție/inovație – exprimând caracterul procesual al raportului lor.

Astfel, raportul dinamic dintre canon și noncanon, ca o variabilă a fiecărei perioade a istoriei literare, este abordat de profesorul Ioan St. Lazăr în cadrul unei perspective *plurale, sistemic-procesuale*. *Logica lui inter*, o altă fațetă a *logicii contradictoriale sau a terțiului inclus* a lui Ștefan Lupașcu, pare să fie cheia reglării acestei permanente dialectici: canon-noncanon, ideea autorului fiind puternic susținută și de o grilă de lecturi plurale (filosofice, istorice, culturale). În fond, concluziile autorului sunt elecvente în acest sens, deschizând noi ipoteze de lucru: în sens extensiv, raportul canon-noncanon este *intrinsec vieții*; acest raport este un *sistem deschis, dinamic*, „un proces stimulat deopotrivă de transformările simultane în și din partea contextului/realității spațio-temporale” (p. 42); raportul canon-noncanon ilustrează *o multiplicitate infinită de ipostaze analoge*; în plan cultural, devenirea raportului canon-noncanon este susținută de *recesivitate* (alternanța de *actualizări și potențializări* în procesul ierarhiei structurale a forțelor antinomice) și de *interacțiune*.

Estetica teologică, ca o modalitate de comprehensiune axiologică a literaturii religioase, este argumentată, teoretic, prin analiza lucrării de referință a profesorului Mihail Diaconescu, *Prelegeri de estetica Ortodoxiei. Teologie și estetică. Ipostazele artei*, precum și prin textul referitor la *teologhisiri și expresivitate în didahii mariale antimiene*. O ultimă secvență a acestei prime secțiuni, consacrată literaturii pentru copii, reprezintă o pledoarie pentru pedagogia acestui tip de producere literară, a cărei specificitate oscilează în jurul conceptului de *ludens ca paidia* (ceea ce ține de copil) și *agon* (reuniune, convenție, competiție).

Partea a doua a volumului, intitulată *Periplu retro*, reconstituie o *periodizare holistică a literaturii române*, realizând și o incursiune în arheologia literaturii române vechi. Pornind de la structura quintenară a lui Northrop Frye, a modurilor ficționale și a tipurilor de eroi mitico-literari, profesorul Ioan St. Lazăr încearcă să propună un model ternar: *modul magico-mitic, modul mito-poetic și modul mimetic (realist-poetic)*, model aplicabil literaturii scrise și orale. Acestor moduri de creație le corespund și *epoci de creație: epoca magico-mitică, epoca mito-poetică și epoca mimetică (realist-poetică)*, epoci ce „manifestă o relație invers proporțională cu devenirea mitului și direct proporțională cu emanciparea individului creator” (p. 98).

Introducerea în arheologia literaturii române vechi este realizată de domnul Ioan St. Lazăr prin recursul la două embleme: Dan Horia Mazilu și Nicolae Manolescu, autorul propunând o relectură a acestei perioade prin prisma celor doi, în absența celui de-al treilea, Eugen Negrici – considerat „chiar mai omogen în condiția de critic și istoric literar” (p. 121) –, care a stârnit multe reacții, prin ultima sa lucrare, *Iluziile literaturii române*. Dacă în cazul lui Dan Horia Mazilu asistăm la „depășirea facturii tradiționale (istoriste și filologice) din istoriografia literară românească și centrarea lecturii asupra producerii operei” (p. 124), la Nicolae Manolescu avem de-a face cu o reiterare a metodei călinesciene care, „considerând istoria literară ca știință inefabilă și sinteză epică, a adoptat o tehnică narativă de prezentare a istoriei noastre literare, a scris un roman al literaturii” (p. 130-131). În finalul acestei secțiuni, autorul reconfigurează un *mozaic istorico-literar*, prin apelul la figura lui Ștefan cel Mare, văzut *pe coordonata mitologică a literaturii române*, a lui Antim Ivireanul, *prin perenitatea tipăriturilor sale în secolul al XVIII-lea*, precum și a lui Anton Pann, *ipostaziat la mijloc de rău și bine*.

Ultima secțiune a volumului, *Exerciții critice (de identificare)*, reprezintă un summum de eseuri, portrete în fragmente de oglinzi și cronici literare consacrate unor personalități ale culturii române și europene: de la Valeriu Anania, Dragoș Vrânceanu, Florin Mihăescu la Giovanni Pascoli, Mircea Eliade, Eugen Ionescu. Aceste portrete sau *exerciții critice* constituie nu numai ocazii de rememorare a unor figuri culturale importante, unele privite prin prisma cioranielenor *exercices d'admiration*, dar și momente de restituire a unei tradiții culturale pierdute, mai ales în contextul anomic și fragmentar al postmodernității.

Acest volum al domnului Ioan St. Lazăr contribuie la dezvoltarea studiilor de teorie, istorie și critică literară prin multiplele metode de lectură a literaturii și culturii, prin originalitatea punctelor de vedere și prin coerența argumentării, lansând noi ipoteze de lucru în procesul de revalorizare a științei literaturii. Și, poate ceea ce este preeminent în demersul autorului, un poet sensibil, un etnolog rafinat, un critic și istoric literar dublat de dimensiunea vocațională a cadrului universitar, este caracterul pregnant al inter și transdisciplinarității care înscrie fenomenul particular al literaturii în câmpul problematizant și mereu viu al istoriei culturii, al conectării sale la fluxul tradiției creative.

Constantin Mihai

Filiași. Istorie și cultură pe valea Jiului (coord. prof. univ. dr. Dinică Ciobotea), Craiova, Editura Universitară/ Editura Beladi, 2010, 336 p., +75 de ilustrații.

Cartea, potrivit titlului, pare a fi o monografie, o istorie locală. În realitate, subiectul investigat are dimensiuni regionale și naționale. Autorii au avut ca reper punctul din Valea Jiului dintre podurile de beton și de fier de la vadul Filiași – Arginești, semnalizat încă din 1872 de monumentul obelisc, ridicat de domnitorul Carol I, ca loc central al provinciei istorice Oltenia.

În acest loc, unde Jiul se întâlnește cu Gilortul și Motrul, un *confinium aquae*, se hotărânesc județele Dolj, Gorj și Mehedinți. De-a lungul timpului, vadul de trecere peste Jiu către cel mai întins județ al Evului Mediu, Mehedinți, a fost supravegheat de mănăstirile Țânțăreni și Gura Motrului. Autoritatea domniei, administrativă, gospodărească, de veghe și stăpânire până către marginile vestice ale Țării Românești s-a realizat prin instituția Băniei, condusă de marii boieri Craiovești sau de rudele acestora, după anul 1535. Relația capitalei Băniei, Craiova, cu județul Mehedinți, ce și-a avut reședința, după ocuparea Severinului de către turci, la Strehăia și Cerneți, s-a consolidat prin ctitorirea unor mari edificii eclesiastice la Gura Motrului și la Strehăia.

În Evul Mediu, cea mai importantă localitate a acestei zone – stăpânită de neamurile de mari boieri: Poienarii, Argetoienii, Țânțărenii, Spinenii, Filișanii, Tatomireștii, Brădeștii, Coțofenii, Poienarii de Almăj, cu moșii de vatră la Poiana și Florești, Argetoiaia, Țânțăreni și Spinișor, Filiași, Tatomirești, Brădești, Coțofenii din Față, Coțofenii din Dos și Almăj – a fost Țânțăreni, locul de tabără al pandurilor lui Tudor Vladimirescu, în februarie 1821. Funcțiile de popas ale așezării, pe marile drumuri est-vest sau al muntelui (sud-nord), au dispărut odată cu trecerea Filiașilor în calitatea de nod rutier și feroviar pe aceleași vechi direcții.

Tuturor acestor vechi familii de mari boieri, cunoscuți în Cronica Țării Românești ca Boierii Mehedinți, „uneltitori” în contra unor domnitori de la Târgoviște și București, cartea le așează – prin reconstituiri genealogice – locul exact în istorie. Totodată, într-o altă diviziune a cărții, este fixată și moștenirea culturală a acestor oameni de pe Jiu, ctitori de mari construcții și deosebite valori artistice și arhitecturale, precum mănăstirea Gura Motrului, capela Filișanilor, bisericile din Argetoiaia, Braloștița, Scaești, Brădești, Bătrâni, Coțofenii din Față și Almăj, dar și conacul Coțofenilor, datând din 1645, folosit într-un trecut relativ recent la filmul „Tânase Scatiu”.

Toate acestea sunt monumente istorice clasate, bijuterii ale artei și arhitecturii vechi românești, adevărate capodopere. Sunt aproape de drumul european București – Craiova – Drobeta-Turnu Severin – Timișoara, de o parte și de alta a acestuia, dar în necunoaștere aproape totală (cu excepția mănăstirii Gura Motrului) chiar de către localnici, ca să nu amintim de alți români și de turiștii străini.

În ultima parte a cărții sunt alcătuite câteva medalioane ale unor reprezentanți de seamă ai culturii române, născuți în zona de mijloc a Văii Jiului: Eufrosin Poteca – unul dintre primii filosofi români și egumen al mănăstirii Gura Motrului, marele filosof C. Rădulescu-Motru de la Butoiești, scriitoarea Codreanu, istoricul și paleoliticianul de talie mondială Lucian Roșu sau

geograful Alexandru Roșu. Nu se uită faptul că, în acest univers de energii creatoare al familiei Mandrea de la Florești, a fost și marele poet Mihail Eminescu.

Cartea *Filiași. Istorie și cultură pe valea Jiului* este o sinteză despre civilizația românească de pe valea cea dintotdeauna locuită de români și străbătută de oamenii din toate părțile Europei, așa cum dovedește tezaurul din secolul al XIII-lea, de pe vremea tătarilor, descoperit la marginea de astăzi a orașului, compus din monede de proveniență din părțile Mediteranei și Atlanticului. Ea se constituie ca veritabilă operă istoriografică, ce întâmpină proiectele de dezvoltare ale zonei care a favorizat mereu creația umană și durabilitatea acesteia.

În loc de concluzie sau de apreciere pozitivă la ceea ce reprezintă cartea de față – frumoasă, interesantă și bogată în informații –, intitulată *Filiași. Istorie și cultură pe valea Jiului*, adăugăm cea mai potrivită judecată în care ea se încadrează, cea exprimată de marele diplomat și om de cultură Mircea Malița, reluat de academicianul Marcu Botzan, atunci când se referă la importanța apelor în viața poporului român: „În sufletul unui popor trebuie să intre atâta trecut, cât să-i dea sentimentul propriei identități și atâta viitor, cât să-i ascute gustul și promptitudinea inovării. Dacă proporția e bună, la punctul de întâlnire a trecutului cu viitorul, se naște fâșia îngustă de prezent activ și rodnic”.

Gabriel Croitoru

ABREVIERI

AO	Arhivele Olteniei
AO s.n.	Arhivele Olteniei serie nouă
DJANI	Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași
AUBist	Analele Universității din București – Seria istorie
B.A.R.	Biblioteca Academiei Române
Balcanica	Balcanica, Godišnjak Balkanološkog instituta SANU, Beograd
BAR	British Archeological Reports, Oxford
BARARR	Biblioteca Academiei Române Arhiva Radu Rosetti
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen aechäologischen Instituts Frankfurt a/M – Berlin.
BMI	Buletinul monumentelor istorice
BMIM	București. Materiale de istorie și muzeografie
BOR	Biserica Ortodoxă Română
Buridava	Buridava. Studii și materiale. Muzeul județean Vâlcea
C.Lit.	Convorbiri literare
CI	Cercetări istorice
CL	Cercetări de lingvistică
Cortelazzo	Cortelazzo, Zolli, <i>Dizionario etimologica della lingua italiana</i> , ed. Zanichelli, Bologna
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucarest
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle serie, Bucarest
DEHF	Dazat, Dubois, Mitterand, <i>Dictionnaire étymologique et historique de français</i>
DEIL	Dicționar enciclopedic ilustrat
DEX	Dicționarul explicativ al limbii române
DLRM	<i>Dicționarul limbii române moderne</i>
Dreptul	Dreptul, legislațiune, doctrina, jurisprudența, economia politică, București, 1871-1842
Drobeta	Drobeta – Muzeul Porțile de Fier
GB	Glăsuț Bisericii
Illyro-Thrace	I Symposium Illyro-Thrace. Tribus paleobalkaniques entre la Mer Adriatique et la Mer Noire de l'Énéolithique jusqu'à l'époque helenistique, (Niš – Blagoevgrad, 1989), Sarajevo – Beograd, 1991
Istros	Istros. Buletinul Muzeului Brăilei
JIES	Journal of Indo-European Studies, Butle, Montana, USA
LAR	Literatura și arta română
LIP	Lupta întregului popor

LL	Limbă și literatură
LR	Limba română
M.Ap.N.	Ministerul Apărării Naționale
MA	Mitropolia Ardealului
MCA	Materiale și cercetări arheologice, București
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
MI	Magazin istoric
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	Mitropolia Olteniei
Msse	Manuscrise
NEH	Nouvelles Études d'Histoire
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RA	Revista Arhivelor
RC	Revista catolică
RdI	Revista de istorie
RESEE	Revue des études sud-est européennes
RHID	Recherches sur l'histoire des institutions et du droit
RI	Revista istorică
RIAF	Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIR	Revista istorică română
RITL	Revista de istorie și teorie literară
RM	Revista muzeelor
RMM seria MIA	Revista muzeelor și monumentelor. Seria monumentelor istorice și de artă
RPH	Roumanie. Pages d'Histoire
RRH	Revue Roumaine d'Histoire
Rsl	Romanoslavica
RHSEE	Revue Historique du Sud-Est Européen
SAI	Studii și articole de istorie
Sargetia	Sargetia Muzeul județean Deva
SCAI	Studii și comunicări. Arheologie. Istorie. Muzeul Brukenthal Sibiu
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei
SCIA-AP	Studii și cercetări de istoria artei. Artă plastică
SCIM	Studii și cercetări de istorie medie
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCL	Studii și cercetări de lingvistică
SCO	Studii și cercetări de onomastică
SI	Studii italiene
SMIM	Studii și materiale de istorie medie
SMMIM	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
ST	Studii teologice
Studii	Studii. Revistă de istorie

Acest număr al revistei „Arhivele Olteniei”
apare cu sprijinul integral al
Bibliotecii Județene „Alexandru și Aristia Aman”

